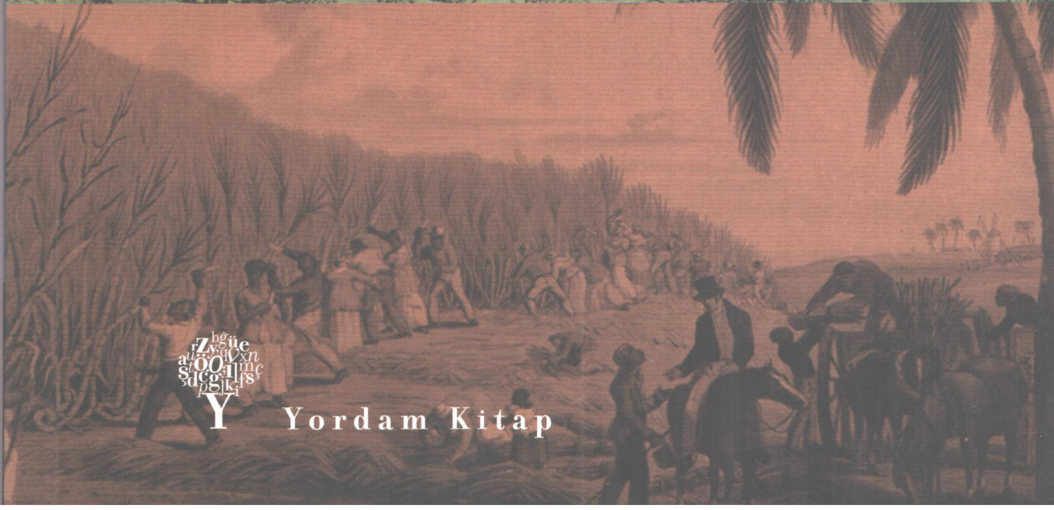
Alexander Anievas
Kerem Nişancıoğlu

Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?

Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri

İngilizceden Çeviren: Çağdaş Sümer

Y Yordam Kitap

ANIEVAS - NİŞANCIOĞLU • BATI'NIN EGEMENLİĞİ NASIL KURULDU?

Alexander Anievas

Uluslararası İlişkiler disiplininde çalışmakta olan Anievas, uluslararası tarihsel sosyoloji ve ekonomi politik alanlarında Avrupa merkezci olmayan yaklaşımlara odaklanmaktadır. Hâlen, University of Connecticut'ta çalışmalarını sürdüren yazarın, *Capital, the State and War: Class Conflict and Geopolitics in the Thirty Years' Crisis, 1914-1945* (University of Michigan Press, 2014) isimli, Sussex Uluslararası Kuram Kitap Ödülü'nü kazanmış bir kitabı ile çok sayıda makalesi ve derlemesi bulunmaktadır.

Kerem Nişancıoğlu

University of London, School of Oriental and African Studies'de Uluslararası İlişkiler okutmanı olarak görev yapmakta olan Nişancıoğlu'nun araştırmaları, Avrupa merkezcilik, kapitalizm, sömürgecilik ve ırk arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Alexander Anievas ile birlikte kaleme aldığı *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*'nun yanı sıra çeşitli makalelerin de yazarı olan Nişancıoğlu, modern egemenliğin oluşumunda sömürgecilik ve ırksallaşmasının rolü üzerine çalışmaktadır.

Eserin Orijinal Adı:

How the West Came to Rule:
The Geopolitical Origins of Capitalism
(Pluto Press, 2015)

BATI'NIN EGEMENLİĞİ NASIL KURULDU?

Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri

Alexander Anievas

ve

Kerem Nişancıoğlu

İngilizceden Çeviren:

Çağdaş Sümer

Yordam Kitap: 372 • **Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?**
Alexander Anievas ve Kerem Nişancıoğlu • ISBN 978-605-172-381-5
Çeviri: Çağdaş Sümer • *Düzeltme:* Didem Gerçek • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Temmuz 2020

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 1910 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
T: 0212 412 17 77

BATI'NIN EGEMENLİĞİ NASIL KURULDU?

Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri

Lisa Smirl'in aziz hatırasına
ithaf edilmiştir

İÇİNDEKİLER

Teşekkür

Bu kitabın yazılması yaklaşık üç yıl sürdü. Kitabın kökenleri *Millenium – Journal of International Studies* dergisi için 2012-13'te kaleme aldığımız, "What's at stake in the transition debate? Rethinking the origins of capitalism and the 'rise of the West'" ["Geçiş Tartışmasında Tartışılan Ne? Kapitalizmin ve 'Batı'nın Yükselişi'nin Kökenlerini Yeniden Düşünmek"] isimli ortak makalemize dayanıyor. Kapitalizmin ortaya çıkışının tarihinin, eşitsiz ve bileşik gelişmenin sunduğu çerçeveden yararlanılarak yeniden yazılması ihtimalini ilk kez bu makalede ele almıştık. Bu ihtimalin bizi, Avrupa'daki gelişmeleri merkeze alan tarihlerden köklü bir kopuşa yöneltmesinin sonucunda, kapitalizmin kökenlerine ilişkin çok daha geniş ve karmaşık bir tarihin var olduğunu gördük. 13. ve 17. yüzyıllar arasındaki küresel tarihle başlangıçta kısa olan uğraşımız, döneme ilişkin hâkim açıklamaların, Avrupa merkezcilikleri nedeniyle gözle görülür bir biçimde tatmin edici olmaktan uzak olduğunu ortaya koydu. Sadece çok önemli tarihsel olay, aktör ve süreçlerin Avrupa merkezciliğin örtüsünün altında gizlenmekle kalmadığını, bu dar jeotarihsel bakış açısından yola çıkılarak inşa edilen kuramların da tarihsel sosyoloji disiplinini, kapitalist moderniteye ilişkin yalnızca kısmi bir anlayışla baş başa bıraktığını gördük. Dahası, tarihsel kayıtları ele alırken, 2013'te ulaştığımız kuramsal sonuçları yeniden değerlendirmemiz gerektiğini fark ettik. Bu nedenle yeniden çizim masasının başına –tarihe, kurama ve muazzam ölçüde ufuk açıcı bir ortak araştırma, tartışma ve yazma projesine– sürüklendik. Sonuç, *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?* oldu.

Bu kitabı üç açıdan kolektif bir uğraşın ürünü olarak görüyoruz. İlk olarak, araştırmanın ve kitabın taslağının kaleme alınma sürecinin büyük bir bölümünü ayrı ayrı üstlenmiş olsak da, nihai ürün sürekli bir diyalog ve çeşitli yaratıcı uzlaşma ve ihtilaf uğrakları üzerinde şekillendi. Aslına bakılırsa en fazla gurur duyduğumuz bölümler, araştırma, tartışma ve taslağın kaleme alınması açısından işbirliğimizin en yoğun olduğu bölümlerdi.

İkincisi, elinizdeki kitap yaklaşık 600 yıllık bir zaman dilimini kapsıyor ve coğrafi olarak Endonezya'dan Hint Okyanusu kıyılarına, Ortadoğu'dan

Avrupa'ya, Batı Afrika'ya ve Atlantik'in karşı kıyısındaki Amerika Kıtası'na kadar uzanıyor. Projemizin doğasının bu denli geniş kapsamlı olması nedeniyle, zorunlu olarak, kendi uzmanlığımızın dışında kalan sayısız alanda uzmanlara saygı gösterdik ve onlarla eleştirel bir tartışma içine girdik. Yine belirli tarihsel olayları, aktörleri ve süreçleri seçerek, anlatımızın dışında bırakmak zorunda kaldık. Bu boşlukların yeni araştırma ve eleştiriler için gelecekteki araştırmacıların takip edeceği birer kaynak teşkil etmesini ümit ediyoruz. Eğer yararlandığımız araştırmacılar tarafından kaleme alınmış geniş kapsamlı ve önemli çalışmalar olmasaydı, bu kitabın da olmayacağının farkındayız. Bu kitabı yazarak, bu uzmanlara haklarını teslim ettiğimizi ve çalıştıkları alanlara mütevazı ama eleştirel bir katkıda bulunduğumuzu umuyoruz.

Üçüncüsü, bütün bu projenin arkasındaki geniş kişisel, moral ve bilimsel destek ağına da teşekkür borçluyuz. Yararlı yorumlarını bizimle paylaşan ya da bölümlerin ilk taslaklarının belirli veçhelerini tartışan, aralarında Jamie Allinson, Josef Ansorge, Tarak Barkawi, Duncan Bell, Gurminder Bhambra, Pepijn Brandon, Gareth Dale, Neil Davidson, Kyle Geraghty, Henry Heller, John Hobson, Joseph Kay, Rob Knox, Tor Krever, Nivi Manchanda, David Ormrod, Charlie Post, Gonzalo Pozo-Martin, Justin Rosenberg, Andrés Sáenz de Sicilia ve Ben Slewyn'in de yer aldığı, çok sayıda meslektaşımıza ve araştırmacıya minnettarız. Bölümlerin taslaklarını birçok kez okuma inceliğini gösteren Luke Cooper, Kamran Matin ve Cemal Burak Tansel'e özel bir şükran borçluyuz. Pluto Press'ten David Castle'a da projeden duyduğu sürekli şevk ve tamamlanmasını beklerken gösterdiği sabır için teşekkür etmek isteriz. Redaktörümüz olarak harika bir iş çıkaran Susan Curran'a da minnettarız.

Kerem, ebeveyni Şule ve Murat ile kardeşi Deniz'e azimli ve koşulsuz sevgi ve destekleri için teşekkür etmek istiyor. Kerem, özellikle Hollie Hutton'a minnettar; onun teşviki ve sevgisi olmasaydı, bu proje, tamamlanmayı bırakın başlayamazdı bile. Alex ise ailesine (Arturo, Pam, Erik, Cathy ve Ralph Amca'ya) ve dostlarına, özellikle de Luke, Vin, Andy, Dominic, Craig ve içtenlikle özlenen Matt Gibney ile –bu kitabın ithaf edildiği– Lisa Smirl'e teşekkür etmek istiyor. Ayrıca bu kitap için haritaların tasarlanmasına zamanının önemli bir bölümünü harcamakla kalmayan, aynı zamanda projenin araştırma ve kaleme alınma süreci boyunca içten ve sarsılmaz sevgisini ve desteğini sunan eşi Linda Szilas'a da teşekkür ediyor. Son olarak Alex, Leverhulme Vakfı'nın sağladığı cömert mali kaynağı ve desteği de anmak istiyor.

Bu projenin doğduğu, yukarıda bahsi geçen *Millennium* makalesinin yanı sıra, bu kitap için yaptığımız araştırmalara dayanan iki makale daha yayımladık: "The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined develop-

ment and Eurocentrism," ["Kapitalizmin Osmanlı Kökenleri: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme ve Avrupa-Merkezcilik"] *Review of Internation Studies*, Cilt 40, Sayı 2 (2014): 325-47; ve "Revolutions and international relations: rediscovering the classical bourgeois revolutions," ["Devrimler ve Uluslararası İlişkiler: Klasik Burjuva Devrimlerini Yeniden Keşfetmek"] *European Journal of International Relations*, Cilt 21, Sayı 4 (2015): 841-866. Bu makalelerde ilk kez yayımlanan bazı malzemeler ilerleyen sayfalarda da kullanıldı ve bu dergilerin yayıncılarına, bu malzemeleri kullanmamıza izin verdikleri için teşekkür ediyoruz.

Alexander Anievas
Kerem Nişancıoğlu
Nisan 2015

Giriş

Tarih uyanmaya çalıştığım kâbustur.

James Joyce, 1922[1]

Tarihsel sosyoloji çalışmalarının yazımı, kaçınılmaz olarak ortaya çıktıkları bağlamlara bağlıdır; tarihi yazarız, ama kendi seçtiğimiz koşullar altında değil. On yıllar boyunca bu koşullar, "Tarihin Sonu" yengiciliğinin ve liberal kapitalizmin "alternatifinin olmadığı" iddialarının damgasını taşıdı. Bunun sonucunda, gelip geçici, tarihsel olarak spesifik ve çelişkili bir inceleme birimi olarak kapitalizm, akademik ve siyasi gündemin dışına düştü; tabii eğer bütünüyle silinmediyse. Fakat 2008 yılında borsalarda yaşanan çöküşün ardından, tarihin gücü, Londra'dan Ferguson (Missouri), Atina, Kahire, İstanbul, Rojava, Santiago ve ötesine dek, bir dizi devrim, kamusal mekân işgali, kemer sıkma karşıtı protesto, grev, isyan ve devlet karşıtı hareket biçiminde kendisini yeniden hissettirdi. Bu tür hareketler, "kapitalist gerçekçiliğin" kibirli kesinliklerini rahatsız ederek, uzun süredir "sağduyu"nun gereği olarak inanılan bu tür sorgulanamaz gerçeklere ve onları destekleyen iktidar yapılarına -tutarsız bir şekilde de olsa- belirli aralıklarla meydan okumaya başladı.

Sonuç olarak kapitalizm ve kapitalizme yönelik eleştiriler, daha önce tahayyül edilmesi mümkün olmayan biçimlerde, kamusal söyleme yeniden girdi. Öyle görünüyor ki kavramın radikal sol eleştirinin çeperine itildiği uzun süreli sürgün sona erdi ve kapitalizm, ana akım basın kuruluşlarından geleneksel akademik yayıncılığa kadar, "saygıdeğer" bir analiz nesnesi olarak geri döndü. Hatta ister sosyal demokrat, ister Marksist, ister Keynezyen, isterse yeni muhafazakâr cenahtan olsun, son yılların en ünlü yayınları, farklı şekillerde, kapitalizmin anlamını (hem kuramsal hem de tarihsel olarak) yeniden araştırmaya ve anlamaya yöneldi.[2] Dünyanın her yerindeki üniversitelerde, öğrenciler ve akademisyenler artık hâkim sınıf ortodoksilerine meydan okuma arayışında birlikte çalışıyor.[3] *New York Times*'ta çıkan yakın tarihli bir makalede belirtildiği gibi, "üniversitelerin tarih bölümlerine bir hayalet musallat olmuş durumda: kapitalizmin hayaleti."[4]

Kapitalizmin incelenmesine yönelik yeniden ortaya çıkan bu ilgi, özellikle kapitalizmin modern tarihin baş karakteri olarak yeniden ilgi odağı haline

gelmesi ile Karl Marx'ın kapitalizm eleştirisinde belirli bir canlanmanın çakışması nedeniyle sevindirici bir gelişmedir. "Marx Geri Döndü" diye hayıflandı *Economist* dergisi[5] ve kapitalizmin, özellikle de tarihsel bir üretim biçimi olarak oluşumuna dair Marksizmden ilham alan yeni kavrayış ve eleştiriler sunan bir dizi yeni mecra da Marx'a eşlik etti. Kapitalizm neden diğer üretim biçimlerinin yerine geçmeyi başarmıştı? Onu küresel hâkimiyete taşıyan neydi? Ve son olarak, kapitalizmin tarihsel sınırları nelerdir?

Bu kitap tüm bu sorulara eksiksiz yanıtlar vermeyi ümit edemez. Amacımız, daha ziyade bu soruların yeniden ele alınıp, başka, umarız ki daha önceki girişimlerden daha iyi bir şekilde yanıtlanabilecekleri, yeni kuramsal ve tarihsel perspektifler sunmak. Basitçe söyleyecek olursak, kapitalizmin kökenlerinin ve tarihinin ancak uluslararası ya da jeopolitik bir çerçevede hak ettiği gibi anlaşılabileceğini ve tarihsel bir üretim biçimi olarak kapitalizmin temelinde tam da bu "uluslararası olma halinin" yattığını ileri sürüyoruz. Her ne kadar pek çok okur sezgisel olarak bunun zaten aşikâr olduğunu düşünse de, bu kitapta mevcut kapitalizm mefhumlarının bugüne dek bu uluslararası olma halini ciddiye almakta başarısız olduğunu gösteriyoruz. Bu durum, sadece tarih çalışmalarımızı değil, günümüze ilişkin eleştirilerimizi de sınırlayan, kapitalizmin kökenleri ve gelişimine ilişkin sorunlu kuramsallaştırma çabalarına yol açmıştır.

Kapitalizmin kökenlerinin bu belirgin jeopolitik karakteri, Fransız elçileri Jean de Dinteville ile George de Selve'in Londra'daki bir buluşmasını resmeden Alman Rönesans ressamı Hans Holbein'ın 1532 tarihli şaheseri *Elçiler*'de de ustalıkla öngörülmüştür (Şekil 0.1). Tablo insanı şaşkınlığa düşürür, çünkü iki aristokrat tablonun kenarlarına yerleştirilirken, açıkça dinî bir nitelik taşıyan ve tek sembol olan haç ise bir perdeyle örtülmüştür. Ortaçağ'da iktidarın bu iki direği -kilise ve aristokrasi- sembolik olarak kenara itilirken, tablonun odak noktasını anamorfik bir kafatası ve nesnelerle -metalarla- dolu bir masa işgal eder. Bu feodalizmin kaçınılmaz çöküşüne ilişkin, ressamın farkında olmadan bulunduğu bir kehanet miydi? Holbein, toplumsal ilişkilerin "şeyler tarafından dolayımlanacağı" kapitalist bir gelecek mi öngörmüştü?[6]

Bu bir spekülasyondan ibaret olsa da, bu nesneler 16. yüzyılın başlarında Avrupa'da[7] uluslararası ilişkileri tanımlayan jeopolitik çevreye ilişkin canlı bir kayıt teşkil eder.[8] Kafatasının temsil ettiği ölümlülük, bize ölümün bu dönemde Avrupalıların zihin dünyasının ön sıralarında olduğunu hatırlatır; hatta Holbein da tablonun tamamlanmasından sadece on yıl sonra, 1543 yılının güzünde İngiltere'de veba nedeniyle hayatını kaybedecektir.[9] Tablonun yapıldığı sıralarda, Hıristiyan dünyası arkalarında serfliğin küllerini bırakan köylü isyanlarıyla sarsılıyordu. Avrupa önceki yüzyıllarda, 15. yüzyıla gelindiğinde nüfusunu yüzde 30 ilâ yüzde 60 oranında azaltan bir demografik krize yol açacak salgın hastalıklarla kasılıp kavrulmuştu.

Tablonun sağ alt köşesinde, Hıristiyan dünyasında Protestanlarla Katolik Kilisesi arasında çıkan fikir ayrılığını simgeleyen tekli kopmuş bir lavtanın yanında, Lutherci bir ilahi kitabı yer alır. Bu eşyaların sol tarafında Martin Benhaim'in Portekiz'in baharat ticareti üzerindeki tekelini kırmaya çalışan Nürembergli tüccarların siparişi üzerine yaptığı küre durmaktadır. Küre, Avrupa şehirlerinin ardından, "Affrica" ve "Brisilici R." (Brezilya) ibareleri okunacak şekilde çevrilmiştir. Yeni Dünya'yı Habsburg İspanyası (hattın batısı) ile Portekiz (hattın doğusu) arasında bölen ve burada bu keşiflerin önemini ve Avrupa devletlerinin keşiflerin ardından ticari olarak kârlı topraklar için giriştikleri rekabeti simgeleyen *Linea Divisionis Castellanorum et Portugallenum*'u ("İspanya ve Portekiz'i Ayıran Hat") görürüz.

Şekil 0.1 Hans Holbein, ***Elçiler***, 1533.

Kürenin önünde Peter Apian'ın *A New and Well Grounded Instruction in All Merchant's Artihmetic* isimli, kâr-zarar hesaplamasını, ticaret gümrüklerini, seyrüsefer ve rota haritalandırmasını ele alan, ticaret ilmi üzerine kaleme alınmış erken tarihli bir metni yer alır. Benhaim'in yanına yerleştirilmiş olan bu kitap, ticaretin giderek küresel -ve rekabetçi- bir karakter kazanan doğasının yanı sıra, ticari çıkarların denizaşırı keşiflerden ayrılmazlığını gösterir. Bu eşyaların üstünde, masanın tepesinde yer alan çok sayıda bilimsel alet, denizcilik

alanında yaşanan hızlı gelişmeyi vurgular. Hıristiyanlığın gerilemesi temasını sürdüren bu aletler, hâkim bir episteme olarak dinin kutsallığından bilimsel araştırmanın ve hümanizmin akılcılığına doğru giderek hızlanan kaymanın bir göstergesidir. Son olarak elçilerin masaya dayadıkları kollarının altında uzanan ve bu nesneleri birbirine bağlayan Türk kilimi, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları arasındaki rekabete dikkat çekmektedir. Bu "Doğulu" metanın varlığı, bu dönemde Avrupa'da yaşanmakta olan sayısız değişimin, o sıralarda Avrupa'da görülen her şeyden tartışmasız bir şekilde daha güçlü olan, Avrupa dışından kaynaklanan süreçler, toplumsal formasyonlar ve aktörler tarafından desteklendiğini gösterir.

Bir kez daha bu temaların üstünden geçelim: Kara Ölüm'ün neden olduğu bir demografik kriz, Osmanlı-Habsburg rekabeti, Yeni Dünya'nın keşfi ve çizgisel olarak belirlenmiş egemenlik alanlarına bölünmesi, cerahat toplayan bir isyan ve devrim atmosferi, sömürgeciliğin iktisadi önemi. Ayrıca, tablodaki bu temaları kesen, bu süreçlerin arkasında yatan jeopolitiğe ilişkin sağlam bir farkındalık da görülmektedir. Yeni Dünya'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan vurgu, bize Avrupa'da kapitalizmin oluşumunun sadece Avrupa içi değil, kesin surette uluslararası (veya toplumlar arası) bir fenomen de olduğunu hatırlatır: Bu süreçte Avrupa dışı faillik, Avrupa'daki gelişimin yörüngesini ve doğasını durmaksızın etkilemiş ve (yeniden) yönlendirmiştir. Bu kitapta kapitalizmin ve "Batı'nın yükselişinin" kökenlerinin bu uluslararası veçhesinin izini sürüyoruz.

Bu iddiayı dile getirirken ana saikimiz, döneme ilişkin tarih yazımı ile kuramsal çözümlemelerdeki hâkim görüşleri yıkmak ve umarız ki yerinden etmek. Zira, Holbein'ın tablosunun ima ettiği "uluslararası olan"ın örtük merkeziliğine rağmen, erken modern Avrupa'ya ilişkin hâkim kuramsallaştırma girişimleri, Avrupa dışı toplumlar hesaba katılmadan inşa edilmiştir. İster siyaset alanında olsun, isterse iktisat, kültür ya da ideoloji, kapitalist modernitenin ortaya çıkışı, genellikle sadece Avrupa'ya özgü, nevi şahsına münhasır bir gelişme olarak anlaşılmıştır. Avrupa dışı toplumlar resme girdiklerindeyse, tipik olarak Avrupa'nın sömürgeci kamçısının diğer ucundaki edilgen bir seyirci ya da Avrupa'nın özgünlüğünün ve üstünlüğünün tanımlandığı, kıyaslanacak bir örnek –Öteki– statüsüne düşürülmüşlerdir. Kısacası, kapitalizmin kökenlerinin tarihi, tartışmasız bir şekilde Avrupa merkezcidir.

Avrupa Merkezcilik Sorunu

O halde Avrupa merkezcilik tam olarak nedir? Avrupa merkezcilik, özünde, modern gelişmenin biçimine ve doğasına dair birbiriyle ilişkili üç varsayımdan oluşan, ayrıksı bir soruşturma kipini temsil eder.[10] İlk olarak, kapitalist modernitenin kökenlerini ve kaynaklarını, esasen Avrupa'ya içsel olan gelişme-

lerin bir ürünü olarak görür. Avrupa merkezcilik, herhangi bir verili gelişme güzergâhının bir toplumun kendi içkin dinamiklerinin ürünü olduğu varsayımına dayanarak, modernitenin doğuşunu münhasıran Avrupa'nın geçirgen olmayan ve sosyo-kültürel açıdan tutarlı coğrafi sınırlarının içine yerleştirir. Böylece kültürel tarihte Rönesans'ın doğuşunun sadece Avrupa içi bir fenomen olduğunu görürüz.[11] Mutlakıyetçiliğe ve modern devlet biçiminin kökenlerine ilişkin çözümlemeler de benzer şekilde, bütünüyle Avrupa coğrafyasında ele alınır ve Avrupa dışı örnekler sadece kıyaslama yapmak istendiğinde sahneye çıkar (tabii eğer çıkarlarsa).[12] İktisadi bir biçim[13] ya da toplumsal bir sistem[14] olarak kapitalizmin yükselişine ilişkin hâkim açıklamalar da benzer biçimde, bu gelişmenin kökenlerini doğrudan Batı Avrupa'ya yerleştirir ve Avrupa dışında kalan coğrafyalar, sömürülen ve edilgen bir "çevre"ye indirgenir.[15]

"Batı'nın özerk ve endojen yükselişine" ilişkin bu içselci hikâye, Avrupa merkezciliğin kurucu söylencesini oluşturur.[16] Toplumsal nedenselliğe dair – Avrupa'nın gelişmesinin endojen ve kendi kendine hareket eden bir gelişme olarak kavramsallaştırıldığı– güçlü bir "içeriden dışarıya" modelden (ya da metodolojik içselcilikten) yola çıkılarak, Avrupa, tarihin daimi "merkezi" ve "esas taşıyıcısı" olarak görülür. Bu tutum, en kötü örneklerinde, Avrupa toplumunun ve kültürünün dünyanın geri kalanından daha üstün olarak yorumlanmasına varabilir. Avrupa merkezciliğin, gelenek ile modernite arasındaki tarihsel ayrımı, "Batı" ile "Doğu" arasındaki uzamsal bir ayrımla eklemleyen ikinci normatif varsayımına ise *tarihsel öncelik* adı verilebilir. Bu yöntemle, Avrupa dışı toplumlar Batı modernitesinin özgünlüğünün ve ayrıksılığının tanımlandığı ve tanımlanmaya da devam edildiği ideolojik bir Öteki olarak Avrupa'nın karşısına konur.[17] Böylece "Doğu", sayısız sosyolojik akım vasıtasıyla, "Batı"nın değerlerine temel ve uzlaşmaz bir meydan okumayı temsil eden, inatçı ve tehlikeli bir düşman olarak (yeniden) inşa edilir.[18]

Karşılıklı inatçılığın "Demir Perdesi"nin[19] yerleşmesiyle, hem Avrupa merkezci içselcilik hem de tarihsel öncelik nosyonları, sadece ideolojik olarak değil, maddi olarak da güçlendirilmiştir. Ya karşılaştırmalı yaklaşımlarda[20] ya da "metodolojik milliyetçilik"te[21] ifadesini bulan Avrupa merkezcilik, toplumsal gelişmenin çoğul ve etkileşimli karakterini görmezden gelme eğilimindedir. Böylece, kuramsal düzeyde birbirleriyle kıyaslanması mümkün olmayan araştırma nesneleri olarak Avrupa ile "Geri Kalanlar" arasında epistemolojik bir ayrıma gidilir ve kapitalizmin kökenlerinin incelenmesi, Avrupa dışı toplumların failliğinin silindiği ya da görmezden gelindiği dışlayıcı bir sürece dönüştürülür.

Bu varsayımlardan kestirime dayalı üçüncü bir önerme doğar: Avrupa'nın modernite deneyimi, gelişmenin, bütün toplumların geçmesi gereken evrensel bir aşamasıdır. Bu aşamacı varsayım, toplumsal değişimin –gelenekten moderniteye, feodalizmden kapitalizme vs.– içsel süreçlerinin farklı yerlerde ve farklı

zamanlarda dünyadaki bütün toplumları kapsayan evrensel aşamalar olarak kavrandığı, çizgisel bir gelişme fikrine dayanır. Bu üç önerme (metodolojik içselcilik, tarihsel öncelik ve çizgisel gelişme), Avrupa merkezci açıklamaların çekirdeğini oluşturur.

Sosyo-tarihsel Farklılık Sorunuyla Yüzleşmek

Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?, kapitalizmin *longue durée*'de [uzun dönemde] ayrıksı bir üretim biçimi olarak ortaya çıkmasına imkân sağlayan "Avrupa dışı" jeopolitik koşulları ve faillik biçimlerini ele alarak, bu varsayımlara karşı çıkıyor. Bu doğrultuda, geç Ortaçağ ve erken modern çağda ortaya çıkan, uluslararası olarak belirlenmiş çeşitli tarihsel dinamikleri, yapıları ve failleri çözümleyerek, toplumsal dönüşüm sürecinin izini sürüyoruz. Bu açıdan, son yıllarda erken modern çağın incelenmesi açısından gerçek bir tarihsel devrim teşkil ettiği kanıtlanmış bir tartışmaya katkıda bulunmayı ümit ediyoruz. Bu tartışma, kapitalist modernitenin doğuşuna ilişkin mevcut kuramsal ve tarihsel yaklaşımların özünde Avrupa merkezci olan doğasına karşı çıkan, birbirinden farklı bir grup araştırmacının çalışmalarının ürünüdür.[22] Kapitalizmin kökenlerine ilişkin tartışmalar, araştırmacıların Batı modernitesinin biricikliğini göreceliləştirmesi ve kendiliğinden gerçekleşen "Batı'nın yükselişi" fikrini güçlü bir şekilde sorunsallaştırmasıyla yeni boyutlar kazanmıştır.[23] Eskiden tarihsel ve sosyolojik araştırmaların kenarına itilmiş olan kapitalist modernitenin Avrupa dışı kaynakları, dinamikleri ve deneyimleri, bu literatürde artık ön plana çıkmış, içsel olarak üretilmiş "Avrupa mucizesi"ne dair kibirli, özcü anlatıların düzeltilmesi için ihtiyaç duyulan katkıyı sağlamıştır.

Bu literatürün belki de en önemli katkısı, modern dünyayı birlikte, ama eşitsiz bir şekilde yaratan, "Batı" ile "Geri Kalanlar" arasındaki karşılıklı olarak bağlantılı ve eş-kurucu ilişkilere odaklanmasıdır. Toplumsal etkileşimin ve eş-kuruculuğun geniş uzamı olarak "uluslararası olana" gösterilen bu ilginin, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplinindeki bilim insanlarına, bu tartışmalara katkı koymak için eşsiz bir konum sağlaması gerekir. Ancak postkolonyalizm ve dünya tarihi yaklaşımlarından gelen eleştiriler,[24] şimdiye kadar, hatta tarihsel sosyolojik dönüşün[25] sonrasında bile, ana akım Uİ disiplinini pek az etkilemiştir. Bunun yerine Uİ'ye yönelik tarihsel sosyolojik yaklaşımlar, çözümlemelerinde ağırlıklı olarak Avrupa tarihine dayandıklarından, Avrupa merkezci varsayımları yeniden üretmekle eleştirilmiştir.[26] Uİ disiplini içindeki tarihle ilişki kuran temel çalışmalar, esasen Avrupa tarihi ve Avrupa içi dinamikleri konu edinmiştir ve edinmeye de devam etmektedir.[27] Avrupa dışı toplumları ele alan önemli çalışmalarsa, ideolojik kültürel farklılığın "Demir Perdesi"nin altını çizme eğilimindedir.[28]

Gerçek bir "uluslararası tarihsel sosyolojiye"[29] yönelik çağrılar, henüz Avrupa'yı tam olarak taşralaştıramadıkları, bunun yerine kapitalist modernitenin imtiyazlı mekâнı ve organik doğum yeri olarak gördükleri için, bu Avrupa merkezci kafesin içinde kilitli kalmıştır (bkz. Birinci Bölüm). Bu perspektifi değiştirmek, *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*'nun temel hedefidir. Kapitalizmin ortaya çıkışının mekânsal merceğini *longue durée* içinde Avrupa'nın ötesine doğru genişletmeyi; Batı dışı (hem yapısal hem da failsel) kaynakları çözümlemenin merkezine yerleştirerek, kapitalizmin kökenlerini ve Batı hâkimiyetinin doğuşunu köklü bir şekilde yeniden düşünmeyi öneriyoruz. Bunu yaparken, bizatihi "Batı'nın" hem ideo-politik hem de sosyo-ekonomik bir entite olarak, Avrupa dışı dünyayla olan karşılıklı ilişkileri içinde ve bu ilişkiler vasıtasıyla nasıl şekillendiğini açıklıyoruz. Bu uluslararası boyutlar, esasen tarihsel olan bölümlerde (Üçüncü Bölüm ile Sekizinci Bölüm arasında) ele alınıyor. Her bölümde kapitalizmin kökenlerine ve "Batı'nın Yükselişi"ne yönelen, ekseriyetle kuramsal ilginin odaklandığı çözümleme alanlarını değiştiriyor ya da merkezsizleştiriyoruz. Bunlardan Moğol ve Osmanlı İmparatorluklarının kapitalizmin gelişine "katkılarının" örnek gösterilebileceği bazıları, mevcut tartışmalarda görece aşina olunmayan ya da görmezden gelinen alanlardır (sırasıyla Üçüncü ve Dördüncü bölümler). Bununla birlikte, küresel kapitalizmin oluşumunda Amerika "keşiflerinin" rolü (Beşinci Bölüm), Avrupa tarihindeki "klasik" burjuva devrimleri (Altıncı Bölüm) ve Asya'nın sömürgeleştirilmesi (Yedinci ve Sekizinci bölümler) gibi çağdaş tartışmalarda daha aşina olunan alanları da, tam da daha "uluslararası", Avrupa dışı bir çerçeve yoluyla daha aşina kılmak amacıyla ziyaret ediyoruz.

Bunu yaparken aynı zamanda, dünya tarihi literatürüne ve postkolonyal yazına yapılmış mevcut katkıların ötesine geçmeyi amaçlıyoruz. Yani, *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*, basitçe kapitalizmin kökenlerine ilişkin araştırmaların ampirik kapsamını genişletebilecek, Avrupa dışı, yeni perspektifler eklemeyi hedeflemiyor. Daha ziyade kapitalizme dair kuramlaştırmamızın kayda değer bir şekilde gözden geçirilmesini sağlayabilecek alternatif bir çerçeve sunuyor. Bunu, nedenselliğin belirgin bir biçimde uluslararası olan boyutunu gelişme kavramıyla benzersiz bir şekilde birleştirdiğini ileri sürdüğümüz Troçki'nin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramından yararlanarak ve bu kuramı daha da incelterek yapıyoruz (İkinci Bölüm).[30]

Kapitalizme geçiş tartışması, eşitsiz ve bileşik gelişmenin toplumsal değişimi kuramlaştırma açısından ne denli verimli olduğunu değerlendirmek için özellikle uygun bir literatür teşkil eder, zira bu tartışma içinde alınan konumlar, özellikle de açıklamanın "içselci" ve "dışsalcı" biçimleri arasındaki katılaşmış ayrım, tam da kuramın üstesinden gelmeye çalıştığı metodolojik sorunları çok açık bir şekilde ortaya koyar. Bilhassa (yeni-)Marksist yaklaşımlar arasındaki

tartışmalar, büyük oranda bu "içselci" ve "dışsalcı" kutuplar arasında dağılmıştır. Bir taraftan Maurice Dobb,[31] Robert Brenner[32] ve Ellen Meiksins Wood[33] gibi araştırmacılar, kapitalist toplumsal ilişkileri ortaya çıkaran kaynakları, feodal Avrupa toplumlarının, özellikle de İngiltere'nin iç çelişkilerine yerleştirir. Öte yandan Paul Sweezy[34] ve Immanuel Wallerstein,[35] kapitalizmin Uzun 16. Yüzyıl (1450-1650) boyunca Avrupa'da pazarların, alışverişin ve ticaretin genişlemesi sonucunda doğduğunu düşünürler. Bu iki farklı konum arasındaki temel mesele, kapitalizme geçişteki esas itkinin mübadele ilişkilerindeki (ticaret) yoğunlaşma mı, yoksa sınıf çatışmasındaki şiddetlenme mi olduğudur. Daha yakın bir dönemde, Avrupa merkezciliğe karşı çıkan araştırmacılar, kapitalizmin (ya da "proto-kapitalizmin") daha önceki biçimlerinin Batı dışında ortaya çıkışını hesaba katarak ve Batı Avrupa kapitalizminin küresel hâkimiyet kurmasıyla sonuçlanan yükselişini açıklayan olumsal ya da tesadüfi etkenleri daha fazla vurgulayarak tartışmayı genişletmiştir.[36] Fakat, Avrupa merkezcilik karşıtlarının büyük bir bölümü, kapitalizmin doğuşuna ilişkin özünde dışsalcı bir açıklamayı benimseyerek, esas tartışma tarafından belirlenmiş ana metodolojik parametrelerin içinde kalmıştır. Temel itki olarak ticaretin ve pazarların yayılmasının altını çizmiş ve böylece sermayenin "Nuh Nebi'den kalma biçimlerini"[37] kapitalizmle eşitlemişlerdir.[38]

Kapitalizm Nedir?

Kapitalizmin oluşumunda tam olarak hangi etkenlerin merkezde durduğuna ilişkin bu şiddetli anlaşmazlıklar, şu soruyu yanıtlamaktan kaçınır: Kapitalizm nedir? Bazı açılardan bu aldatıcı bir sorudur, çünkü kapitalizmin içeriğinin herhangi bir tek satırlık tanıma direnen bir karmaşıklığa sahip olması nedeniyle, tartışmaya açtığından daha fazlasını gözlerden gizler. Kapitalizmi "genelleşmiş meta üretimi"[39] veya "ücretli emeğin sömürülmesi yoluyla rekabetçi sermaye birikimi"[40] ya da "piyasaya bağımlılık"[41] olarak görmek, bazı açılardan, kapitalizmin etrafında işlediği "sert bir çekirdeğe" göndermede bulunur. Ancak bu kitapta ileri sürdüğümüz argüman, kapitalizm anlayışımızı bu ifadelerden herhangi birinde tespit edilenin çok ötesine dek esnetecek, daha geniş ve karmaşık bir toplumsal ilişkiler ağının var olduğudur. Bu toplumsal ilişkilerin neler olduğunu kitabın akışı içinde, ortaya kapitalizmin kökenleri ve yeniden üretimi açısından hayati olduğunu düşündüğümüz daha fazla saptama ve kategori koyarak açıklıyoruz. O halde şimdilik, kendimizi kapitalizmi kuramlaştırabileceğimiz temel bir bulgusal (*heuristic*) çerçeve tespit etmekle sınırlandırabiliriz.

Kapitalizmin ne "olduğunu" söylemek, kapitalizmi bir şeye indirgeme riskini taşır ve bu da toplumda kapitalizmin yeniden üretimini kolaylaştıran, ya-

pılandıran ve nihayetinde sınırlandıran çok anlamlı (*multivalent*) bağlantıları karanlıkta bırakma eğilimindedir. Daha spesifik olmak gerekirse, herhangi bir verili toplumsal etkenin, ilişkili olduğu diğer etkenlerden mantıksal olarak bağımsız bir öz ihtiva ettiği imasını taşır. Sermaye "bir şey olarak" genellikle basitçe, varlığı daha geniş toplumsal ilişkilerden bağımsız olan "kâr" veya biriktirilmiş bir para ya da belki de makine havuzu şeklinde anlaşılır. Bu nedenle sermayenin sadece bir "şey" olarak görülmesi, kapitalizmi doğallaştırma ve ebedileştirme eğilimine yol açar.

Bunun aksine, kapitalizmi, toplumsal ilişki ve süreçlerin kuşatıcı ve tarihsel olarak spesifik konfigürasyonları olarak gören Marx'ı takip ediyoruz. Bu tür bir ilişkisel-süreçsel yaklaşım, kapitalizmin "soyut ve tek taraflı" öz-sunumlarından uzaklaşarak, "belirli toplumsal ilişkilerin" "somut canlı kümeleşmeleri"ni gün yüzüne çıkarmamıza yardımcı olur.[42] Örneğin, Marx'ın (sermaye gibi) bazı kategorilerinin zorunlu olarak (ücretli emek gibi) başka kategorileri varsaydığına ilişkin gözlemi, kapitalist üretim biçimini yeniden üreten sömürü ve iktidarın yapısal koşullarını gün yüzüne çıkarmasını, çözümlemesini ve eleştirmesini mümkün kılmıştır. Bu bize toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak spesifik ve inşa edilmiş olmaları nedeniyle, dönüştürülebileceklerini, ortadan kaldırılabileceklerini ve yeniden inşa edilebileceklerini hatırlatır. Benzer şekilde, süreç üzerine yapılan vurgu da kapitalizmin gelişiminin sabit bir entite olarak değil, belirli tarihsel sorunlara, itirazlara, mücadelelere, çelişkilere, sınırlara ve fırsatlara göre toplumsal ilişkileri biçimlendiren ve şekillendiren bir entite olarak tarihselleştirilmesini gerektirir.

Sürece yapılan bu vurgu, kapitalizmin tarihinde ya da coğrafyasında yer alan belirli bir evreyi, "saf", "ideal tipik", "değişmez" ya da "en yüksek aşama" olarak gören her türlü sosyolojik ya da politik tutumdan uzaklaşmamıza yardım edecektir. Bu tür bir perspektiften yola çıkarak, kapitalizmin tarihini, açık bir şekilde ayırt edilebilir aşamalardan oluşan çizgisel bir ilerleme şeklinde okumaya yönelik her türlü girişimi altüst etmeye çalışıyoruz. Son olarak, "sürece" odaklanmak, bir toplumsal ilişki olarak sermayenin tanımlayıcı niteliklerinden biri olan –üretim, dolaşım ve gerçekleşme alanlarındaki– hareket ve devinim zorunluluğunu tespit etme imkânı sunacaktır.

O halde, her iki anlamda da –hem toplumsal ilişki hem de süreç olarak– kapitalizmden ziyade *kapitalizmlerden* söz etmek daha anlamlıdır. Gerçekten de bu kitabın ana tezlerinden biri, kapitalizmin tarihinin çoğul, çok değerlikli olduğu ve herhangi bir tekil süreç ya da toplumsal ilişkiye indirgenemeyeceğidir. Bununla birlikte, kapitalizmin işleyişinin, kapitalist üretim biçiminin (çelişkili olsa da) bilinebilir bir çözümleme nesnesi olarak incelenmesini zorunlu kılan, belirli bir bütünlüğe de sahip olduğunu ileri sürüyoruz.

Kapitalizmi bu çerçevede –çelişkili bir toplumsal bütünlük olarak– ele almak, çoğul hâkimiyet, boyun eğdirme ve sömürü ilişkilerinin birbirleriyle kesiştiği ve birbirlerini yeniden ürettiği biçimlerin izini sürmemizi mümkün kılar. Bu bakış açısından yola çıkarak, kapitalizmin en iyi, *sermaye ilişkisinin sistematik yeniden üretimi* etrafında bir araya gelen, ama –ne tarihsel ne de mantıksal olarak– bu ilişkiye indirgenmesi mümkün olmayan toplumsal ilişki ve süreçlerden oluşan bir konfigürasyonlar, bir araya gelişler ya da demetler kümesi olarak anlaşılabileceğini ileri sürüyoruz. Bu tür konfigürasyon ve bir araya gelişlerin altını çizerek, aynı zamanda sermayenin ücretli emekçilerin sömürüsü yoluyla yeniden üretilmesi ve rekabetçi bir tarzda biriktirilmesinin, bu yeniden üretimi ve birikimi mümkün kılan geniş bir farklılaşmış toplumsal ilişkiler çeşitliliğini gerektirdiğini göstermeye çalışıyoruz. Bu ilişkiler, baskıcı devlet aygıtları, rıza üreten ideoloji ve kültürler ya da ırkçılık ve patriyarka gibi, basit sermaye-ücretli emek ilişkisinde doğrudan verili olmayan ya da bu ilişkiden türemeyen çok çeşitli iktidar ve sömürü biçimleri alabilir.

Bir örnek vermek gerekirse, feminist araştırmaların en büyük başarılarından biri, ücretli emeğin mevcudiyetinin, doğrudan üretim sürecinin (bu süreçle ilişkili olsa da) dışında kalan geniş bir "yeniden üretim alanı"nı gerektirdiğini göstermek olmuştur. Burada, ücretli olmayan üretim biçimleri –aşçılık, ev temizliği, çocuk bakımı vs.– ücretli emeğin ve dolayısıyla kapitalizmin yeniden üretimi açısından asli bir role sahiptir. Bu kitap boyunca göstermeye çalışacağımız üzere, bu tür (ve başka) ilişkiler, hem sermayenin birikiminin ve yeniden üretiminin mümkün kılınması hem de işçilerin emeklerinden ve birbirlerinden yabancılaşmalarının temelinde yatan itaat, sömürü ve toplumsal katmanlaşma biçimlerinin üretilmesi açısından mutlak bir öneme sahiptir. Bu nedenle, kapitalizmin oluşumuna ilişkin bir çözümlemenin, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin kökenlerini ve yeniden üretimini etkileyen toplumsal ilişkilerden oluşan son derece karmaşık ağları, bir araya gelişleri ve demetleri açığa çıkarması gerektiğini ileri sürüyoruz.

Bu kitapta, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, kapitalizm açısından kurucu bir rol oynayan ve oynamaya da devam eden bu tür bir araya gelişlerin tarihsel olarak ortaya çıkışını ve gelişimini açığa çıkarmak ve çözümlemek için bir yol sunduğunu savunuyoruz. Kurucu bir rol oynamak derken, *tarihsel olarak* kurucu bir rol oynamayı, yani kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesinde etkili olan tarihsel süreçleri kastediyoruz. Fakat aynı zamanda bu "kurucu rol"ü, müteakip yüzyıllar boyunca (farklı biçimlerde de olsa) işleyen ve günümüzde de varlığını sürdüren ilişki ve süreçlere, kapitalizmin onlar olmadan yapamayacağı sosyal ilişkilere de atfediyoruz. İleride savunacağımız gibi, "kurucu bir rol" oynadığını düşündüğümüz şeyler, mevcut pek çok kapitalizm kuramında ortaya ko-

nulanlardan önemli ölçüde daha geniştir. Bunun, kapitalizmin kökenlerinin gerektiği gibi incelenebilmesi için daha geniş bir tarihsel ve coğrafi kapsam ve bu daha geniş kapsamı anlaşılabilir kılacak bir kuramsal çerçeve gerektirdiğini ileri sürüyoruz.

Bununla birlikte, bu kitabın kapitalizmin kökenlerine ve "Batı'nın yükselişine" dair "her şeyi kapsayan" bir açıklama yapmak niyetiyle yazılmadığını vurgulamalıyız. Aslına bakılırsa, tarihsel açıklamamız belirli süreçleri öne çıkaran, bazılarını ise dışarıda bırakan kısmî bir açıklama olmaktan kurtulamaz. Benzer şekilde, bunun her şeyi kapsayan bir tarih değil, Avrupa'da kapitalizmin oluşumu açısından merkezî bir rol olan süreçlere öncelik veren bir tarih olduğunu da kabul etmeliyiz. Bu yaklaşım, Avrupalı olmayan toplumların, ancak Avrupa'daki gelişme açısından bir değer taşıdıkları ölçüde incelenmesi anlamında, Avrupa merkezciliğe düşme tehlikesi taşımaktadır. Bu durumdan kaynaklanan olası sorunların farkındayız, ama Avrupa'da, onu Avrupalı olmayan toplumların aleyhine küresel hâkimiyete taşıyan benzersiz bir şeyin yaşandığında ısrar ediyoruz. Dolayısıyla bu "yükselişin" arkasında yatan boyun eğdirme ve sömürü tarihinin gün yüzüne çıkarılması, Avrupalı (ya da Batılı) istisnaiciliğin mitleştirilmesine yönelik eleştiriler açısından hayatidir. Bu tarihin anlatılmasında Avrupa'nın bir inceleme nesnesi olarak alınması, hem vazgeçilmez hem de kaçınılmazdır. Ancak boşluklar var olsa da önerdiğimiz çerçevenin gelecekteki araştırmalar için yeni olanaklar sağlayacağını ve çözümlememizi destekleyecek başka tarihsel süreçlerin bu çerçeveye dâhil edilebileceğini ümit ediyoruz. Bu açıdan, bugüne dek hikâyenin önemli ölçüde gözardı edilmiş veçhelerini, özellikle de "uluslararası", "toplumlar arası" olanı ve "jeopolitikayı" öne çıkaran, daha kapsayıcı bir açıklama sunmaya çalıştık. Elbette bu, şu sorunun yanıtlanmasını gerektirir: "Uluslararası olan" ve "jeopolitika" nedir?

Jepolitik Nedir?

Jeopolitika ve "jeopolitik" en genel tanımında şu iki şeyi birden kapsayacak şekilde tasavvur edilebilir: İlk olarak teritoryal uzamları ve bu uzamların sakinlerini ve kaynaklarını işgal eden, denetleyen, toplumsallaştıran, örgütleyen, koruyan ve bunlar üzerinde rekabet eden toplulukların, toplumların ve devletlerin çeşitli süreç ve pratikleri; ikinci olaraksa bu tür süreçlerin sonucunda ortaya çıkan iktidar eklemlenmeleri, biçimleri ve ilişkileri ile birlikte çok değerli bilgi, söylem, temsil, ideoloji ve strateji biçimleri. Bu bakış açısından, uzamın (yeniden) üretiminin, yapılanmasının ve örgütlenmesinin ve bizatihi beşerî "teritoryalliğin" inşasının, nasıl tarihsel olarak belirli ve değişen iktidar ilişkilerinden kaynağını alan, bu ilişkiler tarafından koşullanıp eklemlenen, doğası gereği

toplumsal süreçler olduklarını inceleyebiliriz. Bu, teritoryal uzamların ve toplumsal ihtilafların, değişimin ve dönüşümün esas mekânları olarak, bu uzamlar içinde, boyunca ve arasında gerçekleşen alışverişlerin kavramsallaştırılmasını mümkün kılar.[43]

Örneğin kapitalizmde, belirli teritoryallik biçimleri ve diğer toplumsal olarak inşa edilmiş uzamlar, sermayenin zaman ve mekân boyunca eşitsiz gelişimi, üretimi, birikimi ve dolaşımı ile bunun sonucu olan ve toplumsal bir bütünlük olarak kapitalizmin küresel yeniden üretimine eşlik eden farklılaşmış iktidar, hâkimiyet, sömürü ve çatışma ilişkileri tarafından sürekli yeniden oluşturulur, sınırları devamlı olarak yeniden çizilir, beşerî coğrafyalar biteviye yeniden şekillendirilir. Demek ki gelişme ve yeniden üretimin bu jeopolitik boyutlarına odaklanırken, coğrafi ya da jeopolitik belirlenimciliğin klişeleşmiş sorunlarını yeniden üretme niyetinde değiliz. Bunun yerine, analitik merceğimizi uzamsal olarak, kapitalizmin ortaya çıktığı farklı "jeososyal" süreç ve belirlenimlerin çoğulluğuna doğru genişletmeyi amaçlıyoruz. Analitik tahayyülümüzün bu şekilde uzamsal olarak genişlemesinin, aslında kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimine dair gerçekten Avrupa merkezci olmayan bir kuram inşa etmeye yönelik her türlü çaba için, atılması zorunlu metodolojik bir ilk adım olduğunu ileri sürüyoruz.

Bizim "uluslararası" ve "uluslararası sistem" kavramlarını kullanma biçimimiz, (yeni-)realizmin, "uluslararası olanı" mutlak özerkliğe sahip, toplum üstü bir jeopolitik etkileşimler alanı olarak[44] (hatalı bir şekilde) kavramsallaştırmasından uzak durmak amacıyla, sürekli bir anarşi durumuna atıfta bulunmaz ya da zorunlu olarak birbirinden ayrı teşekkül etmiş siyasi birimler arasında, stratejilerinin bu rekabetin özerk mantığı tarafından dikte edildiği bir rekabetin varlığını ima etmez. Toplumlar arası rekabeti siyasi çoğulluktan türetmeye yönelik realist girişim, toplumların zorunlu olarak birbirlerini tehdit ettiklerine ilişkin antropolojik olarak şüpheli varsayımın sorgulanmadan kabul edilmesi anlamına gelir.[45]

Bütün bu tarih dışı şeyleştirici ve özcü yaklaşımların, aslında neye tekabül ettiğini söylemekten çekinmemeliyiz. Bunlar, devletlerin sözde "ulusal çıkarlarını" elde etmek için başvurdukları güç siyasetinin, (kasti olsun ya da olmasın) üstü ince bir şekilde örtülmüş rasyonalizasyonlarından başka bir şey değildir. Kısacası, bu yaklaşımlar, modern dünya siyasetindeki hegemonik ideolojilerin "bilimsel" bir toplumsal kuram[46] maskesi takan özgün temsilleri ve ifadeleridir. Geleneksel Uİ, Kees vand der Pijl'in yerinde adlandırmasıyla, "Batı Üstünlüğünün Disiplini"dir.[47] Bu tür yaklaşımlarla doğrudan bir tezat teşkil edecek şekilde, jeopolitika, yani beşerî teritoryallik ve toplumlar arası/uluslararası çatışma, jeopolitikanın sınırlarının bu şekilde çizilmesiyle birlikte, daha

geniş, etkileşime dayalı ve eşitsiz bir gelişme sürecinin ortaya çıkan özellikleri olarak kavramsallaştırılmalıdır.[48]

Fakat "jeopolitika" ve "jeopolitik" kavramlarına getirdiğimiz bu tanımlar, bizi dürüstçe, bu kitabın alt başlığının (*Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*), aslında yanlış bir adlandırma olduğunu kabul etmeye zorlar. Gerçekten de, kelimenin dar anlamıyla jeopolitik bir nitelik taşıyan (büyük güç rekabeti, sömürgecilik ve savaş gibi) geniş bir sosyo-tarihsel süreç yelpazesini incelesek de ele aldığımız pek çok başka gelişmenin, örneğin alışverişin, ticaretin, fikirlerin, teknolojilerin ve hastalıkların kültürleri kesecek şekilde yayılmasının, "toplumlar arası" ya da "uluslararası" ilişkiler başlığı altında toplanması daha doğrudur. Yine de basitçe *Kapitalizmin Toplumlar Arası Kökenleri* gibi bir başlıktan daha çekici olduğu için değil, bu kitap boyunca ileri sürmeye çalıştığımız temel bir tezi ifade ettiği için bu alt başlığı kullanmaya karar verdik: Kapitalizm, ancak ve ancak önüne çıkan toplumsal güçlerin pek çoğunu boyunduruk altın almaya, üzerlerinde hâkimiyet kurmaya ve sık sık da yok etmeye yönelik şiddet içeren, zora dayalı ve genellikle savaşın yardımcı olduğu, bugüne dek de varlığını sürdüren süreçlerle -hem ülke içinde hem de ülke dışında- ortaya çıkabilir, kök salabilir ve kendisini yeniden üretebilir.

Bu anlamda, kitabımız kapitalist gelişmenin temelde barış getiren ve "uygarlaştıran" doğasını vurgulayan liberalizmden esinlenmiş pek çok anlatıya alternatif bir "karşı tarih" sunmaktadır. Bu anlatılar, serbest ticaretin ve piyasaların yayılmasının, daha işbirliğine dayalı ve barışçıl bir uluslararası düzenin kurulması anlamına geldiği; "küreselleşmenin" çağdaş uluslararası siyaseti, devletlerin mutlak kazanç elde edebilecekleri bir dizi "pozitif toplamlı" oyuna dönüştürdüğü; giderek daha fazla bütünleşen ulusaşırı sermaye döngülerinin ve küresel piyasa ilişkilerinin, sonunda daha liberal-demokratik kültür, kimlik ve normları desteklediği bir dünya sunmaktadır.[49] İzleyen sayfalarda göstereceğimiz üzere, kapitalist gelişmenin bu şekilde kavramsallaştırılması, hem geçmişteki hem de günümüzdeki tarihsel olgularla temel bir tezat teşkil etmektedir.

' BİRİNCİ BÖLÜM

Geçiş Tartışması: Kuramlar ve Eleştiri

İnceleme nesnemizi bütünlüğü içinde, tüm rahatsız edici ikincil durumlardan bağımsız olarak ele almak için, bütün dünyayı tek bir ulus olarak kabul etmeli ve kapitalist üretimin her yerde kurulduğunu ve sanayinin her dalını ele geçirdiğini varsaymalıyız.

Karl Marx, 1867[1]

...çarpıcı şekilde benzer ama farklı tarihsel çevrelerde vuku bulan olaylar bütünüyle farklı sonuçlara yol açar. Evrimin bu formlarını ayrı ayrı inceleyip, sonra onları karşılaştırarak söz konusu fenomenin anahtarı kolaylıkla bulunabilir, ama buraya, en yüce erdemi tarih-üstü olması olan genel bir tarihsel-felsefi kuramın evrensel geçiş belgesiyle ulaşılamaz.

Karl Marx, 1877[2]

Giriş

Bu bölümde kapitalizme geçişe dair Marksizmden esinlenmiş bir dizi etkili kuramı eleştirel bir biçimde ele alıyoruz. Marksizmden esinlenmiş bu perspektiflere odaklanmamız, sadece geçişi kuramlaştırmaya yönelik bütün olası yaklaşımları tüketmiş olmalarından ya da diğer perspektiflerin söyleyecek bir şeyi olmadığını düşünmemizden kaynaklanmıyor. İlgimizi bu kuramlara yöneltiyoruz, çünkü Marksist geleneğin kapitalizmin doğuşunu diğer tüm toplumsal kuram geleneklerinden daha fazla incelediği ve tartıştığı söylenebilir. Bu nedenle, kapitalizmin kökenlerine dair başka önemli perspektifleri diğer bölümlerde –Smithgil yaklaşımları Beşinci Bölüm'de, yeni kurumsalcılığı Yedinci Bölüm'de ve yeni Weberci tarihsel sosyoloji ile Kaliforniya Okulu'nu Sekizinci Bölüm'de– eleştirel bir biçimde ele alacağız.

Bu bölüm üç kısma ayrılmış durumda. İlk kısım, kapitalizmin kökenlerine ilişkin Dünya-Sistemleri yaklaşımlarını, özellikle en etkili temsilcisi ve "kurucusu" Immanuel Wallerstein'in eserlerine odaklanarak ele alıyor. Dünya-

Sistemi Kuramının (DSK) kapitalizmin *longue durée*'de doğuşuna ilişkin çalışmalara yaptığı önemli katkıların altını çizmekle birlikte, bu yaklaşımın – özellikle de Wallerstein'in getirdiği yorumun– kendi elini zayıflatan iki temel sorun, yani Avrupa-dışı failliği silen Avrupa merkezciliği farkında olmadan yeniden üretmesi ve kapitalizme dair yeterince tarihselleştirilmiş bir kavrayış sunmayı başaramaması nedeniyle başarısız olduğunu iddia ediyoruz.

Bir sonraki kısım, "Brenner tezi"ni ve Robert Brenner'ın kapitalizme geçiş üzerine kaleme aldığı çalışmaların ortaya çıkardığı kuramsal aygıtı (Siyasal Marksizmi) inceliyor. Kapitalizmin ortaya çıkışını kuramlaştırma çabaları açısından özellikle sorunlu ve birbiriyle ilişkili üç meseleye odaklanıyoruz. İlk olarak kapitalizmin kökenlerine ilişkin metodolojik olarak içselci ve buna eşlik eden Avrupa (ya da İngiltere) merkezci bir çözümlemeye duydukları bağlılığı; ikinci olarak bunun kapitalizmin oluşumu ile jeopolitik arasındaki ilişkinin incelenmesinde yol açtığı eksiklikleri ve üçüncü olarak da kapitalizme dair son derece soyut ve minimalist kavrayışlarını ele alıyoruz.

Üçüncü kısımda, postkolonyalizmin erdemlerini ve sorunlarını tartışıyoruz. Postkolonyal çalışmaların geçiş tartışması içindeki farklı yaklaşımlara ilişkin genel değerlendirmemize dâhil edilmesi, postkolonyal araştırmacıların ağırlıklı olarak kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkışının dışında kalan -ve onu takip eden– modernite tecrübelerine odaklanmaları nedeniyle alışılmadık bulunabilir. Kapitalizmin mevcudiyeti postkolonyal çalışmalar tarafından büyük oranda veri kabul edilmiştir, ki bize göre bu durum, söz konusu çalışmaların Avrupa'yı tam olarak "taşralaştırma" becerilerini kısıtlamaktadır. Yine de postkolonyalizmin kapitalizmin kökenlerinin incelenmesine yaptığı, takip eden bölümlerde ele alıp daha da genişletmeye çalışacağımız, önemli metodolojik ve kuramsal katkıları ortaya koyuyoruz.

"Ticarileşme Modeli"ne Yeniden Bakmak: Dünya-Sistemleri Analizi ve Kapitalizme Geçiş

Modern Dünya-Sisteminin Oluşumu: Wallerstein Tezi

DSK'nin en sistematik serimlemesi, *longue durée* tarih yazımını 1960'ların Üçüncü Dünya hareketlerinin hegemonya karşıtı siyasetiyle biraraya getirmeye çalışan Immanuel Wallerstein'in çalışmalarında bulunabilir. Wallerstein kapitalist merkez ve çevre arasındaki eşitsiz bölgesel farklılaşmayı açıklamak için bağımlılık kuramcılarından sömürgeciliğin önemini aldı. Sweezy ve Braudel'den analiz birimi olarak "dünya-sistemi"ne yapılan vurgu ve bununla ilişkili olarak ticaret ve mübadelenin önemi geldi.[3] Son olarak Wallerstein, kapitalist dünya-sisteminin ortaya çıkışının bir ön koşulu olarak, feodalizmin krizinin ve dünya imparatorluklarının çöküşünün tarihsel özgüllüğünü vur-

guladı. Bu, Wallerstein'in kapitalizmin doğal bir şey olarak görülmekten nasıl çıkarılabileceğine ve nihai çöküş ihtimalinin nasıl keşfedilebileceğine duyduğu ilginin de bir ürünüydü.[4] Bu projenin merkezinde,

> kapitalist dünya ekonomisinin ilk olarak nasıl ve ne zaman yaratıldığı, geçişin neden başka bir yerde değil de feodal Avrupa'da gerçekleştiği, neden daha önce ya da daha sonra değil de o anda yaşandığı [ve] neden daha önceki geçiş çabalarının başarısızlığa uğradığı sorularını yeniden gündeme getir[erek],[5]

kapitalizmin tarihsel özgüllüğünü ortaya koyma çabası yatıyordu.

Wallerstein, kapitalist dünya-sisteminin özgüllüğünü, kendisinden önceki toplumsal biçim olan dünya imparatorluklarıyla olumsuz bir karşılaştırma yaparak açıklamıştı. Dünya imparatorlukları, bölgesel ve bazen de bölgeler arası bir temelde farklılaşmış toplulukları kontrol eden ve sömüren, bütünleşmiş siyasi iktidar sistemleriydi. Wallerstein'e göre, dünya imparatorlukları geniş devlet bürokrasilerinin tarımsal üretimden artık temellük ettikleri, sermaye birikimini ve biriktirilen sermayenin üretime yeniden yatırılmasını engelledikleri ya da imkânsız kıldıkları için iktisadi gelişmeyi sınırlamışlardı.[6] Dünya imparatorluklarının çöküşü kapitalizmin ortaya çıkışı için bir ön koşuldu, çünkü bu çöküş kâr amaçlı ticari etkinliklerin her şeye hâkim emperyal devletlerin zincirlerinden kurtulmasını mümkün kılmıştı. Böylece kısıtlarından kurtulan üretim, "üretim kârlı olmayı sürdürdüğü müddetçe sürekli genişleyebilir" ve kapitalistler "her zaman kâr marjlarını genişleten yeni üretim yolları bulabilirdi".[7] Sonuç olarak ticaret sürekli olarak genişleme ve boyunduruk altına alma (*subsumption*) –"söz konusu dünyanın coğrafi büyüklüğünün genişlemesi"[8]– eğilimindeydi ve bu eğilim de iktisadi etkinliğin daha geniş bölmelerini giderek daha fazla kendi "mantığına" dâhil ederek, bir kapitalist dünya ekonomisi yarattı. "Kapitalist olmayan bölgelerin" bu şekilde kapitalist dünya-sisteminin boyunduruğu altına girmesi, "sömürgeleştirme, fetih ya da iktisadi ve siyasi hâkimiyet yoluyla" gerçekleşti.[9]

Bu genişlemenin merkezinde giderek artan bir bölgesel farklılaşma ve dünya iş bölümü yatıyordu.[10] Wallerstein bu perspektiften hareketle, dünya-sisteminin denizaşırı genişleme yoluyla ortaya çıkışı ile emeğin özgürleşmesini birbirinden ayırıyor ve ikincisini ilkinden türetiyordu.[11] Yani, dünya-sistemi sadece biçimsel olarak özgür olan ücretli emeğin kendi hâkimiyeti altındaki bölgelerde sistematik bir biçimde sömürülmesini içerdiği için değil, daha ziyade farklı toplumların ulusaşırı bir piyasa mübadeleleri ve ticaret ağına eklemlenmesiyle karakterize olduğu için kapitalistti.[12] Wallerstein kendi kapitalizm tanımı açısından sermaye ilişkisinde ücretli emeğin de bir taraf olması gerektiğini kararlı bir şekilde reddeder ve örneğin şöyle yazar:

> Mesele şu ki, bir sistemi tanımlayan "üretim ilişkileri", bütün bir sistemin "üretim ilişkileridir" ve sistem, zamanın bu uğrağında Avrupa dünya ekonomisidir. Özgür emek gerçekten de kapitalizmin tanımlayıcı bir öğesidir, ama üretime yönelik teşebbüslerin hepsinde mevcut olması anlamında değil. Özgür emek merkez ülkelerde vasıflı emek için kullanılan bir emek denetimi biçimiyken, çevre bölgelerde daha az vasıflı emek için zorunlu emek kullanılır. Bu ikisinden müteşekkil bileşim kapitalizmin özünü oluşturur.[13]

Farklı yerelliklerin tek, ancak farklılaşmış bir dünya-sistemi -merkez, yarı-çevre ve çevreden oluşan hiyerarşik bir eksen boyunca ayırt edilebilen birleşmiş bir iş bölümü- içinde, ancak kapitalist dünya-sisteminin ortaya çıkmasıyla bütünleştiğini görürüz.[14] Wallerstein'e göre, merkez (Batı) ile çevre (Batılı olmayan) devletler arasındaki farklılıkların artığın ikincisinden birincisine aktarılmasını belirlediği bu eşitsiz ilişki, kapitalizm için bir olmazsa olmazdır. Bu durum, merkezde emek giderek özgürleşirken, aynı zamanda, çevredeki özgür olmayan, zorunlu emekten eşitsiz mübadele yoluyla devasa miktarda artığın çekilmesini ve çevrenin sürekli bir "geri kalmışlık" halinde kalmasını gözlemlemeye olanak sağlar.

Dolayısıyla, DSK'nin değeri, kısmen, kapitalist sömürüyü, ücretli emekçinin bireysel olarak üretim birimi içerisinde sömürüldüğü tekil bir eylemin ötesinde, bu daha geniş -uluslararası- iktidar ve iktisadi ilişkiler ağına yerleştirmesinden kaynaklanır.[15] Böylece uluslararası hiyerarşinin, sömürünün ve daha genel olarak eşitsiz iktidar ilişkilerinin önemi ortaya konur. Wallerstein'in yaklaşımı, bu dünya-sistemini kendisinden önceki dünya imparatorluklarından ayırarak, hiyerarşik, sömürüye dayalı böylesi bir sistemin tarihsel özgüllüğünü ve geçiciliğini yerinde bir şekilde vurgular. Bu iki unsurun, yani tarihsel özgüllük ve küresel hiyerarşilerin, kuşkusuz DSK'nin *potansiyel* olarak temel gücü olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, her iki açıdan da DSK nihayetinde vaat ettiklerini ortaya koyamaz. Göreceğimiz üzere, tarihsel özgüllüğe dair tespiti, onu gözden kaçıracak denli yanlış tanımlanmıştır ve merkez-çevre ilişkileri, "çevrenin failliğini" görmezden gelen sorunlu bir Avrupa merkezcilikle maluldür. Şimdi bu eleştirileri daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Avrupa Merkezcilik Sorunu

Wallerstein'in doğru analiz birimi olarak dünya-sistemine yaptığı vurgunun faydalarından biri, Avrupa dışında kalan toplumların incelenmesini zorunlu kılmasıdır. DSK bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu[16] ve Türkiye,[17] Afrika,[18] Güney Asya,[19] Doğu Asya[20] ve Latin Amerika[21] gibi farklı coğrafyalara uygulanabilirliği nedeniyle verimli bir zemin sunar. Ancak Wallerstein'in analiz birimi olarak dünya-sistemine yaptığı bütün vurguya rağmen, onun DSK

versiyonunda, bazı -kasıtlı değilse bile[22]- talihsiz Avrupa merkezci varsayımları destekleyen, kurama nüfuz etmiş bir *içselcilik*le karşılaşırız.

Öncelikle DSK'nin "iş bölümü" ve "uzmanlaşma" gibi temel kavramları, içselci klasik teorinin *par excellence* örneği olan Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* çalışmasından türetilmiştir.[23] Daha sonra bu kavramlar, nasıl yeniden tanımlanabilecekleri üzerine kafa yorulmadan dolayımsız bir şekilde uluslararası ölçeğe aktarılmıştır. DSK, "domestik analoji yanılgısına"[24] düşerek, çok sayıda farklılaşmış toplumun bir arada ve etkileşim içinde var olmasından ("uluslararası olandan") kaynaklanan farklı belirlenimleri, kendi özgün toplumsal etkileşim alanı olarak, kuramlaştırmadan bırakır.[25] Bunun yerine, bu toplumlar arası belirlenimler, tekil olarak tasavvur edilmiş bir dünya-sisteminin her şeyden önce gelen işleyiş mantığına tabi kılınır.[26]

Bu içeriden dışarıya doğru yöntem DSK'nin tarih incelemesinde de tekrarlanır. DSK, dışsal, küresel etkenlere yaptığı yoğun vurguya rağmen, ontolojik olarak tekil bir Avrupa merkezci "içkinlik (*immanence*) mantığından" uzaklaşamaz.[27] Sonuç olarak, Wallerstein feodalizmden kapitalizme geçişin, eşsiz ve özerk bir şekilde, Avrupa'nın açıkça çizilmiş uzamsal sınırları içinde gerçekleştiğini ileri süren tipik Avrupa merkezci görüşü yeniden üretir.[28] Asya imparatorlukları kapitalizme doğru potansiyel bir gelişmenin işaretlerini sergilemiş olsa da,[29] "kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel olarak bu belirli coğrafi bölgede ortaya çıkmasını sağlayan"[30] şey, Avrupa'da feodalizmin 1300 ile 1450 arasında yaşadığı kriz olmuştur.

Bunun sonucunda dünya tarihi, Avrupa'da ortaya çıkan bu gelişmenin nasıl dışarıya yayıldığının ve "süreç içinde geriye kalan bütün yeniden dağıtımcı dünya ekonomilerini ve karşılıklılığa dayanan mini-sistemleri tasfiye ederek, sonunda bütün küreyi kapsayacak şekilde genişlediğinin tarihi haline gelir".[31] Kısacası 16. yüzyıldan başlayarak yaşanan toplumsal dönüşümler, Avrupa'daki toplumsal biçimlerin "Doğu"ya aktarıldığı, Avrupa merkezci çizgisel gelişimselcilik çerçevesinde anlaşılır. Bu yaklaşımda, ataç ve despotik Doğu ile kapitalist Batı arasında, şimdi sırasıyla çevre ve merkez olarak yeniden şekillendirilen tipik Avrupa merkezci bir ayrıma rastlarız. Söz konusu şemada, "Batı" bir kez daha "modernitenin öncü yaratıcısı", "Doğu"ysa "kendi başına kapitalizmi yaratmaya muktedir olmayan, geri ve sıradan bir entite",[32] artığı merkeze aktaran farklılaşmamış, edilgen bir aracı olarak sunulur. Bu, "Doğu'nun failliğinin [iki şekilde] görmezden gelinmesine" yol açar.[33] "Doğulu seçkinlerin" "kapitalist dünya-sistemi içinde kendi maddi yeniden üretimlerini daha fazla güvence altına alabilmek için Batı'nın emirlerine"[34] gönüllü olarak uydukları varsayılır. Bu sırada, Batılı olmayan direniş biçimleri de ya görmezden gelinir ya da istemeden ya da edilgen bir biçimde kapitalist dünya-sistemini yeniden ürettiklerine inanılır.[35]

Bu ikinci mesele, Marx'ın kapitalizmin genişleyebileceği farklı boyunduruk altına alma süreçlerine ilişkin kuramı düşünüldüğünde özellikle çarpıcıdır. Marx'a göre, boyunduruk altına alma, emek sürecinin temellükünü, tabi kılınmasını ve ardından sermayenin kendini-değerleme (*self-volarisation*) eğilimine uygun bir biçimine dönüştürülmesini içerir. Bu sürecin iki ana bileşeni –biçimsel ve gerçek boyunduruk– spesifik olarak mevcut emek süreçleriyle karşı karşıya gelinen örneklere işaret eder. Biçimsel boyunduruk sermayenin önceden var olan üretim biçimlerine tutunması, onları dokunmadan bırakması ve emek sürecinden var olduğu haliyle artık çekmesi anlamına gelir. Gerçek boyunduruksa bunun aksine, önceden var olan emek süreçlerinin dönüştürüldüğü, yok edildiği ya da sermayenin suretinde baştan yaratıldığı örneklere atıfta bulunur.[36]

Her iki örnekte de boyunduruk altına alma sürecinin ve emekle sermaye arasındaki ilişkinin karakteri, doğrudan üreticilerin "yönetici sınıfın artık emeğe erişme biçimine ve ölçeğine" direnmeye, bunu kısıtlamaya ya da tersine mümkün kılmaya çabaladıkları sınıf mücadelesi *içinde* ve sınıf mücadelesi *üzerinden* belirlenir.[37] Yani, "dünya iş bölümü" –üretimin sermayeye yönlendirildiği farklılaşmış ve çoğul biçimler– sermayenin, kâr maksimizasyonunun teknik ihtiyaçları nedeniyle farklı sömürü biçimlerinin ortaya çıktığı, basit bir işlevinden ibaret değildir. Bu iş bölümü, daha ziyade sermayenin karşısına çıkan her türlü üretim yöntemiyle mücadelesinin çoğul ve çeşitli ürünlerinin bir sonucudur. DSK'nin kapitalizmin bu tür mücadeleler içinde şekillendiği ve yeniden şekillendiği, çizgisel olmayan çoğul tarihleriyle yüzleşmede gösterdiği başarısızlık, sonuç olarak "çevrenin" tarihinin "merkezin" tarihinin içinden yazılmasına neden olur.

Bu, Wallerstein'in tezindeki daha temel bir meseleye işaret eder: Kapitalist ve kapitalist olmayan üretim biçimleri arasında çizilen katı ayrım, bu üretim biçimlerinin birlikte var olma ve dolayısıyla bileşme ihtimallerini yok sayar.[38] Bu sorun, kapitalizme geçişe dair her türlü kuramlaştırmayı büyük oranda belirsiz kıldığından, kuramın zayıflamasına neden olur. Eric Mielants'ın da belirttiği gibi:

> "Geçiş çağı" kavramı, bir arada var olan en az iki üretim biçiminin işlemesini ve nihayetinde birinin diğeri üzerinde hâkimiyet kurmasını gerektirecek şekilde yorumlanabilir. Eğer bir üretim biçiminin yükselişini ve bir diğerinin çöküşünü çözümlemek istiyorsak, bir noktada birlikte işlediklerini teslim etmemiz gerekir. Eğer bunu yapmazsak, elimizde sadece feodalizmin 16. yüzyılda Avrupa'da öylece yok oluverdiği argümanı kalır.[39]

Benzer şekilde, C.P. Terlow'a göre de,

> Bu uzun geçiş aşaması sırasında, feodalizm yavaş yavaş kapitalizme dönüşmüş ve yerini ona bırakmıştır. Bu ancak, feodalizmin ve kapitalizmin en az iki yüzyıl

> boyunca tek bir dünya-sistemi içinde bir arada var oldukları anlamına gelebilir. O halde Wallerstein, açık bir şekilde reddettiği şeyi (iki üretim biçiminin tek bir dünya-sistemi içinde bir arada var olduğunu), 1450 ile 1650 arasındaki dönem için örtük bir şekilde varsayar. Hayli uzun bir dönem boyunca birden fazla üretim biçiminin tek bir sistem içinde bir arada bulunduğu kabul edilirse, bu, dünya-sisteminin tarihindeki herhangi bir uğrakta birden fazla üretim biçiminin eş zamanlı olarak var olabileceğini kabul etmeye doğru atılmış küçük, ama tamamıyla mantıklı bir adım olacaktır.[40]

Wallerstein'in Avrupa merkezciliğinin temelinde, çok sayıda üretim biçiminin bir arada var olmasını ve etkileşime girmesini kuramlaştırma konusunda gösterdiği bu yetersizlik yatar. Kapitalist bütünleşmenin öncesinde var olan toplumsal ilişkiler, "bütünleşme sonrası" gelişmelerin anlaşılması açısından ilgisiz görüldüğünden, elimizde ya failliği ya da doğurduğu sonuçlar açısından farklılaşmadan münezzeh bir dünya-sistemi resmi kalır. Ernesto Laclau'nun sözleriyle, Wallerstein'in dünya-sistemi, hem tarihsel hem de kuramsal olarak "farklılıkların eklemlenmesi yerine tasfiye edilmesiyle yaratılmış", "boş ve türdeş bir bütünlük"tür.[41] DSK, çoğul, farklılaşmış üretim biçimlerinin bir arada var olabileceğini reddederek, toplumsal farklılık ve çoğulluk ile bunlardan kaynaklanan etkileşimleri inkâr etmiş olur. "Batılı olmayan"ın tarihinin "Batı"nın tarihinin içine dâhil edilebileceği mekanizma, kuramsal ve tarihsel olarak daha en başından kapatılmıştır.

Tarihsel Özgüllük Sorunu

Dünya imparatorlukları ile dünya-sistemi biçimleri arasındaki ikili karşıtlık, Wallerstein'in kapitalizmi tarihselleştirmesinin, bu iki biçim arasındaki geçişlere ilişkin açıklamasının ve nihayetinde Avrupa merkezciliğinin temelini oluşturur. Mielants dostane eleştirisinde, bu katı ayrımın, dünya imparatorluklarının hüküm sürdüğü kapitalizm öncesi çağda halihazırda var olan kapitalist gelişmenin pek çok önemli unsurunu görmezden geldiğini ileri sürer. Mielants'a göre, 1100 ile 1500 arasındaki uzun dönem içinde, ticari "geçiş", "hızlanma" ya da "devrim" evrelerini tespit etmek mümkündür.[42] Bu dönemde sadece toplumun tarımsal yapısında esaslı değişikliklere değil, aynı zamanda kentsel üretimde ve ticarette, kapitalizmin daha sonraki konsolidasyonu ve hâkimiyeti açısından hayati rol oynayan gelişmelere de tanıklık edilmiştir.[43]

Örneğin 12. yüzyıl Floransası[44] gelişkin bir dokumacılık ve eğirme sanayisinin gelişmesini sağlayan ticari ve mali çıkarların hâkimiyeti altındayken, Flandre "hem yarı vasıflı hem de vasıfsız çok sayıda işçinin istihdam edildiği, geniş kapsamlı bir iş bölümüne"[45] dayanan, canlı bir tekstil ihracatı sanayisi geliştirmişti. Ayrıca 12. yüzyıl Toskanası'ndaki madencilik sanayisi de ücretli emek ve kapitalist mülkiyet haklarını kullanan özel ortaklıkların elindeydi.[46]

Arazi ıslahı –"toprağın mülk edinilebilecek, geliştirilebilecek ve kâr elde edilebilecek bir meta olarak" kullanılması– 14. yüzyılda hem Alçak Ülkeler'de hem de Kuzey İtalya'da sermaye oluşumunun önemli bir veçhesini oluşturuyordu.[47] Mielants'ın Flandre ve Kuzey İtalya'yı, ücretli emeğe dayanan "hakiki bir kapitalist üretim biçimi"ne sahip bölgeler olarak tarif etmesinin nedeni, toprak, tekstil ürünleri ve madencilik alanlarındaki bu gelişmelerin derinliğiydi.[48] Dahası, Jairus Banaji de, Akdeniz'de kapitalizm doğrultusunda yaşanan bu gelişmelerin, aslında Arap dünyasında 9. ve 14. yüzyıllar arasında gelişmiş olan ortaklıkları ve avans ödemelerini de içeren "daha eski bir kapitalist faaliyetler geleneği tarafından *öncelendiğini* (ve bu geleneğin *üzerine inşa edildiğini*) göstermiştir".[49]

Kapitalizmdeki bu prototipik gelişmeler yalnızca yerel bir nitelik taşımıyordu. Mielants kapitalist olmayan bölgelerin "sömürgeleştirme, fetih ya da iktisadi ve siyasi hâkimiyet yoluyla" kapitalizmin boyunduruğuna girmesinin, İtalyan şehir devletlerinin 14. ve 15. yüzyıllarda Akdeniz ve Karadeniz'deki faaliyetlerinde de gözlemlenebileceğini iddia eder. Aynı zamanda İber Yarımadası'nın Yeniden Fethi (*Rocenquista*[50]) sırasında da çok daha küçük bir ölçekte olmakla birlikte, Atlantik sömürgeciliğinin daha "küresel" biçimine özgü pratiklerin kullanıldığını düşünür.[51] Benzer şekilde, Banaji'ye göre, 15. yüzyılda Portekiz monarşisi "askerî istihkamlarla desteklenen uzak bölgelere yayılmış ticari teşebbüslerin [*feitorias*, fabrikalar] ürünü olan, 'kapitalist devrimin itici gücü'"dür. Portekiz İmparatorluğu, "marjinalleşmiş bir aristokrasinin Haçlı geleneğini, Taç ile ticari kapitalizmin özgün kaynaşması içinde seferber ederek, 'modern sömürgecilik sisteminin öncüsü'" haline gelmişti.[52] Dünya kapitalist sisteminin doğuşundan önce var olan dünya "iş bölümü" örneklerini tespit etmek de mümkündür. Mielants, İtalyan şehir devletleri ile Baltık arasındaki eşitsiz farklılaşmaya dikkat çekerek, doğmakta olan merkez-çevre ilişkilerinin, Baltık bölgesinin İtalyan şehir devletlerinden gelen mamul mallar karşılığında hammadde tedarik ettiği Ortaçağ Avrupası'nda da mevcut olduğunu ileri sürer. Doğu Avrupa'nın "Batı Avrupa'nın tahıl ambarı" olarak ortaya çıkmasının kökenleri, 13. ve 14. yüzyıllarda İtalyan şehir devletleri ile başlamış olan daha uzun bir evrimde yatmaktadır (sermayenin Nuh Nebi'den kalma örneklerine ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Yedinci Bölüm).[53]

Mielants, sermayenin bütün bu "Nuh Nebi'den kalma" örneklerinden yola çıkarak, "kapitalizmin ortaya çıkışını tartışırken neden bu Dünya-Sistemleri terminolojisini 16. yüzyıl öncesi için kullanmayalım?" diye sorar.[54] Mielants'ın argümanı DSK açısından ilginç bir sorun teşkil eder: Kapitalizmin *longue durée* analiziyle, kapitalizmin özgüllüğünü ve dolayısıyla geçiciliğini açıkça ortaya koyan bir analizi bir araya getirmek ne ölçüde mümkündür? DSK geleneği içinde çalışan pek çok yazar, tarihsel özgüllük nosyonunu bir kenara bırakarak, bütünüyle bu meselenin etrafından dolanır.

Fernand Braudel'in "kapitalizm" ve "merkez-çevre" gibi kavramları 16. yüzyıl öncesi için de kullandığı iyi bilinmektedir.[55] Kasja Ekholm ve Jonathan Friedman sermaye birikiminin ve bu birikime dayanan merkez-çevre yapılarının damgasını vurduğu sistemlerin eskiçağ sistemlerinden bu yana mevcut olduklarını ileri sürerler.[56] Benzer şekilde, Andre Gunder Frank ve Barry Gills de, insan toplumlarının tarihinde bir tür dünya-sisteminin her zaman var olageldiğini düşünür ve üretim biçimlerindeki herhangi bir keskin kopuş ihtimalini açıkça reddederler. "Sermaye birikiminin ... merkezî bir rol oynadığı", "içinde yaşadığımız aynı dünya-sisteminin en az 5000 yıl öncesine uzandığı"nı savunurlar.[57] Sonuçta tarihsel gelişme, birikimin gerçekleştiği farklı kurumsal biçimler arasındaki değişimler ve bu değişimler dışında benzer bir nitelik arz eden dünya-sistemi üzerinde hâkimiyet kuran hegemonlar açısından kuramlaştırılır.[58] Bu tür değişimler sadece biçimsel bir nitelik taşıdıklarından, tarihsel değişim "birikimin birikmesi" olarak ifade edilir.[59]

Bu tür bir çabanın yararlarından biri, DSK'yi tarih yazımının Avrupa merkezci olmayan biçimleriyle daha uyumlu hale getirmesi olmuştur. Gerçekten de, bir dizi yazar Avrasya ve Afrika boyunca serpilmekte olan dünya ekonomilerine ilişkin, karmaşık ticari bağlara, iş bölümüne ve merkez-çevre ilişkilerine dayanan derinlikli tarihsel çözümlemeler ortaya koymuştur.[60] Bu çerçevede Janet Abu-Lughod, "'Batı'nın yükselişini' ... sonucu sadece Avrupa toplumunun içsel özelliklerine atfedilebilir bir olay olarak görmenin yanlış olacağını" ileri sürer.[61] Benzer şekilde, Mielants'a göre de "kapitalizmin ortaya çıkışı, sadece Avrupa içinde gerçekleşen bazı dönüşümlere odaklanarak açıklanamaz."[62]

Yine de bu açıklamalarda Avrupa merkezcilik, ancak tarihsel ve kuramsal özgüllük pahasına aşılabilmiştir. DSK'nin bu kolu, kapitalizmin tarih aşırı bir mevcudiyete sahip olduğunu varsaydığı ve tarihsel olarak özgül kökenlerini açıklamadığı için, geçişin kendisine ilişkin herhangi bir tarihsel kuram geliştirmeyi başaramaz. Bu görüşe göre kapitalizm, her zaman var olmuştur ve olup biten yalnızca zaman içinde tedricen genişlemesinden ibarettir. Bu tür bir yaklaşımda, "Batı'nın" sonunda, (uzun da olsa) belirli bir tarihsel dönemde, "Geri Kalanları" nasıl kendisine tabi kılıp çevreleştirdiğine ilişkin bir açıklama getirilmez. Mielants bunu DSK'nin "uç"[63] bir versiyonu olarak nitelese de onun akıl yürütmesi, bu tarih aşırı yönelimin DSK'nin kavramsal aygıtına ve kuramsal varsayımlarına içkin olduğunu gösterir. Zira Wallerstein'in kavramsal iddiaları mantıksal -ya da daha doğrusu tarihsel- sonucuna götürüldüğünde, bütün insanlık tarihi boyunca "ticarileşmeyi", "iş bölümünü", "bütünleşmeyi" ve "merkez ve çevreyi" görmek mümkündür.

Robert Brenner'ın Wallerstein'e yönelik keskin eleştirisindeki suçlama tam da budur. Brenner'a göre, Wallerstein'in temel hatası tarihsel değil, kuramsaldır. Kâr saikini ve ticaretin genişlemesini gereğinden fazla vurgulayan

Wallerstein, kapitalizme ilişkin "yeni-Smithgil" bir model ortaya koyar.[64] Kâr arayışı sonucunda, bölgeler, sömürü biçimlerinin dünya ekonomisinin teknik ihtiyaçlarına tekabül etme eğiliminde olduğu bir dünya iş bölümü içinde birbirinden ayrılır.[65] Dünyanın işlevsel açıdan farklı bölgelere ya da "alanlara" ayrılması, sonuçta "kapitalist sistemin ortaya çıkmasını" mümkün kılan çevreden merkeze "artık akışını" güvence altına alır.[66] Kısacası Wallerstein'e göre, "dünya iş bölümündeki büyüme, kapitalizmin gelişmesi*dir*"[67] ve bu süreç içinde toplumların sınıfsal yapılarında yaşanan *nitel* dönüşümler, mübadeledeki *nicel* genişlemenin bir sonucu olarak görülür. Kapitalizmin temeli olan özgür ücretli emeğe dayalı sınıf sistemi, tekil kapitalistler tarafından "artığı maksimize etmek ve piyasada rekabete girmek" için gerçekleştirilen "tekno-ekonomik bir adaptasyon" olarak anlaşılır. Fakat bu model tam da açıklanması gereken şeyi, "bu eğilimlerin baskın çıkması için gerekli koşulları"[68] -yani bir üretim biçimi olarak kapitalizmin kökenlerini- varsayar.[69] Brenner'a göre, meselenin esas noktası, Wallerstein'in kapitalizmi kuramsallaştırma biçiminin, sınıf mücadelesine dair her türlü çözümlemeyi dışarıda bırakması nedeniyle, belirsizlikle malul olmasıdır.

Kentsel büyümenin, ticaretin ve pazarların erken modern dönemde bütün Avrupa'da gözlemlenen yoğunlaşması, kapitalizmin nihai gelişiminin "ön koşulları"nı teşkil ederken, bu tür gelişmeler, kendi başlarına kapitalizme geçişe yol açamaz, çünkü şehirler ve piyasalar "doğaları gereği, hatta eğilimsel olarak kapitalist" değildir. Brenner'a göre, artığı maksimize etme, üretime yeniden yatırma ve emekten tasarruf sağlayan yenilikler geliştirme zorunluluğu, kapitalistler arasındaki rekabet ilişkisinde ve nispi artığın arttırılmasına dayanan sömürünün doğasında verilidir. Fakat her iki koşul da doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasına -emeğin özgürleşmesine- ve bunun sonucunda ücretli emek istihdamının sömürünün temel biçimi haline gelmesine bağlıdır.[70] Bu koşullar bizatihi, serflik tarafından bağımlı hale getirilmiş olan emeğin özgürleştiği tarihsel bir sürecin varlığını -yani, lordlar ve serfler arasındaki sınıf mücadelesinin gerçekleştiği bir tarihsel süreci- gerektirir (bu bölümün bir sonraki kısmına bakınız).

Bunun aksine, Wallerstein, kâr maksimizasyonuna yönelik öznel mantığın buluşlara, dünya iş bölümüne ve dolayısıyla kapitalizme yol açacağını "veri kabul eder". Böyle yaparak, bu tür kapitalist davranışları yaratan ve zorunlu kılan nesnel, tarihsel olarak özgül koşulları hesaba katmaz.[71] Bu kuramsal belirsizlik, sonuçta tarihsel özgüllükten yoksunluğa yol açar. "Ticari ilişkilerin ve iş bölümlerinin filizlenmesi, insanlık tarihinin binlerce yıl boyunca az çok düzenli bir özelliği olageldiğinden", Wallerstein "ticaretin/iş bölümünün yükselişinin Avrupa örneğinde kapitalizme geçişi neden tetiklemiş olması gerektiğini" açıklayamaz.[72]

Bu nedenle Mielants, Abu-Lughod, Frank ve Gills'in kapitalizm çözümlemelerinde çağrıda bulundukları türde bir "tarihsel süreklilik", aslında Wallerstein'in tarihsel gelişme kuramının talihsiz bir yan ürünüdür.[73] Wallerstein'in "yeni-Smithgil" varsayımları ortaya konduğunda, dünya imparatorluklarıyla dünya ekonomileri arasındaki keskin tarihsel ayrım, fiilen tarih ötesi bir nicel iktisadi gelişme modelinin içinde çözülür.[74] Bununla birlikte, üretim biçimi mefhumunun kendisi de belirsizleşir ve kapitalizmin tarihsel özgüllüğü ile geçiciliği ortadan kaybolur.

Brenner'ın kapitalizme geçişe ilişkin alternatif kuramsal çözümlemesinin Wallerstein'inkine nazaran bir ilerleme teşkil edip etmediği aşağıda ele alınıyor. Ancak, Wallerstein'in -1970'lerin sonlarındaki "tartışma olmayan tartışmalar"ın ardından genellikle gözardı edilmiş ya da unutulmuş bir katkı olan[75]- "dünya-sistemi" kavramının, temel ontolojik çözümleme biriminin ulus-devletten dünya-sistemi perspektifine yeniden ölçeklendirilmesine yaptığı mühim katkıyı hatırlamak önemlidir. Bu, toplumlar arası ilişkilerin nedensel etkisinin, gelişime ilişkin kavrayışlarımıza dâhil edilmesi için -büyük oranda hayata geçirilmemiş olsa da- potansiyel bir araç sunmuştur.

Siyasal Marksizmin Uzam-zamansal Sınırları

Brenner Tezi: Açıklama ve Eleştiri

Robert Brenner, kapitalizmin ortaya çıkışına dair en etkili kuramlardan biri haline gelen tezinde, kapitalizmin kökenlerini feodalizme özgü sınıf mücadeleleri çerçevesinde tarihselleştirmek üzere Marx'ın (Brenner tarafından "toplumsal mülkiyet ilişkileri" biçiminde yeniden kavramsallaştırılan[76]) değişen üretim ilişkilerine yaptığı vurguyu kullanmıştı.[77] Bu mücadeleler köylülerin ürettiği artığın lordlar tarafından iktisat dışı araçlar kullanılarak temellük edilmesine dayanan ilişkiler tarafından belirlenmişti: Lordlar âdet olduğu üzere, cezalar dayatarak, çalışma saatlerini uzatarak ve daha yüksek oranlarda artık çekerek tarımsal üretkenlik üzerinde "baskı kuruyorlardı". 15. yüzyılda bu durum, İngiltere kırsalında serflerin kötüleşen koşullarına karşı ayaklandıkları ve biçimsel özgürlüklerini kazandıkları sınıf çatışmalarına yol açtı. Serflerin lordun yurtluğundaki bağlarından ve yükümlülüklerinden kurtulmaları, kiracı çiftçiliğin yükselmesine ve köylülerin topraklarından çıkarılarak, alternatif bir geçim aracı olarak ücretli emeğe zorlanmaları sonucunda, piyasaya bağımlılığın artmasına yol açtı. Her ne kadar köylülerin topraklarından çıkarılmasına yönelik çabalar kayda değer bir direnişle karşılaşmış olsa da, İngiliz devletinin gücü ve birliği toprak sahibi yönetici sınıfın zaferini güvence altına aldı.[78] Bu gelişme, toprakların, bunları özgür köylülere kiralayan toprak sahiplerinin

özel mülkiyetinde toplanmasını sağladı ve niyet edilmemiş bir biçimde "klasik toprak sahibi-kapitalist kiracı-ücretli emekçi yapısının" oluşmasına yol açtı.[79]

Fransa'da ise aksine, köylülerin özgürleşmesi ve toprağı ellerinde tutma kabiliyetleri, toprağı vergilendirerek artık çeken bağımsız bir aktör olarak "sınıf benzeri" bir karakter kazanan, merkezî bir monarşik devletin gelişmesiyle ilişkiliydi. Fransız mutlakıyetçi devletinin çıkarları, sonuçta lord sınıfının yeni tecavüzlerine karşı bir gelir kaynağı olarak toprak sahibi köylüleri korumasını ve güvenceye almasını gerektirdi. Köylülerin toprağı ellerinde tutma kabiliyetleri, Fransa'da ücretli emeğin sistematik bir şekilde ortaya çıkmasını engelledi ve kapitalizme geçişe köstek oldu.[80]

Brenner'a göre, İngiltere ve Fransa'daki sınıf mücadelelerinin farklılaşan sonuçları, İngiliz ve Fransız devletlerinin birbirinden ayrılan evrimleriyle açıklanabilir. İlginç bir şekilde, Brenner bu birbirinden ayrılan güzergâhları izah ederken, açıkça "uluslararası" etkenlere, İngiltere'deki Norman fetihlerine ve İngiliz devletinin Fransızlar üzerinde yarattığı siyasi-askerî basınca başvurur. "Erken doğmuş İngiliz feodal merkezileşmesi ... gücünü, büyük oranda Normanların fetihten önce Normandiya'da ulaştıkları ve muhtemelen Avrupa'nın başka herhangi bir yerinde eşi bulunmayan feodal 'siyasal' örgütlenme düzeyine borçludur."[81] Brenner şöyle yazar:

> İngiliz feodal sınıfının öz-yönetimi, 12. ve 13. yüzyıllarda, sadece başlangıç noktası farklı olduğu için değil, kıtada, özellikle de Normandiya'da çoktan elde edilmiş olan ilerlemelerin üzerinde inşa edildiği için de Fransızlarınkinden "ileriydi". Neticede, Fransız merkezileşmesi daha geç bir tarihte hız kazandığında, İngiltere'deki gelişmeden etkilenmiş ve aslında, kısmen, İngilizlerin doğrudan siyasi-askerî baskılarına bir yanıt teşkil etmişti. Bu nedenle feodal birikim mekanizmalarının gelişmesi, daha geç gelişenlerin, feodal sınıfın örgütlenmesinde başka yerlerde daha önce ortaya çıkmış ilerlemelerden yararlanması anlamında, sadece "eşitsiz" değil, "bileşik"ti de.[82]

Brenner'ın çözümlemesi, her ne kadar burada "eşitsiz ve bileşik gelişme" kavramına başvursa da, "uluslararası olan"ın sınıf güçleri arasındaki değişen dengeye ve devlet oluşumuna ilişkin özünde "içselci" bir analize yapılmış geçici bir ek olarak kaldığı, karşılaştırmalı bir tarihsel çözümlemenin sınırları içinde ilerler. "Uluslararası olan", "toplumsal mülkiyet ilişkileri" kavramı etrafındaki kuramsal ön kabullerinin hiçbirine dâhil edilmemiştir. Fakat, Neil Davidson'ın ileri sürdüğü gibi, Siyasal Marksistler "neredeyse sadece toplumsal mülkiyet ilişkileri adını verdikleri şeye odaklandıklarından, bu ilişkilerin dışında kalan olayları açıklamak için söyleyebilecekleri 'herhangi bir sözleri' yoktur".[83] Bu bilhassa, kapitalizmin kökenlerinin feodal toplumun çelişkilerinden *içsel* olarak doğduğuna ilişkin her türlü kavrayışı açıkça reddeden Brenner ve takipçileri açısından sorunludur.[84] Bu yaklaşımda feodalizm, "kendi içsel çelişkileri

tarafından altı oyulması mümkün olmayan, kendi içine kapalı, kendi kendini sürdüren bir sistem" olarak görülür.[85]

Bu nedenle; geniş ve bilgilendirici bir tarihsel açıklamanın varlığına rağmen, Brenner'ın kapitalizmin kökenlerinin değişen toplumsal mülkiyet ilişkilerine dayandığına ilişkin kavrayışı, kavramsal açıdan fazla dar ve basittir. Brenner nihayetinde çok büyük bir şeyi çok az şey kullanarak açıklamaya çalışmaktadır. Brenner'ın şemasında, Marx'ın temel kavramı, yani -iktisadi, hukuki, ideolojik, kültürel ve siyasi alanları kapsayan ilişkilerden mürekkep bir bütünlük olarak algılanan- "üretim biçimi", çok daha zayıf olan ve kendisi de bir sömürü biçimine indirgenen "toplumsal mülkiyet ilişkileri" kavramına indirgenir. Brenner'ın hatası, lord ve köylü arasındaki tekil sömürü ilişkisini, üretim biçiminin en temel ve belitsel bileşeni olarak ele alması ve bu bileşenin de sonuçta, kuramsal ve tarihsel analizini dayandırdığı kurucu ontolojiyi ve analitik yapıtaşını oluşturmasıdır. Fakat, Ricardo Duchesne'nin de ileri sürdüğü gibi, bu yaklaşım, *bütün* askerî, siyasi ve iktisadi etkenleri "sınıf mücadelesi" mantığı altında bir araya getirmeye çalıştığı için, -Brenner tarafından "siyasal birikim" biçiminde kavramsallaştırılan- askerî, siyasi ve hukuki ilişkileri bu tekil ilişkinin işlevlerine indirgeyerek, "üretim ilişkileri" kavramını çok fazla esnetir.[86]

Bu ontolojik tekilliğin sonucu, ampirik inceleme alanımızın ikili -hem zamansal hem de uzamsal- bir şekilde tünellenmesidir. *Zamansal olarak*, kapitalizmin kökenlerinin tarihi, tek bir kavramsal uğrağın -emeğin özgürleşmesinin- tarihsel serimlemesine indirgenir ve sonunda bununla açıklanır. *Uzamsal olaraksa* kapitalizmin ortaya çıkışı, daha geniş toplumlar arası gelişmelere bağışık tek bir coğrafi bölgeyle -İngiliz kırsalıyla- sınırlanır. Bu tür bir tünelleme, 16. yüzyıldan önce (İngiltere'nin hem içinde hem de dışında) yaygın bir şekilde mevcut olan biçimsel olarak özgür ücretli emeğin, neden kapitalizme yol açmadığını açıklayamaz.[87] Brenner sömürgecilik, kölecilik ve emperyalizmin tarihlerini görmezden gelerek kapitalizmin tarihini "dondurduğu" için, müteakip toplumsal gelişmeleri de izah edemez.[88]

Bu, Brenner'ın ve öğrencilerinin kapitalizmin kökenlerinin açıklanmasında büyük bir analitik ağırlık atfettikleri, ama Marx'ta daha güçlü bir içeriğe sahip olan "ilk birikim" kavramını büyük oranda daraltır. Ünlü bir pasajda Marx şöyle yazmıştır:

> Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı hâline getirilmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. ... İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek,

> özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur.[89]

Marx'ın zamansal ve uzamsal olarak daha geniş bakış açısına göre, kapitalizmin ortaya çıkışı, ulusal değil *toplumlar arası* bir fenomendi. Dolayısıyla kapitalizmin kökenlerini "birbiriyle ilişkili bir mekânlar zinciri boyunca hareket ettikçe karmaşıklığı artan, katma değerli bir süreç"[90] olarak gören Perry Anderson'ı takip etmek anlamlıdır.

Bu yaklaşımın aksine Brenner kapitalizmin kökenlerini, uzamsal olarak sadece İngiliz kırsalında ortaya çıkan süreçlere indirger; kasabalar ve şehirler görmezden gelinir. Avrupa çapındaki dinamikler analitik açıdan ancak mukayese edilecek örnekler olarak kullanılır, Avrupa'nın dışındaki dünyaysa açıklamada yer almaz bile. Benzer şekilde Avrupa dışında ortaya çıkan ve kapitalist gelişme sırasında Avrupa tarafından benimsenen sayısız teknolojik, kültürel, kurumsal ve toplumsal-ilişkisel keşif ve gelişme de dışarıda bırakılır.[91] Kısacası, Brenner toplumlar arasındaki etkileşimlerden doğan belirlenim ve koşulları görmezden gelir, zira onun kavrayışında, "siyasal topluluk", "sınıf"a tabi kılınırken, sınıflarsa mevzubahis siyasal topluluğun uzamsal sınırları içinde kavramsallaştırılır.[92] Bu Avrupa merkezciliğin Giriş'te çerçevesi çizilen çeşitli uğraklarına yol açar. Zamansal tünelleme *tarihsel öncelik* nosyonunu doğururken, uzamsal tünellemeyse *metodolojik olarak içselci* bir çözümlemeye yol açar. Erken kapitalizmlerin, Brenner'ın imkân tanıdığı İngiliz kırsalı dışında kalan gelişme ihtimalleri reddedildiğinden, Brenner'ın takipçileri bu sorunların sadece üzerini örter.[93] Böylece "tek ülkede kapitalizm"in[94] kökenleri mefhumundan, kelimenin gerçek manasıyla tek ülke anlaşılır.

Siyasal Marksistlerin bu Avrupa merkezciliği, kapitalizm öncesi toplumların, genellikle doğrudan üreticileri ya da sömürücüleri tarafından kayda değer teknolojik yenilikler yapılmasının mümkün olmadığı birimler olarak kavramsallaştırması nedeniyle daha da güçlenir. Zira Siyasal Marksistler, kapitalist mülkiyet ilişkilerine özgü olan piyasa zorunluluklarının bulunmadığı durumlarda, emek üretkenliğini arttırmaya ve teknik gelişmeleri farklı iktisadi sektörlere yaygınlaştırmaya yönelik benzer bir sistemik "zorunluluk" da bulunmadığını ileri sürerler.[95] Feodalizm altında, bu sistemik acizliğin sonucu, "gerçek [iktisadi] büyümeye" ancak "yeni toprakların ekime açılmasıyla" ulaşılabilecek olmasıdır.[96] Dahası, alıcı toplumlar açısından üretim biçimlerindeki dönüşümleri kolaylaştırabilecek teknolojilerin ve örgütsel biçimlerin "kültürler arasında" yayılması, "yeni üretici güçlerin halihazırda mevcut toplumsal sınıflar tarafından kolaylıkla özümsenebilir"[97] olduğunu yazan Brenner tarafından açıkça reddedilir.

Kısacası Siyasal Marksistler üretici güçlerin gelişmesinin, feodalizmden kapitalizme geçişte herhangi bir nedensel rol oynadığını inkâr ederler, zira aksinin yapılması, kaçınılmaz olarak, süreçteki insan failliğinin içini boşaltacak ve "teknolojik determinizm" riskine kapıyı aralayacaktır.[98] Bu yaygın "tekno-determinizm" suçlamasına karşı çıkmak için, "üretici güçler" kavramının, Marx'ın yazılarında farklı tarihsel bağlamlarla ilişkili olarak farklı anlamlar edinmekle kalmadığını (bir noktada erken toplumsal topluluklarla ilişkilendirilmişti),[99] fakat dahası, salt "teknolojilerle" de bir tutulamayacağını belirtmek önemlidir. Üretici güçler hem -"doğanın kendisini, çalışma kapasitesini, sürece dâhil edilen becerileri, kullanılan araçları ve bu araçların kullanıma sokulduğu teknikleri" de içeren- *üretim araçlarına* hem de *emek sürecine* -"farklı üretim araçlarının bizatihi üretim eyleminin içinde bir araya getirilme biçimine"- atıfta bulunur.[100]

Bu tanımın da gösterdiği gibi, üretici güçler herhangi bir "tekno-determinist" yorumun altında toplanamaz. Eşzamanlı olarak *maddi* ve *toplumsal*dırlar: Örneğin, aletlerin kullanılma biçimi, hem biriktirilmiş kolektif bilgiyi hem de bu aletlerin kullanıldıkları belirli bir sosyo-tarihsel bağlamı içerir. Üretici güçlerin zaman içinde gelişme eğiliminde olduğu söylenirken kastedilen şey, basitçe insanların onları değiştirme saikiyle hareket ettikleri ve bunu emeğin toplumsal üretkenliğini arttıracak biçimlerde yaptıklarıdır. Bu açıdan bakıldığında, insan failliği süreç açısından hayatidir.[101]

Dahası Siyasal Marksistlerin, kapitalizm öncesi toplumları içeriden ya da dışarıdan zorlanan teknolojik ilerlemeleri hayata geçirme yeteneğinden yoksun, görece durağan toplumsal formasyonlar olarak kavramsallaştırmalarına, kapitalizm öncesi çağlarda yaşanan iktisadi büyümeye ilişkin daha yakın tarihli pek çok çalışmada itiraz edilmiştir.[102] Aslında, sürdürülebilir teknolojik ve örgütsel yenilikler ve dolayısıyla tarımsal üretkenlik, geç Ortaçağ ve erken modern "Avrupa" toplumlarının (bkz. Üçüncü ilâ Altıncı bölümler) önemli birer özelliğiydi. Kapitalizm öncesi dönem için üretici güçlerin herhangi bir açıklayıcılık taşımadığı düşüncesi, her yere nüfuz eden bir Avrupa merkezcilik de üretir, zira üretici güçlerin kapitalist mülkiyet ilişkilerinin müjdecisi olarak gelişimlerini yalnızca modern Avrupa'ya yerleştirir. Bu, Osmanlıların ve Babürlülerin erken modern haraççı imparatorlukları ile 16. ve 18. yüzyıllar arasında Amerika Kıtası'ndaki dinamik sömürgeci plantasyon sistemlerinde olduğu gibi (bkz. Dördüncü ve Sekizinci bölümler), üretici güçlerin Avrupa dışı bağlamlardaki yaygın gelişimini gözlerden gizler. Bunu yaparak, bu Avrupa dışı kaynaklardan Avrupa'ya aktarılmış olan üretici güçlerin, bizatihi Avrupa'da kapitalizmin oluşumuna katkıda bulunmuş olma ihtimalini daha en baştan ortadan kaldırır (bkz. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci ve Sekizinci bölümler).

Dolayısıyla Siyasal Marksistlerin kapitalizm öncesi toplumları, özünde gelişimsel birer çıkmaz sokak olarak kavramaları, hem Avrupa merkezci hem de ampirik olarak ayakta tutulması güç bir tarihsel iddiaya dayanmaktadır. Bu bizi üretici güçlerin önemini tarihsel olarak yeniden düşünmeye ve üretici güçlere ilişkin çalışmaların kapitalizme geçişe ilişkin kuramsal açıklamalarımıza dâhil edilmesi ihtimalini yeniden değerlendirmeye zorlamalıdır.

Kapitalizmin Oluşumunda Jeopolitik Olan

Siyasal Marksist yaklaşımın ontolojik tekilliği, toplumlar arası etkileşim ve buna eşlik eden siyasi-askerî rekabet ve savaştan oluşan jeopolitik ilişkiler gibi bir dizi tarihsel-kuramsal meseleyi kapitalizmin kökenlerine ilişkin açıklamalarının dışında bırakmasına yol açar. Bu ilk bakışta Brenner'ın kendisinin ve takipçilerinin feodal mülkiyet ilişkilerine içkin olduğuna inandıkları "siyasi birikim"in ve devlet inşasının rolüne yaptıkları vurgu düşünüldüğünde tuhaf bir ihmaldir. Savaşın feodal çağda sık görülen bir olgu olduğu genellikle teslim edilmiştir. Fakat ana akım Uluslararası İlişkiler araştırmacılarının ve yeni-Webercilerin yaptığı gibi, bunu ebedî bir "güç istenci" ya da devletler sisteminin tarih aşırı anarşik durumunun bir sonucu olarak görmek yerine, Brenner'ın yaklaşımı, savaş eğiliminin köklerini sağlam bir biçimde hâkim toplumsal mülkiyet ilişkilerinin doğasına yerleştirir. "Kapitalizm öncesi mülkiyet ilişkilerinin mevcudiyetinde, üretim araçlarına yapılan yatırımlardan (üretimdeki verimlilik artışları üzerinden) kâr elde etmenin güçlüğünü göz önüne aldıklarında", diye yazar Brenner, "lordlar eğer gelirlerini arttırmak istiyorlarsa, serveti ve geliri köylülerden ya da sömürücü sınıfın diğer üyelerinden alarak *yeniden dağıtmak* dışında pek bir seçenekleri olmadığını gördüler."[103] Feodal lordlar artık temellükünün siyasi biçimlerine bağımlı olduklarından, yeniden üretimlerini güvence altına alacak siyasi araçları –toprağı ve orduları– genişletmeye çalıştılar. Bu genişleme onları aynı şeyi yapmaya çalışan diğer lordlarla rekabet içine soktuğu ölçüde, lordlar arası çatışmalar –kan davaları ve savaşlar– feodal mülkiyet ilişkilerinin yapısal birer sonucuydu. Bu nedenle, "*siyasi birikim* ve *devlet inşası* saiki, *sermaye birikimi* saikinin *kapitalizm öncesindeki muadiliydi.*"[104]

Brenner'ın feodal mülkiyet ilişkileri altında "siyasi birikim" saikine ilişkin çözümlemesinden yararlanan Benno Teschke ve Hannes Lacher, kapitalizmin tarihsel doğuşu ile daha önceki teritoryalleşmiş devletler sistemi arasında keskin bir kuramsal ayrım yaparlar.[105] Bu doğrultuda, "kapitalizmin devletler arası olma niteliğinin" bizatihi sermaye ilişkisinin doğasında türetilemeyeceğini, "kapitalizm öncesi gelişmenin 'tarihsel mirası' olarak görülmesi" gerektiğini ileri sürerler.[106] Böylece kapitalizmin çok devletli sistemle bütünüyle *olumsal* bir ilişki sürdürdüğünü iddia eder ve çağdaş egemen devletler sistemi ile eşitsiz

gelişmeyi bu ilişki içinde, uzak bir feodal-mutlakıyetçi geçmişten kalan "tarihsel miraslar" olarak görürler.[107]

Bu, Siyasal Marksistlerin İngiliz Doğu Hindistan Şirketi gibi oluşumları, "özünde kapitalist olmayan bir mantığa sahip oldukları"nı ileri sürerek bir kenara bırakmalarına neden olur. Ellen Meiksins Wood'a göre bunun nedeni, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin "artığın doğrudan üreticilerden kapitalist olmayan, iktisat dışı tarzda, vergi ve haraç biçiminde çekilmesine" dayanmasıdır ve bu niteliği, şirketi, "su götürmez bir şekilde kapitalist olmayan bir kurum" yapar -bu Wood'un benzer şekilde Flaman Doğu Hindistan Şirketi için de verdiği bir hükümdür (bkz. Yedinci Bölüm).[108] O halde, çeşitli Siyasal Marksistlere göre, jeopolitik rekabet ve birikimin teritoryalleşmiş ("iktisat dışı") biçimleri, kapitalizmin devraldığı ebedî feodal-mutlakıyetçi mirasın bir parçasıdır. Savaş, sermayenin henüz uyanamadığı kâbusudur.

Bu tür bir perspektiften, kapitalist gelişmenin tarihini başlatan, sermaye birikimi, jeopolitik zor, rekabet ve düşmanlık gibi "savaşın eşlik ettiği" benzeri pek çok süreci, bırakın siyaseten yanıtlamayı, anlamaya bile nasıl başlayabiliriz ki? Daha spesifik olarak, feodal lordlar ya da mutlakıyetçi devletler arasındaki savaş faaliyetleri kapitalist devletlere giden yolu açmış olamaz mı? Bir başka deyişle, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminin yaratılması ya da tetiklenmesi, "siyasi birikimin" *niyet edilmemiş bir sonucu* olamaz mı? Siyasal Marksistlerin reddettikleri, görünen o ki budur.[109]

Örneğin Erica Schoenberger, savaşın belirli biçimleriyle ilişkili olan piyasaların, Ortaçağ'da devlet inşasının teritoryal fetih ve kontrole ilişkin görevlerinden nasıl doğduğunu incelemiştir. Bu bağlamda piyasalar, devletlerin "kaynakların seferber edilmesi ve uzamsal ve zamansal olarak yönetilmesi"nde[110] karşılaştıkları çok sayıda lojistik sorunun ürünüydü ya da bu sorunlara yanıt olarak doğmuştu. Maddi kaynak, mülkiyet ve emek alanlarındaki meta piyasalarının tümü, Ortaçağ'da savaşmak için gereken zenginliğin ve malların hareketi açısından hayati önem taşıyordu. Bu, piyasaların gelişmesinin bizatihi kapitalist toplumsal ilişkilerin doğuşuna yol açtığı anlamına gelmez. Ancak, savaşın sonuçlarının -teritoryal bütünleşme- piyasaların daha yaygın bir şekilde gelişmesine uygun bir ortam sağladığını, savaşın belirli biçimlerininse gerçekten de ticarileşmeyi ve üretici güçlerin yoğun gelişimini tetikleyebileceğini akla getirir.

Devlet yöneticilerinin, savaşın finansmanı ve icrasında özel müteşebbislere bağımlı olmaları da, piyasa ilişkilerinin genişlemesine ve derinleşmesine yol açmıştır. Savaş faaliyetlerindeki gelişmeler ile kapitalizmin yükselişi arasındaki simbiyotik ilişki, "16. yüzyıla gelindiğinde en kudretli Avrupa komuta yapıları bile askerî ya da diğer önemli projeleri örgütlemek için uluslararası para ve kredi piyasasına bağımlı hale gelmişti," diye yazan William H. McNeil

tarafından daha sistematik bir şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak piyasa ilişkileri, genişlemeye, tedricen Avrupa toplumunun daha da geniş alanlarına nüfuz etmeye devam etmiştir. McNeil'in "ticarileşme modeli"ni onaylamasının neden olduğu tuzaklardan kaçınmak gerekse de, bu değişimlerin, "burjuvazinin bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkışı"nın[111] anlaşılması açısından önemli olduğu açıktır.

Fakat belki de kapitalist ilişkilerin yükselişini açıklamak açısından daha da önemli olan, üretim yöntemlerinde yaşanan, savaşın değişen doğasıyla ilişkili değişimlerdi. Marx, askerî faaliyetlerin üretim ilişkileri üzerindeki devrimcileştirici etkilerinin farkındaydı ve ücretli emeğe bağımlılığın ilk kez, "burjuva toplumunun içi"nden ziyade, ordularda geliştiğini belirtmişti.[112] Marx, ilk birikim kavramsallaştırmasında olduğu gibi, devlet müdahalesinin, şiddetin ve savaşın oynadığı rolün, bu nedenle, Michael Mann'ın Marx'ın sözde ekonomizmini eleştirirken kullandığı deyişle, "işlevsel açıdan ayrım yapmayan" bir nitelik taşıdığını düşünüyordu.[113] Arazi ıslahı, ağaç kesimi, liman, kuru havuz ve gemi yapımı gibi etkinliklerin tümünde, düzenli ve geniş bir ücretli emekçi arzına ihtiyaç duyulduğundan, bilhassa denizcilik alanındaki becerilerin artması, kapitalist ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştu.[114]

16. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir tarihte, devlete ait Venedik Tersanesi'nde[115] çalışan 16.000 civarında işçi, "bütünleşmiş ücretli emeğin taleplerine uygun şekilde kontrol altına alınmaya başlamıştı".[116] Montaj hattında üretim yöntemleri kullanılarak standart hale getirilmiş kalyonların inşa edildiği *Arsenale Nuovo*, Sanayi Devrimi'nden dört yüzyıl önce (1320) kurulan, "Avrupa'nın ilk modern sınai fabrikaları"ndan biri olduğunu haklı olarak iddia edebilirdi.[117] Tersane'de modern "yönetim muhasebesi" biçimlerine örnek teşkil eden, idareye ve muhasebeye ilişkin gelişkin söylemler ve pratikler de kullanılıyordu. Bazı tarihçiler, bu nedenle, Venedik Tersanesi'nden kapitalist ve kapitalizm öncesi emek örgütlenmesi biçimlerini kaynaştıran "melez bir organizasyon",[118] bileşik gelişmenin bir tür mikro örneği olarak söz etmişlerdir. Benzer şekilde, Amsterdam'da da ölçek ekonomilerinin yaygın kullanımı, Flaman tersanelerini belirgin bir şekilde "kapitalist üretim biçimlerinin öncüleri" haline getirmişti. "Özgür" ücretli emek ile hiyerarşik ve katı bir şekilde idare edilen emek süreçleri kullanılan ve emekten tasarruf sağlayan teknolojiler geliştirmek için sistematik olarak bilime başvurulan bu tersaneler, "kapitalist üretim yöntemlerinin geliştirilmesinde ... önemli bir rol" oynamıştı.[119]

Ücretli emek biçimlerinin kullanıldığı ve geliştirildiği tek alan gemi inşası değil, aynı zamanda bizatihi deniz iş gücünün örgütlenmesiydi. 1700 ile 1750 yılları arasında, ticaret gemiciliğindeki sermaye yoğunlaşması, verili bir anda 25.000 ilâ 40.000 kişiye ulaşan, biçimsel olarak "özgür", geniş ücretli emekçi gruplarının bir araya getirilmesini gerektiriyordu. Marcus Rediker'ın da yazdığı

gibi, bu sıradışı bir biçimde geniş ve yoğunlaşmış iş gücü, "toprak sahibi-kiracı, efendi-hizmetkâr ya da usta-çırak ilişkilerinden son derece farklı bir sermaye-emek ilişkisini temsil ediyordu".[120] Dolayısıyla savaş faaliyetleri ve doğurduğu sanayiler, kapitalizme geçişin uzun süreci açısından hayati etkenlerdi.

Siyasal Marksistlerin Kapitalizm Kavramsallaştırması

Siyasal Marksistlerin dar bir şekilde İngiltere kırsalına odaklanmaları ve uluslararası belirlenimleri dışarıda bırakmaları, kısmen, kapitalizmi ampirik gerçekliğin uyum göstermesi ya da dışsal kalması gereken kuramsal bir soyutlama olarak, neredeyse Platoncu bir biçimde kavramsallaştırmalarından kaynaklanır. Wallerstein'in ve DSK araştırmacılarının kullandığı kapitalizm kavramı eğer fazla genişse, Siyasal Marksistlerinki de fazla dardır. Siyasal Marksistlere göre kapitalizmin ancak, doğrudan üreticiler ve artığı temellük edenler geçim ve üretim araçlarına piyasa dışı erişim olanaklarını kaybettiklerinde ve kendi yeniden üretimleri için bütünüyle piyasaya bağımlı hale geldiklerinde ortaya çıktığı söylenebilir.[121] Piyasaya bağımlılık ve buna eşlik eden "iktisadi olan" ile "siyasi olan"ın birbirinden ayrılması, böylece kapitalizmin olmazsa olmaz koşulu olarak görülür. Wood'un deyişiyle, kapitalist devletin "özel karakteri, kapitalist sömürüyü destekleyen zorun doğrudan temellük edenler tarafından kullanılmaması ve üreticinin, temellük eden bir efendinin siyasi ya da yasal tabiiyetine bağlı olmaması"na dayanır. Bunun yerine "kapitalist sömürünün iki uğrağı -temellük ve zor- birbirinden ayrılarak 'özel' bir temellük eden sınıf ile uzmanlaşmış 'kamusal' bir zor aygıtına, yani devlete tahsis edilir".[122]

Dolayısıyla Siyasal Marksistler, iktisat dışı (kapitalist olmayan) artık çekim biçimleri ile zora dayanmayan, piyasa dolayımlı (kapitalist) artık çekim biçimleri arasında keskin bir ayrım yaparlar. Bu nedenle, piyasaya bağımlı biçime uymayan hiçbir artık çekim biçiminin ve iktisat dışı artık çekim biçimlerinin damgasını vurduğu hiçbir toplumsal formasyonun, kapitalist olmadığı düşünülür. Bu sadece birikimin ve sermaye oluşumunun jeopolitik biçimlerinin dışarıda bırakılmasına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda siyasal olan ile iktisadi olan arasındaki ayrışmanın ilk kez yaşandığı, tarihsel olarak imtiyazlı coğrafya olarak, dar bir biçimde İngiltere'ye (ve sonra da Avrupa'ya) odaklanılmasını meşrulaştırır.

Fakat bir üretim biçiminin doğrudan sömürü biçimine indirgenmesi, kapitalizmi soyut bir "ideal tip" olarak kavramsallaştırma ve "gerçekte mevcut olan kapitalist toplumsal ilişkileri ve emek rejimlerini karakterize eden, özgür emek ile zora dayalı emek arasındaki çok sayıda bağlantıyı ve gri bölgeyi" gözardı etme riskini taşır.[123] Örneğin Marx, Kuzey Amerika ve Karayip köleciliğinde var olan "iktisat dışı" sömürü biçimlerinin, kapitalizmin hâkimiyetindeki daha geniş uluslararası iktisadi ilişkiler içindeki yeri nedeniyle, en azından kısmen

kapitalist olduğu fikrindedir.[124] Köleciliğin sömürgelerde, ücretli emeğinse metropolde yayılması, aynı madalyonun iki yüzünü oluşturur (ayrıca bkz. Beşinci ve Yedinci bölümler). Ücretli emek kuşkusuz kapitalizmin -en azından tanımlanması açısından- ayrılmaz bir özelliği olsa da, kapitalizmin sadece doğrudan üreticilerin çoğunluğunun "özgür" olduğu yerlerde var olabileceğini iddia etmek, yararsız değilse bile gereksizdir. Bunun yerine, ücretli emek kapitalist toplumlarda, "ötesinde biçimsel özgürlüğün pek çok merhalesinin bulunduğu"[125] ve "emek gücünün ücret karşılığında 'satılmasının' daha karmaşık düzenlemelerle dolayımlandığı ve muhtemelen gizlendiği"[126] bir norm olarak görülmelidir. Siyasal Marksistlerin kapitalizm kavramsallaştırması, bu nedenle, üretim biçimlerinin farklı kombinasyonlarını içeren, çeşitli geçişsel ya da dolayımlanmış emek ilişkilerini ve rejimlerini görmezden gelir. Aslına bakılırsa, bir toplumsal formasyon içindeki farklılaşmış üretim biçimlerinin alaşımı olarak "bileşik gelişme" fikri, "reel" kapitalizmlerin karmaşık ve çelişkili gerçekliğini gereğinden fazla soyutlayan Siyasal Marksist söylemde kendisine yer bulamaz.[127]

Bu, siyaseten fazlasıyla sorunludur. Sömürü ve baskının "iktisat dışı" biçimlerinin kapitalizme dışsallaştırılması, sonunda Siyasal Marksistlerin sömürgecilik ve kölecilik tarihlerini, kapitalist üretim biçiminin iç işleyişinin dışında bırakmalarına neden olur. Bunun yerine, bu tür pratiklerin jeopolitik birikimin feodal mantığından kaynaklandığını ileri sürerler.[128] Siyasal Marksistlerin sömürgeciliği ve köleciliği başlı başına görmezden geldiklerini iddia edecek kadar ileri gidecek olmasak da,[129] kapitalizmi bu tarihlerdeki sorumluluklarından akladıklarını söyleyebiliriz. Ancak, bu kitapta gösterileceği üzere, bu fenomenler, kapitalizmin küresel olarak hâkim üretim biçimi haline gelmesinin ayrılmaz parçalarıdır (bkz. Beşinci, Yedinci ve Sekizinci bölümler). Aynı şekilde, piyasa mekanizmalarının yanı sıra, ekseriyetle piyasa dışı mekanizmalarla da yeniden üretilen ırka, toplumsal cinsiyete ve cinsiyete dayalı hiyerarşilerin süregiden hâkimiyetine işaret etmek ve bu baskı biçimlerinin Siyasal Marksistlerin kapitalizm eleştirisine nasıl dâhil edilebileceğini sormak da mümkündür. Öyle gözüküyor ki buna verilecek yanıt, dâhil edilemeyecekleridir. Örneğin Wood, "çeşitliliğe, 'farklılığa' ve çoğulluğa" yönelik bir eleştirisinde, "toplumsal cinsiyet ve ırk eşitliğinin ilkesel olarak kapitalizmle uyuşmadığını ... sınıf sömürüsü kapitalizmin kurucu bir unsuruyken ... aynı şeyin toplumsal cinsiyet ve ırk eşitsizlikleri için geçerli olmadığını" ileri sürer.[130]

Bunlar ampirik olarak desteklenmesi güç iddialardır. Marksizm,[131] feminizm[132] ve Maduniyet Çalışmaları[133] gibi farklı geleneklerden gelen çeşitli yazarlar, ikna edici bir şekilde kapitalizmin kökenlerinin bu tür zora dayalı, piyasa dışı sömürü ve baskı biçimleri tarafından sıkı bir şekilde çevrelenmiş -aslına bakılırsa kurulmuş- olduğunu göstermiştir. Başka yazarlarsa, toplumsal

cinsiyete[134] ve "ırka"[135] dayalı eşitsizliklerin, sermaye birikiminin "mantığına" nasıl içkin olmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Fakat kapitalizmin tarihinin "iktisat dışı" veçhesini reddederek kendilerini kısıtladıklarından, Siyasal Marksistlerin bu eşitsizliklerin ikincil bir tarihsel statüye sahip olduğu sonucuna ulaşmaları kaçınılmazdır. Bu tür iddialar, Sol içindeki toplumsal cinsiyet siyasetinin "doğru" bir şekilde ele alınmasına ve bazı çevrelerde hâkim olan postkolonyal çalışmalara yönelik genel küçümsemeye ilişkin yakın tarihli tartışmalar göz önüne alındığında, kulağı özellikle tırmalamaktadır.[136] Siyasal Marksistlere özgü dar kapitalizm kavramsallaştırması, kapitalizmin (yeniden) ürettiği çok sayıda, karmaşık ve "kesişimsel" baskı biçiminin açıklanmak, eleştirilmek ve tasfiye edilmek yerine belirsizleştirildiği, inkâr edildiği ve dışsallaştırıldığı, uzağı göremeyen bir siyasete neden olma riskini taşır.

Bütün bu meseleler, Siyasal Marksizmin temel sorunundan, yani kavramsal soyutlamaların ve ampirik gerçekliklerin birbiriyle uyuşmaması ya da hatalı bir şekilde tanınmasından kaynaklanır. Teschke'nin (eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına yöneltilmiş, ama Siyasal Marksizme çok daha uygun düşen bir eleştirisinde) ifade ettiği gibi, "kuram ve tarih arasında bir 'uyum' sağlamak için, tarihin zenginliğine kayda değer bir şiddet uygulanmalıdır. Ancak, sonunda, kuram ve tarih, iki farklı gerçeklik biçimine yerleşerek birbirinden uzaklaşır."[137] Elbette tarih kazalarla, olumsallıklarla ve kuramlaştırılamayacak unsurlarla dolu, karmaşık, kompleks bir şeydir. Her şeyi açıklayan bir büyük kuram olasılık dışıdır. Ancak, kuramlarımızın konu edindiği (kapitalizmin kökenleri, modern devletler sistemi, toplumlar arası ilişkiler vb. gibi) temel olgular, onları açıklamaya çalıştığımız soyutlamalar açısından saf birer olumsallık olarak görüldüğünde, kimi sorunlar ortaya çıkar. Wood, bir defasında Althussercileri, gerçekten mevcut olan toplumsal formasyonlarda devlet ile üretim biçimleri arasındaki ilişkiyi, kapitalizmin yapısal mantığıyla "alakasız" ve dolayısıyla "neredeyse kazai" bir şey olarak görmekle eleştirmişti.[138] Aynı şey Siyasal Marksistlerin "uluslararası olan" ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırma biçimleri ya da bizatihi kapitalizmin kökenlerine ilişkin kuramları için de söylenemez mi?

Sonuç olarak, Siyasal Marksizmin titizliğine ve kapitalizmin kökenlerine ilişkin sunduğu kavrayışlara rağmen, önemli eksikliklerle malul olduğu hükmüne varılmalıdır. Siyasal Marksistlerin kapitalizme ve kökenlerine ilişkin arkaik bir şekilde soyut ve sonuç olarak Avrupa merkezci kuramlarının, kapitalizmin tarihine ilişkin (sömürgecilik, kölecilik ve savaş da dâhil olmak üzere) bu denli devasa alanları, tarihsel (ve kuramsal) olarak tanınmayacak hale getirecek şekilde kesip atması, tarihsel açıdan savunulamaz. Şiddetin –jeopolitik koşulların– kapitalizmin oluşumundan bu şekilde soyutlanması, soyutlamanın şiddetine dönüşür. Neticede bu süreçlerden en fazla etkilenen ve horlanan

Avrupa dışı failler, kapitalizmin oluşumunun dışında bırakılır. Postkolonyal kuramcıların azimle düzeltmeye çalıştığı şey de, Avrupalı olmayanların kuramsal ve tarihsel olarak bu şekilde dışlanmasıdır. Şimdi onların pozisyonunu değerlendirmeye geçebiliriz.

Sosyo-tarihsel Farklılık Sorunsalı: Postkolonyal Çalışmalar ve Sermaye

Daha genel bir çerçevede postkolonyalizm olarak adlandırılan alanın merkezinde, mevcut toplumsal kuramın Avrupa merkezci önyargılarını düzeltme çabası yatar. Fakat postkolonyalizmin spesifik odağını, halihazırda mevcut ve önceden varsayılmış bir kapitalist modernitenin Avrupa dışı bağlamlarda incelenmesi oluşturduğundan, bu alanın kapitalizmin kökenlerine ilişkin bir çalışmaya dâhil edilmesi, ilk bakışta tutarsız görünebilir.[139] Sorunlu olduğunu düşündüğümüz bu meseleye tekrar döneceğiz. Ama bundan önce, postkolonyalizmin kapitalizmin kökenlerinin incelenmesine yaptığı muazzam metodolojik ve kuramsal katkının altını çizmemiz gerekiyor. Postkolonyalizmin iki temel unsurunun, bu açıdan özellikle vurgulanmaya değer olduğunu düşünüyoruz.

İlk olarak, postkolonyal araştırmacılar, Batılı toplumsal formasyonların ve bunlara eşlik eden söylemlerin homojen bir şekilde evrensel olduklarına ilişkin Avrupa merkezci iddiayı merkezsizleştirerek, Avrupa'yı "taşralaştırmaya" çalışmışlardır.[140] Avrupa modernitesinin nasıl her zaman Batılı olmayan bir "Öteki"ye karşı ve bu "Öteki"nin tabi kılınması yoluyla kurulduğunu vurgulayan[141] bu yazarlar, sömürgeci pratiklerin Avrupa'nın iktidar ve kimlik yapılarına nasıl derinden işlemiş olduğunun altını çizmişlerdir.[142] Dolayısıyla postkolonyalizm, araştırma programının merkezine, modernitenin Batılı olmayan örneklerdeki alternatif temsillerinin özgünlüğü meselesini yerleştirir.[143] Postkolonyalizm, "Ötekiye bir ses vererek", madunların tecrübelerinin Avrupa merkezci tarih görüşlerini nasıl altüst ettiklerini gösterir ve Batılı olmayan failliğin dünya tarihindeki önemini yeniden ortaya koyar.[144]

İkincisi, postkolonyalizm toplumsal gelişmenin heterojenliğini ve sadece Avrupalı biçimlere indirgenmesinin mümkün olmadığını vurgular. Bu çerçevede, tarih, evrensel ya da homojen değil, farklılık, melezlik ve müphemlikle, kısacası çoğullukla imlenmiştir. Bu nedenle postkolonyalizm, tarihsel zamanın çizgiselliğini yerinden etmeye de uğraşır ve gelişmeye ilişkin her türlü aşamacı kavramsallaştırmayı reddeder.[145] Bu iki imleç -Avrupa merkezci olmayan ve çok çizgili bir tarih- postkolonyal yaklaşımın güçlü olduğu iki veçhesidir. Bu yaklaşımın kapitalizmin kökenlerinin incelenmesine ilişkin vaadi de burada yatar. Dipesh Chakrabarty'nin *Avrupa'yı Taşralaştırmak* isimli çalışmasına özellikle eğilerek, ama sadece bununla sınırlı kalmadan, sırasıyla bu noktaları

ele alacağız. Böylece, son derece heterojen bir araştırma programına dair genel bir çerçeve çizmenin yol açacağı bazı tuzaklardan kaçınabileceğimizi umuyoruz. Yine de Chakrabarty'nin çalışmasının, Vasant Kaiwar'ın deyişiyle, "kuşkusuz Maduniyet Çalışmaları'nın postkolonyal evresinden doğan en önemli çalışma"[146] olduğunu ve bu nedenle özel bir önem verilmeyi hak ettiğini düşünüyoruz.

Tarihsiciliğin Avrupa Merkezciliği

Postkolonyalizm her şeyden önce, Batı düşüncesindeki bütün sosyo-tarihsel tecrübeleri, kapitalist modernitenin evrensel başlığı altında toplama girişimlerine verilmiş özgül bir yanıttır. Bu evrenselci açıklamalar sorunludur, çünkü farklılığı yanlış okuma, daha da kötüsü görmezden gelme eğilimindedir. Chakrabarty buna –"tarihler arasındaki farklılıkların uzun vadede sermaye tarafından aşıldığı", "farklılıkları hem kabul eden hem de etkisizleştiren" bir tarih yazma biçimi olarak– "tarihsicilik" adını verir.[147] Tarihsicilik, kapitalizmi, "tarihsel farklılıkla" dışsal olarak "karşı karşıya gelen", bu farklılıkla mücadele eden ve sonunda onu yadsıyan ya da daha doğru bir ifadeyle "kendi mantığının yayılması için tarihsel olarak farklı araçlara" tabi kılan "bir güç" olarak resmetme eğilimindedir.[148]

Bu tür bir yaklaşıma, spesifik bir siyasal reçete de eşlik eder. Avrupa'nın "kapitalizmin, modernitenin ya da Aydınlanma'nın ilk kez ortaya çıktığı yer olarak" ortaya konmasıyla Avrupalı olmayanlara "başka" bir yer tahsis edilir.[149] Bunun sonucunda tarihsel gelişmeler, neredeyse sadece Avrupalı bir norma göre yargılanır ve bu norma uymayan tarihler, "eksik" ya da "sapma" olarak küçümsenir. Böylece farklılıklar, "kapitalizm öncesi" ve "kapitalizm", "modern" ve "modern öncesi", "arkaik" ve "çağdaş", "dünya imparatorlukları" ve "Dünya-Sistemleri" vb. gibi özcü ikilikler üzerinden ifade edilir ya da ortadan kaldırılır.

Eksiklik nosyonunun kendisi, ("barbarlık", "uygarlaşmamış olma", "geri kalmışlık", "yetersizlik" ve benzeri mefhumlar gibi) sömürgeciliğe içkin hiyerarşileri de içinde taşır. Sonuç olarak tarihsicilik, "Batı ile Batılı olmayan arasında var olduğu farz edilen"[150] ve Avrupalı olmayanların özerklik ve tanınma çağrıları karşısında "zamanı değil!" demenin bir yolu olarak kullanılan, "belirli bir kültürel mesafe"den hareket eder.[151] Bu en çok, "köylünün" ya da "madunun" incelenmesinde kendini gösterir. Örneğin Eric Hobsbawm'ın (Hindistanlı) köylüyü "siyaset öncesi" ve "arkaik" olarak nitelemesinin kökenleri, Avrupa dışı gelişmenin "eksik" olduğu düşüncesinde yatar.[152] Bu failler, kapitalizm öncesi ilişkilerin ayakta kalan biçimleri ya da kalıntıları olarak görülürler. Aynı stratejinin daha yakın tarihli tekerrürleri, Chakrabarty'ye göre, "en azından tarihsel sürece ve zamana (anlamlı bir bütünlük değilse bile) altta yatan yapısal bir birlik" atfeden ve 'günümüzdeki bazı unsurları "anakronistik"

ya da "eskimiş" olarak nitelemeyi mümkün kılan "eşitsiz gelişme" nosyonlarında da bulunabilir.[153]

Tarihsicilik, köylünün modernitenin ortaya çıkışındaki merkezî rolünü düşündüğümüzde özellikle sorunlu bir hal alır. Köylü failliği -belirgin bir biçimde gayri burjuva, gayri seküler ve tarihsel olarak sömürgecilik öncesinde var olan pratiklerle bağlantılı olmasına rağmen- tartışmasız bir şekilde hem siyasal hem de moderndi.[154] David Washbrook'un ileri sürdüğü gibi, toplumun ("modern" olanla zıtlık oluşturan) "geri kalmış" ya da "geleneksel" bir tabakasının hâkim konumu, bizatihi, Güney Asya'daki sömürgecilik tarafından inşa edilmiş bir şeydi.[155] Dolayısıyla köylünün "modern öncesi", "kapitalizm öncesi" ya da "sermaye öncesi" başlığı altına sokulması, madunları, onları sömürgeciler ve burjuva milliyetçileri tarafından anlaşılabilir kılacak şekilde, "seçkin bilincinin rasyonalist kafesinin" içine sığdırmaya yönelik şiddet içeren bir girişimden başka bir anlama gelmez.[156] Sonuç, aslında siyaseten önem taşıyan köylülüğün, tarih yazımı tarafından susturulması, yanlış temsil edilmesi ve marjinalleştirilmesidir.

Bu nedenle Partha Chatterjee, tarihsel bir sorun olan Avrupa dışı moderniteyi, "evrensel bir kategori olarak Sermaye'nin tarihsel gerçekleşmesinin sınırlarını"[157] açıklayarak, farklı bir çerçevede yeniden ortaya koyar. Bu nedenle Chakrabarty'nin temel kaygılarından biri, "evrenselci düşüncenin halihazırda ve her zaman belirli tarihler tarafından dönüştürüldüğünü" göstererek "Avrupa'yı Taşralaştırmak"tır.[158] Başka bir deyişle, bu yaklaşım, evrensel olduğu iddia edilen kavram ve kategorilerin her zaman içlerinde *evrensel olmayan*ın izlerini taşıdığını göstermeye çalışır.

Bu iki açıdan apaçık ortadadır. İlk olarak, Chakrabarty, siyasi modernitenin "evrensel"miş gibi gözüken kavramlarının, "farklı şekilde tercüme edilip şekillendirilmelerini sağlayan, mevcut kavram, kategori, kurum ve uygulamalarla nasıl karşılaştığını"[159] göstermeye çalışır. İkincisi, görünüşte evrensel olan kategorilerin, aslında Avrupa'nın özgül tecrübesinin ürünleri olmaları anlamında bizatihi tikel ve taşraya ait olduklarını ortaya koyar.[160] Benzer şekilde Chatterjee, Avrupalı toplumsal biçimlerin sözde evrenselliğinin, aslında ancak kapitalizmin özgül tarihi sayesinde evrenselleşen, tikel bir tarihsel tecrübeyi gizlediğini vurgular:

> Eğer Avrupa'nın taşra düşüncesini evrensel felsefeye, Avrupa'nın dar görüşlü tarihini evrensel tarihe dönüştüren tek bir büyük uğrak varsa, bu -teritoryal uzamı açısından küresel, kavramsal alanı açısından evrensel olan- sermaye uğrağıdır. Ticaretin, savaşın, soykırımın, fetihlerin ve sömürgeciliğin şiddetini, evrensel bir ilerleme, gelişme, modernleşme ve özgürlük hikâyesine dönüştürebilen sermayenin anlatısıdır.[161]

O halde en başından itibaren ve Vivek Chibber'in Maduniyet Çalışmaları'na yönelik yakın tarihli yaylım ateşinde iddia edildiğinin aksine,[162] Chatterjee, Chakrabarty, Ranajit Guha ve benzerlerinin sermayenin evrenselleştirici eğilimini reddetmedikleri açık olmalıdır. Aslına bakılırsa Chibber tarafından azarlanan Maduniyet Çalışmaları araştırmacıları, hiçbir yerde sermayenin evrenselleştirmeye yönelik *gerçek* bir eğilim gösterdiğini inkâr etmez. Onların iddiası bütünüyle farklıdır: Sermaye'nin evrenselleştirme eğilimi, zorunlu olarak sınırlı, *her zaman* ve *her yerde* kısmidir, ki bütün bunlar bizzat Chibber'in de savunduğu şeylerdir. Örneğin Chakrabarty, Marx'ın "bizatihi sermayeye içkin bir şey" olduğunu söylediği "sermayeye karşı direniş"in altını çizer. Dolayısıyla, "sermayenin kendisini yeniden üretmesi", Chakrabarty'nin de Marx'tan başka bir alıntı yaparak belirttiği gibi:

> "*Sürekli olarak aşılan, ama aynı şekilde sürekli olarak kendisini gösteren* çelişkiler taşır." Sermeye, diye ekler [Marx], ideal olarak "ulusal engeller ve önyargılar" tarafından önüne konulan her sınırın ötesine geçtiği için, "hiçbir şekilde, *gerçekten* aştığı bir şeyi takip etmez".[163]

Marx'ın *Grundrisse* adlı eserinden alınan bu pasaj, ardından "Hiçbir şey, sermayenin evrenselci iddialarına yönelik bu eleştiriden daha açık ve hatta daha yıkıcı olamaz", diye yazan Guha tarafından da alıntılanır.[164] Dahası Guha, bu evrenselleştirici ve karşı evrenselleştirici eğilimlerin çelişkili birliğinin hem "Doğu"da hem de "Batı"da (özellikle Avrupa'da) işlediğini düşünür. Guha'nın belirttiği gibi, Marx'a göre:

> Sermayenin bir ideal olarak evrenselleştirici eğilimi ile bu eğilimin gerçeklikte karşılaştığı engeller arasındaki aykırılık, *kendi döneminin Batılı burjuva toplumlarının çelişkilerinin* ve bu toplumların her birine özgüllüğünü veren farklılıkların bir ölçüsüydü.[165]

O halde Guha'nın altını çizdiği "burjuvazinin tarihsel projesindeki yapısal fay hattı",[166] "Hindistan burjuvazisi ile [Avrupa'daki] selefleri" arasından geçmiyordu.[167] Bu aslında bütün dünyayı kat eden, bir yanda İngiltere ve Fransa'daki "erken" burjuva devrimleri, diğer yandaysa Avrupa'da Elbe'nin doğusundan (Hindistan'da da olduğu gibi) Avrupa'nın ötesine kadar uzanan daha geç burjuva devrimleri arasında var olan, daha geniş bir uzam-zamansal fay hattıydı.

Soyutlamanın Şiddeti

O halde Avrupa'yı taşralaştırmaya yönelik postkolonyal projenin, kapitalist modernitenin evrenselliğini yekten reddetmekle ya da Chakrabarty'nin deyişiyle kültürel görecelikle alakası yoktur.[168] Bu yazarlar, sömürgeciliğin ve emperyalizmin tarihlerinin son derece acımasız bir şekilde ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin evrensel bir menzili olduğunu kabul ederler. Reddettikleri şey, bu

evrensel sermaye kavramsallaştırmasının, diğer tüm tikel tarihleri Avrupa tarihinin farklılaşmış ifadelerine dönüştürecek şekilde, tarihsel sürecin "tek" ya da "hâkim" yaratıcısı olarak kullanılmasıdır.[169] Amaç, bu evrensel olmayan, tikel ve yerel tarihleri hikâyeye (yeniden) "dâhil ederek", "hipergerçek Avrupa'yı bütün tarihsel tahayyülün sürekli bir biçimde çekimine kapıldığı bir merkez olmaktan çıkarmaktır".[170] Söz konusu araştırmacılar, böylece, sermayenin farklılaşmış fakat etkileşimsel evrenselleşmesinin ürettiği çok sayıda melez sosyopolitik biçimi inceleyerek, evrensel kategorilerin, "Avrupa dışı" dünyada işleyen sosyo-tarihsel süreçlerin geniş yelpazesini kavramak açısından haiz olduğu sınırlılığı vurgulamaya çalışırlar.

Toplumsal yaşamın sermayenin evrenselliğinin boyunduruğuna girmeyen bölmelerini tespit etme amacı, Chakrabarty'nin sermayenin türdeşleştirme eğilimini yakalamak için Marx'ın "soyut emek" kategorisini son derece ufuk açıcı bir şekilde okumasını sağlar.[171] Marx'a göre, soyutlamanın pratiği ya da icrası, işçinin "yaşamının" ya da "canlı emeğinin" "ölü emek"ten, yani makineden soyutlandığı ve makine tarafından boyunduruk altına alındığı işyeri disiplininde görülür hale gelir. Bu tür bir soyutlama, çeşitli tekil ya da somut emek örneklerinin türdeşleşmesini ve eşitlenmesini sağlar ve böylece emeği (emek zamanı) kapitalizm altında servetin ölçüsü haline getirir. Servetin kendisi de bu soyutlama vasıtasıyla yaratılır. Nispi artık emeği genişletmek üzere, üretim için gerekli asgari canlı emek miktarını azaltan, emekten tasarruf sağlamaya yönelik teknolojiler uygulamaya konur. Bu açıdan, emeğin soyutlanması aynı zamanda emeğin "özgürleştiği" mekanizma olarak da işlev görür.[172] Emeği eş zamanlı olarak sömürmeye ve özgürleştirmeye yönelik bu eğilim, Marx'ın sermayenin "devingen çelişkisi" adını verdiği şeyi oluşturur.[173]

Chakrabarty'ye göre bu, tam da sermayeye karşı direnişin temelini oluşturan kendi zıttı, yani "hayat" ögesi ya da işçinin "yaşam tarzı" ve işçilerin kendi "yaşamlarını" yeniden temellük etme girişimi de soyut emeğin evrenselliğine içkin olduğundan önemlidir. Soyut emeğin evrenselliği içinde, sermaye tarafından asla bütünüyle fethedilemeyen bir tikellik –tekil işçilerin yaşamları– verili durumdadır. Chakrabarty bu ayrım temelinde "Tarih 1" ve "Tarih 2" kavramlarını ortaya koyar. Tarih 1, sermayenin ön şartı olan, "sermaye tarafından kendi ön koşulu olarak belirlenen bir geçmişe" ve onun değişmeyen sonucuna atıfta bulunur.[174] Her ne kadar Chakrabarty bununla ne kastettiğini büyük oranda belirsiz bıraksa da, daha önceki tartışmasından yola çıkıldığında, soyut emeğe atıfta bulunduğu açıktır. Tarih 1, sermayenin soyutlayıcı kategorileri üzerinden "bütün mekânları [tarihleri] birbirleriyle değiş tokuş edilebilir [kıyaslanabilir] kılarak"[175], Alfred Sohn-Rethel'in "gerçek soyutlamalar"[176] adını verdiği şeye işaret eder. Bunlar sadece "soyut tasvirler" ya da "soyut tarifler" – yani kavramlar– olmanın ötesinde, sermayenin bir üretim biçimi olarak işleyi-

şini etkileyen somut ilişki ve süreçlerdir. Her bir işçinin tekil somut emeğinden soyutlanması eyleminin kendisi -hem Marx'ın hem de Chakrabarty'nin ileri sürdüğü gibi- pazarda mübadele edilebilir olmalarının ve dolayısıyla kapitalizmin ön koşuludur.

Tarih 2 ise, bunun aksine, sermayenin ne kendiliğinden ortaya çıkmış "öncelleri" ne de "kendi yaşam sürecinin biçimleri" olarak karşı karşıya geldiği tarihlere atıfta bulunur.[177] Tarih 2'ler sermayenin ya da Tarih 1'in "dışında" değildir. Bunun yerine "sermayenin kendi mantığının işleyişini kesintiye uğratarak", [178] "insan aidiyetine dair, yaşam biçimlerinin, birbirleri için geçirgen olsalar da, soyut emek gibi denklemin üçüncü bir terimi üzerinden mübadele edilebilir gibi gözükmedikleri, duygulanımsal anlatılar"[179] sağlayarak Tarih 1 ile "yakın bir ilişki içinde"[180] var olur.

Her ne kadar Chakrabarty tanımında sarih olsa da, iş Tarih 2'nin gerçek içeriğine geldiğinde, bu noktanın anlaşılması biraz güçtür. Yine de soyut emeğe ilişkin yürüttüğü tartışma akılda tutulduğunda, emek gücünün yeniden üretiminin içerdiği, bizatihi soyut emek tarafından boyunduruk altına alınmayan unsurlardan söz ediyormuş gibi gözükür. Başkaları, özellikle de feminist yazarlar bunu, "yeniden üretime yönelik" ya da "ücretlendirilmemiş" alan olarak kuramlaştırmıştır.[181] Tarih 2 aynı zamanda biyopolitikayla, yani siyasetin ve toplumun "kişinin bedensel alışkanlıklarında, öz bilincin ürünü olmayan kolektif pratiklerinde, bir insan olarak ve verili çevresi içinde diğer insanlarla birlikte dünyadaki nesnelerle ilişki kurmanın ne anlama geldiğine dair düşüncelerinde"[182] bulunan unsurlarıyla da benzerlikler sergiler.

Tarih 2'ler, kapitalist olmayan, kapitalizm öncesi ya da yerel toplumsal ilişki ve süreçleri de içerebilir, ama kavram sadece bunları kapsamaz ve evrensel ve küresel kategorilere, toplumsal ilişkilere ve süreçlere de atıfta bulunabilir. Aslına bakılırsa Chakrabarty'nin Marx'ı takip ederek Tarih 2'ye verdiği örneklerden ikisi, emtia ve para, yani kapitalizmin yeniden üretiminde merkezî bir yere sahip olan iki evrensel kategoridir.[183] Bu nedenle, Chibber'in, Chakrabarty'nin Tarih 2'yi sadece soyut ve evrensel (ya da "Batılı") süreçlerin yerel ("Doğulu") görünümlerine atıfta bulunmak için kullandığına ilişkin eleştirisi[184] bütünüyle yanlıştır. Tarih 1 yalnızca "soyut bir tanım", "evrensel olan" ya da "Batı" olmadığı gibi, Tarih 2 de Chibber'in okuduğu gibi, bunun aksine yerel ve/veya Doğulu somut bir görünüm değildir.[185] Chakrabarty, dikkat çekici bir şekilde, hiçbir yerde Tarih 1'i ya da Tarih 2'yi bunlardan herhangi birisiyle tanımlamaz.[186]

Chakrabarty'nin bu tür "farklılık", "modifikasyon" ve kesintileri açıklamaya çalıştığı kategori, soyut emekle birlikte -ve gerilim içinde- kapitalist üretim biçiminde bütün metaların doğasında var olan, Marx'ın (evrensel) *gerçek emek* kategorisidir. O halde Chakrabarty, Tarih 2'den -gerçek emekten, farklılıktan-

söz ederken, bunu, hem Tarih 1'lerle, soyut emekle ve dolayısıyla evrensellikle diyalektik bir ilişkiye dayanan hem de bu ilişkiyi ortaya koyan bir şekilde yapar. Yani, "tıpkı gerçek emeğin soyut emek sorunsalının dışında düşünülemeyecek olması gibi, madunların tarihi de sermayenin küresel anlatısının dışında düşünülemez".[187] Bu nedenle, Chibber'in Chakrabarty'nin "egzotizm için bir ehliyet" sunduğuna dair ithamını en başından reddetmek gerekir.[188] Aslında, Chakrabarty'nin Tarih 2'ye ilişkin tanımı kesindir; bunlar "sermayenin her yerde –*Batı'da bile*– önceli olarak karşılaştığı, kendi yaşam sürecine ait olmayan tarihlerdir".[189]

Bu açıdan Tarih 2'ler, basitçe kapitalizmin gelişimindeki farklılaşmış işlevsel uğraklar ya da aslında evrensel olan bir sürecin somut –yerel– enstantaneleri değildir. Daha ziyade, "kökenleri diğer tarihlerde ve var olma biçimlerinde yatan kurumsal biçimlere, değer rejimlerine ve alternatif zamansallıklara" işaret ederler.[190] Tarih 2'ler sermaye tarafından içine yerleşilen ve yeniden oluşturulan toplumsal varoluş alanları oldukları kadar, bizatihi sermayeyi yeniden oluşturan süreçlerdir de. Marcus Taylor'ın ileri sürdüğü gibi, "sermaye gerçekten de 'sonsuz birikim' davasını daha da ileriye taşımak için toplumsal yaşamı yeniden yazmaya çalışsa da, bunu –meşhur bir vecizeyi değiştirecek olursak– kendi seçtiği koşullar altında yapmaz."[191]

Gerçekten de Chakrabarty'nin *Marksizm*in "kör noktasına"[192] yönelik eleştirisi, Tarih 2'yi "ciddiye" alma konusundaki yetersizliği, belki de isteksizliğidir.[193] Kapitalist üretim biçiminin Marksist çözümlemesi, "yerel" olanı görmezden gelen ve "mekânın bütün yaşanmış anlamını boşaltan" "soyut bir uzam" yaratma –ve metodolojik olarak kendisini bu somut uzamın içine yerleştirme– eğilimindedir.[194] Tarih 1, Tarih 2'yi inkâr etme, yıkma ya da asimile etmeye çalışsa da "bunun bir gün tamamlanabileceğinin"[195] hiçbir garantisi yoktur. Bu nedenle, Chakrabarty'ye göre doğru yöntem, tarihi, Tarih 1'leri ve Tarih 2'leri birleştirecek şekilde yazmaktır. Bu tarihte, "sermayenin evrensel tarihinin ve insan aidiyeti siyasetinin birbirlerinin anlatısını kesintiye uğratmalarına izin verilecek" ve sermayelerin "tarihleri, daha güçlü ve güçsüz Tarih 2'ler tarafından kurucu fakat eşitsiz bir şekilde değişime uğratılmış Tarih 1'lerden oluşacaktır."[196]

O halde, Chakrabarty'nin Marx yorumundan derlenebilecek bazı fikirleri korumak önemlidir. Çünkü onun Tarih 1'ler ile Tarih 2'ler arasındaki gerilime ilişkin vurgusu, kapitalizmin kökenlerine dair geleneksel yazının büyük bir kısmında bulunan, potansiyel olarak tarih dışı, özcü ve (iktisaden) türdeş bir sermaye (kapitalizm) okumasına karşı çıkmak açısından hayatidir. Chakrabarty'nin yöntemi kapitalizmin tarihini yazmaya koyulan araştırmacılar açısından tümüyle olumlu bir gelişme olarak dikkatimizi çekmektedir. Beşinci ve Yedinci bölümlerde, kapitalizmin ortaya çıkışına dair, "Tarih 2"nin

amaçladığı -"ücretlendirilmemiş" ya da "yeniden üretime dönük" alanlarda bulunan- tarih türlerinin, "Tarih 1" -yani "soyut emeğin" ve sanayi proletaryasının oluşumu- açısından kurucu olarak görüldüğü bir tarih inşa etmeye çalışıyoruz. Dahası, çoğul ve farklılaşmış bir faillikten yola çıkmak ve ardından bu çoğulluk içindeki karşılaşma ve etkileşimleri incelemek, tam da bir sonraki bölümde çerçevesini çizdiğimiz türde bir yöntemdir. Dolayısıyla Chakrabarty'nin yaklaşımı (ve daha genel olarak postkolonyalizm) ile bu çalışmada kullanıldığı haliyle eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı arasındaki bazı yakınlıklardan kısaca söz etmek gerekmektedir.

Postkolonyal Kuramın Eksikliği

"Geri kalmış" halklara "zamanı değil" demek, tam da Troçki'nin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramını geliştirdiği dönemde, Rusya'da hâkim olan, belirgin şekilde "Tarihsici" bir tavırdı. Troçki, isabetli bir biçimde, proleter devrimin gerçekleşmesinden önce bir burjuva devrimi aşamasının "beklenmesi" gerektiğine ilişkin Menşevik fikre itiraz etmiş ve tam da "zamanı" olduğunu ısrarla belirtmişti. Bunun doğrudan sonuçları, Bolşevik Devrimi ve sürekli devrim stratejisi; metodolojik ve kuramsal temelleriyse, eşitsiz ve bileşik gelişmeydi. Bu nokta, köylünün -sözde *par excellence* gayri modern failin- genel olarak Rus toplumsal yaşamı, özellikle de Bolşevik Devrimi'ndeki merkezî konumu düşünüldüğünde, bilhassa açıklayıcıdır. Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*'nde açık bir şekilde Rusya'daki devrimci koşulları, kent ile kır arasındaki dengeyle; devrimci failliği ise, yeni oluşan bir proletarya ile önceden var olan köylülük arasındaki bileşimle niteler. Bunun izlerini, köylü komününün yaygınlığı ve hâkimiyeti nedeniyle Rusya'da, kapitalizmin merkezlerinden önce gerçekleşecek bir komünist devrim potansiyeli gören Marx'a kadar sürebiliriz.[197]

Hem Marx'ın hem de Troçki'nin postkolonyal literatürde bulunanlara benzer ayrışma ve farklılık biçimleri tespit etmiş olmasının nedeni, her ikisinin de -bazı önemli sınırlılıklarla birlikte[198]- Tarih 1 ile Tarih 2'lerin kesişimine duyarlı olmalarıydı. Göreceğimiz üzere, Troçki'nin kuramı, "bileşiklik" fikri sayesinde, özcü ve birbiriyle dışsal olarak ilişkili kapitalizm öncesi-kapitalist dikotomilerini açıkça reddeden, aşamacı olmayan, çok çizgili bir gelişme anlayışı sunar. Benzer şekilde Marx'ın da, *Kapital*'deki kategorilerinin "tarih üstü" bir şekilde uygulanmasına yönelik her türlü girişimi kesin olarak reddettiğini görürüz. Bunun nedeni, "çarpıcı şekilde birbirini andıran, ama farklı tarihsel çevrelerde gerçekleşen olayların, bütünüyle farkı sonuçlara yol açmasıydı". Dolayısıyla bu olayların "genel bir tarihsel-felsefi kuramın evrensel geçiş belgesiyle" açıklanmaları mümkün değildi.[199] Troçki ve Marx'ın tarihsel yazılarında tarihsiciliğin açık bir şekilde reddedilmesi, bizi postkolonyalizmin ve

Marksizmin birbirini bütünüyle dışlayan çabalar olarak görülmemesi gerektiği konusunda uyarmalıdır.

Bunu aklımızda tutarak, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, postkolonyal araştırma programının genel hedeflerini güçlendirebilecek kuramsal bir yaklaşım sunduğunu ileri sürüyoruz. Bunu yapmamızın nedeni, postkolonyalizmin, nihayetinde hem Avrupa merkezciliği bütünüyle yıkma hem de Avrupa dışı failliği yeniden kapitalizmin tarihine dâhil etme çabalarını zayıflatan bir gerilim taşımaya devam etmesidir. Gerilimin kökleri, eleştirisinin dar görüşlü –"taşralı" desek haksızlık mı ederiz?– ufkunda yatmaktadır. Yani, ele aldığı konu, modernitenin spesifik yerelliklerdeki tikel deneyimlenme biçimlerinin, özellikle de Küresel Güney'deki sömürgeci modernite tecrübelerinin ötesine nadiren geçmektedir. Chakrabarthy, "*Avrupa'yı Taşralaştırmak*'ın dünyanın 'Avrupa' adını verdiğimiz bölgesiyle ilgili bir kitap olmadığı"nı,[200] bu bölgenin biçim ve kategorilerinin genelleştirilmesiyle ilgilendiğini belirtir. Benzer şekilde Chatterjee de "Batı modernitesinin evrenselliğinin ... yerel koşullarının bir ürünü olduğunu" ve daha sona "diğer yerlere ve dönemlere taşındığını" iddia eder.[201] Guha'nın klasikleşmiş çalışması *Dominance Without Hegemony* [Hegemonyasız Hâkimiyet] ise, burjuva iktidarının liberal tarih yazımlarına keskin bir eleştiri yöneltse de, Avrupa'nın tecrübesine ilişkin alternatif ve sağlam bir tarihsel sosyoloji asla sunmaz.

Sonuç olarak, bu yazarların her biri, modernitenin, küresel olarak genişlemesinden önce yaratıldığı, ayrı ve sızdırmayacak şekilde mühürlenmiş bir Avrupa tarihi olduğunu varsayarlar.[202] Gördüğümüz ve ileride de göreceğimiz üzere, bu tür bir idealize edilmiş görüş, Avrupa'nın, kapitalizmin içsel dinamikler sonucunda ortaya çıkışına ve ardından yayılmasına özellikle uygun, istisnai, saf ve özerk bir entite olduğuna ilişkin mitin ayrılmaz bir parçasını oluşturur.[203] "Batı, emperyal bir fetiş, tarihin muzafferlerinin muhayyel yurdu" ve "iktidarlarının cisimleşmiş hali olarak kurulduğu ölçüde"[204] sömürgecilerle sömürgeleştirilenler arasındaki hiyerarşik eşitsizlikleri yaratan gelişimsel farklılaşma süreçlerinin pek çoğu tıkanmış olur.[205] Bu nedenle, kapitalizmin Avrupa'da nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği sorunuyla esaslı bir şekilde uğraşmaması, postkolonyal kuramın, sürekli olarak modern çağa ilişkin Avrupa merkezci olmayan bir kuram ve tarih ortaya koyma yeteneğine ket vuran hayati eksikliklerinden biri, belki de *tek* eksikliğidir.

Frederick Cooper'ın çağrısını farklı bir şekilde dile getirecek olursak, Avrupa'yı gerçekten "taşralaştırmak" için Avrupa tarihinin kendisini kesip parçalara ayırmalıyız, zira Avrupa tarihini kapitalizmin tarihi etrafında anlatmanın dışında, kesilip parçalanması gereken daha merkezî bir mit yoktur.[206] Kamran Matin'in ileri sürdüğü gibi, bu tür bir görev nihayetinde, "sadece bir modernite kuramına değil, sermayenin genişlemesine ilişkin salt bir fenome-

nolojinin ötesine geçen ve sermayenin kendisini toplumsal olanın etkileşimsel çoğulluğunun ürünü olarak kavrayan genel bir toplumsal kurama ihtiyaç duyar."[207] Kısacası, ilerleyen sayfalardaki çözümleme, kapitalizmin ortaya çıkışı ve yeniden üretimine dair "enternasyonalist bir tarih yazımı"[208] ve kuram gerektirir. Bu da sonuçta, "sermayenin kendisini, abartılı ve ütopik bir biçimde, soyut ve türdeş bir şeymiş gibi sunması ile küresel, farklılaşmış ve hiyerarşik bir uzam-zaman üreten tarihsel kapitalizme içkin çelişkileri birbirinden ayırmamızı"[209] gerekli kılar. İlerleyen sayfalarda yerine getirilmeye çalışılacak temel görevlerden bazıları bunlardır.

Sonuç

Bu bölümde ele alındığı üzere, feodalizmden kapitalizme geçişe ilişkin mevcut kuramsal yaklaşımlar, kendi ellerini zayıflatan ve birbiriyle ilişkili iki temel sorunla maluldür. Bunlardan ilki, çok sayıda toplumun bir arada var oluşunu ve etkileşimini, "jeososyal" gelişim baskılarının, davranışsal örüntülerin ve nedensel dinamiklerin ayrıksı bir alanı olarak, sağlam bir şekilde *kuramlaştırma* konusundaki genel yetersizlikleriyle ilgilidir ("uluslararası sorunu"). İkincisiyse, bu mevcut yaklaşımların, münhasıran olmasa bile, çoğunlukla sosyo-tarihsel değişim ve dönüşümün "itici gücü" olarak Avrupa'ya odaklanmalarından kaynaklanır ("sosyo-tarihsel farklılık sorunu"). İki sorun da birbiriyle ilişkilidir; ilk açmazın neden olduğu *metodolojik içselcilik* ya da "domestik analoji" hatası, açık ya da örtük olarak, kapitalizmin ortaya çıkışını ve kaynaklarını bütünüyle Avrupa'ya ilişkin bir mesele olarak ele alan (*tarihsel öncelik*) ve/veya Avrupa toplumlarının ayrıksı gelişim güzergâh ve biçimlerine sahip oldukları sonucuna ulaşarak bunu tek yönlü bir biçimde "Avrupa dışı" dünyaya yansıtan (*çizgisel gelişimcilik*) kuramsal çözümlemelere kapı aralar. Avrupa'nın kapitalist modernite tecrübesi, böylece bütün toplumların şu ya da bu biçimde geçmesi gereken evrensel bir gelişim aşaması mertebesine yükseltilir (*evrensel aşamacılık*). Bu tür çözümleme biçimlerinin ürünü olan hatalı evrensellik anlayışı, en başından itibaren toplumsal kuramın baş belası olagelmiştir.[210]

Söz konusu yaklaşımın temel "analiz biriminin" (sırasıyla Siyasal Marksizm ve DSK'nin örnek teşkil ettiği gibi) ülke içinde ya da dünya düzeyinde işlemesinden bağımsız olarak, ikilem değişmeden kalır. "Uluslararası olanın" belirli bir toplumsal yapı (kölecilik, feodalizm, kapitalizm ya da her neyse) mefhumundan hareketle kuramlaştırılması, o toplumun daha geniş bir ölçekte yeniden tahayyül edilmesi biçimini alır. Başka bir deyişle, toplumun *ontolojik olarak tekil* bir şekilde kavranmasından türetilen analitik kategoriler, uluslararası olana teşmil edilir. Bu da herhangi bir toplumlar arası sisteme özgü olduğu ileri sürülebilecek olan şeyin, yani verili herhangi bir sistemi oluşturan ve tarihsel

olarak çeşitlilik arz eden toplum biçimlerine indirgenmesi mümkün olmayan, her şeye hâkim, "anarşik" yapının görmezden gelinmesine neden olur.

Bu, özellikle Marksist sosyo-tarihsel değişim kuramlarının elini zayıflatan bir sorundur, zira bu tür kuramların alamet-i farikalarından biri, toplumsal ilişkilere ve sistemlere ilişkin, "toplumsal bütünlüğü" etkileşimsel ve eş-kurucu parçalardan oluşan bir şey olarak gören, bütüncül bir kavrayışa sahip oldukları iddiasıdır. Yani Marksist kuramlar, "toplumsal bütünlüğün" içindeki her bir unsurun karşılıklı bağımlılığını kuramsal olarak içselleştirdiklerini ve "böylece [toplumsal bütünlüğün] *var oluşunun koşullarını*, kendisinin bir parçası olarak gördükleri"ni iddia ederler.[211] Eğer bu iddia ciddiye alınacaksa, kapitalizmin kökenlerine ilişkin tarihsel materyalist bir yaklaşımda "uluslararası olan"ın sahip olduğu kuramsal konum, "uluslararası olan"ın ne olduğu sorununun, kendi temel tarihsel ve sosyolojik çerçevesi içinde anlaşıldığı ve kuramlaştırıldığı şekliyle, doğrudan incelenmesini gerektirir.

Bu soruya verilebilecek kuramsal yanıtlardan birinin, eşitsiz ve bileşik gelişme mefhumunun yeniden inşa edilmesiyle elde edilebileceğini ileri sürüyoruz. DSK ve Siyasal Marksistlerin aksine, eşitsiz ve bileşik gelişme, tarihsel olarak duyarlı bir sosyolojiden vazgeçmeden, "uluslararası olanı" kuramlaştırmak için bir yol sunar. Bu, sadece burada ortaya konulan dışsalcı ve içselci açıklamaların birleştirilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda hem DSK hem de Siyasal Marksizm tarafından görmezden gelinen (toplumlar arası bir biçimde üretilen) çok sayıda belirlenimin tespit edilmesini ve birbirine eklemlenmesini de mümkün kılar. Eşitsiz ve bileşik gelişme, toplumlar arası ve jeopolitik olanın hakkını teslim ederek, Avrupa merkezci açıklamaların yerinden edilmesinde merkezî bir yere sahip olan gelişmenin çok çizgili doğasının tespit edilmesini de sağlar. Bu nedenle, eşitsiz ve bileşik gelişme, postkolonyal yaklaşımlarla pek çok benzerliğe sahiptir. Eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımı, özellikle, Tarih 1 ile Tarih 2 arasında var olan, Chakrabarty'nin altını çizdiği karşılıklı bağlantıların tespit edilmesi, incelenmesi ve açıklanması için de verimli bir çerçeve sunar. Ancak, eşitsiz ve bileşik gelişmenin Chakrabarty'nin yaklaşımını da aşan avantajı, tam da daha geniş bir zamansal kapsama sahip olmasında yatar. Bu özelliği, eşitsiz ve bileşik gelişmeyi, Avrupa merkezciliğin -kapitalizm gibi- ana kategorilerini, tam da üretildikleri varsayılan topraklarda, Avrupa'da yeniden kurabileceğimiz, eşsiz bir çerçeve haline getirir. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin -kuramsal ve tarihsel- potansiyelini, takip eden sayfalarda daha ayrıntılı bir şekilde ele alıyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

Kapitalizmin Kökenlerini Yeniden Düşünmek: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Teorisi

> Eğer toplumsal fenomenler her zaman tamamlanmış bir karaktere sahip olsaydı, sosyolojik problemler de kuşkusuz daha basit olurdu. Ancak mantıksal eksiksizlik adına, bugün sizin şemanıza aykırı olan, ama yarın onu bütünüyle altüst edebilecek unsurları gerçekliğin dışına atmaktan daha tehlikeli bir şey yoktur.
>
> Leon Troçki, 1936[1]

Giriş

Kapitalizmin gelişiminin öyküsünü daha iyi anlatabilmek için, ortaya çıkışının jeopolitik olarak bağlantılı ve sosyolojik olarak eş-kurucu doğasını gözden kaçırmayan bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Çeşitli araştırmacılar, sosyo-tarihsel gelişmenin kuramlaştırılmasında "uluslararası olan"ın görmezden gelinmesini, sadece Marksist kuramın değil, daha da radikal bir şekilde, bütün bir klasik sosyoloji geleneğinin temel bir kusuru olarak tespit etmiştir.[2] Bu eleştiriye göre, her iki gelenek de bir toplumun büyüme ve değişiminin "kendi içsel oluşumuna atıfla açıklanması gerektiği"ni ileri süren, tekil bir ontolojik varsayımdan[3] hareket eder. Toplumlar arasındaki etkileşimlerin bütünüyle "sonuca etki etmekten uzak" olduğu düşünülmese bile, bunlar, "temel süreçler üzerindeki etkileri gözardı edilebilir olduğundan, sosyoloji açısından ilkesel olarak önemsizdir."[4]

Çok sayıda tarihsel sosyolog, toplumların gelişimini ve yeniden üretilmesini toplumlar arası bağlamlarından soyutlamanın bir sorun olduğunu kabul etmiş, ancak hiçbiri bu soruna anlamlı bir kuramsal çözüm getirememiştir.[5] Çünkü "toplum-temelli kuramların"[6] yetersizliğine dikkat çekmiş olmalarına rağmen, onlar da gelişmenin bu uluslararası boyutunu kendi çözümlemelerinde, aslında "jeopolitik" olanla "toplumsal" olan arasındaki kuramsal ko-

pukluğu güçlendirecek şekilde kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bu sorun, Martin Hall'un tarihsel sosyolojik yaklaşımların Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplinine yaptığı farklı kuramsal katkılara dair eleştirel incelemesinde de doğrulandığı üzere, kuramsal ve yöntemsel ayrımları keser. Hall, tarihsel sosyolojinin "'uluslararası' ile 'ülke içi'nin birbirinin karşısına konması eğilimini güçlendirmeye hizmet etmesi gibi bir tehlike bulunmaktadır," diye uyarır. "Her ne kadar ... uluslararası ve ülke içi güçler, belirli bir çıktı üretmek üzere etkileşime girseler ve bir araya gelseler de, *analitik olarak hâlâ birbirlerinden ayrıdırlar.*"[7]

Toplumların nasıl etkileşime girdiğine, nasıl değişim geçirdiğine ve tarihsel olarak dinamik bir nitelik taşıyan bu süreçler arasındaki ilişkiye dair birleşik bir kuramın oluşturulmasını gerektiren, işte bu boşluktur. Bu tür bir kuram, "uluslararası"nın tarihsel gerçekliğinin nasıl bizatihi daha geniş sosyo-tarihsel gelişim süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu tespit etmek zorunda olacaktır. Aşağıda ileri sürüleceği üzere, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, söz konusu soruna bu tür bir yanıt sunar, zira eşsiz bir biçimde nedenselliğin uluslararası boyutunu, sosyo-tarihsel gelişmenin içsel bir veçhesi haline getirir. Bu, biçimler arası geçişlere dair "içselci" ve "dışsalcı" kuramları reddederek, "jeopolitik" ve "sosyolojik" belirlenimlerin, sosyo-tarihsel değişime ilişkin tek ve birleşik bir kuram içinde -olumsal ya da dışsal değil- organik olarak bütünleştirilmesini mümkün kılar. Başka bir deyişle, "uluslararası olan" -yani "toplumsal gerçekliğin spesifik olarak birden fazla toplumun bir arada bulunmasından kaynaklanan boyutu"- kuramsal açıdan, "bu boyutu toplumsal kuramın nesnesi olarak formüle edecek" -bizatihi toplumsal gelişme kavramının içinde ... organik olarak kapsanmış- şekilde içselleştirilmiştir.[8] Bu nedenle eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, kullanıldığı Uİ, kalkınma çalışmaları ve tarihsel sosyoloji[9] disiplinlerinde, geçtiğimiz yirmi yıl zarfında eşi görülmemiş bir canlanma yaşamıştır. Bu alanlarda bir dizi araştırmacı, Troçki'nin kavramının, "insanlık tarihinin [bütünüyle] yeni bir şekilde anlaşılması"[10] olasılığının gerçekleşmesi açısından haiz olduğu kuramsal çıkarımları açıklığa kavuşturmak ve daha da inceltmek için çaba sarf etmiştir.

Aşağıda, kuramda kullanılan "dışsal zorunluluğun kamçısı", "tarihsel geri kalmışlığın ayrıcalığı", "önceliğin avantajları" ve "cezaları", "sosyolojik alaşımın çelişkileri" ve "ikamecilik" gibi ana kavramları, yani eşitsizliğin ve bileşikliğin şematik bir serimlemesini sunarak başlıyoruz. Bu kısımda önce eşitsizlik ve bileşikliğin koşullarının bu tamamlayıcı mekanizmaları nasıl ürettiğini açıklıyor ve bir sonraki kısımda kavramın uzam-zamansal genelleştirilebilme niteliğini, yani verimli bir şekilde kapitalist çağın ötesinde de kullanılıp kullanılamayacağını ele alıyoruz.

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme: Serimleme ve Eleştiriler

Eşitsizlik

Eşitsizlik toplumların hem içinde hem de aralarında, gelişimsel varyasyonların ve bunlara eşlik eden uzamsal farklılaşmaların bulunduğunu varsayar. Troçki'nin kalkış noktası, insan gelişiminin temel ontolojisine dair ampirik bir gözlemdi: Büyüklük, kültür, siyasi örgütlenme ve maddi ya da gayri maddi üretkenlik açısından değişkenlik gösteren çok sayıda toplumun varlığı, insanlık tarihinin en tarih-aşırı özelliği, "en genel yasası"ydı.[11] Troçki bu ampirik gözlemden toplumsal gelişmenin hem nicel (çok sayıda toplum) hem de nitel (farklı toplumlar) karakterini çıkarabilmiş[12] ve buna *eşitsiz gelişim* adını vermişti. Fakat Troçki, basitçe bu gelişmenin iki durağan halini ya da boyutunu (çoğulluk-farklılık) tarif etmek yerine, aralarındaki diyalektik ilişkinin (toplumsal çoğulluk → toplumlar arası etkileşim → toplumsal farklılık) bir bütün olarak tarihsel sürecin, belirli herhangi bir toplumun değişen kimliğinin biriktirildiği ve kristalize olduğu onto-ilişkisel dokusunu nasıl oluşturduğunu tespit etmeye çalışmıştı.[13]

Troçki, verili herhangi bir toplumun gelişiminin özgüllüklerini, bu daha geniş etkileşime dayalı toplumlar arası ortam içinde vurgulayarak, bu özgüllüklerin herhangi bir düz çizgisel gelişme güzergâhına indirgenemez olduklarını gösterdi. Dolayısıyla, Troçki için "Rusya sadece coğrafi olarak değil, toplumsal ve tarihsel olarak da Avrupa ile Asya arasında duruyordu".[14] Söz konusu uluslararası farklılaşmanın hem nedeni hem de sonucu olan eşitsizlik, aynı zamanda kurumsal, kültürel ve sınıfsal ilişkilerdeki içsel farklılaşmanın, özgün ve yerel sosyolojik biçimlerine de işaret ediyordu.[15] Değişimin zaman içinde farklılaşan temposu ve biçimleri, uzamdaki varyasyonlara karşılık geliyordu. Bu sadece toplumlar arasındaki eşitsiz (etkileşimsel) ilişkiler açısından değil, toplumların içindeki eşitsiz ilişkiler açısından da geçerliydi. "Eşitsiz gelişmenin gücü," diye yazıyordu Troçki, "sadece ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde değil, tek bir ülke içindeki çeşitli süreçler arasında var olan karşılıklı ilişkilerde de kendisini gösterir."[16] Örneğin, Troçki, diğer Avrupalı biçimlerin aksine, Rusya'da kent ile kırsal kesim[17] ve devlet ile toplum[18] arasında var olan dengesizliklerin yanı sıra, köylülüğün kendi içindeki toplumsal tabakalaşma ve farklılaşmanın değişkenlik gösteren hızına[19] da dikkat çekmişti.

Toplumsal kuruluşun ve örgütlenmenin çoğul, birbiriyle kesişen uzamsal alanlarını kat eden, ulusal ve uluslararası olanın birbirinden kopuk bir şekilde tasavvur edildiği her türlü düşünceden kopan[20] Troçki'nin eşitsizlik kavramsallaştırması, daha geç tarihli, şebeke ya da ağ olarak toplumsal ilişki mefhumlarının habercisiydi,[21] ama bu ilişkilerin modern çağdaki teritoryalleşme ve devletleşmelerini de gözden kaçırmıyordu.[22] En önemlisi, bu tür eşitsiz ilişkiler, bi-

zatihi toplumların arasında yapısal rekabetçi koşullar yaratıyordu.[23] Troçki'nin ele aldığı örnekte bu, Avrupalı mutlakıyetçilikten kapitalizme evrilen devletlerin Rusya toplumsal oluşumu üzerindeki rekabetçi baskılarına atıfta bulunan "dışsal zorunluluğun kamçısı"na tekabül ediyordu. Rusya'nın gelişiminin kendiliğinden değil de, daha "ileri" toplumların etkileri ve baskıları altında ve onlardan alınacak dersler ışığında gerçekleşmesi, Rusya'nın, sonunda uluslararası sistemin önde gelen devletleri tarafından "öncülük edilmiş" en gelişmiş teknolojileri, kurumları ve materyalleri benimsemesini ve potansiyel olarak geliştirmesini sağlayacak, belirli bir "tarihsel geri kalmışlık ayrıcalığı"ndan faydalanmasına izin veriyor, hatta bunu zorunlu kılıyordu. Bu tür kapitalist yöntem ve örgütsel biçimlerin "mamul mallar" olarak Rus toplumuna aktarılması ve uyarlanması, aynı zamanda Çarlık devletinin, aslında bu noktaya ulaşmak için gereken gelişimsel adımları ya da "aşamaları" tekrar etmek zorunda olmadığı anlamına geliyordu. Troçki'nin belirttiği gibi, "[v]ahşiler, bu iki silahın arasında geçmişte var olan yolu kat etmeden, tüfek için ok ve yaylarını hemen bir kenara atmışlardı."[24]

Fakat Troçki "gelişmiş" Avrupalı toplumların "geri kalmış" Çarlık devleti üzerindeki dönüştürücü etkilerini vurgulamış olsa da, "dışsal zorunluluğun kamçısı", tek yönlü yapısal bir zorunluluk olarak değil, eş-kurucu ve çok taraflı bir biçimde işleyen bir zorunluluk olarak tasavvur edilmelidir. Bu "az gelişmiş" toplumların da karşılıklı etkileşime dayanan toplumsal ve jeopolitik yeniden üretim süreçleri içinde, "daha" gelişmiş toplumları etkileyebileceği anlamına gelir. Moğol İmparatorluğu'nun Uzun 13. Yüzyıl sırasında "Avrupa'nın" gelişimi üzerinde yarattığı dönüştürücü etkiler buna dramatik bir örnek teşkil eder (Bkz. Üçüncü Bölüm).[25] Dolayısıyla, gelişim açısından farklılaşan toplumlar, birbirlerinin jeososyal gelişimlerini ve yeniden üretimlerini sürekli olarak etkilerler ve bu da karşılığında bileşik gelişmenin çeşitli biçimlerini tetikler. Bu bakış açısından, toplumsal gelişme, tam da karşılıklı bağlantılılığı nedeniyle, kaçınılmaz bir şekilde *çok çizgisel*, *nedensel olarak çok merkezli* ve *eş-kurucu* bir süreç olarak görülür.

Modern öncesi dünyada, eşitsizlik, dünya-toplumsal gelişimin ontolojik bütünü içinde ortaya çıkan içsel farklılaşmanın çeşitli boyut ve düzlemleri üzerinden ifade ediliyor ve dile getiriliyordu. Bu nedenle eşitsizliğin doğal temelleri, başlangıçta insan türünün karşı karşıya olduğu ekolojik olarak verili koşullarda yatıyordu. Burada Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde incelenen "ikili ilişki"nin veçhelerinden birini buluruz.[26]

İlk başta insanların doğal ve toplumsal çevreleriyle, etkileşime dayalı, dönüştürücü bir ilişkiye girerek ve süreç içinde bu koşulları şekillendirip yeniden oluşturarak, hayatta kalmak için maddi geçim araçlarını üretmeleri ve yeniden üretmeleri[27] gerekir. İnsan türünün erken tarihinde karşı karşıya olduğu

ekolojik olarak verili koşullar, gelişmesinin başlangıç noktasını oluşturuyordu. "İnsanların geçim araçlarını üretme biçimleri," diye yazmıştı Marx ve Engels, "her şeyden önce, esasen mevcut halde buldukları ve yeniden üretmek zorunda kaldıkları geçim araçlarının doğasına bağlıdır." Bu nedenle, "[b]ütün tarih yazımı bu doğal temellerden ve bunların tarih boyunca insanların eylemleri sayesinde uğradıkları değişimlerden yola çıkmak zorundadır."[28] Justin Rosenberg, bu pasajı yorumlarken, bu "doğal dünyanın sadece insan yaşamının fiziksel temeli olmakla kalmadığını; aynı zamanda ... eşitsiz gelişimin de en büyük kaynağı olduğunu" belirterek şöyle devam eder:

> Coğrafi uzam boyunca gözlemlenen iklimsel, topografik ve ekolojik farklılaşma, insan gruplarının Doğu Afrika'daki yurtlarından dışarı yayıldıkça uyum sağladıkları muazzam çeşitlilikte habitatlar yaratmıştır. ... Yeryüzü zamansal olarak da dinamik, zaman boyunca eşitsiz bir fenomendi (şimdi de öyledir). ... Bu nedenle büyük oranda ATT'ler [avcı-toplayıcı topluluklar] tarafından tamamlanan insanın yeryüzüne yayılması süreci, zorunlu olarak hem zamanda hem de uzamda eşitsizdi. Bu eşitsizlik, insanlığın sosyo-ekolojik adaptasyonundaki "muazzam" çeşitlilikte ifadesini bulmuş ve bu çeşitlilik tarafından yoğunlaştırılmıştı. Ve bunun ... hem yerel hem de küresel açıdan, gelişimin akışı üzerinde önemli sonuçları oldu.[29]

O halde insan gelişiminin başlangıç noktasını, bütün spesifik "toplumların" sonunda içinde gelişeceği, doğa tarafından yaratılmış bu eşitsiz, uzamsal topografya oluşturuyordu. Dahası, coğrafi uzam boyunca var olan ekolojik çeşitlilik, içsel farklılaşma sürecini daha da derinleştirdi. Rusya -ya da daha spesifik olarak bugün Rusya adı verilen şeyi oluşturan toplumsal ilişkiler ağı- örneğinde, "doğal-tarihsel koşullar" (her şeyden önce Rusya'nın Avrupa ile Asya arasında yer alan "pek de elverişli olmayan coğrafi konumu"), toplumsal gelişiminin, gelişmeleri engellenen sınıf oluşumu süreçlerinin ve bu sınıfların devletle olan ilişkilerinin "göreli ilkelliğinin ve yavaşlığının başlangıçtaki nedenleri"ydi.[30]

Fakat insanlığın gelişimi, en erken aşamalarında bile sadece eşitsiz değil, aynı zamanda bileşikti de; zira her zaman, kendi kolektif yeniden üretimlerinde nedensel olarak anlamlı şekillerde birbirleriyle etkileşime giren, farklı gelişim aşamalarındaki çok sayıda topluluğu içeriyordu. Paleolitik dönemdeki ATT'leri ele alalım: Topluluk içi ilişkiler her bir topluluğun hayatta kalması açısından vazgeçilmezdi. ATT'ler "biyolojik yeniden üretimleri için diğer topluluklarla ekzogam etkileşime, düzenli olarak toplanmalarının, ortak dillerinin ve çevresel baskıya karşı emniyetlerinin temelini oluşturan, genişleyen kandaşlık ağlarına dayandıklarından", "yalıtık birimler"[31] halinde hayatta kalamazlardı.[32] Ancak bu tür yeniden üretim ilişkilerinin gerektirdiği toplumsal çoğulluğun eşitsiz ve etkileşimsel doğası, siyasi çoğulluğun -yani ön-devlet oluşumlarının- ilk kez ortaya çıkmasını da mümkün kılmıştı.[33] Dolayısıyla,

Marx ve Engels'in "ikili ilişkisi", en başından itibaren, hem eşitsiz hem de bileşik olan toplumsal ilişkilerce sınırlanmıştı. Bu tür bir bakış açısıyla yeniden düşünüldüğünde, insanlığın gelişiminin bu evrensel niteliği (ikili ilişki), ontolojik olarak çoğul ve etkileşime dayalı bir şey, yani (1) doğadan (2) toplumsala, oradan da (3) toplumlar arasına uzanan *üçlü bir ilişki* olarak yeniden kavramsallaştırılabilir.[34]

Toplumlar gelişimleri açısından daha da karmaşıklaştıkça, coğrafi etkenler birlikte geçirdikleri evriminin akışının şekillenmesinde giderek daha az asli bir rol oynamaya başladı. "[İ]nsanlığın gelişmesi," Robert W. Cox'un belirttiği gibi, "coğrafyanın belirleyici etkisini zayıflatır".[35] Bir başka deyişle, insanlığın gelişiminin eşitsizliğinde, devlet biçimlerinin, toplumsal ilişkilerin ve ideolojik ve kültürel kurumların çoğulluğunda ifadesini bulabilecek yeni katman ve eksenler ortaya çıktı. Bu biçimlerin -göçebe, haraççı, feodal vs.- özgüllüklerini ilerleyen bölümlerde inceliyoruz. *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?*'nun temel iddialarından biri, kapitalizmin bu daha önceki eşitsizlik süreçlerinin içinde ve bunlar vasıtasıyla ortaya çıktığıdır. Bu nedenle en başından itibaren kapitalizmin yayılması, uluslararası olarak dolayımlanmış doğuşu ile mevcut sosyolojik biçimlerin çoğulluğunun kaynaştığı "bileşik" bir nitelik arz etmiştir. Böylece, belirgin bir biçimde kapitalist olan süreçler, giderek bu engin eşitsizlik üzerinde denetim kuracak, eşitsiz gelişimin çeşitli kerte ve biçimlerini, tek, nedensel olarak bütünleşmiş, dünya-tarihsel bir bütünlük içinde birleştirerek eşitsizliğin temel niteliğini yeniden şekillendirecektir.[36]

Bileşiklik

Bileşiklik, en soyut düzeyde anlaşıldığında, verili herhangi bir toplumun içsel ilişkilerinin, diğer gelişimsel olarak farklılaşmış toplumlarla kurdukları etkileşime dayalı ilişkiler tarafından belirlenme biçimlerine atıfta bulunur. Bu ilişkilerin etkileşimsel doğası, verili herhangi bir toplumda yerli ve yabancıyı, "gelişmişi" ve "geri kalmışı" bir araya getiren, kaynaşmış sosyo-politik kurumlar, sosyo-ekonomik sistemler, ideolojiler ve maddi pratikler üretir. Toplumlardaki bu gelişimsel farklılaşmaların ilişkisel karakterini ortaya koyan Troçki, "böylece, evrensel eşitsizlik yasasından bir başka yasanın ... *bileşik gelişme* yasasının türediği"ni ileri sürmüştü.[37] Eşitsizlikte olduğu gibi, bileşiklik de güçlü bir ampirik göndergeye sahipti: Birden çok toplum, basitçe hava sızdırmaz bir şekilde yan yana değil, etkileşimsel olarak bir arada var olur ve bu durum kolektif toplumsal ve jeopolitik gelişimlerini ve yeniden üretimlerini zorunlu olarak (ve değişen ölçülerde) belirler,[38]

Bunun sonucunda Troçki'nin sosyolojik açıklamaları, toplumların, uzam-zamansal olarak çeşitlilik arz eden tecrübelerini yeni ile eskinin istikrarsız alaşımları içinde bileştirerek, "yolculuğun farklı aşamalarını bir araya" getir-

dikleri süreçlere odaklanır.[39] Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* isimli eserinde, daha "geri kalmış" Rusya'nın, Avrupa'nın mevcut gelişimsel başarılarından yararlanarak, daha gelişkin Avrupa'nın gelişme seviyesini yakalamaya yönelik girişimlerine ilişkin çok sayıda örnek buluruz. Rusya'nın geri kalmışlığının verdiği "ayrıcalık", gelişmenin "ara adımlarının atlanmasını" mümkün kılmış ve Avrupa'yı yakalamaya yönelik girişimlerin daha önceki gelişmelerle aynı güzergâhları takip etmek zorunda kalmamasını sağlamıştı.[40] Bu nedenle "tarihsel geri kalmışlık, basitçe ileri ülkelerin, örneğin İngiltere ya da Fransa'nın gelişiminin bir, iki yahut üç yüzyıllık bir gecikmeyle yeniden üretilmesi anlamına gelmez ... kapitalist teknik ve yapının feodal ilişkilere ya da feodalizm öncesi barbarlık ilişkilerine kök saldığı, onları dönüştürerek kendisine tabi kıldığı ve özgün sınıf ilişkileri yarattığı, bütünüyle yeni bir 'bileşik' toplumsal formasyon yaratır"[41] diye yazmıştı Troçki.

Jeopolitik açıdan etkileşimsel olan bu sürecin sonucu, "arkaik biçimlerle daha çağdaş biçimlerin alaşım"larını üreten, tamamıyla yeni gelişme biçimlerinin yaratılmasıydı.[42] Bu tür bileşimler, "sınıflandırmanın kısıtlı sınırlarını yıkmaya" ve böylece "canlı bir sürecin gerçek bağlantılarını ve ardışıklığını ortaya koymaya" hizmet ediyordu.[43] Bu açıdan bakıldığında, bileşiklik nosyonu, her türlü aşamacı gelişme modeliyle çelişir, çünkü toplumsal formasyonların içindeki farklı üretim biçimlerinin kaynaşmasının etkileri, sosyolojik açıdan parçalarının toplamından daha fazlasına dönüşür. Dolayısıyla herhangi bir bileşik gelişme biçimini, diğerleriyle kıyaslanıp aradaki farkların gösterileceği bir tür ideal tip olarak görmek hatalı olacaktır. Bileşik gelişmenin yeknesak bir biçimi yoktur, sadece farklılaşmış biçimlerin ve güzergâhların çoğulluğundan söz edilebilir.

Troçki'nin bileşik gelişme kavramı, bu nedenle toplumların ve gelişmelerinin "olağandışı" ya da "anormal" biçimlere sahip olduğunu ileri süren bütün düşüncelerden ayrılır. Ancak burada, farklı üretim biçimlerinin (feodal, haraççı, göçebe, kapitalist vb.) iç içe geçmiş ve fazla yüklenmiş kaynaşmasından köklerini alsa da, bileşik gelişmenin etkilerinin toplumun bütün veçhelerine yayıldığını belirtmek önemlidir. Bu, iktisadi bir fenomenden çok daha fazlasıdır ve bir bütün olarak toplumsal düzeni oluşturan ilişkilerin bütünselliğini tespit eder. Neil Davidson'ın deyişiyle, "Arkaik ve modern, yerleşik ve bozucu, ilgili toplumsal formasyonun bütün veçhelerinde ... tamamen yeni ve istikrarsız biçimler altında ... çakışır, kaynaşır ve birleşir."[44] Troçki bileşik gelişme kavramını kullanarak, nihayetinde proleter devrimin ilk olarak Rusya'da -dönemin Avrupası'nın iktisaden en "geri kalmış" ve ideolojik olarak en gerici devletinde- gerçekleşeceği bir gelişme güzergâhına yol açan, "çok sayıda belirlenimin" çelişkili ve karmaşık "yoğunlaşmasını" açığa çıkartır.[45]

İkamecilik süreçleri ve yöntemleri, bu sosyolojik alaşım biçimlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Troçki, "ikamecilik" terimini, ilk olarak Lenin'in

1904'te parti örgütünde yapılmasını önerdiği reformları eleştirmek için kullanmıştı: "Partinin yeniden örgütlenmesi, bir bütün olarak partinin ikamesi haline gelir; daha sonra Merkez Komite örgütü ikame eder ve sonunda 'diktatör' de Merkez Komite'yi ikame eder."[46] Troçki'nin öngörülü tespitleri, sonunda Bolşevik Parti'nin yozlaşmasına ve tedricen Josef Stalin'in kişisel diktatörlüğü altına girmesine yol açacak bürokratik süreçleri yakalamıştı.[47] Ancak, 1905'ten sonra, Troçki (örtük bir şekilde de olsa) terimin anlamını, geç sanayileşen toplumlarda kapitalist gelişme süreçlerine öncülük eden "ikameci" fail ve kurumların çeşitli biçimlerini tespit etmek için kullanmaya başlayarak genişletmiş gibi gözükmektedir.

Örneğin Troçki, Çarlık rejiminin, Rusya'nın tarım sorununu çözmek için başvurduğu yetersiz yöntemleri incelerken, "bir sınıfın sorunlarının bir başka sınıf tarafından çözülmesinin, geri kalmış ülkelere özgü o bileşik yöntemlerden biri" olduğunu yazmıştı.[48] Başka bir deyişle, tarım sorununu çözmeye yönelik çabalar, yerli bir kapitalist sınıfın, hatta kapitalist üretim biçiminin doğal işleyişinin ürünü değildi, zira bu her iki koşul da yarı-feodal Rusya'da bulunmuyordu. Bu nedenle Çarlık rejimi, kapitalist bir sınıfın üstlenmesi gerektiği var sayılan, daha önceki kapitalist modernleşme süreçlerine tekabül eden bir görev için kendisini "ikame etmişti". Kamran Matin, "siyasi, entelektüel, ideolojik, iktisadi ve bürokratik alanlarda" işleyen, "kapitalist gelişmeye içkin, çok daha geniş ve çok boyutlu bir fenomeni" yakalamaya çalışan kavramın bu genişlemiş kapsamına atıfta bulunarak, "ikameciliğin geri kalmış toplumlarda, Batı Avrupa ülkelerindeki daha eski kapitalist modernleşme süreçlerinin faillik, kurum, araç, materyal ya da yöntemlerinin yerine, yerli ya da yabancı çeşitli ikamelerin seferber edilmesini içerdiği"ni ve bu süreçte "tehditkâr Batılı düşmanın bir öğretmen haline geldiği"ni yazar. Dolayısıyla ikamecilik, "zorunlu olarak, dinamik bir biçimde *gerilimlere meyyal*, kaynaşmış biçimler içerir ve üretir".[49]

"Sosyolojik alaşımın çelişkileri" olarak gördüğümüz şey, tam da her türlü bileşik gelişmeye içkin olan bu "dinamik olarak gerilimlere meyyal" unsurlardır: Yerli ve yabancı faillerin, kurumların, uygulamaların, ideolojilerin ve sosyo-ekonomik sistemlerin organik olmayan bir şekilde kaynaşması ve "eski kavrayışların korkunç bir şekilde sarsılması ve çarpıcı değişimler geçirmesi biçimini alan"[50] zamansal olarak sıkıştırılmış, hızlandırılmış gelişimsel dönüşümler üretmeleri.

Kapitalizm çağında, bu tür sosyolojik alaşımların karakteristiği olan -farklı üretim biçimlerine ait- farklı zamansallıkların çakışması ve kaynaşması, Ernest Bloch'un "eş zamansızlık" (*Ungleichzeitigkeit*) -eş zamanlı olmayanların eş zamanlılığı (*Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigkeit*)- kavramıyla kimi benzerlikler taşır. Bloch'un da yazdığı gibi, "nesnel olarak eş zamansız olan, şimdiden uzak ve ona yabancı olandır". Bu sermayenin, tamamen farklı olmasa

bile, eş zamansız bir biçimde zıt olanı, dikkatini kesin surette bugüne ait kendi koşullarından uzaklaştırmak için kullandığı bazı faillik biçimlerini ve derecelerini içerebilir. Sermaye, "hâlâ yaşayan bir geçmişin antagonizmasını, diyalektik olarak kapitalist antagonizma içinde kendini doğuran gelecekten kopmanın ve ona karşı mücadele etmenin bir aracı olarak kullanır."[51]

Her türlü sorunlu (Chakrabarty'nin kullandığı anlamda) "tarihsici varsayım"ın etkisi altında olsa da, Bloch'un "eşzamansızlık" bağlamında tartıştığı bileşik gelişmenin bu failsel özelliklerine odaklanılması önemlidir. Çünkü "dışsal zorunluluğun kamçısı"nın geri kalmışlığın bir ayrıcalığına mı yoksa dezavantajına mı dönüşeceği –ve bununla bağlantılı olarak, siyasi ve ideolojik etkilerinin ne ölçüde ilerici ya da gerici olacağı– hem yönetici sınıf içindeki hem de yönetici ve tabi sınıflar arasındaki toplumsal çatışmaların sonuçlarına bağlıdır. Bu nedenle, Ben Selwyn'in altını çizdiği gibi, "çatışan toplumsal sınıfların verdiği mücadelelerle gelişimsel süreçleri nasıl şekillendirdiklerini ve bunlara nasıl yanıt verdiklerini" incelemek "büyük önem taşır"; zira "bu mücadelelerin sonuçları, geç gelişme süreçleri ve bu süreçlerin sonuçları üzerinde kayda değer etkilere sahiptir. Ve, bu mücadelelerin sonuçlarının önceden tahmin edilemez oluşu nedeniyle, eşitsiz ve bileşik gelişme süreci de önceden tahmin edilemez."[52] Bu çerçevede, eşitsiz ve bileşik gelişmenin sosyo-politik ve iktisadi etkileri, kısmen ve zorunlu olarak *belirsizdir*: Toplumlar arası ilişkilerin neden olduğu gelişimsel baskıların, herhangi bir verili toplum üzerinde tam olarak nasıl etkilerde bulunacağını, başka etkenlerin yanı sıra sınıf güçleri arasındaki değişen denge ve mücadeleyi (bir başka deyişle insan failliğini) çözümlemeden söyleyemeyiz. Bu değişen dengenin kendisi de daha geniş toplumlar arası ortam tarafından şekillendirilmiş ve kısmen belirlenmiştir.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin tatmin edici bir şekilde kullanılabilmesi için faillere odaklanan bir çözümlemenin gerekliliğiyle ilgili bu nokta önemlidir, çünkü kuramın fazla yapısalcı ve dolayısıyla belirlenimci olduğu, siyasal failliğe pek ya da hiç yer bırakmadığına yönelik yaygın eleştiriye doğrudan karşı çıkar.[53] Failliğin rolü ve yönü her zaman kısmen belirsiz, siyasi bir süreç olsa da, "yapı-sız" bir süreç değildir: Başka bir deyişle, yapısal özelliklere başvurulması yoluyla, bugünün bilgileriyle geçmişe bakılarak açıklanabilir. Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının en büyük faydalarından biri, sosyo-tarihsel gelişmeye ilişkin önceden belirlenmiş tek çizgili okumalara karşı çıkarak, failliğin sosyolojik olarak farklılaşmış biçimlerini açıklaması; "bir sınıfa ait görevlerin" nasıl ve neden "bir diğer sınıf tarafından üstlenildiğine" ilişkin bir açıklama sunmasıdır.[54] Bu nedenle, bu tür "yapısalcılık" suçlamalarına karşı, Michael Buroway, Troçki'nin kuramının, toplumsal değişim ve dönüşümün moleküler biçimlerini açıklarken "mikro-süreçlerin birikmesini" gözden kaçırmayan, doğası gereği failsel veçhelerine dikkat çeker. Bu anlamda Troçki'nin kuramı,

"Marx'ın bir makro-sosyolojinin mikro-temellerini kurma, bireylerin, tarihi, zorunlu olarak kendi seçtikleri biçimlerde olmadan nasıl yaptıklarını anlama projesini daha da ileriye taşır."[55]

Daha genel olarak, bu tür eleştirilerin temelinde, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, herhangi bir gerçek kuramsal açıklama kapasitesinden yoksun, "fazlasıyla soyut ve içeriksiz bir cetvel"[56] haline getirilerek, somut insan praksisini dışarıda bırakan "genel bir soyutlama"ya dönüştürülmesinden kaynaklanan bir kaygı yatıyor gibi gözükmektedir. Gerçekten de "genel bir soyutlama" düzeyinde bırakıldığı takdirde, bu kuşkusuz bir sorun teşkil edecektir: Tarihsel olarak ayrıksı toplumsal yapılara ilişkin herhangi bir kavrayışın bağlamından koparıldığında, eşitsizliğin ve bileşikliğin kesin ölçeklerini, mekanizmalarını ve nitel biçimlerini -bunların yol açtığı siyasal failliğin tarihsel olarak özgül dinamikleri bir yana- aydınlatmak mümkün olmaktan çıkar. Fakat kuşkusuz, aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı gibi, aşağı doğru inen bir dizi soyutlama düzeyi üzerinden ilerleyen, her bir basamakta ampirik gerçekliğe daha da yaklaşan ve bu gerçekliği düşüncede yeniden şekillendiren kuramın niyeti bu değildir.

Dolayısıyla, bu çalışmada yapısal sınırlar ile eşitsiz ve bileşik gelişimin bu sınırları aşmaya imkân tanıyan özelliklerine yapan vurgu, hiçbir şekilde faillerin ve insan praksisinin, geniş ölçekli toplumsal dönüşüm ve değişim süreçlerinde oynadığı hayati rolü silmeye çalışmaz. Bilakis, ilerleyen bölümlerde göstereceğimiz üzere, amacımız, erken modern dönem boyunca -ister buna niyet ederek, isterse çoğu zaman olduğu gibi farkında olmadan- belirgin bir biçimde kapitalist olan üretim ilişkilerinin ortaya çıkışına yol açan ve bu ilişkileri koşullayan çok sayıda failsel sürecin "kayıp tarihini" yeniden gün yüzüne çıkarmaktır.

Özellikle, Avrupa merkezci gelişme mefhumlarını doğrudan karşımıza alarak ve bunları yerinden ederek, Avrupa dışı failliğin oynadığı -zaman zaman- tayin edici rolü ortaya koymayı amaçlıyoruz. Kapitalizmin yükselişine ilişkin sunmaya çalıştığımız çözümlemede, toplumların hem içinden hem de dışından kaynaklanan, somut siyasal faillik ve praksis yoluyla yorumlanan, şekillendirilen ve ekseriyetle yeniden oluşturan yapısal belirlenimlerin etkileşimsel olarak birbirleriyle yan yana geliştikleri biçimlerin çoğulluğunu ısrarla ortaya koymaya çalışıyoruz. Bunun için, Moğolların Uzun 13. Yüzyıl'daki muazzam önem taşıyan failliklerinden (Üçüncü Bölüm), Osmanlıların Uzun 16. Yüzyıl'daki failliklerine (Dördüncü Bölüm) ve 17. yüzyılda Güneydoğu Asya coğrafyasını oluşturan çok sayıda topluma (Yedinci Bölüm) kadar pek çok örneği inceliyoruz. Modern kapitalist dünyanın eşitsiz de olsa müştereken yaratılması sürecinde, "Batı" ile "Geri Kalanlar" arasında mevcut olan karşılıklı bağımlılığın ve eş-kuruculuğun toplumsal olarak "kalın" ilişkilerini, sistematik bir şekilde ortaya çıkarmayı amaçlıyoruz.

Kapitalizmin kökenlerinin incelenmesinde Avrupa merkezci olmayan, faillere duyarlı bir yaklaşıma duyulan ihtiyaçla ilişkili bu noktaların önemi, kapitalizme geçiş sürecinde üretici güçlerin oynadığı rolü, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden nasıl yeniden kavramsallaştırabileceğimiz üzerine düşünürken bir kez daha oraya çıkacak. Zira kapitalist toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasının temel bir ön koşulunu oluşturan daha "ileri" bilimsel fikirlerin, örgütsel biçimlerin ve teknolojilerin "Doğu"dan "Batı"ya yayılması, Avrupa toplumlarının "geri kalmışlığın ayrıcalığı"ndan yararlanmaları açısından önemli bir etkendi (bkz. Üçüncü ve Dördüncü bölümler). Fakat bu tür yayılma süreçlerinin, çizgisel ya da kümülatif bir biçimde gerçekleşmediğini vurgulamak önemlidir. Belirli yerelliklerde oraya çıkan yenilikler, bütün bağlamlarda (Troçki'nin sözcüklerini kullanacak olursak) "körü körüne" tekrarlanmaz; farklı halklar, sınıflar ve örgütler tarafından çeşitli biçimlerde benimsenir, uyarlanır, yeniden şekillendirilir ve başka amaçlarla kullanılırlar. Bu, üretici güçlerin tarafsız olduğunu iddia etmek değil, gelişimlerinin özgül sonuçlarının özsel ya da önceden belirlenmiş olmadığını vurgulamak anlamına gelir. Deterministik değildirler ama belirlerler, "taraflı, ama değişkendirler".[57] Belirli bağlamlarda belirli gelişmeleri ileriye iten ya da belirli grupların yararına olan üretici güçler, başka bağlamlarda, başka gruplar için çok farklı sonuçlara yol açabilir. Britanya'da yönetici sınıfın iktidarını sağlamlaştıran Sanayi Devrimi'nin getirdiği yenilikler, Rusya'da toplumsal bir devrime neden olmuştur. O halde, önemli olan üretici güçlerin önceliği değil, benimsenmeleri ve uyarlanmalarının, toplumsal bütünlüğün diğer veçheleriyle nasıl ilişkili olduğu, bu veçhelere nasıl bağlandığıdır.

Bu açıdan, üretici güçlerin gelişmesi tekbiçimli ya da eşitleyici değil, çok çizgili ve eşitsiz bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Çok çizgililiğe yapılan bu vurgu, diğerlerinden hava sızdırmaz bir şekilde ayrılmış tek bir işletme ya da tek bir toplum söz konusu olduğunda, üretici güçlere ilişkin ontolojik olarak tekil bir kavrayıştan kaçınmamız gerektiği anlamına gelir. Üretici güçlerin (emek süreçleri, üretim örgütlenmeleri, aletler ve teknolojiler de dâhil olmak üzere) çeşitlilik arz eden doğası, bu çoğulluğun daha geniş bir toplumlar arası düzlemde "bileşebilme" -birbirleriyle bütünleşebilme ve ilişkili hale gelebilme- ihtimaline dikkatimizi çekmelidir. Bu sayede, "farklı üretim araçlarının bizatihi üretim eylemi içinde bileşme biçimleri" olarak "üretici güçlerin" ne anlama geldiğini daha iyi ortaya koyabileceğimize inanıyoruz. Bu tür bir yaklaşım, eşitsiz ve bileşik üretici güçlerin keşfedilmesi yoluyla, tarihsel gelişmelerin kuramlaştırılmasını mümkün kılar.

Örneğin, Üçüncü ve Dördüncü bölümlerde, haraççı "kafesleme" pratiğinin, çeşitli toplumların teknik, kapasite ve örgütlenme biçimlerinin, yönetici sınıfın yeniden üretiminin bütünleşmiş sistemi içinde massedilmesine nasıl imkân tanıdığını gösteriyoruz. Beşinci ve Yedinci bölümlerde, kapitalizmin,

Barbados'tan Banda'ya ve sonra Londra'dan Amsterdam'a uzanan çeşitli yerelliklerde, farklı emek süreçlerinin bileşimi üzerinde nasıl inşa edildiğini çözümlüyoruz. Kısacası, üretici güçler -ulus-devlet yerine- toplumlar arası olanın doğru analiz birimini oluşturduğu, eşitsiz ve bileşik bir niteliğe sahiptir.

Eşitsiz ve bileşik gelişme, bu açıdan, tekil, birleşik bir sosyo-tarihsel gelişim sürecinden doğan farklılaşmış toplumsal biçimlerin ve tarihsel olarak ayrıksı failliklerin yanı sıra, bunların etkileşimsel farklılıklarının jeososyal etkilerine de kuramsal bir açıklama getirmenin ikna edici bir yolunu sunar. Dahası, bileşik gelişmenin dinamiklerini geç gelişen toplumlarda daha keskin ve şiddetli bir şekilde tespit etmiş olsa da, Troçki'nin, bu fenomenin kendi döneminin iktisadi açıdan en "gelişmiş" kapitalist devleti olan Birleşik Devletler'e bile uygulanabileceğini düşündüğünü belirtmek önemlidir. Troçki, bileşik gelişmenin "süreklileşmiş" diye niteleyebileceğimiz bir biçimine örnek verirken şöyle yazmıştır:

> Amerika'da başka tür bir bileşik gelişme bulunmaktadır. Burada sınai gelişmenin en ileri biçimi, -bütün sınıflar açısından- en geri ideolojiyle birlikte karşımıza çıkar. İç sömürgeleştirme ... işçilerin geri kalmış bilinçlerinin temelini oluşturmuştur.[58]

Troçki'nin Birleşik Devletler'de kendi kaderini tayin hakkı talep eden Siyah Milliyetçi hareketi için "sürekli devrim" stratejisini savunmasını mümkün kılan bu temeldi.[59] Troçki'nin kendi döneminin en gelişmiş kapitalist toplumlarından bazılarında (Birleşik Devletler'de ve ayrıca Almanya'da da) gelişmenin bu bileşik güzergâhlarını tespit etmesi, çağdaş araştırmacıların Troçki'nin kuramını, yalnızca geç kapitalistleşen ülkelerle sınırlıymış gibi resmetme eğilimi düşünüldüğünde, özellikle önemlidir (aşağıda bu nokta daha ayrıntılı ele alınmaktadır).[60]

Bir Prizmadan Belli Belirsiz Görmek mi? Avrupa Merkezci Bakışın Ötesinde Eşitsiz ve Bileşik Gelişme

Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, kapitalizmin kökenlerine ilişkin mevcut pek çok kuramsal yaklaşıma damgasını vuran Avrupa merkezci analizlerin haiz olduğu birçok sorunu ve tuzağı aşmak için, potansiyel olarak yararlı bir perspektif sunar. "Eşitsizliği" ve "bileşikliği" kullanma biçimimizin de gösterdiği gibi, Dipesh Chakrabarty'nin deyişiyle, gelişmeyi "tarihin seküler, boş ve türdeş zamanı" olarak tasavvur eden her türlü "tarihsici düşünme biçiminin" ötesine geçmeliyiz.[61] Dolayısıyla, eşitsiz ve bileşik gelişme, Gurminder Bhambra'nın Aydınlanma düşüncesinin güçlü aşamacılığını kuramsal olarak yeniden ürettiği eleştirisinin[62] aksine, mücadele etmek, yıkmak ve aşmak için aşamacılığın mevcudiyetinden yola çıkar.[63] Troçki'nin Çarlık Rusyası'nda sosyalist devrimin burjuva aşamasının tamamlanmasını beklemek gerektiğini

ileri süren Menşevik pozisyona yönelik sert eleştirilerinde sürekli olarak vurguladığı gibi, "aşama" mefhumu, tam da aşamacı düşünceye karşı çıkmak için kullanılmalıdır. Daha da radikal bir biçimde, Troçki'nin "sürekli devrim"e dayanan siyasi stratejisi, "nitel olarak yeni bir devrim tipinin tanımlanmasında, bu tür bir aşama mefhumunun kökten *reddini*" temsil eder.[64]

Bununla birlikte Bhambra'nın eleştirisinin altında, "gelişme" kavramının kendisiyle ilgili daha temel bir sorun yatar. Bu sorun, şu soru çerçevesinde yeniden formüle edilebilir: Beşerî değişimin ve dönüşümün (eşitsiz, bileşik ya da hangi türde olursa olsun) gelişme perspektifinden kavramsallaştırılması, belirli tarihsici varsayımlardan kaçınabilir mi? Meera Sabaratnam'ın, Justin Rosenberg tarafından formüle edildiği şekliyle,[65] eşitsiz ve bileşik gelişme kuramını da içeren Uİ disiplinindeki çeşitli tarihsel sosyolojik yaklaşımlara ilişkin keskin eleştirisinde bu noktaya işaret edilmiştir.[66] Her ne kadar "'gelişme' nosyonunu metodolojik milliyetçi temellerden kurtarma çabalarına hayati bir katkıda" bulunduğunu iddia etse de, kuram, "beşerî toplumların ve ilişkilerinin anlaşılması için 'gelişme' kavramını doğal bir kıstas olarak kullanma fikrinin yarattığı sorunlara tatmin edici bir çözüm getirmez."[67] "Kapitalist modernitenin merkezî sorunsalı" ve "tarihsel sosyoloji projesinin temel meselesi" olarak gelişme kavramı, beşerî toplumların anlaşılmasında neyin anlamlı ve (nedensel olarak) önemli olduğuna ilişkin bir dizi normatif varsayımı da beraberinde getirir.[68] "Gelişme" sorunsalı, bu nedenle, Küresel Güney'in siyasalarını, "normalleştirilmiş bir kapitalist modernitenin tam ifadesini çağdaş Batı'da bulan tabi görünümleri" olarak kavramsallaştırma eğilimindedir. Bu, "insanlık tarihinin gelişimsel bir çerçeveye yerleştirilmesini" ve "eski imparatorlukların uzamında 'gelişimselliğe' dayanan bir siyaseti" yeniden üretir.[69]

Bununla birlikte, Troçki'nin "bileşik gelişme" nosyonunun, tam da Sabaratnam'ın gelişme kategorisine içkin olduğunu ileri sürdüğü pek çok normatif ve tarihsici varsayımı altüst ettiği için yararlı olduğunu düşünüyoruz. Gerçekten de bileşiklik kavramı, hiçbir zaman saf ya da "normal" bir gelişme modelinin bulunmadığına işaret eder; her bir toplumun gelişimi, her zaman diğerleriyle olan etkileşimleri tarafından "üst belirlenmiş"[70] ve sonuç, çeşitli toplumsal alaşımlardan oluşan bir çoğulluk olmuştur. Bu nedenle tarihsel gelişmenin eşitsizliği ve bileşikliği, diğerlerini normatif olarak yargılamakta ya da mukayese etmekte kullanılabilecek ayrıcalıklı bir kıstas olarak Avrupa tarihine -ya da herhangi bir tarihe- ilişkin her türlü "normatif ve soyut" kavrayışa direnç gösterir.

Dahası, Avrupa'da yaşanan gelişmenin aşağıda incelediğimiz tarihsel dönemlerdeki akışı, Avrupalı olmayan yapısal belirlenimler ve failler tarafından sürekli olarak koşullanmıştı. Avrupalı olmayan toplumların çoğul tarihleri ve bunlardan kaynaklanan "nedensel" süreçler, en başından itibaren, modern

Avrupa gelişmesinin yaratıcı gramerinin içine yazılıydı. Bu anlamda, her türlü "tam ifadesini çağdaş Batı'da bulan normalleştirilmiş kapitalist modernite" nosyonu, salt bir mitten ibarettir. Kapitalist modernitenin –İngiltere'den Almanya'ya, Japonya'ya, Bolivya'ya ve Senegal'e kadar– her bir örneği, tabiri caizse, "gayri meşru bir çocuktur".[71] Gerçekten de eğer Marx'ın (Gramsci'nin atfettiği anlamıyla)[72] "mutlak tarihsiciliği"ni ciddiye alacaksak, "saf" gelişimsel biçimler mevcut değildir. Bu, diğer gelişimsel güzergâhların yargılanacağı ölçüt ya da standart olarak –karşılaştırmalı çalışmalarda sık sık atıfta bulunulan iki örneği alacak olursak, ister İngiltere'nin iktisadi, isterse Fransa'nın siyasi gelişimi olsun– her türlü tekil gelişim modeliyle ilgili normatif iddiaları istikrarsızlaştırır.[73]

Bu da sonuçta, karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik çözümlemelerin verimli bir şekilde nasıl yapılabileceğiyle ilgili köklü çıkarımlara sahiptir. Sosyo-tarihsel gelişimin belirli örneklerinin, daha geniş bir dünya-tarihsel sürecin kurucu uğrakları olarak diyalektik bir şekilde birbiriyle ilişkilendirildiği, Philip McMichael tarafından geliştirilen "birleşik karşılaştırma" nosyonuna benzer bir şeye doğru metodolojik bir kayış ihtiyacı ortaya çıkar.[74] Böylece "bütün", farklılaşmış bir şekilde gelişen "parçalarının", etkileşimsel olarak "kendisini biçimlendiren" bir bütünlüğün uğrakları olarak karşılaştırmalı bir şekilde çözümlenmesiyle kristalleşir.[75] Bu nedenle, "aynı tarihsel gelişimin farklı ülkelerde kendisini gösterdiği fiilî süreçteki varyasyonlar," diye yazar Antonio Gramsci, "sadece farklı ülkelerdeki iç ilişkilerin farklılaşan bileşimleriyle değil, aynı zamanda farklılaşan uluslararası ilişkilerle de ilişkilendirilmelidir."[76]

Yukarıdaki çözümleme takip edildiğinde, Troçki'nin eserlerinde merkezî bir yere sahip olan "gelişmiş" ve "geri kalmış" ya da "modern" ve "arkaik" gibi kavramları kullanma ve yan yana getirme biçimimizde potansiyel bir çelişki bulunabilir. Bu tür terimler gerçekten de popüler ve bilimsel söylemlerde geleneksel olarak kullanıldığı ve anlaşıldığı halleriyle, doğaları gereği sorunludur. Baruch Knei-Paz'a göre, Troçki'nin "geri kalmışlık" terimini kullanırken niyeti "ahlaki bir yargıda" bulunmak değil, "az gelişmiş" ya da "yeterince gelişmemiş" gibi terimlerin kapsayamadığı, "açık bir toplumsal ve tarihsel benzersizliğin" sınırlarını çizmekti.[77] Elbette bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır.

Troçki'nin bu terimleri nasıl kullandığından bağımsız olarak, bizim "gelişmiş" ve "geri kalmış" gibi kategorileri kullanma biçimimiz daha spesifiktir. Bu kategoriler, yönetici sınıfların kendilerini yeniden üretme biçimlerinde var olan, toplumların hem içlerinde hem de aralarında gözlemleyebildiğimiz asimetrik ilişkilere ve ((jeo)politik, iktisadi, ideolojik) güç dengesizliklerine işaret eder. Örneğin, 16. yüzyıldaki Habsburg ya da Osmanlı imparatorlukları gibi bir toplumsal formasyon, Birleşik Eyaletler ya da İngiltere gibi yeni gelişen kapitalist toplumlardan daha "gelişmiş" olabilir, zira birinci örnekte yönetici sınıfın

kendisini yeniden üretme biçimi görece daha güçlü, sağlam ve istikrarlıdır. Bu, sadece bu feodal-haraççı ve yeni gelişen kapitalist toplum kümeleri arasındaki jeopolitik ve askerî güç eşitsizliklerinden değil, muhtemelen hâkim ideolojileriyle siyasi kurumlarının "dayanıklılığından" da kaynaklanır. Dolayısıyla bu terimleri kavramsallaştırma biçimimiz, çağın hâkim üretim biçiminin koyduğu ölçütlere bağlıdır.

Benzerlik kuracak olursak, "sınıf" kavramı da, sosyo-politik ya da iktisadi -normatif ya da gelişimsel olmayan- bir hiyerarşide ifadesini bulan (yöneten ve yönetilen, sömüren ve sömürülen arasındaki) güç eşitsizliklerine atıfta bulunur. Örneğin kapitalist üretim biçiminde, kapitalist sınıf, zamansal ya da normatif olarak işçi sınıfından daha "gelişmiş" değildir. Fakat iktidarı elinde tutması açısından daha "gelişmiştir"; eğer aksi olsaydı, kapitalist sınıf, madun sınıfları ezme ve sömürme yeteneğine sahip olmazdı. Dolayısıyla "gelişmiş/geri kalmış" kategorilerini (aksi belirtilmediği sürece) çeşitli asimetrik ve eşitsiz güç ilişkilerini tespit etmek üzere kullanıyoruz.[78] Bu çerçevede, bu terimi yeniden kavramsallaştırma biçimimiz, Sabaratnam'ın alternatif olarak önerdiği "zengin" ve "yoksul" ya da "mülk sahibi/mülksüzleştirilmiş" gibi kavramlarla bazı benzerlikler taşıyor. Hangi kategoriler tercih edilirse edilsin, hepsi de Sabaratnam'ın deyişiyle, "dünyadaki maddi koşullara ilişkin, onları modernitenin modelinden bir sapma olarak yaftalamayan, ilişkisel bir anlayışa"[79] imkân tanır.

Bununla birlikte, eşitsiz ve bileşik gelişmenin kullanılmasının avantaj sağladığını düşündüğümüz şey, çözümlemenin tarihsel kapsamını, (zengin-mülk sahibi/yoksul-mülksüzleştirilmiş kategorilerinin, iktidar hiyerarşilerinin göstergesi olduğu) kapitalist üretim biçiminin ötesine, kapitalist olmayan bağlamlara ve bizatihi kapitalizmin oluşumuna doğru genişletme potansiyelidir. Zira bu "gelişmiş" ve "geri kalmış" kategorileri, ancak spesifik olarak kapitalist koşullar altında tam güçlerine kavuştuklarından, ampirik göndergeleri (yani asimetrik ve eşitsiz güç ilişkileri) kuşkusuz daha önceki çağlarda da mevcuttur. Daha "gelişmiş" Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda yaşayan pek çok Avrupalının zihninde uyandırdığı yaygın korku ve dehşet bunun bir örneğidir (bkz. Dördüncü Bölüm). Dolayısıyla, Sabaratnam'ın bu denli sorunlu bulduğu, Avrupa kapitalizminin "bozulmamış" ve "saf" öz imgesini gerçekten altüst etmek için, kapitalist çağla sınırlı kalmayan bir kavramsal çerçeveye ihtiyacımız var.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin bu şekilde tarihsel olarak genişletilmesi, kuramın Avrupa merkezci olmadığını göstermek açısından da hayatidir. Çünkü, John M. Hobson'ın da ileri sürdüğü gibi, eşitsiz ve bileşik gelişme kavramı, münhasıran kapitalizmle özdeşleştirildiği ölçüde, "Batı'nın önceliği ve Doğu'nun edilgenliği" gibi tipik Avrupa merkezci varsayımlara kapıldığından, "uluslararası olan"ın sadece "Avrupa içi ilişkilere" indirgenmesindeki suçu daha az değildir.[80] Benzer şekilde Bhambra da kuramın toplumsal farklılığa

yaptığı bütün vurguya rağmen, kökenlerinin Aydınlanma'nın aşamacı gelişme kavrayışından türeyen, Avrupa merkezci bir kapitalizm mefhumuna bağlı kaldığını ileri sürer.[81] Burak Tansel'e göre, eşitsiz ve bileşik gelişmenin kapitalist moderniteye özgü olduğu düşünüldüğü ve bu kapitalist modernite de Avrupalı kökenlere atfedildiği sürece, kuram, modernleşme kuramı ve DSK'nin yayılmaya odaklanan iddialarından pek de farklı gözükmez.[82] Kısacası, kapitalizmin Avrupa'daki kökenleri sorunsallaştırılmadan, Batı dışında kalan coğrafyalar, ampirik açıdan önemli ama kuramsal açıdan ikincil birer entite olarak dışlanmaktan kurtulamaz.[83] Bu nedenle, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı için, sadece toplumlar arası süreçlere başvurmak yeterli değildir. Aynı zamanda kapitalizmin ortaya çıkışına dair, Avrupa dışı toplumların süreç içindeki etkin failler olarak tarihsel (ve kuramsal) önemini de ihtiva eden, alternatif bir kavramsallaştırma da ortaya koyabilmelidir. Şimdi eşitsiz ve bileşik gelişmenin tarihsel genelleştirilebilirliği ile ilgili sorunu ele alabiliriz.

Troçki'nin Ötesinde Troçki mi? Kapitalizmden Önce Eşitsiz ve Bileşik Gelişme

Şimdiye kadar, eşitsiz ve bileşik gelişmeyi, (sorunsallaştırmaksızın) zamanı ve uzamı kesecek şekilde işleyen bir şey olarak ele aldık. Ancak bunu yaparken, çağdaş dünya siyasetinin şeyleştirilmiş ulus-devletçi ontolojisinin, genel anlamda "uluslararası olan"ın tarih üstü özü olarak geçmişe yansıtıldığı, realizm gibi ana akım Uİ kuramlarında görülen türde bir "zaman-merkezli tarih dışıcılığa" düşmemek için dikkatli olmalıyız.[84] Gerçekten de eşitsiz ve bileşik gelişmenin, kapitalist üretim biçiminin tarihsel olarak özgül olabilecek karakteristiklerini geçmişe yansıtan, "tarih aşırı" bir genel soyutlama olarak kullanılması,[85] benzer bir tehlike arz eder.

Bu eleştiri, Troçki'nin kavramı zamansal açıdan daha sınırlı bu anlamıyla (yani kapitalizmin içinde) kullandığını ileri süren çeşitli araştırmacılar tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir.[86] Daha da önemlisi, eşitsiz ve bileşik gelişmenin kapitalizmin ötesine genişletilmesinin, sonunda açıklayıcı olmaktan ziyade salt betimleyici iddialar sağlayacağı ileri sürülmüştür.[87] Sam Ashman'ın bilhassa Rosenberg'in eleştirisini eleştirirken dile getirdiği gibi:

> Toplumların çoğul bir halde var olduklarını belirtmek, ne bu toplumlar arasındaki bileşikliğin dinamiğini (ya da "fiilen aldığı biçimleri") açıklamaya yardımcı olan ... ne de toplumlar arasındaki eşitsizliğe ya da farklılıklara açıklama getiren bir betimlemeden ibarettir. Bunun nedeni tam da genel (tarih aşırı) soyutlamaların açıklayıcı güçleri olmamasıdır (Marx 1973 [1953]). E&BG'ye [eşitsiz ve bileşik gelişmeye] benzer bir şey kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinde de tespit edilebildiği ölçüde, bu tür bir fenomeni, ancak söz konusu belirli üretim biçimine ilişkin bir kuramla aydınlatabiliriz.[88]

Ashman'ın gündeme getirdiği önemli sorunları ele almamıza yardım etmesi için, eşitsiz ve bileşik gelişmenin kullanılabileceği üç farklı yolu seçiyoruz. İlk olarak, eşitsiz ve bileşik gelişme, beşerî gelişmenin ontolojisi -yani bütün toplumların tarihsel bağlamdan bağımsız olarak karşı karşıya geldikleri genel bir duruma dikkati çeken, genel, soyut bir belirlenimler kümesi- olarak görülebilir. İkincisi, bir önceki ontolojik iddiadan türeyen, hangi tarihsel malzemenin ("nedensel" olarak) önemli olduğunu ve bu malzemelerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiklerini gösteren bir metodoloji ya da epistemolojik koordinatlar kümesi olarak işlev görebilir. Ancak bu genel ontolojik ve epistemolojik varsayımlar, kendi başlarına -en azından spesifik olarak Marksist anlamda- bir kuram oluşturmaz. Yani kuram, araştırmanın ontolojik ve epistemolojik koordinatlarının daha kesin, somut kategorilere bağlandığı, tarihsel olarak daha özgül bir seviyede mümkündür.

Örneğin Marx, genel bir üretim ya da üretim biçimleri kuramı yerine, kapitalist üretim biçimine ilişkin bir kuram ortaya koymuştur. Bu açıdan, kuramı ve tarihi birbirinden ayrı değil, karşılıklı olarak iç içe geçmiş ve birbirini destekleyen şeyler olarak görmemiz gerekir. Üçüncü olarak, eşitsiz ve bileşik gelişme, bu kuramsal çerçevede, ister farklı bir çağa isterse konjonktüre ait olsun, somut tarihsel süreçlere atıfta bulunur ve bu süreçleri kuramlaştırır. Başka bir deyişle, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramından (ya da kuramlarından), bu tarihsel olarak daha sınırlandırılmış anlamda, yani bu tür tarihsel zamansallıkların daha geniş dinamiklerini harekete geçiren farklı üretim biçimlerinin damgasını vurduğu belirli çağ ve konjonktürlere tekabül eden çerçevelerde söz edebiliriz. Dahası, aynı zamanda üretim biçimlerinin ve toplumsal formasyonların etkileşimsel olarak yaratılmış (yani, toplumlar arası bir bağlamda üretilmiş) bileşimlerinden türeyen, çok sayıda belirlenimi de kapsayacaktır. Eşitsiz ve bileşik gelişimi, bu ilişkili ama ayrıksı biçimlerde kullanmanın anlamlı ve gerçekten de yararlı olacağını düşünüyor ve okurları bu ayrımları ve kullanıldıkları farklı bağlamları akıllarında tutmaya teşvik ediyoruz.

Yanıtlardan Daha Fazla Soru: Marx'ın Düşüncesinde Yöntem, Soyutlama ve Tarihsellik

Frederic Jameson'ın bir defasında haykırdığı gibi, "her zaman tarihselleştir!", "bütün diyalektik düşüncenin tek mutlak ve hatta diyebiliriz ki 'tarih aşırı' buyruğudur."[89] Jameson'ın emri, zorunlu olarak Marx'ın kendi metodolojisinde "tarih aşırı olanların" kullanılmasının reddedilmesi anlamına gelir mi? Bir dizi çalışmanın tarih aşırı soyutlamaların aslında Marx'ın eserlerinde son derece önemli bir rol oynamış olduğunu gösterdiği gibi,[90] biz bu anlama gelmeyeceğine inanıyoruz. Robert Wess'in Marx'ın *Grundrisse*'de çerçevesi çizilen

yöntemini tartışırken belirttiği üzere, Marx, "en başından itibaren, kapitalizmin 'doğal' olduğuna ilişkin burjuva yanılgısından kaçınmak için paradoksal olarak tarih aşırı düzlemden, genel olarak üretimin ... *kapitalizmin somut tarihselliğini görünür kılan tarih dışılığıyla* başlanması gerektiğinde ısrar eder."[91] Marx, "az ya da çok bütün toplum biçimlerinde var olan bu genel, somut belirleyenlerle" başlayan soyutlama yöntemini açıklarken şöyle yazar:

> Daha basit olan kategori tarihsel olarak, daha somut olandan önce var olmuş olsa da, tam (yoğun ve yaygın) gelişimine, tam da toplumun bileşik bir biçiminde ulaşır, daha somut kategoriyse toplumun daha az gelişmiş bir biçiminde tam olarak gelişir.[92]

Marx bu soyutlama yöntemine uygun olarak, "kullanım değeri", "somut emek" ve "genel olarak üretim" gibi bir dizi tarih aşırı kategoriyle çalışmıştı. Ancak Marx'ın bu tarih aşırı kategorileri kullanması, pek çok ana akım siyasal iktisat ve Uİ çalışmasındaki kullanımlarından çarpıcı bir farklılık arz ediyordu. Örneğin realist Uİ kuramlarında "anarşi" gibi kuramsal bir soyutlama, argümanın ("güç dengesi", "ulusal çıkar" ve "güvenlik ikilemi" gibi) diğer tüm ilgili kavramların çıkarsandığı temel *açıklayan* biçimini alır. Bu perspektiften, *soyutlama bizatihi kuramı oluşturur.*

Bunun aksine, Marx'a göre, genel bir soyutlama, bütünden ayrılması mümkün olmayan bir varsayım, yani tarihsel olarak aldığı özgül biçimin başka *açıklayanlarla* açıklanması gereken somut bir genel durumun varlığı olarak işlev görür. Bir başka deyişle, genel soyutlamalar, *bir sonuca neden olan şeyi, o sonucu ispatlamakta kullanırlar.* Soyutlamalar, araştırmanın belirli nesnelerini yalıtma amacına hizmet ederler, ki bu da sonuçta ancak diğer soyutlanmış uğraklarla olan bağlantıları üzerinden yanıtlanabilecek ve tarihsel bir bağlama oturtulmaları ve çözümlenmeleri üzerinden somutlanabilecek analitik soruları gündeme getirir.

Marx'ın açıklamaları, toplumsal gerçekliğin basitleştirilmiş ve zarif bir soyutlamaya dönüştürülmesiyle değil, incelenen nesnenin genişlemesi ve karmaşıklaştırılmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, yine incelenen nesnelerde tek bir öz tespit etmeye (soyutlama) çalışan "burjuva" yönteminin aksine, Marx'a göre, bir soyutlama somut gerçekliğin hangi unsurlarının başarılı bir şekilde dışarıda bırakıldığıyla değil, somut gerçekliğin hangi unsurlarının yeni incelemelerin konusu haline getirildiğiyle, buluşsal olarak yargılanabilir. Kısacası, (anarşi gibi) soyutlamaların, kuramın *açıklayanı* olarak kullanılması yerine, genel soyutlamaların *açıklanan*, daha fazla açıklanmaya muhtaç şeyler olarak görülmesi gerekir. Bu şekilde kullanıldığında, genel soyutlamalar, "ampirik ve tarihsel araştırma için, kuramsal bir ikame değil, yol gösterici bir başlık, bir yönelim" olarak anlaşılmalıdır.[93]

Dolayısıyla Marx'ın soyutlamaları, kendi başlarına kuram için gereken kavramları sunmazlar.[94] İkincil ve üçüncül kavramların türetildiği, somutlaştırmanın soyuttan somuta düz bir çizgi üzerinde gerçekleştiği aksiyomlar olarak da işe yaramazlar. Bunun yerine, daha kesin, tarihsel olarak özgül kategorilerin gün yüzüne çıkarılması için ihtiyaç duyulan temel ontolojik varsayımları sağlarlar.

Örneğin, *Kapital*'in birinci cildinde, meta hem genel, tarih aşırı "kullanım değeri" üretme ihtiyacının hem de bu üretimin gerçekleştiği tarihsel olarak özgül koşulların –"değişim değerinin" üretiminin– taşıyıcısı olarak anlaşılır. Benzer şekilde, "emek" de aynı anda hem "somut emek" (bütün beşerî emeğin genel özelliği) hem de "soyut emek" (somut emeğin kapitalizmde gerçekleştiği tarihsel olarak özgül durum) şeklinde kavramsallaştırılır. Böylece Marx, "somut emeğin" genel soyutlamasının, "bütün toplum biçimlerinde geçerli olmakla birlikte, bir soyutlama olarak sadece modern toplumun bir kategorisi biçiminde pratik gerçeklik kazanan, çok kadim bir ilişkiyi ifade ettiği"ni ileri sürer.[95]

Burada yine Marx'ın, "tarih aşırı" soyutlamaları, farklı çağlardaki daha somut ve özgül biçimlerinin tarihselliğini ortaya koymak amacıyla nasıl kullandığını görürüz. Marx, örneğin tarih aşırı bir emek ya da kullanım değeri kuramı inşa etmeye değil, bu kavramları, kapitalist üretim biçiminin tarihsel olarak özgül bir kuramını inşa ederken, açıklanmaya muhtaç varsayımlar olarak ortaya koymaya çalışmıştı. Dolayısıyla, kategorilerin içerikleri kati bir şekilde sabitlenmemiş, "tarihsel ya da mantıki oluşum süreçleri içinde geliştirilmişti".[96]

Bunu yapmak için ihtiyaç duyulan yöntem, inceleme nesnesinin tarihsel olarak özgül farklı bağlamsal prizmalardan, farklı analitik bakış açılarından ya da "pencerelerden" görülmesini içerir. Herhangi bir tekil bakış açısından elde edilecek görüntü, "düz ve perspektiften yoksun olma" eğiliminde olacaktır. Dolayısıyla, somut olanın çok sayıda farklı soyutlamadan yola çıkılarak çözümlenmesi; yani verili herhangi bir tarihsel bağlamdaki toplumsal ilişki ve belirlenimlerin karmaşıklığını ortaya çıkaracak *çoğul bakış açılarının* kullanılması gerekir. Bu şekilde farklı bakış açıları boyunca hareket ederek, öncesinde herhangi bir tek taraflı soyutlama tarafından gizlenmiş olan unsurlar görüş alanına girer ve böylece, "daha büyük bir derinlik ve perspektif" katarak inceleme nesnesini yeniden oluşturur.[97]

Kısacası Marx, alternatif bakış açılarından türetilen, ilave açıklayıcı belirlenimlerin kullanılmasını –ve ilişkilendirilmesini– gerektirecek analitik ve kuramsal alanlar açarak "açıklamıştı". Bu nedenle bir bütün olarak *Kapital*'de Marx, tekrar tekrar cetvelini değiştirmiş ve tekil kapitalist işletmeden,[98] dolaşıma[99] ve birden çok sermayeye[100] doğru hareket ederek, toplumsal ilişkileri, farklı kavramsal prizmalardan (yeniden) çözümlemişti. *Kapital*'de, bu tür bütün analitik geçişler, eski bakış açılarının "basitliğini yıkmaya" ve onları

diğer soyutlanmış uğraklarla karşılıklı ilişki içine sokarak "fenomenolojilerini karmaşıklaştırmaya" hizmet ediyordu.[101]

Bu soyutlanmış uğrak kümelerinin arasındaki ilişkilerin ortaya konması yoluyla, kapitalist üretim biçimiyle ilişkili somut koşulların ve belirlenimlerin çoğulluğu gün yüzüne çıkarılır ve düşüncede yeniden oluşturulur. Benzer şekilde, eşitsiz ve bileşik gelişmenin de (tamamen aynı olmasa da) benzer bir biçimde, "uluslararası olan"a dair, belirgin bir şekilde tarihsel materyalist bir kuramın geliştirilmesinde kullanılabileceğini ileri sürüyoruz. Eşitsiz ve bileşik gelişme, bu şekilde kullanıldığında kendi başına bir kuram değildir. Daha ziyade tarihsel materyalizmin daha geniş araştırma problemi içinde metodolojik bir sabit -ya da daha açık bir ifadeyle "müterakki bir problem-kayması"- olarak görülmelidir.[102] Gelişmenin farklı tarihsel dönemlerde neden, nasıl ve hangi biçimler altında eşitsiz ve bileşik olduğu, ancak üretim biçimi merkezli bir çözümlemeye eşlik eden daha somut kategori ve belirlenimlerle açıklanabilir.

Serimlememizin gösterdiği gibi, eşitsiz ve bileşik gelişmenin *ontolojisi*, tarihsel süreçlerin her zaman verili herhangi bir konjonktürde bileşen, *uzamsal olarak farklı, çizgisel olmayan nedensel zincirlerin çoğulluğunun* bir sonucu olduğunu varsayar. Bunun tarihçi ve sosyologları zorladığı şey, bu nedensel zincirleri ortaya çıkarmak için, metodolojik olarak tarihi farklı uzam-zamansal bakış açılarının -ya da eşitsiz ve bileşik gelişmenin çakışan uzam-zamansal "vektörleri"nin[103]- çoğulluğundan hareketle çözümlemektir. Bu şemada, kapitalizmin Avrupa'da, ya da Brenner'ı takip edersek İngiliz kırsalındaki kökenleri, eşitsiz ve bileşik gelişmenin pek çok uzam-zamansal vektöründen - alternatif bakış açılarıyla çözümlenen diğer belirlenimlerle desteklenmesi ve bir araya getirilmesi gereken- birini oluşturur.[104] İlerleyen sayfalarda incelenen süreçlerden sadece birkaç tanesinden söz edecek olursak, sömürgeciliğin, köleciliğin ve Asya'daki ticaret yollarının tarihlerine bağlı olan bir dizi Avrupa dışı belirlenimle ilişkili olan da bu vektör olacaktır. Kısacası, eşitsiz ve bileşik gelişme, kapitalizmin kökenlerine ilişkin gerçekten "enternasyonalist bir tarih yazımı"nı[105] vurgular, hatta zorunlu kılar. Şimdi bu ontolojik ve metodolojik imleçlerinin, eşitsiz ve bileşik gelişme *kuramını* -ya da daha doğru bir ifadeyle *kuramlarını*- nasıl ürettiğini açıklayacağız.

Üretim Biçimlerine Karşı Eşitsiz ve Bileşik Gelişme mi? Hatalı Bir Antitez

Ashman'ın eşitsiz ve bileşik gelişmenin tarihsel olarak belirleyici her türlü biçimini, "söz konusu belirli üretim biçimine ve üretim ilişkileriyle dinamiklerine dair bir kuram" üzerinden bir bağlama oturtulması çağrısı, tam da ilerleyen sayfalarda kavramı kullanmaya çalıştığımız biçime denk düşer.[106] Aslına

bakılırsa, Rosenberg'in eşitsiz ve bileşik gelişmenin "genel bir soyutlama" olarak kullanılmasıyla ilgili olarak açık bir biçimde belirttiği gibi, kavram, "verili herhangi bir üretim biçiminin, ... genel soyutlamanın 'işe yaraması' için gerekli olan özgünlüklerini sunamaz."[107] Bu yaklaşımla tamamen hemfikiriz.[108]

Eşitsiz ve bileşik gelişme, gerçekten de tarih aşırı –ya da daha açık bir biçimde *biçim aşırı*– bir fenomen olarak görülebilir olsa da, verili herhangi bir üretim biçimindeki çeşitli tekerrürleri arasındaki muazzam niteliksel farklara duyarlı olmayı sürdürmelidir. "Tarih aşırı" terimi, eşitsiz ve bileşik gelişme, gelişmeye ilişkin üretim biçimi merkezli bir kuramı desteklemekten ziyade onun yerine geçen "toplum üstü", tarih dışı bir fenomenmiş gibi anlaşılacak şekilde yorumlanabileceğinden –ve yorumlandığından– "biçim aşırı" terimini tercih etmeye karar verdik.[109] Bu nedenle eşitsiz ve bileşik gelişmenin biçim aşırı bir anlamda işlediğini söylemek, sadece tarihsel olarak ayrıksı üretim biçimleri *içinde* ve *üzerinden* işlediği biçimlerin altını çizer ve bu da eşitsizlik ve bileşikliğin spesifik dinamikleri, ölçekleri ve nitel biçimleri için bir açıklama sağlar. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin, "genel bir soyutlama" olarak bu tür bir üretim biçimi temelli çerçeveye dâhil edilmesi, sonuçta, ekseriyetle üretim biçimi temelli çözümlemelerin dışında bırakılan ya da bu çözümlemelerin kuramsal öncüllerine dışsal kalan toplumlar arası nedensellik veçhelerine dair bir hassasiyet sunar ve bu veçheleri kuramsal olarak içselleştirir. Bu çözümleme yöntemi, nihayetinde, tarihsel materyalizmin temel kuramsal öncüllerinin, bir bütün olarak beşerî gelişimin bu etkileşimsel, farklılaşmış ve çok çizgili –yani toplumlar arası– veçhelerini dâhil edecek şekilde yeniden inşa edilmesini gerektirir.[110]

Bu kitapta, en az beş üretim biçimi içinde, eşitsiz ve bileşik gelişmenin tarihsel olarak ayrıksı dinamik, ölçek ve biçimlerini inceliyoruz: Göçebe, haraççı, feodal, köleci ve kapitalist. Gösterdiğimiz üzere, bu üretim biçimlerinden her biri, her türlü tarih üstü kuramlaştırmayla çelişen, çok farklı eşitsizlik ve bileşiklik biçimleri yaratmıştır. Dahası, üretim biçimi açısından farklılık gösteren bu toplumlar arasındaki çeşitli etkileşimler, "hareket yasalarının" parçalarının toplamından daha fazlasına tekabül ettiği, bütünüyle yeni gelişme biçimlerini temsil eden ve üretim biçimlerinin sınıflandırılabileceği herhangi bir sade şemayı geçersiz kılan, çok sayıda çeşitli sosyolojik alaşım üretmiştir. Bu tür sosyolojik bileşimler ya biri ya da öteki değil, her ikisi ve daha fazlasıdır.

Bu perspektifi takip edersek, eşitsiz ve bileşik gelişmenin toplumlar arası ilişkilerde ifadesini bulan ayrıksı nedensel belirlenimleri, her bir örnekte, tarihsel olarak verili herhangi bir üretim biçimine özgüdür ve bu üretim biçimleri boyunca değişkenlik gösterir. Başka bir deyişle, verili herhangi bir üretim biçimine ilişkin bir kuram, eşitsizliğin ve bileşikliğin aldığı özgün biçiminin anlaşılması çabasına dâhil edilmelidir, zira bu kuram olmadan, bu tür bir fenomenin görünümlerini, ölçeklerini ve dinamiklerini açıklamak mümkün ol-

mayacaktır. Aynı zamanda, eşitsiz ve bileşik gelişmenin "genel soyutlaması"nın sunduğu şey, gelişmenin ya bütünüyle görmezden gelinen ya da verili herhangi bir üretim biçiminin ortaya çıkışı ve yeniden üretici dinamikleriyle yalnızca dışsal olarak ilişkilendirilen toplumlar arası veçhelerine metodolojik bir hassasiyet gösterilmesini sağlar. Burada önerdiğimiz özgül kuramlaştırmalar -göçebe, haraççı, feodal, köleci ve kapitalist üretim biçimleri- ve özellikle eşitsiz ve bileşik gelişmenin kuramsal ifadesi, ileri sürdüğümüz üzere, ancak tarihsel inceleme vasıtasıyla gerçekleşebileceğinden, takip eden gerçek tarihsel tartışmalarla ortaya konulacaktır.

Sonuç:
Kapitalizmin "Enternasyonalist Bir Tarih Yazımı"na Doğru

Birinci Bölüm'de gösterildiği üzere, kapitalizme geçişle ilgili tartışmaya, kapitalizmin gelişiminin, doğası gereği içine gömülü olduğu toplumlar arası koşullardan (çok sayıda farklılaşmış toplumun bir arada var olması ve etkileşimi) soyutlanmasından ve bununla birlikte sosyo-tarihsel değişim ve dönüşümün itici gücü olarak Avrupa'ya odaklanılmasından kaynaklanan, birbiriyle kesişen iki sorun damgasını vurmuştur. Bu, Avrupa'nın "modernitenin özgün ve ayrıcalıklı uzamı" olarak evrenselleştirilmesine yol açmıştır.[111] Bu bölüm, kapitalizmin ortaya çıkışının gereğince incelenmesi için doğrudan bu iki sorunu ele alırken, daha "enternasyonalist", Avrupa merkezci olmayan bir çerçevenin geliştirilmesinin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramıyla mümkün olduğunu ileri sürmektedir.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin en iyi şekliyle, birbiriyle ilişkili üç farklı biçimde anlaşılabileceğini iddia ettik. İlk olarak, özdeş olmamayı ve çoğulluğu -eşitsizliği- öncüllerine dâhil ederek, tarihin materyalist kavrayışını, temellerinden başlayarak yeniden kuran bir ontoloji olarak işler. Bu ilk özellik, ikinci bir özelliğe, tarihsel sosyolojiyi eşitsiz ve bileşik gelişmenin uzam-zamansal olarak farklı vektörlerinin çoğulluğu çerçevesinde inceleme ihtiyacının altını çizen bir metodolojiye kaynaklık eder. Bu ilk iki özelliğin, kendi başlarına bir kuram oluşturmadığını ileri sürdük. Kuram, ancak daha soyut kategorilerin, daha somut, kesin, tarihsel olarak özgül kategorilerle bağlantılandırılmasıyla ortaya çıkabilir. Yani, kuramdan, sadece verili herhangi bir üretim biçimi düzleminde söz edilebilir. Fakat aynı zamanda, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, farklı üretim biçimleri ya da toplumsal formasyonların etkileşiminin ürünü olan çok sayıdaki belirlenimin tespit edilmesiyle, üretim biçimi çözümlemesinin ötesine geçebileceğini ileri sürdük. Son olarak, kuram ve tarihin birbirinden ayrılamazlığı nedeniyle, eşitsiz ve bileşik gelişmenin somut tarihsel süreçlere de atıfta bulunduğunu iddia ettik.

Şimdi bu ontolojik ve metodolojik imleçlerden yola çıkarak, buraya kadar soyut bir nitelik taşıyan tartışmamızı, tarih alanına "tahvil etmeye" çalışacağız. Sonraki bölüm kapitalizmin *longue durée*'deki "Avrupa dışı", toplumlar arası kökenlerine ilişkin tarihsel soruşturmamızla devam ediyor. Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesinin ve bunun sonucunda Kara Ölüm'ün batıya doğru yayılmasının, Uzun 13. Yüzyıl'da Kuzeybatı Avrupa'da kapitalizmin yükselişi üzerindeki dönüştürücü etkilerinin çözümlenmesiyle başlıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Uzun 13. Yüzyıl: Yapısal Kriz, Konjonktürel Felaket

> Tarih konu göçebeler olduğunda bile, her zaman yerleşik bir bakış açısından ve bölünmez bir Devlet aygıtının, en azından muhtemel birinin adına yazılır. İhtiyaç duyulan, tarihin karşıtı olan Nomadolojidir.
>
> Gillez Deleuze ve Félix Guattari, 1980[1]

Giriş

Göçebe toplumların incelenmesi, tipik olarak devlet ile devlet dışı arasındaki dikotomiyle ve buna eşlik eden aşamacı ya da evrimci bir gelişme modeliyle çerçevelenmiştir. Göçebe toplumlardan yerleşik toplumlara, kabile topluluklarından modern devletlere doğru tek yönlü bir tarihsel hareket öngören bu model, devlet dışı failler karşısında devlete öncelik veren, daha geniş bir tarihsiciliğin damgasını taşımaktadır. Bu evrimci modelde, göçebe toplumlar klasik toplumsal kuramdaki, devletin ve toplumun modern biçimlerinin tanımlanmasında kullanılabilecek mukayeseli bir ideal tip olan "ilkel toplulukların" muadili olarak işlev görür.[2] Benzer şekilde, genellikle Avrasyalı göçebeler de 19. yüzyıl sömürgeciliğinin daha geniş ideolojisinin bir parçası olarak geliştirilmiş bulunan "parçalı (*segmentary*) kabile" modellerinin içine sıkıştırılarak incelenmiştir.[3] Sömürgecilik döneminde, göçebelere ilişkin hâkim imge, "barbarca bir hukuksuzluk" içinde "egzotik" bir yaşam süren "basit, vahşi ve özgür insanlar" olduklarıydı.[4] Daha sonraki tarih yazımında, göçebe imparatorlukları gelişmenin önünde bir "fren"[5] işlevi gören, "kesintiye uğramış"[6] ve "durağan",[7] dolayısıyla da "yozlaşma"ya elverişli toplumsal biçimler olarak sunuldular.[8] Ardından bu imgeler, modern devleti nitelediği varsayılan dinamizmin, uygarlığın, akılcılığın ve toplumsal katmanlaşmanın karşısına kondular.

Göçebeliğe dair çalışmalar, "uygar" ve "barbar" arasında yapılan bu katı ayrımlar göz önüne alındığında, Şarkiyatçılığın ve Avrupa Merkezciliğin diğer biçimleriyle kayda değer benzerlikler taşır. Bu açıdan, "ilkel göçebe"nin ide-

olojik inşasının, göçebe toplulukların kan dökülerek itaat altına alındığı, yok edildiği ve yerleşik hayata geçirildiği bir tarihle örtüştüğü hatırlamaya değer. Göçebeler, modern devlet oluşumu ve sömürgecilik yoluyla boyunduruk altına alınmış ve modern devletin hukuki ve belirli bir coğrafyaya sabitlenmiş çerçevesine dâhil edilmiştir ve bu, bugün de devam eden bir süreçtir.[9] Örneğin, Amerika Yerlilerinin topraklarını çitleme ve "canlandırma" konusunda kaydettikleri sözde başarısızlık, pek çok Avrupalıyı Yeni Dünya'yı sömürgeleştirmenin meşru olduğunu düşünmeye sevk etmişti (bkz. Beşinci Bölüm).[10] Sonuç olarak, Kuzey Amerika'daki göçebe yaşamdan geriye kalanlar, 19. yüzyılda devlet eliyle sürdürülen yerleşik hayata geçirme politikası sonucunda yok edildi.[11] Benzer şekilde, Osmanlı devletinin 19. yüzyıldaki modernleşmesine de, hâkimiyeti altındaki göçebeleri "uygarlaştırılması" gereken "vahşiler" olarak resmeden "Osmanlı Şarkiyatçılığı"nın meşrulaştırıcı ideolojisi ile birlikte, göçebelerin zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilmesi projesi eşlik etti.[12] Aynı dönemde, Rus İmparatorluğu da çatırdayan Çarlık devletini modernleştirme çabalarının bir parçası olarak, göçebe nüfusunu yerleşik hayata geçmeye zorladı.[13]

Bu boyun eğdirmenin günümüze bıraktığı miras, göçebe halkların modern devletlerin ve toplumların şekillenmesinde hem tarihsel hem de güncel olarak oynadıkları rolü önemsemeyen sosyal bilimlerde de yankısını buldu.[14] Iver Neuman ve Einar Wigen'ın da ileri sürdüğü gibi, göçebelerin "geri kalmış" olduklarına dair varsayımın kendisi, daha "gelişmiş" yerleşik devletlerin göçebelerden olumlu bir şekilde etkilenmiş olma ihtimallerini ortadan kaldırıyordu. Sonuç olarak, "devlet inşası yazınına yapılan en gelişkin katkılarda bile, Avrasya bozkırından söz edilmez."[15] Kısacası, göçebelere ilişkin tarih yazımı, sürekli ve ileri süreceğimiz üzere sorunlu bir şekilde, kapitalist modernitenin tarihinden *silinmelerinin* izlerini taşır.

Bu bölüm, söz konusu dışlamanın artık sürdürülebilir olmaktan çıktığını ve modern kapitalist dünyanın oluşumuna dair her türlü çözümlemede Moğol İmparatorluğu'nun etkisinin kabul edilmek zorunda olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Bu açıdan, Asya imparatorluklarının oluşumundan modern dünya-sisteminin ticari öncüllerine dek, Avrasya bozkırlarında varlıklarını sürdüren göçebe toplulukların dünya tarihi üzerindeki yaygın etkilerini vurgulayan bir dizi araştırmacının izini takip ediyoruz.[16] Bu argümanların hakkını teslim ediyor ve bazılarını benimsiyoruz, ama iki önemli değişiklik yaparak.

İlk olarak, göçebe imparatorlukların Asya tarihinin oluşumu üzerindeki etkisini vurgulayan açıklamalar,[17] coğrafi kapsamlarını, bu tarihin Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışını nasıl etkilediğini ele alacak ölçüde genişletmemiştir. İkincisi, bu imparatorlukların Avrupa üzerindeki etkilerine odaklanan yazarlarsa,[18] tipik olarak Ortaçağ'da ticarette ve bilgi ve eşya aktarımında yaşanan *nicel* artışlara yoğunlaşmışlardır.[19] Ancak keşfedemedikleri şey, ticaret

tarafından teşvik edilmiş bu tür aktarımların feodal toplumsal ilişkilerden kapitalist toplumsal ilişkilere yaşanan *nicel* dönüşümü nasıl etkilediğidir. Her iki eğilimin de aksine, Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesinin, *longue durée*'de kapitalist modernitenin oluşumuna katkıda bulunan eşitsiz ve bileşik gelişmenin hayati bir "vektörü" olduğunu ileri sürüyoruz.

Bu kitapta yapmaya çalıştığımız şey düşünüldüğünde, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, Moğol İmparatorluğu'nun failliğini gündeme getirmek açısından özellikle yararlı olabilecek iki veçhesi bulunduğunu belirtmek gerekir. İlk olarak eşitsiz ve bileşik gelişme, kökten bir şekilde aşamacılık karşıtı bir gelişme modeli ve çizgisel olmayan bir tarih tasavvuru gerektirir. Bu göçebe toplumların incelenmesine zemin teşkil eden evrimci varsayımların düzeltilmesi için önemli bir fırsat sunar, zira göçebeliğe ilişkin ideal tiplere dayanan her türlü anlayış, her bir örnekte toplumlar arası ilişkilerden doğan "bileşim" biçimlerini içerecek şekilde yeniden kavramsallaştırılmalıdır. Peter Jackson'dan özetleyerek aktaracak olursak, "göçebe siyasaları 'saf' değil, ancak 'melez' halde bulunur."[20] Evrimci yaklaşımın yıkılması, aynı zamanda, yerleşik toplumları göçebe toplumların ya da devleti devlet dışı olanların karşısına yerleştiren tarihsici hiyerarşilere dayanan, göçebe toplulukların tarihsel faillikten yoksun olduklarına ilişkin varsayımı da çürütür.

Dolayısıyla ikinci olarak, eşitsiz ve bileşik gelişme fikri, toplumlar arası ilişkilerin realist bir çerçevede, dışsal olarak birbiriyle ilişkili, ancak zaman zaman çarpışan devletler biçiminde tasavvur edilmesini hükümsüz kılar ve bunun yerine uluslararası ilişkilerin, devlet oluşumlarının ve daha genel olarak dünya tarihinin etkin bir parçası olan, daha hareketli ve devlet dışı teritoryallik biçimlerini kavramamıza izin verir. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin, genel olarak göçebeliğin, özellikle de Moğol İmparatorluğu'nun dünya tarihi açısından taşıdığı önemin kuramlaştırılması için bir yol sunmasının nedeni, bu hareketli teritoryalliğe ilişkin farkındalığıdır. Böylece, eşitsiz ve bileşik gelişme, bize aynı zamanda, göçebeliğin öneminin kapitalizmin kökenlerine ilişkin tarihsel anlatılara yeniden dâhil edilmesi için kuramsal ve ampirik açıdan üretken yollar da sunar.

Aşağıdaki kısımlarda bu görevin üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Birinci kısımda, Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasi gelişimi üzerindeki etkisini inceleyerek, nasıl bir yandan önemli teknolojik icatları tetiklediğini, diğer yandansa kültürler arasındaki alışveriş, ticaret, teknoloji, fikir vs. akışını kolaylaştırdığını gösteriyoruz. İkinci kısım Moğol İmparatorluğu'nun "dünyayı –toplumlar arası etkileşimin genellikle görmezden gelinen ve yeterince kuramlaştırılmayan bir biçimi olan– hastalık yoluyla birleştirmesi"nin niyet edilmemiş, yıkıcı, ama aynı zamanda yeniden canlandırıcı sonuçlarını inceliyor. Kara Ölüm'ün Avrupa'ya yayılması, önemli kurumsal

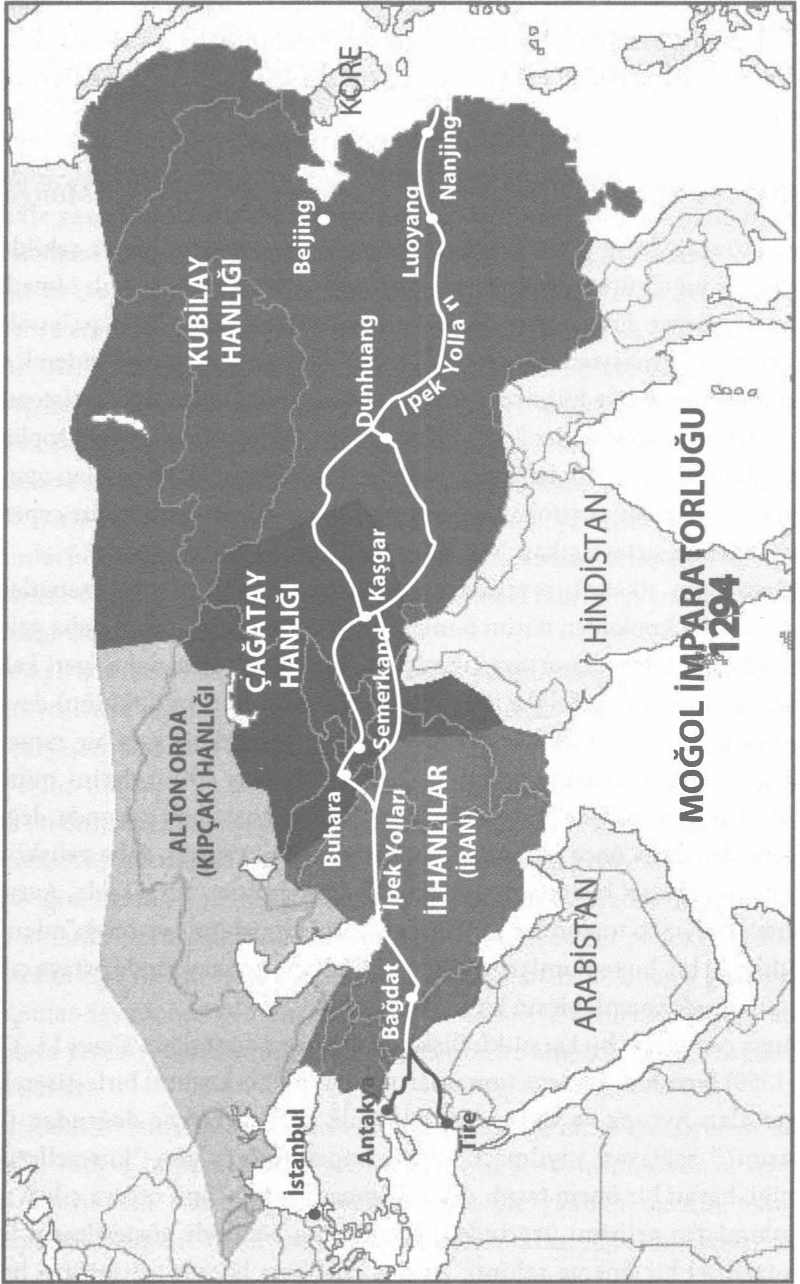
ve sosyo-ekonomik gelişmelere ve doğrudan İngiliz kırsalında feodalizmden kapitalizme geçişe yol açan sınıf güçleri arasındaki dengede bir dönüşüme neden oldu. Sonuç kısmıysa, bu tarihsel çözümlemenin daha genel olarak dünya tarihi ve tarihsel sosyoloji çalışmaları açısından haiz olduğu imkânları ortaya koyuyor.

Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Bir Vektörü Olarak *Pax Mongolica*

Geç Ortaçağ'da ve erken modern dönemde, Avrupa'nın hiçbir şekilde bugün sahip olduğu küresel hâkimiyet konumuna yükselmeye yazgılı olmadığını hatırlamaya değer. En azından 13. yüzyılın ortalarına dek, "Avrupa"yı oluşturan toplumsal formasyonlar, aslında, "Doğu" ile "Batı" arasındaki giderek artan iktisadi bütünleşme ve kültürel temasların ürünü olan bir "dünya-sistemi"nin en az gelişmiş bölgesine denk düşüyordu.[21] Şekillenmekte olan yeni toplumlar arası bağlardan en büyük kazancı, özellikle Doğu'dan Batı'ya yayılan yeni teknolojiler ve "kaynak portfolyoları" sayesinde, bu dünya-sisteminin çeperinde geç bir dönemde ortaya çıkan Avrupa'nın gelişimi sağlayacaktı.[22]

Matematiğin ilkeleri, seyrüsefer alanındaki buluşlar, savaş sanatları ve önemli askerî teknolojiler, bütün bunlar bilimsel ve askerî açıdan daha gelişmiş olan Asya toplumlarında ortaya çıkmış, ancak ondan sonra daha "geri kalmış" Avrupa toplumlarına geçebilmişti.[23] Bu daha sonra, Avrupa'daki (ön) devletlerin, kendi toplumlarını ilk baştaki mucitlerinden çok daha kısa bir zaman dilimi içinde devrimcileştirmelerini sağlayacak araçları edinmelerini mümkün kıldı. Bu tür "geç gelişen" toplumlar, işe sıfırdan başlamak zorunda değildir; kendilerinden daha önce gelişmiş olanların öncülük yaptığı, daha gelişkin teknolojileri ve örgütsel biçimleri edinebilir ve işleyebilirler. Bu şekilde, Avrupa'yı oluşturacak olan bu toplumlar da "tarihsel geri kalmışlığın ayrıcalığı"ndan[24] yararlandılar ki bu, bu toplumların içinde kapitalizmin nihayetinde ortaya çıkması açısından çok önemli bir ön koşuldu.

Dünya çapındaki bu karşılıklı ilişkilenme süreci açısından, Uzun 13. Yüzyıl (1210-1350) boyunca Avrasya topraklarının büyük bir kısmını birleştirerek "iki uçta yer alan Avrupa ve Çin'in bin yıldır ilk defa birbiriyle doğrudan temas kurmasını"[25] sağlayan yayılmacı Moğol İmparatorluğu'nun "küreselleştirici" dinamiği, hayati bir önem taşıdı. Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve diğer toplumların gelişimi üzerindeki etkileri, bu bölümde gösterileceği üzere, dünya-tarihsel bir öneme sahipti. Ancak eşitsiz ve bileşik gelişmenin bu dönemde aldığı özgün biçimleri, ölçekleri ve eklemlenmeleri açıklamak için, ilk olarak göçebe üretim biçiminin dinamiklerini incelemeliyiz.

Şekil 3.1 Moğol İmparatorluğu, y. 1294.
Kaynak: www.thestudentroom.co.uk. (erişim tarihi 12 Ocak 2015)

Göçebe Üretim Biçimi ve Eşitsiz ve Bileşik Gelişme

Moğol bozkır kabilelerinin yayılmacı eğilimlerinin kaynakları, ayrıksı üretim biçimlerinde, yani göçebe hayvancılıkta bulunabilir. Yerleşik tarım toplumlarının aksine, göçebelerin üretim araçları topraktan ziyade sürülerdi.[26] Sürülerin kendileri de göçebeler tarafından işgal edilmemiş topraklara bağımlı olduğundan, üretici güçlerde yaşanabilecek herhangi bir sistematik gelişme sınırlıydı, üretilen toplumsal artığın miktarı da öyle. Yeni artık yaratabilmek için, göçebelerin -fetih ya da ikna yoluyla- haraç alabilecekleri daha fazla sayıda üretici birimi birleştirmeleri gerekiyordu.[27]

Sonuç olarak, göçebe üretim biçimi toplumsal yaşamın yeniden üretilmesi için üç ayaklı bir mekanizmaya sahipti. Birincisi, sürüdeki hayvanlar için otlayacakları toprakların bulunması gerekiyordu. Bozkırda ekilebilir toprakların "düzensiz ve adacıklar halinde"[28] dağılmış olması nedeniyle, göçler, yazın yaylalar (yüksek otlaklar), kışınsa kışlaklar (alçak bozkırlar) arasında mevsimlik olma eğilimindeydi ve bu durum, göçebeliğe sürekli ve uzun erimli bir hareket kabiliyeti kazandırıyordu. Bu hareketlilik ve mümkün kıldığı toplumsal yapı, göçebe yaşamına askerî özellikler kazandırmıştı: Savaş ve fetih (yeniden) üretim sürecinin bir gerekliliği olmaktan çıkıp, siyasanın ve topluluk mensuplarının kimliğinin bir parçası haline gelmişti.[29] İkincisi, tahıl, üretilmiş eşya ve lüks mal bulmak için yerleşik toplulukların yağmalanması gerekiyordu.[30] Burada göçebe atlı okçunun hareket kabiliyeti, disiplini ve atılganlığı, onu hem teknik hem de stratejik icatlara katkıda bulunan karşı konulmaz bir askerî güç haline getiriyordu.[31] Üçüncüsü, göçebeler yerleşik toplumlarla olan etkileşimlerinde, hareket kabiliyetlerini, geniş bir alana yayılmış olan yerleşik topluluklarla yaygın ticari ilişkiler kurmak için de kullanıyorlardı. Bu da aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, iletişimi ve teknoloji ile bilginin uzun mesafeler arasında aktarılmasını kolaylaştırıyordu.[32] Sonuç olarak, göçebe imparatorluk inşası, istisnasız bir şekilde, ticaret ve haraç mekanizmalarıyla toplumsal artık temellükünü kolaylaştıran kervan güzergâhları boyunca gerçekleşti.[33] Dolayısıyla fethedilen toprakların iktisaden "açık" olması, göçebe imparatorlukların yeniden üretimi açısından hayatiydi. Bu topraklar gıda tedariki, stratejik kaynaklar, lüks mallar, haraçlar ve vergiler açısından lojistik mekanizma işlevi görüyordu.[34]

Bu tür bir üretim biçimi, bu üç unsuru -yeni otlakların etrafındaki göçleri koordine etmeyi, fetih görevlerine liderlik yapmayı ve çok sayıda göçebe ve yerleşik toplum arasında arabuluculuk görevi üstlenmeyi- yönetebilecek bir ön-devlete ya da "başsız"[35] bir devlete meyyaldi. Göçlerin hareketliliği, aynı zamanda göçebelerin toprakla olan ilişkisinin bir mülkiyet ilişkisi olmaması; yaygın hayvancılığın sınırlı doğası da toplumsal artık birikiminin iklimsel güvensizlikle kısıtlanması anlamına geliyordu.[36] Bu nedenle göçebelik -top-

raktaki her türlü özel mülkiyetin ve egemen otorite biçiminin zorunlu temeli olan– iktidarın ve kaynakların merkezileşmesine ters düşüyor ve bunun yerine toplumun mensupları arasındaki yatay ve bölünmüş ilişkilerle belirleniyordu.[37] Buna, söz konusu toplumsal ilişkilerin arkadaşlık ve yoldaşlık çerçevesinde ifade edildiği bir içerme ve sözde eşitlik ideolojisi eşlik ediyordu.[38]

Özellikle göçebe grupların yataylığı ve esnekliği, daha iyi korunmuş yerleşik topluluklara yapılan akınlarda kolektif işbirliğini kolaylaştırıyordu. Kabileler arası ve kabileler üstü örgütlenmeler savaşa bu denli bağlı olduğu için,[39] birleşme, bu yatay yapıların "daha yüksek birliğini" temsil edecek yüce bir şefin, ya da hanın belirlenmesiyle gerçekleşme eğilimindeydi.[40] Bu nedenle, siyasi otorite, göç ve akın düzenleme gibi "ortak girişimlere" liderlik yapabilecek, şef konumundaki en yetenekli savaşçının kişisel niteliklerine göre yoğunlaşmaya meyilliydi.[41]

Toplumsal yeniden üretimin merkezinde eşitsiz siyasalar arasındaki toplumsal etkileşimlerin yer aldığı göçebe üretim biçimi, bileşik gelişmeyi doğurmuştu. Bu en açık ifadesini, hem göçebe hem de yerleşik toplumların etkileşimler yoluyla geçirdiği dönüşümde bulmuştu. Göçebeler yerleşik toplumların maddi ürünlerine ihtiyaç duyduğundan, pek çok yerleşik kültür, "karşılaştırma yapılacak, ödünç alınacak, taklit edilecek ve reddedilecek" bir "kaynak" ve "model" haline geldi.[42] Dahası, bileşim karşılıklı olarak işliyordu: Göçebe teknolojileri, kültürleri ve gelenekleri de yerleşik toplumlar tarafından taklit edildi.[43] Hareketlilikleri ve savaşçılıkları göçebeleri, akınlar ve belirli koşullar altında fetih yoluyla yerleşik toplumların ürettiği artığa el koymaya özellikle uygun toplumsal örgütlenmeler haline getiriyordu.[44] Bu dışsal göçebe "kamçısı", yerleşik toplumların yanıt olarak daha düzenli bir siyaset ve daha iyi donatılmış askerî örgütler geliştirmelerini gerektirdi ki bu da, ancak daha büyük bir birikimle ve kaynakların merkezileşmesiyle mümkündü. Sonuç olarak yerleşik toplumlar artıkların yaratılmasına ve temellük edilmesine muhtaçtı ve bu nedenle şahsileşmiş keyfi otorite ya da devletlerde, toplumsal katmanlaşmaya ve siyasi güçlerin yoğunlaşmasına ihtiyaç duyuluyordu. Bunun sonucunda, yerleşik toplumlar göçebe toplumların siyasi özelliklerini farkında olmadan yeniden üretme eğilimindeydiler.[45]

Aynı zamanda, yerleşik devletlerle olan etkileşimler, göçebeler arasında da akınları ve savaşları daha iyi yürütmek ya da ticaret yollarını kontrol etmek üzere daha geniş ve güçlü idari ve askerî kurumların tahkim edilmesine yol açtı. Bu tür genişlemeler, merkezî düzenli orduların ve Yüce Han'ın kişisel muhafızlarının, genellikle daha önce eşi görülmemiş ölçeklerde ortaya çıkışını hızlandırdı.[46] Merkezî ordunun işlevlerindeki bu artış, esasen akınların yarı-kurumsallaştırılması, haraç ve nihayetinde yerleşik tebaanın vergilendirilmesi yoluyla idame ettirildi.[47] Haracın ve vergilendirmenin yönetici sınıfın yeniden üretim biçimleri üzerindeki önemi arttıkça, göçebe imparatorlukları, bu artık

çekim işlevlerini idare edebilmek için fethedilmiş topraklardan bürokratları kendi sistemlerine dâhil etme eğilimine girdiler.[48] Sonunda göçebe ideolojisi, toplumsal ilişkilerde yataydan dikeye ve yarı-eşitlikçiden hiyerarşiye doğru yaşanan bu değişimi meşrulaştırmak üzere yeniden şekillendirildi.[49]

Kısacası, göçebe ve yerleşik toplumlar arasındaki eşitsiz ilişkiler, bu çoğul ve çeşitli toplumsal biçimlerin karşılaşması ve sonrasında kaynaşması,[50] sentezi[51] ya da "kafeslenmesi"[52] sonucunda, göçebe siyasi yapıların karmaşıklaşmasına yol açtı.[53] Ve göçebelik, bu tür bileşik gelişme süreçleri üzerinden -ya göçebe imparatorluğu inşa süreci (Moğol, Osmanlı) ya da Babürlüler, Çin, Bizans ve Moskova Knezliği örneklerinde olduğu gibi yerleşik devletler üzerinde göçebelerin yarattığı konsolidasyon baskısı yoluyla- yarı-haraççı bir üretim biçimine doğru evrildi. Göçebeliği, gelişen bileşik toplumsal formasyonlar şeklinde tasavvur ettiğimizde, "durağan", "basit" ya da "ilkel" olduğuna inanan özcü bir anlayıştan, Moğol İmparatorluğu gibi siyasal yapıların devletin ve toplumun örgütlenmesinde ulaştığı, ekseriyetle eşi görülmemiş gelişkinlik seviyelerini ve daha "gelişkin" yerleşik toplumlar üzerindeki etkilerini kabul eden bir anlayışa doğru yol almak mümkün hale gelir.

Dahası bu bileşik karakteristikler, göçebe üretim biçiminin, hiyerarşik, katmanlaşmış bir yerleşik hayata geçişle göçebeliğin yatay esnekliği arasına var olan temel çelişkisini ortaya koymamıza da yardımcı olur. Bu çelişki, toplumlar arası veçhelerle çok fazla yüklü olduğu için, öncelikle jeopolitik olarak ifade edilme eğilimindedir.[54] Hem göçebe topluluklar hem de göçebe ve yerleşik toplumlar arasında toprağa ve ganimete erişim konusunda çıkan yıkıcı çatışmaların yarattığı göçebeleşme ve yerleşikleşme gelgiti, toplulukların sürekli olarak yerlerinden ayrılmak ve hayvancılık ve/veya tarım için daha güvenli bölgelere taşınmak zorunda kalmaları anlamına gelir.[55]

Bu nedenle göçebe imparatorluk inşası dalgaları, göçebe halkların ve geleneklerinin İç Asya'dan çevre bölgelere doğru aktığı yerinden edilme, göç ve yeniden yerleşmeden oluşan zincirleme tepkimeler yaratma eğiliminde olmuştur. İç Asyalı göçebe imparatorluklarının mirasları, kuzeyde Moskova İmparatorluğu'ndan güneyde Babür İmparatorluğu'na, Batı'da Safevi ve Selçuklu İmparatorluklarından Doğu'da Yuan ve Mançu Hanedanlarına uzanan çok geniş bir bölgede görülebilmiştir.[56] Kısacası, eşitsiz ve bileşik gelişmenin göçebe biçiminin temelinde yatan çelişkiler, göçebe imparatorluk inşasının aynı anda hem yaratıcı hem de yıkıcı olabileceği anlamına gelmiştir. Bu çelişkilere içkin olan çeşitli gelişim deneyimlerini aşağıda ele alıyoruz.

Moğol İmparatorluğu'nun Dünya-Tarihsel Önemi

Moğol fetihlerinin dünya tarihinin daha sonraki güzergâhı üzerindeki etkileri derindi. Bir zamanlar görece yalıtılmış olan entiteler, Avrasya Kıtası'nın

bütününe yayılmış yerleşik ve göçebe toplumlar, artık birleşik bir jeopolitik ilişkiler sisteminin "etkileşim içindeki bileşenleri"ni oluşturuyordu.[57] 13. ve 14. yüzyıl dünyasinda karşımıza çıkan şey, farklı üretim biçimlerine (Asya'da haraççı, bozkırlarda göçebe, Avrupa'da feodal) dayanan, tek bir etkileşimsel jeopolitik bütün oluşturan, çok sayıda farklılaşmış toplumun varlığıydı. Bu ontolojik bütün içinde, her toplumun varoluş koşulları, zorunlu olarak bütünün yeniden üretim mantığını etkileyerek ve bu mantığın içine girerek, "toplumsal, maddi ve kültürel yaşam arasında... bir karşılıklı bağımlılık" yarattı.[58] Göçebe yayılmacılığı bu nedenle, eşitsiz ve bileşik gelişmenin erken bir biçimini ya da vektörünü temsil ediyordu.

Bununla birlikte, Moğol akınlarının ve fetihlerinin "Batı" ve "Doğu" üzerindeki etkileri çok farklı oldu. Doğu ve Batı Avrupa'nın farklı biçimlerde gelişmesinin ana nedenlerinden biri, göçebe yayılmacılığının baskısıydı; zira Doğu Avrupa'nın içsel evrimi sürekli olarak müteakip göçebe istilası tarafından kesintiye uğradı. "Bu istilaların örüntü ve sıklıkları," diye yazar Perry Anderson, "onları Doğu Avrupa'nın oluşumunun temel koordinatlarından biri yaptı."[59] Bu istilalar, hem üretici güçlerin hem de devlet sistemlerinin gelişmesini engelledi ve sonuçta Batı Avrupa'dan ayrı bir jeopolitik ve sosyo-ekonomik birim olarak Doğu Avrupa'nın sınırlarını belirledi.[60]

Moğol istilaları Çin'in iktisadi gelişimini de kesintiye uğrattı. E.L. Jones, Sung Çini'nde Moğol istilalarının neden olduğu beşerî yıkımın "geniş bölgelerde iktisadi yaşamı ortadan kaldıracak kadar büyük olduğunu" ileri sürer.[61] Benzer şekilde Alan Smith'e göre de, "Sung hanedanının 1276 yılında istilacı Moğollar tarafından yıkılmasının ardından, Çin geçmişteki dinamizmini bir daha asla yakalayamadı."[62] Bu nedenle Eric Mielants Moğol fetihlerinin, Çin'in yüksek büyüme seviyelerine rağmen, kapitalizme geçişi neden başaramadığının açıklanmasında "önemli bir değişken" olduğunu belirtir.[63] Avrupa, *Pax Mongolica*'nın kurduğu kıta aşırı ticaret sisteminin bir sonucu olarak iktisaden genişlerken, Orta Asya'daki pek çok Moğol öncesi ticaret ağı ve ticaretle uğraşan devlet, Altın Orda tarafından bütünüyle yok edilmedikleri durumlarda bile bu süreçten olumsuz etkilendi.[64] Çin, Orta Asya ve Rus topraklarında daha önce var olan güçlü devletler, sürekli olarak "Tatar boyunduruğu" altında "ezilirken", Batı Avrupa bu süreçten fayda sağladı.[65] Bu, farklı bölgelerde, birbirinden ayrılan, çeşitli sosyo-ekonomik gelişme güzergâhlarının bulunmasının temel nedenlerinden biriydi.[66] O halde, *Pax Mongolica*'nın eşitsiz ve bileşik gelişiminin hem "Doğu" ile "Batı" arasında hem de bizatihi Avrupa'nın içinde gelişimsel eşitsizliği arttırdığı söylenebilir.

1350 yılına gelindiğinde, Moğol İmparatorluğu, bir dizi rakip hanlığa parçalanmış olsa da, Çin'in Asya içlerindeki sınırlarına yönelik göçebe tehdidi varlığını sürdürüyordu. Göçebelerin neden olduğu stratejik ikilem, sık sık, Amiral

Zheng He'nin Hint Okyanusu'ndaki deniz seferlerini durdurmaya yönelik meşhur kararlarında cisimleşen, Ming İmparatorluğu'nun denizlerden çekilişinin ana nedeni olarak gösterilir. Ming İmparatorluğu'nun içe kapanması genellikle abartılmış olmakla birlikte, denizaşırı yayılma politikasının terk edilmesinin ve dolaylı olarak, İmparatorluğun sonunda Avrupalı rakipleri karşısında zayıflamasının işareti oldu.[67] Güçlü Çin filolarının Hint Okyanusu kıyılarındaki ticari ve stratejik açıdan önemli bağlantı noktalarından çekilmesi, Okyanus boyunca yer alan "önemli ticari merkezleri ve hayati stratejik mevkileri" ele geçirmelerine yardımcı olarak, Portekiz ve Hollanda'nın daha sonra, 16. yüzyılda, bölgeye kayda değer bir rahatlıkla nüfuz etmesini sağladı. "Bu açıdan, 'Çin'in çekilmesi Avrupa'nın kazancı oldu.'"[68] Çin'in temel stratejik sorunu yani göçebe tehdidi olmasaydı, Amerika Kıtası'na ulaşan ilk ülke olacağını tahmin edebiliriz.[69]

Bu durumun aksine, Moğol istilalarının ve *Pax Mongolica*'nın oluşumunun Batı Avrupa üzerindeki etkileri, iktisadi gelişme açısından esasen yararlıydı.[70] Moğollar kara yoluyla yapılan ticaretteki koruma ve işlem maliyetlerini azaltmanın yanı sıra, pek çok örnekte denetimleri altında bulunan bölgelerde seyahat eden tüccarların güvenliğini etkin bir şekilde korudular ve antlaşmalar ya da imtiyazlar temelinde Avrupalı devletlere kârlı ticari ve teritoryal ayrıcalıklar sundular. Venedik elçileri Giovanni Quirino ve Pietro Giustiniano ile Özbek Han arasında Tana'da bir *comptoir* [ticaret merkezi] kurulmasına dair varılan ve "teritoryal bir imtiyaz, elverişli vergilendirme, tüccarlara koruma ve hukuki ihtilaflar çıkması halinde uygulanacak hükümler" içeren antlaşma bu imtiyazların bir örneğiydi.[71]

Moğol İmparatorluğu seyrüsefer teknikleri ve barut gibi[72] önemli askerî teknolojilerin Doğu Asya'dan Avrupa'ya yayılmasını da kolaylaştırdı ki bunların tümü, Avrupa'nın daha sonraki küresel hâkimiyetinde hayati role sahip olacaktı. Yeni askerî teknolojiler fetih ve yönetim açısından hayati araçlar olduğundan, Moğollar emperyal genişleme ve denetimi kolaylaştırmak için bu tür teknolojileri bir toplumdan alıp başka bir toplumda kullandılar ve böylece sürekli bir biçimde yayılmalarını sağladılar.[73] "Moğol barışı olmadan, Batı tarihinin geri kalanının var olduğu şekliyle akacağını tahayyül etmek güçtür," diye yazar Felipe Fernandez-Armesto, "çünkü Çin'in fikirlerini taşıyan ve teknolojiyi Batı'ya doğru aktararak Avrupalıların zihinlerini dünyanın enginliklerine açan yollar bunlardı."[74]

Moğolların Çin'e yönelik tehdidi, Çin'in gelişimini şekillendiren ve yeniden yönlendiren bir dışsal zorunluluk kamçısını temsil ederken, *Pax Mongolica*'nın yarattığı yapısal jeopolitik uzam ve Batı Avrupa toplumları üzerindeki etkileri "dışsal fırsat hediyesi" şeklinde adlandırabileceğimiz bir şeye daha yakındı. Fakat daha önemlisi, bu "hediyelerin" bizatihi Moğolların failliği, "Moğolların hoşlandıkları, ihtiyaç duydukları ve ilgilendikleri şeyler" tarafından belirlen-

miş olmasıydı. Sonuç olarak *Pax Mongolica* altında gerçekleşen türdeki kültürler arası alışverişler, Moğol emperyal yeniden üretiminin ihtiyaçlarının birer sonucu, bu ihtiyaçların neden olduğu uyarlamalardı.[75] Dolayısıyla, aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, Moğolların failliği Avrupa'yı kapitalist gelişme ve çok daha sonra küresel hâkimiyet güzergâhına sokan hayati ön koşullardan bazılarının yaratılması açısından önemli bir rol oynadı.

Pax Mongolica Altında Alışveriş, Ticaret ve Sosyo-Ekonomik Gelişme

Şekil 3.2 Busicolu Usta, *Kubilay Venediklilere destek veriyor*, 1412.
Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kublai_giving_support_to_the_Venetians.jpg (erişim 27 Ekim 2014)

Moğol yöneticiler Avrasya'nın dört bir yanından gelen tüccarlarla simbiyotik bir ilişki kurdular, zira fetihlerde elde ettikleri ganimetler, imparatorluğun idaresinin finansmanı açısından giderek yetersiz kalmaya başlamıştı. Moğollar mali kaynaklarını güçlendirmek için, topraklarında yapılan ticaretten kazanç elde etmeye çalıştılar. Ronald Findlay'in de belirttiği üzere, "'serbest ticaret'in doğal destekçileriydiler" çünkü el koyabilecekleri zenginliği arttırdığından, topraklarında malların ve aracıların serbest bir şekilde dolaşmasından maddi kazanç sağlıyorlardı.[76] Tüccarlar böylece "devletin temel taşı"[77] haline geldiler. Bu nedenle Moğol yöneticiler, düzenli bir gelir akışı tesis etmek için ticareti fiilen desteklemeye çalışarak, tüccarları 13. ve 14. yüzyıllarda gerçek bir "dünya pazarı"nın ortaya çıkışında anahtar bir konuma yükselttiler. "Her türlü ticari faaliyetin teşvik edilmesi için hiçbir çaba esirgenmedi," diye yazar Virgil Ciocîltan:

> Yabancıların yönettiği topraklara hiçbir engelle karşılaşmadan erişmesine izin verdiler, seyyahların güvenliğini sağladılar ve malların taşınması için uygun

koşulları yarattılar ki bu, kuşkusuz gümrük resimlerinin çekici bir düzeyde tutulmasını da içeriyordu. Ticareti arttıracak her türlü önlemin iyi olduğu düşünülüyordu.[78]

Moğollar Avrupa devletlerinin resmî desteğini yeterince göremedikleri ya da bu destekten hiç faydalanamadıkları durumlarda bile, toplumlar arası ticaretin altyapısal temellerini sağlama konusunda gösterdikleri isteklilik ve kapasite açısından "istisnai" bir örnek teşkil ettiler.[79]

O halde *Pax Mongolica*'nın kuruluşu, Kuzeybatı Avrupa'nın kayda değer bir fayda sağladığı, Doğu'yu Batı'ya bağlayan kara ticareti açısından önemli bir nimetti. Ticaretin, alışverişin, teknolojilerin ve fikirlerin İpek Yolu boyunca daha önce hiç olmadığı şekilde dolaştığı kıta aşırı bir ticaret sistemi yarattı.[80] Bu bazı araştırmacıların "küreselleşme"nin kökenlerini, Avrasya Kıtası'nın Moğollar tarafından birleştirilmesine kadar götürmelerine neden oldu.[81] Avrasya'nın birbirinden uzak bölgelerini, "tarihte ilk ve aslına bakılırsa son kez"[82] tek bir otorite altında birbirine bağlayan Moğollar, "kara geçişini az risk ve düşük koruma rantıyla" kolaylaştırarak, çiçeği burnunda bir "dünya ekonomisi"nin ortaya çıkmasına katkıda bulundular. Tüccarlar ve mallar artık "uzun mesafeler" boyunca daha güvenli bir şekilde seyahat edebiliyor, böylece kısa süreliğine "daha güneydeki yolların tekelini kıran" bir ticaret güzergâhı oluşturuyorlardı.[83]

Orta Asya'daki Moğol himayesinin Karadeniz bölgesindeki hâkimiyetleri ve büyümeleri açısından hayati önem taşıdığı Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletlerinin "pro-kapitalist" tüccarları, bundan özellikle kazanç sağladı.[84] İtalyan tüccarların faaliyetleri, büyük oranda Moğolların elverişli ticaret koşulları yaratma konusundaki istek ve kapasitelerine bağlıydı.[85] Bir dizi tarihçi, Nymphaeus Antlaşması'nın (1261), Ceneviz'in İstanbul Boğazı'nın doğusundaki ticari tekelinin kurulmasında oynadığı rolün önemini vurgulamış olsa da, Cenevizli tüccarların Kırım'da bir "dükkân açmasını" sağlayanın esasen Moğollar olduğu gerçeği daha az dile getirilmiştir.[86]

Dahası karasal ticaret yolları boyunca alım satım ve himaye maliyetlerinin düşmesi, "Batı Avrupa şehirleri için pazarların daha önce görülmedik şekilde genişlemesiyle" neticelenmiş ve sonuçta Avrupa'daki kentsel sanayilerin birçoğunda iş bölümünün artmasını ve karmaşıklaşmasını sağlamıştı.[87] Bilhassa, kumaşa yönelik uluslararası talebin artışı, Alçak Ülkeler'de,[88] Geç Ortaçağ Hollandası'nın bazı bölgelerinde kapitalist toplumsal ilişkilerin yükselişine damgasını vuran "kent-kır" ortak yaşamı açısından hayati bir rol oynayacak tekstil sanayisini canlandırmıştı (bkz. Altıncı Bölüm).[89] Flaman kasabalarında yün pazarının genişlemesi, sonuçta Stuart dönemindeki İngiliz toprak sahiplerinin ticari tarıma yönelmesini teşvik edecekti.[90] Mielants, bu nedenlerle, "Avrupa'da 'Ortaçağ'da yaşanan gelişmenin, 'kendiliğinden bir gelişme'den ibaret olduğu iddiasının Avrupa merkezci" olacağı sonucuna varır.[91]

Moğol İmparatorluğu, bütün bunların sonucunda, Batı Avrupa'da piyasa ilişkilerinin, ticaretin, kentsel büyümenin ve belki de en önemlisi –üretici güçlerinde gelişiminin tamamlayıcı bir veçhesi olan– giderek karmaşıklaşan iş bölümünün yaygın gelişimi için uygun jeopolitik koşulların ortaya çıkmasını sağladı. Açık olmak gerekirse, bu, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine otomatik olarak *yol açmadı*, ama bu ilişkilerin daha sonra ortaya çıkması için gerekli ön koşulları sağladı.[92] Zira büyüyen şehirler sadece serflikten kurtulmak isteyen köylüler için bir çekim merkezi teşkil etmekle kalmadı, aynı zamanda giderek daha fazla piyasaya yönelik üretilmeye başlayan tarımsal ürünler için artan bir talep de yarattı. Terence Byres'ın da açıkladığı gibi, "Tarımsal ürünler için büyükçe bir pazarın oluşması, kayda değer kentsel gelişmeyle bunun neticesi olan hatırı sayılır kentsel talebin ve küçük pazarlar ve zanaat merkezlerinden oluşan devasa bir ağın doğuşunun sonucuydu."[93] O halde, birbiriyle bağlantılı şehirlerden oluşan karmaşık ticari ağların gelişmesi, kapitalizmin doğuşuna dair hikâyenin, *Pax Mongolica* altında uzun mesafeli ticari ilişkilerin yoğunlaşması ve emniyet altına alınmasıyla büyük ölçüde desteklenen, önemli bir veçhesiydi.

"Batı" ile "Doğu" arasındaki ticarette Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından büyük bir düşüş yaşanmış olsa da, Avrupalıların Uzak Asya ile ticaret yapmaya yönelik ilgileri asla sona ermedi. Avrupalı tüccarlar tarafından yürütülen ticari faaliyetlere dair anılar, özellikle de Marco Polo'nun hikâyeleri, Uzak Asya'ya ilişkin bilgileri ve bu bölgeye yeniden erişmek için duyulan arzuyu canlı tuttu. Dahası, Moğol fetihleri, öncesinde birbirinden yalıtılmış olan "uygarlıkları" tek bir jeopolitik sistemin etkileşim içindeki bileşenleri haline getirerek, dünyayı tek bir bütün olarak görmeye başlayan Avrupalıların kavramsal ve ideolojik ufuklarını önemli ölçüde değiştirdi. Dünyaya dair bu genişleyen tasavvur, sonunda keşifler çağında Avrupalılar için uzun mesafeli seyahatler için ek bir motivasyon teşkil edecek, Ümit Burnu çevresindeki Ceneviz-Portekiz girişimlerini başlatacağı gibi, Amerika Kıtası'nın kazara keşfedilmesine de neden olacaktı.[94] Sonuçta, S.A.M. Adshead'in deyişiyle, "[e]ğer Avrupa dünya üzerinde hâkimiyet kurduysa, bu öncelikle, üzerinde hâkimiyet kurulabilecek bir dünya olduğunu fark ettiği için mümkün olmuştu. Marco Polo'dan Christopher Colombus'a, doğuya bakan Venedikliden batıya bakan Cenevizli'ye doğrudan bir çizgi vardır."[95]

Son olarak, Avrupa'nın, Moğol İmparatorluğu'nun çöküşüyle elde ettiği önemli kazançları da belirtmemiz gerekiyor; çünkü *Pax Mongolica*'nın ilk "dünya-sistemi"ni kolaylaştıran ticari bağları ve toplumlar arası mübadeleleri kurmasının ardından, çöküşü de Avrupa'nın dünya üzerinde daha sonra kuracağı hâkimiyet için hayati avantajlar sağladı. İlk olarak, Avrupa toplumlarının can alıcı gelişimsel kazanımlar elde edeceği gerekli *jeopolitik uzamı*

mümkün kılan tam da Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması oldu. Bunun nedeni, kara yollarında nakliye ve koruma maliyetlerinin artmasının ve buna eşlik eden Hint Okyanusu kıyılarındaki deniz ticaretine doğru kaymanın, pek çok İç Asya devletinde siyasi krizlere yol açmasıydı.[96] Bu açıdan, Janet Abu-Lughoud'un da belirttiği gibi, daha sonra "Batı'nın Yükselişi" için koşulları hazırlayan "Doğu'nun Düşüşü" oldu, çünkü *Pax Mongolica* tarafından kurulan "mevcut sistemin bozulması, Avrupa'nın rahat fetihlerini kolaylaştırdı".[97]

Avrupa'nın daha önce *Pax Mongolica* tarafından Uzun 13. Yüzyıl boyunca geliştirilmiş olan ticaret yollarını ve ağlarını fethetmesi ya da kapsaması da bir başka "dışsal fırsat hediyesi" örneğiydi. Avrupalıların "sistemi *icat etmeleri* gerekmedi, zira 13. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa henüz sadece yeni ve çeperdeki bir katılımcıyken, temel çoktan atılmıştı bile".[98] Fakat dahası, ticaretin Hint Okyanusu'na kayması, Avrupa'nın bu deniz yollarına kendi girişiyle kesişti ve daha sonra belirli Avrupalı güçlerin (özellikle de İngiltere'nin) kendi küresel hâkimiyet dürtülerini kışkırtacak hayati bir iktisadi ve stratejik platform oluşturdu (bkz. Sekizinci Bölüm). Bu nedenle *Pax Mongolica*'nın yükselişi ve çöküşü, Avrupa'nın küresel üstünlüğüne giden yolu açan hayati toplumlar arası koşulları sağlarken, sonunda Avrupa'da kapitalizmin yükselmesiyle sonuçlanacak gelişimsel güzergâhı canlandıran önemli birer uğrak oldu.

Sonrası Kıyamet: Kara Ölüm ve Feodalizmin Krizi

Hem Avrupa'da feodal üretim biçiminin nihai krizi hem de sınıf güçleri arasındaki dengede yaşanan, sonunda kapitalist üretim ilişkilerinin yükselişine yol açacak değişim açıklanırken, Kara Ölüm'e sık sık önemli bir konjonktürel etken olarak atıfta bulunulmuştur.[99] Kimi araştırmacılar Kara Ölüm'ü Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişmesinin *tek* nedeni olarak görecek kadar ileri girmiştir.[100] Kara Ölüm'ün oynadığı rol hangi açıdan vurgulanırsa vurgulansın, genellikle tarihçiler, feodal üretim biçiminde halihazırda mevcut olan krizin "Kara Ölüm'ün neden olduğu pandemik şok" tarafından şiddetlendirildiği ve bu gelişmenin "kapitalizme geçiş açısından bir dönüm noktası" teşkil ettiği konusunda hemfikirdir.[101] Geç Ortaçağ krizi, kentleşmeyi ve ticarileşmeyi teşvik ederken, bütün Batı Avrupa'da devlet oluşumu süreçlerini canlandırarak, "kıtanın kapitalizme ve dünya hegemonyasına doğru uzun güzergâhındaki en belirleyici adımı imlemiş olabilir".[102] Fakat bu olumsal etmen, sistemik çözülme ve yeniden inşa sürecinin kendisinin kuramlaştırılmasında nadiren ele alınır. Peki alınmalı mıdır? Herhangi bir tarihsel sosyoloji, bu tür bir fenomeni nasıl kuramlaştırabilir?

Kara Ölüm, hem kökeni hem de etkileri açısından toplumsal ya da daha kesin konuşacak olursak, toplumlar arası bir fenomendi. Neil Davidson, "doğanın beşerî olmayan veçheleriyle ... mücadelemizin dışsal bir etmen olarak ele alın-

ması, beşerî var oluşumuza dair daha ziyade aşırı toplumsallaştırılmış bir kavrayışın göstergesidir" diye yazar. Davidson Kara Ölüm örneğini vererek devam eder ve doğru bir şekilde Kara Ölüm'ün Robert Brenner'ın 14. yüzyılın sonunda sınıf güçleri arasındaki değişen dengeye dair açıklamasında kritik bir rol oynadığını belirtir. Bununla birlikte Davidson, Kara Ölüm'ün salt bir olumsallık olarak kavranmasına karşı, "etkisinin ölçeğinin halihazırda feodal iktisadi kriz nedeniyle kalori alımındaki düşüşten mustarip olan bir nüfusun hastalığa karşı direncinin zayıflamasının bir sonucu olduğunu" söyler.[103]

Şekil 3.3 Albert Dürer, *Die Offenbarung des Johannes: 4. Die vier apokalyptischen* [*Aziz Yohanna'nın Vahyi: Mahşerin Dört Atlısı*], 1497-98.

Kaynak: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Durer_Revelation_Four_Riders.jpg (erişim 27 Ekim 2014)

Gerçekten de 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupa'da feodalizm istimini kaybetmekteydi. 1315-17 yıllarındaki Büyük Kıtlık'ın da gösterdiği gibi nüfus artışı durmuş, gıda maliyetleri yükselmiş ve hastalıklar daha sık görülmeye başlamıştı. Feodal Avrupa'nın uzun genişleme dönemi görünen o ki sonuna gelmişti. Bu durum, Kara Ölüm'ün etkisinin neden bu kadar şiddetli olduğunu açıklar;[104] zira salgının etkileri bu sosyo-ekonomik çevre tarafından koşullanmıştı. Dahası, salgın Avrupa'ya ilk başta, ancak Avrasya Kıtası'nın Moğollar tarafından birleştirilmesi ve bu gelişmenin kolaylaştırdığı artan toplumlar arası etkileşimler sonucunda yayılmıştı.[105] Le Roy Ladurie'nin "kürenin hastalık yoluyla birleştirilmesi"[106] adını verdiği şey, bu nedenle Moğol İmparatorluğu'nun eşitsiz ve bileşik gelişiminin niyet edilmemiş bir sonucu olarak görülmelidir.

Kara Ölüm'ün Avrupa üzerindeki dönüştürücü etkisi, feodalizmin daha geniş toplumsal krizinin hem nedeni hem de göstergesiydi. O dönemde yaşayan pek çok kişi için Kara Ölüm, "Zamanın Sonunu" müjdeleyen, mevcut toplumun bütün izlerini silecek mahşerî bir olay olarak görülmüştü. Dönemin eskatolojisinin ürünü olan felaket ve kurtuluş fikirleri, bu nedenle "üretim ve yaşam biçiminin yerini bir başkasına bırakmakta olduğu tarihsel bir bağlamın" ifadesiydi.[107]

Bu tür temalar, kıyametin dört müjdecisinin öfkeyle önlerindeki her şeyi darmadağın ettiği, Albert Dürer'in 1498 tarihli *Mahşerin Dört Atlısı* isimli tablosunda çarpıcı bir şekilde işlenmiştir. "Veba", "savaş", "açlık" ve "ölüm" atlarının üzerindeki müjdecilerin her biri, feodalizmin çıkmazlarını temsil eder: hıyarcıklı veba, yıkıcı askerî rekabet, tarımsal üretimin istikrarsızlıkları ve demografik dalgalanmalar. Bu esnada, şeytani bir canavar yönetici sınıfın mensuplarını cehenneme sürükler, serflik, imparatorluk ve papalık kurumlarına aşağıdan saldıracak yaygın isyanları temsil eder ve şeytanlaştırır. Dürer'in *Resimlerle Mahşer*'inin yaygın bir şekilde reprodüksiyonunun yapılması (1498 ile 1650 yılları arasında 750 baskısı ve tefsiri yayımlanmıştır),[108] onun tasavvurunun, nihai sonuna yaklaşan bir üretim biçiminin getirdiği kargaşaları tespit ederek, 16. yüzyıl boyunca yöneten ve yönetilen sınıflar arasında benzer şekilde yankı bulduğunu düşündürür.

Kara Ölüm sadece feodalizmin çöküşünü hızlandırdığı için değil, "iktisadi, teknolojik, toplumsal ve idari modernleşmeyi" harekete geçirdiği için de "büyük tarihsel önemi haiz bir olay"dır.[109] Bunları ilk önce feodal sınıf yapılarının çöküşünü çözümleyerek, ikinci olarak köylülük arasında giderek artan sosyo-ekonomik katmanlaşmayı inceleyerek, son olaraksa üretici güçlerde yaşanan önemli gelişmelere odaklanarak ele alacağız.

Sınıf Mücadelesi ve Avrupa'da Sınıf Güçleri Arasındaki Dengede Yaşanan Değişim

Vebanın sonucu olan demografik çöküşün en önemli sonuçlarından biri, Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde, ama özellikle İngiltere kırsalında, sınıf güçleri arasındaki dengede köylülük lehine geçici olarak yarattığı değişimdi.[110] Bilhassa o güne dek malikâne sahibi lordların konumlarını borçlu oldukları toprağa yönelik yüksek talepte, vebadan kaynaklanan nüfus azalması nedeniyle sert bir düşüş yaşandı. Lordlar eskiden köylülerini disipline etmek için onları topraklarından çıkarmakla tehdit edebiliyorken, artık bol miktarda bulunabilen toprak, köylülere kaçma ve yeni toprakları ekip biçme fırsatı sunuyordu.[111] Kara Ölüm'ün doğrudan sonuçlarından biri, köylüler arasında görülen ve malikâne topraklarından iskân edilmemiş bölgelere ya da şehirlere kaçma tehdidiyle desteklenen kira grevleri, yani "kira ödemenin reddedilmesi"ydi.[112]

Köylülük daha az uysal hale geldikçe, iktisat dışı -zora dayalı, yasal, dinî vs.- artık çekiminin gücüne gem vurulmuş oldu.[113] Sonuç olarak, Batı Avrupa kırsalında yaşayan pek çok doğrudan üreticinin ya yaşam koşullarında bir düzelme yaşandı ya da serfliğin çözülmesiyle birlikte tamamen özgürleştiler.[114] Ücretler Batı Avrupa'da iki, hatta üç katına çıkarken, köylülerin çalışma yükümlülüklerinde de kayda değer bir azalma yaşandı. İş imkânlarının artması ve yükselen ücretlerle birlikte, topraksız köylüler de kendi koşullarında gözle görülür bir düzelmeye tanıklık ettiler.[115] Erkek ve kadınlar arasındaki ücret farkları da Kara Ölüm'ün ardından büyük oranda azaldı.[116] Kısa bir süreliğine, köylülük, "Avrupa proletaryasının altın çağı" olarak adlandırılacak olan bu dönemde tarihte "eşi görülmemiş bir güce" kavuştu.[117]

Vebanın neden olduğu benzersiz demografik düşüş, sonuç olarak senyörlük gelirlerindeki gerilemeyi hızlandırarak, 15. yüzyılın başlarında başlamış olan feodalizmin sistemik krizini genelleştirdi ve derinleştirdi.[118] Zira "yönetici sınıfın toplumsal yeniden üretiminin senyörlük gelirlerinin korunması için nüfus artışına bağlı olduğu bir sistemde," diye yazar Jason Moore, "Kara Ölüm hızla erken 14. yüzyılın tarımsal bunalımını, feodal sistemin nihai krizine dönüştürdü."[119] Guy Bois'nın deyişiyle Kara Ölüm, bu açıdan, "sadece feodalizmin tarihinde kesintiler yaratan pek çok dramatik ihtilaf arasında bir perde değil," sonun başlangıcını imleyen bir *dönüm noktası*, bir bütün olarak feodal üretimi oluşturan iktidar yapılarının tamamını kuşatan organik bir krizdi.[120]

Feodalizmin ayakta kalmasının yolları, ağırlıklı olarak yönetici sınıfın yeniden üretim stratejilerinin üç ana aksı etrafında kümelenmişti: Birincisi, savaşın yardım ettiği (jeo)politik birikim (yani, lordlar arası çatışma) süreçleriyle temsil edilen, halihazırda iskân edilmiş toprakların zorla yeniden dağıtımı; ikincisi, yayılmacı stratejilerin kıtadaki toprak birikiminden, ticari açıdan kârlı

denizaşırı pazar ve ticaret yollarının ele geçirilmesine yönlendirilmesi ve/veya üçüncüsü, ("senyör tepkisi" olarak bilinen) doğrudan üreticilerin sıkıştırılması ve sömürü oranının yoğunlaştırılması. Kaybedilen artığın telafi edilmesine yönelik bu tür yönetici sınıf stratejileri, bütün Avrupa'da gözlemlenebiliyordu. Vebanın neden olduğu emek kıtlığı ve bunun sonucunda ücretlerde yaşanan artış karşısında yönetici sınıf, o güne dek giderek hafiflemiş olan kısıtlamaları köylülere yeniden dayatmaya, serfliği güçlendirmeye ve hem kasabalarda hem de kırsal kesimde ücretleri düşürmeye çalıştı.[121] İngiltere'de 1349-51 yıllarında Kara Ölüm'ün hemen ardından çıkarılan *Statues of Labourers* [Emekçi Yasaları], kısmen İngiltere'deki yasaların hükümlerini takip eden 1351 tarihli Fransız *Ordonnance*'ı [Ferman] ve emekçilerin ücretlerini kontrol etmek amacıyla 1351'de Kastilya Cortes'i, 1352'de Bavyera'daki Alman prensleri ve yirmi yıl sonra, 1375'de Portekiz monarşisi tarafından çıkarılan benzer yasalar bu çabalara verilebilecek örneklerdi.[122]

Serfliği yeniden dayatmaya ve feodal krizin maliyetini emekçi sınıfa yüklemeye yönelik girişimler, sert ve ekseriyetle kanlı bir direnişle karşılaştı. Pek çok Avrupa ülkesinde köylü isyanları, daha kentleşmiş olan Alçak Ülkeler'deyse işçi ayaklanmaları yaşandı.[123] 1353 yılında Kuzey Fransa, 3. yüzyıldaki *Bacaudae*'dan sonra Batı Avrupa tarihinde kaydedilen en büyük köylü isyanı olan *Grande Jacquerie* ile yangın yerine döndü. Fransa, Prosper Boissonnade'ın "devrim kasırgası" adını verdiği isyanlarla 1279 ve 1382 yıllarında yeniden sarsıldı.[124] "Flandre ve Kuzey İtalya'daki daha gelişmiş kentsel bölgeler de özerk komün isyanlarına tanıklık etti, 1378'de Floransa'da çıkan daha radikal bir köylü isyanı, esasen ücretli emekçilerden oluşan Ciompili yün tarakçılarının kısa süreli diktatörlüğüne yol açtı. Daha sonra İngiltere'de çıkan 1381 Köylü İsyanı'nın tek amacı, serfliğin ve mevcut hukuki sistemin bütünüyle ilga edilmesiydi.[125] Kara Ölüm'ün tetiklediği siyasi ve iktisadi mücadeleler, sık sık iç savaşlara dönüşerek 15. yüzyılda da devam etti. Katalonya'da köylüler, 1462-86 Remensa Savaşları'nda doruk noktasına ulaşan bir dizi mücadele içinde, toprak, hareket özgürlüğü, çitlemelerin sonlandırılması ve kiraların ilgası taleplerinde bulundular.[126] Almanya'da 1476'da başlayan köylü isyanları, 1522-25 büyük Köylü Savaşları'yla zirvesine ulaşan uzun bir ayaklanmalar silsilesinin habercisi oldu.[127]

Kara Ölüm Çağında Köylüler Arasında Farklılaşma

Kara Ölüm, 14. yüzyılın tarımsal bunalımını feodalizmin nihai krizine dönüştürerek, derin toplumsal altüst oluşların ve iktisadi değişimlerin damgasını vuracağı yeni bir çağ açtı. Bu bağlamda, pek çok köylü serfliğin baskılarından kaçmak için giderek daha fazla piyasaya yöneldi. Siyasal Marksistler arasındaki piyasaya bağımlılığın iktisadi faillere dayatılması gerektiğini vurgulama

eğilimi düşünüldüğünde bu, özellikle önemli bir noktadır. Siyasal Marksistler, hiçbir koşulda köylülerin isteyerek kapitalist olmayı ya da piyasanın sistematik zorunluluklarına boyun eğmeyi *seçmeyeceğini* ileri sürerler. Bu konum, kapitalizmin doğuşunun doğal bir şeymiş gibi görülmekten çıkarılması gibi büyük bir erdeme sahip olsa da, tarihsel kanıtlar bize, belirli koşullar altında köylülerin serflikten kurtulmak için piyasayı kullanmaya çalıştıklarını gösterir. Zaman içinde bu, onları piyasaya bağımlı kılma gibi genellikle niyet edilmemiş bir sonuç üretmiştir.[128]

Kara Ölüm'ün hemen ardından, pek çok İngiliz köylüsü, düzelen koşullarını, toprak edinmek,[129] artık üretmek[130] ve maddi yeniden üretimlerini güvence altına almanın bir yolu olarak piyasaya katılmak için kullanabilir hale geldi.[131] Köylüler arasında süregiden farklılaşma süreci, vebanın İngiltere'nin feodal tarımsal ekonomisi üzerindeki etkileri sayesinde büyük bir ilerleme kaydetti. Bu en başta vebanın Moğol İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya yayılmasından kaynaklanan demografik değişimin bir neticesiydi. Michael J. Bennet, "köylülerin malvarlıklarının hem giderek artması hem de farklılaşması açısından Kara Ölüm'ün haiz olduğu önem pek az kuşku götürür," diye belirtir.[132] Çünkü İngiltere'nin birçok bölgesinde, yüksek ölüm oranları köylülüğün saflarında kapatılması mümkün olmayan boşluklar açmıştı. Bunun sonucu olan emek kıtlığı, kaçınılmaz olarak uzun vadede köylü sınıfının birçok bölmesinin lehine işleyecek ve çok sayıda boş arazi, hayatta kalan daha girişimci köylülerin tasarruflarındaki toprakları, daha öncesinde hayal edilmesi mümkün olmayan ölçeklerde genişletmelerini mümkün kılacaktı.

Benzer şekilde Jane Whittles da özellikle İngiltere'nin Norfolk kontluğundaki durumla ilgili olarak şunları yazar:

> Malikâne sahibi lordlar Kara Ölüm'den önceki yüzyılda, yüksek toprak talebi nedeniyle ekonomi üzerindeki denetimlerini korumuşlardı. Nüfustaki düşüşle bu etken ortadan kalkınca, farklılaşan ekonomi malikâne sahibi lordların konumunu zayıflattı. Toprak hâlâ ekonomide önemli bir etmendi, ama artık tek etmen değildi ve eskisi kadar güç elde edilmiyordu. ... Köylüler ya da daha doğrusu zengin köylüler, ellerindeki toprakları genişleterek ve giderek daha fazla piyasa için üretime yönelerek 15. yüzyıldaki durumdan faydalandılar.[133]

Bu tür tespitler, genellikle Rodney Hilton tarafından Kara Ölüm'ün ardından Avrupa'nın tarımsal ekonomisinde yaşanan dramatik değişimlere ilişkin çizilen resmi tasdik eder. Hilton'a göre, vebanın Avrupa'daki "toprak: emek oranının" dönüşümü üzerindeki etkileri, Avrupa köylülüğü açısından uzun vadeli iki önemli sonuç yaratmıştı: İlk olarak işlenmeye uygun toprakların bulunabilirliğini arttırmış, ikinci olaraksa gayrimenkullerin üzerindeki kira yükünü hafifletmişti.[134] Kara Ölüm'ü takip eden yüzyılda, kira gelirleri Toskana *contado*'sunda yüzde 40 ile Normandiya'da ve Flandre'ın kimi bölgelerinde

gözlemlendiği gibi yüzde 70 arasında değişen oranlarda düştü. Dahası, alınan ürün başına ödenen kiralar yarı yarıya ile yedide ya da sekizde bir arasında değişen oranlarda azalırken, aynı zamanda reel ücretler de yükseldi. İngiltere'de aynı dönemde ücretler iki katına çıkarak, büyük oranda aile emeğine dayanmayı sürdüren köylü ekonomisinden ziyade senyör ekonomisi üzerinde daha ağır bir yük oluşturdu. Kira yükünün azalması, sonuçta "kısmen köylülerin baskısından, kısmense (özellikle savaşın yakıp yıktığı bölgelerde) toprak sahiplerinin toprakların ekilmeye devam etmesi için kiracı çekme kaygılarından" kaynaklandı. Köylü emekçilerin parasal ücretlerindeki artış, "kuşkusuz (talebin de düşmüş olması gerekmekle birlikte) az bulunur olmalarının doğrudan bir sonucuydu, ancak emeğin üretkenliğinde kayda değer bir artış olmasaydı, bunun yüksek düzeyde sürdürülmesi mümkün olmazdı." Emek üretkenliğindeki bu tür artışlar da sonuçta, "marjinal toprakların terk edilmesinin, otlakların daha fazla bulunur hale gelmesinin ve hayvan sayısının artmasının sonucuydu". Bunun köylü sınıfı içinde giderek artan içsel farklılaşma ve katmanlaşma süreci üzerindeki etkileri muazzam öneme sahipti, zira "küçük toprak sahiplerinin sayısı kayda değer oranda azalmış", "orta tabaka" gözle görülür derecede güçlenmiş ve zengin köylüler de "orta köylüler kadar istikrarlı bir şekilde" olmasa da "konumlarını iyileştirmişlerdi".[135]

Küçük toprak sahiplerinin oranındaki düşüş, belki de feodal tarım ekonomisinin değişen manzarasında yaşanan en önemli gelişmeydi. "Küçük toprak sahiplerinin aile soyunun kuruması, daha varlıklı köylülerinkilere nazaran daha olası olduğundan" ve bu daha varlıklı köylüler, daha geniş topraklara ve genellikle daha küçük ailelere sahip olduklarından, "zengin hanelerin reisleri, erkek çocuklarına küçük toprak sahipleri sınıfına düşmelerine neden olmayacak büyüklükte toprak miras bırakabiliyorlardı".[136] Küçük toprak sahiplerinin elindeki arazilerin sayısında yaşanan bu düşüşün en belirgin görüldüğü yer İngiltere'ydi.

Arden Ormanı'ndaki Stoneneligh Manastırı'nda 8 akre'nin altında toprak kullanan kiracıların oranı, (köylüler tarafından kiralanan manastıra ait bütün topraklarda) 1280 yılında yüzde 61'den, 1392'de yüzde 46'ya düşmüştü. Daha az uç, ama temsil değeri daha yüksek bir örnek vermek gerekirse, 1280 yılında Midland'daki beş kontlukta, küçük toprak sahiplerinin ortalama oranı yüzde 46 iken, 14. yüzyıl sonuna ve 15. yüzyıla gelindiğinde, bu oran bir dizi Midland malikânesinde yüzde 11 ile 28 arasına gerilemişti. Küçük toprak sahibi köylülerin oranında yaşanan bu düşüşün tarım ekonomisinin bir bütün olarak işleyişi üzerindeki etkisi ne kadar vurgulansa azdır, çünkü küçük toprak sahipleri ağırlıklı olarak "lordların yurtlukları ve zengin köylü arazileri için kiralık emek rezervini oluşturuyordu". Dahası bunlar, "ücretleri yükselten ve genellikle [feodal sınıf tarafından] küstah ve talepkâr bulunan" emekçiler,

yani lordlara karşı sınıf mücadelesinin ön saflarında bulunan kişilerdi. Ayrıca, yoğunlaşan köylü mücadelelerinin ve lordların yıllar boyunca değişen uygulamalarının sonucu olan emek rantlarındaki değişim nedeniyle, "lordlar, tıpkı zengin köylülerin arazilerinde olduğu gibi, yurtluklarının ekilip biçilmesi için büyük oranda bu bağımsız işçilerin emeğinden yararlanmak zorundaydı".[137] Bu nedenle Hilton şunu ileri sürer:

> Muhtemeldir ki emek maliyeti, yurtluk tarımının terk edilmesinden büyük oranda sorumluydu ve her halükârda 15. yüzyılın ikinci yarısından önce yüksek emek maliyetlerinin büyük arazi ekonomisinin genişlemesini sınırlamış olması da ihtimal dâhilindedir.[138]

Vebanın 1350 ile 1450 yılları arasında İngiltere'de tetiklediği bu süreçlerin özel önemi, sadece "toprağın görece bol miktarda bulunmasından" kaynaklanmaz; zira bu bolluk, "toprak sahibi aristokrasinin iktidarının güçlendiğine ve kira, hizmet ve yasal kazançlar için kayda değer bir basınç uyguladığına" tanıklık edilen erken Ortaçağ'da da zaten mevcuttu. Bunun yerine 1350-1450 yılları arasında karşımıza çıkan şey, "toprağın görece bol miktarda olmasıyla ... *senyörlük hâkimiyetinin gevşemesi* ve köylü ekonomisi üzerindeki iktisadi yükün gözle görülür şekilde hafiflemesinin bir arada bulunmasıydı". Dolayısıyla Hilton, İngiliz köylü toplumunun, "hâlâ (geniş anlamıyla) feodal bir çerçeve içinde var olmaya devam etse de, kendisine içkin olan hareket yasalarına göre" gelişmeye başladığı sonucuna varır.[139]

Byres'ın da dikkat çektiği gibi Hilton'un açıklamasının önemi, "daha geç tarihli bir tarımsal kapitalizmin [ortaya çıkışı açısından] kritik önem taşıyan bazı sınıf oluşumu süreçlerini" tespit etmesi ve bu süreçlerin izlerini sürmesidir. Çünkü orta köylülük bu dönemde zenginleşirken, "çobanların arasında da 'yarı-kapitalist' bir sınıf" ortaya çıkıyordu. Aynı zamanda zengin köylüler hâlâ kısıtlanmış olsalar da "16. yüzyılda kapitalist çiftçilere doğru dönüşümleri açısından kritik bir rol oynayacak" üretim araçlarını (yani toprak) edinmeye başladılar. Bu dönem itibarıyla dikkat çekici olan, "sadece toprağı ellerinde tutmalarını sağlayan sözleşmelerin doğası değil", aynı zamanda "daha büyük araziler edinme yetenekleriydi". Ve daha önemlisi, bu dönemin sonuna gelindiğinde, "yüksek emek maliyetleriyle ilişkili kısıtlamaların sona ermesi ve gerçek bir potansiyel kırsal proletaryanın ortaya çıkması" ihtimali doğmuştu.[140]

Bu gelişmelerin her biri köylülük içindeki uzun süredir bastırılmış olan sınıfsal farklılaşma sürecine katkıda bulundu. Bir yandan "karşılarına fırsat çıktığında biriktirme ve genişleme arzusuna, araçlarına ve kapasitesine"[141] sahip, elinde sermaye ve geniş arazi parçaları olan zengin bir köylü sınıfı ortaya çıktı.[142] Brenner'ın iddia ettiğinin aksine, sadece lord sınıfına münhasır olmayan toprakların ele geçirilmesi ve kapitalist çiftliklerin[143] ortaya çıkması süreçlerine katkıda bulunacak olanlar da, bu zengin köylü kiracılardı.[144]

Köylüler arasındaki bu farklılaşma sürecinin diğer bir veçhesini ise, toprağı kiracı çiftçi olarak işlemek zorunda kalan ücretli emekçi köylü tabakasının ortaya çıkışı oluşturuyordu. Brenner'ın hayırhah bir eleştirmeni olan Colin Mooers'ın da yazdığı gibi, "İngiliz lordlarının 17. yüzyılda köylü haklarına saldırıda bulunabilmeleri, ancak köylü topluluğunun daha öncesinde iktisadi farklılaşma nedeniyle zayıflamış olmasıyla açıklanabilirdi." Mooers, yeomanların "küçük kapitalist birikim" sürecinin ürünü olan atılımlarının, "büyük ölçekli kapitalist çiftçiliğin daha sonraki gelişimi açısından hayati bir ara aşama olduğunu" belirtir. "İngiliz ticari kapitalizminin eşsiz üçlü örüntüsü başka nasıl açıklanabilir ki?" Çünkü daha sonra 18. yüzyılın büyük ölçekli kapitalist çiftliklerinde ücretli emekçi olarak çalışmaya başlayacak olan kiracı köylülerin "bir yerden gelmiş olmaları gerekiyordu".[145] Kısacası, uzun süredir bastırılmış olan köylülük içindeki katmanlaşma süreci, kapitalist üretim ilişkilerinin Avrupa'da, özellikle de İngiltere kırsalında ilk olarak nasıl ortaya çıktığına dair hikâyenin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Kara Ölüm çağında gerçekten yola koyulan ve olgunlaşan da işte bu hikâyedir.

İngiliz tarım ekonomisindeki dönüşümleri, 1350-1450 dönemi ilerledikçe ve "'hali vakti yerinde köylü çiftçiler' yeni topraklar kiralayabilir hale geldikçe" keskinleşen sınıf çatışmaları üzerinden tartışan Byres, birbiriyle ilişkili bütün bu gelişmelerin feodalizmden kapitalizme geçişin anlaşılması açısından nasıl bir önem taşıdığını gayet güzel özetlemiştir. Feodalizm altında köylülük içinde yaşanan daha önceki farklılaşma bu zengin köylü katmanını yaratmamış olsaydı, daha uzun süreli sözleşmelerin yapılması ihtimali doğmayacak ya da en azından bunun ortaya çıkması çok daha uzun bir süre alacaktı. Arazilerini genişletmek isteyen zengin köylülerin (hem geçici hem de kalıcı olarak) ilave emek kiralaması gerekecekti. Sonuçta zengin köylülerin "[ücretli] emekle kurdukları ilişki değişecek ve çatışma çıkma olasılığı artacaktı".[146]

Köylülük içindeki bu farklılaşma sürecinin feodalizmden kapitalizme geçişin ardında yatan "ilk devinim" olduğu konusunda Byres ile hemfikir olsak da olmasak da şu nokta açık olmalıdır: Kara Ölüm'ün feodal tarım ekonomisi ve sınıf konfigürasyonu üzerindeki etkileri, özellikle İngiltere'de eskinin –feodal sistem– çöküşünü ve yeni kapitalist şafağı müjdeleyen çok sayıda gelişmeye ivme kazandırması açısından yaygın ve derin oldu. Salgının ilk olarak Avrupa'ya taşınmasını sağlayan ve böylece içsel eşitsizlik sürecini (köylülük içinde farklılaşma) ve sınıf çatışmasını daha da güçlendiren eşitsiz ve bileşik gelişmenin Moğol vektörü, mevcut feodal iktidar ilişkilerini önemli ölçüde zayıflatırken, eş zamanlı olarak yeni (kapitalist) üretim ilişkilerinin ve toplumsal güçlerin gelişimini de hızlandırdı. Şimdi Kara Ölüm'ün sonucunda kapitalizme geçiş açısından önem taşıyan son bir etmeni, yani vebanın üretici güçlerin gelişimi üzerindeki etkilerini ele alacağız.

Üretici Güçlerin Gelişimi

Salgın sonucunda, çalışma çağındaki insan sayısında yaşanan kitlesel kayıp[147] nedeniyle, toprak emek karşısında çok daha bol bulunur hale geldi. Bu tarımsal ürünlerin fiyatlarını, mamul mallar, özellikle de yüksek emek oranlarına sahip olanlar karşısında düşmeye zorladı. Hem toprak kiraları hem de faiz oranları ücretler karşısında geriledi. Sonuç olarak emeğin ve köylülerin gelirleri artarken feodal toprak sahibi sınıfların gelirleri düşmeye başladı. Zorunluluk nedeniyle, tarım ve manifaktür, daha sermaye yoğun bir çizgide gelişmeye başladı ve böylece üretici güçlerde yaşanacak yeni gelişmeleri tetikledi.[148] Benzer şekilde, çalışma çağındaki nüfusun dramatik bir şekilde azalması da toprak gibi kaynakların serbestleşmesine ve bunların yeni ve –çoğunlukla– daha üretici uygulamalarda kullanılmasına katkıda bulundu. Serbest kalan topraklar artık tahıl ekme dışında amaçlarla kullanılabilir, geleneksel olarak tahıl üretmek için kullanılagelen değirmenler artık kumaş yıkamak, odun kesmek, körükleri çalıştırmak gibi işlere uyarlanabilirdi.[149]

Böylece maddi kaynakların yeniden kullanıma sokulması, yeni üretici güçlerin serbest bırakılmasını ve geliştirilmesini sağladı. Ücretlerde kiralara ve sermayenin fiyatına[150] nazaran keskin bir artış yaşandığından, kıtanın her yanındaki üreticiler ve toprak sahipleri, sistematik bir şekilde emeği toprak ve sermaye ile değiştirmeye başladılar.[151] David Herlihy, faktör ikamesinin –giderek pahalılaşan emeğin ucuz toprak ve sermayeyle ikamesi– sistematik hale gelmesinin nasıl doğrudan ya da dolaylı olarak emeğin üretkenliğini ve daha genel olarak üretici güçlerin gelişimini canlandıran çeşitli süreçlere yol açtığını incelemiştir. Örneğin tarım sektöründe, toprağın sürülmesinde köylülere yardımcı olması için öküz satın alınması ve gübre kullanımı giderek yaygınlaştı. Her iki maddi girdi de köylülerin daha verimli bir şekilde çalışmasını sağladı ve bu da emeğin genel üretkenliğini arttırdı. Benzer şekilde kent sektöründe, faktör ikamesi geliştirilmiş alet ve makinelerin satın alınmasını mümkün kılarak, yine kentli emeğin genel üretkenliğinin artmasını sağladı. Bu süreçler sadece emeğin yerine mevcut alet ve makinelerin geçmesini içermiyor, aynı zamanda son derece yaygın teknolojik buluş örneklerine de yol açıyordu. Yüksek emek maliyetlerinin sistematik olarak emekten tasarruf sağlayan buluşların kullanılmasını teşvik ettiği bu dönemde, bütünüyle yeni alet ve makinelerin geliştirilmesine tanıklık edildi. "Esasen bu nedenle," diye belirtir Herlihy, "bir dizi daha sermaye yoğun endüstrinin ortaya çıktığı,"[152] "geç Ortaçağ etkileyici bir teknolojik kazanımlar dönemiydi."[153] Denizcilik devrimi ve ateşli silah kullanımındaki sarsıcı buluşlar buna örnek verilebilir.[154]

Sonuç olarak 14. yüzyılın salgın tarafından tetiklenen krizi, Hollanda, İngiltere, Güney Almanya ve İtalya'nın bazı kesimlerinde bir dizi yeni kırsal ve kentsel tekstil sanayinin ortaya çıkmasına yol açtı.[155] Fakat bu genel iktisadi daral-

ma döneminde, "ulusal" pazarların birçoğu bu tür sanayilerin sürdürülebilmesi için fazlasıyla sınırlıydı. "Bu nedenle bu sanayi, dışarıda pazar aramak zorundaydı," ki "14. yüzyılın ikinci yarısından sonra İngiltere ve Hollanda'da yaşanan da bu oldu."[156] Baltık ülkeleri ihracata yönelik bu yayılmacılığın ana hedefini oluşturacaktı. Portekizliler ile İspanyollar denizaşırı yayılmalarına başladıklarındaysa, İngilizler ve özellikle de Hollandalılar, Baltık devletleriyle İber Yarımadası arasındaki ticari mübadelelerde önemli birer aracı haline geldiler. "Böylece Kuzeybatı Avrupa ülkeleri, özellikle de Hollanda ve İngiltere, 15. yüzyıldan başlayarak hem Baltık ülkeleri hem de İspanya ve Portekiz'le olan ticari bağlantıları sayesinde önemli gelişme fırsatları yakaladılar."[157] Birlikte ele alındığında, kısmen salgınlara eşlik eden demografik yıkımın tetiklediği 14. yüzyıl krizi, Kuzeybatı Avrupa ülkeleri için yeni sınai faaliyetlerin ve ticari fırsatların doğuşuna yol açtı. Böylece Kara Ölüm çağı, "Alçak Ülkeler ve İngiltere'deki sanayilerin yünlü tekstil ürünlerinde Akdenizli üreticileri geride bırakmasıyla" Avrupa içi iktisadi ilişkilerin yapısal olarak yeniden inşa edilmesine tanıklık etti.[158]

Kuzeybatı Avrupa'daki bu tür değişimlere koşut olarak, Kara Ölüm modern öncesi dönemde üretkenlikteki artışın ve iktisadi gelişmenin temel bir göstergesi olan kentleşme sürecini de önemli ölçüde canlandırdı.[159] Vebanın ardından, kentleşme 15. ve 16. yüzyıllarda Hollanda'da ve 16. yüzyılda İngiltere'de özellikle hız kazandı. Dahası, Kara Ölüm'ün uzun vadeli etkileri Kuzeybatı Avrupa'da, esasen tarıma dayanan bir iş gücünden, giderek daha fazla hizmet sektörüne ve sanayiye dayanan bir işgücüne doğru, neredeyse altı yüzyıla yayılacak *yapısal bir değişimin* başlangıcını imledi.[160]

Tarımsal ekonomide de önemli değişimler yaşandı. Köylülerin kitlesel olarak topraktan sürülmesiyle birlikte, lordlarla kiracılar arasındaki mücadeleler çok daha düşük kiralarla, daha az yükümlülükle ve daha uzun kira sözleşmeleriyle sonuçlandı. Batı Avrupa'da nüfus artışı vebanın ardından birkaç kuşak boyunca eski haline dönemediği için, bu tür düzenlemeler, sonuçta, para rant ödemelerinin 16. yüzyılda emek hizmetlerinin yerini almasıyla malikâne ekonomisinin çözülmesine yol açtı. Bütün bunların önemli bir sonucu, bu denli yaygın kurumsal değişimlerin özellikle Kuzeybatı Avrupa'da tarım ekonomisinin giderek ticarileşmesine imkân sağlamasıydı. Sonuç olarak bölgedeki köylü üreticiler, piyasalar için üretim yapmak ve üretkenliği arttırmak gibi yeni fırsatlara giderek daha fazla yanıt verebilir hale geldiler. Yine, bütün bu gelişmeler, Avrupa'nın güneyinden ziyade kuzeybatısında gerçekleşti.[161]

Bu süreçler aynı zamanda belirgin bir siyasi veçheye de sahipti, çünkü emek kıtlıkları, daha zayıf feodal hak ve yükümlülüklerden faydalanan daha zengin köylü sınıflarının ve kentli seçkinlerin pazarlık gücünü arttırdı. Bu tür eğilimlerin önüne geçmek için, hırslı siyasi yöneticiler topraklarındaki hukuki bü-

tünleşmeyi arttırmaya çalıştılar. Bu da sonuçta, ticarileşmeyi daha fazla canlandırma ve böylece "Uzun 16. Yüzyıl patlaması için sahneyi hazırlama" gibi bir etkisi olan, daha rekabetçi pazarların ortaya çıkmasına yol açtı.[162] Stephen Epstein'in Kara Ölüm'ün "yüzyıllardır birikmekte olan basınçları hızla yoğunlaştırarak feodal ekonominin alt düzey bir 'denge tuzağından' daha yüksek bir büyüme güzergâhına geçişine [önemli bir katkıda] bulunduğu" tespitine kısmen katılabiliriz.[163]

Epstein, sürekli olarak Kara Ölüm'den kuramlaştırılması mümkün olmayan "dışsal bir olay" diye söz etse de, bu bakış açısının *toplumlar arası* düzeye ve ona eşlik eden eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiklerine doğru genişletilmesi, vebanın nedenlerinin ve sonuçlarının sosyo-tarihsel gelişmeye dair daha geniş bir tasavvura dâhil edilebileceği, kuramsal bir mercek sunar. Nitekim, Kara Ölüm ile sosyo-ekonomik ve siyasi sonuçları, Geç Ortaçağ'ın çığır açan dönüşümlerindeki çok önemli bir uğrağı imlemiştir. Bunu yalnızca nihayetinde Kuzeybatı Avrupa'da (özellikle de Hollanda ve İngiltere'de) erken modern dönemde yaşanan kapitalist atılımlara yol açan gelişmeleri tetikleyerek değil, aynı zamanda yükselen bu kapitalist toplumların gelişimsel olarak Güney Avrupa'nın daha öncesinde lider olan ekonomilerini yakalayıp geçmesini sağlayan sosyo-ekonomik koşulları yaratarak da yapmıştır.[164]

Sonuç

Bu bölümde eşitsiz ve bileşik gelişmenin sunduğu çok çizgili perspektifin, uzun bir süredir göçebe toplulukları tarihin çeperine iten evrimci yaklaşımları altüst etmek ve hatta hükümsüz kılmak için bir yol sunduğunu ileri sürdük. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin hareketli teritoryallik biçimlerine, hassaslığını ortaya koyarak, devlet dışı failliğin kavranıp dünya tarihsel anlatılara yeniden dâhil edilebileceği kuramsal bir çerçeve sunduk. Böylece, Moğol İmparatorluğu'nun kapitalizmin oluşumundaki tarihsel failliğini teslim etmenin bir yolunu sunduğumuzu ümit ediyoruz. Bir yandan Avrasya Kıtası'nın Moğolların emperyal otoritesi altında birleşmesinin Avrupa'da ticari büyüme için uygun koşulları yarattığını gösterdik. *Pax Mongolica*, böylece, daha sonra modern kapitalist dünya-sisteminin baskın bir özelliği haline gelecek olan ticari ilişkileri önceden haber verdi. Diğer yandan Moğol yayılmasının hem Dünya-Sistemi Kuramlarında hem de dünya tarihçileri tarafından tipik olarak vurgulanan ticari ilişkilerin ötesine uzandığını ve farklı bölgelerin Moğol İmparatorluğu içinde ve Moğol İmparatorluğu sayesinde bütünleşmesinin, "küreyi hastalık yoluyla birleştirmek" gibi niyet edilmemiş bir sonuç doğurduğunu da ortaya koyduk. İleri sürdüğümüz üzere, Kara Ölüm'ün müteakip yayılmasının Avrupa'daki feodal üretim biçimi açısından yıkıcı sonuçları oldu.

Moğol İmparatorluğu, iki açıdan -ticari ağların yaratıcı bir şekilde bütünleştirilmesi ve Kara Ölüm'ün yıkıcı etkileri yoluyla- kapitalizmin doğuşu açısından belirleyiciydi. Özellikle Kara Ölüm'ün hızlandırdığı uzun süreli tarım isyanları, senyörlük yönetiminin etrafında çeşitli devrim ve karşıdevrim biçimlerini tetikleyerek, feodal toplumsal ilişkileri, sonunda feodal sistemin yeniden ayağa kalkamayacağı şekilde yeniden düzenledi. Senyörel tepkinin başarısı, sınıf güçleri arasındaki dengeye ve daha önceki içsel farklılaşma süreçlerine bağlıydı. Findlay ve O'Rourke'un belirttiği üzere:

> Her bölgede vebanın etkisi, ücretlerin yükselmesi, toprak kiralarının düşmesi ve dolayısıyla toprak sahiplerinin serfliğe yönelik taleplerinin artması oldu... Ticaretin ve nüfusun eski haline dönmesi batıda kentli, doğudaysa kırsal çıkarların lehine seyretti.[165]

Bu farklı sonuçların arkasındaki temel neden, Doğu ve Batı Avrupa'da toprak ve emek arasındaki farklı ilişkilerde yatıyordu. Doğu Avrupa'daki demografik çöküş mutlak açıdan Batı Avrupa'dakine nazaran fiilen daha hafif olsa da, bölgeye halihazırda damgasını vuran endemik emek kıtlıkları göz önüne alındığında, yarattığı gerilim daha fazlaydı. "Doğu Avrupa'nın az nüfuslu geniş bölgeleri düşünüldüğünde," diye belirtir Anderson, "köylülerin firar etmesi her yerde lordlar için akut bir tehlike teşkil ediyordu, topraksa potansiyel olarak çok boldu... Bu nedenle toprak/emek oranı soylu sınıfı köylülerin hareketliliğini zor kullanarak kısıtlamaya ve daha geniş malikâne arazileri oluşturmaya zorladı."[166]

Robert Brenner'a göre, demografik çöküşün farklı etkilerini açıklamak açısından en önemli etken, sınıf mücadelesinin dinamiklerinde yatar. Bu dinamikler ilk olarak, her bir toplumda köylü örgütlülüğünün, sınıf bilincinin ve içerideki dayanışmasının farklılaşmış düzeylerini; ikinci olaraksa, yönetici sınıfın farklılaşmış birlik ve devletle olan ilişki düzeylerini içerir.[167] Başka bir deyişle, Kara Ölüm'ün çeşitli etkilerini açıklamada kullanılabilecek temel değişken -özellikle bir yandan tarımsal üretimde köylü ve lord sınıfları arasında, diğer yandansa lordlar ve devlet arasında yaşanan- içsel farklılaşmanın toplumsal biçimlerindeki *eşitsizlikti*. Öyle gözüküyor ki bu "eşitsizlik" ve "bileşiklik", Batı Avrupa'da serfliğin sona ermesinde merkezî bir rol oynadı ve daha sonra kapitalist üretim ilişkilerinin doğuşunun önünü açtı.

Brenner için bu değişkenler Kara Ölüm'ün ardından İngiltere (tarımsal kapitalizme doğru) ve Fransa'da (feodalizmin güçlenmesine doğru) izlenen farklı gelişimsel güzergâhları açıklamaktadır. Fransa'da monarşik devlet "sınıf benzeri" bir karakter kazanarak, köylülerin ürettiği artık için lordlara rakip çıktı. Bu, köylü isyanları patlak verdiğinde, devletin âdet olduğu üzere, mülkiyet haklarını koruyarak ve vergilerini sabitleyerek onları toprak sahiplerine karşı koruması anlamına geldi. Köylülerin özgürlüklerinin tahkim edilmesi, tarımsal ilişkilerde

zorlayıcı piyasa güçlerinin ortaya çıkmasını engelledi ve Fransa'nın esas itibarıyla feodal bir devlet olarak kalmasına neden oldu. Bunun aksine, İngiltere'de toprak sahibi sınıf mensupları, hem birbirlerine hem de devlete karşı kayda değer bir birlik geliştirdi ve böylece köylü isyanları çıktığında, devlet toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hareket etti. Bu İngiliz toprak sahiplerinin köylü mülklerini "ele geçirerek, tahkim ederek ve çitleyerek" topraklarını korumalarına izin verdi ve üretimde piyasa güçlerinin gelişmesine ve kiracı kapitalistlerle simbiyotik ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açtı; kısacası, tarımsal kapitalizmin kesintisiz iktisadi gelişiminin işareti oldu.[168]

Brenner, çarpıcı bir şekilde, İngiltere'de ortaya çıkan ve diğer yerlerde benzeri görülmeyen lordlar arasındaki birliğin arkasında, belirgin bir biçimde uluslararası nitelik taşıyan bir etkenin, yani 11. yüzyıldaki Norman fetihlerinin yattığından söz eder.[169] Benzer şekilde Anderson da, "Norman feodalizminin hem ilk baştaki askerî fetih hem de ülkenin makul büyüklüğü tarafından zorunlu kılınan erken idari merkezileşmesi ... alışılmadık ölçüde küçük ve bölgesel olarak birleşmiş bir soylu sınıfı yarattı" diye belirtir.[170] Bununla birlikte Normanların bu şekilde karşımıza çıkması sorunludur, zira Brenner'ın bu dışsal belirlenimi ele alış biçimi, hiçbir yerde tarımsal kapitalizmin gelişimini kuramlaştırma çabasına dâhil edilmez. Bunun yerine bir defaya mahsus, uluslararası bir ekmiş gibi gözükür.[171]

Brenner, "uluslararası olanı" kuramlaştırmadığı için, 16. yüzyıldaki İngiliz soyluluğu ile devlet arasında var olan ilişkilerin izini 11. yüzyılda yaşanmış bir nedene doğru sürmekte hiç de zorlanmaz. Kuramdaki uzamsal tünelleme, tarihteki zamansal tünellemeye yol açar ve tarihsel konjonktürler, yarım binyıl uzaklıktaki bir fenomenle açıklanır. Bu, arada geçen yıllara ilişkin kanıtlarla sınandığında, kökleri 11. yüzyıla götürülen lordlar arasındaki birliğe ilişkin açıklamanın ne kadar sürdürülebilir olduğuna dair çok sayıda soruya yol açar. Örneğin, Yüzyıl Savaşları'nda ya da Güller Savaşı'nda İngiliz lordları arasındaki mücadelenin doğurduğu krizlerin açıklaması nedir?

Bir sonraki bölüm, İngiltere'de yönetici sınıf içinde kurulan birliğin aslında, Kara Ölüm'ün ardından Avrupa'yı pençesine alan jeopolitik karmaşadan görece uzak kalmasına nasıl dayandığına bakarak bu eksikliği gidermeyi amaçlıyor. Jeopolitik etkenlerin bu şekilde dışarıda bırakılması, Brenner'ınki gibi içselci bir yönteme dönüşebilir gibi gözükse de, daha yakından baktığımızda, İngiltere'nin yalıtılmışlığının, belirgin bir biçimde kıtada yaşanan jeopolitik çatışmalarla ilişkili, uluslararası kökenleri olduğunu göreceğiz. Bu özel olarak kapitalizmin doğuşuna ilişkin uluslararası açıklamamızın kapsamını bir başka Avrupa dışı aktöre, Osmanlı İmparatorluğu'na doğru genişletecek. Bir sonraki bölümde Osmanlıların kapitalizmin oluşu üzerindeki etkisini ele alacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Uzun 16. Yüzyıl Boyunca Osmanlı-Habsburg Rekabeti

Modern Tarih Osmanlı fetihlerinin gerilimi altında başlar.

Lord Acton, 1899[1]

Giriş

16. yüzyıl Avrupa tarihi, tarihsel sosyolojik anlatılarda özel bir yere sahiptir. Bu yüzyıl kendisinden önceki Ortaçağ ile karşılaştırıldığında, çarpıcı bir toplumsal değişim ve gelişim dönemiydi. Hem bilinmeyen topraklarla karşılaşması hem de kendi kendini tanımlaması açısından, 16. yüzyıl gerçekten de Avrupa'nın "Keşifler Çağı"ydı. Ama yine de bu yüzyıl, 17., 18. ve 19. yüzyıllarda kendisini takip eden "Devrimler Çağı"nda[2] yalnızca marjinal bir yere sahiptir. Bu tür bir ikilik, dönemin "erken modern" şeklinde nitelenmesine de yansımıştır. "Modern" terimi sonraki 300 yılda yaşanacak olayları öngörürken, "erken" sıfatı henüz tam olarak çiçek açmamış, çağ açacak bir tomurcuklanmayı ya da henüz doğmamış bir toplumun embriyonik şekillenmesini akla getirir. Tıpkı Rönesans kültürünün geçmişe ve geleceğe dair Janus yüzlü bir tasavvurla tanımlanması gibi, dönemin jeopolitiği de eskinin toplumsal ilişkilerine mahkûm olmayı sürdüren diplomasi ve savaş alanlarındaki yeni buluşlarla damgalanmıştır. Sızlanan bir aristokrasinin rahmini dolduran alışveriş, ticaret ve üretimse, kapitalizmin doğum çığlıklarını önceleyen ilk birikimin derin nefesiyle birlikte, bu arkaik düzenin yırtılarak parçalanmasının ilk işaretlerini sergilemiştir.

Erken modern dönemi inceleyen bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmin oluşumundaki tarihsel öneminin izlerini sürebilmek için bir ipucu olarak Holbein'ın *Elçiler* isimli tablosundaki Türk kiliminden yola çıkıyor. Hatırlayacak olursak bu kilim bizi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Dünya keşifleri, ilk birikim, dinî isyan ve Habsburg üstünlüğü bağlamında, Avrupa'daki bu çok katmanlı gelişmelerin arkasında yatan ve pek çok açıdan temelini oluşturan sürekli ve önemli bir mevcudiyete sahip olduğu konusunda uyarır.[3] Bu dönemde, Osmanlılar Avrupa'nın en fazla karşı karşıya geldiği Hıristiyan ol-

mayan "Öteki"yi[4] oluşturuyor ve "manşetlerden hiç inmiyor, Akdeniz dünyasının (ve ötesinin) jeopolitiğini derinden dönüştürüyor"du.[5] Daniel Goffman'ın deyişiyle, "bu bir Venedik ya da Habsburg Avrupası olduğu kadar bir Osmanlı Avrupası'ydı da."[6] Fakat Osmanlıların Holbein'ın tablosunda ima edilen üstü örtülü merkeziliğine rağmen, erken modern Avrupa'ya ilişkin hâkim kuramlar, Osmanlılar görmezden gelinerek inşa edilmiştir. Siyaset, ekonomi, kültür ya da ideoloji, hangi alanda olursa olsun, kapitalist modernite genellikle Avrupa'ya özgü, *nevi şahsına münhasır* bir gelişme olarak anlaşılmıştır. Kısacası, kapitalizmin kökenlerinin tarihi su götürmez bir şekilde Avrupa merkezci bir tarihtir (bkz. Birinci Bölüm).

Bu bölümde inceleme ve eleştiri konusu edilecek Avrupa merkezci yaklaşımın iki uğrağı vardır; bunlardan ilki *tarihsel öncelik*tir. Herhangi bir verili gelişme güzergâhının bir toplumun kendi içsel dinamiklerinin ürünü olduğu varsayımına dayanan Avrupa merkezcilik, "Avrupa'da modernitenin doğuşunun içkin ve özerk"[7] bir süreç olduğunu farz eder. Bu nedenle kültür tarihinde Rönesans'ın doğuşu yalnızca *Avrupa içi* bir fenomen olarak karşımıza çıkar.[8] Mutlakıyetçiliğin ve modern devlet sistemlerinin yükselişine ilişkin çözümlemeler de benzer şekilde, bütünüyle Avrupa toprakları için geliştirilmiş, Avrupa dışı örneklerse ancak mukayese amacıyla çözümlemeye dâhil edilmiştir (tabii eğer edilmişlerse).[9] İster iktisadi bir biçim,[10] isterse toplumsal bir sistem[11] olarak ele alınsın, kapitalizmin kökenlerine dair hâkim açıklamalar, bu kökenleri doğrudan Batı Avrupa'ya yerleştirirken, Avrupa dışında kalan dünya da sömürülen ve edilgen bir çepere indirgenir.[12] Bu açıdan, döneme ilişkin mevcut tarih yazımındaki yaygın Avrupa merkezcilik sorunu, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun yetersiz bir şekilde kuramlaştırılmasından değil, Avrupa modernitesinin aynı ölçüde sorunlu ve tek taraflı bir biçimde tasavvur edilmesinden de kaynaklanır.

"Doğulu" toplumların "Batılı" toplumlardan epistemolojik olarak ayrılmasının (ya da *epistemolojik dışsallığın*) bir sonucu olarak, Avrupa merkezcilik gelenek ve modernite arasındaki gelişimsel (ve bazı örneklerde normatif) ayrımı, "Batı" ve "Doğu"nun birbirinden uzamsal olarak ayrılması üzerinden ifade ve tespit eder. Bunun sonucunda, kapitalizmin kökenlerinin incelenmesi, Osmanlıların failliğinin silindiği ya da görmezden gelindiği, sadece Avrupa'ya münhasır bir süreç haline gelir. Bu 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu tarihine ilişkin çalışmaların düşüncesizce görmezden gelindiği anlamına gelmez.[13] Fakat Osmanlı İmparatorluğu, emperyal gücünün zirvesine ulaştığı döneme dair incelemelerde, genellikle "Avrupa kültürünün dışında, büyük oranda ona yabancı ... bir toplumsal formasyon, Hıristiyanlığa yönelik İslami bir tecavüz" ya da Batı modernitesinin özgüllüğünün ve ayrıksılığının tanımlanmasında kullanılabilecek mukayeseli bir örnek vaka olarak ele alınmıştır.[14]

Osmanlılarla Avrupa arasındaki epistemolojik ayrım, modernitenin Avrupa'nın uzamsal olarak çizilmiş ve sızdırmaz bir şekilde mühürlenmiş sınırları içinde doğuşuna ilişkin *ontolojik olarak tekil* bir anlatıya dayanır. Bu noktada Avrupa merkezciliğin ikinci uğrağı olan *içselci metodoloji*si görünür hale gelir. "Doğu"ya dair algılar bunun sonucunda Doğu'nun özsel(ci) niteliklerine, yani tipik olarak İslam'a, Oryantal despotizme ya da Asya tipi üretim biçimine odaklanır. Aynı zamanda, "Batı"nın ayrıksılığı da kendi içsel ve özerk tarihi çerçevesinde sunulur. Bu ontolojik iddia herhangi bir verili gelişim güzergâhının, bir toplumun kendi *içkin* dinamiklerinin ürünü olduğu ve dolayısıyla sosyolojik kuramlaştırmaların, ancak tek bir toplumun dâhili sınırları içinde türetilebileceği varsayımına yol açar.

Dünya Tarihi ve postkolonyal çalışmalar alanlarında yapılan yakın tarihli araştırmalar, Avrupa merkezcilik tuzağını hem bozmak hem de bu tuzaktan kaçmak için tarihi "Yeniden Doğu"yu[15*] merkeze alarak yazmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmalar, Avrupa'nın tarihsel önceliği düşüncesini sarsan geniş ve yeni ampirik çerçeveler sağlasalar da, ampirik bulguları ışığında bu çabaya eşlik etmesi gereken kapitalizmin kökenlerini kuramlaştırmaktan kaçınarak, Osmanlıların kapitalist modernitenin inşasında oynadıkları rolü büyük oranda görmezden gelmeye devam etmişlerdir. Avrupa merkezcilik karşıtı bir araştırma gündemi içinde çalışan Osmanlı tarihçileri bile, kapitalizmin kökenlerine ilişkin tartışmaların dışında kalma eğiliminde olmuştur.[16] Bu nedenle, "Doğu" ve "Batı" ya da Avrupa ve Osmanlılar arasındaki kemirici ayrım, Avrupa merkezcilik karşıtı açıklamalarda bile yeniden üretilme eğilimindedir.

Birinci Bölüm'de postkolonyalizme getirdiğimiz eleştirilere geri dönmek ve bu eleştirileri genişletmek için, tarihe dair gerçekten Avrupa merkezci olmayan bir yorum geliştirilmek, bu geleneksel kavramlara ilişkin tarihsel ve sosyolojik çalışmaların yürütüleceği alternatif bir kuramsal çerçeve ortaya konmak zorundadır. Bu tür bir alternatifin henüz ortaya çıkmamış olması, moderniteye dair çalışmaların *Avrupa merkezci realizm* adını verebileceğimiz bir çıkmaza girmesine, tarihsel kayıtlar ışığında, kapitalizmin kökenlerine ilişkin Avrupa merkezci açıklamalara herhangi bir alternatif getirilemeyeceği iddiasına saplanıp kalmalarına neden olmuştur. Gerçekten de bu realizmi onaylayanlar açısından Avrupa merkezcilik düpedüz sorunsuzdur.[17]

Bu bölümde, Osmanlıların Uzun 16. Yüzyıl'ın jeopolitiğinde taşıdıkları önemi tespit etmek için, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı üzerinden "Holbein'a dönüyoruz". Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun, *Elçiler*'deki esas tarihsel

---

* Yazarlar burada Andre Gunder Frank'ın Türkçeye *Yeniden Doğu* adıyla çevrilen *ReOrient* başlıklı kitabına atıfta bulunmaktadır. Frank bu başlığı seçerek, *orient* sözcüğünün İngilizcede hem Doğu, hem de yönlendirme anlamlarına gelmesinden hareketle, Avrupa merkezciliğe karşı tarihin Doğu'ya hak ettiği yer verilerek küreselci bir perspektifle yeniden yazılmasını önermektedir. *–çev.*

temalar, yani Habsburgların imparatorluk inşası çabalarına direnen feodal Avrupa'nın siyasi parçalanışı, Akdeniz'in jeopolitik ve ticari merkeziliğinin Atlantik'e doğru yapısal kayışı ve ilkel sermaye birikimi üzerindeki nedensel etkilerini ortaya koymaya çalışıyoruz. Her biri kapitalizmin ortaya çıkışında hayati rol oynayan bu gelişmelerin, Osmanlıların Avrupa üzerindeki jeopolitik basıncından nedensel olarak ayrılamayacağını ileri sürüyoruz. Bu argümanı geliştirirken, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramını kullanarak Avrupa merkezciliği eleştirmeyi, ona meydan okumayı ve bu süreç içinde bu kuramın Avrupa merkezci olmayan referanslarını göstermeyi amaçlıyoruz. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin, Avrupa merkezciliğin yukarıda tanımlanan iki uğrağını da doğrudan irdelediği için, bu tartışmalara olumlu ve aydınlatıcı bir katkıda bulunabileceğini öne sürüyoruz. Eşitsiz gelişme, gelişmenin "en genel yasası"nın çok çizgili bir nitelik taşıdığını ortaya koyarak, tarihsel öncelik varsayımlarına temel teşkil eden ontolojik tekilliği ve buna eşlik eden tek çizgili tarih algısını aşmak için ihtiyaç duyulan çareyi sağlar. Bileşik gelişmeyse, bu çoğulluğun içsel olarak etkileşime dayalı bir niteliğe sahip olduğundan yola çıkarak, Avrupa merkezci yaklaşımların metodolojik içselciliğine karşı çıkar (bkz. İkinci Bölüm).

Bu bölümde, "neden Avrupa?" sorusuna, ancak ve ancak özgül gelişiminin Uzun 16. Yüzyıl'daki uluslararası ilişkiler bağlamına yerleştirilmesiyle yanıt verilebileceğine dair argümanımızı daha da geliştiriyoruz. Sonuç olarak, Dünya-Sistemi Kuramcılarının, Siyasal Marksistlerin ve benzerlerinin sunduğu hegemonik perspektiflerin haiz olduğu Avrupa merkezci uzam-zamansal sınırlardan kurtulmak, tipik olarak Avrupa merkezci çözümleme tarafından görmezden gelinen bir veçhenin –"uluslararası olan"ın– kuramlaştırılmasını gerektirir. İkinci Bölümde ileri sürüldüğü üzere, eşitsiz ve bileşik gelişme, tarihsel süreçlerin her zaman verili bir konjonktürde uzamsal olarak farklı, çizgisel olmayan nedensel zincirlerin çoğulluğunun bir sonucu olduğunu ortaya koyarak, tam da bu tür bir kuram sunar.

Aşağıda, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasında Uzun 16. Yüzyıl'da var olan jeopolitik ilişkilerin, eşitsiz ve bileşik gelişmenin kapitalizmin ortaya çıkışını besleyen vektörlerinden birini teşkil ettiğini gösteriyoruz. Birinci kısımda, haraççı Osmanlı İmparatorluğu ile feodal Avrupa devletleri arasında bir *eşitsizlik* ilişkisinin gelişmesine temel oluşturan toplumsal ilişkileri inceliyoruz. Avrupa ile Osmanlı arasındaki bu eşitsizlik ilişkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında sahip olduğu pek çok siyasi, askerî, iktisadi ve teritoryal avantaj yarattı. Bu eşitsizlik biçimleri, Avrupa'da kapitalizmin oraya çıkışı açısından hayati olduğunu ileri sürdüğümüz, Osmanlı'nın "dışsal zorunluluk kamçısını" ve Avrupa'nın "tarihsel geri kalmışlık ayrıcalığını" mümkün kıldı. İkinci kısımda, Avrupa ile Osmanlı arasındaki bu etkileşim uğraklarının bileşik gelişmenin çeşitli örneklerini nasıl yarattığını, bu çerçevede

"geri kalmışlığının" Avrupa'yı Osmanlıların sahip oldukları gelişimsel avantajlara ayak uydurmaya ve bunları benimsemeye nasıl zorladığını gösteriyoruz. Özellikle, Osmanlıların imparatorluk inşası çabalarının Habsburglardan kaynaklanan emperyal tehdidin önünü kestiğini ve Kuzeybatı Avrupa devletlerine, modern devlet inşa pratiklerinin ve kapitalizmin oluşumunun gerçekleşebileceği yapısal jeopolitik uzamı sağladığını savunuyoruz. Osmanlıların böylece, farkında olmadan ilkel sermaye birikimini kolaylaştırdığını ve Atlantik ticareti ile Kuzeybatı Avrupa hâkimiyetine doğru *yapısal bir kaymaya* neden olduğunu, bunun sonucunda da Avrupa'da kapitalizme yol açacak gelişimsel bir "telafi" sürecini başlattıklarını ileri sürüyoruz.

Eşitsizlik: Toplumsal Yeniden Üretimlerin Çatışması

Osmanlı-Avrupa İlişkileri

Osmanlıların dış dünyayla olan ilişkileri, araştırmacılar tarafından, esasen idealleştirilmiş ve eleştirel olmayan -şeriat hukukundan köklerini alan- bir diplomatik ilkeler nosyonu çerçevesinde anlaşılmıştır.[18] Bu nosyonda, Osmanlıların kendilerini üstün gördüğü varsayımı, uluslararası ilişkilerde tek taraflı bir siyasetin ve Avrupa ile süreklileşmiş bir savaşa dinî adanmışlığın temelini oluşturmuştur. Avrupa-Osmanlı ilişkilerine dair -Hıristiyanlık ile İslam arasındaki ebedî çatışmanın devam etmesi şeklinde tanımlanan- bu mistifiye edilmiş algı, erken modern Avrupa'nın edebiyat, felsefe ve sanatına da yansımıştı. Ressam Leonardo Dati'nin bir eserinde, Sultan II. Mehmed şeytanın kölesi olarak tasvir edilirken,[19] Martin Luther de Osmanlıların Hıristiyanlığın yozlaştırılması nedeniyle Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduklarını ileri sürmüştü.[20]

Fakat bu yaygın saldırganlığın yanı sıra, Avrupalılar arasında Osmanlı'nın kazanımlarına yönelik kayda değer bir takdir de görülebiliyordu. Örneğin, Habsburg ittifakına direniş üzerine kafa yoran Alman risale yazarları, Osmanlılara karşı askerî müdahalede bulunma ihtiyacını önemsizleştiriyor, bazıları Türklerin etkililiğini Alman reformu için bir model olarak gösteriyordu.[21] Benzer şekilde, I. Süleyman'ın hazırladığı kanunname de, VIII. Henry tarafından İngiltere'den gönderilen bir hukuk kurulu tarafından incelenmişti.[22] Osmanlı idari sisteminin liyakate dayalı ve etkin karakteri, bölgeye gelen Avrupalı diplomatlar ve seyyahlar arasında da yaygın bir takdir görüyordu. Kutsal Roma İmparatoru I. Ferdinand'ın (1554-64) İstanbul'daki elçisi olan Ogier Ghiselin de Busbecq, "Türkler arasında payeler, makamlar ve idari görevler yetenek ve liyakat için verilen ödüllerdir," diye yazmıştı. "Türklerin kalkıştıkları her işin üstesinden gelmelerinin, hâkim bir ırk olmalarının ve yönettikleri yerlerin sınırlarını her gün genişletmelerinin nedeni budur." Bu,

"liyakate hiçbir yer verilmeyen, her şeyin doğuma bağlı olduğu, yüksek makamlara giden yolu, sadece [aile kökenlerine] ilişkin değerlendirmelerin açtığı" Avrupa'daki "yöntem"le çarpıcı bir karşıtlık sergiliyor, diye devam etmişti Busbecq.[23] Benzer şekilde, Machiavelli, Bodin, Bacon ve Montaigne de, Avrupa'daki devlet biçimlerine ilişkin incelemelerinde, Osmanlıların askerî disiplinini ve idari kabiliyetlerini övmüşlerdi.[24] Yeniden Busbecq'ten alıntılayacak olursak:

> Türklerin sistemiyle kendimizinkini karşılaştırdığımda, geleceğin bize getireceklerini düşünerek titriyorum... Onların elinde kudretli bir imparatorluğun, zarar görmemiş bir gücün, savaş tecrübesi ve pratiğinin, deneyimli askerlerin, zaferi alışkanlık haline getirmenin, çok çalışmanın, birliğin, düzenin, disiplinin, tutumluluğun, dikkatin verdiği dayanıklılığın kaynakları var. Bizim elimizdeyse kamusal sefalet, özel lüks, hasar almış bir güç, kırılmış bir ruh, dayanıklılık ve eğitim yoksunluğu var; askerler itaatsiz, subaylar açgözlü; disiplin hakir görülüyor, başıboşluk, umursamazlık, sarhoşluk ve sefahat her yerde ve en kötüsü düşman zafere bizse yenilgiye alışmış durumdayız.[25]

Korku, dehşet, saldırganlık ve hayranlıktan oluşan bu karışım, Osmanlıların Avrupalı müttefikleri ve düşmanları karşısında çok sayıda avantaja sahip oldukları, maddi bir eşitsizlik ilişkisini yansıtıyordu.[26] Perry Anderson, I. Süleyman döneminde Osmanlıların "dünyadaki en güçlü imparatorluk" haline geldiğini, "Süleyman'ın Avrupa'daki en yakın rakibini gölgede bırakarak, V. Charles'ın iki katı kadar gelire sahip olduğu"nu söyleyecek kadar ileri gider.[27] Aenas Sylvius (geleceğin Papa II. Pius'u) da, İstanbul'un düşmesinin ardından Osmanlıların parçalanmış bir Hıristiyanlık karşısında teşkil ettikleri varoluşsal tehdit üzerine düşünürken, bu eşitsizlik ilişkisini incelikle tespit etmişti:

> [Hıristiyanlık] başı olmayan bir beden, yasaları ve yargıçları olmayan bir cumhuriyettir... her devletin ayrı bir prensi vardır ve her prensin de ayrı bir çıkarı... İngilizin Fransızı sevmesini kim sağlayacak? Cenevizliyi ve Aragonluyu kim birleştirecek? Almanları Macarlarla ve Bohemyalılarla kim uzlaştıracak?.. Eğer Türklere karşı küçük bir ordu gönderirsiniz kolayca yenilirsiniz; eğer büyük bir ordu gönderirseniz, kısa süre sonra kargaşaya düşer.[28]

Neredeyse bir asır sonra, 1554'te, Papa III. Julius tarafından Fransızlarla İngilizler arasında bir anlaşma sağlamak üzere temsilci olarak gönderilen Kardinal Pole, Osmanlıların Belgrad'ı ve Rodos'u fethetmelerinden sorumlu tuttuğu "anlaşmazlık ve savaşları" yüzünden I. François, II. Henry ve İmparator V. Charles'ı azarlamıştı.[29] Avrupa kendi bölünmüşlüğüyle mücadele ederken, Osmanlılar, onun karşısına birleşmiş, becerikli ve disiplinli, Avrupa'da ve ötesinde istikrarlı bir şekilde genişlemeye muktedir bir güç olarak çıkmıştı.[30] "Türk olan" ve "Osmanlı yoluna" ihtida eden Hıristiyan dönmeler fenomeni, özellikle de fethedilen bazı bölgelerde daha az külfetli olan vergi sistemleri ve

yerel âdetlere saygı göstermeleri nedeniyle Osmanlıların "kurtarıcı" olarak karşılanması nedeniyle, süreklileşmiş bir tehdit gibi gözüküyordu.[31] "Nasıl oluyor da," diye hayıflanıyordu o dönem yaşamış olan R. Carr, "bu kadar çok insanımız sürekli olarak isyan eder ve bütün Hıristiyan ibadetlerini inkâr ederek, bu tanrısız Muhammed mezhebine geçerken, diğer taraftan bize minnet duyacak kimseyi bulamıyor ya da çok az kişi buluyoruz."[32] Osmanlı İmparatorluğu'nun daha az gelişmiş feodal Avrupalıların üzerinde kullandığı korkunç ideolojik ve maddi güç işte bu boyuttaydı. İyi ama, Osmanlılarla Avrupalılar arasındaki bu eşitsiz ilişkilerin kaynağında ne yatıyordu?

Haraççı ve Feodal Üretim Biçimleri: Bileşmiş Eşitsizlik

Osmanlılarla Avrupa arasındaki eşitsizliğin temelinde, haraççı ve feodal üretim biçimleriyle ilişkili toplumsal (yeniden)üretim biçimleri arasındaki farklılaşma yatıyordu. Bu üç şekilde kendisini gösteriyordu. Birincisi, ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayanan toplumsal sınıflar, yani sömürenlerle sömürülenler arasındaki ilişkiler (ve dolayısıyla bu toplumlarda yönetici sınıfların artık temellükünün biçimleri ve karakteri); ikincisi, yönetici sınıfın farklı bölmeleri arasındaki çelişkili (ve dolayısıyla bunun sonucu olan siyasi) ilişkiler ve üçüncüsü, bu toplumsal yeniden üretim biçimlerinin yol açtığı tüccarlarla devlet arasındaki ilişkiler. Bu eşitsizlik biçimlerini daha iyi anlayabilmek için, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki haraççı ve Avrupa'daki feodal biçimler arasında var olan farklılıkları açıklamalıyız.

Bazı araştırmacılar tarihsel özgüllüğe sahip bir "haraççı üretim biçiminin" varlığını açık bir şekilde yadsıyarak, haraççı formasyonları feodalizmin ayrıksı bir alt biçimi olarak görmüştür. Bu "evrensel feodalizm" tezi, en tutarlı ve sistematik haliyle Halil Berktay ve John Haldon tarafından geliştirilmiştir.[33] Temel metodolojik iddiaları, soyut bir ideal tip olarak "üretim biçimi" ile somut, "gerçekten var olan" bir toplum olarak "toplumsal formasyon" arasında bir ayrım yapılması gerektiğidir.[34] Bu onların, Marx'ın üretim biçiminin –"aynı iktisadi temelin"– "sayısız farklı ampirik durum nedeniyle", toplumsal formasyon düzeyinde "görünüşte sonsuz varyasyon ve derecelenme" sergileyebileceğine ilişkin argümanını geliştirmelerini mümkün kılar.[35] Dolayısıyla her iki yazar için de, feodalizmin iktisadi temeli, ***sömürü biçiminde***,[36] daha spesifik olaraksa ekonomi dışı yollarla doğrudan üretici konumundaki köylü sınıfını sömüren yönetici bir aristokrasinin varlığında yatar.[37] Sonuç olarak, Haldon'a göre, "vergi/rant çiftinin her ikisi de aslında, farklı üretim biçimleri arasındaki ayrımların değil, artık temellükünün aldığı siyasi-hukuki biçimlerin ifadesidir."[38] Berktay için, "siyasi adem-i merkezileşme ... üstyapısal bir özelliktir. Her ikisi de köylü üretimine dayanan Batı feodalizmi ile Osmanlı toplumu arasında temel bir mahiyeti haiz, kesin *iktisadi* farklılıklar yoktur."[39] Bu çerçevede, bu ekonomi

dışı araçların doğası -vergi mi yoksa rant mı oldukları- aynı artık temellük biçiminin üstyapısal varyasyonlarını oluşturur. Dolayısıyla bu tür varyasyonlar ancak tarihsel açıdan daha spesifik bir analitik düzey olan toplumsal formasyon üzerinden ayırt edilebilir.

Bununla birlikte, Haldon'ın ve Berktay'ın üretim biçimleriyle toplumsal formasyonlar (ve aynı anlama gelmek üzere, iktisadi temellerle siyasi üstyapılar) arasındaki ayrıma yaptıkları vurgu, tarihle kuram arasında bir dizi rahatsız edici boşluk üretir. Bir üretim biçimini siyasi üstyapıdan ayrı bir iktisadi temel çerçevesinde tanımlayıp, sonra da kavramsal olarak bu iktisadi temeli bir sömürü biçimine bağlayarak, tam da bu tür bir sömürüyü tarihsel bir olasılık haline getiren toplumsal ilişkileri dışarıda bırakırlar; çünkü bu ilişkiler, kuramsal bir ideal tip inşası olarak tasavvur edilen "üretim biçiminin" dışında kalan konjonktürel ve olumsal özgüllükler olarak görülür. Bu nedenle Haldon şunu savunur:

> Zorun ortaya çıktığı ve kullanılmaya devam etmesini mümkün kılan fiilî koşullar, servet temellüküne ilişkin iddiaların dayatılıp meşrulaştırıldığı biçimlerin de temelinde yatar. Fakat bunlar çok sayıda farklı biçim alabilir ve belirli bir tarihsel bağlam içinde toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sürecine temel teşkil etseler de, *yine de iktisadi temellük ilişkilerinin bir parçası değildirler.*[40]

Tarihle kuram arasında mesafe koymaya yönelik bu eğilim, bir tarihsel materyalist açısından şaşırtıcıdır, zira herhangi bir artık temellükü biçiminin gerçekleştiği hayati koşullara ilişkin her türlü kuramlaştırmayı es geçer. İlk olarak, Berktay ve Haldon'ın ekonomi dışı sömürünün feodal artık temellükü biçiminin tanımlayıcı bir özelliği olduğu iddiaları ile bu ekonomi dışı araçların özgüllüğünü -yani vergi mi yoksa rant mı olduklarını- bütünüyle siyasi ve üstyapısal diyerek reddetmeleri arasında bir gerilim bulunur. Hem Derek Sayer hem de Perry Anderson ikna edici bir şekilde, kapitalizm öncesi bir bağlamda artık çekimine temel teşkil eden zor ve rızanın siyasi ve iktisadi işlevlerinin "kaynaşmış" olmasının, iktisadi temelin siyasi üstyapıdan bu şekilde ayrılmasını özü itibarıyla sorunlu hale getirdiğini ileri sürmüşlerdir.[41]

İkincisi, Haldon'ın ve Berktay'ın bir toplumsal formasyonun özgüllüğünü, verili bir üretim biçiminin dinamiklerinden ya da "hareket yasaları"ndan bağımsız olarak yorumlayan açıklamalarında, üretim biçimi kavramı tarihten kopartılır. Haldon son derece açık bir şekilde, "bir üretim biçiminin somut bir toplumsal gerçeklik olmadığını", "herhangi bir gerçek biçim altında var olmadığını" ve "gelişmediğini" belirtir.[42] Dolayısıyla, devlet oluşumu ve sınıf çatışmasına dair analizler bütünüyle "toplumsal formasyon" düzeyinde ele alınabilecek bir sorun haline gelir ve bizi üretim biçimine dair durağan bir "ideal tip" kavramsallaştırmasıyla baş başa bırakır.[43]

Bu iki dışlama birlikte düşünüldüğünde, Haldon ve Berktay'ın bir üretim biçimindeki "varyasyon ve derecelenmelere" dair açıklamaları, bütünüyle tarihsel şansa ve kazalara bağlı hale gelir. Böylece, üçüncü olarak, tarihsel varyasyon –eşitsizlik, çoğulluk– sadece toplumsal gerçekliğin üretim biçimi merkezli bir çözümlemenin açıklayıcı kapsamının dışında kalan olumsal bir gerçeği olarak karşımıza çıkar. Kuramsal olarak bu, evrenselliğin türdeşlikle bir tutulması, dolayısıyla sosyolojik farkların ortaya konmak yerine karartılması anlamına gelir. Sonuç olarak, sosyo-uzamsal çoğulluk veçhesi –"uluslararası olan"– de karartılır ve görmezden gelinir. Elimizde kalan, ontolojik olarak tekil bir toplum tasavvuruna duyulan, her yere nüfuz etmiş bağlılıktır. Gerçekten de Berktay, "15.-16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun *herhangi bir kayda değer dışsal iktisadi dinamiğe havale edilmeden, özerk bir kapitalizm öncesi toplumsal formasyon olarak* incelenmesi"nin mümkün olduğunu ileri sürer.[44] Aşağıda gösterileceği üzere, yöntemsel olarak içselci olan bu tür bir perspektif, ampirik olarak sürdürülebilir olmadığı gibi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimsel dinamiklerine ilişkin her türlü kuramsal anlayışa da zarar verir.

Aşağıda, Osmanlı üretim biçimine ilişkin tartışmayı, Berktay ve Haldon tarafından görmezden gelinen "uluslararası olan" meselesiyle yüzleşerek yeni bir çerçeveye oturmaya çalışıyoruz. Bunu yaparken, "bir üretim biçiminin" basit bir iktisadi ilişki ya da bir sömürü biçimi olarak değil, belirli –siyasi, kültürel ya da toplumlar arası– üretim koşullarını içeren üretim ilişkilerinin karmaşık bir bütünlüğü ve bu koşullardan doğan "hareket yasaları" olarak görülmesi gerektiğini ileri sürüyoruz (ayrıca bkz. Yedinci Bölüm).

Osmanlı İmparatorluğu, bu tür bir perspektifle, feodalizmin bir alt biçimi olmaktan ziyade ondan ayrıksı bir haraççı üretim biçimi olarak, verimli bir şekilde kavramsallaştırılabilir. Jairus Banaji'yi takip ederek, haraççı üretim biçiminin iki sınıf-ilişkisel eksende oluştuğunu ileri sürebiliriz: Birinci eksende, yönetici, vergi toplayan bir sınıf, üretilen artıkların temellükü için, sömürülen bir köylü sınıfıyla çelişkili bir ilişki içinde dikey bir şekilde karşı karşıya gelirken, ikinci eksende, vergi toplayan sınıf içinde "toprak sahibi soyluluk" ve "patrimonyal otorite" arasında, devletin üretim araçlarının yanı sıra soyluluğu da kontrol ettiği yatay bir farklılaşma ortaya çıkar.[45] Dolayısıyla, haraççı biçimdeki üretim ilişkileri, "hem köylü emeğinin devlet tarafından kontrol edilmesini ... hem de yönetici sınıfın hükümdarın istencine tabi kılınmasına dayanan birleşik bir emperyal hizmet sisteminin yaratılmasına yönelik bir zorunluluğu içermiştir."[46]

Bu toplumsal ilişkilere yapılan vurgu, haraççı üretim biçiminin Osmanlı'da aldığı formun asli unsurlarını tespit etmeye yardımcı olur. Yönetici sınıf ile köylü arasındaki ilk ayrım, köylülerin ürettiği artığın vergilendirme yoluyla temellükü üzerinden kendisini göstermişti. En yaygın vergi, tarımsal üretimin

onda birine tekabül eden öşür, ikincisiyse gayri Müslimler'den alınan bir kelle vergisi olan cizye idi. Bunların yanı sıra, ferman çıkarılarak geleneksel *adat* ve hane başına düşen *avârız* vergilerini de içeren örfi vergiler de konulabilirdi. Bunlar başlangıçta -özellikle savaştan kaynaklanan- sıradışı harcamaları karşılamak için konmuşsa da, zamanla köy ve kasabalardan toplanan düzenli vergilere dönüşmüştü.[47]

Vergilendirmenin bir artık temellükü mekanizması olarak taşıdığı ağırlık, Avrupa'da lord-köylü arasındaki sömürü bağı olan ranttan farklıydı, çünkü vergilendirme Osmanlı devletinin bölgesel ve merkezî temsilcileri tarafından düzenleniyordu.[48] Bu, geçimlik arazilerin korunması ve yerel (beyler) ve bölgesel (beylerbeyleri) düzeylerde aracılar tarafından gerçekleştirilen vergilendirmeye devlet tarafından belirlenmiş sınırlar konması nedeniyle, köylülerin, kendi ürettikleri artığa Avrupa'da olduğundan daha fazla erişebildikleri anlamına geliyordu.[49] Köylüler aynı zamanda toprak üzerinde devredilemez haklara sahipti,[50] piyasadaki dalgalanmalar karşısında daha iyi korunuyorlardı,[51] durumlarının kötüleşmesi halinde -sınırlı da olsa- yasal yollara başvurma seçenekleri vardı[52] ve yasal olarak özgür sayılıyorlardı.[53] Köylülerin sömürünün son derece ağır olduğu koşullara ve iktidarın suiistimallerine tabi oldukları gerçeğinin görmezden gelinmemesi kaydıyla, bu tür farklılıklar, Osmanlı tebaasının deneyimlerinin Avrupa'daki muadillerinden başkalaştığının göstergesidir.[54]

Toprak sahibi bir soylulukla patrimonyal otorite arasındaki ikinci ayrım, Avrupa'daki yönetici sınıf içi ilişkilerden farklıydı, çünkü neredeyse bütün topraklar resmî olarak Sultan'a aitti ve tımarlar ağırlıklı olarak miras bırakılamıyordu, değişkendi ve yönetici sınıf içindeki bireyler arasında düzenli olarak el değiştiriyordu.[55] Bu, sosyo-politik bir merkez-çevre yapısı oluşturarak, siyasi iktidarın ve artığın çelişkili bir şekilde dağılmasına neden oluyordu.[56] Esas olarak İstanbul'da bulunan Osmanlı merkezi, Sultan'dan, kapısından ve kazaskeri, sadrazamı, defterdarları ve kapıkullarını içeren divandan oluşuyordu.[57] Kapıkulları köle statüsünde olmalarına rağmen, imparatorluktaki en yüksek idari ve askerî makamları işgal ediyor, geniş ve birleşmiş bir bürokratik idare ile Yeniçeri ordusunu oluşturuyorlardı.[58] Birlikte devlete iyi eğitimli, düzenli askerî birlikleri ve Osmanlı vergi sisteminin karmaşıklığını yönetebilecek idari memurları sağlıyorlardı.[59] Kapıkulları, devşirme yöntemiyle fethedilen topraklarda yaşayan çocuklar arasından toplanıp daha sonra Osmanlı merkezine getirilerek asimile edildiklerinden, bütünüyle Sultan'a bağımlı ve dolayısıyla sadıktılar.[60] 14. yüzyıl itibarıyla bu merkezileşmiş kurumlar, taşra iktidarı karşısında hayati bir karşı denge oluşturuyordu ve II. Mehmed'in İstanbul'u fethettiği 1453 yılına gelindiğinde, imparatorluğun diğer kesimleri üzerinde hâkimiyet sağlamış durumdaydı.

Devlet, taşra eşrafı ve toprak üzerinde denetim kurmuş olsa da merkezî otorite görece dağılmış haldeydi. Osmanlı devleti, tımar sistemi sayesinde iktidarını kırsal eyaletlerdeki temsilcilerine devrederek hem üretimi hem de sömürüyü düzenleyebiliyordu.[61] Toprağın bölünmesinin hâkim biçimi, sahibinin gelir elde edebileceği bir toprak tahsisatı olan tımardı.[62] Tımarlar, devletin hizmetlerini görmeleri karşılığında atlı sipahilerin ve sancak beylerinin temel gelirini sağlıyordu. Tımar sahipleri topraktan alınan vergilerin toplanmasından, köylülerin tasarrufundaki toprakların düzenli olarak yeniden dağıtılmasından ve kamu düzeninin korunmasından sorumluydu.[63] Bazı daha geniş tımarlar, devşirmeler ya da Sultan'ın kapısına yakın olanlar gibi Osmanlı yönetici sınıfının daha güçlü ve yerleşik kesimlerine tahsis ediliyordu.[64] Bu örneklerde, tımar genellikle tımar sahibinin oğluna geçerek, yönetici sınıfın kimi kesimleri için bir ölçüde kalıtsal bir mülkiyet teşkil ediyordu.[65] Örneğin Osmanlı yayılmasının ilk dönemlerinde, bir dizi eski Türk aşiret seçkini (gaziler) atalarına ait toprakları tımar olarak ellerinde tutabilmiş ve iktisaden hâkim konumlarını koruyabilmişlerdi. Bu şekliyle tımar sistemi, kısmen gazileri ve yeni fethedilen topraklardaki yerel eşrafı, onları yönetici *askerî* sınıfa kabul ederek memnun etmek üzere tasarlanmıştı.[66]

Yine de tımar sahipleri, toplumsal yeniden üretimleri için esasen Osmanlı devletinin merkez işlevlerine dayanıyor ve bu işlevler tarafından sınırlanıyorlardı. Tımarlar Sultan tarafından bir beratla tevdi ediliyordu.[67] Titiz bir şekilde tutulan tahrir defterlerinde tımarlar ve içerikleri kayıt altına alınıyor, buna göre tımar sahibinin köylülükten alabileceği vergilerin seviyesi belirleniyordu.[68] Dahası, tımar tahsisatının rotasyonu, potansiyel olarak hoşnutsuz gazilerin yerel muhitlerinden uzaklaştırılması için kullanılıyordu.[69] Merkezî yönetim, gazileri Osmanlıların kontrolündeki Avrupa topraklarına yerleştirerek bir yandan taşrada iktidar merkezlerinin doğmasını engelleyebiliyor, diğer yandan da Avrupa'daki sınırlarını güçlü bir askerî kuvvetle tahkim ediyordu.[70] Osmanlı devleti bu mekanizmalar yoluyla tımar sahiplerinin toplumsal yeniden üretimini Sultan'a bağımlılık ilişkisi içinde kurumsallaştırabiliyordu.[71] Sonuç olarak, tımar taşrada bir iktidar zemini teşkil etse de, haraççı devletin yeniden üretimi açısından hayati olan bir toplumsal katmanlaşma biçiminin aracıydı. Bu açıdan tımar, haraççı yönetici sınıf ilişkilerinde Sultan'ın ve kapısının patrimonyal otoritesiyle yerel soyluluk arasında, birincinin ikinciyi kontrol ettiği bir ayrımı cisimleştiriyordu.

Haraççı üretim biçimi altında yönetici sınıfın yeniden üretimi için kullanılan araçlar, gözle görülür şekilde etkili ve istikrarlıydı; öyle ki kuramcılar, sık sık yönetici sınıfın yeniden üretimindeki dinamizmi, durağan ve değişmeyen bir toplumsal biçim olarak görme yanılgısına düşmüştür.[72] Osmanlı iktidar paylaşımının doğası ve eşrafın topraklarının ellerinden alınabilir olması nedeniyle, Osmanlı devletinin hüküm alanının dışında –ya da çıkarlarına aykı-

rı– bir şekilde hareket eden, birleşik sınıf çıkarlarının ortaya çıkma potansiyeli sınırlıydı.[73] Bunun yerine yönetici sınıfın hoşnutsuz kesimleri muhalefetlerini mevcut siyasi sistemin sınırları içinde dile getirmeye çalışıyor,[74] devletse imparatorluğun içerideki bütünlüğünü yerel seçkinleri sisteme dâhil ederek[75] ya da iktidarı zor yoluyla merkezileştirerek[76] idame ettirmeye çalışıyordu. Ayrıca, Osmanlı köylülerinin üzerindeki görece hafif artık çekimi ve yerel dinlere ve kimliklere gösterilen hoşgörü, kırsal kesimdeki ayaklanmaların Osmanlı İmparatorluğu'nun haraççı üretim biçiminin Avrupa feodalizmine kıyasla çok daha az belirgin bir özelliği olduğu anlamına geliyordu.[77] Bu nedenle haraççı sistemin yukarıdan reforma tabi tutulmasına yönelik itki veya gereklilik ya da aşağıdan gelen devrimci basınç çok zayıftı.[78] Sonuç olarak, devlet, taşradaki yönetici sınıflar, köylüler ve tüccarlar ya da dinî vakıflar gibi marjinal gruplar, üretimle olan çelişkili ilişkileri üzerinden, devletin ve işlevlerinin yeniden üretilmesine ve genişlemesine yönelmişti. Bu haraççı üretim biçiminin ve onun "hareket yasalarının" tanımlayıcı özelliğiydi.

Dolayısıyla haraççı üretim biçiminin temel çelişkisi, yönetici sınıfın artığın merkezdeki ve taşradaki bölmeleri arasında dağılımı nedeniyle çatışma potansiyeli taşıyan yapısında yatıyordu. Bu çatışmanın önlenmesi ve haraççı üretim biçiminin yeniden üretiminin devamı, Osmanlı yönetici sınıfı maddi refahını ve ideolojik birliğini koruduğu müddetçe mümkündü.[79] Haldon bu birliğin ancak askerî ve iktisadi genişleme yoluyla sağlanabildiğini ileri sürer.[80] Taşra eşrafının ve Osmanlı yönetici sınıfının müstakbel mensuplarının artığa erişimlerini güvence altına almanın en iyi yolu, daha fazla toprağın ele geçirilmesi ve tımar biçiminde onlara yeniden dağıtılmasıydı.[81] Benzer şekilde, gelişmekte olan merkezî devletin vergilere, haraçlara ve köle seçkinleri toplayabileceği bir nüfusa daha fazla erişmeye ihtiyacı vardı. Her iki hedef de sadece teritoryal birikimin devam etmesi halinde mümkündü. Dolayısıyla haraççı üretim biçiminin bu spesifik tarihsel konfigürasyonları, sadece toplumun geçici bir iç dinamiğine –"hareket yasalarına"– değil, diğer toplumlarla olan etkileşime dayalı ilişkilerine de ayrılmaz bağlarla bağlıydı. Başka bir deyişle, haraççı üretim biçiminin hareket yasaları, doğası gereği eşitsiz ve bileşik bir birleşene sahipti ve haraççı toplumlar arasındaki sosyolojik farkların açıklaması da bu eşitsiz ve bileşik nitelikte yatıyordu.

Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, haraççı üretim biçiminin hareket yasaları, emperyal devletin, merkezin yönetici sınıf ve üretim araçları üzerindeki kontrolünden kaynaklanan artık temellükü yoluyla yeniden üretilmesine bağlıydı. Bu nedenle haraççı devletin toplumsal yeniden üretimi sadece artık temellükünün "içsel" ilişkileri yoluyla değil, jeopolitik birikimin "dışsal" araçları yoluyla da gerçekleşiyordu. Haraççı devlet toprak fethederek, nüfusundan daha fazla haraç almasını mümkün kılan üretim araçları –toprak–

üzerindeki kontrolünü genişletiyor ve yaygınlaştırıyordu. Osmanlı örneğinde, bu sadece üretilen artıkların değil, devlet işlevlerinin genişlemesi için işçilerin (özellikle kölelerin) temellükünü de içeriyordu. Toprak fetihleri, Osmanlı devletinin yönetici sınıfı, rıza, zor ve rekabet yoluyla denetlemesini de mümkün kılıyordu.

İlk olarak, yönetici sınıfın itaatkâr üyeleri, daha fazla toprağa erişim sunularak ve süreç içinde merkez ile taşra arasında bağımlılık ve rıza ilişkileri inşa edilerek sisteme dâhil edilebilirdi. İkincisi, hoşnutsuz ya da isyankâr kesimler genişlemenin sürdüğü uçlara yerleştirilebilir ve emperyal merkezden uzaklaştırılabilirdi. Bazı örneklerde, fethedilen topraklardaki mevcut soyluların sisteme dâhil edilmesiyle, yönetici sınıfın sorun çıkaran üyeleri mülksüzleştirilebilir ve değiştirilebilirdi. Zira Osmanlı genişlemesi fetihlere dayansa da "yabancılar", devlete boyun eğmenin imtiyaz ve güvenlik sağlayacağı, yani toplumsal yeniden üretimi güvence altına alacağı bilgisiyle, gönüllü bir şekilde yönetici sınıfın üyesi olmaya çaba gösterebilirlerdi. Dolayısıyla üçüncü olarak, yönetici sınıfın bu şekilde genişlemesi, farklı kesimler arasındaki rekabeti, emperyal sisteme farklı bağımlılık -ve özerklik- ilişkileri doğuracak şekilde körükleyebilirdi.

Emperyal jeopolitik birikim, bu nedenle yönetici sınıfın farklı kesimleri üzerindeki devlet iktidarının sürdürülmesi açısından hayatiydi. Bu haraççı toplumları, toplumsal yeniden üretimlerinin temel bir bileşeni olan -fetih, asimilasyon, diplomasi, ayrılma ya da çatışma yoluyla- dışsal koşullara özellikle hassas kılıyordu. Yani, jeopolitik birikim, sadece toplumların "içindeki" yeniden üretim mantıklarının ürünü olan içsel çelişkilerin dışsallaştırılmasından ibaret değildi.[82] Marx'ın "Asyatik" modelinin aksine bu, haraççı formun tek yönlü olarak mevcut topluluklara yukarıdan dayatıldığı basit bir süreç olarak da görülemezdi. [83] Daha ziyade, diğer toplumlarla olan ilişkilerin bizatihi haraççı üretim biçiminin hareket yasalarını ve içerideki sınıfsal kompozisyonu beslediği ve yeniden şekillendirdiği bir mekanizmaydı.

Kees van der Pijl, göçebe imparatorluklarına atıfla, ama haraççı üretim biçimine de uygulanabilecek şekilde, toplumsal üretimin bu ilişkisel biçimini "kafesleme" olarak adlandırır.[84] Bir yandan fethedilen topraklar haraççı toplumsal ilişkilere kendi mevcut biçimleriyle asimile edilir.[85] Diğer yandan, haraççı devlet alışkanlık gereği, fethedilen toprakların yerel âdetlerini, yasalarını, toplumsal örgütlenme biçimlerini ve bireylerini soğurur.[86] Jeopolitik birikim yoluyla gerçekleşen bu "kafesleme", haraççı hareket yasalarının merkezî bir parçası ve farklılaşmış toplumların gelişimsel tecrübelerinin senkretik bir şekilde "kaynaşmış bir devlet" halini aldığı, bileşik gelişmenin somut bir pratiğidir.[87] Van der Pijl'ün deyişiyle:

> Teritoryal devleti müjdeleyen egemenlik ve imparatorluğun bürokratikleşmiş otoritesi ilkeleri, burada kabilesel dış ilişkilerin kalıntısı olan, paylaşılan uzam

nosyonuyla karışır. Farklı yaşam biçimleri bir arada sıkışır ve toplumsal etkileşimin sıklığı ve yoğunluğu gelişmeyi hızlandırır.[88]

Sonuç olarak, haraççı yönetimin yeniden üretimi, doğası gereği, jeopolitik birikimi destekleyen ve onun tarafından desteklenen tarımsal üretime –Burak Tansel'in yerinde deyişiyle Osmanlı "askerî-tarımsal kompleksi"ne[89]– bağımlıydı. Taşra açısından bu, kendilerini ve maiyetlerini tımarlarındaki köylülerin artıklarını temellük ederek yeniden üreten sipahilerin idamesini içeriyordu. Bunun karşılığında, askerî seferlerde kendileri ve maiyetleri için silah, at, yiyecek ve diğer ihtiyaçları tedarik ediyorlardı.[90] Osmanlı merkezi, devşirme kurumu sayesinde saflarını imparatorluğun en yetenekli erkek çocuklarıyla doldurabiliyor ve onları iyi talimli bir askerî kuvvet olan Yeniçeri ordusu için yetiştiriyordu. Ordunun bu kesimi, ücret biçiminde hazineden dağıtılan tarımsal artıkların yaygın birikimiyle destekleniyordu. 1527'de hazinenin yüzde 44'üne tekabül eden Yeniçeri maaşları, hazineden yapılan harcamaların en büyük kalemini oluşturuyordu.[91]

Osmanlılar bu toplumsal yeniden üretim mekanizmaları sayesinde, eşi görülmemiş bir ölçekte deneyimli, disiplinli ve sadık ordular toplayabiliyordu. Yeniçerilerin yanı sıra süvari ve topçulardan da oluşan ve I. Süleyman döneminde sayısının 30.000'e ulaştığı tahmin edilen kapıkulu ordusu, Osmanlı ordusunun en eğitimli ve sadık kesimini teşkil ediyordu.[92] Bu ordu, imparatorluğun köylü ve göçebe nüfusundan toplanan yardımcı birlikler ve akıncılarla destekleniyordu.[93] Örneğin Kırım'daki Tatar Hanı ile kurulan haraçgüzarlık ilişkisi, Osmanlı ordusuna 100.000 civarında ek akıncı sağlayabiliyordu.[94] Benzer şekilde, Osmanlı'nın vasali konumundaki Kuzey Afrikalı korsanlar da Akdeniz'de büyük ve becerikli bir deniz gücü sağlıyordu.[95] Bütün bunlar bir araya geldiğinde, 16. yüzyılda Sultan, Osmanlı hazinesini ya da köylülüğünü aşırı bir yük altına sokmadan potansiyel olarak 200.000'den fazla asker toplayabiliyordu.[96]

Osmanlıların askerî seferler için büyük ve sadık bir ordu toplayabilme yeteneği, askerî desteğin idari temelini oluşturan "kaynak çekiminin ve savaşa tahsisinin merkezî biçimlerinin" gelişmesiyle uyum içindeydi.[97] Devletin tahrirler yoluyla üretimi düzenlemesi, bu geniş orduyu besleyebilecek tahıl üretimini teşvik etmesinin yanı sıra, ikmalde kullanılmak üzere Rumeli'den öküz ve sığırların, Tuna'dansa atların toplanmasını da mümkün kılıyordu.[98] Askerî ihtiyaçların avârız vergileri biçiminde düzenli olarak toplanması, 16. yüzyıla gelindiğinde yerleşik bir prosedür halini almıştı.[99] Orduların ihtiyaç duyduğu temel gıdalar, köylü nüfusundan zor kullanılarak alınmak yerine, devlet hazinesinden ya da yerel olarak devlete ait topraklardan karşılanıyordu.[100] Tarımsal üretimin bu şekilde savaş uğraşıyla bütünleştirilmesi, askerî-tarımsal komplekse feodal Avrupa'da benzeri görülmeyen sürekli bir istikrar kazandırarak, tarım-

sal ve sivil yaşamın savaş karşısında görece etkilenmeden kalmasını mümkün kılmıştı.[101] Nakliye, lojistik ve yiyecek tedariki alanlarında haraççı üretim biçiminin birliği, Osmanlıları "başkalarının taklit etmeye çalıştığı, trend oluşturan ve mükemmeliyet örneği teşkil eden" bir güç haline getirmişti.[102]

Osmanlı'da "İleride Olmanın Cezaları"
- Avrupa'da "Geri Kalmışlığın Ayrıcalıkları"

Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda incelenen birliği ve istikrarı, Avrupa'daki toplumsal yeniden üretim biçimleriyle çarpıcı bir tezat teşkil ediyordu. Avrupa'daki bu biçimler de esasen köylülerin üretim ve geçim araçlarına doğrudan erişebildiği bir tarımsal üretime dayanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, bu durum aristokrat yönetici sınıfın, köylülüğü sömürmek ve lordların tüketimi için artık çekmek amacıyla siyasi, ideolojik ve askerî araçlara sahip olmasını gerektiriyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak, bu araçlar merkezî ve birleşmiş bir devlet tarafından kontrol edilmiyor ya da böyle bir devlette yoğunlaşmıyordu ve soyluluk arasında dağıtılmıştı.[103] Sonuç olarak, lordları karşısında dışarıdan gelecek herhangi bir yasal korumaya sahip olmayan köylüler, üretimleri üzerindeki zora dayalı baskılara daha açıktı. Bu düzenli olarak yaşam koşullarının kötüleşmesine ve kırsal isyanlara yol açıyordu.[104] Aynı zamanda, zor kullanma yeteneklerinin dağılmış olması, Avrupa'da siyasi otoritenin alışılmadık ölçüde parçalanmış, parsellenmiş ve dolayısıyla son derece rekabetçi olması sonucunu doğurmuş, bu durum da feodal "devletlerin" hem içinde hem de dışında cereyan eden lordlar arası mücadeleleri arttırmıştı.[105] Kısacası, hem savaşlar hem de isyanlar, Avrupa'da Osmanlı topraklarına nazaran daha sık görülüyordu.

Siyasi iktidarın parçalanmış ve parsellenmiş niteliği nedeniyle, savaşmak isteyen Avrupalılar, yönetici sınıfın yeniden üretiminin gündelik mekanizmalarının dışında olağanüstü mali kaynaklara ihtiyaç duyuyorlardı. Avrupalı yöneticiler ordu toplayabilmek için uluslararası bankacılık kurumlarından[106] borç alıyor ya da askerî destek ya da vergi biçiminde katkıda bulunmaları için toplumun daha zengin ve güçlü kesimlerine başvuruyorlardı.[107] Bu genellikle "yerel *estate*"ler ve meclisler ya da tüccar-müteşebbis sınıfın kayda değer –hatta askerî– güce sahip olduğu şehir birlikleri üzerinden gerçekleşiyordu.[108] Bu nedenle, Avrupa'daki feodal savaşların bir yan ürünü, tüccarların siyasal özerklik, güç ve etkilerinin artması ve devletlerin karar alma yapılarında giderek daha fazla temsil edilir hale gelmeleriydi;[109] zira "her başarılı hanedanın arkasında çeşitli zengin sarraf aileler bulunuyordu."[110]

Avrupa'nın aksine Osmanlı İmparatorluğu, halihazırda tarımsal üretime dayatılmış olan geleneksel yükümlülüklerin dışında bir finansal kaynağa pek

az ihtiyaç duyuyordu.[111] Sonuç olarak, haraççı devletin işlevsel gereklilikleri-nin dışında, tüccarların özerk hareket etme potansiyelleri son derece sınırlıydı. Tüccarlarla Osmanlı yönetici sınıfı arasındaki ilişkiler, hatırı sayılır ölçüde, lonca sistemi sayesinde ticari faaliyetler üzerinde etkili bir denetim kurmuş olan ikincisinin lehine bir dengeye sahipti.[112] Dahası, tüccarların devlet aygıtına ve karar alma mekanizmalarına erişimi sınırlıyken,[113] loncalarla aralarındaki ihtilaf ve gerilimler de tüccarların özerklik ve güçlerini aşındırma eğilimindeydi.[114] Para dolaşımının, üretimin ve fiyatların denetlenmesi yoluyla servet birikimi caydırılarak sınırlandırılıyor, tüccarların servetlerinin müsadere edilmesi için lüks karşıtı yasalara başvuruluyordu.[115] Bölgeler arası ticaretin ağır bir mevzuata bağlı olması ve şehirlerin ihtiyaçlarının neredeyse tamamen kendi art bölgelerinden karşılanması, üretimin ve dağıtımın coğrafi alanını yerel bölgelere daraltıyordu.[116] Kervanların menzilleri, coğrafi olarak, siyasi otoritenin bulunduğu yerlerle çakışıyor, bu da ticarete konu olan metaların ve fiyatların yakından denetlenmesini mümkün kılıyordu. Ticarete konulan vergiler de, devletin ticaret faaliyetlerinden artık çekmesini mümkün kılıyordu.[117]

Tüccarların haraççı devlete tabi olması, jeopolitik açıdan da görülebiliyordu. Yeniden üretimi için tarıma ve haraca bağlı olan bir yönetici sınıf için, ticaret yollarının ele geçirilerek kontrol edilmesi ve böylece imparatorluğun sınırları dışında kalanların haraççı rejime dâhil edilmesi, haraççı iktidar açısından asli addediliyordu.[118] Bu nedenle zaman zaman devletin "iktisadi saiklerle hareket ettiğine" dair işaretlere rastlansa da,[119] tüccarlar, devlet koruması ya da desteği için yeterince önemli görülmüyordu. Bunun yerine tarıma öncelik verilmeye devam ediyordu. Örneğin 1517 yılında Memluk İmparatorluğu'nun ele geçirilmesinin ardından Osmanlılar, Hint Okyanusu'ndaki baharat ticaretine ve Afrika'daki altın ve köle kaynaklarına erişim için Portekizlilerle doğrudan rekabet edecek bir konum elde etmişti.[120] Ama bunun yerine, Güneydoğu Avrupa'nın tarımsal açıdan daha bereketli ve kalabalık topraklarına doğru teritoryal genişleme siyasetine geri dönüldü. Osmanlıların Hindistan rotasını takip etmemesi, esasen tarımsal üretime dayanan bir yönetici sınıfın kendisini yeniden üretmek için duyduğu ihtiyaçlardan kaynaklanıyor[121] ve taşra eşrafının ganimet, toprak ve güce erişim yönündeki güçlü iddialarını yansıtıyordu.[122]

Bunun aksine Avrupalı güçler açık bir biçimde ticari açıdan değerli toprakları, (münhasıran olmasa da) özellikle iktisadi amaçlarla doğrudan fethetmeye ve siyasi denetimleri altına almaya odaklanmıştı. Bunun nedeni, yönetici sınıfın yeniden üretimine ilişkin, Avrupa'da hâkim olan yapıların görece "geri kalmış" olmasıydı. Bu yapılar, ya (Habsburg İspanyası ve Avusturyası örneklerinde olduğu üzere) (jeo)politik birikimin finanse edilmesi ya da (Ceneviz ve Venedik gibi şehir devletlerinde olduğu üzere) bizatihi yönetici sınıfın doğru-

dan yeniden üretimi için tüccarlardan ve finansörlerden elde edilen zenginliğe dayanıyordu. Sonuç olarak devlet, tüccarların çıkarlarına duyarlıydı ya da onların emrindeydi ve devletin kaynakları, özellikle de askerî olanlar, ticari avantaj elde etmek amacıyla kullanılıyordu.[123] Tüccarlar o denli güçlüydü ki, hiçbir Avrupalı yönetici, Osmanlıların yaptığı gibi Hint Okyanusu'ndaki gemileri geri çekemedi ya da bu gemilerin geri dönmesini talep edemedi.[124]

Avrupa ve Osmanlı arasındaki uluslararası eşitsizliğin temelini, bir yanda tarımsal üretimde yönetici ve yönetilen sınıf, diğer yandansa devletle tüccar arasındaki bu eşitsiz iç ilişkiler, yani Avrupalı yönetici sınıfların göreli geri kalmışlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında toplumsal yeniden üretim biçimlerinin zayıflığı oluşturuyordu. Avrupa'da "geri kalmışlığın getirdiği bu ayrıcalıklar" Avrupalıların -hem yönetici hem de yönetilen sınıfların- toplumsal üretimlerini güvence altına almak için bir sonraki kısımda açıklayacağımız yeni yollar geliştirmelerini ve benimsemelerini teşvik etti ve zorunlu kıldı. Aynı zamanda, Osmanlı toplumsal biçiminin göreli gücü, "ileride olmanın cezalarını" da beraberinde getirdi: Toplumsal yeniden üretim yapılarının istikrarı, Osmanlı yönetici sınıfına toplumsal altüst oluşlar karşısında bile iktidarını koruyabileceği çeşitli mekanizmalar sağladı.[125]

Bu eşitsizlik ilişkisi, kapitalizm "mucize"sinin neden Avrupa'da ortaya çıktığını ve Osmanlı topraklarında neden tekrarlanmadığını açıklamaya yardımcı olur. Bu ayrışmanın Osmanlıların "ileriliği"nin, Avrupalılarınsa "geri kalmışlığı"nın ürünü olması, tarihsel önceliğe dair Avrupa merkezci varsayımların gözden geçirilmesi gerektiğini gösterir. Dahası bu iki unsur, yani Osmanlıların gücü ve Avrupalıların sahip olduğu "geri kalmışlığın ayrıcalığı" nihayetinde *birbiriyle ilişkili* ve *eş-kurucu* fenomenlerdi. Osmanlıların jeopolitik basıncı ("dışsal zorunluluğun kamçısı") mukayeseli gücü nedeniyle Avrupa'daki gelişmeyi mütemadiyen etkilemiş ve yönlendirmiş, karşılığında da kendi toplumsal yeniden üretim biçimlerinde değişikliğe gitmesini zorunlu kılmıştı. Bu, Osmanlıların Avrupa'nın en "geri kalmış" bölgesine -Kuzeybatı Avrupa'ya- önemli bir varoluşsal tehdit teşkil ederken, aynı zamanda daha gelişmiş Habsburg İmparatorluğu ve İtalya'daki şehir devletleri karşısında üstünlük sağlamak için bir fırsat da sunduğu anlamına geliyordu.

Bileşiklik: *Pax Ottomana* ve Avrupa Ticareti

Toplumsal yeniden üretim biçimlerindeki eşitsizliğin eşlik ettiği Avrupa-Osmanlı ilişkileri, görülmemiş bir bileşik gelişme biçimi yarattı. Avrupa kültüründe Rönesans boyunca yaşanan gelişme, bu tür karşılıklı ilişkilerden ayrılamaz. Constanzo Ferrara gibi bazı örneklerde, Avrupalı sanatçılar Osmanlı sarayında vakit geçirdiler ve Sultan'ın himayesinde çalıştılar.[126] Osmanlı imge-

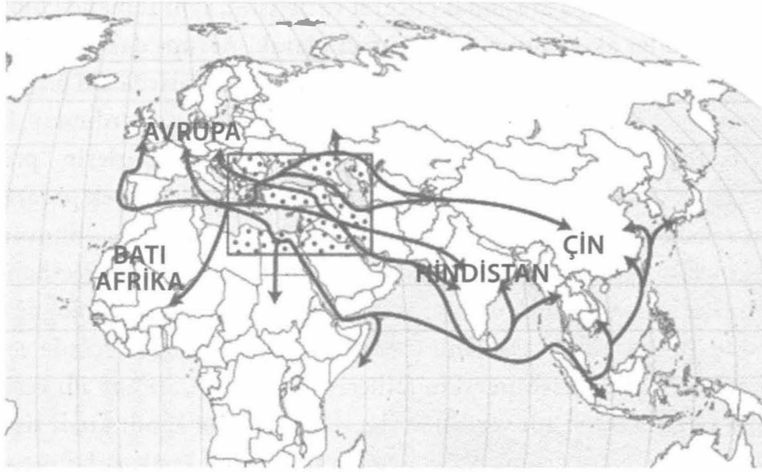
si, büyük oranda, Osmanlıları İslam tehdidinin cisimleşmiş hali olarak resmederek haçlılar için destek toplamaya çalışan Rönesans ressamları tarafından şekillendirildi.[127] Hümanist yazın da benzer şekilde Osmanlıları, Avrupa devletlerinin Ortaçağ'da aldıkları biçimlerin çözümlenmesinde ve eleştirilmesinde karşılaştırmalı alegorik bir araç olarak kullanacaktı.[128] Hem Shakespeare'in *Othello*'sunda hem de Thomas More'un *Diyalog*'unda, Osmanlıların askerî üstünlüğü, Hıristiyanlık içindeki bölünmeleri gözler önüne seriyordu.[129]

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan bu karşılaştırmalar, Avrupalıların Hıristiyanlığın birleştirici bir ilke olarak çöküşü bağlamında kendilerini inceledikleri ve eleştirdikleri bir dönemi yansıtıyordu.[130] Propagandacılar, siyasetçiler ve düşünürler, Avrupa'dan hem coğrafi hem de normatif bir kavram olarak söz etmeye Osmanlı tehdidi bağlamında başladılar. Daha önce bahsi geçen Aeneas Sylvius, Avrupalı sıfatını, İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra icat etmişti.[131] Habsburg ve Leh yayıncıları, Macar topraklarını Osmanlı akınlarına karşı savunmak için, seküler "Avrupa değerlerine" seslenmeye başladılar.[132]

Diplomasi, kültür ve din açısından, Osmanlı mevcudiyeti eskinin çöküşü ve giderek daha modern düşünme biçimlerinin ortaya çıkışından ayrı düşünülemezdi. Avrupa-Osmanlı ilişkilerinin kapsamlı ideolojik etkisini dikkate aldığımızda, kapitalizmin kökenlerine ilişkin tarih yazımının neden Osmanlılar hesaba katılmadan inşa edildiğini merak edebiliriz. Bu bölümün geri kalanında, bunu Osmanlılar ve Avrupalılar arasında 16. yüzyılda yaşanan bileşik gelişmenin ilave ve yeterince takdir edilmeyen bir güzergâhı olarak ele alıyor ve bunun Batı Avrupa'da kapitalizmin doğuşu açısından temel ve zorunlu (ama yeterli olmayan) bir koşul teşkil ettiğini ileri sürüyoruz.

Osmanlıların "Dışsal Zorunluluk Kamçısı"

Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda kesin olarak kurulmasından önce, Avrupa dünyanın geri kalanıyla, küresel ticarette görece çevresel bir rol oynadığı karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içindeydi.[133] Avrupalı tüccarlar, bu dönemde hem mevcut mübadele ağlarından, ilişkilerinden ve kültürlerinden[134] hem de geniş teknoloji ve bilgi kaynaklarına açık olmalarından büyük yarar sağladılar (ayrıca bkz. Üçüncü Bölüm).[135] Bu "geri kalmışlık" hali nedeniyle, Avrupa feodalizminin toparlanması, ticaretin gelişmesi ve buna eşlik eden kültürel Rönesans, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesini ve konsolidasyonunu takip eden, "Doğu" ile "Batı" arasında barışçıl iletişim ve ticaret hatlarının kurulmasıyla doğrudan bağlantılıydı.[136]

Şekil 4.1 *Pax Ottomana* döneminde Avrasya ticaret yolları.

Osmanlı devletinin kurumsal desteği sayesinde, *Pax Ottomana* ticari koruma ve işlem maliyetlerini azalttı, görece tek biçimli ticaret pratikleri oluşturdu ve ticaret yapma hevesini arttırdı. Osmanlı idaresi bölgeler arası ticareti kolaylaştıracak yollar ve kanal geçişleri inşa ediyor, hem denizde hem de karada tüccarların eşkıyalık ve korsanlıktan korunması açısından hayati bir rol oynuyordu.[137] *Pax Ottomana*'nın ortaya çıkışı, aynı zamanda Rusya ve Orta Asya'yı Karadeniz üzerinden Avrupa'ya, Levant'ı ve Kuzey Afrika'yı da Hint Okyanusu'na bağlayan, Avrupa-Asya ticaretinin ana gövdesinin gerçekleştiği ticaret yollarını bir araya getirdi.[138] Osmanlı İmparatorluğu coğrafi ve iktisadi açıdan, "Avrupa'nın hızla büyüyen ekonomilerini Doğu'nunkilere bağlayan menteşe"ydi.[139]

Hint Okyanusu'na giden ve İpek Yolu üzerinde yer alan güvenli geçişler, Avrupa'da Doğu'nun mallarına yönelik talebi arttıran ve ticaretin daha da gelişmesine katkıda bulunan metaların aktarılması açısından hayatiydi.[140] 15. yüzyılda yaşanan iktisadi patlamanın Venedik, Marsilya ve Ragusa gibi motorları, hem lüks hem de kitlesel mallar açısından[141] Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı ve 16. yüzyılda Fransa, İngiltere ve Alçak Ülkeler gibi daha az yerleşik devletler, giderek daha fazla Osmanlı hammaddelerine bağımlı hale geldi.[142] Sömürgeci kapitalizmin köşe taşı haline gelecek olan baharat ticareti, esasen Hint Okyanusu ve Ortadoğu arasında gerçekleşiyor, Avrupa pazarları sadece Ortadoğu'daki tüketimden arta kalan artıkları alabiliyordu; 1500'lerin sonlarına gelindiğinde karabiber ticaretinin yüzde 80'i Levant üzerinden gerçekleşiyordu.[143] İran ipeği Batı'ya Halep üzerinden aktarılıyor, önemli miktarda buğday Kırım ve Yunanistan'dan, pirinç Mısır'dan, sığır Macaristan, Eflak ve Boğdan'dan ve kereste, yün, sof ve deriyse Balkanlar'dan ve Anadolu'dan geliyordu.[144]

Osmanlılarla Avrupa arasındaki ticaret ve iletişim, aynı zamanda toplumsal ve teknolojik bilgi aktarımına da yardımcı olarak, Avrupa'daki imalat sektöründe, özellikle de "Doğu" mallarının taklit edildiği alanlarda ani bir gelişmeye yol açtı.[145] Osmanlılarla yapılan bir ticaret anlaşmasının ardından Fransız iktisadi faaliyetlerinde yaşanan patlama, Marsilya gibi şehirlerin "proto-sanayileşmesine" neden oldu.[146] Levant ve Venedik arasındaki ipek pazarlarında yaşanan rekabet, daha sonra 18. yüzyılın başlarında Derby'de -dünyanın ilk tam makineleşmiş fabrikası olduğu iddia edilen[147]- Lombe'un İmalathanesi'nin inşası sırasında uyarlanacak olan hidrolik değirmenin, ilk kez Bologna'da icat edilmesine ilham verdi.[148] Osmanlı tüccarları imparatorluğun içinde ve dışında ticaretin desteklenmesinin etkin failleri olduğundan, *simsar* adı verilen tekel birliği ve *mudaraba* adı verilen avans sistemi[149] gibi kendi kredi sistemleri ve birikim yöntemleri, "şirket kapitalizmi"nin alameti farikası haline gelecek olan "metaların üretimden satışa tam kontrolü"nü[150] önceden haber vererek Avrupa'daki ticari ilişkilerin dokusuna işlendi.

Bununla birlikte, *Pax Ottomana*'nın ticareti canlandıran etkilerine rağmen, Osmanlı akınları, Avrupa'da kıyamet benzeri bir olay olarak görülüyordu. Avrupalı yöneticiler arasındaki hiçbir ittifakın denk çıkamayacağı büyüklükte bir düzenli orduya sahip olan Osmanlılar, Hıristiyanlığın varoluşunu tehdit eden ürpertici bir askerî tehdit teşkil ediyordu. Avrupa ile Osmanlı arasındaki bu karşı karşıya gelişin kökenleri bir eşitsizlik ilişkisinde yatıyordu: Osmanlı haraççı sistemi, orduların istikrarlı ve birleşmiş bir temelde toplanabilmesini sağlıyor, Avrupa'daki feodal sistemse yönetici sınıf içindeki birliği ve kırsal istikrarı zayıflatarak, orduların olağanüstü şekillerde finanse edilmesini gerektiriyordu. Osmanlı ordularının etkililiği, 15. yüzyılın ortalarından "1596'ya kadar, Osmanlıların bir biçimde dâhil olmadığı hiçbir uluslararası siyaset meselesinin var olmayacağı" anlamına geliyordu.[151]

Bu müdahale sürekli ve hep düşmancaydı. 1453'te Osmanlılar İstanbul'u fethetti ve sonrasında bu şehri, Yunanistan, Bosna ve Arnavutluk'a yönelik yeni akınların merkezi olarak kullandılar. Osmanlı ordularının 1520'lerde Budapeşte ve Viyana'ya yürüyerek Habsburglarla doğrudan çatışma içine girmeleri, kısa süre içinde Avrupa'nın Doğu hakkındaki kaygılarını haklı çıkardı. Bu iki "süper güç" arasında çıkan, birbirini takip eden savaşlar, esasen Avrupa'nın güneydoğusunda cereyan etti ve Macaristan ve Akdeniz'deki topraklar için verilen, çok uzun süren bir savaşa neden oldu. 1517'de Mısır ve Suriye'yi fetheden ve böylece Avrasya ticaret yolları üzerindeki bu hayati menteşeye erişim elde eden Osmanlılar, belki kısa süreliğine de olsa, Akdeniz'deki en etkileyici deniz gücüne dönüştüler.[152] Deniz ticaretinin Osmanlılar tarafından desteklenen korsanlarla dolu bu hayati arterine erişim, Osmanlı-Habsburg rekabetinin sonuçlarına bağlı hale geldi.

Şekil 4.2 16. yüzyılda Osmanlı-Habsburg rekabeti.

Hıristiyanlığın Çöküşü

"Kâfir"in neden olduğu endişe o denli büyüktü ki, "papalık Protestanlık'la mücadeleye ayırdığından daha fazla kaynağı Osmanlılarla savaşmak için kullandı".[153] Birleşmiş bir Hıristiyanlık yaratma amacının kendisi, tekrar tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir haçlı dalgası başlatmak için işlevsel bir çerçevede vurgulanmıştı. İtalyan Savaşları'nda (1521-26) Habsburglar tarafından esir edilmesinin ardından, I François'nın serbest bırakılmasına ilişkin pazarlıklar, Osmanlılarla yapılacak savaşların "birincil meselesi" olması koşuluna bağlanmıştı.[154] Benzer şekilde Cambrai Barışı (1529), imzacılarını Türk istilasını durdurmaya çağırıyor, Crepy Barışı ise (1544) I. François'nın Osmanlılara karşı savaşmak üzere Macaristan'a asker göndermesini öngörüyordu.[155] Hıristiyanlığın diğer kalesi olan Habsburg İmparatorluğu'nun meşruiyeti de benzer şekilde Osmanlı aynasında inşa ediliyordu. 1519 yılında, "Korkunç Türk"ten duyulan endişe o denli büyüktü ki, V. Charles'ın Kutsal Roma İmparatoru olarak seçilmesi, kısmen Hıristiyanlığı Osmanlılara karşı verilen savaşlarda birleştirme yeteneğinin sonucuydu.[156] Charles'ın oğlu II. Philip'in üstünlüğü de Osmanlı tehdidini geri püskürtme becerisiyle ilgili söylemlerle meşrulaştırıldı.[157] Bu açıdan, Osmanlı saldırganlığının, Hıristiyan topraklarını lime lime etmesine rağmen, Hıristiyanlığın farklı kesimlerini birleştirebilecek ortak bir düşman işlevi gördüğü ileri sürülebilirdi.

Ancak birlikte hareket etme çağrıları kulak arkası ediliyordu. Bunun bir istisnası 1571'de kurulan ve Papalık Devletleri, İspanya, Venedik, Ceneviz, Toskanya, Savoy, Parma, Urbino ve Malta'yı bir araya getiren Kutsal İttifak'tı. 44.000 denizci ve kürekçi, 28.000 asker ve 1.800 top taşıyan 290 gemiyi denize indiren Kutsal İttifak, "Hıristiyanlık tarafından bir araya getirilmiş ve tarihte İslam'ın karşısına çıkarılmış en büyük deniz gücünü" kurmuştu.[158] Kutsal İttifak'ın benzer boyutlardaki bir Osmanlı donanmasıyla karşılaştığı İnebahtı Muharebesi'nde elde ettiği zafer, Hıristiyanlık güçlerinin en büyük zaferlerinden biri olarak görüldü. Daha sonra efsaneleştirilen bu zafer, uzun bir süre boyunca "özgür Batı"yı "despotik Doğu"dan ayıran "medeniyetler çatışması" anlatısının temel dayanağı olarak kaldı.[159] Bu açıdan Muharebe, belirgin bir şekilde "Osmanlı olmayan" bir Avrupa kimliğinin oluşumunda merkezî bir yere sahipti.

Fakat İnebahtı'nın Kutsal İttifak'ın yaratılmasına neden olan haçlı seferleri üzerindeki fiilî etkisinin sınırlı olması çok şey anlatıyordu. İlk olarak Osmanlılar o denli güçlüydü ki herhangi bir toprak kaybı yaşamadılar ve 1571'de kaybettikleri orduları hemen yerine koyabilecek kaynaklara sahiptiler. Aslına bakılırsa Osmanlılar, 1574'te Tunus'u fethettiklerinde bunu İnebahtı'dakinden daha büyük bir donanma ile yapmışlardı: "Böylece Osmanlılar Hıristiyanlığa, hâlâ savaşı Avrupa'nın merkezine taşıyabileceklerini hatırlatmış oldular."[160] Aynı zamanda, Kutsal İttifak 1573'te dağılarak Hıristiyanlık içindeki bölünmeleri göz-

ler önüne serdi. Burada da Osmanlılar belirleyici bir rol oynadı. Akdeniz'deki ticari çıkarlarını korumaya çalışan Venedik, bölgede süregiden çatışmalara barışçı bir çözüm bulmak üzere Osmanlılara yanaştı. Böylece Venedikliler, Kuzey Afrika'da devam etmekte olan Habsburg askerî seferini terk etmiş oldu.[161]

Şekil 4.3 İnebahtı Muharebesi, 7 Ekim 1571, bilinmeyen bir ressamın eseri.
Kaynak: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Lepanto_1571.jpg (erişim tarihi 22 Kasım 2014)

Kısacası, Kâfire yönelik bir taarruza ilişkin çıkarımlarıyla birleştirici bir ideoloji olarak haçlı seferi mefhumunun bizatihi uygulanabilir ve sürdürülebilir olmadığı görüldü. Gördüğümüz gibi, gerçeklik bunun tam tersiydi; 16. yüzyıl Osmanlılar için neredeyse sürekli bir zafer, Hıristiyanlık içinse yenilgi yüzyılıydı. Birleştirici bir ilke olarak haçlı seferinin lime lime olmasıyla, zaten bölünmüş olan Hıristiyanlığın meşruiyeti daha fazla sorgulanmaya başladı.

Burada da Osmanlılar etkin bir oyuncuydu. Doğrudan askerî basınç uyguladıkları örneklerin yanı sıra, Habsburg İmparatorluğu'nun ve Papalık'ın hegemonyasını zayıflatmak için Avrupa'daki hoşnutsuz gruplarla ittifaklar ve bağlar kurdular.[162] Valois Fransası'nın kralı I. François, Osmanlı İmparatorluğu'nun "güç dengesi kuran" bir oyuncu olarak önemini kabul ederken, açık yüreklilikle şöyle diyordu:

> Türklerin güçlü ve savaşa hazır olmalarını kendileri için değil, çünkü onlar kâfir bizse Hıristiyanız, onu büyük harcamalar yapmaya zorlayarak imparatorun gücünü zayıflatmaları ve diğer bütün hükümetleri bu denli güçlü bir düşman karşısında rahatlatmaları için canı gönülden arzuluyorum.[163]

Fakat Fransızlarla Osmanlılar arasındaki "kutsal olmayan ittifak" sadece güç dengesini sağlayacak bir anlaşmanın ötesine geçti ve her iki taraf açısından da Habsburglara ve Papalık'ın müttefiklerine karşı yararlı bir stratejik birliğe dönüştü.

V. Charles'ın 1536'da Provence'a saldırmasının ardından I. François, Osmanlı süzerenliğindeki bir korsan kumandanı olan Barbaros'u Ceneviz'e saldırmaya davet edebildi.[164] Ertesi yıl, 1537'de Osmanlılar Korfu'ya düzenledikleri bir saldırıda 13 Fransız kalyonunu yardıma çağırdılar. Daha da dikkat çekeni, 1543'te Barbaros'un donanmasının (o dönemde Savoy dükalığına bağlı olan) Nice'e yönelik bir Fransız istilasına katılmasıydı. I. François, Nice'teki birliklerinin ikmalini sağlayamayan Osmanlılara, birliklerini sekiz ay boyunca yakınlardaki Toulon şehrinde konuşlandırma izni verdi. François şehri Fransız nüfusundan arındırarak, fiilen köle pazarı ve camisi de olan bir Osmanlı kolonisine dönüştürdü.[165] Osmanlı-Fransız stratejik ilişkileri I. François'nın hükümdarlığından sonra da gelişmeye devam etti. II. Henry, I. Süleyman ile Trablus'un 1511 yılında Osmanlı gemileri tarafından kuşatılmasına yol açan bir antlaşma imzaladı. Fransızlar ve Osmanlılar, V. Charles'a karşı Osmanlıların 100 kadar kadırgayla katıldığı ortak harekâtlar düzenleyerek 1551-59 İtalya Savaşı'nı tetiklediler. Fransız-Osmanlı ittifakı 1552'de Reggio'yu ele geçirerek 1553'te Korsika'yı istila etti.[166] On yıl sonra 1569'da Fransızlarla imzalanan Kapitülasyon Antlaşması, Osmanlılar tarafından "Kıbrıs'a yönelik taarruzunun öncesinde Avrupalı komşularını bölmek" için kullanıldı.[167]

Osmanlı-Fransız ittifakı herkesin göz önünde gerçekleşmişti, fakat Osmanlılar Hıristiyan coğrafyasındaki hoşnutsuz gruplarla daha gizli ilişkiler de kurdu. Örneğin, Sultan I. Süleyman, Protestan Alman prenslerinin Schmalkaldic Birliği ile temasa geçerek onları Habsburglara karşı Fransızlarla işbirliği yapmaya çağırdı ve Osmanlı ordularının Avrupa'yı fethetmesi halinde onlara af önerdi.[168] Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî baskısı, Reform'un doğmasına ve yayılmasına katkıda bulunan hayati bir etmen oldu. Habsburgların Osmanlılara karşı savaşlarında Alman askerî desteğine ve mali yardımına özellikle muhtaç olduğu bir dönemde, Lutherci ayaklanmalar bütün Almanya'ya hızla yayıldı.[169] Bu destek ancak V. Charles'ın dinî reformları kabul etmesi koşuluyla verildi. Bu bağlamda Lutherciler, Osmanlılarla Habsburglar arasındaki çatışmalar su yüzüne çıktığında, Osmanlı tehdidini V. Charles ile olan müzakerelerde bir pazarlık kozu olarak kullanarak daha fazla dinî özgürlük elde etmeye çalıştılar.[170]

Reform'un daha sonraki yayılması, ekseriyetle Osmanlıların izlerini taşıyan topraklarda, özellikle de Macaristan'da gerçekleşti. Osmanlılar Macar topraklarında Roma Katolik Kilisesi'nin (ve dolayısıyla Habsburgların) bölge üzerindeki iktidar ve otorite iddialarına karşı bir denge olarak dinî heterodoksiyi teşvik ettiler.[171] Macaristan, iki kez (1540-51 ve 1556-71 yıllarında) Osmanlı himayesi sayesinde Macar kralı seçilen John Sigismund Zápolya döneminde, Latin Hıristiyanların, Kalvencilerin, Luthercilerin, Unitaryanların ve Ortodoks Hıristiyanların varlığını tanıyan ya da en azından tolere eden

Reformcu Protestanlar için bir cennet haline geldi.[172] Osmanlılar Habsburg-Katolik yönetimine karşı ayaklanan Macar Protestanlara doğrudan askerî destek verecek kadar ileri giderek, ayaklanmanın lideri olan Stephen Bocksay'a, onu Erdel Prensi ve Macaristan Kralı olarak tanıyan bir *ahitname* verdiler.[173]

"*Calvino-turcismus*" 16. yüzyılın ikinci yarısında İspanya'ya karşı Osmanlılarla kurulan ittifakı yardıma çağıran Fransa'daki Kalvenci partiye kadar uzanacaktı.[174] Osmanlılar, İspanya'daki ayaklanmalara destek olmak için zaman zaman 200 ilâ 400 arasında piyade göndermeye söz verdikleri Moriskolarla da bağlantıya geçtiler.[175] 1580'e gelindiğinde Sultan III. Murad, Kraliçe I. Elizabeth ile, 1580 yılında bir ticaret antlaşmasının imzalanması ve 1583'te kapitülasyon verilmesiyle sonuçlanacak ilişkiler kurmuştu. 1590'lara gelindiğinde, İngiltere'nin İspanya'ya karşı verdiği deniz savaşlarında Berberi korsanların beklenen yardımları hiçbir zaman gelmese de, İngiliz-Osmanlı ilişkileri ortak düşman olan Habsburg İspanyası'na karşı önemli bir stratejik ittifak olarak görülüyordu.[176]

Osmanlılar daha az başarılı olsa da Habsburg İspanyası'nı içeriden istikrarsızlaştırmak için Alçak Ülkeler'deki Protestanlarla da[177] ilişki kurdular. Orange'lı William, "Türkler son derece tehditkâr, ki bunun kralın bu yıl Hollanda'ya gelmeyeceği anlamına geleceğine inanıyoruz," diyerek Hollanda İsyanı'na destek olmak için 1566'da Osmanlı İmparatorluğu'na elçiler gönderdi.[178] Daha sonra, 1570'lerde Hollandalı isyancıların, "*Liever Turks dan Paaps*" (Papacı olacağına Türk olsun) sloganını kullandıkları biliniyordu.[179] Ancak, Osmanlılarla Hıristiyanlık arasındaki ihtilaf Avrupa'nın coğrafi hudutlarıyla sınırlı değildi. Osmanlılar, bu bölgelere sızmaya yönelik Portekiz girişimlerinin önünü almak üzere, birlikte kararlaştırılmış bir çabanın parçası olarak Güney Asya ve Doğu Afrika'daki -Calicut, Ajuran ve Adal gibi- Müslüman sultanlıklarla da ittifaklar kurdular.[180]

Çeşitli yazarlar, Avrupa'da birleşik bir emperyal hegemonyanın kurulmasına yönelik girişimlerin, Habsburg topraklarının "heterojenliği ve ölçeğinin yarattığı" bu tür "çapraz baskılar"ın[181] birikimi sonucunda engellendiğini belirtmiştir.[182] Osmanlı tehdidi, çeşitli şekillerde Habsburgların ve Papalık'ın kaynaklarını sürekli olarak imparatorluğu kuzeybatıya doğru çeken içsel bölünmelerden uzaklaştırmış ve sonunda "tekrar tekrar evrensel emperyal hırslara gem vuran", "Hıristiyan Avrupa'nın kültürel birliği içinde çok sayıda siyasanın" varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuştu.[183] Hem V. Charles'ın hem de II. Philip'in Osmanlı cephesine öncelik vermesinin maliyeti çok yüksek oldu. V. Charles ne dinî birliği ne de Avusturya-Kastilya birliğini koruyabildi; II. Philip ise Habsburg İspanyası çağının sonunun başlangıcını imleyecek olan Flaman Eyaletlerinin İmparatorluktan nihai kopuşlarını seyretti. II. Philip ancak Osmanlı tehdidinin Akdeniz'den uzaklaştırılmasının ardından, 16.

yüzyılın sonlarında, İspanya'nın Hollanda'daki hâkimiyetini güçlendirme ve İngiltere'yi istila etme çabalarına yoğunlaşabilecek, ancak muhtemelen iş işten geçmiş olacaktı.[184]

O halde, Osmanlılarla Avrupa arasındaki ilişkilerin eşitsiz ve bileşik gelişiminin, Avrupa boyunca yeni eşitsizlik vektörleri yarattığı söylenebilir. Sonuç olarak "bileşikliğin" kendisi, farklı Avrupa devletleri için değişkenlik gösteren kendi özgül nedensel etkileriyle, eşitsiz bir şekilde hissedildi. Daha "gelişmiş" Avrupa devletleri Osmanlı askerî harekâtlarının temel hedefini oluştururken, daha "geri kalmış" Avrupa devletleriyle yapılan ittifaklar Habsburglara karşı denge kurmak için kullanıldı. Böylece Habsburglar, Cenevizliler, Venedikliler, İspanyollar ve Portekizliler, Osmanlılarla düşmanca karşı karşıya gelirken, Fransa, Alçak Ülkeler ve özellikle İngiltere gibi Kuzeybatı Avrupa devletleri, jeopolitik uzamdan modern devlet-inşa pratikleri için yararlandılar. "Geri kalmışlığın sağladığı bu ayrıcalık", bileşik gelişmenin iki nedensel vektörü boyunca, birincisi Akdeniz hâkimiyetinden Atlantik'e doğru yapısal bir kaymaya neden olarak ve ikincisi, İngiltere'yi Habsburgların jeopolitik baskılarından yalıtarak kendisini gösterdi. Bunları sırayla ele alacağız.

Osmanlı Ablukası ve Atlantik'in Ortaya Çıkışı

Pax Ottomana'nın ticaret üzerindeki etkileri, Osmanlıların jeopolitik çıkarlarıyla uyum içinde, Avrupa'da eşitsiz bir şekilde hissedildi. Karadeniz'in, Kızıldeniz'in ve Akdeniz'in büyük bir kısmının Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından, Avrupalı tüccarların bu bölgelerde sadece koşullu olarak faaliyette bulunmasına izin veriliyordu.[185] Osmanlılar bu bölgeleri ele geçirdiğinde, ticari faaliyetleri devlet düzenlemelerine ve denetimine tabi hale getirerek, kereste, at, tahıl ve şap gibi önemli metaların ihracatını sınırlandırdılar.[186] Aynı zamanda Osmanlı-Habsburg askerî çatışması, "Venedik deniz ticaretinin arterlerini keserek" Akdeniz'in istikrarsızlığını arttırdı.[187] Ticaret gemilerine yönelik Osmanlılar tarafından desteklenen korsan saldırılarıyla dolu bir Akdeniz'in içlerine girmeyi başaramayan İspanyollar ve Portekizliler durumdan daha az zarar gördüler.[188] Dolayısıyla, *Pax Ottomana* ticareti kolaylaştırmanın yanı sıra, daha öncesinde Akdeniz ve Karadeniz'deki önde gelen tüccarların (esasen Venediklilerin ve Cenevizlilerin) ticari tekellerini kırarak,[189] bu ticareti hem Kuzeybatı Avrupalı hem de Osmanlı süzerenliği altındaki Ragusalı, Ermeni ve Yahudi tüccarların rekabetine açık hale getirdi.[190]

Osmanlılar en baskın Avrupalı güçlerin Asya pazarlarına ulaşabildikleri geleneksel yolları keserek, onları doğrudan alternatif rotalar bulmaya zorladı. Karadeniz'deki tekelini yitiren Ceneviz, Hindistan ve Uzak Asya pazarlarına giden Osmanlıların elindeki geçişin etrafından dolaşmaya çalışırken,[191] Batı Avrupa ve Atlantik'teki özel ticari ve mali operasyonlara yöneldi.[192]

Osmanlıların hâkimiyetindeki Akdeniz'in Ceneviz sermayesine kapanmasıyla, Atlantik ticari faaliyetler açısından önemli ölçüde daha vaatkâr bir yol haline geldi.[193] Ceneviz'in Doğu Akdeniz'deki konumu geriledikçe hem İspanya'da hem de Portekiz'de, Cenevizli tüccar-bankerlerle Yeni Dünya'daki yerleşimciler arasında kurulan ilişkiler arttı. Bu ittifakın doğurduğu Atlantik'teki ticari girişimler, nihayetinde Osmanlılar tarafından Akdeniz'den çıkarılan Ceneviz sermayesinin yatırımlarıyla mümkün hale geldi.

Osmanlı ablukası sırasında, kapitülasyonlar da ittifak inşası ve rakiplerin önünün kesilmesi yoluyla Avrupa'nın ticari, Osmanlılarınsa jeopolitik çıkarlarını bir araya getirerek önemli bir rol oynadı. Ceneviz, Habsburg, İspanya ve Portekiz dışarıda bırakılırken, Fransızlar (1536), İngilizler (1583) ve Hollandalılar (1612) kapitülasyonlardan yararlandı. Osmanlılar için siyasi bir kapsamı olan kapitülasyonlar, Kuzeybatı Avrupalı tüccarlar için iktisadi gelişme olanakları sağladı. Aksi takdirde Akdeniz (ve dolayısıyla Avrasya) ticaretinin çeperinde yer alacak bu devletler, artık rakiplerine nazaran önemli ölçüde daha avantajlı koşullarda ticaret yapabiliyordu. Kuzeybatı Avrupa ülkelerinin Asya'daki meta pazarlarıyla kurdukları, Osmanlı devletinin ticaret yolları üzerinde sağladığı güvenli alana dâhil olan bağlantılarda kayda değer bir hızlanma yaşandı.

Doğu Akdeniz'in fethedilmesi ve ardından abluka altına alınmasıyla Osmanlılar Avrupa'daki güç dengesini bütünüyle yeniden şekillendirerek, Ceneviz ve Venedik gibi Adriyatik kıyısındaki şehir devletlerinin ticari hâkimiyetinden, Atlantik kıyısında yer alan Kuzeybatı Avrupalı devletlerin hâkimiyetine doğru "yapısal bir kayma"ya neden oldular.[194] Michael Mann'ın da belirttiği gibi, "Orta Akdeniz'deki güçlerin ticareti azalırken, aynı zamanda askerî yükümlülükleri arttı. Atlantik güçleri fırsatı değerlendirdi ve Batı hâkimiyetini kurdu."[195]

Bu kaymanın ürünü olan pazarlar üzerindeki rekabet "şirket kapitalizmi"nin gelişmesine önemli bir itki sağladı ve 17. ve 18. yüzyıllarda İngiliz ve Hollanda siyasetinin alamet-i farikası haline gelecek olan, tüccarların ve devletlerin çıkarları arasındaki giderek artan örtüşmenin habercisi oldu.[196] Bu gelişmeler, sistemin gelişmesi vasıtasıyla kalıcı sermaye döngülerinin kurulmasına yönelik çabalara yol açtı ve sonunda tüccarların uluslararası üretim üzerindeki müdahale ve denetimlerini arttırdı.[197] Şehir devletleri arasında "Doğu pazarlarına erişim" için verilen kesintisiz rekabetin ve "genişleyen Osmanlı İmparatorluğu tehdidinin" öngörülemeyen sonuçlarından bir diğeri de, sonunda Avrupalıların Amerika Kıtası'nı keşfetmesi olacaktı.[198] Çünkü "Doğu sınırlarının İstanbul'un 1453'te düşmesinin ardından güçlü Osmanlı İmparatorluğu tarafından ablukaya alınmasıyla, daha parlak olan ufuk [artık] Batı'da, Atlantik'te ve nihayetinde Atlantik'in karşı kıyısındaydı."[199] 1492 keşiflerini Avrupa'nın daha sonraki "küresel kaderi"ne bağlayan hat 1453'te İstanbul'dan geçiyordu.

Osmanlı Tamponu ve İngiliz İlk Birikimi

Bu yapısal kaymadan en fazla yararlanabilecek konuma sahip olan devletler, Osmanlı jeopolitik tamponunu en güçlü hissedenlerdi. Gördüğümüz üzere, 15. ve 16. yüzyılların Kıta Avrupası'nda yaşanan çatışmalara en fazla müdahil olan oyuncular, Osmanlıların Akdeniz ve Güneydoğu Avrupa'daki varlığından endişe duyuyorlardı. Habsburg-Osmanlı rekabeti böylece, sık sık emperyal ilgiyi İngiltere'den ve Alçak Ülkeler'den uzağa yönelten bir jeopolitik çekim merkezi oluşturdu. Hollandalılar Hıristiyanlık içindeki bu bölünmeleri, uzun süredir arzuladıkları Habsburg hâkimiyetinden kopuşu gerçekleştirmek için kullandılar.[200] İngilizler tam da kıtanın demografik ve ticari canlanma yaşadığı bir dönemde, sürekli olarak Avrupa'daki jeopolitik baskıların dışında kaldılar. Tipik bir Osmanlı manevrası olarak her iki devlete de, siyasi ittifakları Osmanlı topraklarındaki ticari imtiyazlarla bir araya getiren diplomatik antlaşmalar -kapitülasyonlar[201]- sunuldu. Kapitülasyonlar, 17. yüzyılda Levant ve Atlantik ticaretinin bütünleşmesine ve sonrasında Atlantik'teki bu ticari güçlerin yükselişine katkıda bulunan ana etmenlerden biriydi. Hollandalılar son derece ihtiyaç duydukları hammaddelerin -ipek, pamuk, sof ve yün- tedariki için Osmanlılara bağımlı hale gelirken, temel ihraç ürünleri olan tekstil ve kıymetli metaller için de Osmanlı pazarına eşit ölçüde bağımlıydılar.[202] İngiltere de benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na mamul kumaş ihraç ediyor ve bu ülkeden yün ve ipek satın alıyordu.[203] Her iki örnekte de tüccarların ve bankerlerin bu ticareti tekellerine alma ve kontrol etme girişimleri, güçlü ticaret şirketlerinin kurulmasına yol açtı.[204]

Aynı zamanda Osmanlı topraklarından gelen hammaddeler, belirli tekstil ürünlerinde Avrupa'daki imalatın gelişimini canlandırdı.[205] Levant ticareti Kuzeybatı Avrupa'yı yaygın toprak kullanımı sayesinde üretilen başlıca metalarla besledikçe, ülke içinde kendi kendine yetecek üretim yapma ihtiyacı ortadan kalktı. Tarım topraklarının yaygın üretimden "özgürleşmesiyle" Avrupa şehir ve limanlarının etrafındaki topraklar, (proto)endüstriyel imalat gibi daha sermaye ve emek yoğun biçimlere yöneldi.[206] Buna eşlik eden toprağın değerindeki artış -özellikle bölgeler ve uluslararası ticaret ağlarına dâhil olan topraklarda- kârlılığı ve dolayısıyla kısa vadeli toprak kiralamalarının, satışlarının ve transferlerinin sıklığını arttırdı. Bu durum, 16. yüzyıldaki nüfus artışına, toprak üzerindeki baskılara, kiralarda ve kısa vadeli tasarruf haklarında artışa, kırsal ücretlerin gerilemesine ve başlıca ürünlere yönelik talebin yükselmesine katkıda bulundu.[207] Kısacası, Avrupa-Osmanlı ticaretinde yaşanan ani ve hızlı artış, Kuzeybatı Avrupa'da kırsal isyanların ve ilkel sermaye birikiminin koşullarının oluşmasına yardımcı oldu.

Bu yeni ticari imtiyazların yanı sıra, Osmanlı jeopolitik tamponunun etkileri, özellikle İngiltere'de, lordlar arası sınıf ilişkilerinde ve İngiliz devleti-

nin özgül gelişiminde de görülebiliyordu. Çeşitli yazarlar, İngiltere'nin 1450 sonrasında kıtadaki jeopolitik çatışmalara müdahil olmamasını, kapitalizmin bu ülkedeki "erken" gelişimi açısından temel bir etken olarak vurgulamıştır.[208] Theda Skocpol, "İngiltere'nin bir biçimde kıtadaki askerî sistemden uzak kalabildiğini," bunun da onun "ticari-kapitalist çıkarlara eşsiz bir duyarlılık" kazanmasını sağladığını ileri sürer.[209] Fernand Braudel'e göre, bu yalıtılmışlık son derece yararlı bir korumacılığı kışkırtarak, İngiltere'nin "diğer bütün Avrupa ülkelerinden daha başarılı bir şekilde ... bağımsızlığını korumasına ve yabancı kapitalistlerin müdahalelerini savuşturmasına" yardımcı olmuştu.[210] Derek Sayer'e göreyse, İngiltere'nin bu yalıtılmışlıktan gelen ayrıcalığı, tarımsal kapitalizmin kök salmaya başladığı bir dönemde, "üretici kaynakları kıtada imparatorluk inşasıyla israf etmemesi ya da diğerlerinin yayılmacı yönelimlerine karşı kendini kıtadaki güçlerle aynı ölçü ya da biçimde savunmak durumunda olmaması" anlamına geldi.[211]

Tudor "mutlakıyetçiliği"nin daha özgül niteliklerinden biri olan, devletin ve aristokrasinin elindeki askerî kaynakların zayıflaması da doğrudan bu yalıtılmışlıktan kaynaklanmıştı. Örneğin 1470'lerde İspanyollar ve İngilizler sırayla 20.000 ve 25.000 kişilik ordulara sahipti. 1550'lere gelindiğinde İspanya'nın askerî gücü 150.000'e yükselmiş, İngiltere'ninkiyse 5.000 kişi azalarak 20.000'e düşmüştü.[212] İngiliz aristokrasisinin silahsızlanması daha da belirgindi: "1500 yılında, her İngiliz soylusu silah taşıyordu; Elizabeth dönemine gelindiğinde ... aristokrasinin yalnızca yarısının savaş tecrübesi vardı."[213] Bu demilitarizasyon, İngiltere'nin, Fransız ve İspanyol mutlakıyetçiliğinin ayırt edici özelliği olan güçlü, vergi temellük eden, bürokratik devlet yapılarının 16. yüzyılda başlayan gelişimini fiilen "pas geçmesi" anlamına geldi.[214]

Bu istisnai tarihsel güzergâhın, 16. yüzyıl İngilteresi'nde kapitalist gelişmeye özellikle yardımcı olduğu görüldü. İlk olarak soyluluğun askerî niteliğini kaybetmesi, feodal sömürü oranlarını yükseltmek için gereken zor araçlarına erişiminin sınırlanmasına neden oldu. Köylü artığını "sızdırma"da[216] yaşanan bu yetersizlik, köylüleri mülksüzleştirme ve piyasa mekanizmaları yoluyla sömürme seçeneğinin, yönetici sınıfın yeniden üretimi açısından giderek daha tercih edilen bir yol haline gelmesi demekti.[215] İkincisi, İngiliz devleti, köylüleri soyluluğun toprakları "ele geçirme, birleştirme ve çitleme" girişimlerinden koruyacak cebri ya da idari güce sahip değildi.[217] Bu tarımsal artık için soylulukla rekabet ederken, tabiatı gereği köylülüğü mülksüzleştirme girişimlerinden koruyan Fransız devletiyle tezat teşkil ediyordu.[218] Üçüncüsü, jeopolitik yalıtılmışlık, devlet, mevcut toprak sahibi aristokrasi ve yeni ortaya çıkmakta olan ticari sınıf arasındaki toplumsal katmanlaşmanın görece zayıflığı nedeniyle, İngiliz yönetici sınıfının alışılmadık ölçüde türdeş[219] olması anlamına geliyordu. İngiliz toprak sahibi sınıfı, askerî niteliğini kaybettiği koşullarda, "beratlı

asillik"le bağlarını kopardı.[220] İngiliz siyasi ve iktisadi yaşamına hâkim olacak "unvansız *gentry*" için nüfuz ve makam daha önemli bir iktidar kaynağı haline geldi.[221] Bu itibarla, İngiliz toprak sahibi sınıfı, "alışılmadık ölçüde sivil bir kökene sahipti, ticaretle uğraşıyordu ve avamdan geliyordu."[222] Toplumsal katmanlaşmanın olmayışı, sonuçta toprak sahibi sınıfların, müstakbel kapitalistlerin ve devlet görevlilerinin arasında, toprak sahibi-kapitalist çiftçi-ücretli emekçi üçlüsünün ana payandası olan bir kesişmeye yol açtı.

Bu üç etmen Robert Brenner'ın kapitalizmin kökenlerine ilişkin argümanının temel önermelerinden birinin açıklanmasına yardımcı olur: Tarımsal isyanlar, sadece İngiltere'de devletin ve toprak sahibi sınıfların köylülüğü çitleme yoluyla topraklarından çıkarmasına yönelik birleşik ve başarılı bir girişimle yanıtlandı.[223] Köylüler mülksüzleştirildikçe, geçimlerini ve toplumsal yeniden üretimlerini güvence altına almak için alternatif bir yol aradılar: Emeklerini ücret karşılığında toprak sahiplerine ve kapitalist çiftçilere satmak.[224] Devlet-soyluluk ittifakının köylülüğü üretim araçlarından yoksun bırakmada gösterdiği kalıcı başarı, "özgür" bir ücretli emekçiler sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. Artığın temellük edildiği toplumsal mülkiyet ilişkileri, böylece feodalizmin iktisat dışı araçlarından tarımsal kapitalizmin "iktisadi" ya da "piyasa" mekanizmalarına doğru dönüşüm geçirdi.

İngiltere'nin yalıtılmışlığının "Brenner tezi"nde ortaya konulan süreç açısından hayati bir koşul olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kapitalizmin kökenlerine dair daha eksiksiz bir açıklama, bu jeopolitik yalıtılmışlığın yeterince hesaba katılmasını gerektirir. Bu jeopolitik yalıtılmışlık koşulunun, uluslararası belirlenimlerin yokluğunun işareti olmadığını ve içinde ortaya çıktığı daha geniş eşitsiz ve bileşik gelişme sürecinden ayrıldığı takdirde açıklanamayacağını ileri sürüyoruz. Yukarıdaki analizin de gösterdiği gibi, bu yalıtılmışlık, Avrupa Kıtası'nın Osmanlı İmparatorluğu ile meşgul olmasından kaynaklanan, belirgin bir toplumlar arası koşulun sonucu olarak anlaşılmalıdır. Bu yalıtılmışlığın ortaya çıkardığı özgül toplumsal biçimin, tarımsal kapitalizmin İngiltere'deki istisnai büyümesine zemin teşkil eden, devletin ve toprak sahibi sınıfın çıkarlarının simbiyotik birliği açısından özellikle elverişli olduğu ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin 16. yüzyıldaki gelişimi bu spesifik olarak uluslararası bağlamda değerlendirildiğinde, en iyi, "bileşik gelişmenin" özgün bir sonucu olarak, yani İngiltere'nin Avrupa-Osmanlı jeopolitik ortamıyla olan eşitsiz ilişkisinden doğan toplumlar arası bir koşulun gelişimsel sonuçları bağlamında anlaşılabilir. Bu nedenle Osmanlı'nın jeopolitik baskıları, İngiltere'de tarımsal kapitalizmin doğuşunun zorunlu ama yeterli olmayan bir şartı olarak görülmelidir.

Sonuç: Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin bir Vektörü Olarak Osmanlı İmparatorluğu

Bu gelişmelerden hiçbirinin kapitalizmin doğuşu için yeterli koşulu sağlamadığı bir kez daha vurgulanmalıdır; kapitalizmin kökenlerine ilişkin eksiksiz bir kavrayışa dâhil edilmesi gereken çok sayıda başka Avrupa içi ve dışı nedensel zincir -eşitsiz ve bileşik gelişmenin vektörleri- bulunmaktadır. Yine de Avrupa-Osmanlı ilişkilerine temel bir belirleyen olarak bakmadan 16. yüzyıl tarihindeki önemli gelişmeleri ve (Kuzeybatı) Avrupa'nın kapitalizme doğru takip ettiği güzergâhı gerektiği gibi anlamak güçtür.

Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin ikili karakteri -hem savaşı hem de işbirliğini içermesi- kapitalizmin gelişmesinde hayati bir etkendi. Osmanlılar uluslararası bir ticaret ağı kurarak tüccarların faaliyetlerinin uluslararasılaşmasına ve Avrupa'da kültürel bir uyanışın doğmasına katkıda bulundu. Daha da önemlisi, Habsburglarla olan askerî ihtilaflarına rağmen, Osmanlılar Reform'u ve Habsburg jeopolitik hegemonyasının çöküşünü teşvik ettiler. Bu nedenle feodal çağın birleştirici ilkesi olarak Hıristiyanlığın parçalanması, Osmanlı ile olan ve 16. yüzyıl içinde birbirine yakınsayan jeopolitik etkileşimlerin çoğulluğunun bir ürünü olarak anlaşılmalıdır.

Ayrıca, Hıristiyanlığın parçalanmasının ve özellikle Habsburgların Osmanlılarla meşgul olmasının, Kuzeybatı Avrupa'ya modern devlet inşası pratiklerini hayata geçirebileceği bir jeopolitik alan sunduğunu ileri sürdük. İngiltere'nin yalıtılmışlığı kıtanın Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz'de Osmanlı tehdidiyle meşgul olmasının doğrudan bir sonucuydu. Bu "tampon" -ve mümkün kıldığı yalıtılmışlık- İngiltere'de toprak sahibi soyluluk, kapitalist çiftçiler ve devlet arasında özgün bir çıkar ortaklaşmasına yol açmış ve bu da İngiliz yönetici sınıfının toprakları çitlemede gösterdiği başarıda hayati bir etmen olmuştu. Dolayısıyla Osmanlıların Avrupa üzerindeki jeopolitik basıncının İngiltere kırsalındaki ilk birikim sürecine nasıl bir niyet edilmemiş katkıda bulunduğunu görebiliriz.

Aynı zamanda Osmanlıların jeopolitik siyasetleri vasıtasıyla, Akdeniz ticaretinden ve buna eşlik eden İtalyan şehir devletlerinin üstünlüğünden, nihayetinde sömürgecilik yoluyla dünyaya hâkim olacak Atlantik güçlerine doğru *yapısal bir kaymaya*, etkin bir şekilde ve doğrudan yol açtıklarını da gördük. Bu açıdan, Avrupa ile Osmanlılar arasındaki etkileşimlerden doğan pek çok gelişme, kürenin her köşesinin birleşmiş bir dünya-sisteminin parçası haline gelmesini önceledi. Avrupa'nın "bütün Çin duvarlarını dövmesinden" ve "kendi suretinde bir dünya yaratmasından"[225] önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun evvela Hıristiyanlığın kalesini tuzla buz etmesi gerekmişti. Paradoksal olarak, bunu yapmasıyla birlikte, Avrupalıların esas endişesi Osmanlı yerine "Yeni Dünya" olmaya başladı. Bu yeni jeopolitik ilgi -Atlantik ve Amerika Kıtası- bir sonraki bölümün konusunu oluşturuyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Avrupa Kapitalizminin, Teritoryal Egemenliğin ve Modern Ben'in Atlantik'teki Kökenleri

Avrupa'nın ücretli işçilerinin örtülü köleliği Yeni Dünya'da kendisinin tabanı olmak üzere düpedüz ve çırılçıplak köleliği gerektiriyordu.

Karl Marx, 1867[1]

Uygarlığın hiçbir belgesi yoktur ki aynı zamanda barbarlığın da belgesi olmasın.

Walter Benjamin, 1940[2]

Giriş

1492'de Yeni Dünya'nın "keşfedilmesi", modern dünyayı doğuran eşitsiz ve bileşik gelişmenin temel bir vektörünü oluştururken, modern Avrupa toplumlarının oluşumunda da belirleyici bir uğrak oldu. Çünkü keşifler ve ürettikleri sosyo-ekonomik ve jeopolitik ilişkiler, sadece Avrupa ve Batı yarıküre arasındaki farklılaşan gelişme güzergâhlarını değil, aynı zamanda Avrupa içindekileri de derinden etkileyecek, Kuzeybatı Avrupa'nın daha sonraki küresel üstünlüğünün temellerini atacaktı. Keşifler, İspanya'nın sosyo-ekonomik gelişimini durdurur ve büyük güç olarak jeopolitik gerilemesini hızlandırırken, aynı zamanda Avrupa'nın sonradan gelen iki gücü olan Hollanda ve İngiltere'ye sayısız fayda sağlayacaktı. Aynı zamanda keşiflerin sonucunda İngiltere'nin hızla kapitalist yönde gelişebileceği yapısal jeopolitik alan da ortaya çıktı. Dahası, modern teritoryal egemenliğin kurumsal ve yasal yapıları, ilk kez, Amerika Kıtası'ndaki sömürgeci karşılaşmalar ve bunlara eşlik eden rekabet sayesinde kuruldu.

Amerika Kıtası, modern Avrupa siyasi düşüncesinin ve kimlik ilişkilerinin döküldüğü ana pota haline geleceğinden, keşiflerin Avrupa'da ideoloji ve kültür alanlarında yarattığı sonuçlar da bir o kadar önemliydi. Atlantik köle ticaretinin ürünü olan ticari ve mali ilişkiler ağı da, sonunda Britanya'nın kapitalist sanayileşmesi açısından hayati bir etken olacak ve küresel hâkimiyet kurması-

na yardım edecekti. Robbie Shilliam'ın ileri sürdüğü üzere, "modern dünya düzeninin üzerinde ve sayesinde yükseldiği *en derin yapısal eşitsizlik*", gelişimsel farklılaşmanın bu çok sayıda örüntüsünün ürünüydü.[3] Kapitalizmin kökenlerini, farklılaşmış gelişme güzergâhlarını ve daha sonraki "Batı'nın yükselişi"ni anlamak açısından bu noktanın haiz olduğu önem ne kadar vurgulansa azdır. Çünkü eğer "kapitalist olmayan toplumsal biçimlerin ve siyasi örgütlenmelerin basitçe kapitalizmin hareketi altında tasfiye edilmedikleri", bilakis "bizatihi bu hareketin eş-kurucusu oldukları" kabul edilirse, ancak "o zaman... kapitalizmin, ulusun ve sınıfın İngiltere ya da Avrupa'daki yükselişiyle başlayan bir anlatı üzerinden modern dünyanın gelişini doğru şekilde açıklayabiliriz."[4]

Avrupa ile Amerika Kıtası arasındaki dönüştürücü etkileşimlerin belirleyiciliğini kabul etmek, "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin geleneksel kuramsal açıklamaların çerçevesini çizen ontolojik tekillik varsayımının ötesine geçilerek, "Batı" ile "Doğu" ya da Küresel Kuzey ve Güney gibi katı epistemolojik ayrımların da daha fazla sorgulanmasını sağlar. Ancak eşitsiz bir şekilde gelişen çok sayıda siyasal yapı arasındaki etkileşime dikkat çekerek, hem içsel dinamiklerin sonucunda ortaya çıkmış "Avrupa mucizesi" hem de her toplumun kapitalist moderniteye geçişine damgasını vurduğu farz edilen düz çizgisel gelişme mefhumlarından uzak duracak şekilde, bu yapıların daha sonraki gelişimsel güzergâhlarını kuramsal olarak açıklamaya başlayabiliriz.

Bu bölüm dört kısma ayrılıyor. İlk kısımda, 16. yüzyılın İspanyol hukukçularının kapsayıcı bir evrensel ideoloji olarak Hıristiyanlık ile Amerika Kıtası'ndaki Hıristiyan olmayan halklarla karşılaşma arasında giderek artan uçurumu nasıl kapatmaya çalıştıklarına dair genel bir çerçeve çiziyoruz. Hukukçuların yanıtının, evrenselliğe ilişkin, Avrupalılar ve "Yerliler" arasındaki ontolojik ayrıma dayanan yeni bir kavramsallaştırmaya yol açtığını gösteriyoruz. Bu da sonuçta Avrupa merkezciliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkışının ve modern hukukta egemenlik ilkesinin gelişmesinin zeminini oluşturdu. Daha sonra her iki yeniliğin de sömürgeci karşılaşmaya eşlik eden daha geniş boyun eğdirme, sömürü ve yağma süreçleriyle ilişkili olduğunu ve bunlara meşruiyet sağladığını ileri sürüyoruz.

Bir sonraki kısımda, Amerika Kıtası'nın Avrupa ve Batı yarımküresi arasında ve Avrupa içinde var olan farklılaşmış gelişim güzergâhlarını nasıl etkilediğini gösteriyoruz. Özellikle Amerika Kıtası'ndaki kıymetli metallerin yağmalanmasının feodalizmin çelişkilerini nasıl derinleştirdiğini ve Kuzeybatı Avrupa devletlerinin Asya pazarlarına doğru ticari genişlemelerini nasıl kolaylaştırdığını inceliyoruz. Üçüncü kısımda, Marx'ın çerçevesini çizdiği, daha geniş ilk birikim sürecini öne çıkararak, alışveriş ve ticarete ilişkin bu Smithgil kavrayışın ötesine geçiyoruz. Burada, 17. yüzyıl İngiliz kapitalizminin sınırlarının, ancak yönetici sınıfın Atlantik'in sunduğu genişlemiş iktisadi faaliyet

alanını sömürebilmesi sayesinde aşılabildiğini iddia ediyoruz. Bölümün dördüncü kısmında, özel olarak İngiliz sermayesinden, Amerika'daki "bakir" topraklardan ve köleleştirilmiş Afrikalılardan oluşan plantasyon sistemi içindeki bileşimin, İngiltere'de ücretli emeğin ve sermayenin yeniden üretimine ve daha sonra Sanayi Devrimi'ne nasıl hayati bir girdi sağladığını gösteriyoruz.

Atlantik Aynasında Avrupa'yı Tahayyül Etmek: Teritoryalleşmiş Egemen, Ben ve Öteki Üzerine Yeniden Düşünmek

Yeni Dünya'nın keşfi pek çok açıdan "hayret uyandıran" bir gelişmeydi.[5] İnsanlığın ufukları artık sadece tahayyül edilmekle kalmayan,[6] aynı zamanda dünyanın bütün meskûn kıtalarının daha önce eşi görülmedik şekilde coğrafi olarak birbirine bağlanmasına dayanan, yeni bir evrensellikle belirlenmişti. Amerika Kıtası'nda yaşanan sömürgeci karşılaşmaya, tarafları arasındaki farklılıkların istisnai ölçüde "şiddetli" ve "radikal"[7] bir şekilde kabul edilmesi damgasını vurmuştu ve bu durum, sosyolojik eşitsizliğin keskin ayrımlarını açığa çıkaracaktı. Sömürgeci karşılaşmanın kafa karıştıran tecrübelerinin neden olduğu sorunların, modern Avrupa'da yaşanan en kurucu ve temel gelişmelerden biri olduğunu ve hem yıkıcı hem de yaratıcı bir nitelik taşıdığını söylersek abartmış olmayız.

Atlantik'in her iki yakasında da "eski", "yeni"nin, yani modern, kapitalist üretim biçiminin önünü açmak üzere, sistematik ve kanlı bir şekilde tasfiye edildi. Sömürgeciler Amerika Kıtası'nda "insanlık tarihinin en büyük soykırımı"nı[8] yaparken, Avrupa'daki ideologlar da Yeni Dünya'daki tecrübeleri dile getirmek açısından işe yaramadığı görülen bir otoriteyi, yani Hıristiyanlığı alaşağı etmekle meşguldü. İkiz mefhumlar olan Avrupalı Ben ve Avrupalı olmayan Öteki, bu enkazın içinden doğdu ve hem sömürgeciliğin dehşetini meşrulaştırmaya hem de kapitalizmin gelişmesini hızlandırmaya hizmet edecek ideolojik aygıtın, yani Avrupa merkezciliğin, ırkçılığın ve patriyarkanın önünü açtı.

Hıristiyanlığın İdeolojik Duvarlarını Yıkmak: Avrupalı Ben ve Avrupalı Olmayan Ötekinin İnşasında Kutsal Evrenselcilikten Seküler Evrenselciliğe

Sömürgeci karşılaşma Hıristiyanlığın evrenselci iddialarına yönelik iki önemli meydan okumaya yol çatı. Birincisi, sömürgeci üstünlük için birbirine rakip iddialara sahip farklı Avrupa devletlerinin varlığı, hem Yeni Dünya topraklarına doğru genişlemenin hem de bu topraklar üzerinde hâkimiyet kurmanın, "ihtilaflı ve rakip yorumlara açık olduğu"[9] anlamına geliyordu. İkincisi, Amerika'da yaşayan halklarla karşılaşılması, evrensel, doğal yasaların uygulanmasının Avrupalılarla Amerika yerlileri söz konusu olduğunda neden bu

denli derin farklılıklar içerdiği sorusunu gündeme getirdi. Hıristiyan evrenselciliği ile Amerika Kıtası'nda Hıristiyanlığın var olmaması arasında, kendisini her yerde hissettiren, inatçı bir çelişki vardı. Bu bağlamda, "bu küresel perspektiften bakıldığında, Hıristiyanlığın eski temellerine dayanan evrensel otorite iddiaları, Hugo Grotius'un 1625 yılında açıkça söylediği gibi saçmaydı (*stultum*)."[10] Eşitsizlik gerçeğinin Avrupa'nın faaliyetlerinin giderek küreselleşen kapsamı bağlamında bir çözüme kavuşturulması, imparatorluğun ve papalığın evrensel ilahi hukuka dayanan yasallık mefhumlarının reddedilmesini gerektiriyordu. Bu reddediş sayesinde, sömürgeci yayılmanın meşrulaştırılmasında merkezî rol oynayacak yeni bir evrensellik nosyonu inşa edildi.

Bunun içerdiği öz-düşünüm, İspanyollarla Amerika halklarının kıyaslanması ve her ikisine de uygulanabilecek evrensel bir çerçeve içinde uzlaştırılması yoluyla mümkün kılındı. Modern uluslararası hukukun habercilerinden olan[11] İspanyol hukukçu Francisco de Vitoria, hukuk düşüncesini, Amerika yerlilerine dair, Hıristiyanlarla yerliler arasındaki "doğal" olduğu farz edilen ortak yönlerin vurgulandığı bir tanıma dayandırdı. Vitoria her iki halkın da "akla" sahip olduğunu ileri sürdü. İspanyollar gibi, Amerika yerlileri de "evlilikle, yargıçlarla, derebeyleriyle, yasalarla, işliklerle ve mübadele sistemiyle" ilişkili kuralların gözlemlenebildiği, "bir düzeni olan" siyasalara sahipti.[12] Ortak bir "aklı" paylaşmaları, sonuçta Avrupalılarla Avrupalı olmayanlar arasındaki denkliğin temelini oluşturuyor ve her ikisini de aynı -evrensel- hukuki çerçeve içinde bir araya getiriyordu.[13] Dolayısıyla Vitoria, Hıristiyan evrenselciliğini, doğal yasaların *seküler* temeli ve papalık ya da imparator tarafından dikte edilmek yerine, egemenler tarafından yönetilen *jus gentium* (uluslar hukuku) üzerinde yeniden inşa etmeye başladı.[14]

Vitoria'nın İspanyolları ve Amerikalıları sömürgeci sistemin "eşit" katılımcıları olarak gören yaklaşımı, ticaret ve genişleme açısından İspanyolların Yeni Dünya'daki varlıklarını meşrulaştıran bir hukuk sistemi sağladı.[15] Bununla birlikte, Vitoria'nın argümanının spesifik noktalarının çok daha sinsi bir yanı vardı; çünkü hukuk felsefesine getirdiği yenilikler, sadece İspanyolların Amerika Kıtası'na dizginsiz bir şekilde nüfuz etmesini meşrulaştırmakla kalmıyor, yerel nüfuslar üzerinde zor kullanılmasının meşrulaştırılacağı hukuki temeli de sağlıyordu.[16] Zira doğal hukukun Amerika yerlilerine ait ve evrensel ilkeler arasındaki idealleştirilmiş uyuma rağmen, İspanyol sömürgeciler bu ikisi arasındaki sömürgeci ilişkinin *uyuşmazlık* ve *farklılıkla* -yerel nüfus arasında İspanyol "yaşam biçimine" yönelik bir itirazla- damgalandığının tamamen farkındaydılar. Beate Jahn'ın ileri sürdüğü üzere, bu, sonunda İspanyol hukukçuları "sadece siyasi ya da hukuki değil, ontolojik bir soruyla da" boğuşmak zorunda bıraktı: "Bu Amerika yerlilerinin doğası neydi; acaba insan mıydılar?"[17]

16. yüzyılın ortalarında İspanyol hukukçuların arasında yaşanan tartışmalarda, Amerika yerlilerinin aslında insan olmalarına rağmen, kendi kültürel özgünlüklerinden kaynaklanan bir "geri kalmışlıkla" -"ilkellikle"- malul oldukları fikri revaç buldu. Vitoria'nın Amerika Kıtası'ndaki yerel halklara dair sosyolojisi, böylece, "yerlilerin" yoksun olduğu evrensel (yani İspanyol) niteliklerin tanımlanmasına hizmet etti. Dolayısıyla, bazı nitel karakteristiklerin *yokluğu*, "Öteki" olmalarının *kurucu* bir öğesi haline geldi.[18]

Hem Vitoria hem de etkili ilahiyatçı Juan Ginés de Sepúlveda, Amerika yerlileri arasında "barbar", "şeytani" ve "vahşi" özelliklerin işaretlerini tespit etmeye çalıştılar.[19] Eşcinsellik ve yamyamlık kâfirce, şeytani, hatta hayvani (Vitoria'nın deyişiyle "vahşi hayvanlardan pek az farklı") bir karakterin göstergesiyken,[20] Amerika yerlilerinin fiziksel çıplaklığı, İspanyolların zihninde, daha geniş, manevi ve kültürel bir çıplaklığı, "âdetlerin, ayinlerin ve dinin yokluğunu" açığa çıkarıyordu.[21] Amerikan yerlilerinin, aynı zamanda iktisadi açıdan da naif ve aşırı cömert olduğu, herhangi bir özel mülkiyet mefhumuna ve kıymetli metalleri doğru düzgün çıkarma ya da toprağı ekip biçme kabiliyetine sahip olmadıkları düşünülüyordu. Columbus ve Cortes gibi isimlerin üretim, mülkiyet ve mübadele sistemleri arasında gözlemledikleri farklılık, bu halkların bir toplumsal sistemden bütünüyle yoksun olduklarının göstergesi olarak görülüyor ve bundan Amerika yerlilerinin "geri kalmış" oldukları sonucu çıkarılıyordu.[22] Bu tür "gözlemlerin" sonucu Amerika yerlilerinin doğa ve ilahi takdir gereği köle olmaya yazgılı olduklarıydı.[23] Sepúlveda'ya göre:

> Ahmak ve zihnen tembel olanlar ... doğal olarak köledir. Bu, adil ve yararlıdır. İlahi hukukta da böyle takdir edildiğini görürüz, zira Meseller'de şöyle yazar: "Aptal olan bilge olana hizmet edecek." Bu yüzden medeni bir yaşamı ve barışçıl âdetleri olmayan barbar ve insan olmayan halklar [yerliler] için de bu geçerlidir.[24]

Hem Vitoria hem de Sepúlveda, Amerika yerlilerinin karakterinde, her biri yıllarca "şeytani" âdet ve pratikler içinde sosyalleşmenin ürünü olan ve kurtuluşa erişmelerini engelleyen bir dizi kusur görüyorlardı.[25] Sonuçta böylesi bir "barbarlığı" ortadan kaldırmak için tasarlanmış uzun bir karşı eğitim ve İspanyol vesayeti süreci, bir gereklilik, hatta bir görev haline geldi.[26] Dahası, böylesi bir "barbarlık" o denli kökleşmişti ki, yerel halkları inançlarını ve âdetlerini terk etmeye zorlamak için güç, baskı, disiplin ve cezalandırmanın gerekli olduğu düşünülmeye başlandı.[27] Eğer "bizim yönetimimizi reddederlerse," diye yazıyordu Sepúlveda, "silah zoruyla kabul etmeye zorlanabilirler."[28]

İspanyol sömürgeciliğinin gaddarlığı, bir başka İspanyol düşünürün, Bartolomé Las Casas'ın Amerika yerlilerinin "karşı tarihini"[29] yazmasına neden oldu.[30] Las Casas, yerlilerin "nazik ve barışçıl"[31] karakterini vurguladı ve bunun üzerinde Hıristiyan eşitliği ve "doğal yasalar ve kurallar ile insan hakları"[32] ilkesini formüle etti. Las Casas bu imgeyi İspanyol fatihlere atfedilen "şeytan"[33]

imgesiyle karşılaştırdı ve böylece İspanyolların Amerika Kıtası'ndaki uygulamalarını eleştirdi. Bununla birlikte, Las Casas da daha "iyi niyetli" olan kalkış noktasına rağmen, Amerika yerlilerinin kültürünü, reddedilmesi ve "barışçıl bir şekilde" de olsa İspanyol uygulamalarıyla değiştirilmesi gereken bir şey olarak görüyordu.[34] Las Casas bu noktayı gerekçelendirirken, "yumuşak başlı" ve "daha az direngen" olmaları nedeniyle Amerika yerlilerinin Hıristiyanlığı kabul etmeye özellikle hazır olduğunu ileri sürdü.[35]

Las Casas burada, Amerika yerlilerinin gelişimsel olgunlaşmamışlıklarına dair pederşahi bir nosyona başvurdu: Bu insanlar "geç doğmuşlardı" ve bu nedenle "basit ve kaba" bir karaktere sahiptiler. Dolayısıyla Amerika yerlilerini karakterize eden "kültürel boşluğun"[36] daha ileri olan İspanyolların vesayeti yoluyla doldurulması gerekiyordu.[37] Bu nedenle tartışmanın hem saldırgan hem de iyi niyetli taraflarının ulaştığı sonuç aynıydı: İspanyollar da Amerika yerlileri de aynı evrensel, doğal yasalara tabiydi; ama Amerika yerlileri, derinlere kök salmış kültürel "geri kalmışlıkları" nedeniyle, bu tür yasalara ayak uydurmaktan acizdi. Amerika yerlileri kendilerini yönetmekten aciz oldukları için, İspanyolların onlar yönetmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla, Amerika yerlilerinin doğal hukukun "evrensel" ilkelerine uyum sağlayabilmeleri ve "kurtuluşa ulaşabilmeleri" için İspanyol yönetimine ve vesayetine ihtiyaçları vardı.[38]

"Evrenselliğin", "İspanyolların evrensel olarak uygulanabilir pratiklerinin benimsenmesi ya da dayatılması"yla[39] ilişkilendirilmesi, sömürgeleştirmenin ve "Yeni Dünya"nın saldırgan bir şekilde dönüştürülmesinin, ahlaki ve yasal bir yükümlülük olarak sunulması anlamına geliyordu. Yerli toplulukların, sömürgecilerin sahip olduğu, kendilerini dönüştürecek "iletişim hakkı"nı[40] reddetmesi halinde, sömürgecilerin onlara karşı "haklı bir savaş" yürütme hakları doğacaktı.[41] Bu hamleyle, savaş, "uluslararası bir karşılıklılık kisvesi altında"[42] meşrulaştırıldı ve sömürgecilik ideolojisinin merkezine yerleşti. Savaş, "yerlileri ve topraklarını İspanyollara ve İspanyol topraklarına dönüştürmenin aracı, böylece yerlilerin beşerî potansiyellerine [ulaşacakları] faillik"[43] haline geldi. Kısacası, yerli toplulukların, âdetlerinin ve üretim biçimlerinin yok edilmesi, "İspanyolların insani yükümlülüğü"[44] olarak sunuldu. İspanyol İmparatorluğu'nun ideologları tarafından geliştirilen bu fikirler, -henüz tamamlanmamış bir biçimde de olsa- şimdi ele alacağımız Avrupa merkezciliğin temel bileşenlerinin habercisiydi.

Sömürgeciliği Meşrulaştırmak: Avrupa Merkezciliğin Tarihsel Sosyolojik Temelleri

Yukarıda gösterildiği gibi, hem Avrupalı Ben'in hem de Atlantik Öteki'nin yaratılması, esasen sosyolojik eşitsizliğin mevcut ve değişen biçimlerine dayanan etkileşimsel süreçlerdi. Benzer şekilde, Avrupa merkezcilik ideolojisi de

yalnızca Avrupa'nın kültürel ve coğrafi sınırları içinde kalınarak değil, ancak özü itibarıyla *toplumlar arası* bir gelişme olarak tarihselleştirilebilir.[45] Çünkü sömürgeci karşılaşmada, toplumlar arasındaki kültürel farklılıkları sadece farklılık olarak değil, aynı zamanda *yokluklar* olarak da okumaya yönelik, yeni ortaya çıkan eğilimlere rastlarız: Amerika yerlileri İspanyolların sahip olduğu özelliklerden *yoksundu*. Bunun sonucunda "yokluk", Amerika yerlisi Öteki'nin "geri kalmışlığının" bir göstergesi olma işlevi gördü ve "gelişmiş" ve "üstün" Avrupalı Ben'in sınırlarının hiyerarşik bir biçimde çizilmesini mümkün kıldı. Bu sınır çizme pratiği yoluyla, Avrupalılar kendilerini kültürel açıdan türdeş, uygar, gelişmiş, ayrıksı ve "vahşiden" farklı bir entite olarak tahayyül edebildi. Böylece Avrupa merkezciliğin temel önermeleri, birer prototip olarak ortaya kondu. Avrupa'nın gelişiminin içsel ve kendi kendini üreten bir süreç olarak kavramsallaştırıldığı bir *metodolojik içselcilik* ile "Avrupa'da modernitenin içsel ve özerk bir şekilde ortaya çıktığını ileri süren"[46] *tarihsel önceliğin* varsayımları, Atlantik karşılaşması içinde şekillenmeye başladı.

Bu hiyerarşinin kurulması, "bir uygarlık standardı" ve bununla birlikte "uygar olanın uygar olmayanın kontrolünü ele alması"na yönelik ahlaki bir yükümlülük yarattı.[47] Böylece kıyaslama pratiği, farklılığı reddedilmesi ve aşılması gereken bir şey –İspanyol pratiklerinin içeriğiyle doldurulması gereken bir yokluk– haline getirdi. "Yerlilerin" uygarlaştırılması, özgünlüklerinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Sepúlveda, "tek bir canın bile vaftiz edilmeden kaybı, masum olsalar bile sayısız kurbanın ölümünden daha ağırdır"[48] derken "uygarlaştırıcı" faaliyetler ile toplumların imha edilmesi arasındaki akrabalığı soğukkanlı bir şekilde tespit etmişti. Sepúlveda'nın –elbette "ahlaki" ve "insancıl" olan– buyruğu, "evren hakkında konuşan öznenin yansıtılması, *benim* değerlerimin *tek* değerler olarak tanımlanması,"[49] İspanyol pratiklerinin evrensel olarak sunulması anlamına geliyordu.

Bu yansıtma ve imha yoluyla uygarlaştırma ihtimali, sonuçta Avrupa merkezciliğin üçüncü göstergesi olan, zamanın türdeş bir şekilde kavranmasına, ya da Dipesh Chakrabarty'nin tanımlamasıyla "tarihsiciliğe" dayanan *çizgisel gelişimciliği* doğurdu.[50] Sosyo-kültürel ayrımların düz çizgisel tarih bağlamında ortaya konmasıyla, Avrupalı olmayanlarda Avrupa'nın geçmişinin bir sureti görüldü ve bunun sonucunda Avrupa da kendisini Avrupalı olmayanların geleceğinin bir sureti olarak gösterdi. Bu açıdan Amerika yerlileri, "mülkiyetin bireyselleşmesinden ve güvence altına alınmasından önceki, özgün bir [doğa] durumuna dair bir paradigma işlevi gördü: John Locke'un deyişiyle 'başlangıçta bütün dünya Amerika idi'."[51] Ya da Adam Ferguson'un daha sonra yazacağı üzere:

> [Amerikalı vahşilerin] mevcut koşullarında, tıpkı bir aynaya bakıyormuşuz gibi kendi atalarımızın özelliklerini gözlemleriz; ve buradan, haklı olarak atalarımızın içinde bulunduğuna inandığımız koşulların etkisine ilişkin sonuçlar çıkarırız.[52]

Bu tür çizgisel gelişim mefhumları, eşitsizliğin (yani farklılığın) sosyolojik ilişkilerini, uzakta ya da ayrı olma halini zamansal olarak tanımlayan nosyonlar üzerinden (yeniden) inşa etti.[53] Aynı zamanda "Batı'nın özel mülkiyete ve devlet oluşumuna dayanan kültürel açıdan özgün güzergâhını" doğallaştırarak, İspanyollarla Amerika yerlileri arasında var olan önemli sosyolojik farklılıkların yok edilmesini meşrulaştıracak bir çerçeve de sağladı.[54]

Aydınlanma çağında çizgisel gelişim mefhumları, en gelişkin ifadelerini Avrupa merkezci aşamacı düşüncede bulacaktı.[55] Aşamacılık, (Fransız Fizyokratları ve İskoç Aydınlanmacıları tarafından birbirini takip eden "geçim biçimleri" şeklinde tasavvur edilen)[56] gelişmenin, düz çizgisel bir zamansal süreklilik içinde, açık bir şekilde ayırt edilebilir aşamalara sahip olduğunu vurgulayarak, "bilimsel" ırkçılık nosyonlarının en önemli düşünsel temellerinden birini attı.[57] Bu düz çizgisel aşamacı modele koşut olarak, Avrupalıların Avrupalı olmayanlar karşısındaki üstünlüğünü (ve dolayısıyla hâkimiyetini) kanıtlamak için bilimsel ve teknolojik ölçütlerin kullanılması, 17. ve 18. yüzyıllarda norm haline geldi. Yükselmekte olan kapitalist bir merkez ile kapitalist olmayan bir çevre arasındaki maddi eşitsizlikler ortaya çıktıkça, daha geniş felsefi, toplumsal, dinî ve kültürel ayrımların yerini "şeylere dayanan" ayrımlar aldı.[58] Bu, kapitalizmin dünya çapındaki yayılışı sırasında, üretici güçlerin hızlı fakat eşitsiz gelişmesinden kaynaklanan, daha genel bir teknolojik fetişizmin örneklerinden biriydi. Teknolojik gelişme düzeyinin, belirli bir "ırk" ve/veya toplumun ahlaki değerini belirlediği düşünülüyordu.[59] Böylece, modern ırkçılık, kapitalist üretim biçiminin ve onun diğer toplumlarla olan etkileşiminin kurucu bir öğesi olan *eşitsizliğin sistematikleştirilmesi* ile birlikte organik olarak yükseldi.[60]

Amerika yerlilerinin mülksüzleştirilmesi ve Avrupa'nın daha sonraki pek çok "insani" dış müdahalesi, Avrupalı olmayan toplumların "Batı"ya kıyasla maddi (ve dolayısıyla normatif) olarak "geri kaldıklarının" varsayıldığı, aşamacı bir gelişim mefhumu temelinde meşrulaştırılır hale geldi. Bu nedenle, "Birleşik Devletler'in kurulmasıyla birlikte, Beyaz Amerikalıların göz diktiği topraklara sahip olan diğer daha güçsüz gruplar gibi, Yerli Amerikalılar da ırksal olarak daha aşağı ve toprağı üretken bir şekilde kullanma yetisinden yoksun ilan edildi."[61] Üretici güçleri "gerektiği gibi" geliştiremeyen bu toplulukların ya da "ırkların" yaşam haklarının olmadığına ya da ahlaki ve kültürel açıdan daha üstün "Beyaz" toplumlar tarafından eğitilecekleri bir yönetime ihtiyaç duyduklarına hükmedildi. Modern liberalizmin "babası" denilen John Locke'un, İngilizlerin elindeki Atlantik sömürgelerinde Amerika yerlilerinin mülksüzleştirilmesini meşrulaştırmak için benzer bir yola başvurmuş olması açıklayıcıdır. Lock'a göre, Amerika yerlilerinin mülksüzleştirilmesi hem gerekli hem de meşruydu, zira "yerlilerin toprak üzerinde hiçbir hakkı yoktu ya da

bu hakları son derece muğlaktı", çünkü toprağı yeteri kadar "emekleriyle hercümerç etmemişlerdi."[62] E.P. Thompson'ın belirttiği gibi, Locke Amerika yerlilerini "toprağı emek kullanarak 'geliştirme isteğinden' yoksun" gördüğünden ve bu tür bir "emek (ve geliştirme), mülkiyet hakkının temelini oluşturduğundan, bu durum, Avrupalıların yerlilerin av sahalarını ellerinden almasını daha da kolaylaştırmıştı".[63] Böylece Avrupa'nın Amerika Kıtası'nı sömürgeleştirmesi ve yarattığı ideolojik aygıtlar, sonunda kapitalizmin emperyalist tahakküme dayanan bir dünya-sistemine dönüşmesiyle birlikte evrim geçirecek "küresel renk çizgisi"nin[64] rüşeym halindeki kökenlerine işaret ediyordu.

Amerika Kıtası'nda Kültür Savaşları

Bununla birlikte Amerika yerlilerinin boyunduruk altına alınmasının ortaya çıkardığı esas mesele, siyasi ve hukuki sorunlar değildi. Bunun yerine, en sorunlu, hemen hemen aynı ölçüde yıkıcı ve yaratıcı olan meseleler, Öteki'nin ontolojisine ilişkin -elbette belirleyici (jeo)politik ve hukuki sonuçlarıyla birlikte- daha varoluşsal sorunlardı. Bu, Yerli Amerikalının varoluşunun, esasen "kültürleri" de dâhil olmak üzere, bütün veçhelerine dokunan bir problemdi. Bunun Avrupalı sömürgecilerin karşısına çıkardığı güçlükler bu kısmın konusunu oluşturuyor.

Avrupa'nın ayrıksı bir sosyo-kültürel entite olarak ontolojik farklılaşmasını daha iyi anlayabilmek için, sömürgeci karşı karşıya gelişin ürünü olan ve bu ideolojilerin yaratılmasını gerektiren spesifik bir meselenin, yani Amerika Kıtası'ndaki yerli toplulukların direniş izini sürmeliyiz. Silvia Federici'nin de ileri sürdüğü gibi, Amerika yerlilerinin (ve dolayısıyla "Avrupalıların") ontolojik statüsüne ilişkin İspanyol hukukçular arasında 16. yüzyılda cereyan eden tartışmalar, "bunların hayvan ve iblis olarak sunulduğu bir ideolojik seferberlik olmaksızın düşünülemezdi".[65] Seyahat yazını, yerel halkların Avrupalılarla olan farklılıklarını keskinleştirmenin bir yolu olarak, hayvani, şeytani ve gayri beşerî bir imgelem (tepegözler, mağara adamları, pigmeler, kuyruklu insanlar, devler) ile süslenmişti.[66] Bu dönemde yamyamlık, çok eşlilik, şeytana tapınma, eşcinsellik ve hayvanlarla cinsel ilişki kurmak Avrupalılarda takıntı haline geldi, çünkü "doğa yasasından bir sapma olarak görülüyordu".[67] Avrupalıların Amerika yerlilerinden ontolojik olarak ayrılması, egemenlik (bu konuya yeniden döneceğiz), Avrupa kimliği ve Avrupa merkezcilik gibi ideolojik icatların merkezinde duruyor ve bu nedenle Amerika Kıtası'nın yerli halklarının şeytanlaştırılmasına yönelik daha önceki bir girişime dayanıyordu.

Bu tahakkümü teşvik eden şey, 1550 öncesinde, sömürgeci yağma ekonomisi içinde ortaya çıkan kriz koşullarıydı.[68] O döneme kadar, artık temellükü *encomienda*'ya -sömürgecilerin yerel yönetici sınıf arasında halihazırda mevcut bulunan haraç sistemleri yoluyla artığı (daha yüksek sömürü oranlarıyla)

çekmelerini mümkün kılan hukuki çerçeveye– dayanıyordu. *Encomienda,* üretim sürecini örgütleme ve kontrol etmenin melez nitelikler taşıyan, eşsiz –hatta tarihsel olarak tekil– bir biçimiydi ve feodal, haraççı, Amerikalı, köleci ve (daha sonraki dönemde) kapitalist sömürü, emek ve mülkiyet ilişkisi biçimlerinin özelliklerini bir araya getiriyordu.[69] Başlangıçta, İspanyolların beraberlerinde getirdiği feodal kurumlar, mevcut yerli üretimin toplumsal ilişkilerine dayatılarak aşılandı ve bu durum, feodal ve Amerikalı üretim biçimleri arasında bir bileşime yol açtı.[70] Aslına bakılırsa, yerli toplumsal yapıların asli kimi özellikleri, "İspanyol yönetiminin en azından ilk birkaç on yılı boyunca önemli oranda dokunulmadan kaldı ve sömürgeci dönem boyunca biçim değiştirmiş bir şekilde varlığını sürdürdü."[71]

Örneğin daha sonra Meksika'ya dönüşecek Aztek İmparatorluğu'nun topraklarında üretim, doğrudan üreticilerin üretim araçlarına erişimlerini korudukları ve soya dayalı, "komünal" toplumsal ilişkilerin biçimsel kalıntılarının varlığını sürdürdüğü, yerli seçkinlerinse bu üreticilerden "iktisat dışı" araçlarla artık çektikleri haraççı üretim biçimi karakterini taşıyordu. İspanyol Tacı, monarşinin "Meksika'nın ele avuca sığmaz fatihlerinin toprak ve diğer önemli kaynaklar üzerinde doğrudan kontrol elde ederek kendi iktidarlarını güçlendirmelerini engelleme" amacına hizmet ettiğinden, yerli üretim ilişkilerini temelinden sarsmayı mantıklı bulmadı. Taç, "İspanyol egemenliğini göz alıcı bir şekilde genişletmiş olan askerî seferlerde hayatlarını tehlikeye atmış kişilerin arzularını da bütünüyle gözardı" edemezdi.[72]

Bu nedenle İspanyol monarşisi, başlangıçta kendi feodal kurumlarını Amerika'daki sömürgelerine ihraç etmeye niyet etmiş olsa da, sonuçta sömürgeci İspanyol "savaşçı-tüccarların" özerkliğini sınırlarken, mevcut yerli üretim ilişkilerinden, toplumsal kurumlardan ve iktidar yapılarından yararlanmayı sürdürdü. İspanyol devletinin giderek güçlenen monarşik mutlakıyetçiliği, yeni bir denizaşırı feodal soyluluğa müsamaha gösteremezdi; çünkü "onlara bırakılsa", İspanyol tüccarları, "Taca sözlü biatin dışında pek bir şey" vermezdi.[73] Aslına bakılırsa Eric Wolf'un da belirttiği gibi, "Tacın ilk baştaki niyeti, fatihlere toprak ve onu işleyen yerliler üzerinde hiçbir şekilde doğrudan denetim vermemekti." Bunun nedeni, "Hint Adaları'nda haraççı derebeylerinden oluşan bağımsız bir sınıfın gelişmesini engellemek [istemesi] ve bu nedenle başta Amerika yerlilerinin hizmetlerini sadece kendi koşulları altında yerine getirmelerinde ısrar etmesiydi."[74]

Taç ile fatihlerin birbiriyle çatışan çıkarlarının sonucunda şekillenen uzlaşı *encomienda* oldu. Taç, sömürgelerde feodal aristokratlardan ya da "haraççı derebeylerden" oluşan herhangi bir bağımsız sınıfın gelişmesini engellemek için *encomienda* adı verilen geçici vesayet imtiyazları dağıttı. Bu, Tacın hak eden kişilere ya da ortaklıklara belirli bir süre için bahşettiği, kraliyete ait ka-

sabalardan, köylerden ve diğer meskun mahallerden oluşan bir *señarío* (ya da malikâne) biçimiydi.[75] *Encomienda* alan kişinin, 1542 yılından sonra yasal olarak "özgür" oldukları ilan edilen Amerika yerlisi emekçilerden -mal, para ya da kişisel hizmet biçimini alabilen- taahhüt edilmiş miktarda haraç almasına izin veriliyordu.[76] Bunun karşılığında, *ecomienderos* adı verilen bu kişilerin, topraklarında çalışan Amerika yerlilerini koruması, "uygarlaştırması" ve Hıristiyanlaştırması gerekiyordu. Bununla birlikte Tacın *encomienda* dağıtması, "*encomiendero*'ya yerli toprakları üzerinde (vesayet) hakları ya da yerlilerin hizmetleri üzerinde sınırsız haklar bahşetmiyordu", çünkü "bu haklar Tacın kendisine ayrılmıştı". [77] Bir başka deyişle, *encomienda* verilmesi, geçici vasisine bir mülkiyet hakkı getirmiyordu.[78]

İspanyol monarşisi böylece, *encomienderos*'u, hem toprak hem de kraliyet görevlilerinin müdahalesi sayesinde kendilerine tabi yerli işçiler üzerindeki iddialarından yoksun kılmaya çalıştı ki, bu amaca 1542'de yerli köleliğinin ilga edilmesiyle ulaşılacaktı.[79] Bunun için monarşi yerel düzeyde hatırı sayılır bir iktidar alanına sahip olmayı sürdüren, yerli seçkinlerden oluşan bir soylu sınıfının (*caciques*) varlığına da izin verdi ve çeşitli yollarla bu sınıfı güçlendirmeye çalıştı. *Caciques* de eş zamanlı olarak yerleşik âdetlerden yararlandı ve üretimi örgütleyerek, haraç alarak ve artığı *ecomiendero*'ya aktararak, "sömürgeci yönetimdeki yeni onaylanmış aracılık konumunu" kullandı.[80] Rio de la Plata gibi kimi sömürge bölgelerinde, fatih İspanyollar mevcut Guarani seçkinleri ile evlilik ittifakı kurarak, "bölgedeki mini-devlet örgütlenmesinde Guaranilerin emek denetleme biçimlerinden" faydalandılar. Bu bölgede 1556 yılında nihayet *encomienda* uygulamaya konduğunda, "sistem İspanyol-Guarani kökenli, karma bir *encomiendero* sınıfını kullanarak mevcut düzenlemeleri kabul etti".[81] Yerli köylüler resmen ekip biçtikleri topraklar üzerindeki doğrudan denetimlerini korurken, *encomienda* sistemi mevcut artık temellük pratiklerini, yeni zorunlu emek biçimlerinin ve yarı-köleci üretim ilişkilerinin hayata geçirilmesiyle birleştirdi.

İspanyol Tacı *encomienderos*'u kendilerine tahsis edilmiş toprak ve emekçiler üzerinde doğrudan denetim kurma ve bunları mülkiyetine geçirme hakkından yoksun bırakarak, kimi araştırmacıların "post-feodal" üretim biçimi adını verdiği,[82] sömürgecilik öncesinde Amerika'da bulunan bazı haraççı yapıları korumakla kalmayan, aynı zamanda bütünüyle yeni, yarı-haraççı üretim ilişkileri de yaratan bir üretim biçimi kurdu (Ayrıca bkz. Dördüncü ve Sekizinci bölümler). Ancak yerli nüfusun savaş, hastalıklar, aşırı sömürü nedeniyle hızla yok olması ve köylülerin kaçması ve direnmesi nedeniyle, İspanyol monarşisi azalan emek arzını Batı Afrika'dan getirdiği köle emeğiyle ikame etmeye yöneldi.[83] Sonuç, tümü giderek ırksal bir nitelik kazanan çizgilerde işleyen, farklı emek rejimleri, sömürü ilişkileri, mülkiyet ilişkileri ve üretici örgütlenme biçimle-

rinden oluşan kafa karıştırıcı bir yelpaze oldu: Afrikalı köleler, Amerikan yerlisi serfler, yarı-haraççı İspanyol derebeyleri, yerli soylu seçkinler ve toprak ve maden sahibi melez ve beyaz efendiler. Kapitalist olmayan üretim ilişkilerinin bu denli özgün bir bileşimi, kapitalizm öncesi "hareket yasaları" ile idare edilmeye devam etmekle birlikte, giderek daha fazla uluslararası ticaret piyasalarına ve sermaye döngülerine yönelmeleri ve bunlarla bütünleşmeleri sonucunda, (daha sonraki) piyasa belirlenimli zorunluluklarla ayırt edilir hale geldi.[84]

Devamlı olarak emek gücünü tüketen ve emek kıtlığına yol açan *encomienda* sisteminin sürekli krize meyyal doğasının, İspanyol sömürge yönetiminin yeniden üretimi açısından özellikle sorunlu olduğu görüldü. Bu mevcut artık çekim sisteminin sınırları içinde, İspanyollar –başta hem İspanyol Tacının hem de tekil sömürgecilerin artan borçluluğu olmak üzere– bir dizi iktisadi gerekliliği karşılayamadıklarını fark ettiler.[85] İspanyol monarşisi, bu nedenle toprak ve insanlar üzerinde daha fazla denetim kurmaya çalıştı. İnsanlar üzerinde denetim kurmak özellikle hayati görülüyordu, çünkü *obrajes* (uluslararası pazar için üretim yapan imalathaneler) ve İspanyol Tacının hazinelerini kıymetli Amerikan metalleriyle dolduran altın ve gümüş madenleri, istikrarlı bir emek arzını gerektiriyordu.

Üretim üzerinde denetim kurmak ve sömürge yönetimini güçlendirmek, esasen Amerika yerlilerinin kültürlerine "savaş açılarak" gerçekleştirildi.[86] Bu, şeytana tapma suçlamalarıyla kitlesel infazları, işkenceleri ve mevcut nüfusun yerinden edilmesini de içeriyor ve yerli ibadet pratiklerinin yok edilmesiyle hayata geçiriliyordu. Eski tanrıların tapınakları ve putları yok edildi.[87] Daha önceki ayin ve ritüeller, şarkılar, danslar, resimler, heykeller, astroloji ve yazılı edebiyat da dâhil olmak üzere yasaklandı. Bu tür pratikleri hayata geçirmeye devam eden Amerika yerlileri, şeytana tapma suçlamasıyla sömürge yetkilileri tarafından avlandı, hapsedildi, işkenceden geçirildi ve öldürüldü.[88]

Bu stratejiler, sadece Hıristiyanlık ve sömürgeci vesayet adına yerli kültürlere saldırmaya hizmet etmekle kalmadı, aynı zamanda insanların topraklarından edilmesini, boyunduruk altına alınmasını, özerkliklerinin yok edilmesini ve komünal ilişkilerinin parçalanmasını da sağladı. Kısacası bu "toprağın, bedenlerin ve toplumsal ilişkilerin ... *çitlenmesine yönelik bir stratejiydi*"[89] ve yerel nüfusun İspanyol sömürgeciler tarafından daha fazla boyunduruk altına alınması ve sömürülmesiyle sonuçlandı. Emek kotaları arttırıldı ve artık çekimine yönelik düzenlemeler yerel şeflerin elinden alınarak Tacın temsilcilerinin denetimine verildi.[90] Yeni emek düzenlemeleri, kırsal nüfusu daha iyi kontrol edilebilecekleri köylere yerleştirmeyi amaçlayan bir iskân programıyla (*reducciones*) desteklendi.[91] Bu değişimlerden en olumsuz etkilenen kadınlar oldu, çünkü eskiden komünal bir nitelik taşıyan toprağa ve suya erişim hakkından yoksun bırakıldılar. Yeni düzenlemeler erkeklerden bağımsız olarak hareket etmelerini yasaklıyor ve

kadınların ya eş haline gelmesini ya da hizmetçi olarak sınıflandırılmasını istiyor, böylece onları özerkliklerini koruyabilecekleri mekanizmalardan yoksun bırakıp erkeklerin mülkü olarak yeniden tanımlıyordu.[92]

Yerel nüfusun mevcut yaşam biçimine verilen bu tür zararlar, İspanyolların boyun eğdirme girişimlerinin direnişle karşılaşmasına yol açtı. Sömürgecilik karşıtı yerel hareketler, İspanyolların talep ettiği türde bir iletişim ve işbirliğini reddederek, kendi yerel kültürlerini yeniden kabul ettirmeye çalıştılar.[93] Sierra Zapoteca gibi bazı bölgelerde, *caciques*, isyanlara önderlik ederek, özgürlük için verilen kanlı mücadelede gençliği silaha sarılmaya teşvik etmek üzere "eski tanrıların" kültürünü yeniden canlandırdı.[94] Taki-Onqoy hareketinden insanlar, Hıristiyanlığa ihtidalardan kendilerini arındırmanın bir yolu olarak Huachi tanrılarının cisimleşmiş hali olduklarını iddia ettiler ve bir veba ve sel dalgası içinde İspanyolları yok edecek binyılcı bir altüst oluş kehanetinde bulundular.[95] Toprak ve su gibi komünal hakların kaynaklarına yaptıkları eskatolojik vurgu, Taki-Onqoy'un diğer dünyaya ilişkin özlemlerden çok daha fazlasını dile getirdiklerini gösterir. Taki-Onqoy mesajının bütün Amerika yerlileri arasında bulduğu karşılık ile doğrudan ve pasif direniş dalgaları, İspanyolların kırsal ve kentsel mülkleri üzerindeki kontrollerini tehdit etti.[96]

Diğer örneklerde, sömürgeciliğin ürünü olan yaygın insani çaresizlikten kaçan insanlar, meşruiyet kaynağı olarak sömürgecilik öncesi binyılcı söylemlere baş vurdular. Pek çok grup, sömürgecilik öncesi geleneklerini sürdürebilmek için sömürgeci idarenin kurulmasının daha zor olduğu dağlık bölgelere kaçtı.[97] Örneğin Amazonlardaki Tupi-Guarani halkı, yolculuklarını "Şeytanın Olmadığı Toprağa" göç şeklinde tarif etmişti.[98] Pek çok örnekte, direnişin sözcülüğünü yerel nüfus içinde halihazırda mevcut olan seçkinler değil, *carais* veya *caraibas* adı verilen, mevcut toplumsal yapıların çeperlerinde hareket eden ruhani liderler üstleniyordu. Yerel seçkinlerin, genellikle önceden var olan hiyerarşileri sömürgecilerle birlikte kendi halklarına karşı iş çevirmek için kullandıkları bir ortamda, pek çok direniş hareketi bu yüzden mevcut yerel seçkinlere ve hiyerarşilere de meydan okudu.[99]

Bu açıdan, sömürgecilikten orantısız bir şekilde etkilenen kadınlar sık sık İspanyol yönetimine karşı direnişin başlıca taraftarları haline geldi. Kadın direnişi, evliliği ve çocukların vaftiz edilmesini düzenleyen sömürgeci kurallara uymanın reddedilmesiyle kültürel bir çerçevede ortaya konuyordu. Toplu kaçış örneklerinde, kadınlar toplulukları sömürge öncesi âdetler temelinde yeniden örgütlemeye çalışıyor, daha önce erkeklere münhasır olan ruhani liderlik rolünü üstleniyorlardı. Yerli kültürünün yeniden canlandırılmasına dayanan Pan-Andçı hareketlere genellikle kadınlar liderlik ediyordu.[100] Kadınlar hem eski kültürlerin temsilcileri oldukları hem de sömürgeci yönetime karşı direnişin omurgasını oluşturdukları için, İspanyollar bir kez daha şeytana tapma suçla-

masına dayanan, kültürel saiklere sahip bir boyunduruk altına alma biçimine yöneldiler. Kadınlara boyun eğdirmek ve sömürgeci yönetime ve sömürüye payanda olan yeni bir patriyarka sistemi kurarak kadınların toplumdaki yerlerini yeniden tanımlamak için cadılık suçlamalarına başvurdular.[101]

Sömürgeci boyunduruğun -ve yerli direnişinin- itiş ve çekişlerinin esasen *kültürel farklılık* yoluyla dile getirildiği açıktı. Bu farklılık, başlangıçta sömürgeciliğin meşrulaştırılabileceği ahlaki ve hukuki zemini sağlamıştı: İspanyollar akılcı, ahlaklı, evrensel, ileri ve dolayısıyla egemendi; Amerika yerlileriyse irrasyonel ve geri kalmış oldukları için egemen faillikten yoksun kılınmıştı. Bu yüzden Amerika yerlileri evrensel -yani İspanyol- yaşam biçimlerini benimsemek zorundaydı. Fakat dahası, Amerika yerlilerinin "doğa durumu" içinde tanımlanmaları, özellikle yerlilerin kendi kültürlerini yeniden canlandırma girişimleri İspanyol sömürgeciliğinin yeniden üretimine temel bir saldırı teşkil ettiğinden, İspanyol yönetici sınıfının sahip olduğu, yerli topluluklar üzerinde daha da fazla denetim kurma saikinin de bir ürünüydü. Kültürel farklılık bir tehdide, sömürgeci yönetim tarafından şiddetle inkâr edilecek bir şeye dönüşmüştü. Sömürgeciler yerli topluluklarını, İspanyollar tarafından konulan "evrensel" standartlara uyum göstermelerini sağlayamadıklarında, şeytani ve irrasyonel olarak tanımlıyorlardı. Sömürgeciler böylece "sömürgelerdeki erkek ve kadınları, ücret ve 'özgür emek' ekonomisine mündemiç olan toplumsal sözleşmenin"[102] dışında bırakabildiler ve süreç içinde sömürgelerdeki emeğin "özgür olmayan" yöntemlerle sömürülmesini doğallaştırabildiler.

Yerli toplulukların "toplumsal sözleşmeden" dışlanmaları -ki bu doğrudan sömürgeci yönetimin temellerini oluşturan bir dışlamaydı- İspanyol hukukçuların, kendileriyle Amerika yerlileri arasında "doğa durumuna" dayanan bir kültürel ayrım yapma konusunda hissettikleri mecburiyeti anlamamıza yardımcı olur. Amerika Kıtası'nda yürütülen kültür savaşları, bu nedenle hem "çevre"de hem de "merkez"de kapitalist üretim ilişkilerini şekillendirecek olan, bütünüyle yeni ve özgün patriyarka, sınıf ve daha sonra beyaz üstünlüğü ilişkilerinin kurucu bir unsuruydu. Bu bağlamda, "doğa durumu" söylemi ampirik bir gözlem ya da masum bir düşünce deneyi değildi. Daha ziyade İspanyol sömürgeciler tarafından kolonyal sömürü adına Amerika yerlilerine karşı yürütülen -ve sonunda kazanılan- kültür savaşlarının ürünü olan sömürgeci bir inşaydı.

Bu nedenle İspanyol sömürgecilerin mukayeseli çalışmalarından Aydınlanma'ya ve aşamacı gelişmeye dair emperyal tasavvurlara, oradan da günümüz emperyalizm pratiklerine bir süreklilik çizgisi çekmek mümkündür. Bunların her birinde, "geri kalmış" denilen ülkelerin siyasi ve iktisadi farklılıkları, siyasi ve iktisadi yönetimin var olmayan ya da "başarısız" yapılarına özel bir vurgu yapılarak, "yokluklar" biçiminde sunulmuştur. Bu sürece eşlik eden

yerli halkların "toplumsal sözleşmeden" dışlanmaları ve "geri kalmış" ülkelerin yönetmekten aciz olduklarına dair algı, üzerlerinde dışarıdan kurulan idarenin meşrulaştırılmasının merkezî bir unsuru haline gelmiştir ve bu, günümüzde de devam eden bir pratiktir.[103] Daha saldırgan tezahürlerindeyse, yeterli yönetim yapılarının var olmadığı düşüncesi, "haklı savaş" kisvesi altında askerî müdahaleleri meşrulaştırmaya hizmet etmiştir.

Bu nedenle, sosyo-politik örgütlenme ve öz-yönetim kapasitesi –yani devlet olma hali ve egemenlik– ile bunun için verilen mücadele, "uygarlık standardının" asli bileşenlerinden birini oluşturur.[104] Teritoryal devlet egemenliğinin, Avrupa'da kapitalist modernitenin alamet-i farikası olarak görülen ideolojik, kurumsal ve hukuki yapıları, aslında Atlantik'teki sömürgelerin (ırklar ve toplumsal cinsiyetler arasındaki ayrımlara dayanan) potasında dökülmüştü.[105] Ancak bu kurumsal ve ideolojik icatların (biyo)politik yönetim ve denetimin özgün bir biçimi olarak ne denli etkili olduklarının kanıtlanmasının ardından, bu tür örgütsel "ilerlemeler" Avrupa'daki emperyal metropole yayıldı.[106] Şimdi Avrupa'da teritoryal egemen devletlerin oluşumunun bu genellikle gözardı edilen veçhesinin içerdiği kuramsal tartışmaları ve tarihsel süreçleri incelemeye geçebiliriz.

Modern Teritoryal Devlet Sistemlerinin Sömürgeci Kökenleri

Modern devlet oluşumunu ve teritoryal egemenliğin kökenlerini çevreleyen tartışmalar, münhasıran değilse bile esasen Avrupa sahnesinde karşımıza çıkan, ağırlıklı olarak dâhili (içselci) ve harici (dışsalcı) açıklama mantıklarının damgasını taşır. Bir taraftan modern devletlerin kökenleri konusunda Weber ve Hintze'den etkilenen yaklaşımlar, savaşın ve jeopolitik rekabetin, devletin kurumsal ve maddi kapasitelerinin artması üzerindeki etkilerini vurgular. Bu modelde, Avrupa'daki büyük güçler arasında cereyan eden jeopolitik ve askerî rekabet, modern, sınırları teritoryal olarak belirlenmiş devletlerin oluşumunun arkasındaki temel katalizör ve etken olarak görülür.[107] Avrupa *içi* gelişmelere odaklanılarak, sömürgeci karşılaşma ve imparatorluk inşasına, açıklayıcı şemalarda ikincil bir yer verilmiştir; tabii eğer varlıkları kabul edilmişse. Sonuç olarak, Amerika yerlilerinin failliğine ya hiç ilgi gösterilmemiş ya da pek az gösterilmiştir.

Diğer yandan, (yeni-)Marksist yaklaşımlar, Avrupa'da modern teritoryal devlet sisteminin kökenleri ve gelişiminde "esas itici güç" olarak, toplumların içinde yaşanan toplumsal üretim ilişkilerindeki (ya da toplumsal mülkiyet ilişkilerindeki) dönüşümlere odaklanır.[108] Bu perspektiflerden bazıları kapitalizmin İngiltere'deki dâhili gelişiminden yola çıkmakla birlikte, Kıta Avrupası'ndaki devletlerin Britanya'dan kaynaklanan modernleştirici meydan okumanın neden olduğu sistemik basınca karşı koymaya çalışmalarının ürünü

olan jeopolitik rekabetin, modern ulus-devlet biçiminin yayılmasında oynadığı rolü kabul ederler.[109] Böylece odak noktası, bir kez daha, kapitalizmin ve modern devlet sisteminin ilk ortaya çıktığı yer olan Avrupa'nın iç dinamikleri haline gelir. Dünya-Sistemleri Kuramı bu perspektifi, "çevre"nin kapitalizmin emperyal "merkez"deki yükselişi açısından iktisaden oynadığı işlevsel rolü de içerecek şekilde genişletirken, sömürgeci karşılaşmanın karşılıklı olarak dönüştürücü doğasının, modern devlet biçiminin üretilmesi ve yeniden üretilmesi üzerindeki etkisine yeterince ilgi göstermez.[110] Dolayısıyla, (yeni-)Marksist yaklaşımlar, toplumsal değişim süreçlerini açıklarken toplumlar arası belirlenimlere başvurdukları örneklerde bile, Avrupa merkezci olmayan, gerçekten "uluslararası" bir perspektif sunmayı başaramazlar.[111]

Yalnızca Avrupalı ya da Batılı faillere gösterilen bu bunaltıcı ilgi, benzer şekilde modern devlet sistemlerinin yükselişine ilişkin konstrüktivist açıklamalarda da yeniden üretilmiştir.[112] Bütün bu açıklamaların gözden kaçırdığı nokta, sömürgeci karşılaşmanın modern teritoryal devletin oluşumu açısından özünde eş-kurucu bir doğaya sahip olduğudur. Aslına bakılırsa, Avrupa'nın Avrupalı olmayan toplumlarla etkileşimlerinin dönüştürücü etkileri, Avrupa sömürgeciliğinin ilk biçimlerinde bile görülebilir.

İspanyol hukukçu Vitoria'nın yazılarına dönmek bir kez daha öğretici olacaktır. Onun çalışmalarında "uluslararası olan"a yönelik hem Avrupa hem de Amerika ve Asya jeopolitiklerini hesaba katan, bütün yazdıklarına nüfuz etmiş bir ilgi buluruz. Vitoria'nın eserlerinde, sömürgeci karşılaşmanın yalnızca sömürgeciliğe meşruiyet sağlayan bir ideoloji olarak Avrupa merkezciliği üretmekle kalmadığını, aynı zamanda Avrupa merkezci varsayımların modern teritoryal egemenlik mefhumlarının geliştirilmesi için seferber edilmesine hizmet ettiğini de görürüz. Amerika Kıtası'nın yerli halkları arasında uygun yönetim yapılarının bulunmadığını vurgulayan Vitoria, örneğin şöyle yazar:

> Ne doğru düzgün yasaları ne de yargıçları var ve aile meselelerini bile idare etmeyi beceremiyorlar ... beşerî yaşamın pek çok diğer rahatlığından ve ihtiyacından da yoksunlar. Dolayısıyla İspanya'nın egemenlerinin ülkelerinin idaresini üstlenmelerinin, kendi şehirleri için onlara valiler göndermelerinin, hatta onlara yeni lordlar vermelerinin, kendi çıkarlarına olacağı ileri sürülebilir.[113]

Vitoria daha sonra, Amerika yerlilerinin yönetim yapılarından yoksun olmalarına tarihsel "geri kalmışlıkları" bağlamında değinerek, İspanyol yönetiminin neden meşru olduğunu ispat etmeye çalışır:

> Hepsinin akıldan yoksun olduğu düşünüldüğünde, bu yola başvurmanın sadece meşru değil, aynı zamanda son derece münasip olduğu da su götürmez; dahası, yerliler tıpkı birer çocuk gibi olduklarından egemenlerimiz bu yola başvurmak zorundadır. Burada akli melekelerinden yoksun olanlarla aynı ilke uygulanabi-

> lir; ve öz yönetim mevzu bahis olduğunda onlardan, hatta vahşi hayvanlardan pek az farkları vardır, çünkü yiyecekleri vahşi hayvanlarınkinden daha hoş değildir ve ancak biraz daha iyidir. Dolayısıyla yönetilmeleri, aynı şekilde, akıllı insanlara emanet edilmelidir.[114]

Vitoria'ya göre savaşın "haklılığı" sadece savaşanların özü itibarıyla haklı olduklarına ilişkin öznel bir inanca dayandırılamaz; zira bu düşünce, "Tanrı'ya hizmet ettiklerini düşündüklerinden Türklerin ve Sarazenlerin bile Hıristiyanlara karşı haklı savaşlar açabilecekleri" ihtimaline kapı aralar.[115] Vitoria'nın soruna getirdiği paradoksal çözüm, doğal yasalara uyum sağlayamadıkları için Sarazenlerin haklı bir savaş sürdüremeyeceklerini göstermektir. Vitoria böylece, Sarazenlerin -ve argümanı genişleterek Amerika yerlilerinin- yasal egemenlik haklarının olmadığını ileri sürebilmiştir. Son olarak Vitoria, Amerika yerlileri üzerindeki yönetimi ve bu yönetimin münhasıran İspanyolların hakkı olduğunu gerekçelendirmek için, hukuki çerçevesine, kimin egemen olup olmadığını ayırt etmenin bir ölçütünü de dâhil eder:

> Eğer Hıristiyanlar diğer bölgelerden söz konusu bölgeye gelişigüzel bir şekilde üşüşmüş olsaydı, kolaylıkla birbirlerine köstek olur ve çatışmaya girerler, bunun sonucunda sükunet bozulur, dinî kaygılara ve yerlilerin din değiştirmesi sürecine zarar verilirdi.[116]

Vitoria'nın açıklamaları bir arada değerlendirildiğinde, Amerika Kıtası'nda kabul edilebilir bir egemen otoritenin bulunmadığı algısının sadece "haklı savaşları" meşrulaştırmakla kalmadığını, aynı zamanda diğer Avrupalı rakiplere karşı yeni fethedilen toprakları bölmek, bunlar üzerinde hak iddia etmek ve iktidar kurmak üzere özgün yöntemler bulmayı gerektirdiğini de gösterir.[117] "17. ve 18 yüzyıllara ait hemen her Amerika haritası," diye belirtir Samuel Edgerton, "bütün dinî itikatlardan Avrupalıların kartografik ızgara sistemine duydukları mutlak inancı ortaya koyuyordu." Çünkü sömürgeci güçler "yalnızca soyut enlem ve boylamlara dayanarak topraklar üzerinde hak iddia ettiğinden ... askerî birlikler herhangi bir gözle görülür sınır taşı olmayan, sadece soyut bir matematiksel mevcudiyete sahip sınırlar için savaşmaya ve ölmeye gönderiliyordu."[118]

Aslına bakılırsa Fransa Kralı I. François, "güneş benim için de diğerleri için olduğu gibi ışıldar. Adem'in vasiyetindeki dünyadan benim de bir pay almamı engelleyen maddeyi görmeyi çok isterdim" diyerek, bu tür iddialara meşhur bir itirazda bulunmuştu. Danimarka kralı da, Papa'nın Doğu Hint Adaları ile ilgili kararını reddetmişti. Elizabeth döneminin ünlü devlet adamı Sir William Cecil de, Papa'nın "krallıkları canının istediğine verme ve geri alma" hakkına itiraz etmişti. Bu nedenle İngiliz hükümeti, 1580 yılında egemenliğin belirleyeni olarak fiilî işgal ilkesine karşı çıktı.[119]

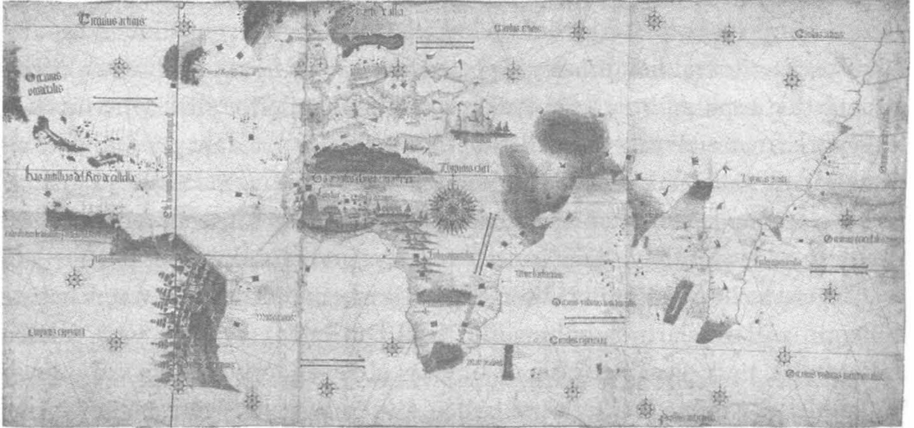
Böylece yeni formüle edilen çizgisel zaman nosyonları, yeni *çizgisel coğrafi* uzam mefhumlarıyla ve buna eşlik eden teritoryal devlet egemenliğinin modern biçimleriyle desteklendi. Jordan Branch'in yazdığı gibi, "Amerika Kıtası'ndaki görünüşte boş olan topraklar, *sadece* matematiksel kartografyaya dayanan soyut bir uzam mefhumu kullanılarak tasavvur edilebilir, üzerlerinde pazarlık ve rekabet yürütülebilirdi." "Avrupa dışında siyasi iddialarda bulunmanın getirdiği yeni ihtiyaçlar, sömürgeci güçlerin yeni buyurgan pratiklerini gerektiriyordu ve bu pratikler hemen kendilerini, uzamsal genişlikler arasındaki çizgisel teritoryal bölünmelerde gösteriyordu."[120] Amerika Kıtası'ndaki çizgisel olarak tespit edilmiş teritoryal egemenlik biçimlerine ilişkin bu tür yeni tasavvurların, teritoryal egemenlik mefhumunun Avrupa'daki gelişimi üzerinde de önemli yansımaları oldu. Çünkü soyut uzama ve çizgisel teritoryal bölünmelere dayanan kartografya ilkeleri, ilk olarak Amerika Kıtası'ndaki sömürgeci karşılaşmada yaratıldı ve daha sonra Avrupa'ya geri taşındı.[121]

Çizgisel teritoryalliğe ilişkin sömürgeci fikirlerin özgünlüğü, en açık haliyle dönemin antlaşmalarında bulunabilir. Eski Dünya'da, savaşları sona erdiren antlaşmalar, tipik olarak çizgisel ve sınırdaş olmayan teritoryalliği vurguluyor ve fetihlerin ganimetleri teritoryalardan ziyade bölgelere göre bölünüyordu. Bu, modern olduğu varsayılan hükümlerine rağmen, hâlâ "taraflardan birinin diğerine vereceği her bölgenin, yargı yetkisinin ve hakkın" sınırlar belirtilmeksizin sıralandığı 1648 Westphalia Antlaşması gibi geç tarihli bir örnekte bile görülebiliyordu.[122] Yeni Dünya ile ilgili antlaşmalardaysa, bunun aksine, çizgisel sınırlara ve "doğal" olduğu varsayılan hudutlara dayanan teritoryal iddiaları ortaya koymak için kartografik ya da coğrafi bir dil kullanılıyordu. Teritoryalar üzerinde, tam da malum siyasi otoriteler –yani Amerika yerlileri– tanınmadığı, egemenlik hakları reddedildiği ve dolayısıyla bu tür antlaşmaların dışında bırakıldığı için, bu şekilde hak iddia edilebiliyordu.[123]

Siyasi otorite iddialarının çizgisel olarak tanımlandığı ilk örnekler, 1493 Papalık Fermanı'nda ve İspanya ile Portekiz arasında 1494'te imzalanan Tordesillas Antlaşması'nda bulunabilir. Bu antlaşmalar, İspanya'ya Atlantik Okyanusu'nda çizilen bir çizginin batısında kalan yeni keşfedilmiş toprakları verirken, Portekiz ise doğuda kalan toprakları almıştı (bkz. Şekil 5.1). Branch'a göre, bu tür antlaşmaların önemi "çizgilerin ayrıntılarında değil, siyasi otorite tahsisi için çizgisel bölünmelerin kullanılması fikrinde yatıyordu: 'Tarihte ilk kez geniş –küresel– bir kontrol alanını tanımlamak için soyut bir geometrik sistem kullanılmıştı.'"[124]

Avrupalı güçlere Amerika Kıtası'ndaki belirli yerellikler üzerinde siyasi yetke dağıtan bu çizgisel teritoryal bölünmeler, yalnızca kısmen yerli "egemenleri" hedef alıyordu. Bunlar daha ziyade, mevcut ve müstakbel Avrupalı rakipler söz konusu olduğunda işe yarıyordu. Çünkü bu tür egemenlik iddiaları baş-

langıçta Avrupa dışında kalan uzamların *terra nullius* [sahipsiz toprak] olarak varsayılmasına ve böylece Avrupa'nın hâkimiyetine açılmasına yararken, esas hedef rekabet içindeki Avrupalı güçlerin nispi iddialarını düzenlemekti.[125] Bu nedenle "bu tür antlaşmalar yerli 'egemenlerle' imzalanmadı, daha ziyade diğer Avrupalı güçlere bir otorite ya da denetim ilişkisini göstermenin aracı olarak işlev gördü."[126]

Şekil 5.1 "Catino Planisphere" (1502), ismi bilinmeyen Portekizli bir haritacıya ait olan bu çizim (haritanın sol tarafında) Tordesillas çizgisini gösterir.

Kaynak: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cantino_planisphere_(1502).jpg (erişim tarihi 21 Kasım 2014)

Dolayısıyla modern teritoryal egemenlik biçiminin ortaya çıkışı, Avrupalıların "boş" -bir "doğa durumu"na sıkışıp kalmış ve herhangi bir egemen otorite kurmaktan aciz- olduğunu düşündükleri toplumlarla *tesadüfi karşılaşmalarının* ve bu tür "boş" uzamların çeşitli sömürgeci güçler tarafından işgal edilmesine yönelik rakip iddiaların bir sonucuydu. İçsel bir itkinin ürünü olmaktan ziyade, tarihsel olarak özgül toplumlar arası etkileşimlerin bu topraklarda doğurduğu belirli hukuki güçlüklere verilen bir yanıtı temsil ediyorlardı. Bu tür devlet pratikleri ve teritoryallik biçimleri, daha sonra Avrupa'daki emperyal merkeze yansıtılarak, teritoryal olarak tanımlanmış modern devletin oluşumu açısından, ancak "sınırları çizgisel olarak tespit edilmiş otorite iddialarının yararlılığı ve meşruiyetinin yüzlerce yıl süren sömürgeci pratikle açıkça ortaya konmasından sonra"[127] hayati bir adım teşkil edecekti. Dolayısıyla bu tür hukuki ve siyasi buluşlar, bileşik gelişmenin çeşitli biçimleri, yani spesifik olarak "Yerlilerin keşfedilmesinden kaynaklanan eşi görülmemiş hukuki sorunları çözmeye yönelik girişimlere" dayanan inşalar olarak anlaşılmalıdır.[128]

Egemen devletin teritoryalliğinin kökenlerine ilişkin uzamsal olarak merkezsiz, Avrupa merkezci olmayan kavrayışımızın, Avrupa'da kapitalizmin ge-

lişmesi ve daha sonra küresel hâkimiyete yükselişi açısından taşıdığı önemin üç veçhesi bulunmaktadır. İlk olarak, Avrupa'daki devlet sistemlerinin Avrupa'ya *içkin* olan jeopolitik ve sosyo-ekonomik süreçlerin ürünü olduğunu söyleyen hâkim söylencenin doğru olmadığını ispatlayarak, Avrupa'da devlet oluşum sürecini münhasıran seçkinler tarafından yürütülen bir mesele şeklinde gören değerlendirmeleri tartışmaya açar. Çizgisel olarak sınırları belirlenmiş, teritoryalleşmiş egemenlik uzamlarına ilişkin yeni kavrayışların ideolojik ve maddi temellerini atan, bizatihi Amerika Kıtası'nın yerli halklarını hâkimiyet ve boyunduruk altına alma mücadelesiydi. Bu kavrayışlar, ayrıca diğer rakip sömürgeci güçlerin iddialarına karşı eldeki toprakları müdafaa etmek için de kullanıldı. O halde teritoryalleştirici devlet oluşumu süreci, özünde Janus yüzlüydü: Bir yandan gözünü, üzerinde yeni hak iddia edilen "boş uzamların" ve tabi nüfusların hâkimiyet altına alınması için içeriye ya da aşağıya doğru dikerken, diğer yandan diğer rakip emperyal devletleri uzak tutmak üzere dışarıya ya da yanlara doğru bakıyordu.

İkinci olarak, Avrupa'da kapitalist toplumsal ilişkiler ile teritoryal devlet egemenliğinin gelişmesi ve tahkim edilmesi, ilerleyen kısım ve bölümlerde gösterileceği üzere iç içe geçmiş, eş-kurucu süreçlerdi. Bu nedenle, etkili yeni-Weberci ve Marksist açıklamaların aksine,[129] Avrupa'daki teritoryal egemen devletler sisteminin oluşumu, kapitalizmin yükselişini *öncelemiyordu.* Erken modern dönemde Avrupa'da kapitalizmin ve devlet sisteminin, Avrupa dışı dünyayla girilen etkileşimler tarafından "üst belirlenmiş" olan, birlikte evrimine ve dönüşümüne tanıklık edilmişti. Kapitalizm Uzun 16. Yüzyıl'da sadece İngiltere'ye ya da Avrupa'ya içkin gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmadı. Daha sonraki bir tarihte aniden, "19. yüzyılda uluslararası sahneye [Avrupa sahnesine diye okuyun - AA/KN] fırlamış"[130] ve ardından Avrupa'nın itici gücü olduğu tek yönlü bir değişim sürecinde dışarıya yayılmış da değildi. Benzer şekilde teritoryal sınırlara sahip devletler sistemi de ilk olarak mutlakıyetçilik çağında Avrupa'da ortaya çıkmamıştır ve münhasıran Avrupa Kıtası'nda cereyan eden askerî ve jeopolitik rekabetlerin sonucu da değildir. Bütün bunlardan çıkarılabilecek sonuç, kapitalizmin ve modern teritoryal egemen devletler sisteminin sadece eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifiyle tasavvur edildiği şekliyle hem kuramsal olarak içsel hem de tarihsel olarak organik bir ilişki ihtiva ettiğidir. Ve vurgulamaya çalıştığımız gibi, bu ilişkinin kökleri, esasında, kaynağını Avrupa dışından alan tarihsel süreçlerde yatar.

Üçüncü olarak, teritoryal sınırlara sahip egemen devletlerin gelişimi, sonunda Avrupa'nın dünya üzerinde hâkimiyet kurmasıyla sonuçlanan, müteakip bir dizi süreç açısından hayatiydi. Modern teritoryal devlet, özellikle de mutlakıyetçilik sonrasında cisimleştiği biçimiyle, hem ülke içinde sınıf iktidarının hem de yurtdışında emperyal hâkimiyetin askerî ve mali açıdan et-

kili bir aracı haline geldi. Kapitalizmin ülke içinde gelişmesi ve konsolidasyonu, esasında ülke dışındaki emperyal yayılmayla güvence altına alındığı ve desteklendiği için, bu ikisi birbirinden ayrılamayacak şekilde iç içe geçmişti (bkz. bir sonraki kısım ile Yedinci ve Sekizinci bölümler). Dahası, devletin ve askerî gücün teritoryalleşmesi görece kısa bir zaman diliminde kapitalist olmayan rakipleri geride bırakan "sonsuz" sermaye birikimi için güçlü bir (jeo) politik araçtı (bkz. Altıncı, Yedinci ve Sekizinci bölümler). Bir başka deyişle, teritoryal devletin ve kapitalizmin eş-gelişimi ve evrimi, daha sonraki "Batı'nın yükselişi"nin zorunlu, ama yeterli olmayan bir koşuluydu. Eş-kurucu ve birbirini güçlendiren gelişimsel eğilimleri, Avrupa'yı –ya da daha kesin bir ifadeyle Kuzeybatı Avrupa'yı– küresel hâkimiyet yoluna sokan, kümülatif olarak inşa edilen bir tür verimli döngü[131] teşkil etti.

Açık olmak gerekirse, "Batı"nın sömürgelerdeki "küçük savaşlarda" aldığı yenilgilerin uzun tarihinin de gösterdiği gibi, bu tür kurumsal ve sosyo-ekonomik buluşların muharebe meydanlarında, hatta savaşlarda doğrudan zaferlere yol açtığını iddia etmiyoruz. Savaş, radikal olumsallığın belki de doruk noktasına ulaştığı bir alandır. Bir boks maçı gibi, güç ilişkileri ne denli dengesiz olursa olsun, hiç kimse kimin galip geleceğini kesin olarak bilemez.[132] Yine de teritoryal devletlerin ve kapitalist toplumsal ilişkilerin bir arada oluşmasıyla, Avrupa'da ortaya çıkan köklü güç dengesizlikleri, bu devletlere "kendi" iradelerini –zor-yoğun biçimlerle doğrudan ve/veya dünya pazarının soyut mekanizmaları üzerinden yapısal olarak– diğer devletlere ve toplumlara dayatmaları için önemli avantajlar sağlamıştır (bkz. Yedinci ve Sekizinci bölümler).

Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde 1492

Bir önceki kısımda gösterildiği üzere, eşitsiz ve bileşik gelişmenin Atlantik vektörü, Avrupa'da Hıristiyanlığın çözülmesinde kurucu bir uğrak olmuş, "evrenselciliği" dünyevileştirilmiş çizgisel zaman ve uzam mefhumları temelinde yeniden şekillendirmişti. Bununla bağlantılı olarak, Atlantik aynı zamanda Avrupalıların sömürgeleri yönetmeye yönelik hak iddialarının meşrulaştırılmasında, Avrupalı "Ben" ile Avrupalı olmayan "Öteki"nin yeni ideolojik biçimler altında ifade edilmeye başlaması açısından da hayatiydi. Bu tür ifadeler, Amerika Kıtası'nın yerli halkları üzerinde ırk ve toplumsal cinsiyet temelli yeni iktidar biçimlerinin ortaya çıkmasında merkezî bir role sahipti. Aynı zamanda, Amerika Kıtası'nın eşi görülmedik bir şiddet ve gaddarlık tarihi içinde Avrupa'nın çizmeleri altında ezilmesiyle, "eski" olan yıkıldı ve "yeni" olan yaratıldı.

Bir sonraki kısım bu hâkimiyet altına alma ve sömürme tarihini, "keşiflerin" kapitalizmin oluşması ve hız kazanması üzerindeki etkilerini göstererek

inceliyor. Sömürgelerin üretim alanındaki etkilerini çözümlemeye geçmeden önce, dolaşım alanındaki etkisini ele alarak başlıyor. Dolayısıyla bu kısım, söz konusu Smithgil ve Marksgil çözümleme uğraklarını, diyalektik olarak, "uluslararası olan" üzerinden daha yüksek bir sentezle aşmaya çalışıyor. Bu yaklaşımın taslağı Marx tarafından şu alıntıda çizilmiş ama sağlam bir şekilde geliştirilmemiştir:

> Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. Bunu, sahnesi bütün yeryüzü olmak üzere, Avrupalı ulusların ticaret savaşları izler. Bunlar Hollanda'nın İspanya'dan ayrılmasıyla başlar, İngiltere'de Jakobenlere karşı savaşla muazzam boyutlara ulaşır ve Çin'e karşı girişilmiş Afyon Savaşı ile hâlâ devam eder, vb. İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur.[133]

Burada kaba bir biçimde de olsa, sömürgelerin ve "uluslararası olan"ın kapitalizmin kendisini oluşturan çok sayıda farklılaşmış toplumu birbirine bağlayan bir dünya-sistemi olarak ortaya çıkışı açısından haiz olduğu önemi görürüz.

Smithgil Uğrak: Amerika'nın Hazineleri ve Sözde İlk Birikim

1492 "keşiflerinin" bir dünya-sistemi olarak kapitalizmin gelişmesi ve konsolidasyonu üzerindeki köklü etkisini vurgulayan uzun bir Marksist düşünce geleneği bulunur.[134] Fakat bugün, kapitalizmin ortaya çıkışının içsel, tarımsal kaynaklarını vurgulayan hegemonik Brennercı yaklaşım, açık bir şekilde "çevre"nin katkısını görmezden gelmektedir. Kimi Marksistlerin Yeni Dünya'dan toplanan servetin önemini vurguladığını belirten Ellen Meiksins Wood, "emperyalizmin 'ilk birikim'e yaptığı katkıyı gündeme getirerek ya da buna kapitalizmin *kökeni* açısından herhangi bir tayin edici rol atfederek, kapitalizmin yükselişini açıklamakta çok da mesafe kaydedemeyiz," diye yazar.[135] Gerekçe olarak da Britanya sömürgeciliğinin görece geç bir tarihte başlamış olmasını ve İspanya'nın kapitalist bir yönde gelişememesini gösterir.

Yeni Dünya sömürgelerinin İspanyol Habsburg İmparatorluğu üzerindeki ilk etkisi, gerçekten de bölgede iktisadi gelişmeyi durdurarak feodal monarşiyi daha da güçlendirmek olmuştu.[136] Fakat Hollanda kapitalizminin yükselişini hızlandıran kayda değer ikincil nedenler de söz konusuydu. Sömürgelerden elde

edilen artıklar Avrupa çapındaki Habsburg askerî seferlerini (kısmen) finanse edebilmiş olsa da,[137] "Yeni Dünya'dan akan külçeler aynı zamanda ülke içindeki imalatçıları giderek daha fazla baltalayan ve önlerini kesen bir parazit ilişki de yarattı."[138] Bu Amerika'dan gelen gümüşün üretim maliyetlerini arttırmasına ve yükselmekte olan Hollanda imalat sektörünün Kastilya tekstil piyasasına nüfuz etmesine, sonuç olarak ülke içindeki piyasanın çökmesiyle Kastilya ekonomisinin fiilen sanayisizleşmesine yol açtı.[139] Bu gelişme, II. Philip'in emperyal projelerinin yalnızca "pervasız bir borçlanmayla" sürdürülebilmesi anlamına geldi.[140] Yeni Dünya gümüşünün devasa miktarlarda ithal edilmesine rağmen -belki de bu sayede- mali-askerî baskılar 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde İspanyol monarşisini sekiz kez iflasa sürüklemişti.[141] İspanya'nın borçlanmış olduğu Cenevizli bankerler, "'artık sermayelerini' Amerika ticaretinden bono piyasasına doğru yeniden yönlendirdiler ve böylece Hollanda sermayesine kapıyı açtılar. Birleşik Eyaletlerin yükselişi ve İspanya'nın gerilemesi bu nedenle yakından bağlantılıydı."[142] Dahası, gümüş akışının, Akdeniz'de Osmanlılara ve kuzeyde Hollandalılara karşı, sürdürülmesi mümkün olmayan iki cepheli bir savaşa yönelik girişimleri cesaretlendirerek, İspanya'nın askerî gücünün gerileyişini hızlandırmış olması da mümkündür. Zira William McNeil'in belirttiği gibi, "[II.] Philip'e hem Akdeniz'de Türklere hem de kuzeyde Hollandalılara karşı savaş yürütebileceğini düşündüren şey, Yeni Dünya gümüşünün 1550'lerden sonra zincirlerinden boşalmış bir şekilde akmasıydı."[143]

Longue durée perspektifinden, İspanya'nın erken modern çağdaki gelişimine engel çıkaran bu "önceliğin cezaları", ülkenin daha sonraki modern dönemde sahip olduğu göreli "geri kalmışlığı" açıklamaya yardımcı olur.[144] Burada da yine erken gelişen ülkelere katkıda bulunan sosyo-ekonomik ve stratejik faydaların, daha az gelişmiş toplumların "geri kalmışlığın ayrıcalıklarından" faydalanmaları sonucunda, gelişmelerinin daha sonraki bir noktasında nasıl stratejik yükümlülüklere dönüştüğünü görürüz. Bilhassa Amerika Kıtası'nın yağmalanması, Avrupa çapında bir "ilk birikim" aracı işlevi görmüş ve ağırlıklı olarak geriden gelen iki ülke, yani Hollanda ve İngiltere, bundan (feodal açıdan) daha gelişmiş sömürgeci güçlerin, yani İspanya ve Portekiz'in aleyhine olacak şekilde yararlanmıştır.

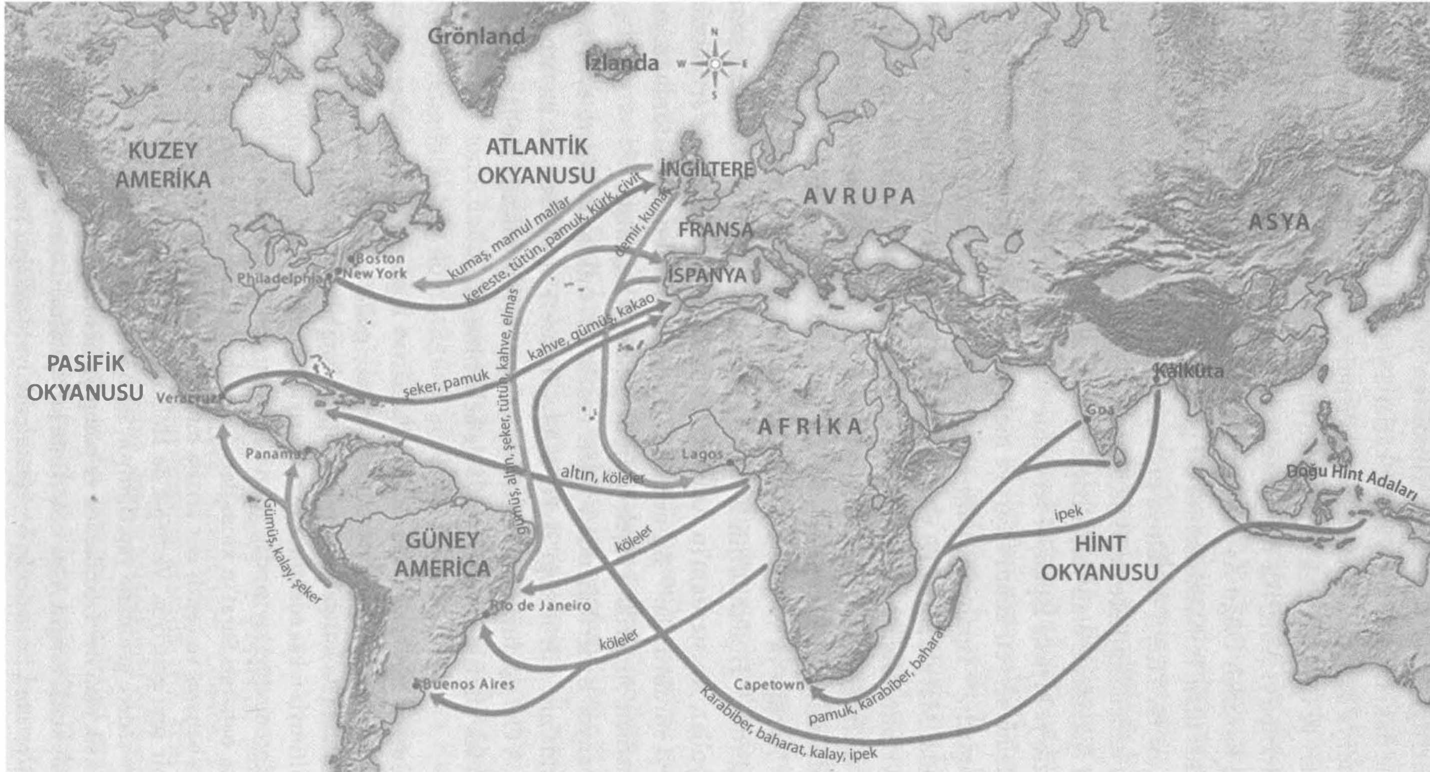
Aslına bakılırsa, 16. ve 17. yüzyıllarda İspanya ve Portekiz, Amerikan külçelerinin büyük bir bölümünün Anvers, Amsterdam, Londra, Paris ve Ceneviz'deki bankerlerin kasalarına aktarılmasına aracılık etti. Yeni Dünya gümüşü böylece, Kuzeybatı Avrupa'ya (yine, özellikle Hollanda ve İngiltere'ye) yapısal bir jeopolitik alan açılmasına ve bu bölgenin kapitalist gelişimine (bkz. Üçüncü ve Dördüncü bölümler) yeni katkılarda bulundu. Dolayısıyla, Avrupa'nın denizaşırı keşiflerden elde ettiği tüm maddi kazançlar, P.K. O'Brien'ın da yazdığı gibi, "orantısız bir şekilde, geriden gelen ve beleşçi iki

ülkenin -Hollanda ve Britanya'nın- elinde birikti."[145] Ayrıca, Roland Findlay'in de belirttiği üzere, "iki Doğu Hindistan Şirketi de Amerika'nın hazinelerini, Avrupa'daki tüketicilere yüksek kârlarla yeniden ihraç etmek üzere yaptıkları, Endonezya'dan karabiber, karanfil ve muskat, Hindistan'dan pamuklu tekstil ürünleri ve Çin'den ipek ve porselen ithalatını dengelemek için kullandı."[146] Bu Batı Avrupa'yı Amerika Kıtası'nın zor kullanılarak yağmalanması yoluyla son derece kazançlı Doğu Asya ticaretine bağlayacak çok taraflı ticaret akışlarına yardımcı olan, bilhassa önemli bir gelişmeydi (bkz. Şekil 5.2).

Uzun 16. Yüzyıl'da dünya piyasasının müteakip gelişmesinin başını çeken gücün neden İngiltere değil de Hollanda olduğu, bu ülkenin İspanyol-Amerika ticaret sistemiyle olan yakın bağlarıyla da açıklanabilir. Bu bağlar Hollanda'ya İngiltere'ye kıyasla İspanyol servetine daha fazla erişme imkânı vermiş ve sonrasında bu serveti kendi ticari ve mali operasyonlarını yürütmek için yeniden kullanmıştı.[147] İspanya'nın eline geçen altın ve gümüşün neredeyse yarısının sonunda, Marx'a göre "17. yüzyılın model kapitalist ulusu olan" ve ilk burjuva devrimini deneyimleyecek Hollanda'ya gitmesi[148] belki de tesadüf değildi (bkz. Altıncı Bölüm).[149] Aslına bakılırsa Hollanda bir süre için "Avrupa'nın iktisadi faaliyetleri açısından hayati olan Amerikan gümüşünün Almanya'ya, Kuzey Avrupa'ya ve Britanya Adaları'na aktarıldığı dağıtım merkezi" olarak işlev gördü.[150] Hollanda'nın Habsburg monarşisinden kopmasından sonra bile İspanyollar, Amsterdam'ın Amerika gümüşüne önemli ölçüde erişmesine izin vermeyi sürdürdüler.[151] Bu nedenle "Hollanda'nın iktisadi üstünlüğü, en azından kısmen, Amerika külçelerinin üzerinde yükselmişti."[152]

İspanyol Amerikası'ndan gelen muazzam miktarda külçe, aynı zamanda Hollanda'nın yürüteceği Avrupa-Asya ticareti açısından da hayatiydi.[153] Bu nokta, VOC müdürü Jan-Pieterszoon Coen'in 1619 yılında Hollanda ticaretine ilişkin sık alıntılanan tasvirinde de belirtilmiştir:

> Gucerat'tan gelen kumaşları Sumatra kıyılarında karabiber ve altınla; [Koromandel] kıyısından gelen riyal [gümüş para birimi] ve pamukluları Bantam'da karabiberle; sandal ağacı, karabiber ve riyalleri Çin malları ve Çin altınıyla takas edebilir; Çin mallarıyla Japonya'dan gümüş çekebilir; karşılığında Koromondel kıyısından gelen kumaşları Çin'de baharatlar, diğer mallar ve altınla, baharatı Surat'ın kumaşlarıyla; Arabistan'dan gelen diğer malları ve riyalleri baharat ve çeşitli ıvır zıvırla mübadele edebiliriz -her şey beraberinde başka bir şeyi getiriyor. Ve hepsi de Hollanda'dan gelen herhangi bir para olmadan ve sadece gemilerle yapılabiliyor. En önemli baharatlar zaten elimizde. O halde eksik olan ne? Gemilerden ve pompaya basılacak azıcık sudan başka hiçbir şey. (Bununla zengin Asya ticaretinin kurulabilmesi için yeterli aracı [parayı] kastediyorum.) Bu nedenle, beyefendiler ve iyi idareciler, Şirket'i dünyanın en zengin ticaretini ele geçirmekten alıkoyabilecek hiçbir şey yok.[154]

Şekil 5.2 1600-1700'lerin "üçgen ticareti".

İlk başlarda Amerika Kıtası'nda el konulan külçeler, Avrupa'nın "Doğu" ile olan canlı ticareti için gereken likit parayı sağlayarak, bir bütün olarak Avrupa'daki sermaye birikim devrelerini kayganlaştırdı. 1650'ye gelindiğinde, Amerika Kıtası'ndan Avrupa'ya ulaşan kıymetli metal akışının en az 180 ton altın ve 17.000 ton gümüş olduğu düşünülüyordu. 1561 ile 1580 arasında, bütün dünyadaki gümüş üretiminin yaklaşık yüzde 85'i Amerika Kıtası'ndan geliyordu. Bu Avrupalı tüccarların Asya ve Doğu Afrika ile olan kârlı tekstil ve baharat ticareti için ihtiyaç duyduğu sermayeyi sağladı.[155] Aynı zamanda Avrupa devletlerinin aksi takdirde Avrupalılarla bu ölçekte bir ticaret yapmaya pek de hevesli olmayacak bölgelerden (özellikle de Çin ve Hindistan'dan) hammadde ve birincil mallar elde etmesine de yardımcı oldu.[156] Aslında bakılırsa, Yeni Dünya'daki madenlerin bu denli kâr getirmesini sağlayan şey, Çin'deki muazzam gümüş talebiydi.[157]

O halde Amerika'daki hazinelerle son derece kârlı Doğu Asya ticaretinin genişlemesi arasında açık bir bağlantı vardı. Hollanda, İngiltere, Portekiz ve Fransa, Asya ile olan ticaretlerini sadece Meksika ve Peru'dan gelen muazzam kıymetli metal akışı sayesinde finanse edebiliyorlardı.[158] Bu durum, "Batı'nın" "Doğu'yu" kendi ticaret alanında yerinden edip, kendisine tabi kılıp, ardından hâkimiyeti altına alacağı koşulları yaratarak, görece "geri kalmış" Avrupalı tüccarların Asya pazarlarına girebilmesini ve sonunda bu pazarlar üzerinde tekel kurabilmesini sağladı (bkz. Yedinci Bölüm).[159] Asya'daki sömürge mallarının yeniden ihracı Avrupa, Amerika ve Afrika'da gelişmekte olan pazarlara katkıda bulundu. Böylece Avrupalı yönetici sınıfların çıkarları doğrultusunda yönetilen dünya pazarı, nihayetinde "Yeni Dünya"dan yağmalanan kıymetli metallerle finanse edildi.[160] Yakın tarihli bir çalışma, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına dek yaşanan "Batı Avrupa'daki farklılaşmış gelişmenin, neredeyse tamamen Atlantik Okyanusu'na erişimi olan ulusların büyümesiyle açıklanabileceği" sonucuna varacak kadar ileri gitmiştir. Bunlar arasındaysa en başta "Yeni Dünya ve Asya'da ticarete ve sömürgeciliğe en doğrudan dâhil olanlar" bulunuyordu.[161]

Kısacası, eşitsiz ve bileşik gelişmenin Atlantik vektörünün Avrupa jeopolitiği üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri muazzam ve çok genişti. İspanya'nın genişlemesini kilitleyen Amerikan sömürgeleri, parasal açıdan Madrid'in klasik emperyal aşırı yayılma krizine girmesini kolaylaştırdı ve monarşinin büyük bir güç olarak gerilemesini hızlandırdı. Karşılığında, İspanyol devletinin mali dengeyi sağlama çabaları, Avrupa'nın geriden gelen iki gücünün, İngiltere ve Hollanda'nın "geri kalmışlığın ayrıcalıkları"ndan yararlanacakları ve küresel üstünlüğe "yükselmelerine" yardım edecek jeopolitik ve iktisadi alanı yarattı. İspanyolların Hollandalılar ve sonra da İngilizler karşısında girdiği, farklılaşmış gelişim güzergâhını açıklamanın tek yolu, Yeni Dünya'dan gelen madeni

paranın ve Amerika Kıtası'nın yağmalanan kaynaklarının İspanya'da halihazırda mevcut olan feodalizmi kilitlerken, Hollanda ve İngiltere'de ortaya çıkmakta olan kapitalist gelişme süreçlerini beslediği ve çok ihtiyaç duyulan itkiyi verdiği çeşitli araçların farkına varmaktır. Dolayısıyla Batı ve Avrupa yarımkürelerinin eşitsiz ve bileşik gelişmesi, bizatihi Avrupa'daki farklılaşmış gelişme örüntülerini koşullamış ve yeniden oluşturmuş, Kuzeybatı Avrupa'nın kapitalist gelişmenin "organik kalbi" olarak yeni başlayan yükselişini mümkün kılmıştı. Avrupa kapitalizminin içinde geliştiği bu toplumlar arası, "Avrupa dışı" bağlam, onun hayati ön koşuluydu.

Smithgil Uğrağı Aşmak: "Uluslararası olan" Vasıtasıyla Smith'ten Marx'a

İyi bilindiği gibi, Adam Smith Amerikan gümüşünün "Batı-Doğu" ticareti açısından taşıdığı önemin farkındaydı ve Doğu Asya'nın Amerika madenlerinden çıkarılan gümüş için önemli bir pazar haline nasıl geldiğinden söz etmişti. Bu, "söz konusu madenlerin keşfedildiği zamandan bu yana, kendisine sürekli daha fazla miktarda gümüş çeken" bir pazardı. Amerika Kıtası'ndan dışarıya akan kıymetli metaller, "Avrupa'dan Hindistan'a taşımak için son derece avantajlı" metalardı, çünkü "orada daha iyi bir fiyat" getiren başka bir meta yoktu ve aslına bakılırsa "Çin'e gümüş taşımak, daha bile avantajlıydı".[162] Amerika Kıtası'ndan çıkarılan gümüş, Eski Dünya'nın iki ucu arasındaki ticari ilişkiler için bir temel ve "dünyanın bu birbirinden uzak bölgelerini bağlayacak" bir yol teşkil edecekti. Smith, aynı zamanda Avrupa'da üretilen metaların Doğu Hindistan Adaları'na ticaretinin, bu metaların satın alınmasında kullanılan altın ve gümüşle birlikte, zorunlu olarak Avrupa'daki üretkenlikte artışlara yol açtığından da bahsetmişti. Böylece Avrupa, bölgesel olarak sınırlı bir imalatçılar ve nakliyeciler sistemi olmaktan çıkarak, "Asya, Afrika ve Amerika'nın neredeyse bütün uluslarını" kapsayan bir sistem halini almıştı.[163]

Smith'e göre iş bölümüne ve teknolojik gelişmelere yol açacak şey, Amerika'nın zenginliklerinin ele geçirilmesinin sonucunda pazarlarda yaşanan genişlemeydi. Bu açıdan Atlantik aynı zamanda ayağa kaldırdığı uluslararası ticaretin "ülke içinde hiçbir talep görmeyen" metaları soğurduğu bir "artık menfezi" işlevi de görmüştü.[164] Atlantik'i Avrupa'da yaşanan kapitalist gelişmeye ilişkin kavrayışımıza (yeniden) dâhil etmek isteyen siyasal iktisatçılar, bu tür Smithgil argümanlara yaygın bir şekilde başvurmuştur. Eric Williams'a göre, Atlantik üçgen ticareti boyunca ortaya çıkan uluslararası iş bölümü, metaların üç bağlantı noktası arasında ucuza alınıp pahalıya satılması yoluyla kazanç yaratılmasına yardımcı olmuştu. Kuzeybatı Avrupa devletleri köle karşılığında Afrika'ya gönderilen mamul malları sağlıyordu. Daha sonra bu köleler Amerika'daki plantasyonlara gönderiliyor, bu plantasyonlar da yeniden

Kuzeybatı Avrupa'ya satılan hammaddeleri tedarik ediyordu (bkz. bir sonraki kısım). Ardından bu faaliyetlerden elde edilen zenginlik "merkez"de yeniden yatırıma dönüştürülüyor ve Sanayi Devrimi ile sonuçlanacak teknolojik gelişmeleri finanse ediyordu.[165]

Max Weber de Atlantik keşiflerinin Avrupa'da kapitalizmin gelişimini hızlandırmak açısından taşıdığı büyük önemi fark etmiş ve şöyle yazmıştı:

> Sömürgelerin Avrupa devletleri tarafından ele geçirilmesi, Avrupa'da hepsinin devasa servetler kazanmasına yol açtı. Bu birikimin araçları, sömürgelerde üretilen ürünler, ayrıca sömürgelerdeki pazarlar, yani buraya mal taşıma hakkı ve son olarak ana ülke ile sömürge arasındaki nakliyat kârları üzerinde tekel kurulmasıydı.[166]

Marx bile, Smith'e ve diğer burjuva iktisatçılara yönelik bütün eleştirilerine karşın, "servet edinimi"nin ilk birikim sürecinde hayati bir uğrak olduğunu vurgulamaya hevesliydi. Onun deyişiyle:

> 16. ve 17. yüzyıllardaki, coğrafi keşiflerle birlikte ticaret alanında gerçekleşmiş ve tüccar sermayesinin gelişmesini fazlasıyla hızlandırmış olan büyük devrimlerin, *feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişi destekleyen başlıca uğraklardan birini oluşturdukları* apaçıktır. Dünya pazarının birdenbire genişlemesi, dolaşımdaki metaların çeşitlenmesi, Avrupa ulusları arasındaki Asya'nın ürünlerini ve Amerika'nın hazinelerini ele geçirme yarışı ve sömürge sistemi, üretimin önündeki feodal engellerin ortadan kaldırılmasına önemli katkılarda bulunmuştu.[167]

Başka bir yerdeyse Marx, "sömürgecilik sistemi, ticaretin ve deniz taşımacılığının olgunlaşması için sera etkisi yarattı, ... [tekelci şirketler] sermayenin yoğunlaşması için güçlü kaldıraçlardı," diye yazmıştı:

> Sömürgeler, gelişen manifaktürlere piyasa ve piyasa tekeli yoluyla da güçlenmiş bir birikim sağlamıştı. Avrupa'nın dışında doğrudan doğruya yağma, köleleştirme ve katletme ile ele geçirilen servet anavatana akmış ve orada sermayeye dönüşmüştü. Sömürge sistemini tam olarak ilk geliştirmiş ülke olan Hollanda daha 1648 yılında ticari gücünün zirvesinde bulunuyordu.[168]

Bununla birlikte, kapitalizmin kökenlerine ilişkin kavrayışına bu "Smithgil uğrağı" dâhil etmiş olmasına rağmen, Marx'ın ilk birikime dair kendi açıklamasının hatırı sayılır ölçüde daha geniş bir sürece dayandığını hatırlamak önemlidir. Nitekim Marx, "Amerika'da altın ve gümüşün keşfine" değindikten hemen sonra şunu savunur:

> Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı hâline getirilmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi.[169]

Marx'ın işaret ettiği şey, farklı toplumların emeğinin sermayenin ihtiyaçlarına tabi kılındığı ve bu ihtiyaçlar tarafından boyunduruk altına alındığı, *toplumlar arası* bir süreçti. Bununla birlikte, kısa birkaç pasaj dışında, Marx uluslararası ölçekteki bu tabi kılma sürecinin tarihsel öneminin üzerinde pek az durur. Bu, bir dizi Marksist ve Marksist olmayan araştırmacının benzer şekilde onun çözümlemesinin uluslararası kapsamını parantez içine almasına ve Marksist ilk birikim mefhumunu yalnızca ülke içi süreçlerle sınırlamasına neden olmuştur.[170] Aşağıda bu içselci bakış açısının kapitalizmin tarihine ve süregiden yeniden üretimine ilişkin kavrayışımızı kısıtladığını, dolayısıyla bu kısıtları aşmak için Marx'ın "uluslararası olan"a yaptığı özgün vurguyu yeniden gündeme getirmenin -ve aslına bakılırsa geliştirmenin- zorunlu olduğunu ileri sürüyoruz.

Gerçek İlk Birikim:
"Basit" Yeniden Üretimden "Genişletilmiş" Yeniden Üretime

Birinci Bölümde, Ellen Wood'un Brenner'ı takip ederek ilk birikimin, İngiltere kırsalında köylülüğün mülksüzleştirilmesi ve piyasaya bağımlılığı tatmin edebilecek ve yeniden üretebilecek bir iç piyasanın yaratılması yoluyla meydana gelen, bütünüyle ülke içi bir süreç olduğunu savunduğunu görmüştük.[171] Bir yandan artık mülksüzleştirilmiş olan doğrudan üreticilerin yeniden üretimi, geçim araçlarını satın alabilecekleri bir ücret elde etmelerine dayanmaya başlamış ve böylece piyasaya bağımlı hale gelmelerini sağlamıştı. Diğer yandan, tarımdaki kapitalist üretim, piyasayı, geçim araçlarının güvence altına alınabileceği, varlığı sürdürülebilir bir vasıta haline getirmişti. Teknolojik gelişmeler, aksi takdirde ancak zenginlerin ulaşabileceği ya da (örneğin geçimlik çiftçilik yoluyla) piyasa dışı erişim gerektirecek malların fiyatlarını düşürerek, üretkenliğin ve birim başına düşen çıktıların artmasına yol açmıştı.

Wood böylece (açık bir şekilde bunu ileri sürmese de) Marx'ın "basit yeniden üretim" adını verdiği şeyin tarihsel kökenlerinin izini sürer. Marx'ın deyişiyle:

> [Sermayenin yeniden üretimi] bu bilinçli üretim aletlerinin [işçilerin] ürettikleri ürünleri hemen bunların bulundukları kutuptan alıp sermayenin bulunduğu kutba uzaklaştırmak yoluyla, bu bilinçli aletlerin beklenmedik bir zamanda kendisini terk etmemesini güvence altına alır. Bireysel tüketim, bir yandan, bunların varlıklarını devam ettirmelerini ve yeniden üretimlerini, öte yandan, geçim araçlarını yok ederek, bunların emek piyasasında sürekli olarak el altında bulunmalarını sağlar.[172]

Marx'ın buradaki argümanı belki de Wood'un mülksüzleştirmeye ve bir iç piyasanın yaratılmasına yaptığı vurguyu açıklayabilir,[173] çünkü bunlar sermaye-ücretli emek ilişkisinin "basit yeniden üretiminin" temel ön koşullarını oluşturuyormuş gibi gözükür. Ancak Wood'un açıklaması, kararlı bir şekilde

sermaye-ücretli emek ilişkisine dair tek taraflı bir bakışa takılıp kalır. Çünkü sadece geçim araçlarının üretilmesi gibi temel bir zorunluluk değil, bu ürünlerin tüketilmesi gibi bir zorunluluk da bulunmaktadır. Yani, piyasa, ancak proletarya yeniden üretimleri için gereken malları satın almaya yetecek araçlara sahip olduğu sürece bir yeniden üretim vasıtası olarak işlev görebilir. Marx kapitalist krizlerin, bu araçların –ücrete (erişimin)– altı sürekli olarak kapitalist birikim ve daha spesifik olaraksa "genişlemiş yeniden üretim" tarafından oyulduğu için ortaya çıktığını ileri sürer.[174]

Marx'ın "genişlemiş yeniden üretim"le ilgili savı, sermayenin, kapitalistler arası rekabet nedeniyle, her zaman piyasaya geri dönmesi ve elindeki artığı üretici kapasitesini arttırmak üzere yeniden yatırıma dönüştürmesi gerektiğini gösterir. Emek tasarrufuna yönelik tekniklerin üretime sokulmasıyla, bireysel kapitalistler maliyetleri düşürüp süper kârlar elde edebilir ya da daha büyük bir pazar payı elde etmek için fiyatları düşürebilirler. Yenilikler maliyetleri düşürdükçe, daha fazla ürün tüketim malına dönüştürülür ve böylece piyasaların ve üretim hatlarının genişlemesini, halihazırda mevcut olan piyasa kapasitelerinin ötesine geçecek şekilde teşvik edebilir. Bu Wood'un tasavvur ettiği türde bir "iç pazar" yaratırken, aynı zamanda fiyatların maliyetlerden daha yavaş bir şekilde düşmesine neden olur ve yüksek kârlılık için gereken koşulları yaratır; "sermaye daha sonra emeği de peşinden sürükleyerek hızla üretim hattına akar."[175] Ancak üretimin genişlemesi için giderek daha fazla sermaye seferber edildikçe, piyasa doygunluğa ulaşır ve yenilikler, üretken kapasitenin piyasanın soğurabileceğinin ötesinde artmasına neden olur. Bu nedenle, fiyatlar maliyetlerden daha hızlı düşer ve genel kârlılık tepetaklak olur. Sonuç olarak, devasa sermaye ve çalışan nüfus yığınları, maliyetleri azaltma peşindeki üretim hatları tarafından dışarıya atılarak, kârlılığın ve sürekli birikimin koşulları yeniden şekillendirilir.

17. yüzyılda İngiltere'de tarımsal üretimin başına gelen tam da buydu. Çitlemeler ve daha sonraki tarım devrimiyle, arazi ıslahı ve toprakların tek elde toplanması, nadasın azalması ve dört tarlalı ekin rotasyonu gibi emekten tasarruf sağlayan çeşitli teknikler uygulamaya kondu.[176] Bu, gıda üretiminin daha önce eşi görülmedik bir düzeye çıkmasına, maliyetlerin düşürülmesine ve emekçiler için geçim araçlarını güvence altına alabilecekleri bir ülke içi pazarın yaratılmasına olanak sağladı.[177] Fakat bu kapasite artışı bir kez iç pazar tarafından kârlı bir şekilde soğurulabileceği sınırlara ulaştığında, hem emek hem de sermaye sistematik olarak tarımsal üretimden dışarı atıldı ve kentsel bölgelere doğru itildi.[178] İngiltere'nin hızlı kentleşmesi ve Londra'nın Avrupa'nın en büyük şehri haline gelmesi, tarımsal kapitalizmin sınırları tarafından yaratılan "artık" nüfusun ortaya çıkmasının sonucuydu. İngiltere'de bu muazzam artık nüfusun ortaya çıkışı kapitalizmin sürekli yeniden üretimi açısından temel bir

sorun teşkil etti. 17. yüzyıl, sadece Kazıcılar ve Düzleyiciler gibi statükoya meydan okuyacak toplumsal hareketlere değil,[179] çitlemeler ve sonrasındaki tarım devrimi sırasında tarımsal üretim tarafından dışarıya itilmiş olan "serseri" ve "aylak" "yığınları" ya da "kalabalığı"[180] ile ne yapılacağı konusunda yönetici sınıftan yükselen feryatlara da bol miktarda tanıklık etti.

Hal böyleyken, "genişlemiş yeniden üretim"in kapitalist dinamiği, tarımsal kapitalizm tarafından dışarıya atılan bu artık nüfusun sonunda başka yerlerdeki üretici hatlarda yeniden soğurulmasına yol açacağına işaret eder. Wood da köylülüğün mülksüzleştirilmesinin ve kentsel bölgelerde ücretli emek tarafından soğurulmasının iç pazarın genişlemesine katkıda bulunduğunu göstererek benzer bir görüş dile getirir. Wood'un ikna edici bir şekilde açıklayamadığı şey, bu artık nüfusun tam olarak nasıl ve nerede soğurulduğudur:

> İngiliz kenti, özellikle de Londra, tarımsal kapitalizm tarafından mülksüzleştirilmiş yoksullarla orantısız bir büyüme gösterdi. Her halükârda, İngiliz temel mal pazarını ayrıksı kılan şey, sadece kent ve kır arasındaki demografik dağılım değil, aynı zamanda ister kentsel isterse kırsal olsun, mülksüzleştirilen ve hayatta kalması ücretlere bağımlı hale gelen bölümünün, üretimin bu tür bir tüketimle daha doğrudan ilişkili hale gelmesiyle birlikte giderek büyümesiydi.[181]

Bununla birlikte, ücrete bağımlı olmak ona erişmeyi güvence altına almaz; aslına bakılırsa genişletmiş yeniden üretimin temel sonuçlarından biri, emeğin giderek *bollaşması* ve ücrete doğrudan erişimi olmayan artık nüfusun giderek artmasıydı. Bu nedenle İngiliz kapitalizminin daha önceki proto-kapitalist toplumsal formasyonların mağdur olduğu tarımsal kısıtları aşmayı neden başarabildiğinin doğru bir şekilde kavranabilmesi, bu önceki kapitalist dönüşüm devresi tarafından üretilen fazla nüfusu soğurabilmesinin nasıl mümkün olduğuna ilişkin tarihsel bir açıklamaya ihtiyaç duyar. Wood'un bu tür bir ihtiyacı görmezden gelmesi, kuşkusuz kasıtlı olmamakla birlikte, son derece önemlidir. Çünkü sonunda kapitalistlerin tarımsal üretimden dışarıya atılan köylülerin neden olduğu artık nüfusu soğurmasını mümkün kılan çıkış noktası, özellikle Atlantik ile ilişkili sektörlerdi.

İlk olarak geniş bir proletarya kitlesi, gemi yapımı, liman inşası ve daha sonra şeker rafinerileri ve tekstil üretimi gibi sömürgelerin varlığını gerektiren çalışma biçimlerine dâhil edildi. Örneğin ormanların temizlenmesi ve İngiliz sömürgeci yayılmacılığının omurgasını oluşturan gemilerin yapımında kullanılacak kerestelerin nakliyesi için devasa miktarda emeğe ihtiyaç vardı.[182] Benzer şekilde, sömürgeci teşebbüsler, uzun mesafeli ticaret için çok sayıda limanın inşa edilmesinin ön koşuluydu. Bristol ve Londra gibi zaten var olan kasaba ve şehirler 17. yüzyılda kayda değer bir genişleme yaşarken, tümüyle yeni bir dizi kent –başta Liverpool, ama aynı zamanda Glasgow ve Derry de– daha sonra Atlantik ticaret sistemi tarafından canlandırılan, büyüyen uluslararası

gemicilik ağındaki bağlantı noktaları olarak peyda oldu.[183] Liman ve korunakların inşa edilmesi; bataklık halindeki kıyı topraklarının ıslahı, kereste ve moloz kesilip taşınması ve deniz setlerinin, dalgakıranların, iskelelerin, rıhtımların ve mendireklerin yapımı gibi emek yoğun faaliyetler gerektiriyordu. Adam Ferguson'ın 1767'de belirttiği gibi:

> Hastalık yayan bataklıklar büyük bir emekle kurutulur ve deniz görkemli bariyerlerle karadan ayrılır. ... Yük taşıyan gemilerin, *eğer oracıkta inşa edilmemişlerse* yüzecek su bulamadığı korunaklar açılır ve gemilerle dolar. Çamurun üstünde zarif ve muhteşem yapılar yükselir.[184]

İkincisi, iç pazarın onları soğuramadığı yerlerde, mülksüzleştirilenler, kitleler halinde yerleşimci ya da sözleşmeli hizmetli olarak sömürgelere ihraç edildi. Bilhassa borçlu, yoksul, mülksüzleşmiş, suçlu, serseri ya da asi olanlar -dönemin propagandacılarının "sıradan kalabalık", "ülkede yaşayamayanlar" diye tarif ettiği kişiler- hedef alındı. İngiliz sömürgeciliğin propagandacılarından olan Richard Hakluyt, artık nüfusun ortaya çıkmasıyla, İngiltere'nin "Yeni Dünya sömürgelerine yönelik Avrupa'da süregiden mücadeleye geç girişinin" çakıştığını, "İngiltere'nin Portekiz, İspanya, Hollanda ya da Fransa'nın aksine denizaşırı topraklarda yeniden iskân edilebilecek devasa ve çaresiz bir nüfusa sahip olduğunu" belirtmişti.[185] 1606 yılında Francis Bacon, I. James'e, bu tür "artık" nüfusları ihraç ettiği takdirde, İngiltere'nin "buradaki halktan kurtularak ve onları orada kullanarak çifte bir kazanç" sağlayacağı tavsiyesinde bulunuyordu.[186] Benzer şekilde 1609 yılında Virginia Şirketi, sömürgeleştirme projesinin, "şehri ve banliyölerini sürekli bir ölüm ve açlık kaynağı ve bu krallıkta yaşanan bütün salgınların gerçek nedeni olan gereksiz bir sakin yığınından kurtaracağını" ileri sürmüştü.[187] Bu iddialar devletin çıkardığı yasalara da yansımıştı. 1597 ve 1598 tarihli Dilenciler Yasası, serseri ve suçluların ceza olarak çalıştırılmak üzere sömürgelere nakledilmesine izin veriyordu.[188] 1652'ye gelindiğinde, yargıçların serseri ve dilencileri sömürgelere göndermesine imkân tanıyan bir başka yasa daha çıkarıldı. 17. yüzyıl boyunca 200.000 civarında insan Amerika Kıtası'na gönderildi ve böylece "şehir fitne cerahatinden temizlendi".[189]

Dolayısıyla artık nüfusun soğurulması ve sermayenin bu şekilde genişlemiş yeniden üretimi, -ön koşulu olarak- ülke içi pazarın sınırlarının ötesinde genişleyen bir faaliyet alanına bağlıydı. Yani eğer Avrupa'nın Atlantik'teki genişlemesini yaratan spesifik olarak uluslararası koşullar olmasaydı, kapitalizm muhtemelen İngiliz tarımsal kapitalizminin sınırları içinde boğulmuş olurdu. Bu açıdan, İngiliz (ve daha sonra Britanya) sömürgeciliğinin gelişimini ülke içi kapitalist üretimin sınırlarının üstesinden gelme yöntemleriyle ilişkilendiren "içeriden dışarıya doğru" bir sav inşa edebiliriz. Fakat bu ortodoksinin ötesine geçmek ve Atlantik'ten kaynaklanan toplumlar arası belirlenimlerin, tarımsal

üretime dayanan kapitalizmin konfigürasyonunu nasıl geri beslediğini ve kesin bir biçimde yeniden düzenlediğini, ayrıca Britanya'yı küresel hâkimiyete taşıyan sınai kapitalizmi önceden haber verdiğini göstermek de mümkündür. Özellikle İngiliz sermayesi, Afrika (köle) emeği ve Amerika toprağından oluşan -plantasyon köleliği kurumunda yoğunlaşan- sosyolojik olarak eşitsiz kaynakların bileşimi, Britanya'nın ülke içindeki gelişiminin hem uluslararası koşullarını hem de arkasındaki itici gücü sağlayacaktır. Şimdi ilk olarak Amerika toprağının Afrika köle emeğiyle bileşimini takip ederek ve ardından plantasyon köleliğinin Britanya'nın gelişiminin izlediği yolu nasıl geri beslediğini ve belirlediğini inceleyerek, sırasıyla bu uluslararası belirlenimleri açıklayabiliriz.

Plantasyon Köleliğinin Eşitsiz ve Bileşik Gelişimi

> Aslanların tarihçileri yoktur, bu nedenle aslan avları insanlar için heyecanlı ve tatmin edici hikâyelerdir. Zencilerin de ozanları yoktu, bu yüzden her yerde Amerikan hayırseverliğinin köleyi nasıl özgürleştirdiği anlatılmıştır.
>
> W.B. Du Bois, 1920[190]

17. yüzyıl sömürgecilerinin Amerika Kıtası'nın vaatleri karşısında bu denli büyülenmelerinin sebebi, Avrupa'nın aksine toprağın "bakir" gözükmesiydi. Amerika'nın toprakları boş, sahipsiz ve bu nedenle ülke içinde ihtiyaç duyulmayan bir artık nüfustan kurtulmaya çalışan yönetici sınıf için istisnai bir fırsat olarak görülüyordu. "Bakir topraklar" mefhumunun ima ettiği saflığa rağmen, kıtanın seyrekliği, kısmen bizatihi Avrupa sömürgeciliğinin bir ürünüydü. Özellikle yerli toplulukların cinayet, aşırı çalıştırma ya da hastalıklar sonucunda kitlesel olarak yok edilmesi sonucunda, fetih öncesinde 90 milyon insanın yaşadığı kıtada 1650'ye gelindiğinde yalnızca 10 milyon kişi yaşıyordu.[191] Hayatta kalan topluluklar sömürgeci yetkililerden kurtulmak için yüksek bölgelere kaçtıklarından, pek çok bölge terk edilmişti (yukarıya bakınız).

Bu yüzden geniş bir artık nüfusun yönetici sınıf arasında yaygın bir dehşet yarattığı İngiltere'nin aksine, Yeni Dünya çok farklı güçlükler sunuyordu. İngiltere'de birleşmiş ve devlet içinde yoğunlaşmış bir yönetici sınıf, özel mülkiyet haklarına ilişkin yasalar çıkartmaya ve bu yasalarla serserilik karşıtı yasaları zorla dayatmaya muktedirdi. İngiliz devletinin demir disiplini, mülksüzleştirilmiş köylü sınıfının terörize edilerek kapitalist üretim biçimine dayanan yeni bir iş disiplinine boyun eğdirildiği temel araçlardan biriydi. Bu tür kurum ve uygulamaların "mülkiyet haklarının yasal olarak [mevcut olduğu], ama toprağın genişliği nedeniyle değer taşımadığı" Amerika Kıtası'nda pek bir etkisi yoktu.[192] "İşgal edilmemiş" topraklar ve tanınmış otoritelerin zayıflığının ya da hiçbir şekilde bulunmamasının getirdiği zayıflık bağlamında, özel mülki-

yet ve "özgür emek" bileşimine dayanan üretim fikri, başlangıçta işlemedi.[193] Bilhassa, sömürgeciler işçi direnişinin, Amerika Kıtası'nın sosyolojik karakteristikleri nedeniyle çözmekte güçlük çektikleri, sürekli bir açmaz teşkil ettiğini gördüler.

Atlantik'in Sosyolojik Eşitsizliği

İlk olarak, sömürgeci ve Yerli Amerikalı topluluklar arasındaki sosyolojik eşitsizlik, isyan için bir itki sağlıyordu. Sömürgelerde çalışmak üzere gönderilen pek çok kişi, yerli topluluklarda alternatif üretim biçimleri ile daha iyi bir yiyecek ve özgürlük garantisi sunan yaşam tarzları görüyordu. Sömürgelerde, geçimin zar zor garanti edildiği katı ve eziyetli çalışma rejimleriyle karşılaştıklarında, göçmen işçiler kaçıp yerli topluluklara sığınmanın, direnmenin ve İngiltere'de ellerinden alınan bir topluluğa ait olma halini ve özerkliği yeniden elde etmenin bir yolu olduğunu fark ettiler. Böylece, "istikrarlı bir ırmak oluşturan İngiliz yerleşimciler", sömürgeci yerleşimlerinden kaçtılar ve "toprak sahibi olmayan, sınıfların ve devletin bulunmadığı küçük ölçekli toplumlardan oluşan" bir Yerli Amerikalı konfederasyonuna katılarak "Anglo-Powhatan"lar haline geldiler.[194] Diğer örneklerde toprağın bol miktarda bulunması, bu genellikle yerli halkların fiilen mülksüzleştirilmesi anlamına gelse bile, firar ederek bütünüyle yeni yerleşimler kurma fırsatı sunuyordu.[195] Sömürgeci otoritelerden kaçan diğer hizmetli ve köleler, korsan çeteler biçiminde daha seyyar topluluklar kuracaklardı.[196]

İkincisi, sosyolojik olarak farklı geçmişlere sahip insanların birleşimi, bir direniş zemini teşkil ediyordu. Sömürgeci nakliye ve çalışma, "sıradan kalabalık" için, mülksüzleşmiş İrlandalı köylülerin, İngiliz Devrimi gazilerinin, köleleştirilmiş Amerika yerlilerinin ve Afrikalı kölelerin kolektif olarak otoritelere karşı isyan edebileceği, işbirliğine açık yeni fırsatlar sunuyordu. Direniş stratejileri çalışmayı reddetmeyi, üretimin sabote edilmesini, sömürgelerden kaçmayı ve doğrudan ayaklanmayı içeriyordu. Aslına bakılırsa direniş hareketlerinde İrlandalılarla Afrikalılar arasındaki iş birliği o raddedeydi ki, Montserrat ve Jamaika'da "Siyah İrlandalılar" etnik bir grup olarak kabul ediliyordu.[197]

Kısacası aylak, serseri, isyankâr işçiler sorunu, işçilerin sürekli direniş ve firarlarının yeni Amerika topluluklarını düzenli olarak istikrarsızlaştırdığı sömürgelerde de baş göstermişti. Direngen bir Avrupalı iş gücünün, yerli halkların imhasının, boş topraklardan oluşan geniş bölgelerin ve buna eşlik eden etkin bir devlet baskısının yokluğunun bileşimi, sömürgeci ekonominin kısa süre içinde emek arzında bir kriz yaşayacağı anlamına geliyordu. Yeni Dünya'daki bu sömürgeci düzenlemenin özgünlüğü, "özgür" ve ücretli iş gücüne dayanan kapitalist gelişme ihtimalinin kesin bir şekilde ortadan kalkması demekti.[198] Aslında, sömürgeci plantasyonlarda yapılan ilk deneylerin pek çoğu, "özgür"

emekçilerin sayısının artmasını engelleyen maliyetler nedeniyle başarısız olmuştu.[199] Ancak, Amerika Kıtası'nın sömürgeleştirilmesi bir kez başladığında -ve bununla birlikte yönetici sınıfın bir kesimi sömürge ekonomisine yatırım yaptığında- yeni bir dinamik ortaya çıktı. Atlantik sömürgelerinin yaratılması, giderek daha az artık nüfustan kurtulmakla ve giderek daha çok normal koşullarda İngiltere'den gelmeyecek, sürdürülebilir bir emek arzı sağlamakla ilgili olmaya başladı.[200]

Böylece 18. yüzyıla gelindiğinde, sanayileşmenin başlamasıyla birlikte, nüfus kontrolü İngiliz iktisatçıların temel kaygılarından biri haline geldi. Sömürgeciliğin ilk döneminde, yönetici sınıf "sıradan kalabalığı" başından atmaya çalışırken, fabrika çağında, artık nüfus kârlılık açısından büyük bir önem taşımaya başladı. *Royal African Company*'ye bağlı bir tüccar ve propagandacı olan Malachy Postlethwayt gibi isimler, "sömürgeler için siyah emeğinin tedariki beyaz emeğin karşısında belirgin avantajlara sahiptir. Özellikle, plantasyonlarda Afrikalı kölelerin kullanılması Britanya'nın nüfusunun azalmasını engelleyecektir"[201] iddiasını bu bağlamda dile getirdiler. Dolayısıyla köleliğin dönüşü 17. ve 18. yüzyıllarda yönetici sınıfın -hem Avrupa'da hem de Amerika'da- karşı karşıya kaldığı, yukarıda sözü edilen güçlüklere verilmiş tarihsel olarak özgül bir yanıttı. Fakat neden Afrikalı köleler? Robin Blackburn Afrikalı kölelerin Avrupalı veya Yerli Amerikalı işçilere kıyasla daha "uygun, güçlü, itaatkâr" olduğunu ileri sürer.[202] "Arz" kısmına gelecek olursak; Dünya-Sistemleri yaklaşımı genellikle özü itibarıyla muhafazakâr olan Afrika toplumlarının edilgen, bu toplumlardan alınan kölelerinse uysal ve itaatkâr olduğu görüşünü güçlendirmiştir.[203] Walter Rodney'e göre, Afrika, Avrupa'ya göre "daha geri" bir iktisadi gelişme düzeyinde olduğundan, Afrikalı yöneticilerin mamul mallar karşılığında köle tedarik ettiği, sömürgeci bir ilişkiye zorlanmıştı.[204]

Ancak bu tür yaklaşımlar, hatalı bir şekilde "modern" sömürgeci ilişkileri, geriye dönük olarak Avrupa ve Afrika arasındaki güç dengesinin çok daha belirsiz olduğu bir dönemi yansıtırlar. Böylece, Afrika'nın "geri kalmışlığı" (ve Avrupa'nın "ayrıcalığı") açıklanmak yerine sadece varsayılır ve aslında tarihsel olarak inşa edilmiş (ve ihtilaflı) bir toplumsal ilişki şeyleştirilir. Avrupa ve Afrika toplumları arasındaki ilişkilerin uzun vadeli nihai etkileri, bir sömürgecilik ilişkisi ve beyaz üstünlüğü teşkil etmiş olsa da, başlangıç noktası sömürgeci ilişkinin kendisi değildi. Dolayısıyla bu tür açıklamalar iyi niyetli olsa bile, Afrikalıların doğal olarak sömürgeci boyunduruğa yatkın ve plantasyonda çalışmaya istisnai şekilde uygun oldukları fikrini yeniden üreterek, siyah köleliğinin doğallaştırılmasına katkıda bulunur.

Sonuç olarak, 16. yüzyılda Avrupalılar ilk kez transatlantik köle ticaretini geliştirmeye başladığında, Batı Afrika devletlerinin Avrupalılar karşısında çok sayıda jeopolitik ve iktisadi avantaja sahip olduğu unutulmamalıdır.

Avrupalıların üstün askerî kudretine dair çok şey söylenmiştir, ama yine bu iddia da sömürgeci hâkimiyetin daha geç bir dönemini, hâkimiyetin henüz norm olmadığı bir tarihsel döneme yansıtma eğilimindedir. Avrupa devletleri 18. yüzyıldan başlayarak, sonunda kıtayı boyunduruk altına alacak olsalar da, bu dönemin öncesinde, Afrika devletleri Avrupalıların teritoryal tecavüzlerini etkili bir şekilde püskürtebilmişlerdi.[205] Dahası, ticaret açısından Avrupa Afrika'ya halihazırda üretmediği ya da başka bir yerden elde edemediği pek az şey sunabiliyordu.[206]

Avrupa'nın Afrika devletleri karşısındaki zayıflığının en açık göstergesi, Batı Afrika'da plantasyonlar kurmaya yönelik başarısız girişimlerdi. Bu tür girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı, çünkü Avrupalılar tarımsal üretimin komünal geçimlik temelini boyunduruk altına alıp, özelleşmiş, piyasa temelli bir sisteme dönüştürememişlerdi.[207] Bu büyük oranda Avrupalıların, Amerika Kıtası'nın aksine, 18. yüzyıla kadar Afrika Kıtası'nda geniş topraklar fethedememesinin ve akınlar düzenleyememesinin bir sonucuydu. Avrupalılar denizde donanma açısından avantaja sahip olsalar da bu üstünlüğü, yerli denizcilik tekniklerinin nehir yollarında manevra yapmak ve dolayısıyla bu yolları korumak açısından kayda değer şekilde daha gelişkin olduğu Afrika anakarasına aktaramadılar.[208] 16. ve 17. yüzyıllarda Atlantik'te Afrika ve Avrupa devletleri arasında var olan jeopolitik ilişkilere, Avrupalıların anakarada Afrikalıları tamamen mağlup etmeyi başaramadıkları, Afrikalılarınsa Avrupalıları sahillerden atamadıkları tuhaf bir açmaz damgasını vurdu.

Avrupalı sömürgecilerin Hint Okyanusu kıyılarıyla daha fazla ortak noktaya sahip olan Afrika Kıtası'nın Atlantik kıyılarındaki tecrübeleri, Afrikalı yönetici sınıfların belirlediği şartlar altında yürütülen ticari faaliyetlerin etkisi altındaydı. Avrupalı tüccarların pazara girebilmek için bir dizi yerel yükümlülüğü yerine getirmesi, krallar, devlet aracıları, tüccarlar, simsarlar, ileri gelenler ve üreticiler de dâhil olmak üzere çeşitli aktörlerle uğraşmaları gerekiyordu. Bu yükümlülükler arasında, ruhsat almak veya hediyeler, vergi, kira ve borç vermek de bulunuyordu. Dahası, Afrika devletlerinin yöneticileri, genellikle Avrupalıları sabit fiyatların altında ticaret yapmaya ya da ticaretten çekilmeye zorluyor ve pazarları istedikleri gibi açıp kapatabiliyorlardı.[209] Bazı örneklerde, izinsiz ticaret yapan gemileri alıkoyarak, fiilen Avrupalıları boyun eğmeye zorluyorlardı.[210] Atlantik kıyısındaki Afrika devletlerinin Avrupalılar karşısında sahip olduğu bu avantajlar, kölelerden oluşan "insan kapasitesinin" satın alınmak ve toprağın daha kolay elde edilebildiği ve "yerel nüfusun daha kolay zora koşulabildiği" başka bir yerde –Amerika Kıtası'nda– kullanılmak zorunda olması anlamına geliyordu.[211]

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, köle ticareti Avrupalılar tarafından tasarlanmış ya da dayatılmış dışsal bir sarsıntı değil, belirli Afrika toplumla-

rındaki yönetici sınıfların yeniden üretim stratejilerinin önceden var olan bir parçası olarak görülmelidir. Köle ticaretinin özgüllüğü, Avrupa ve (Atlantik kıyısındaki) Afrika üretim biçimleri arasında var olan eşitsizlikten kaynaklanıyordu. Açıkça ifade etmek gerekirse, kölelik, Atlantik Afrikası feodal Avrupa'dan daha "geri" olduğu için değil, yönetici sınıfın yeniden üretiminin karakteri farklılaştığı için yaygınlaşmıştı. Avrupa'da toprak sahipliği, özel mülkiyetin ve dolayısıyla yönetici sınıfın servet ve iktidarının temelini oluştururken, Atlantik Afrikası'nda toprak üzerinde yarı-komünal sahiplik biçimleri hâkimdi. Dolayısıyla yönetici sınıfın yeniden üretimi, topraktan ziyade kelle vergisi, askerî hizmet ve köleliğin en yaygın biçimi olduğu emek hizmetleri gibi, insanların temellük edilmesi ve biriktirilmesine dayanan mekanizmalarla güvence altına alınıyordu. Aslına bakılırsa köleler, Batı Afrika hukukunda özel mülkiyetin esas biçimini oluşturuyordu. Bu nedenle Avrupalı çağdaşları yerel yöneticilerin ve ileri gelenlerin toprak, nakit ya da maldan ziyade, esasen köle açısından zengin olduğunu gözlemlemişlerdi.[212]

Köleciliğin Atlantik Afrikası'nda yarattığı sonuçlardan biri, kölelerin Avrupalı köylülerden ya da işçilerden pek de farklı olmayan toplumsal konumlara ve yaşam standartlarına sahip olmalarıydı.[213] Aslına bakılırsa, Osmanlı devlet yapısına benzer bir şekilde (bkz. Dördüncü Bölüm), köleler sık sık işlevsel olarak yönetici sınıfın bir parçasını oluşturan konumlara ulaşabiliyordu. Songhay, Kongo ve Ndongo örneklerinde, "idareci, asker, hatta kraliyet danışmanı olarak" hizmet eden ve "büyük bir hareket serbestliğinden ve seçkinlere özgü yaşam biçiminden yaralanan" köleler, hükümdarın otoritesinin merkezileşmesi açısından hayati bir öneme sahiptiler.[214]

Kısacası, yönetici sınıf, iktidarını köle biriktirerek yeniden üretebiliyor ve güçlendirebiliyordu. Bu nedenle kölelerin Atlantik Afrikası'ndaki yönetici sınıfın yeniden üretiminde merkezî bir yere sahip olması, kendi ön koşulu olarak, toplumlar arası bir bileşene sahipti. Yarı-komünal toprak biçimlerinin hâkimiyeti nedeniyle, jeopolitik birikim yoluyla geniş toprak parçalarının ele geçirilmesine yönelik bir itki –ve doğrudan bir direniş– gözlenmiyordu. Bunun yerine Batı Afrika jeopolitiği, *biyopolitik birikim* tarafından yönetiliyordu:[215] Köle elde etmeye yönelik savaşlar "Avrasya'daki toprak elde etmeyi hedefleyen savaşların gerçek muadilleriydi".[216] Bu nedenle Atlantik Afrikası'ndaki toplumlarda bir yeniden üretim kuralı olarak insan biriktirmek, Kongo ve Ndongo arasındaki çatışma ve akınlar, Songhay'ın emperyal genişlemesi ve Senegambia devletlerinin yeniden üretilmesi açısından merkezî bir rol oynuyordu.[217] Birlikte ele alındığında, köleleri ve köleleştirmeyi yönetici sınıfın yeniden üretiminin merkezine yerleştiren çeşitli etkenler, Atlantik Afrikası'ndaki yönetici sınıfların Avrupalı sömürgeciler için istikrarlı bir köle emeği arzı sağlamalarını ve idame ettirmelerini mümkün kılmıştı.

Yine de Avrupalılar bir kez köle ticaretine girdiklerinde ve özellikle kölecilik bir kez Amerika Kıtası'nda yönetici sınıfın yeniden üretiminin hayati bir bileşeni haline geldiğinde, Atlantik Afrikası'nın (jeo)politik bileşimi, köklü bir dönüşüm geçirdi. Altın Sahili gibi belirli bölgelerde, 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan devlet oluşumu süreçleri, Atlantik Afrikası'ndaki toplumların birbirleriyle ve Avrupalılarla karşılaşmalarıyla mümkün olmuştu. Bu tür etkileşimler, göçebe ve köylü topluluklarının norm olduğu bir bölgede giderek artan göç, yerleşik hayata geçme ve merkezileşme pratikleri yarattı. Mısırla tanışmalarının ardından artan kalori kapasitesi, Atlantik ticaretine bağlı olan bölgelerde hızlı bir nüfus artışını tetikledi. Atlantik kıyıları böylece, "Sudan merkezi"nin "çevresi" olmaktan çıkarak, "kendi başına bir çevre, filizlenmekte olan 'merkezî bölgelerine' her taraftan insanları ve ticareti çeken bir mıknatıs" haline geldi.[218]

Fakat bir yeniden üretim kuralı olarak biyopolitik birikimin taşıdığı önem ve Atlantik Afrikası'ndaki toplumların diğer ticaret kollarındaki görece ileri konumu, askerî metaların ithalinin ağır basması anlamına geldi. Eşi görülmedik bir ölçekte ateşli silah üretmekte olan Avrupalılar, istisnai ölçüde avantajlı bir konuma sahip oldukları gibi, bu fırsattan yararlanmaya da hevesliydiler. Avrupa silahlarının Atlantik Afrikası'na geniş çaplı akışı, savaşın doğasını ve kapsamını değiştirerek bölgenin jeopolitiğini, özellikle de biyopolitik birikim dinamiğini yeniden şekillendirdi. Avrupa silahlarının gelmesinden önce, Atlantik Afrikası'nın siyasi açıdan parçalı karakteri, "hiçbir devletin komşularından askerî olarak daha güçlü olmadığı" göreli bir denge içindeydi. Savaş esasen savunmaya yönelik, kısa süreli ve "yüzlerce değil de onlarca kilometreyi kapsayan" "küçük ölçekli" harekâtlarla sınırlıydı.[219]

17. yüzyılın ortalarından başlayarak, Afrika devletlerinin artık Avrupalılarla yoğun ticari-askerî ilişki ağlarına bağlanmasıyla birlikte, bu dinamik köklü bir değişim geçirdi. Savaşlar daha yaygınlaşırken, Afrika Kıtası'nın Atlantik kıyısı boyunca, Denkyira, Akwamu ve Asante gibi devletlerin güçlenmesi, yayılması ve köle temellükünün coğrafi ölçeğini genişletmesiyle, bir dizi yayılmacı devlet oluşumuna yol açtı.[220] Aynı zamanda, köle ticaretinin dışında kalan devletler, silahlara erişimden mahrum bırakıldı ve kendilerini giderek daha fazla "silah yarışının yanlış tarafında bulmaya başladılar. Açmazları, ateşli silahlar olmadan savunmanın kırılgan olmasıydı. Tüfek almak için bir şeyler ihraç etmek gerekiyordu. Büyük talep gören tek şeyse kölelerdi."[221] Devletlerin köle ele geçirme kapasitesi arttıkça, daha önce transatlantik köle ticaretinin dışında kalan toplumlar da ya köle kaynağı ya da bizatihi köle tüccarı olarak geri dönüşsüz bir şekilde bu ticaretin içine çekildiler.[222] Genel olarak bakıldığında, köle ticareti ikili bir amaca hizmet etmeye başladı. Savaş açısından hayati olan ateşli silahların ithal edilebileceği bir vasıta olduğu kadar, devletlerin şimdi daha da

güçlenmiş savaşma kapasiteleri sonucunda elde ettikleri artık köleleri dışarıya atabilecekleri bir vasıtaydı da.

Bir yandan Avrupalıların Amerika Kıtası'nda köle ticaretine duyduğu dindirilemez açlık, diğer yandansa bunun sonucunda Afrika jeopolitiğinin yeniden şekillenmesi, 17. yüzyılın ortalarından başlayarak, transatlantik köle ticaretinde yaşanan köklü artışı açıklar. Transatlantik köle ticaretinin ilk yarım yüzyılı içinde, 700.000 Afrikalı Amerika'ya doğru yelken açan gemilere bindirildi.[223] Batı Afrika'dan köle ihracı bir bütün olarak iki katına, Angola gibi bazı örneklerdeyse üç katına çıktı.[224] Sonunda "Köle Sahili" unvanını alacak olan Allada ve civarındaki köleleştirme pratiklerine bakıldığında, 1500 yılında hiç köle ihraç edilmezken, 1700'e gelindiğinde yılda 19.000 köle ihraç edildiği görülür. Altın Sahili'nin Aşağı Gine gibi bazı bölgelerinde de benzer bir genişleme yaşanmış, net köle ithalatçısı konumundan, 17. yüzyılda net köle ihracatçılığına geçilmişti. Bu genişleme, özellikle de İngilizlerin ticarete girmesiyle birlikte katlanarak arttı.[225] 1670'te Altın Sahili'nden yılda ortalama 888 köle ihraç ediliyordu. 1720'ye gelindiğinde bu sayı yılda 4708'e çıkmıştı.[226]

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu durum, Batı Afrika devletlerinin giderek askerîleşmesine ve bölgenin bir bütün olarak jeopolitik açıdan istikrarsızlaşmasına yol açtı. İhracat amaçlı köleleştirmenin yaygınlaşması, çatışmaların getirdiği yıkımla birlikte, Batı Afrika ve haraçgüzarlarının demografik açıdan tükenmesine neden oldu. İnsanların temel zenginlik kaynağı olarak görüldüğü bir bölgede, nüfusta yaşanan düşüş tarımsal üretimi olumsuz yönde etkiledi ve bu da sonuçta nüfusu açlığa ve hastalıklara karşı daha korunmasız hale getirdi.[227] İktidar, servet ve uluslararası "mukayeseli üstünlük" kaynağından, yani insan emeğinden yoksun kalan Afrika, Avrupa karşısında yeni ortaya çıkan ve sömürgeciliğin kıtada daha sonra yaratacağı yıkımlara damgasını vuracak bir tabiilik ve bağımlılık ilişkisine meyyal kılındı.

Plantasyon Sisteminde Sosyolojik Bileşiklik

Plantasyon bu birbirinden farklı, eşitsiz olarak yaratılmış üretici güçleri bir araya getirdi: İngiliz sermayesi, Amerika toprağı ve Afrika köleliği. Bu bileşim tarihsel olarak eşsiz ve daha önceki köle emeği ya da plantasyon üretimi biçimlerinden farklıydı, özellikle kapitalist üretime yönelmiş bir üretim birimiydi. Bu nedenle üretici güçlerin tarımsal-sınai bileşimlerinde önemli kapitalist deneylerin yapıldığı yerler haline gelen plantasyonlar,[228] kapitalist ve kapitalist olmayan ilişkilerin, üretim tekniklerinin ve pratiklerinin karmaşık alaşımlarını bir araya getiren, toplumsal ilişkilerin "geçiş biçimleri" olarak nitelenebilirler.[229] İngiltere'de hâkim olan ücretli emeğe dayalı tarımsal ve daha sonra da sınai üretim biçiminden ayrıksı oldukları gibi, Avrupa'daki serflikten ve Afrika'daki köleci üretim biçimlerinden de farklıydılar. Bunlar, tepeden tırnağa kadar "ar-

kaik" ve "modern"in, en "geri" ile en "ileri" olanın yan yana durduğu, çakıştığı ve çeşitli ve çelişkili biçimlerde iç içe geçtiği toplumlardı. Bileşik gelişmenin bu sömürgeci biçimini oluşturan pek çok kurucu zıtlık, Robin Blackburn tarafından iyi açıklanmıştır:

> Sömürgeci köleliğin toplumsal ilişkileri, kadim bir yasal kaideler yığınından beslenmiş, modern şiddet teknikleri kullanmış, imalat ve deniz taşımacılığını büyük bir ölçekte geliştirmiş ve modern eşgüdüm ve tüketim biçimlerinin habercisi olmuştu. Yeni Dünya'da kölecilik her şeyden önce kadim ve modern olanın, Avrupa ticareti ile Afrika tarımının, Amerika ve Doğu bitkilerinin ve üretim yöntemlerinin, geleneksel patrimonyal unsurlarla çağdaş muhasebe ve bireysel mülkiyetin bir meleziydi. ... Ödünç alınan bu şeyler, zorunlu olarak yeniliği ve uyum sağlamayı içeriyordu, zira yeni ekinlerin ve ekim tekniklerinin yanı sıra yeni toplumsal kurumlar ve pratikler de yeni biçimlerde bir araya getirilmişti.[230]

Bu sosyo-politik, iktisadi ve ideolojik-kültürel süreç ve ilişkiler, belki de en iyi –eşitsiz ve bileşik gelişmenin Yeni Dünya'nın tarihsel olarak özgül koşullarındaki ayrıksı ve yeni bir ifadesi olarak– *créolleşme* başlığı altında ele alınabilir. Bu terim özellikle melezlik ve bileşmenin Yeni Dünya'daki tecrübeler vasıtasıyla şekillenen koşullarının anlaşılması açısından yararlıdır, çünkü *créolleşme* kavramı "organik olarak Atlantik köleliği ile bağlantılıdır". Terim ilk başta bir efendinin evine getirilen Afrikalı köleler için kullanılsa da, daha sonra "Yeni Dünya'ya başka bir yerden getirilip, kendisini yeni ortamında yeniden üretmeyi başaran her şeye atıfta bulunacak şekilde" genelleştirildi.[231] Afrika kıyılarındaki köle toplanan bölgelerden, Atlantik Adaları'ndaki yeniden tedarik noktalarına, Amerika limanlarından plantasyonlara, sömürgelerdeki pazarlara ve iç bölgelerdeki arazilere kadar, bütün bu "yeni mekânlardan" "yeni diller, yeni müzikler, yeni dinler ve yeni yasalar" gelerek "creolü, Avrupalı, Afrikalı ve Amerikan yerlisi unsurların bir karışımını doğurdu".[232] Plantasyon ekonomisindeki bu tür *créolleşme* süreçleri ve bunlara eşlik eden melez toplumsal ilişkiler, kimlikler ve sömürge potasında şekillenen "yeni ırksal hiyerarşi sentaksları",[233] Avrupa'daki mevcut bütün gelişimsel model ve biçimlerden uzaklaşacak şekilde kaynaşacak ve gelişecekti. Modern dünyanın bildiği en habis sömürü, baskı ve ırkçılık biçimlerinden birinin üzerinde yükselen Amerika Kıtası'nın "ergime potası" işte buydu.

Avrupalı, Amerika yerlisi ve Afrikalı işçiler, Amerika Kıtası'nda görece birbirine denk disiplinci çalışma rejimleri tecrübelerini paylaştıkları ölçüde, kolektif işbirliği ve direniş için yeni olanaklar ortaya çıktı. Yukarıda çerçevesi çizilen firar ve direniş biçimlerine ek olarak, 17. yüzyılın sonlarında, yeni şekillenen plantasyon sisteminin merkezlerinde, yönetici sınıfa karşı, 1676 Chesapeake isyanlarının örnek teşkil ettiği ayaklanmalara tanıklık edildi.[234] Erken sömürgeci sistemde şekillenen dayanışma biçimleri, sonunda işgücü

içindeki belirli grupların farklılaşması ve tabakalaşması yoluyla tasfiye edilecekti. Avrupalı beyaz işçilerin payına daha az zahmetli işler ve daha fazla ayrıcalık düşerken, Afrikalı köleler işgücünün hukuken aşağı bir kesimi olarak yeniden tanımlandı.[235] Sonuçta yönetici sınıf, "çok ırklı isyanlar"dan ziyade, sadece köle ayaklanmalarından korkmaya başladı. 1680 ve 1682 yıllarında bu tür isyanlara karşı çıkarılan iki yasaya da yansıdığı üzere, "zenci ayaklanmaları" sömürgeciler arasında bir korku nesnesi haline geldi. Peter Linebaugh ve Marcus Rediker'e göre, ırksal hiyerarşiye dayanan bir üretim biçimine geçiş, hizmetlilerin haklarını güvence altına alan ve köleleri Virginia'da üretimin temelini oluşturacak bir mülkiyet biçimi olarak tanımlayan "Hizmetliler ve Kölelerle İlgili Bir Yasa" (1705) ile tamamlandı.[236]

17. yüzyılın sonlarında yaşanan bu isyanların yenilgiye uğramasının ardından, bilimsel ırkçılık ideolojisi üzerinden beyaz ve siyah işçiler arasında sınıf ayrımlarının oluşmasıyla plantasyon proletaryası yeniden biçimlendirildi.[237] Haritacı ve hekim William Petty, "The Scale of Creatures" (İnsanların Dereceleri, 1676) isimli çalışmasında şöyle diyordu: "Sömürgelerde 'insanlar arasında bile çeşitli cinsler mevcutmuş gibi gözüküyor' ve 'Avrupalılar yukarıda bahsi geçen Afrikalılardan sadece renkleri itibarıyla değil ... ama aynı zamanda ... doğal davranışları ve zihinlerinin içsel nitelikleri açısından da farklılaşıyorlar."[238] Francis Bacon'un eserlerini takip eden Patty'nin yazılarında, "yeni bir söylemin, yöntem ve üslup açısından kamçılı kâhyanın ya da güvertedeki zorbanın ırksal önyargılarından farklı ideolojik bir ırkçılığın" geliştiğini görürüz.[239] "Beyaz üstünlüğü"ne yönelik bu tür yapay biyolojik savlar, daha sonra modern İngiliz felsefesinin iki devi olan John Locke ve David Hume ile çeşitli İngiliz biyologlar tarafından yeniden tanımlandı. Benzer şekilde İngiltere Kilisesi'ne bağlı bir din adamı ve misyoner olan Morgan Godwyn de siyah kölelerin -ve dolayısıyla siyah halkların- "fıtri aşağılıklarını" çalışmayı reddetmeleriyle açıklamış ve "Kuşkusuz Tembellik ve Açgözlülük, onu Dünyaya getirmek, Yetiştirmek ve Büyütmek için hiç de kullanışsız Araçlar ve Yardımcılar değildi" diye yazmıştı.[240] Elbette, daha önce de belirtildiği gibi, bu tür çalışmayı reddetme hadiseleri, genellikle farazi özsel ırksal niteliklerin belirtilerinden ziyade kölelerin sömürgeci yönetime direnişlerinin bir parçasıydı.

Irkçılığın bir sınıf ilişkisi ve bölerek yönetmeyi meşrulaştıran bir ideoloji olarak inşası, Amerika Kıtası'nda sömürgeci ekonominin oluşumu ve yeniden üretimi açısından hayatiydi.[241] Fakat çok daha geniş kapsamlı etkileri olacak ve sonunda kapitalizmin sosyo-ekonomik, siyasi, hukuki ve ideolojik-kültürel bir ilişkiler bütünü olarak gelişmesini ve yeniden üretilmesini sağlayacaktı. Çünkü sömürgelerdeki plantasyonların sosyolojik alaşımının merkezinde, farklı üretim ilişkilerinin iç içe geçmesi ve sistemik bir şekilde kaynaşması bulunuyordu. Köleler doğrudan kapitalist yeniden üretimin kurallarına tabi değildi ve

genellikle geçimleri "doğal ekonomiye" bağlıydı. Ücretli emekçilerin piyasaya bağımlılıklarının aksine, "köleler yiyeceklerinin büyük bir kısmını kendileri üretiyor ve kendi barınakla'rını inşa ediyorlardı". Aslında bu, plantasyonların, piyasanın aşırılıklarının dışında, bir ölçüde kendi kendilerine yeterli olmalarına izin veriyor ve "savaş, devrim ya da ticari bunalım dönemlerinde hayatta kalmalarını" sağlıyordu.[242] Bu kendi kendine yeterlilik sayesinde, köleciler de geçici olarak tüccarların ve sanayicilerin yapamadığı şekillerde piyasanın dışına çıkabiliyorlardı.

Bununla birlikte, plantasyonlar ekinlerde uzmanlaşma, toprağı işleme, muhasebe tutma, paketleme ve nakliye alanlarında, üretici güçlerdeki çeşitli gelişmelerin göstergesi olan modern teknikleri de seferber ediyordu. Emek sürecindeki bu tür gelişmeler, kölecileri piyasanın baskılarına kapitalist olmayan yönetici ve tüccarların büyük bir kısmından daha hassas kılıyordu.[243] Hem emek arzı hem de üretilen metaların realizasyonu açısından uluslararası sermaye ağlarına bağlanmış olmaları, kölecilerin (ve dolayısıyla kölelerin) plantasyon ürünleri karşılığında yiyecek ve mamul mal için düzenli olarak piyasaya yönelebilmeleri anlamına geliyordu. Sonuç olarak, plantasyondaki uzmanlaşmış üretim, sürekli̇leşmiş bir zeminde gerçekleştirilebiliyordu. Üreticilerin kıtlık dönemlerinde sık sık geçimlik üretime yöneldiği ve pamuk üretiminde önemli düşüşlere neden olduğu 17. yüzyıl Hindistan pamuk üretiminin aksine, plantasyonlar yeniden üretimin temeli olarak piyasa karşısında daha hassas konumdaydı ve bu nedenle aynı kısıtlara tabi değildi.[244]

Belki de en önemlisi, piyasadaki rekabet, plantasyonları belirgin bir şekilde kapitalist olan yeniden üretim kurallarına göre hareket etmek zorunda bırakıyordu.[245] Plantasyonun idamesi, maliyetlere ve meta üretiminin sürekli olarak yenilenmesini ve genişlemesini gerektiren, kâr maksimizasyonunun başlıca hedef olduğu "piyasa uyarıcılarına" bağlıydı.[246] Sabit sermaye varlıkları olarak köleler kâr elde etmek için "işe koşuluyor" ya da bunu yapacak birilerine satılıyordu.[247] Sonuç olarak, "Amerika'daki kölelerin [en az] onda dokuzu" hem işi toplu hale getirmek ve makineleştirmek hem de yoğunluğunu arttırmak için modern disiplin tekniklerine ve şiddete başvurulan "meta üretiminde çalıştırılıyordu".[248] Plantasyon üretiminin bu tür özellikleri, kölelerin içinde bulunduğu koşulların, feodal Avrupa'daki kendi geçimini sağlayan köylülerden çok İngiltere'deki proleterlerin koşullarına daha fazla benzemesi anlamına geliyordu.[249] Dahası, Güney Carolina'daki metcezire dayanan çeltik plantasyonlarında olduğu gibi, plantasyon sahipleri sık sık köle emeğine "gelecekteki emekçilerin üretkenliğini arttırabilecek" büyük yatırımlar yapıyorlardı.[250] Köle sahipleri başka yerlerde, 1794'te pamuk temizlemeyi makineleştiren çırçır makinesi örneğinde olduğu gibi, emekten tasarruf sağlayan teknolojileri de uygulamaya sokuyorlardı.[251]

Ekimin yoğunlaşması -giderek ticarileşmesi, makineleşmesi ve sanayileşmesi- beraberinde plantasyonlarda çalışan köleler için sömürünün yoğunlaşmasını da getirdi. Özellikle uluslararası ticaret ağlarına bağlanmış olan plantasyonlarda -örneğin pamuk plantasyonlarında- çalışan köleler, diğer sektörlerdekilere kıyasla çok daha fazla sömürülüyordu.[252] Kısacası, plantasyonlar kapitalist bir işletmeden bekleyebileceğimiz bütün özelliklere sahipti.[253]

Dahası, elimizdeki kanıtlar, köle plantasyonları dünya piyasasıyla daha fazla bütünleştikçe, tamamen kapitalist bir piyasada faaliyet yürüten işletmelerden bekleyeceğimiz gibi, ortalama kâr oranlarıyla standartlaşmış işlem yöntemleri arasında keskin bir yakınsama yaşandığını gösterir.[254] "Toplumsal ilişkilerin [bu] geçiş biçimleri" ve "bu [ilişkileri] Avrupa'ya bağlayan ticari bağlar, mevcut devletler sisteminin yıkılmasıyla kapitalist hareket yasalarının küresel ölçekte işleyeceği bir ağın parçasını oluşturacaktı."[255] Bu nedenle Charles Post'un "plantasyon köleliğinin, kapitalist bir dünya piyasasına tabi kılınması halinde bile, kapitalist bir toplumsal emek biçimi olarak görülemeyeceği"ne[256] dair iddiasının aksine, köleler kapitalist yeniden üretim kurallarına tabi olmasalar dahi, plantasyonlar faaliyetlerini kapitalist hareket yasalarına göre sürdürüyordu. Bu tamamen kapitalist ya da kapitalist olmayan şeklindeki herhangi bir pürüzsüz üretim biçimi sınıflandırmasının dışında kalan karmaşıklık ve zenginlikteki, yeni ve farklı (kaynaşmış) toplumsal ilişkilerin ve süreçlerin rengini verdiği, "bileşik" bir toplumsal formasyondu.

"Çevre" kategorisine giren Amerika'da yürütülen faaliyetlerin, üretim teknikleri ve emek örgütlenmesinin biçimleri açısından emperyal metropoldekilerden genellikle çok daha ileri olduğu, bileşik bir kapitalist işletme olarak plantasyonun ilginçliği işte burada yatıyordu. Bunlar "dünyada ticarileşmenin en yoğun olduğu çiftliklerdi"[257] ve bu, özellikle Portekiz İmparatorluğu'nun Brezilya'daki şeker plantasyonları açısından geçerliydi. Bu plantasyonlarda,

> [p]lantasyon sahibi olan tüccarlar, toprağın ekilmesinden, ürünlerin işlenmesine ve nihai olarak piyasaya sürülmesine kadar, metropol merkezde nadiren gözlendiği ölçüde üretim sürecinin içindeydiler. Ve aynı süreç sık sık tüccara dönüşen plantasyon sahipleri açısından da ters yönde gerçekleşiyordu. Plantasyonlar, genellikle Avrupa'daki toprak sahiplerinin elinde bulunan ortalama araziden daha küçük olsalar da, on kata kadar daha fazla emek gücü kullanıyorlardı. Bunlar o dönemde Avrupa'nın büyük bir bölümünde ağırlıklı olarak denetimsiz eve iş verme biçimini alan manifaktür üretiminden ziyade, gelecekteki fabrikalara daha fazla benziyorlardı.[258]

Uluslararası bir piyasada üretilen malların realizasyonu için faaliyet yürüten plantasyon, yaygın toprak kullanımını yeniden üretim açısından kendi kendini geçindiren ama üretimde proleterleşmiş bir emek gücüyle birleştirmişti. Bu nedenle, Amerika Kıtası ve Batı Hint Adaları'ndaki köle plantasyonla-

rından, farklı üretim biçimlerini (Atlantik Afrikası köleciliği ve Avrupa ticari kapitalizmi) daha öncesinde Avrupa, Amerika ya da Afrika'da bulunanlardan bütünüyle farklı gelişim biçimleri ve tarzları içinde kaynaştıran, tamamıyla yeni, "bileşik" toplumsal formasyonlar olarak söz edebiliriz. Başka bir deyişle bunlar, bileşik gelişmenin nevi şahsına münhasır biçimleriydi. Atlantik fırını içinde doğmuş ve büyümüş bu bileşik gelişme tarzlarına açıklayıcı bir "faillik" bahşedememekse, kapitalist modernitenin oluşumunda temel bir yere sahip olan kölecilik, patriyarka, ırkçılık, sömürgeci boyunduruk ve sömürünün iç içe geçmiş tarihlerini dışarıda bırakmak anlamına gelir.

Yeni Dünya Köleciliği ve Sınai Kapitalizmin Yükselişi

Plantasyonların İngiliz kapitalizminin ve daha genel olarak kapitalist üretim biçiminin gelişimi açısından yarattığı sonuçlar, geniş kapsamlı ve çarpıcıydı. Hatırlayacak olursak İngiltere'nin yerli tarımsal kapitalizminin kısıtları bir artık nüfus yaratmış ve buna genel kâr oranlarında yaşanan düşüş eşlik etmişti. Kasıtlı olsun ya da olmasın, plantasyon köleciliği birbirini dengeleyen bir dizi eğilimin, ilk olarak kâr oranlarındaki düşüşü durduracak ve ikincisi Sanayi Devrimi sayesinde kapitalizmin "genişlemiş yeniden üretimini" kolaylaştıracak bir yol açtı.

Marx'a göre kârların düşmesini engelleyebilecek karşıt yönde etkide bulunan altı eğilim bulunuyordu: 1) emeğin sömürülme derecesinin yükselmesi; 2) ücretlerin değerlerinin altına düşürülmesi; 3) değişmez sermaye ögelerinin ucuzlatılması; 4) artık nüfusun yeni üretim hatları geliştirilerek soğurulması; 5) dış ticaret ve 6) hisse senetli sermayenin büyümesi.[259] William Darity'nin de belirttiği gibi, "özellikle köle emeğinin bulunduğu sömürge koşullarında, altıncısı dışında tüm bu karşıt etkiler işe yarayabilirdi."[260] Plantasyonun önemi Marx'ın gözünden kaçmamıştı:

> ... sömürgelerde vb. yatırılan sermayeler söz konusu olduğunda, bunlar, genel olarak oralardaki kâr oranı az gelişmişlik nedeniyle yüksek olduğundan ve kölelerin, Doğu Asyalı gündelikçilerin vb. kullanılması nedeniyle emeğin sömürülme derecesi de aynı şekilde yüksek olduğundan, daha yüksek kâr oranlarına ulaşılabilir. Belirli dallara yatırılan sermayelerin bu yolla elde ettikleri ve anayurda taşıdıkları daha yüksek kâr oranlarının, bunun önüne geçebilecek olan tekellerin yokluğunda, genel kâr oranının belirlenmesine katılmamaları ve dolayısıyla onu *pro tanto* [o miktarda] yükseltmemeleri için herhangi bir neden gösterilemez.[261]

Bu alıntının önemini görmezden gelmek güçtür, zira en azından ampirik olarak Marx'ın sosyolojik eşitsizliğin, toplumlar arası etkileşimlerin ve melez üretim sistemlerinin (bileşik gelişmelerin), kapitalizmin hareket yasalarının kurucu öğeleri olduğunu anladığını gösterir.[262]

Aşağıda, plantasyonların kapitalist birikimin iki temel etmeni, Sanayi Devrimi'nin genişlemiş yeniden üretiminde kendisini gösteren iki "alan" açısından taşıdığı önemin izini sürüyoruz. İlk olarak, dolaşım alanına ve plantasyonların kâr oranları ile dış ticarete yaptıkları katkılara bakıyoruz. İkinci olaraksa, Sanayi Devrimi sırasında ücretli emeğin yeniden üretimine ve sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğuna odaklanarak, plantasyonların Britanya'da emek ve sermeye bileşimini nasıl yeniden düzenlediğini inceliyoruz.

Dolaşım Alanına Yapılan Katkılar

Geniş arazilerin, sermayenin ve köle emeğinin plantasyondaki özgün bileşimi, hem sermayenin organik bileşiminin düşük kalmasını (karşıt yöndeki 4. eğilim) hem de mutlak ve nispi artık emeğin artmasını mümkün kılan araçları (karşıt yöndeki 1. eğilim) zorunlu kıldı. Köle plantasyonunun "melez" bir üretim biçimine sahip olması, "üretim ya da yeniden üretim araçlarının metropol bölgelere tedarikini ucuzlatarak ... onu ilk birikim için güçlü bir motor haline getirdi" (aşağıda bu konuya daha fazla değineceğiz). Bu sayede, plantasyonlardaki artık çekimi ve kâr oranları istisnai ölçüde yüksek seyretti.[263]

Örneğin Jamaika'daki şeker plantasyonlarında, getiri oranı İngiltere'deki cari faiz oranlarından en az yüzde 10 daha fazlaydı.[264] Barbara Solow'un hesaplamalarına göre, 1770 yılında kölelerden elde edilen kârlar, Britanya'nın ulusal gelirinin yüzde 0,5'ine, toplam yatırımların yaklaşık yüzde 8'ine ve ticari ve sınai yatırımların yüzde 39'una denk düşerek "devasa" oranlara ulaşıyordu.[265] Solow'un deyişiyle, "[k]ölecilik yatırım için daha fazla kâr getiriyor, imparatorluk için daha fazla ulusal gelir üretiyor ve anayurdun sınai metalardaki mukayeseli üstünlüğünü güçlendiren bir ticaret örüntüsü oluşturuyordu."[266] 18. yüzyılın sonlarında, Amerika Kıtası'ndaki sömürge mülklerinden gelen gelir, Britanya'nın gayrisafi yatırımının yaklaşık yüzde 50'sine denkti.[267] Bunun büyük bir bölümü Britanya'daki sanayi kollarına yeniden yatırıldığından, Britanya'nın sanayileşmesi için önemli bir girdi sağlıyordu.[268] Britanya'daki faiz oranlarında yaşanan keskin düşüş, bu tür gelişmelerin ne denli etkili olduğunu gösteriyordu. 1690'ların başlarında Britanya'daki faiz oranları yüzde 12 iken, 1694'te *Bank of England*'ın kurulmasının ardından yüzde 8'e ve daha sonra 1752'de yüzde 3'e indi. Britanya'da kamu borcundaki oranlar istikrarlı bir düşüş sergileyerek 1690'da yüzde 14 gibi yüksek bir orandan, 1707 ile 1714 arasında yüzde 6'ya ve yüzde 7'ye düştü. Daha sonraki dönemde düşük kalan oranlar 1730'larda yüzde 5 civarında seyretti, 1750'ye gelindiğindeyse yüzde 3'e düştü.[269]

Bu oranlar plantasyon ekonomisinin, dış ticaretin (karşıt yöndeki 5. eğilim) genişlemesinde merkezî bir yere sahip olduğunu gösterir. Yeni Dünya'dan "lüks mal" (tütün, şeker, kahve vb.) ithali, sömürgeci güçlerin küresel olarak talep gören malları tedarik ederek, Avrupa'nın geri kalanıyla yeniden ihracata da-

yalı, kârlı bir ticaret yürütmesini sağladı.[270] Ucuz pamuk kaynaklarına erişim, son derece önemli olan tekstil sanayisinde üretim maliyetlerini düşürürken, Britanya'nın ihraç mallarının rekabetçiliğini arttırdı. Özellikle, transatlantik ticareti, ya Batı Afrika'daki Hint kumaşı taklitleri ya da "Yeni Dünya'daki Afrikalı köleler için giyecek malzeme"[271] biçiminde ihraç edilecek ekoseli pamuklu imalatını arttırdı.[272]

Bir hesaplamaya göre, Britanya'nın ihracatı 1700 ile 1760 yılları arasında toplam sınai üretimin yaklaşık olarak yüzde 56'sına, 1760 ile 1800 arasındaysa yüzde 46'dan fazlasına tekabül ediyordu. Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler bu denizaşırı satışların uzak ara en büyük pazarlarıydı.[273] Dahası, bu Atlantik ticaretinin Büyük Britanya'nın "gayrisafi sabit sermaye oluşumu yatırımının" yüzde 55'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir.[274] 1772'ye gelindiğinde Amerika Kıtası İngiliz ihracatının yüzde 37'sini tüketiyor ve bu kıtayı emperyal metropol açısından hayati bir pazar haline getirerek Batı Hint Adaları'nın sadece şekere odaklanmasını sağlıyordu.[275] Eğer bütün sömürgeleri dâhil edecek olursak, İngiliz mamul mal ihracatı 1700 yılında yüzde 14'ten 1773'te yüzde 55'e, 1855'teyse yüzde 71'e yükselmişti.[276] Britanya'nın sömürgelerle olan ticareti sadece 1750-1800 döneminde ulusal gelirin yaklaşık yüzde 15'ine tekabül ediyordu ki bu "devasa bir orandı".[277] Dolayısıyla sömürgelerdeki ihracat pazarlarının, Britanya'nın sanayileşmesinin kritik ilk aşamalarında, yüksek oranda korunan ülke içi piyasada genellikle yoksunluğu çekilen talebin yaratılması açısından hayati bir rol oynadığı –Smith'in artık menfezi– açık bir şekilde görülmektedir.

Kuşkusuz 17. yüzyılda pamuklu tekstiller, Britanya sanayisini bir bütün olarak durgunluk krizinden kurtararak, Britanya'nın ihracat pazarlarının genişletilmesinde merkezî bir rol oynamıştı. Başlangıçtaki ülke içi talep Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint tekstilleri ticaretiyle canlandırıldı. 1613'te Şirket'in ilk satışları 5.000 parçaydı. 1625'e gelindiğinde 221.500 parçaya çıktı. 1681'de satışlar 3.445.000 parçayla zirve noktasına ulaştı.[278] Hindistan'dan gelen ithal malların yerli yünlü imalatı üzerindeki olumsuz etkileriyse, korumacı yasalar çıkarılmasını talep eden İngiliz üreticilerin "gürültülü ajitasyonlarına" yol açtı. Bu tür baskılar, daha sonra yerli pazarda Doğu Hint malları olarak satılan –Hint yöntemleri kullanılan– ev yapımı patiska üretimini canlandırdı.[279] Yünlü ve ipekli üreticileri, patiskaların ülke içinde tüketilmesini yasaklayan yasalar çıkarması için parlamento üzerinde baskı kurarak, bir kez daha bu pazara karşı harekete geçtiler.[280] "Genişleme korunan mevcut iç pazarın sınırlarına ulaştığında," diye yazar Joseph Inikori, "durgunlaşma baş gösterdi." Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, durgunluk krizini çözmenin araçları "Afrika'dan gelen transatlantik köle ticaretinin ve Atlantik sisteminde köle temelli ekonominin yarattığı ihracat fırsatlarının sömürülmesiydi."[281]

Gerçekten de Atlantik'in sunduğu daha geniş pazar, tekstil üretimiyle iştigal eden şirketlerin sayısını arttırdı. Sonuç olarak Solow ve Engerman, bu yabancı pazarların "eski pazarların kuruduğu bir sırada Britanya'ya yeni pazarlar sağladığı"nı ve "Britanya'nın mamul ihraç mallarına yönelik artan talebin, Britanya'nın sınai sektörünün genişlemesinde önemli bir rol oynadığını" iddia ederler.[282] Dolayısıyla 1782 ile 1802 yılları arasındaki dönemin, transatlantik meta ve pazarların başı çektiği, ihracattaki son derece yüksek büyüme oranından kaynaklanan belirli bir özgünlüğü vardı.[283] Atlantik sömürgelerinin Britanya ekonomisi açısından oynadığı rol, yoğun uluslararası iktisadi rekabet dönemlerinde bilhassa önemliydi. Örneğin 1650 sonrası dönemde, Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiliz talebi üzerinde pozitif bir net etkisi oldu ve "bu sayede, tam da Avrupa içi ticaretin darboğaza girdiği ve rekabetin yoğunlaştığı bir dönemde İngiltere'nin sınai üretiminin önünde münhasır bir pazar yarattı".[284]

Özetleyecek olursak, Amerika'daki sömürgeler ve köle plantasyonları, yeniden yatırım yoluyla sınai birikim motorunun çalıştırılmasına yardımcı olan pazarları ve ihtiyaç duyulan artıkları yarattı. Britanya'da şeker rafinasyonu, rom üretimi, silah, zincir ve demir çubuk gibi metalürji ürünleri, yünlü ve pamuklu tekstiller gibi bir dizi sektörde yaşanan büyüme, transatlantik ticaretinin ürünü olan sermaye yatırımlarından beslendi. Ayrıca, bu sektörlerden elde edilen kârlar da söz konusu ürünlerin tümü Afrika'ya, Amerika'ya ya da her ikisine birden ihraç edildiğinden, genellikle aynı ticaret sayesinde realize edildi. Bristol ve Liverpool gibi liman şehirlerinin ve Manchester gibi imalat merkezlerinin gelişmesi, köleciliğin doğrudan bir sonucuydu.

Anekdot kabilinden olsa da açıklayıcı bir örnek verecek olursak, plantasyon köleciliği ve kapitalizmin Atlantik ötesindeki sosyolojik bileşimi, Hibbert ailesinin ticari faaliyetlerinde cisimleşmişti. Hibbertlerin "Jamaika'da 3000 akrelik bir şeker plantasyonu ve Londra'da şeker simsarlığı şirketinin yanı sıra, Manchester'da bir pamuklu kumaş imalathanesi de bulunuyordu."[285] Bu tür uğraşların ürünü olan yatırımlar, ayrıca Britanya'daki finans sektörünün de temelini oluşturuyordu. İngiltere'de dolaşımda olan tahvillerin ve hisse senetlerinin büyük bir bölümü "doğrudan ya da dolaylı olarak transatlantik köle ticareti ve köleler tarafından üretilmiş Amerikan ürünleri merkezli ticaretten kaynaklanmıştı".[286] Pek çok banka ve sigorta şirketi plantasyon sahibi olarak ve/veya plantasyonlara ve ilişkili ticaret alanlarına yatırım yaparak büyümüş ve kendisini yeniden üretmişti. En dikkat çekeni Barclays'in ve Lloyds'un köle ticaretinden gelen kârlarla büyümüş ve sonrasında Britanya sanayisi için kredi kaynağı halinde gelmiş olmalarıydı.[287]

Üretim Alanına Yapılan Katkılar

Bununla birlikte, plantasyonun önemi, ihraç pazarlarında realize edilen artıkların çok daha ötesine uzanıyordu. Spesifik olarak, üretim alanında, plantasyonun Britanya sanayinin gelişmesi üzerinde ikili bir etkisi vardı. Birincisi, şeker, kahve ve tütün gibi tüketim mallarının plantasyonlarda üretilmesi, Britanya'da emek gücünün maliyetinin düşürülmesi (karşıt yöndeki 1. eğilim) açısından hayatiydi. Emek ve toprak maliyetlerinin görece caydırıcı olduğu Avrupa'nın aksine,[288] ekolojik olarak "sınırsız" Amerika sömürgelerinde köle emeğinin ucuz kullanımı, üretkenlikteki artışları kolaylaştırdı. Sonuç, "lüks mallar" denilen ürünlerin, fiyatlarının düşmesi sonucunda erişilebilir ve kitlesel ölçekte tüketilebilir hale gelmeleriydi. Bunun Britanyalı işçiler üzerindeki etkisi büyüktü, zira şeker, eskiden piyasa üzerinden ücretleriyle elde edemedikleri, "neredeyse bedava kaloriler" sağlıyordu.[289] Bu nedenle plantasyon, piyasaya bağımlılığın kapsamının genişletilmesine ve iş gününün Britanyalı işçilerin kendilerini yeniden üretmek için ihtiyaç duydukları bölümünün kısalmasına yardımcı oldu. Şeker, kahve ve tütün gibi daha öncesinde lüks sayılan mallar, fabrikalardaki emekçilerin daha uzun süreler boyunca, daha üretken bir şekilde çalışmalarını mümkün kılarak hem mecazi hem de gerçek anlamıyla Britanya'daki Sanayi Devrimi'ne yakıt sağladı.[290]

Ancak bunu, Britanyalı işçilerin plantasyonlarda ter dökenlerin aleyhine, Avrupalı kapitalistlerle işbirliği içinde elde ettiği bir zafer olarak okumak hatalı olacaktır. Çünkü işçi sınıfının tüketimindeki artış, Britanya'da emek sürecinin "ücretli iş gününün karşılığı ödenmemiş bölümünün" genişlemesi sayesinde yeniden şekillendirilmesi ihtimalini de beraberinde getirmişti.[291] Kalori alımındaki artışlar, işçilerin daha uzun süre üretken olması anlamına gelirken, işçilerin yeniden üretimlerinin maliyetinin düşmesi, emek güçlerinin değerinde de buna mukabil bir düşüş demekti. Böylece kapitalistler, ücretleri düşürerek ya da üretkenliği arttırarak, yeniden üretimini etkilemeksizin işçinin emeğinin daha büyük bir bölümünü kâr olarak çekebiliyorlardı. Sömürü oranındaki bu artış (karşıt yöndeki 1. eğilim) Sanayi Devrimi'nin üzerinde yükseldiği temel ön koşuldu,[292] çünkü "mutlak" artık değerden "nispi" artık değere, yani "iş gününün uzatılmasına dayanan bir sömürü biçiminden ... daha yüksek ücretlerin ve daha kısa [çalışma] saatlerinin, işin üretkenliği ve üretimin hızındaki bir artışla telafi edildiği bir rejime"[293] geçişi mümkün kılmıştı. Başka bir deyişle, emek sürecinin nitel doğasındaki bir değişim, "üretim araçlarının bizatihi üretim eylemi içinde bir araya gelme" biçiminde farklı bir konfigürasyon yaratmıştı.[294]

İkincisi, emeğin sanayi tarafından soğurulması –ve bunun sonucunda sermayenin emek üzerindeki "gerçek boyunduruğu"– en çok yünlü[295] ve daha sonra pamuklu tekstil üretiminde görülüyordu. 1840 yılında, tekstil sektörü

İngiltere'deki sınai istihdamın yüzde 75'ini, pamuklu üretimiyse bu toplamın yarısını sağlıyordu.[296] 1850 yılına gelindiğinde, Britanya'nın pamuklu üretiminde 374.000 kişi istihdam ediliyordu ve bunların yüzde 89'u üretimin neredeyse tamamen makineleştiği fabrikalarda çalışıyordu.[297] Burada da çok önemli bir "girdi" olarak plantasyon ekonomisinin yaygın etkisini görebiliriz. Hem makineleşme itkisi hem de makineleşmeyi mümkün kılan koşullar, emek ve hammadde biçimindeki girdilerin maliyetlerini düşürme ve üretilen tekstil ürünlerinin kalitesini arttırma çabasının ürünüydü.[298]

Bir yandan, Britanya'nın Hint tekstillerinin kalitesini taklit etme ve geçme çabaları, Sanayi Devrimi'nin "nihai aşama"sı olduğu üretim tekniklerindeki uzun süreli deney sürecini açıklar.[299] Fabrikalarla birlikte, pek çoğu doğrudan Amerika'daki plantasyonlardan ödünç alınan, bütünüyle yeni sömürü teknikleri de geldi. Makineleşmenin giderek artan karmaşıklığı ve ölçeği, küçük alanlarda binlerce kişinin istihdam edileceği merkezileşmiş ve yoğunlaşmış üretim sahaları gerektiriyordu. Emek yöntemleri standartlaştırılır ve vasıfsızlaştırılırken, "çalışma saatlerine, üretkenlik hedeflerine, molalara ve işleyişe" katı düzenlemeler getirildi.[300] Bütün bunlar Amerikan plantasyonunun buluşlarıydı.[301]

Diğer yandan, (Britanya'nın ham pamuk ithalatının yaklaşık dörtte üçünü karşılayan) Yeni Dünya'dan gelen istikrarlı ucuz ham pamuk akışı olmasaydı, Britanya'daki pamuklu sanayisi, Britanya'nın sanayileşmesinde asla bu denli merkezî bir rol oynayamazdı.[302] David Washbrook'un belirttiği gibi, "[p]amuk makineleşme hamlesine öncülük etmek için sıradışı bir konuma sahipti: Fakat bu elverişli konum tam da hammaddesinin dışarıdan gelmesinin sonucuydu."[303] Britanyalıların ham pamuk üretimini –üretim ve emek maliyetlerinin hatırı sayılır ölçüde daha düşük olduğu– Amerika Kıtası'na yaptırabilmesi, 18. yüzyıldaki sınai sıçramalarında merkezî bir rol oynadı. Sömürgelerdeki köle plantasyonları kurumu sayesinde, kapitalistler hammadde biçimindeki sabit sermaye maliyetlerini büyük ölçüde düşürebildi (karşıt yöndeki 3. eğilim). Britanya'daki imalat sektörünün, bu önemli girdi olmadan, 18. yüzyılın ortasında bile dünya piyasalarında hâkim konumunu sürdüren Hindistan'daki pamuklu tekstil üretiminden kaynaklanan zorlu rekabetin üstesinden gelmesi pek de olası değildi.[304] Bu nedenle, "dünyanın atölyesi" plantasyon köleliğinin temelleri üzerine inşa edilmişti.

Sonuç: Sömürgeler, Tüccarlar ve Kapitalizme Geçiş

1492'nin Avrupa kapitalizminin tarihi açısından haiz olduğu tayin edici önemi vurgulamak, bazı açılardan Smith, Marx, Weber ve Braudel'in daha önceki ortodoksilerine geri dönmek anlamına gelir. Bu isimlerin her biri kendilerince kapitalizmin kökenlerini tek bir başlangıç uğrağı olarak değil, zamansal

ve uzamsal olarak eşitsiz gelişen, giderek sistemik hale gelen "katma-değerli" bir konsolide olma ve karmaşıklaşma süreci; devletlerin ve toplumların birbirini takip eden ve çok katmanlı dönüşümü olarak kavrayabilmişlerdi. Atlantik ve Avrupa arasındaki eşitsiz ve etkileşime dayalı gelişme, bizatihi Avrupa'da yeni eşitsizlik biçimleri ve ilişkileri yarattı. Kapitalizmi daha sonra dönüşeceği küresel bir sınai sistem olma yoluna sokan da Yeni Dünya'daki sömürgecilik ve kölecilikti. Fernand Braudel'in yıllar önce sorduğu gibi, "Avrupa'nın azametinin gerçek açıklaması belki de Amerika değil miydi?"[305] Yukarıdaki çözümlemenin de gösterdiği gibi, yanıt açık bir "evet"tir.

Tekrarlamak pahasına, bunun sebebi, pek çok Dünya-Sistemleri Kuramcısının düşündüğü gibi Amerika "keşiflerinin" sadece Avrupa'daki dolaşım (ticaret ve mübadele) alanını etkilemiş olması değildi. Daha da önemli olan, "keşiflerin" hem Atlantik sömürgelerinde hem de metropol merkezde, sermayenin kendi belirlediği yollarla emek sürecini yeniden biçimlendirmesine, yani sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğuna hizmet eden, üretim alanındaki değişimleri belirleyici bir şekilde etkilemiş olmasıydı. Bu açıdan "kapitalizmin gelişi doğal bir içsel süreç değildi". Daha ziyade, Irfan Habib'in yazdığı gibi,

> [d]iğer ekonomilerin tabi kılınması, sınai sermayenin oluşumu açısından hayatiydi. Bir başka deyişle, sömürgecilik en sert biçimlerinde, sadece kapitalizmin yükselişine eşlik eden bir süreç değil, onun temel, kaçınılmaz öncüllerinden biriydi.[306]

Bu bölümde, Atlantik'in üç düğüm noktasında yaşanan çeşitli tabi kılma pratiklerini inceledik. Amerika Kıtası'nda sömürgeciler, yerli halkların, toplulukların yaşam ve üretim biçimlerini yok etti. Bu toprakları yakma politikası, Avrupalıların şiddetini ve yönetimini meşrulaştırmaya hizmet eden hukuki ve ideolojik bir aygıtla desteklendi; Avrupa merkezcilik ve bilimsel ırkçılık fiilen Amerika Kıtası'nda doğdu. Avrupalılar Atlantik Afrikası'nda, Amerika Kıtası'nın "bakir topraklarını" yeni ortaya çıkmakta olan plantasyon ekonomisinde çalışabilecek emekçi yığınlarıyla doldurmaya hizmet edecek bir köle ticaretiyle ilişki kurdular ve ardından bu ticareti kendi çıkarları çerçevesinde yeniden düzenlediler. Afrikalı köle emeğinin uçsuz bucaksız Amerika topraklarıyla bileşimi, yani plantasyon, ülke içinde tarımsal kapitalizmin, ülke dışındaysa emeğin özgürlüğünün yarattığı sınırlardan kurtulma mücadelesinde Britanyalı yönetici sınıf için bir lütuf haline gelen sosyolojik bir alaşım yarattı. Özellikle kölelerin plantasyonlarda vahşi bir sömürüye maruz kalması, Sanayi Devrimi'ne katkıda bulunan bir dizi girdi sağladı. Bu açıdan Britanya fabrikasında sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruk kurması ve Avrupa'da "özgür" ücretli emeğin yerleşmesi, asli ön koşulu ve "ana kaidesi olarak Yeni Dünya'daki mutlak köleliği" gerektiriyordu.[307]

Böylece üretici güçlerin -"farklı üretim araçlarının bizatihi üretim eylemi içinde bir araya gelme biçiminin"- tek bir işletme ya da toplumla ilgili, ontolojik olarak tekçi bir perspektiften gerektiği gibi incelenemeyeceğini gördük. Bu tür bileşimler tekil işletmeleri aşar ve her biri farklı üretim araçları ve emek süreçleri kullanan çok sayıda sektör arasında bütünleşmiş bir biçimde ortaya çıkar. Sonuçta eşitsiz ama bileşik emek süreçlerinin sömürü oranları ve biçimlerinde yarattığı farklılık, kapitalist birikimi yeni ve eşi görülmedik biçimlerde kolaylaştırmaya hizmet edebilir. Amerika plantasyonu ve Britanya fabrikasındaki farklı üretici güçlerin küresel bileşimi, buna dikkat çekici bir örnek teşkil eder.

Argümanımızın kapitalizmin kökenlerine ilişkin anlayışımız açısından iki önemli sonucu bulunuyor. İlk olarak, son derece dar bir biçimde "tek ülkede kapitalizmin" gelişmesine odaklanan açıklamaların Avrupa merkezciliği, kapitalizmin genişlemiş yeniden üretiminin ancak ve ancak Atlantik'in varlığını gerektiren faaliyet alanları sayesinde mümkün hale geldiğini gözden kaçırma eğilimindedir. İkincisi, içsel süreçler Avrupa'da kapitalizme geçişi açıklamada yetersiz kaldığından, bu sürece dâhil olan failler sadece verili herhangi bir yerel sistemin sınırları içinde bulunamaz. Bir yandan, emeğe ve kapitalizm altında sömürüye ilişkin kavrayışımız, münhasıran ücretli emekle sınırlanmamış daha geniş bir tanım gerektirir. Açık bir şekilde ifade edecek olursak, bunların hiçbiri kapitalizmin ücretli emek olmaksızın var olabileceği, hatta ayakta kalabileceği anlamına gelmez (bkz. İkinci Bölüm). Söylemeye çalıştığımız şey, kapitalizmin, mümkün, arzu edilir ya da zorunlu olduğu koşullarda özgür olmayan emeğin sömürülmesinden muazzam faydalar sağlayabileceği ve sağladığıdır. Bu bölümde gösterildiği gibi, Britanya'da "özgür" ücretli emeğin oluşumu ve sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu -yani bir üretim biçimi olarak kapitalizmin "olgunlaşması"- Amerika Kıtası'ndaki köle emeği tarafından belirlenmiş ve köle emeğine bağlı olmuştur. Bu, bize göre, kapitalizmin çözümlenmesinde ücretlendirilmeyen alanı marjinalleştirmeye çalışan pozisyonları düzeltebilecek önemli bir noktadır; çünkü kapitalizm tarafından en fazla aşağılanıp marjinalleştirilenler, yani kadınlar ve renkli halklar tam da bu alanda yer alır. Bu noktaları Yedinci Bölüm'de ve Sonuç'ta daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Öte yandan, kapitalizmin kökenlerine ilişkin "enternasyonalist" bir bakış, üçgen transatlantik sisteminin düğüm noktalarının birbirine bağlanmasının sorumlusu olan faillerin, yani tüccarların daha yakından incelenmesini gerektirir. Gördüğümüz gibi, transatlantik ticaretine dâhil olan tüccarlar, düşen kâr oranları ve Hindistan tekstilinin yarattığı rekabetin ürünü olan sınırları aşmaya yönelik çeşitli girişimleri sayesinde, bizatihi üretim sürecini *denetlemeye* ve bu sürece *müdahale etmeye* başladılar.[308] Böylece tüccarlar, emeği şu ya da bu biçimde sermayenin boyunduruğuna sokarak, fiilen kendilerini kelimenin gerçek anlamıyla kapitalistlere dönüştürdüler. Bu nedenle ticaret serma-

yesinin kendi kendine genişlemesi, "ucuza alıp pahalıya satmak" gibi basit bir formülden çok daha fazlasını gerektirir.[309] Tüccarlar, özgün koşullar altında, doğrudan üretim sürecini değiştirebilecek ve nihayetinde dönüştürebilecek ve böylece üretim ilişkilerini kapitalist bir yönde yeniden şekillendirebilecek biçimlerde hareket edebilirler.[310]

Tüccarların o dönemde, münhasıran ticari amaçlarla çalışmaya koşulan köle emeği birikiminin tek sorumlusu olduğu plantasyonlarda yaşanan tam da buydu. Fakat bu durum sadece plantasyonla sınırlı değildi; Yedinci Bölüm'de tartışacağımız üzere, Hollandalı VOC de arz üzerinde tekel kurmanın ve rakiplerini saf dışı bırakmanın bir yolu olarak, Endonezya'daki baharat ticaretinde üretime müdahale etmeye ve üretim süreci üzerinde kontrol kurmaya çalışmıştı.[311] Benzer bir süreç, Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'ın kuzey Koromandel bölgesindeki tekstil üreticileri üzerinde denetim kurma girişimlerinde de görülebilir.[312] Kısacası, tüccarlar kapitalizme geçişte birer "fail" olarak işlev görebilir (ayrıca bkz. Dördüncü ve Yedinci bölümler).

Tüccarların kapitaliste dönüşme ya da ticari faaliyetlerin kapitalist gelişmeyi destekleme potansiyeliyle ilgili bu noktalar, Marksist düşünce içinde kapitalizmin kökenleri konusundaki en etkili okullarından biri olan Siyasal Marksizmin tüccarların bu tür bir rol oynama ihtimalini reddettiği düşünüldüğünde kritik bir önem taşır. Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde, kapitalist gelişmenin farklı "güzergâhlarına" ilişkin olarak sık atıfta bulunulan bir pasajda şöyle yazmıştı:

> Feodal üretim tarzından çıkış iki farklı şekilde gerçekleşir. Doğal tarım ekonomisinden ve Ortaçağ'daki kent sanayisinin loncalara bağlı zanaatlarından farklı olarak, üretici, tüccar ve kapitalist olur. Gerçekten devrimcileştirici olan yol budur. Ya da, tüccar, üretim üzerinde dolaysız bir denetim kurar. Bu ikinci yol tarihsel olarak bir geçiş işlevi görse de, ... özünde, eski üretim tarzını dönüştürmek yerine onu korur ve kendi ön koşulu olarak devam ettirir.[313]

Siyasal Marksistler, Marx'ın tüccarların üretim biçimleri arasındaki bir dönüşümün failleri olarak hareket etmelerinin imkânsızlığına ilişkin olduğunu düşündükleri son cümlesini, imanın tarihsel gerçekliğin ya uyması ya alakasız sayılması ya da görmezden gelinmesi gereken şartlarından biri haline getirmişlerdir.[314] Fakat Marx, kapitalist gelişmenin bu iki güzergâhını ortaya koyduktan sonra, "tüccarın doğrudan bir sanayici haline geldiği"[315] olası üçüncü bir güzergâhtan söz eder: "Dolayısıyla geçiş üç biçim alabilir."[316] Ya da Marx'ın başka bir yerde belirttiği gibi, "bir dizi doğrudan üreticiye sipariş veren, sonra ürünlerini toplayıp satan, o arada belki hammadde vb. ya da hatta para biçiminde avans da veren" tüccar sermayesinin faaliyetleri, "modern kapitalizminin üzerinde boy attığı ve şurada ya da burada hâlâ tam anlamıyla kapitalizme geçişi şekillendiren zemini sağlayan biçimi" temsil eder.[317]

O halde Marx'ın hiçbir zaman tüccarların ya da ticari faaliyetlerin sermayenin emek üzerindeki boyunduruğuna zemin teşkil etme ihtimalini görmezden gelmediği açık gözükmektedir. Doğrudan üretim sürecinin örgütlenmesine müdahil olan tüccarların uzun tarihi düşünüldüğünde neden görmezden gelmiş olsun ki? Siyasal Marksizmin "kurucusu" olan Robert Brenner'ın kendisi de, özellikle İngilizlerin Atlantik'teki sömürgeci ticaret faaliyetleri konusunda benzer bir görüş dile getirir. Geçiş tartışmasına yaptığı ünlü müdahalelerden önce yayımlanan ilk makalelerinden birinde Brenner şöyle yazar:

> Londra'da yerleşik iş kollarıyla belirgin bir tezat teşkil edecek şekilde, sömürgelerdeki faaliyetler, sadece meta mübadelesine değil meta üretimine de yatırım yapılmasını gerektiriyordu. Amerika ticaretinin büyümesi, ilk başta plantasyonun gelişmesine bağlıydı ve ikincisine mali yatırım yapmadan ilkinde yer almak güçtü. Yeni doğan *plantasyon ekonomisi,* yola koyulması ve devam ettirilmesi için sürekli olarak dışarıdan sermaye enjekte edilmesine ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle en azından gelişiminin ilk yıllarında, *tüccarlar ticaretle normalde üretim sürecinde bir miktar rol oynamaktan kaçınamayacakları denli geniş bir ölçekte ilgileniyorlardı.* Tüccarlar kendi plantasyonlarını satın alabilir ve doğrudan işletebilirlerdi. Veyahut, onlara toprak, araç gereç, hizmetli tedarik ederek ve nihai ürünü pazarlayarak sömürgeci yetiştiricilerle ortaklık kurabilirlerdi. ... Katılımcıların sayısı arttıkça, rekabet de giderek şiddetlendi.[318]

Üretim alanına doğrudan müdahil olan ve toplumsal ilişkileri dönüştüren tüccarlarla ilgili bu tür gözlemler, daha yakın tarihli araştırmalarla da teyit edilmiştir.[319] Bu durum, bölümdeki daha geniş tartışmayla ilişkilendirildiğinde, ticari faaliyetlerin kapitalist ilişkileri hızlandırabileceği ve sadece mevcut feodal ilişkileri çözen bir etken olmadığı açık hale gelir. Bu nedenle, bütün bir Siyasal Marksist düşüncenin payandası olan üretim ve dolaşım, kapitalist tarım ve ticaret kapitalizmi arasındaki ayrım, Jairus Banaji'nin yazdığı gibi, "hatalı bir antitezdir".[320]

Açıkça ifade etmek gerekirse, bazı Dünya-Sistemleri kuramcıları gibi, piyasalarda ticaretle uğraşan tüccarların, hatta ticaret ve piyasa işlemlerinin yoğunlaşmasının otomatik olarak kapitalist bir gelişim mantığına tercüme edildiğini ileri sürmüyoruz. Atlantik sömürgelerindeki tecrübelerin, tüccarların bazı örneklerde bizatihi üretim sürecini etkileyebildiğini ve emeği sermayenin boyunduruğuna sokabildiğini gösterdiğini savunuyoruz. Bu bizi tüccarların oynadığı rolü değerlendirirken tarihsel özgüllüğün önemi konusunda uyarmalıdır. Hem Dünya-Sistemleri Kuramı'nda[321] hem de Siyasal Marksizm'de[322] karşımıza çıkan tüccarların failliğine ilişkin tarih dışı kavrayışlara karşı, ticaret faaliyetlerinin karakterinin, ancak tüccarların faaliyet yürüttüğü tarihsel konjonktürün belirlenimlerinin daha geniş çoğulluğuna bağlandığı takdirde ayırt edilebilir olduğunu iddia ediyoruz. Gerçekten belirleyici olan dolaşım alanındaki değil, *üretim alanındaki* bu dönüşümdü.

Gördüğümüz gibi, tüccarların arasında gözlenen doğrudan üretim sürecini kontrol etme ve yeniden düzenleme eğilimi, bizatihi Amerika sömürgelerindeki gelişmelerin sonucunda şiddetlenmişti. Pek çok tüccar, Amerika sömürgelerinde (ya da Asya ticaretinde) "süper kârlar" peşinde koşarken, bazıları da Avrupa'daki geleneksel lonca denetimindeki şehirlere kıyasla kontrol kurma çabalarına daha az direnç gösteren yeni bölgeler arayarak bu tür kâr getiren davranışları taklit etmeye çalıştılar. Bu nedenle, "Avrupa kırsalına meta üretiminin ihraç edilmesi, tüccarların *üretim üzerinde* kurdukları, belki de Bristol, Haarlem ve Rouen'in hemen dışında başlayıp Bengal, Java ve Martinique'de sona eren *hegemonyalarının* güçlenmesi anlamına geldi."[323]

Bununla birlikte, Atlantik'teki tüccarlara ait sömürge plantasyonlarında üretim faaliyetlerinin ve yöntemlerinin geçirdiği dönüşümün, muazzam önemi haiz sonuçlar yaratarak emperyal metropole geri yansımasının çok daha doğrudan bir yolu vardı. Aslına bakılırsa, "çevre"deki sömürge plantasyonlarının, sonunda İngiltere'de kapitalizme geçişin konsolidasyonuna belirleyici bir katkıda bulunacak "merkez"deki toplumsal güçleri *yarattığı* özgül yolların izini sürebiliriz. Burada Brenner'ın 1640-51 İngiliz Devrimi'nin oluşumunda tüccar topluluğunun oynadığı rolü ayrıntılı bir şekilde ele alan ve "Blackburn'ün Atlantik'in diğer yakasındaki gelişimlerini incelediği melez iktisadi biçimlerin metropoldeki yüzünü"[324] ortaya koyan çalışmalarına yeniden dönüyoruz. Brenner, 17. yüzyıl İngilteresi'nde ticaret sermayesi içinde iki farklı hizip tasvir eder: City etrafında toplanmış ve giderek daha fazla Doğu Hindistan Şirketi'ne ve Levant'tan ithalat yapan tüccarlara bağlanan hâkim bir hizip ile, ağırlıklı olarak City'nin dışından gelen ve Amerika Kıtası'nda yükselen sömürge ticaretine bağlanmış "yeni tüccarlardan" oluşan ikinci bir hizip. İlk hizip ticari olarak korunan ticaret güzergâhları ve tekelleri için Taca göbeğinden bağlıyken, ikinci hizip –tüccarların sosyo-ekonomik kökenleri nedeniyle– hükümet tarafından desteklenen imtiyazlı şirketlerden dışlandığı için devlete çok daha az bağımlıydı.

Ekonomi dışı imtiyazlara bel bağlayan şirket tüccarlarının aksine, yeni sömürgeci ticaret faaliyetleri, siyasi kararlarla yaratılmış, devlet destekli ticaretten bağımsız olarak gerçekleşiyordu.[325] Devrim sırasında Oliver Cromwell ve Bağımsızların desteklenmesinde başat rol oynayacak olanlar, sömürgeci tüccar kapitalistlerden oluşan –emeğin sermayenin boyunduruğuna girmesi sürecini başlatmış olan– bu ikinci hizipti. O halde, bu "tüccarın doğrudan sanayici haline gelmesine" verilebilecek bir başka örnekti.[326] İngiltere'de sınıf güçleri arasında var olan denge, bu nedenle, İngiltere'nin burjuva devrimine giden yolu açan, Yeni Dünya'daki sosyo-ekonomik gelişmelerle doğrudan bağlantılıydı ve bu gelişmeler tarafından şekillendirilmişti. Bir sonraki bölümde bu daha geniş burjuva devrimleri fenomenini inceleyeceğiz.

ALTINCI BÖLÜM

Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde "Klasik" Burjuva Devrimleri

Bazen Takdir-i İlahi dünyayı nedenlerini bilemediğimiz evrensel ve açık felaketlere mahkûm eder. Bu da her ulusun altüst olduğu, bazı büyük zihinlerin dünyanın sonuna yaklaştığımızdan şüphelenmesine neden olan o çağlardan biriymiş gibi gözüküyor.

Olivares Kontu ve Dükü, 1643[1]

Giriş

Önceki bölümlerde, Kuzeybatı Avrupa'da kapitalist toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasına olanak sağlayan, değişen jeopolitik koşulları ortaya koyduk. Bunu yaparken, görünüşte "içsel" olan toplumsal dönüşüm süreçlerinin nasıl daha geniş toplumlar arası dinamiklere dayandığını; toplumsallığın toplum *içi* biçimlerinin, sürekli olarak, belirgin toplumlar *arası* belirlenimlerle iç içe geçtiğini göstermeye çalıştık. Toplumsal yapıların birbirleriyle olan etkileşimler tarafından sürekli bir şekilde "üst belirlenen" doğasını açıklamak için eşitsiz ve bileşik gelişme kavramından yararlandık. Bu bölüm, çözümlememizi Hollanda, İngiltere ve Fransa'da "klasik" burjuva devrimlerinin oluşumunda "uluslararası olan"ın oynadığı nedensel rolün incelenmesine doğru genişletiyor.

Martin Wright, klasikleşmiş çalışması *Power Politics*'te [Güç Siyaseti], 212 devrimci olmayan yıla karşılık, 256 uluslararası devrim yılı bulunduğunu hesaplar.[2] Bu kitap, 1960'ta yazılmıştı. O günden bu yana, dünya, birbiri ardına çok sayıda halk isyanı, gerilla savaşı ve direniş hareketinin ortaya çıktığı, neredeyse süreklileşmiş bir devrimci durum yaşıyor. O halde, modern uluslararası ilişkilerin varsayılan ayarlarından biri devrimlermiş gibi gözüküyor: Belki de kapitalist ilişkilerin uluslararası genişlemesinin ürünü olan toplumsal kargaşa ve devrimlerin meydan okumalarına yanıt vermeye yönelik bir dizi süreklileşmiş girişim çerçevesinde anlamamız gereken bir çağ bu. Kısacası, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininin bizatihi kristalleştiği *sürekli bir karşıdevrim çağı*ndan söz edebiliriz.[3]

Modern çağda, devrimler uluslararası ilişkilerin yapı ve dinamiklerinde merkezî bir yere sahip olageldi. Devrimler her zaman *uluslararası olaylardı*: Kökenleri, ideolojileri, süreçleri ve etkileri açısından uluslararasıydılar, verili herhangi bir jeopolitik sistemin ritim ve mantığını (hem ideolojik hem de siyasi olarak) güçlendirdiler. Arno Mayer, bir devrimin gelişiminin "her noktasında", "uluslararası siyasetin" o devrimin akışını nasıl etkilediğini, "devletler arası ilişkilerin ve savaşın" modern toplumsal gelişme açısından sahip olduğu "merkeziliği en iyi ortaya koyan" şeyin devrimci devletlerin yaratılması ve konsolidasyonu olduğunu yazarken, devrimlerin ve uluslararası ilişkilerin etkileşime dayalı eş-kurucu doğasını tespit etmişti.[4]

Ancak Uİ disiplini içinde, devrimlerin incelenmesi ikincil bir konu olarak kaldı. Devrimleri ve uluslararası ilişkileri kuramsal olarak ele alan görece az sayıda çalışma yapılmakla kalmadı,[5] aynı zamanda Uİ içindeki hâkim kuramsal çerçeveler -realizm, liberalizm ve konstrüktivizm- devrimleri büyük oranda uluslararası siyasete dair kavrayışlarının dışında bıraktı. Uç bir örnek olan yapısal realizmde devrimler, Uİ çalışmalarının kapsamına hiçbir şekilde dâhil edilmemiştir; zira Kenneth Waltz uluslararası sistemi devrimleri üreten ("ülke içi" denilen) tarihsel sosyolojik alandan soyutlayarak, ayrı bir şey olarak tasavvur etmiş ve bu nedenle devrimlerin bu sistemin dışında kaldığını düşünmüştür.[6] Bunun sonucunda devrimler, büyük güçlerin güç dengesi üzerindeki mücadelelerinin süregittiği bir alan olarak tasavvur edilen uluslararası sistemin anarşik ilkeleri açısından, hep bir "sapma" ya da "anormallik" olarak görülmüş ve dolayısıyla Fred Halliday'in deyişiyle, "büyük bir anomali" oluşturarak disiplinin çeperlerinde kalmıştır.[7] Fakat eğer devrimler sebep ve sonuçları açısından kısmen uluslararası bir nitelik taşıyan ve uluslararası ilişkilerdeki "ikinci" (ülke içi) ve "üçüncü imge" (jeopolitik) açıklamaların sınırlarını aşan fenomenlerse,[8] o zaman bu Janus yüzlü olayların sosyolojik ve jeopolitik veçhelerini, bu veçhelerden birini bir diğerine indirgemeden kavramamızı sağlayacak kuramsal araçlara ihtiyaç duyarız. Devrimleri konu alan ve ortak bir biçimde devrimlerin yapısal nedenlerinden biri olarak "uluslararası olan"a işaret eden[9] tarihsel sosyoloji yazınının bize yol göstereceğini düşünebiliriz. Ancak burada da "uluslararası olan" "hakkı yeterince teslim edilmiş ama analitik olarak nüfuz edilmemiş" olmayı sürdürür ve "uluslararası olana ilişkin özselleştirilmiş, Realist bir tasavvurun tarihsel sosyolojiye iliştirildiğine" dair bitmek bilmeyen suçlamalara yol açar.[10]

O halde ihtiyacımız olan, hem sosyolojik ("içselci") hem de jeopolitik ("dışsalcı") açıklama biçimlerini, tek bir birleşmiş kuramsal aygıt içinde organik olarak kaynaştıran bir sosyo-tarihsel gelişme kuramıdır. Ve belki de Uİ disiplininde devrimlere en fazla ilgi gösteren araştırmacı olan Fred Halliday'in eşitsiz ve bileşik gelişmeyi kullanılabilecek muhtemel kuramlardan biri olarak gör-

mesi, hiç de şaşırtıcı değildir.[11] Yine de bu kavram, Halliday'in çalışmalarında sonradan akla gelen bir düşünceymiş gibi kalmayı sürdürdü. Halliday hiçbir zaman kavramı devrimlere ilişkin kendi kuramsal anlayışına sistematik olarak dâhil etmedi ve bu nedenle eşitsiz ve bileşik gelişmenin, etkileşime dayalı bir bütünlük arz eden sosyo-tarihsel gelişmeye ilişkin birleşik bir kuram olarak taşıdığı potansiyeli hayata geçiremedi. Bu görev Halliday'in öğrencilerinden birine, Troçki'nin kavramını "uluslararası olan"a ilişkin tarihsel sosyolojik bir kuram geliştirmek üzere yeniden işlemeye çalışan Justin Rosenberg'e kaldı.[12] Zira İkinci Bölüm'de ileri sürdüğümüz gibi, eşitsiz ve bileşik gelişme kavramının eşsiz bir şekilde sağladığı şey, toplumsal gelişmenin belirgin bir biçimde *uluslararası* olan belirleyenlerinin kuramsal olarak içselleştirilmesidir. O halde bu, hem realistlerce uluslararası sistemin mutlak özerkliğe sahip ("toplum üstü") bir alan olarak şeyleştirilmesinin, hem de klasik sosyoloji geleneğinin hatalı bir şekilde uluslararası sistemin ayrıksı nedensel dinamiklerini ve davranış örüntülerini tek toplumlu soyutlamalara tabi kılmasının üstesinden gelerek, "uluslararası olanı" tarihsel ve sosyolojik açıdan bilinebilir kılar.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin kuramsal bir araç olarak Rus Devrimi'ni açıklamak için geliştirildiği[13] ve yakın dönemde Uİ disiplininde yeniden canlandığı düşünüldüğünde, kuramın, devrimlerin açıklanmasında henüz kullanılmamış olması şaşırtıcıdır.[14] Burjuva devrimlerinin üç örneğini, Flaman, İngiliz ve Fransız devrimlerini açıklamak için, kuramın çıkarımlarından yararlanmaya çalışan bu bölümün amacı işte budur. Bölüm dört kısımda geliştirilmektedir. İlk kısım, "burjuva devrimleri" kavramını, birincil failleri açısından tanımlamak yerine, devrimlerin sermaye birikiminin teritoryal olarak sınırlanmış egemen merkezlerinin yaratılması ve konsolide edilmesi süreci üzerindeki etkileri çerçevesinde yeniden ele alıyor.[15] Burjuva devrimlerinin bu "sonuççu" yorumu, ülke içi ve uluslararası veçhelerini ve neticelerini anlamak için daha uygun bir çerçeve sağlayarak, kavrama yönelik revizyonist ve Siyasal Marksist eleştirileri boşa düşürür. Bir sonraki kısım, son derece tartışmalı bir konu olan Flaman kapitalizminin kökenlerini ve Habsburg İmparatorluğu'na karşı Flaman İsyanı'nı incelerken, Devrim boyunca değişen jeopolitik koşulların hayati önemini öne çıkarıyor.

Üçüncü kısım, 1640-51 İngiliz İç Savaşları'nı ve 1688-89 Şanlı Devrimi'ni, yine genellikle devrimlerin gözardı edilen ve eşitsiz ve bileşik gelişme nosyonu tarafından kuramsal olarak açıklanan uluslararası kökenlerine ve etkilerine yakından bakarak çözümlüyor. Son kısımsa 1789-1815 Fransız Devrimi'ni çözümlemeye geçerek, revizyonist ve Siyasal Marksist açıklamalara karşı, devrimin kökenleri ve neticeleri açısından hem *kapitalist* hem de *burjuva* olduğunu, sonrasında Uzun 19. Yüzyıl boyunca Avrupa uluslararası sisteminin karakterini ve dinamiklerini dönüştürdüğünü ileri sürüyor. Sonuç kısmındaysa önceki

kısımlarda geliştirilen, kuramsal temellere sahip ampirik çözümlemenin devrimlerle modern uluslararası sistem arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından haiz olduğu çıkarımlar açıklığa kavuşturuluyor.

Burjuva Devrimi Kavramı

Burjuva Devrimlerini Yeniden Kavramsallaştırmak: Sonuççu Bir Yaklaşım

Klasik burjuva devrimlerine ilişkin çözümlememizi ortaya koymadan önce, ilk olarak "burjuva devrimi"yle neyi kastettiğimizi tanımlamalıyız. Pek çok tarihçi ve sosyal bilimciye göre, "burjuva devrimi" kavramının ampirik ve kuramsal açıdan savunulmaz olduğu gösterilmiş durumdadır. Şu sıralar akademide moda olan Fransız ve İngiliz devrimlerine ilişkin revizyonist tarih yazımının temel bulgusu budur. Bu revizyonist yaklaşımlar, esasen iki savaş arası dönemde ve sonrasında ortaya çıkan Ortodoks Marksist burjuva devrimi modeline yönelik bir eleştiri olarak gündeme getirilmişti. Revizyonistlere göre, devrimler belirgin bir şekilde *kapitalist* olan bir burjuva sınıfının yükselişinin sonucu değildi. Devrim sırasında burjuvazi hareketlerin başını çekmemiş ve genellikle karşıt taraflarda yer almıştı; devrimlerin ardından burjuvazi iktidarı ele geçirmemiş ve ekseriyetle devletin denetiminden daha da uzaklaştırılmış, ayrıca devrimler kapitalizmin ortaya çıkması ya da konsolide olmasıyla sonuçlanmamıştı.[16] Devrimlerin ortaya çıkmasının birincil faili olarak burjuvazi fikri, revizyonist çalışmaların sürekli darbelerine diğer her şeyden daha fazla maruz kaldı.

Aşağıda incelediğimiz gibi, burjuvazi, klasik devrimlerde gerçekten bir rol oynamış olsa da, bu fail merkezli burjuva devrimi kavramsallaştırmasının kendisi, yararsız değilse bile gereksizdir. Devrimlerin ortaya çıkmasında dahli olan faillerin niyet ya da bileşimlerine bakmak yerine, devrimleri sosyo-ekonomik ve siyasi sonuçları açısından kavramsallaştıran (Marksist ve Marksist olmayan) gerçek bir düşünce geleneği bulunmaktadır.[17] Bu "sonuççu" düşünce okulu için, bir devrimin "burjuva" olarak sınıflandırılmasındaki en önemli etken, kapitalizmin gelişmesi ve konsolide olmasının önündeki sosyo-politik ve ideolojik "engelleri" (özellikle de kapitalizm öncesi devleti) ortadan kaldırıp kaldırmadığı ve böylece devleti sermaye birikiminin özerk bir alanı haline getirip getirmediğidir. Çünkü "[e]ğer bir burjuva devriminin tanımlanması kapitalist mülkiyet ilişkilerinin özgür gelişiminin güvence altına alındığı yasal ve siyasi bir çerçevenin başarılı bir şekilde yerleştirilmesiyle sınırlanırsa," diye yazar Gareth Stedman Jones, "o zaman 'burjuva devriminin' burjuvazinin doğrudan işi olmasının zorunlu bir gerekçesi kalmaz."[18] Dolayısıyla burjuva devrimleri en iyi "kapitalist failler tarafından bilinçli bir şekilde yapılan devrimler olarak değil,"

gelişimsel sonuçları açısından, yani şu ya da bu biçimde kapitalizmin daha da gelişmesini sağlayan devrimler olarak anlaşılabilir. O zaman bu yaklaşım, kavramı tanımlayan içeriği, devrimi yapan sınıf yerine, devrimin, sonuçta devrimde herhangi bir rol oynayıp oynamadığından bağımsız olarak kapitalist sınıfın yararına olacak belirgin bir şekilde, kapitalist bir devlet biçiminin yaratılması ve/veya konsolide edilmesi üzerindeki *etkilerine* kaydırır. Dolayısıyla burjuva devrimleri ya da kapitalist devrimler, sosyo-politik bir dönüşüme, "devlet iktidarındaki, geniş ölçekli sermaye birikiminin ve burjuvazinin hâkim sınıf haline gelmesinin ön koşulu olan bir değişime" işaret eder.[19]

Bir devrimin kapitalizmin ortaya çıkmasının zorunlu koşulu mu olduğu, yoksa halihazırda mevcut olan bir kapitalizmi mi kolaylaştırdığı,[20] her örnekte değişmiştir. Fransa büyük oranda birincisine, Birleşik Eyaletler ve İngiltere ise az çok ikincisine örnek teşkil eder. O halde burjuva devrimi -ya da daha kesin bir ifadeyle kapitalist devrim- kuramının odağında bir sosyo-ekonomik sistem olarak kapitalizmin kökenleri değil, "mevcudiyetinin devam etmesinin önündeki sosyo-politik engellerin"[21] tasfiye edilmesi "ve daha da genişlemesinin önündeki kısıtlamaların kaldırılması"[22] yer alır. Dahası bu yaklaşım, burjuva devrimlerinin tek bir olay ya da olay dizisi değil de, çoğunlukla zaman zaman uzayıp giden savaşları ve fetihleri de içeren, çok daha geniş, uzun vadeli sosyo-politik dönüşüm ve yeniden yapılandırma süreçleri olarak görülmesini gerektirir. Bu süreçler "zamansal olarak sıkıştırılmış ve hedefleri açısından yoğunlaşmış, sarsıcı siyasi dönüşümlere neden olan olay dizileri"[23] içerseler de, burjuva devrimlerinin sadece bu olaylardan oluştuğunu düşünmek hatalı olacaktır. Devrim kavramını daha geniş gelişimsel eğilimleri kapsayacak kadar esnetmemek konusunda dikkatli olmamız gerekse de, Flaman İsyanı ve ardından gelen Bağımsızlık Savaşı (1566-1648), 1640-51 İngiliz İç Savaşları ve 1688-89 Şanlı Devrimi ile 1787-1815 Fransız Devrimi gibi daha uzun süreli zamansallıklar, kendi bütünlükleri içinde düşünüldüğünde, burjuva devriminin biçimleri olarak anlaşılabilir. Bu devrimler, aldıkları çeşitli şekillerde, hem ulusal hem de uluslararası boyutlar kazanan daha genel, sistemik krizlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturuyorlardı.

Dahası, aşağıda gösterileceği üzere, uluslararası sistemin değişen ve bizatihi sonraki devrimler tarafından dönüştürülen koşulları, devrimlerin zamanlamaları, biçimleri ve güzergâhları üzerinde önemli bir nedensel etkiye sahipti. Aslına bakılırsa, devrimlerin kökenleri, dinamikleri ve etkileri itibarıyla neredeyse evrensel olarak uluslararası bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Jeopolitik-askerî baskılara yapısal uyum sağlanması, modern devrimlerin nedenleri arasında merkezî bir yere sahip olmuş ve bu devrimlerin uluslararası sistem üzerinde yarattığı etkiler derinden hissedilmiştir. Kapitalizm bazı bölgelerde bir kez ortaya çıktığında ve konsolide olduğunda, müteakip toplumsal

gelişmelerin gerçekleşeceği uluslararası bağlam dönüşüm geçirir.[24] Birbirini takip eden her kapitalist devrim, farklı gelişim hızlarına sahip toplumların etkileşimsel çoğulluğunun ve buna eşlik eden "dışsal zorunluluğun kamçısının" "zora dayalı ilişkisini" çarpıcı bir şekilde şiddetlendirerek, bir sonraki devrimi doğuracak jeososyal koşulları miras bırakır. Burjuva devrimleri, Perry Anderson'ın belirttiği gibi, "tarihsel olarak birbirleriyle ilişkilidir ve aralarındaki bağlantıların sırası, farklılıklarının tanımlanmasının kapsamına girer. *Sıralanmaları yapılarını şekillendirir.*"[26]

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Üzerinden Sonuççuluğu Yeniden İnşa Etmek

Bu yaklaşım, devrimin ideal tiplere dayanan bir burjuva devrimi nosyonuna tekabül etmeyen farklı aşamalarını görmezden gelmek yerine, modern devrimlerin özü itibarıyla birbiriyle bağlantılı, eş-kurucu ve çeşitlilik arz eden doğasını teslim ederek, tarihsel açıdan daha hassas bir perspektife imkân tanır. Yine de "gelişimsel özdeşliği" "gelişimsel farklılaşma" karşısında daha fazla vurgulama eğilimleri, burjuva devrimlerine ilişkin çağdaş sonuççu yaklaşımların sahip olduğu potansiyel bir sorun teşkil eder.[27] Başka bir deyişle, bazı araştırmacılar, devrimleri sosyo-sistemik etkileri açısından kavramsallaştırmayı gündemlerine alırken, toplumların kapitalizmin kimi unsurlarını kendi toplumsal yapılarına dâhil etmeleri nedeniyle, modern çağdaki hemen tüm devrimlerin özünde kapitalist olduğunu varsayan bir türdeşleştirme hatasına düşmüştür.[28] Bu bakış açısından, diyelim ki Kuzey Vietnam (1945), Çin (1949) ve Küba (1959) devrimlerinin doğurduğu çok farklı gelişimsel sonuçların, "yolundan sapmış sürekli devrimler"[29] -burjuva devrimlerinin "modern versiyonları ya da işlevsel muadilleri"[30]- yoluyla "bürokratik devlet kapitalizminin"[31] farklı biçimlerinin kurulmasına neden olduğu düşünülür. Bu tür rejimler kuşkusuz zaman içinde kapitalizmin bazı özelliklerini özümsemiş olsalar da, bu devrimleri "burjuva" devrimi olarak görmek, kavramı kırılma noktasının ötesinde esnetmek anlamına gelir.

Bu nedenle daha tatmin edici, tarihsel gerçeklerle daha uyumlu bir sonuççu yaklaşım ortaya koymak için, bu yaklaşımı, çözümlemeleri modern çağda yaşanan devrimlerin etkileşimsel olarak yarattığı nitel farklara duyarlı kılan, daha sağlam bir eşitsiz ve bileşik gelişme kavrayışına oturtmak gerekmektedir.[32] Çünkü "eşitsizlik", toplumların hem kendi içlerinde hem de aralarında var olan gelişimsel varyasyonlarla bunlara eşlik eden uzamsal farklılaşmaları bütünleştirirken; "bileşiklik" de toplumların iç münasebetlerinin birbirleriyle olan etkileşimsel ilişkileri tarafından belirlendiği farklı biçimlere işaret eder ve böylece "yerli" ile "yabancı"nın, "geri" ve "ileri"nin kendi toplumsal yapıları içinde kaynaştırıldığı sosyolojik alaşımlar ortaya çıkar (bkz. İkinci Bölüm). Bu bakış açısından, bir devrimin sonuçlarının farklı üretim biçimlerinin siste-

mik karakteristiklerini bir araya getirmesini bekleyebilir ve "bürokratik devlet kapitalizmi", "devlet sosyalizmi", "bürokratik kolektivizm" ya da herhangi bir başka tekil sınıflandırmaya sokulmasına itiraz edebiliriz.[33]

"Sonuççu" bir yaklaşımı eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına bağlamak, sadece burjuva devrimlerine ilişkin revizyonist yorumların sorunlarını çözmekle kalmaz, daha genel olarak Uİ ile devrimler arasındaki sorunlu ilişkiyi de bir çözüme kavuşturur. Bunu özellikle, uluslararası sistemin kapitalist devrimlere etki eden belirgin nedensel dinamiklerini ve davranış örüntülerini belirleyerek ve aynı zamanda devrime katılan farklı failleri, farklı yöntemleri ve sonuçları tespit ederek yapar. Böylece zaman ve uzam içinde eş kurucu bir şekilde birbirlerine bağlanmış olmaları nedeniyle, devrimler arasındaki nitel farkların açıklanmasına yardım eder. Devrimlerin yapıları, birbirlerini takip etmelerinin ürünü olduğundan, tarihsel tekerrür –ve dolasıyla "ideal tiplerin" kullanışlılığı– ortadan kalkmış olur. Bu da her kapitalist devrimin neden bir "piç", kuralı doğrulayan bir istisna olduğuna ilişkin kuramsal bir açıklama sunar.[34] Ayrıca faillerin niyetleri ile ortaya çıkan sonuçlar arasındaki uyumsuzluğu, başka bir deyişle verili bir devrimin sonuçlarının, faillerinin başlangıçtaki niyetlerinden bağımsız olarak, "uluslararası olan"ın sistemik baskı ve buyrukları tarafından belirlenmesiyle nasıl kapitalist bir nitelik kazandığını –ya da kapitalizmin *hâkim* üretim biçimi haline geleceği koşulları yaratan bir bileşim yarattığını– da açıklar.[35] Bu tür bir perspektifle, her devrimin (karakteri, biçimi ve failleri açısından) önceki devrimlerden farklılaşmasını bekleyebiliriz: Devrimlerin kapitalist olup olmadığı konusunda bir hüküm vermenin tek ölçütü, devleti sermaye birikiminin egemen teritoryal bir alanı olarak (yeniden) inşa edip etmedikleridir.

Alçak Ülkelerde Kapitalizmin ve Burjuva Devriminin Kökenleri

Flaman Kapitalizminin Yükselişi: Uluslararası Bir Perspektif

Kapitalizmin 1688 "Şanlı Devrimi" sırasında (ya da en azından kısa bir süre sonra) İngiltere'de hâkim üretim biçimi haline geldiği genel olarak kabul edilse de, daha sonra Birleşik Eyaletler ismini alacak olan Alçak Ülkeler'deki gelişimi daha ihtilaflı bir meseledir. Bazı Marksistler Birleşik Eyaletler'in erken modern dönemde kapitalist olduğuna ilişkin kanıtlardan kuşku duymuşlardır. Eric Hobsbawn 17. yüzyıldaki Flaman Cumhuriyeti'ni "feodal bir ticaret" ekonomisi, yarı-ulusal ölçekteki bir Floransa, Anvers ya da Augsburg olarak tanımlamıştı.[36] Benzer şekilde, Ellen Meiksins Wood'a göre de Altın Çağ'ın Flaman Cumhuriyeti, "en son ve en gelişkin kapitalist olmayan ticari toplumdu".[37] Wood, Flaman ekonomisinin "eşi görülmedik ölçüde ticarileşmiş olduğunu" ve "ticari ilişkilerin hem kentsel hem de kırsal ekonomiye nüfuz ettiğini" kabul

etse de, Flaman Cumhuriyeti'nin "başta iktisat dışı temellük güçlerine bağımlılığı olmak üzere, bilindik kapitalist olmayan ilkeler üzerinde işlemeye devam ettiğini" ileri sürer. Ayrıca Wood'a göre, "Flamanlar başta tarım olmak üzere emek üretkenliği açısından pek çok yeniliğe öncülük etmiş olsalar da, kapitalizmle ilişkilendirilen türde rekabetçi baskıların etkisiyle hareket edip etmedikleri pek de açık değildir."[38] Fakat bu iddialar tartışmalı bir temele dayanır.

İlk olarak, Hobsbawm'ın yaptığı gibi, Flaman Cumhuriyeti'ni 13. yüzyılın İtalyan şehir devletleriyle kıyaslamak, Flaman ticaret imparatorluğunun eşi görülmedik kapsamını ve ölçeğini ciddi şekilde küçümsemek anlamına gelir. Çünkü "1780 civarı sonrasında," diye yazar Jonathan Israel, "Britanya'dan başka tarihteki hiçbir güç, dünya ticaretinin işleyişi üzerinde Flamanlar kadar büyük bir hâkimiyet kuramamıştı." Bu, sadece bütün kıtalardaki pazarları birbirine bağlamakla kalmayan, aynı zamanda iktisadi gücü "daha önce -ve belki sonrasında- hiç olmadığı" ölçüde yoğunlaştırarak bu pazarların üzerinde hâkimiyet kuran "olgunlaşmış bir dünya antreposuydu".[39] Flaman tüccar sınıfı, 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sadece Atlantik, Akdeniz ve Baltık'ın kârlı ticaret piyasalarına erişmekle kalmamış, aynı zamanda Flaman Doğu Hindistan Şirketi (*Vereenigde Oostindische Compagnie*, VOC) vasıtasıyla Hint Okyanusu'nda Portekizli tüccarların yerini almayı da büyük oranda başarmıştı (daha fazla ayrıntı için bkz. Yedinci Bölüm). Flamanların dünya ticaretindeki üstünlüğü, her şeyden önce, hem uluslararası ticaretin bu "Doğu-Batı" aksına -metaların ve lüks malların İspanyol Amerikası'ndan, Levant'tan ve Doğu Asya'dan ithal edildiği "canlı ticarete"[40]- hem de Baltık Denizi'nden Akdeniz'e doğru uzanan ve esasen Avrupa'daki dökme mal taşımacılığından oluşan bir "Kuzey-Güney" aksına dayanıyordu.[41] Burada da karşımıza Amerika gümüşünün önemi çıkar, çünkü Flaman tüccarların Asya'da ödeme yaparken ve mal satın alırken kullandıkları temel araç buydu.

Bu insanlık tarihinde daha önce görülmemiş büyüklükte bir ticaret imparatorluğuydu. Bu başarıyı mümkün kılan etkenlerden biri, geç Ortaçağ ve erken modern dönem boyunca Kuzey Hollanda'da ortaya çıkan kapitalist toplumsal ilişkilerin dinamizmiydi. "Türedi cumhuriyetin en değerli varlığı," diye yazar Ronald Findlay ve Kevin O'Rourke, "o dönemde kuşkusuz Avrupa'nın en etkili ve verimlisi olan iktisadi sistemiydi."[42] Robert Brenner'a göre, bu kapitalist atılımın ilk katalizörü, köylülerin (tarıma elverişsiz hale getirilen) ekilebilir boş topraklardan çıkarıldığı, geçimlik araçlarından yoksun bırakıldığı ve piyasaya bağımlı kılındığı, ekoloji belirlenimli "ilk birikim" süreciydi.[43] Fakat Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, kırsal kesimde nüfusun azalmasına yol açmak yerine, Flaman köylüler farklı bir yola, ticarileşmiş tarıma başvurdu. Ticari tarıma doğru bu kayışın ön koşullarından biri, temel gıdaların ithal edilebilme ihtimaliydi. Kuzey Hollanda'da ticarileşmiş tarımın ortaya çıkışı,

Avrupa'daki diğer tahıl üreten bölgelerle -özellikle de 15. yüzyılın ortalarından itibaren Baltık bölgesiyle- yapılan ticaretin büyümesiyle doğrudan bağlantılıydı. Bu sayede Ortaçağ Hollandası'nın çeşitli kasabaları, gelişmekte olan kapitalist tarım ekonomisini "bölgeler arası ticaret ağlarına" bağlayan önemli birer "düğüm noktası" haline geldiler.[44]

Bu açıdan, çağın jeopolitiği de kendi rolünü oynamış olsa da, uluslararası ilişkiler -dış ticaret vasıtasıyla- Flaman kapitalizminin yükselişinde belirleyici bir role sahip oldu. Özellikle, Avrupa pazarlarının o dönemki özgün konfigürasyonunun ürünü olan, Giovanni Arrighi'nin adlandırmasıyla elverişli "sistemik koşullar", erken modern döneme gelindiğinde Alçak Ülkeler'de kök salan kapitalist ilişkilerin başarısı açısından hayatiydi. Bu tür sistemik koşullar, başlangıçta, "çok sayıda failin eylemlerinin [etkileşimsel] neticeleriydi."[45] Arrighi, Flamanlar için "bu sistemik koşulların, Avrupa dünya ekonomisinin bütününde gözlemlenen, tahıl ve deniz ikmal malzemelerine yönelik arz ve talep arasındaki temel zamansal ve uzamsal eşitsizlikten kaynaklandığını" yazar. Çünkü 16. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca ve 17. yüzyılın ortalarına dek, özellikle Batı Avrupa'da, Amerikan gümüşünün akışı ve Atlantik kıyı şeridindeki ülkeler arasında süregiden jeopolitik rekabetin yoğunlaşması nedeniyle, talep "yüksekti ve hızla artıyordu".[46]

Ancak tahıl arzı kısa süre sonra talepteki hızlı artış ve buna eşlik eden Akdeniz'deki kaynakların tükenmesi sonucunda sınırlandı. Sonuç olarak arz, Baltık bölgesinde toplanmaya başladı. Bu koşullar Flaman tüccar topluluğuna, kısmen Hansa Birliği'nin daha önceki gerilemesinin de katkısıyla, Avrupa pazarı üzerinde hâkimiyet kurma fırsatı sundu. "Baltık arzının Öresund üzerinden transferine el atan ve bunun üzerinde sıkı bir denetim kuran" Hollanda, 16. yüzyıl boyunca, "Avrupa dünya ekonomisinin en stratejik özelleşmiş pazarına dönüşecek" olan bir konum işgal etmeye başladı. Bunun karşılığında (aşağıda incelenecek) bağımsızlık savaşları sayesinde "İspanya İmparatorluğu'na tersine çevrilmiş bir mali baskı kurarak daha da güçlendirdikleri, geniş ve istikrarlı bir artık para akışından yaralanır hale geldiler."[47]

Hollanda'nın büyüyen ticari ilişkilerinin, hâkim bir dünya iktisadi oyuncusu olarak ortaya çıkmasının öncesinde ve sonrasına, kırsal kesimde filizlenmekte olan kapitalist üretim ilişkileriyle nasıl etkileşim içine girdiğine burada özellikle değinilmesi gerekir. 11. yüzyılın başlarından itibaren Alçak Ülkeler Avrupa ticareti için merkezî bir düğüm noktası işlevi görmüştü.[48] Bu bölgede kapitalist toplumsal ilişkilerin vaktinden önce gelişmesi açısından hayati olan şey, "kent-kır ortak yaşamının" özgün bir biçimiydi.[49] Aslına bakılırsa, Avrupa içi ve kolonyal ticaretin Flaman kapitalizminin oluşumunda oynadığı rol, araştırmacıların büyük bir kısmı tarafından, Flaman ekonomisini erken modern dönemde Avrupa'nın geri kalanından ayıran yüksek iktisadi büyüme

düzeylerine ve teknolojik gelişmelere dair açıklamalarında vurgulanmıştır.[50] "Avrupa ve sömürge ticaretinin" o dönemde Flaman ekonomisinin gelişimi açısından taşıdığı önem, Jan Lucassen'e göre "ne kadar vurgulansa azdır".[51] O halde, Flaman kapitalizminin gelişmesi ve yeniden üretimi, ilk aşamalarından itibaren, uluslararası koşullara ve gelişmelere kopmaz bağlarla bağlıydı (ayrıca bkz. Yedinci Bölüm).

Ayrıca Hollanda'da ortaya çıkan ve Avrupa temelli feodal dünya pazarına bağlanan kent sanayileri, hammadde ve emek arzı açısından kırsal gelişmeyle yakından ilişkiliydi. Bu tarımsal üretimin büyük bir kısmı, sadece dağıtım ve tüketim merkezleri olarak değil, aynı zamanda giderek daha fazla üretim merkezleri olarak da hareket eden kasaba pazarlarına yönelmişti.[52] Peter Hoppenbrouwers'a göre, 1500 gibi erken bir tarihte, "kırsal nüfusun büyük bir bölümü küçük ölçekli tarımı kentsel taleple bağlantılı, çeşitli ticaret yönelimli yan istihdam biçimleriyle birleştirmişti."[53] Hollanda'da kentsel merkezlerin yüksek yoğunluğu düşünüldüğünde, herhangi bir tekil kasabanın kırsal kesim üzerinde siyasi kontrol kurması, diğer kasabaların tepkilerine neden olacağından son derece güçtü.[54] Bunun, herhangi bir tekil kentsel merkezin siyasi hâkimiyeti altına girmekten kurtulan tarımsal üretim ceplerinin, giderek daha fazla kapitalist yönde gelişmesi, genişlemesi ve konsolide olması gibi bir sonucu oldu.

Kırsal kesimi siyaseten kontrol etme gücünden yoksun olan burjuvazi, etki alanını iktisadi araçlarla genişletmeye çalıştı. Bu da köylü üretimi giderek dünya piyasasına yönelirken kentli tüccar girişimcilerin kırsal sanayilere doğrudan yatırım yaptıkları "proto-sınai" gelişme biçimlerine yol açtı.[55] Sonuç olarak, kentli tüccarlar, sermaye piyasasının erişilebilirliği ve düşük borçlanma maliyetlerinin de yardımıyla, görece erken bir aşamada köylü üretiminin araçlarının denetimini ele geçirdiler.[56] Bu da akabinde "bu tüccar-girişimcilerin büyük üretim yığınlarını şehirlere taşımaya başlamalarını mümkün kıldı. Hollanda'da kapitalizme geçiş için sahneyi hazırlayan kent ile kır arasındaki işte bu özgün ortak yaşamdı."[57]

16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, merkezî Hollanda'daki toplam kırsal emeğin neredeyse yarısı ücretliydi. Guelders nehri bölgesinde, işlerin yüzde 60 kadarı ücretli emekçiler tarafından yapılıyordu ki bu Avrupa'nın en sanayileşmiş bölgelerinde ancak 19. yüzyılda ulaşılabilecek bir orandı. Bir bütün olarak, bu dönemde Alçak Ülkeler'deki toplam iş gücünün muhtemelen üçte birinden fazlası ücret karşılığı çalıştırılıyordu. Bu, İngiltere de dâhil olmak üzere Kuzeybatı Avrupa'nın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında yüksek bir orandı.[58] Kısacası, 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ücretli emeğin az ya da çok piyasaya bağımlı biçimleri, coğrafi olarak eşitsiz olmakla birlikte Flaman ekonominin *yapısal bir özelliği* haline gelmişti.

Dahası, Bas van Bavel'in de belirttiği gibi, 13. yüzyılın başları gibi erken bir tarihte, özellikle kuzeybatı bölgelerinde, "[a]çık, esnek, rekabetçi ve güvenceli toprak ve kira piyasaları" ile toprağın erken metalaşmasına tanıklık etmişti. Bunlar "canlı bir ticaret, palazlanmakta olan pazarlar, bir para ekonomisi ve büyüyen şehirler" gibi kapitalist toplumsal ilişkilerin diğer önemli ön koşullarıyla bir arada bulunuyorlardı. Yine bu diğer ön koşullar da az çok 13. yüzyılda, yani İngiltere'nin kapitalist atılımını tecrübe etmesinden üç yüz yıl kadar *önce* yerleşiklik kazanmıştı.[59] Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bunlar *daha sonra yaşanacak* kapitalizme geçiş sürecinin "kilit göstergeleriydi", çünkü o dönemde Alçak Ülkeler'deki toplumsal ilişkiler kapitalist olmadığı gibi, bir bütün olarak Alçak Ülkeler'deki gelişmenin karakteristik özellikleri de kapitalist değildi.[60] Yine de bu tür gelişmeler, kapitalizmin bu bölgede daha sonraki ortaya çıkışını "hazırlayan [hayati] koşulları" sağladı (ayrıca bkz. Yedinci Bölüm). Bütün bu kanıtların da işaret ettiği gibi, Alçak Ülkeler'in sadece "yüksek oranda ticarileşmiş feodal" bir toplum olduğuna ilişkin iddiaları ayakta tutmak son derece güç gözükmektedir.

Flaman ekonomisinin erken modern dönemdeki dinamizmi de belki en dikkat çekici özelliğiydi. 16. yüzyılın başlarında, Alçak Ülkeler'deki tarımsal emeğin üretkenliği uzak ara Avrupa'nın en yüksek oranıydı. Tarımda çalışan 100 kişi 175 kişiyi doyururken bu oran Avrupa'nın değişik bölgelerinde 100 (Polonya) ile 135 (İngiltere, Fransa, İtalya) arasındaydı.[61] 1510 ile 1795 tarihleri arasında, Hollanda'nın toplam nüfusu iki katına çıkarken, 1510 ile 1810 arasında tarımsal üretkenlik üç katına yükselmiş[62] ve bu artışın büyük bir bölümü 17. yüzyılın ortalarından önce yaşanmıştı.[63] Robert Brenner'ın ulaştığı sonucu kabul etmek akıllıca olacaktır:

> Bu nedenle erken modern dönemde ortaya çıktığı haliyle Flaman ekonomisi, son derece gelişkin bir şekilde kapitalistmiş gibi gözükmektedir. Yönetici sınıfın iktisat dışı zor kullanarak artık çektiği sistemlerin yükünden azadedir... üreticileri özellikle de tarımsal üreticiler bütünüyle piyasaya bağımlıdır ve hayatta kalmak için üretimde rekabete tabidir ... yansıyan sermaye:emek oranlarının yükselmesine, hızlı üretkenlik artışına ve sonunda, ücretler ile daha genel olarak kişi başına düşen gelirin artmasına neden olan yüksek yatırım oranlarına ulaşılmıştır.[64]

Dolayısıyla Brenner'ın kapitalizmi piyasaya bağımlılık olarak gören sınırlayıcı bakış açısıyla bile, kapitalist gelişme, birikimin tamamıyla kök salacağı 1580 yılına dek "sınırlı" ve kısıtlanmış halde kalsa da, Alçak Ülkeler'in 16. yüzyılın başları ile ortası arasında kapitalist bir gelişme yoluna girdiği görülür (bkz. Yedinci Bölüm).[65] İngiliz örneğine çok benzer şekilde (aşağıya bakınız), Alçak Ülkeler'de kapitalist gelişme -hâlâ "tamamlanmamış" ve sınırlı olsa da- tam gelişimi ve konsolidasyonu için gereken sosyo-politik koşulların ortaya çıktığı devrimci çözümün *öncesinde* gözle görülür hale gelmişti.

Bununla birlikte Brenner'ın açıklamasında eksik olan hayati nokta, Alçak Ülkeler'de kapitalizmin gelişmesini ve sistemik konsolidasyonunu kolaylaştıran ayrıksı uluslararası koşullar'dır. Çünkü Flaman İsyanı'nın ortaya çıktığı ve başarılı olduğu *jeopolitik alanı* sistemik olarak mümkün kılan şey, Avrupa'yı sarsan jeopolitik ve askerî mücadelelerdi. Dahası, bu çekişmelerin iktisadi sonuçları, yüksek finans alanında o güne dek devam eden Ceneviz hâkimiyetine son verdi ve Cenevizlilerin yerini Flamanlar aldı. Arrighi'nin belirttiği üzere, "Avrupa'da yüksek finans alanında Ceneviz hâkimiyetinin zayıflaması," Cenevizli finansörlerin ayrılmaz bağlarla bağlı olduğu "İspanyol İmparatorluğu'nun gücünün giderek aşınması ve Ceneviz-İber ittifakının dağılması, Flaman kapitalizminin talihini açan, giderek tırmanan rekabetçi güç mücadeleleri bağlamı dışında anlaşılamaz."[66] Bu uluslararası ortam, Hollanda'nın kapitalist gelişmesinin "bileşik" karakteri açısından da hayatiydi, zira Flamanlar Cenevizlilerin (borsa) ve Venediklilerin (tekeller ve Hollanda'nın en önemli yenilikçi sentezi olan VOC'nin temelini oluşturacak kurumsal önceller) öncülüğünü yaptığı protokapitalist örgütlenme ve kurumların daha önceki biçim ve yöntemlerini kaynaştırmıştı. Flamanlar aynı zamanda Venedik ve Ceneviz tüccar sermayesinin sermeye birikimine yönelik farklı stratejilerini de bir araya getirdiler: Birincisi, devlet oluşumu ve savaş açısından kendi kendine yeterliliğe dayanan bölgesel bir konsolidasyonla, ikincisiyse, yabancı hükümetlerle siyasi mübadele ilişkisine dayanan dünya çapında bir genişlemeyle karakterize olmuştu.[67] Bütün bunlar Hollanda devletinin 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılda dünyanın hâkim iktisadi gücü olarak ortaya çıkışının ayrılmaz unsurlarıydı.

Flaman İsyanı'nın Oluşumu

16. yüzyıldaki mutlakıyetçi devlet inşası, hanedanlar arası çatışma ve savaşlar tarafından belirlenen bir dönemdi. Bu yüzyıl içinde Avrupa'da geniş ölçekli askerî harekâtların yaşanmadığı sadece 25 yıl vardı. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, silahlı çatışmalar feodal üretim biçimine mündemiçti. Çünkü savaş, kapitalist toplumsal ilişkilerin mümkün kıldığı iktisadi dinamizmin bulunmadığı koşullarda, "feodalizm altında herhangi bir yönetici sınıf için mevcut artık çekimini genişletmenin olası en akılcı ve hızlı biçimiydi."[68] Bunun nedeni, feodal üretim ilişkilerinin hem köylüyü hem de lordu emekten tasarruf sağlayan teknolojileri uygulamaya koyma konusunda pek az teşvik etmesiydi.[69] Bunun yerine lordların çıkarları, zor kullanarak daha fazla artık çekmekte yatıyordu. Bu köylüleri geçimlik sınırlarına kadar zorlayarak ya da diğer lordların yurtluklarını ele geçirerek yapılabilirdi. İkinci yol, lordların kendi aralarındaki bir jeopolitik birikim süreciyle, yani savaşın belirlediği bir devlet oluşumu süreciyle sonuçlandı.[70] Bu sürecin sonunda ayakta kalan lordlar, mutlakıyetçi devletin temellerini oluşturdu. "*Feodal hâkimiyetin yeniden kullanıma sokulmuş ve yeni-*

den güçlendirilmiş bir aygıtı"nı[71] temsil eden erken modern Avrupa'daki mutlakıyetçi devlet sistemi, jeopolitik birikimin sistemik zorunlulukları tarafından belirlenmeye devam etti. Bu halihazırda kapitalizme geçmekte olan devletlere eşlik eden, yeni ortaya çıkan rekabetçi sermaye birikimi mantığıyla etkileşime girdi, hatta bazı örneklerde kaynaştı. Bu dönemde görülen yaygın savaş hali, kısmen bu durumla açıklanabilir.[72]

Bu sürekli savaş çağını böylesine şiddetli kılan şey, Avrupa'yı kuşatan feodal üretim ilişkilerindeki genel krizdi. Dönem boyunca süregiden silahlı çatışmalar, sadece feodal üretim biçiminin normal yapısal dinamiklerinin -jeopolitik birikim eğiliminin- değil, daha ziyade yönetici sınıfın yeniden üretim sürecinin bizatihi krize girmiş ve tehdit altında olmasının bir sonucuydu. Bu döneme gelindiğinde feodal sistem (Avrupa içinde) daha fazla *içsel* genişleme gösterebileceği bütün olasılıkları fiilen tüketmişti. Bu, sonuçta senyörlük gelirlerinde keskin bir düşüşe neden oldu. Bu düşüş vebanın yol açtığı demografik krizle daha da hızlandı ve köylü isyanlarında ve daha genel olarak sınıf mücadelelerinde dramatik bir artışla sonuçlandı (bkz. Üçüncü Bölüm).[73] Bu vahim durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklanan süreklileşmiş jeopolitik tehdit tarafından "üst belirlendi" ve daha da ağırlaştırıldı (bkz. Dördüncü Bölüm). Bu koşullar altında, hem yönetici sınıf içi mücadeleleri hem de köylü ayaklanmalarını ezmeye yönelik aralıksız girişimleri içeren neredeyse süreklileşmiş savaş hali, sosyolojik bir "zorunluluktu".

Bu nedenle, feodal-mutlakıyetçi Avrupa'nın eşitsiz ve bileşik gelişiminin kökleri, çoğunlukla mantıki ifadesini dinî ihtilaflarda bulan jeopolitik birikimin teritoryal genişlemeye yönelik bu dinamiğinde yatıyordu. O halde, söz konusu savaş çağına Reform ve Karşı Reform devletleri arasındaki, "jeopolitik çekişmeleri asla başlatmamış olmakla birlikte sık sık şiddetlendiren ve ağırlaştıran ve bu çekişmelerin çağdaş ideolojik dillerini sağlayan"[74] dinî çatışma damgasını vurmuş olduğundan, Flaman İsyanı'nın derin dinî izler taşıyan devletler arası bir rekabet ve savaş potasında dökülmüş olması şaşırtıcı değildi.

Dinin, dönemin jeopolitiğinde kendisini her yerde gösteren böylesi bir rol oynamış olması, kapitalizmin aksine dinin ideo-politik gücüyle desteklenmiş, *iktisat dışı* müeyyidelerle işleyen kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin yapısal özgüllükleriyle açıklanabilir. Feodal-mutlakıyetçi Avrupa'da din, siyasi otorite ve meşruiyetin ana kaidesini oluşturuyordu. "Siyasi meşruiyet iddiası," diye belirtir Michael Braddick, "kısmen gerçek dinin müdafaasına dayandırılıyordu."[75]

Katolik Kilisesi, feodal sistemin temel ideolojik dayanaklarını sağladığından, sisteme yönelik her saldırı zorunlu olarak Kilise'ye de yöneltilmiş oluyordu. Iva Schöffer, Resmî Roma Katolik Kilisesi, "mevcut toplumun ayrılmaz bir parçası" ve "otoriteyle sıradan insanlar arasındaki aracılardan biri olduğundan,

yanlış giden her şey için din adamları suçlanıyordu. Sefalet, işsizlik, enflasyon, vergiler, yolsuzluk, bütün bunlar ... din adamları ve kiliseyle ilgiliymiş gibi gözüküyordu" diye yazar.[76] Bu nedenle, 1560'larda Hollanda'da ortaya çıkan muhalif hareketlerin temel ideolojik çerçevesini Reform oluşturuyordu. Flaman siyaseti ve toplumu, "Flaman toplumunun görece açık olması, kentleşme düzeyi ve Avrupa'daki hem maddi mal hem de fikir alışverişinin düğüm noktasındaki stratejik konumu"[77] düşünüldüğünde, Reform ideolojilerinin uluslararası alanda yayılmasında bilhassa hassastı. Bu nedenle 1566 Flaman İsyanı, Avrupa'yı kasıp kavuran daha geniş bir uluslararası dinî-siyasi hareketin ayrılmaz bir parçasıydı.[78] Ayrıca kökenleri ve yarattığı etkiler açısından kesinlikle uluslararası bir niteliğe sahipti. Aslına bakılırsa, pek çok tarihçi Flaman İsyanı'nı İspanyol zulmüne karşı ulusal bağımsızlık mücadelelerinin erken bir örneği olarak görmüştür.[79] Örneğin Kardinal Granvelle şöyle yazmıştı:

> Buradaki insanların hepsi, bu eyaletlerdeki bütün İspanyollara karşı hoşnutsuzluk sergiliyorlar. Bu birisinin onları İspanya'ya tabi kılmak ve İspanyol tacına bağlı İtalyan devletleriyle aynı duruma düşürmek isteyebileceği kuşkusundan kaynaklanıyormuş gibi gözüküyor.[80]

Sadece sosyo-ekonomik kaygılara indirgenmesi mümkün olmasa da, Reform ve Karşı Reform'un (jeo)politiği, kapitalist ve feodal toplumsal güçler arasında ortaya çıkmakta olan mücadeleyle "birleşme eğilimine" girmişti. Çünkü daha gelişmiş bölgelerde yönetici sınıflar Katolik dünyası üzerinde halihazırda hâkimiyet kurmuş ve dolayısıyla onun kontrolünden kaçma ihtiyacı duymazken, Reform, feodalizmin en zayıf olduğu bölgelerde gelişmişti.[81] Erken modern Avrupa'da dinî farklılığın tomurcuklanması ve bunun yarattığı (jeo) politik sonuçlar, bu nedenle yeni doğan burjuva düzenlerini feodal gericiliğin kaleleriyle karşı karşıya getiren, daha geniş bir sosyo-ekonomik ve siyasi eşitsizlik eksenine yerleşmişti.

Dolayısıyla Feodal İspanya ile yeni kapitalistleşen Hollanda'nın takip ettiği farklı sosyo-ekonomik gelişme güzergâhları, Flaman İsyanı'nın çıkmasının yapısal bir ön koşuluydu. Reform'un en çok, isyanın çıkışı ve sonraki gelişimi üzerinde orantısız bir rol oynayan, yüksek düzeyde kentleşmiş ve daha az feodal Batı Hollanda'da destek bulmuş olması bir tesadüf değildi.[82] Burada, diğer kentleşmiş bölgelerle birlikte, yükselen kentli orta sınıfların geleneksel dinî pratiklere meydan okumaya başladıkları, uzun süreli bir "kültürel özgürleşme" süreci yaşanmıştı. Bu kentli orta sınıf, isyanda hayati bir rol oynayacaktı.[83] Habsburgların Hollanda'yı yutması ve birleştirmesi, kısmen "savaşla ilişkili basınçların yokluğu" nedeniyle 1540'lara kadar görece pürüzsüz bir süreç olarak ilerlemiş olsa da, 1551 yılında Avrupa Kıtası üzerinde hegemonya kurmaya yönelik Habsburg-Valois-Osmanlı savaşlarının yeniden alev alması, Flamanların

Habsburg idaresinden duydukları hoşnutsuzlukların şiddetlenmesi açısından önemli bir etken olmuştu.[84]

1566 yılında Habsburglara karşı başlayan Flaman İsyanı'nın içinde geliştiği bağlam,[85] Habsburgların Fransa-Osmanlı ittifakına karşı uzun bir süredir devam eden mücadelelerinden kaynaklanan mali-askerî baskıların ürünüydü.[86] O döneme kadar, Avrupa hegemonyasına yönelik Habsburg-Valois rekabeti, esasen İtalya Yarımadası'na odaklanmıştı. Ancak 1530'ların sonlarına gelindiğinde, Fransa fiilen İtalya'dan çıkarılmıştı. Fransa Kralı I. François çatışmayı genişletme niyetiyle, İspanya İmparatoru V. Charles'ı kendisini takip etmeye zorlayarak askerî sahneyi Hollanda sınırına kaydırdı. Sonuç olarak, Hollanda eyaletleri Brüksel'deki rejimin giderek artan para, asker ve levazım taleplerine maruz kaldılar ve bu durum "Habsburg Tacının Hollanda eyaletlerine mali, lojistik ve stratejik açıdan sağlıksız bir şekilde bağımlı hale gelmesine" yol açtı.[87] Fransa ve Osmanlılarla olan ihtilafın uzaması, Flaman kaynaklarını kurutan esas mecra ve Habsburglara karşı büyük bir öfke kaynağı haline geldi. Israel'in de belirttiği gibi:

> [Habsburg] İmparator[u], kendisi açısından hayati olan ama Hollanda ile pek de ilgisi olmayan amaçların peşinde, Hollanda'yı düzenli olarak esas stratejik istihkamı ve kaynağı olarak kullanıyordu. ... Verilen borçların haddinden fazla genişlemesiyle, 1557 yılında 1544'teki düzeyinin yedi katına ulaşan güvencesiz bir açık oluştu.[88]

Habsburgların Hollanda'ya dayattığı yüksek vergilendirme seviyeleri ve merkeziyetçi politikalar, yerli seçkinler arasında önemli bir şikâyet kaynağıydı. İsyanda etkili olan bir değer önemli meseleyse, bir taraftan II. Philip'in Katolik mutlakıyetçi devlet inşa projesinin, diğer taraftansa Flaman muhaliflerinin savunduğu daha "komünal, federal ve anayasal devlet"in temsil ettiği devlet egemenliği mefhumları arasındaki karşıtlıkla ilgiliydi.[89] Böylece, Avrupa'daki gelişmenin, konjonktürel jeososyal sonuçları tarafından kırılarak yansıtılan uzamsal-zamansal eşitsizliği, Flaman İsyanı'nın ortaya çıkmasında önemli bir etken haline geldi. Çünkü Hollanda üzerindeki mali baskıların savaş nedeniyle artması, İspanyol Tacının yeni ele geçirdiği eyaletleri Habsburg Hollandası'nın geri kalanıyla bütünleştirmeyi amaçlayan yöntemlerine ve merkezî hükümetin kendi üzerine aldığı yetkilere karşı duyulan derin öfkeyi daha da arttırdı.

Bütün bunların nihai sonucu, Flaman nüfusu arasında 1566 Nisanında aşağı soyluluğa mensup 200 kişinin, vali Parmalı Margaret'tan katı sapkınlık karşıtı yasaları yumuşatmasını rica etmek üzere Brüksel'de bir yürüyüş düzenlemesiyle başlayan açık bir isyan oldu. İsyanın açılış sahnesi olan, Flamancada *Beeldenstorm* olarak bilinen bir ikona kırıcılık dalgası, Güney Hollanda'ya yayıldı. Devrimcilerin temel bileşenlerinden birini oluşturan yoksullar ve "orta sınıf" arasında kendiliğinden eylemler görüldü.[90]

Başlangıçta Flaman soyluları isyanı yatıştırmak üzere harekete geçtiler ve Alva Dükü'nün Alçak Ülkeleri cezalandırmak üzere İspanyollar tarafından desteklenen 10.000 kişilik bir ordunun başında ülkeye gelmesinden altı ay önce isyanın bastırılmasını sağladılar. Fakat Alva'nın başlattığı terör, Flaman yüksek soylularını es geçmedi. Alva'nın Flaman toplumunun bütün kesimlerine yönelik şiddetli baskı ve dinî eziyetlerinin ortasında, Flaman soylularından bazıları İspanyol yönetimine karşı açık isyana katılmaya karar verdi. Orangelı William'ın 1568'de Alva'yı mağlup etmek üzere düzenlediği başarısız askerî sefer, isyanın bu aşamasının bir örneğiydi.[91] İsyanın ikinci aşamasının kıvılcımı, 1572 Nisanında, İngiltere'deki üslerinden Kraliçe I. Elizabeth tarafından kovulan "Deniz Dilencileri"nin küçük liman kasabası Brill'i ele geçirmesi ve Hollanda ve Zeeland'daki kent merkezlerine yayılan bir dizi ayaklanma başlatmasıyla çakıldı. İsyan sırasında başka pek çok kasabada da dinî radikalleşmeden, askerî mücadelelerden ve devrimci kamp içindeki toplumsal çatışmalardan oluşan karmaşık ve eşitsiz bir örüntüye sahip kent ayaklanmaları yaşandı. Bu, isyanın Flaman eyaletlerinde bir kara savaşı, daha sonra 1590'lardaysa büyük oranda Avrupa'nın dışında, sömürgelerde yaşanan bir deniz savaşı biçimini alan askerî niteliği daha yoğun bir aşamaya geçmesine neden oldu.[92]

Kuzey Flaman eyaletlerinin bu dönemde ayakta kalması, kısmen II. Philip'in askerî kaynaklarını İngilizlere ve Fransızlara karşı yönlendirme kararının ve İspanyol monarşisinin Akdeniz'de Osmanlı tehdidiyle meşgul olmaya devam etmesinin ürünü olan elverişli jeopolitik koşullara bağlıydı.[93] Flamanlara karşı İspanyol askerî seferinin bir dizi önemli uğrağında, II. Philip, Hollanda'daki İspanyol harekâtlarının zararına olacak şekilde önceliği Akdeniz'de Osmanlılara karşı sürdürülen mücadeleye verdi. 1572'de Flaman asilerin kuzeydeki istikrarlı ilerleyişi karşısında Alva, II. Philip'ten bu stratejik öncelikleri değiştirmesini rica etti:

> [Osmanlılara karşı] İttifak için harcanan her şey boşa gidiyor. ... Burada harcadıklarımızla ilgili konuşulduğunu duyduğum zaman kafamı duvarlara vuruyorum, çünkü Hıristiyanlığa zarar verenler Türkler değil sapkınlar ve onlar çoktan kapıya dayandılar bile.[94]

Alva'nın yakarmalarına rağmen Philip gidişatı değiştirmeyi reddetti ve kaynakları Akdeniz sahnesine akıtmayı sürdürdü.

Sonunda, İspanyolların adamlarını ve kaynaklarını diğer askerî sahnelere yönlendirme çabaları, Flaman İsyanı'nın başarısında hayati bir rol oynadı.[95] Immanuel Wallerstein'in belirttiği gibi, "1559 sonrasında İspanya, Fransa ve İngiltere birbirlerini dengelediği için, Hollanda kendi kimliğini ortaya koyabilecek ve İspanyol boyunduruğundan kurtulabilecek toplumsal alanı bulabildi."[96] Bu anlamda, Avrupa'daki askerî güç dengesi, Hollanda'da mücadele eden

sınıf güçleri arasındaki dengeyi Flaman devrimcileri lehine bozdu. Özellikle Flamanların Fransız Huguenotlarından kayda değer bir askerî destek gördükleri 1568 ve 1572-73'te, Flaman İsyanı'nın gidişatı üzerinde hayati bir rol oynayan Fransız Din Savaşları da bunu teyit eder.[97] 1573 yılında Fransa'da barış imzalanmasının ardından, Comte de Montgomery, "fena halde baskı altında olan" Orangeli William'a yardım etmek üzere Hollanda'ya Huguenotlardan ve İngiliz askerlerinden oluşan bir birlik gönderdi. Ağustos ayında, "İngiliz, İskoç, Fransız ve Flaman" bölüklerinden oluşan çok uluslu bir güç St Geertruidenberg'e saldırarak, İspanyolları mağlup etti ve burayı isyancılar tarafından ele geçirilen ilk şehir haline getirdi. Bu çok uluslu güç, daha sonra Leiden'ı İspanyol kuşatmasına karşı başarılı bir şekilde savunmaya gitti ki bu, "Flaman İsyanı'nın tarihinde belirleyici bir uğraktı".[98]

Kısacası, konjonktürdeki jeopolitik ilişkilerin özgül konfigürasyonu, kazanılan zaferde merkezî bir yere sahip olduğundan, isyanın jeopolitik bağlamı, hem kökenleri hem de sonuçları açısından temel bir önem taşıyordu. Karşılığında, isyan da süreç içinde onları yeniden bir araya getirerek ve oluşturarak bu jeopolitik dinamikleri geri besledi. Zira isyan, İspanya'nın kaynaklarını önemli ölçüde ve sürekli bir şekilde kuruttu, Habsburgların Avrupa Kıtası'nda hegemonya kurma gayretlerini tarumar etti ve böylece İspanya'nın büyük bir güç olarak gerilmesine neden oldu. "Emperyal merkez zayıflayınca, ortaya çıkmakta olan Avrupa güç dengesini kurumsallaştıran Westphalia Barışı'na dek savaşlar ve ayaklanmalar hızla çoğaldı."[99]

Yaklaşık 80 yıl süren çatışma ancak 1648 yılında, Hollanda Cumhuriyeti'ni oluşturacak yedi kuzey eyaletinin egemenliğini tanıyan Westphalia Antlaşması ile sona erdi. O vakte gelindiğinde, Hollanda Cumhuriyeti bir tüccar oligarşisi biçimini alan, kapitalist gelişmenin optimizasyonu açısından elverişli sosyopolitik koşulları yerleştiren bir burjuvazinin kesin hâkimiyeti altına girmişti. Yerli burjuvazi isyana öncülük etmekte pek az rol oynamış olsa da, devrimin *etkileri* onu kapitalist üretim biçiminin hâkim olacağı sosyo-politik koşulları yaratan "burjuva devrimlerinin" erken bir örneği haline getirdi.[100]

Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde İngiliz Devrimi

İster 1640-51 arası İngiliz İç Savaşları'nı, isterse 1640'tan 1688'e uzanan bütün bir dönemi kapsadığı düşünülsün, İngiliz Devrimi'nin kökenleri üzerine, muazzam zenginlik ve çeşitlilikte bir yazın ortaya çıkmıştır. Fakat az sayıda istisna dışında[101] "bu yazının neredeyse tümü," Halliday'in de belirttiği üzere, "sanki İngiltere sadece bir ada değilmiş de Avrupa'nın geri kalanının siyasi, iktisadi ve entelektüel dünyasından bütünüyle ayrı, kapalı bir entiteymiş gibi kaleme alınmıştır."[102] Bununla birlikte, İngiltere'nin bir parçası olduğu ulusla-

rarası yapı ve bağlam, devrimci tecrübesinin nedensel ve imgesel koordinatlarında kritik bir rol oynamıştır.

Avrupa'yı ve ötesini sarsan çalkantılar, isyanlar ve savaşlarla dolu "genel bir kriz" çağında İngiliz Devrimi'nde yaşanan olayların vuku bulmuş olması, devrimin ana nedensel kaynakları açıklanırken nadiren hesaba katılmıştır. Fakat İngiltere'deki olayların bu uluslararası bağlamı, o dönem yaşayanların gözünden pek kaçmamıştı.[103] 1649'da Fransa'da yaşayan İskoç bir sürgün olan Robert Mentet de Salmone, İngiliz Devrimi'ne ilişkin çalışmasının önsözünde, Avrupa'nın "yaygın bir şekilde savaşa tutuşan ülkelerin perişanlıklarının" damga vurduğu bir "Demir Çağ"dan, "içinde gerçekleşen büyük ve tuhaf devrimleriyle", "hem Doğu'da hem de Batı'da sık görülen... isyanlarıyla" ünlü bir dönemden geçtiğini belirtmişti.[104] Benzer şekilde 1643 Ocağında, İngiliz İç Savaşı'nın patlamasından kısa bir süre sonra, Protestan bir vaiz olan Jeremiah Whitaker, Avam Kamarası'nı şöyle uyarıyordu: "bunlar sarsıntı günleri ... ve bu sarsıntı evrensel: Palatina, Bohemya, Almanya, Katalonya, Portekiz, İrlanda, İngiltere."[105]

Bu nedenle İngiliz devletini kuşatan kriz, doğası ve kapsamı itibarıyla Avrupa'nın -belki de bütün dünyanın- kriziydi. İngiliz-Britanya Devrimi'nin hem uzun vadeli (yapısal) hem de anlık (konjonktürel) nedenlerinin sosyo-ekonomik, ideolojik ve siyasi kökleri, bütün aşamaları boyunca (1640-42, 1688 ve 1745) kati surette uluslararasıydı. Peki İngiliz Devrimi'ne yol açan uluslararası ve ülke içi koşulların etkileşimini nasıl anlamalıyız?

İngiliz Devrimi'ni Yeniden Keşfetmek

Revizyonist tarih yazımının temel akidelerinden biri olan[106] Stuart monarşisinin ülke içindeki durumunun gayet istikrarlı olduğu fikri, özellikle de Avrupa'da o dönemde hâkim olan ve İngilizlerin hiç de bağışık olmadığı daha genel kargaşa hesaba katıldığında son derece hatalıdır. Dahası, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca İngiliz toplumu, uzun bir iktisadi istikrarsız döneminde ve toplumsal gerilimlerin şiddetlenmesine neden olan hızlı bir sosyo-ekonomik ve demografik değişim geçirmişti. İngiliz tarım ekonomisinin 16. ve 17. yüzyıllardaki durumunu inceleyen Peter Bowden, 1620'lerden 1640'lara kadar olan dönemin, "İngiltere için ölçüsüz güçlüklerle dolu ... belki de ülkenin içinden geçtiği en korkunç yıllar" olduğu sonucuna varır.[107] Bu, "o dönemde yaşayanların, en azından 'yirmilerden itibaren' başlayan bunalım nedeniyle, bir halk isyanı tehdidinin farkında oldukları"[108] raddeye kadar tırmanan, yoğun toplumsal huzursuzluğun ve sınıf çatışmasının (David Underwood'un 1560 ile 1640 yılları arasındaki yılları tarif ettiği şekliyle, süreklileşmiş bir "düzen krizinin")[109] damgasını vurduğu bir dönemdi.

İngiliz İç Savaşı'na (1640-51) doğrudan yol açan olaylar iyi biliniyor. 1640'ta ilerlemekte olan İskoç kuvvetlerinin askerî basıncı altında, Kral I. Charles 11 yıl önce dağıtılmasının ardından parlamentoyu ilk kez topladı. Charles hükümdarlığının büyük bir kısmında, kıtadaki Katolik monarşileri örnek alan, benzer Karşı Reform politikalarının hayata geçirildiği bir mutlakıyetçi monarşi inşa ederek, Taca olan sadakati güçlendirmeye çalışmıştı. Bu, Stuart monarşisinin ülke içindeki meşruiyetini tehdit eden 1620'lerdeki savaşlarda (1625-30 İngiltere-İspanya ve 1627-1629 İngiltere-Fransa Savaşları) sergilediği askerî etkisizliğin ve zayıflığın neden olduğu bir zorunluluk olarak görülüyordu. Bu savaşlar vasıtasıyla, Avrupa Kıtası'nı saran şiddetli siyasi ve dinî ihtilaflar, İngiltere'nin kendi siyasi yapılarına da nüfuz etti. "İngiltere siyasetinin 1629-30 nedeniyle kutuplaşması," diye belirtir J.L. Reeves, "savaşın basıncı altında uluslararası siyasetin kutuplaşmasının bir veçhesi olarak görülebilir."[110]

Stuart devletinin, jeopolitik ölçekte, kıtadaki mutlakıyetçi Katolik rakiplerin dengi olmadığı giderek daha açık bir şekilde görülüyordu. İngiltere'nin "Avrupa'daki savaşlarda uğradığı başarısızlık, ülke içindeki isyan ve iç savaş ortamını" bu bağlamda hazırlamıştı.[111] Bu nedenle Avrupa'da devlet inşasının, özgün bir "dışsal zorunluluk kamçısı" etkisi yapan tarihsel eşitsizliği ve bu eşitsizliğin askerî sonuçları, İngiliz İç Savaşları'nın patlak vermesinde hayati bir yere sahipti. "İngiliz toplumsal devrimi üzerinde hiç etkisi olmadığı, İngiliz siyasi devrimini ise pek az etkilediği"[112] iddiasının aksine, uluslararası askerî baskılar İngiliz Devrimi'nin ortaya çıkışında belirleyici rol oynadı. Otuz Yıl Savaşı'nın kendisi, Avrupa Kıtası'ndaki toplumsal gelişmenin eşitsizliğinin bir ürünüydü. Bu açıdan, savaştaki "siyasi cephelerin ve güç koalisyonlarının", çatışmaya dâhil olan devletler arasındaki derin gelişimsel farklılıkları yansıttığı,[113] "ideolojik ihtilaf içindeki iki uygarlığa verilebilecek bir örnek"ti.[114]

Genel olarak konuşacak olursak, savaş Avrupa'nın (feodal açıdan) en az gelişmiş ama yine de kapitalizme doğru ilk hamlelerini yapmaya başlamış bölgelerini -özellikle Hollanda, İngiltere ve Bohemya'yı- feodalizmin en fazla kök saldığı bölgelerle -bilhassa İspanya ve Kutsal Roma İmparatorluklarıyla- karşı karşıya getirmişti.[115] Bu açıdan 17. yüzyıl Avrupası'nın içinden geçtiği "genel kriz"in kökleri, feodal bir ekonomiden kapitalist bir ekonomiye sürüncemeli geçişte yatıyordu.[116] "Din Savaşları ve Otuz Yıl Savaşı biçimini alan sistem çapındaki jeopolitik birikim girişimleri", gelir dağılımı üzerine verilen, şiddetli ama farklılaşmış sınıf çatışmalarının ürünüydü.[117]

Hollanda ve İspanyol Habsburgları arasındaki mücadele dışında, bu gelecek vaat eden burjuvazinin feodal aristokrasiye baş kaldırdığı basit bir vaka değildi, zira Alman topraklarının her yerinde burjuvazi içinde içsel bölünmeler bulmak mümkündü.[118] Fakat savaşın iktisaden dinamik bir bölge olan Bohemya'da çıkan, Alman Habsburglarına yönelik bir isyan sonucunda tetiklenmiş olması

da tesadüf değildi. Hızlı bir iktisadi gelişmeye sahne olan 16. yüzyıl Bohemyası, Avrupa'daki en zengin gümüş madenine ev sahipliği yapıyordu. Bohemya kırsalında, bölgenin feodal karakterini zayıflatmaya ve "üretimi prangalarından kurtarmaya" başlayan sosyo-ekonomik değişimler çoktan yaşanmaya başlamıştı bile.[119]

Bu esnada, Tudor döneminde (özellikle 1529 ile 1547 arasında) mutlakıyetçi devlet inşasına yönelik başarısız girişimler ve Elizabeth'in kıta tipi bir monarşi geliştirmeye dair bütün tutkularını bir kenara bırakması, İngiliz monarşisini savaşmak için gerekli kaynakların toplanmasında, çaresizce parlamentoya bağımlı kılmıştı.[120] Stuart devleti, askerî ve mali etkililik açısından, kıtadaki rakiplerine kıyasla geri kalmıştı. Stuart krallarının, önce I. James, ardındansa I. Charles'ın merkeziyetçi girişimleri, onları İngiltere'nin parlamentoya büyük ölçüde hâkim olan güçlü toprak sahibi sınıflarıyla doğrudan bir çatışmaya sürükledi, zira toprak sahipleri yeni vergileri kabul etmek ya da maliye politikası üzerindeki kontrollerinin bir bölümünden vazgeçmek zorundaydı. Bu sınıf, önceki yüzyıl içinde giderek daha fazla kapitalist bir yönelime girmişti, zira "İngiliz büyük toprak sahibi sınıfları, zaman içinde siyasi-askerî örgütlenmenin ekâbir formundan vazgeçmiş, kiracılarıyla olan ilişkilerini ticarileştirmiş, malikânelerini akılcılaştırmış ve saraydan yararlanmış, ama ona bağımlı hale gelmekten kaçınmıştı".[121]

Taç ile parlamento arasında yaşanan, savaşın nasıl finanse edileceğine ilişkin çatışmalar, I. Charles'ın 1629'da parlamentoyu ilk kez dağıtmasının temel nedenlerinden biriydi. 1625-29 döneminden çıkarılabilecek sonuçlardan biri, savaş icrasının devlette reform yapılmadan imkânsız olduğu ve reform yapmak için de mali açıdan tükenmiş bir hükümetin barışa ihtiyaç duyduğuydu. Ancak savaştan uzak durma çabaları, I. Charles'ın Anglikan ayinlerini İskoç Presbiteryen Kilisesi'ne dayatma girişiminin sonucu olan 1637-40 İskoç isyanıyla kaçınılmaz bir şekilde kesintiye uğradı. 1640 İskoç istilasıyla birlikte, Avrupa'daki askerî ihtilaf yeniden İngiltere'ye taşınmış oldu. Jonathan Scott'tan alıntılayacak olursak:

> İspanya ve katolik İrlanda ile ilişkilendiren, katolikleştirme peşindeki bir kral, kendisini İngiliz ve İskoç Protestan tebaasından uzaklaşmış halde buldu. Otuz Yıl Savaşı'nın Stuart kralları üzerindeki ideolojik etkisinin askerî sonuçlarından biriydi bu. 1637-60 döneminde, reform ile karşı reform arasındaki askerî mücadele, Britanya topraklarına taşındı. Bunu Kıta Avrupası'nın askerî müdahalesinin takip etmemiş olması, sadece büyük güçlerin yirmi yıldan daha uzun süren savaşın ardından tükenmiş olmalarının sonucuydu.[122]

Uzun 16. Yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-Habsburg büyük güç rekabetinde (bkz. Dördüncü Bölüm) olduğu gibi, İngiltere'de kapitalizmin daha fazla gelişmesi ve konsolide olması da yine, İngilizlere belirli (ama geçici) bir jeopolitik yalıtılmışlık imtiyazı sunan Avrupa Kıtası'ndaki askerî çatışmaların

dinamiklerine ve yönüne bağlıydı. Bu çatışmalar modern devlet inşa pratiklerinin ve sosyo-ekonomik gelişmenin hızla ilerleyebileceği jeopolitik alanı sundu. İngilizlerin "Katoliklik" karşısında duyduğu yaygın korku, bu uluslararası arka plan çerçevesinde anlaşılmalıdır, çünkü Avrupa'da Karşı Reform'un başını Katolik İspanya çekiyordu. Aslına bakılırsa, parlamentodaki muhaliflerin çoğunluğu, özellikle de Amerika ile yapılan sömürge ticaretiyle uğraşanlar, dış politika yönelimleri açısından "militan bir şekilde İspanya karşıtıydılar".[123] Sonuç olarak Avrupalı Katolik güçlerin (askerî olmasa da) ideolojik tehditleri, açık ve mevcut birer tehlike addediliyordu.

Parlamentonun yeniden toplanması, parlamenterlerin giderek "Katolik yanlısı" ve otokrat bir nitelik kazanan Taca karşı kendi siyasi iktidarlarını yeniden tesis etmeye çalışmaları, I. Charles'ın ise yersiz parlamento müdahalesi olmadan sahip olduğunu düşündüğü monarşik yönetme hakkını savunmak istemesi sonucunda siyasal mücadeleler alanında bir fırtına kopardı. 1641 Ekiminde çıkan İrlanda ayaklanması, ayaklanmayı bastıracak askerî güçlerin parlamentonun mu yoksa Tacın mı denetiminde olacağı sorusunu gündeme getirerek ateşi daha da körükledi.[124] Devlet egemenliğine ilişkin birbirinden özü itibarıyla farklı iki kavrayışı temsil eden Taç ile parlamento arasındaki bu çözülmesi mümkün olmayan çatışmaların nihai sonucu, 1642 yazında patlayan iç savaş oldu.

Britanya Devrimi'nin Oluşumunda Toplumsal Güçler

İç Savaş'ın geleneksel Marksist açıklamaları, İngiliz Devrimi'nin ilk aşamasının, yani 1640'taki "Büyük Devrim"in ortaya çıkışındaki sınıf çatışmalarının karakterini incelerken, gelişen bir burjuva sınıfı olduğunu düşündükleri, yükselmekte olan *gentry*'nin rolüne odaklanmıştır.[125] İç Savaş'ın iki tarafı, parlamentoya bağlı kuvvetler ve kralcılar, bu nedenle uzlaşmaz çelişki içindeki üretim biçimlerini, yükselmekte olan bir kapitalizm ile gerileyen bir feodalizmi temsil eden, birbirine karşıt iki sınıfın temsilcileri olarak görülmüştür.

Bu yorum, daha çağdaş tarih yazımının bulguları karşısında tutunamamış ve büyük oranda terk edilmiştir.[126] Bu yaklaşımın sorunlarından biri, yükselmekte olan kapitalist burjuvazinin karşısına çıkan, belirgin bir feodal sınıfın süregiden mevcudiyetinin tespit edilmesindeki güçlüktü. Çünkü İngiliz İç Savaşı dönemine gelindiğinde, Brenner'a göre, yönetici sınıflar "gelişmiş ve geri kalmış sektörler arasında keskin bir şekilde ikiye bölünmüş olmaktan ziyade, büyük oranda –elbette aynı biçimde olmasalar da– rekabetçi rantlar ödeyen ticari çiftçilere bağımlı olma anlamında kapitalisttiler."[127] Bazı Siyasal Marksistlere göre, İngiliz toplumunun hızla İç Savaşlar'a giden süreçte özünde kapitalist olması, İç Savaşlar'dan Şanlı Devrim'e uzanan sürecin burjuva ya da kapitalist bir devrimin başlangıcı olarak sınıflandırılması sorununu gündeme getirir.[128] Fakat Brenner'ın devrim öncesi İngiliz toplumunu bu denli eksiksiz

bir kapitalist dönüşüm geçirmiş gibi resmetmesi, çok fazla su kaldırmaya devam etmektedir.

Örneğin Henry Heller, 'Kuzeybatı İngiltere'deki soyluluğun feodal tepkinin ileri karakolu olarak kaldığına ve bu bölgenin söz konusu dönem boyunca kralcıların kalesi olduğuna işaret etmiştir.[129] Robert Albritton, Brenner'ın emek gücünün tam metalaşmasıyla tanımladığı kendi kapitalizm kavramsallaştırmasını kullanarak, benzer şekilde İngiliz tarımının 17. yüzyılda tam anlamıyla kapitalist olarak değerlendirilemeyeceğini iddia etmiştir.[130] Ayrıca, eğer 16. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'de proleterleşmenin yaygınlığına ilişkin nicel ölçütlere bakacak olursak, İngiliz toplumunun Avrupa Kıtası'ndan (kapitalist açıdan) ancak biraz daha ileride olduğunu görürüz. Jane Whittle 1525 civarında Norfolk kontluğunda, kırsal ücretli emeğin, kırsal çalışan nüfusun yaklaşık yüzde 20-35'ini oluşturduğunu ve daha da önemlisi, bu oranın 16. yüzyıl boyunca az çok değişmeden kaldığını hesaplar.[131] J.P. Cooper ise Leicestershire ve Lincolnshire gibi diğer İngiliz kontluklarında, toplam kırsal nüfusun yüzde 20 ilâ 33'ünün 16. yüzyılda ücretli emekçi olarak istihdam edildiğini tahmin etmektedir.[132] Kısacası İngiltere, proleterleşme sürecinde kıtanın çok da ilerisinde olmadığı gibi,[133] Flaman Cumhuriyeti'nin de gerisinde kalmıştı.

Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, İngiliz devlet-toplum ilişkilerinin feodal kalıntıları, devrim öncesi dönemde yükselmekte olan kapitalizm dalgası tarafından henüz tamamen silinip götürülmemişti. Dolayısıyla 16. ve 17. yüzyıllardaki İngiliz toplumunu, feodalizm ile kapitalizmin bir arada var olduğu, çeşitli şekillerde etkileşime girip kaynaştığı, ama kapitalizmin giderek hâkimiyetini kurduğu bir bileşik gelişme biçimi olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Bu tür bir bileşiklik, İkinci Bölüm'de tartışılan "toplumsal kaynaşmadan kaynaklanan" farklı çelişkilere yol açmış ve devrimi mümkün kılan koşulları yaratmıştı.

Bileşik gelişmenin sera etkisi yaratan bu biçimleri ve alaşımın devrimci dönemde ürettiği çelişkiler, belki de en çarpıcı şekilde, Atlantik'i geçen sömürge tüccarlarının gemilerinde görülebilir. Gemi, "emeğin sömürülmesi"nin "geri kalan her şeyi [kapitalist] dolaşım alanında birleştirecek" şekilde örgütlenmesinde temel bir yere sahipti.[134] Gemide çok çeşitli ulusal ve etnik kökenlerden gelen farklı emek biçimlerinin bir araya getirildiğini görürüz: İngiliz, İrlandalı, Amerikalı, Flaman ve Portekizli gemiciler, İngiliz gemi kaptanlarının ve sahiplerinin denetiminde ve kapitalist tüccarların ve "maceracı beyefendilerin" eşliğinde Afrikalı kölelerle birlikte zorla çalıştırılırdı. Bir gözlemcinin berrak ifadesiyle, "geminin kalaslarını birbirine bağlayan çiviler, dünyadaki kardeşliğin perçinleriydi."[135] Bileşik gelişmenin bu su üstünde yüzen araçları, hem "sermaye birikiminin motorları", hem de şaşırtıcı olamayan bir şekilde şiddetli sınıf mücadelesi ve direnişinin mekânlarıydı. Bir başka deyişle, "Cromwell ve

ardından Kral Charles tarafından mağlup edilen ve ezilen devrimcilerin fikir ve pratiklerinin, kaçtıkları, yeniden biçimlendikleri, dolaşıma sokuldukları ve devamlılık gösterdikleri yerlerdi."[136] İngiltere'de hem devrim öncesinde hem de sırasında yaşanan toplumsal dönüşüm süreci, "dış ticareti, Avrupa içi ilişkilerde Amerika Kıtası'nın keşfinin ardından yaşanan değişimleri ve Avrupa'da yükselen ticari güçler arasındaki rekabeti içeren uluslararası bir sürecin sonucu ve parçasıydı".[137] Bu nedenle Atlantik'in diğer yakasındaki gelişmeler, İngiliz Devrimi'nin "yaratıcı gramerinin" içine yazılmıştı. Aslına bakılırsa, Atlantik'teki denizaşırı sömürgeci genişleme, monarşiye karşı kavgalarında siyasi değişimi gündeme getirerek tüccarların kapitalist çıkarlarını desteklemiş ve güçlendirmişti.[138]

Burada yeniden Brenner'ın İç Savaşlar'a ilişkin çözümlemesine, özellikle de Londra'daki tüccar topluluğunu oluşturan farklı sermaye fraksiyonlarının oynadığı role dair incelemesine dönebiliriz. Beşinci Bölüm'de tartışıldığı üzere, Brenner devlet tarafından verilen tekel imtiyazlarından dışlanan ve Amerika'da yükselişte olan sömürge ticaretine bağlanan "yeni tüccarlar"dan oluşan, belirgin bir "aristokratik sömürgeci muhalefetin" ortaya çıktığını tespit eder.[139] Daha eski tüccar seçkinler, çoğunlukla ticaret yolları üzerindeki denetimleri Tacın tanıdığı imtiyazlara bağlı olan Doğu Hindistan Şirketi ve Levant ticaretiyle ilişkiliydiler. Devlet tarafından bahşedilen tekellerin çıkarlarını monarşiye bağlaması, İç Savaş sırasında Taca verdikleri genel desteği açıklıyordu. Esasen City'den olmayanlardan oluşan yeni tüccarlarsa, aksine, "parlamenter muhalefeti desteklediler". "City'deki halk hareketinin başında yer aldılar ve bu hareketin", pek çok tekil "yeni tüccarın" liderliğinin çok önemli bir parçasını oluşturduğu "ulusal parlamenter muhalefete bağlanmasında hayati bir rol oynadılar".[140]

Ancak parlamentoyu destekleyen muhaliflerin çoğunluğu, bir devrimin değil, Charles'ın mutlakıyetçi girişimlerinin tersine çevrilmesinin peşindeydi. Fakat bir kez savaş patlayınca, toplumsal güçlerin (ücretli emekçi olarak çalışan köylülerden, esnaf ve zanaatkârlardan ve bağımsız küçük üreticilerden oluşan "orta tabakanın") aşağıdan müdahalesi, parlamentonun liderlerini daha radikal bir yöne iterek, soyluluğun ve *gentry*'nin büyük bir bölümünün kralcı kampa geçmesine neden oldu.[141] Parlamenter muhalefet Londralı kalabalıkların ve "orta tabakanın" diğer kesimlerinin radikal taleplerini hiçbir biçimde tam olarak benimseyemezken, yine de kitle hareketini zafer kazanmanın bir aracı olarak kullandı. 1648 Aralığında Oliver Cromwell'in Yeni Model Ordusu'nun nihai zaferi bu sayede kazanılabildi. Erken doğmuş bir ikamecilik örneğinde, Yeni Model Ordu, iktisaden hâkim olmakla birlikte, henüz siyaseten yeni devletin liderliğini üstlenmeye muktedir olmayan bir kapitalist sınıfın ikamesi olarak hareket etti.[142] Dahası yeni devlet aygıtının başına geçen Yeni Model Ordu,

burjuva sınıfının yanı sıra sermaye birikiminin hayati bir faili haline geldi. I. Charles'ın idam edilmesinin ardından monarşi yıkıldı ve cumhuriyetle yönetilen bir İngiltere *Commonwealth*'i ilan edildi.

Savaşın sona ermesine rağmen, aynı şey, serbest bıraktığı kitle radikalizmi için geçerli değildi. Toplumsal düzeni restore etme ihtiyacı, en çok muhafazakâr toprak sahibi *gentry*'nin zihnini meşgul ediyordu. Başlangıçta Cumhuriyet'ten korkan toprak sahibi sınıflar, yine de radikalizme karşı bir savunma duvarı ve özel mülkiyetin koruyucusu olduğu görülen Cromwell'in protektorasıyla (kısmen) uzlaştılar. Fakat Cromwell'in haleflerinin etkin bir merkezî hükümet kurmaktan aciz olduğu ortaya çıkınca, *gentry* "1650'lerin başlarında olduğu gibi gecikmeksizin bir etkin merkezî hükümet yeninden tesis edilmedikçe toplumsal bir devrim yaşanacağından korkarak paniğe kapıldı."[143] Sonuç, II. Charles'ın 1660'ta tahta çıkmasıyla Stuart monarşisinin restorasyonu oldu. Fakat restorasyon, devrim öncesi İngiltere'nin statükosuna bir geri dönüş değil, devrim sonrası dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi reformlarının sürdürülmesi anlamına geliyordu.

1665-67 ve 1672-74 İngiliz-Hollanda savaşlarının ve 1689'dan 1714'e dek süren İngiliz-Fransız savaşlarının yarattığı "dışsal zorunluluk kamçısı" altında, İngiliz-Britanya devleti, savaşmak için engin mali ve toplumsal kaynakları denetim altına alabilecek modern bir mali-askerî devletin doğuşuna yol açan, bir dizi sarsıcı dönüşüm geçirdi. İngiliz devlet inşasına, Flamanlar tarafından geliştirilen en ileri mali, askerî ve idari pratiklerin benimsenmesi damgasını vurdu.[144] Bu anlamda, İngiliz devleti en büyük rakibi olan Flamanlara kıyasla belirli bir "geri kalmışlığın imtiyazından" yaralandı. Fakat İngiliz monarşisi için taklit edilecek esas model, kıta monarşileri olmayı sürdürdü. Aslına bakılırsa, II. Charles'ın halefi II. James, babasının mutlakıyetçi bir rejim kurma çabalarını tekrar etmeye çalıştığında 1688 Şanlı Devrimi ile devrildi, yerine Hollanda'dan gelen istilacı kuvvetlerin başındaki Orangelı William geçti.[145] Flaman istilasının esas amacı, İngiltere'nin Fransızlara karşı Flamanların öncülüğünde süren savaşa dâhil edilmesiydi ve William bunu başardı. Dolayısıyla, bir kez daha Avrupa Kıtası'nın jeopolitiği, İngiliz devlet-toplum ilişkilerinin şekillenmesi ve yeniden şekillenmesine belirleyici bir müdahalede bulunmuş oldu.

1640-1688 devrimci döneminde yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasi değişimlerin sonucu, kapitalist gelişmenin azamileştirilmesine olanak sağlayan bir devlet biçiminin kurulmasıydı:

> *Star Chamber, High Comission, Court of Wards* gibi kapitalist gelişmeyi en fazla engelleyen idari organlarla feodal imtiyazların ilga edildiği; yürütmenin mülk sahiplerine tabi kılındığı, yargı üzerindeki denetimini kaybettiği ve fakat güçlü bir donanma ve Seyrüsefer Yasası ile dış ilişkiler açısından güçlenmiş; yerel yönetimin güvenli ve ucuz bir şekilde doğal hükümdarın ellerine bırakıldığı ve sağ

> salim parlamentoya tabi kılınmış bir Kilise'nin alt tabakaların üzerinde disiplin kurduğu [bir devlet].[146]

Bu açıdan İngiliz Devrimi gerçekten de bir burjuva devrimi olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, devrimci süreç henüz tamamlanmamıştı, zira yeni kapitalist İngiliz devleti hâlâ içeriden ve dışarıdan kaynaklanan sistemik tehditlerle karşı karşıyaydı. Ülke dışında İngiltere'ye yönelik en büyük karşıdevrimci tehdit Fransız mutlakıyetçiliğiydi. Ülke içindeyse karşıdevrimci tehdit İngiltere'de olgunlaşmakta olan kapitalist düzenin aksine, feodal gericiliğin kalesi olmayı sürdüren İskoçya'dan kaynaklanıyordu. İngiliz ve İskoç krallıklarını tek bir ulus-devlet içinde birleştiren 1707 Birliği'nin ardından, o güne dek birbirinden ayrı olan iki ülke arasındaki sosyo-ekonomik gelişmenin sistemik eşitsizliği, en "arkaik" ve "gelişmiş" toplumsal ilişkilerin çelişkili ve patlamaya hazır şekillerde yan yana geldiği ve kaynaştığı, eşitşiz bir bileşik gelişme örüntüsüne dönüştü.

Britanya devletinde servetini feodal rantlardan kazanan feodal lordlardan oluşan bir yönetici sınıf, İskoç kırsalında varlığını sürdürürken, İngiltere'de toprak sahibi yönetici sınıflar çoğunlukla kapitalistti. Aynı zamanda 1707 Birliği'nin hemen sonrasında İskoç sanayileri en gelişmiş İngiliz teknolojilerini ve örgütlenme yöntemlerini hızla benimsemeye ve bunun sonucunda bileşik gelişmenin müstakbel biçimlerini karakterize edecek sosyolojik alaşımın çelişkilerini deneyimlemeye başladılar. "18. yüzyılın ilk çeyreğinde," diye yazar Neil Davidson, "İskoçya, ithal edilen İngiliz teknolojisinin en gelişmiş biçimlerinin, en azından yasal olarak serf biçiminde efendilerine bağlı olan insanlar tarafından kullanıldığı bir kömür sanayisine sahipti."[147] Böylece İskoçya İngiltere'nin tecrübe ettiği kendi kendine yeterli köylülükten ücretli emeğe geçiş sürecinin "ara aşamalarını [büyük oranda] atladı".[148] Fakat İskoç madencilik sanayilerinde, feodal ve kapitalist artık çekimi biçimlerini birleştiren "geçiş dönemine özgü" emek biçimleri varlığını sürdürdü.

İskoçya'da feodalizm ayakta kaldığı müddetçe kapitalizmin konsolidasyonu, İngiltere'de ve bir bütün olarak Britanya'da tehlikeli bir biçimde eksik ve sistemik bir geri dönüşe açık kalmayı sürdürdü. İskoç Jacobit lordları haklı olarak Birliğin kendi sosyo-ekonomik statülerine ve teritoryal imtiyazlarına yönelik bir tehdit olduğunu düşündüler ve bir yönetici sınıf olarak kendilerini korumak üzere karşıdevrim restini çektiler. Nihai perde 1745 yılında, İngiliz ordusunun neredeyse tamamının Avusturya Vesayet Savaşı sırasında Fransa'ya karşı savaşmak üzere Belçika'ya gönderilmesinin, Jacobitlere Hanover monarşisini devirmek için uygun bir fırsat sunmasıyla açıldı. Jacobit ayaklanması ezildi ve İskoçya'da feodalizmin sonunu ve dolayısıyla Britanya burjuva dev-

riminin sona erişini imleyen bir dizi yasanın (özellikle de 1646 İmtiyaz İlga ve Silahsızlandırma Yasaları ile 1747 Miras Bırakılabilir Yargı Yetkileri Yasası) çıkarılmasına yol açtı.[149]

Eşitsiz ve Bileşik Gelişmenin Tarihinde 1789

Fransız Devrimi'nin Özgünlükleri mi?

İngiliz ve Flaman "burjuva devrimi" örnekleri, halihazırda mevcut olan bir kapitalist düzenin gelişmesini engelleyen sosyo-politik koşulların yıkılması sonucunda konsolide olduğu örnekleri temsil ederken, Fransız Devrimi ise kapitalist üretim biçiminin *hâkimiyetinin* aslında devrimci çözümün ürünü olduğu, çok daha farklı bir örnek oluşturur. Bu, devrim öncesi Fransa'da kapitalist toplumsal ilişkilerin bulunmadığını ya da mutlakıyetçi devletin özü itibarıyla kapitalist gelişmeye zarar verdiğini ileri sürmek anlamına gelmez. Aslına bakılırsa, kusursuz bir saflığa sahip, kapitalist İngiltere'nin modern olmayan "Ötekisi" olarak algılanan Fransız mutlakıyetçiliğinin antikapitalist olduğu varsayılan doğası, pek çok revizyonist ve Siyasal Marksist çalışmada temel bir öğreti haline gelmiştir.[150]

Bu eserler, Brenner'ın 14. yüzyılda yaşanan feodal krizin ardından İngiltere ve Fransa'nın içine girdiği farklı gelişim güzergâhlarıyla ilgili savlarından yola çıkarlar. Brenner'a göre, kapitalizm, İngiltere'de lordların serfliği yeniden dayatamayacak kadar zayıf oldukları, ama köylülerin de piyasa karşısındaki bağımsızlıklarını koruyabilecek kadar güçlü olmadıkları bir sınıf mücadelesinin sonucunda ortaya çıkmıştı. Bunun aksine, Fransa'da köylü isyanları büyük oranda başarılı oldu ve köylüler küçük ve orta büyüklükteki çiftlikler üzerinde sahip oldukları denetimi güçlendirdiler. Bu Fransız köylülüğünün piyasaya bel bağlamaktan kurtulması anlamına geldi, zira geçim ve üretim araçları üzerindeki doğrudan denetimlerini korudular. Sonuç olarak, Fransa'da lordların iktisat dışı araçlarla artık çektikleri feodal sistem ayakta kaldı. Fransız mutlakıyetçi devletinin gelişimi, "eski [feodal] sistemin dönüşüm geçirmiş bir versiyonu"nu[151] temsil ederken, yeniden yapılandırılmış bir biçim altında, "vergi/makam devleti" vasıtasıyla artık değer çekiminin iktisat dışı feodal karakterini sürdürdü. Wood'un da belirttiği gibi, feodalizmin krizinin ardından "mutlakıyetçi devletin, mülk sahibi sınıfın bir kesiminin köylülerin artık emeğini vergi biçiminde temellük etmesini sağlayan geniş bir makam aygıtı yaratmasıyla birlikte, Fransız yönetici sınıfı yeni iktisat dışı güçler kazandı".[152] Köylülerin üretim araçlarına (toprağa) doğrudan erişime, yönetici sınıflarınsa iktisat dışı artık çekim araçlarına sahip olmayı sürdükleri bu koşullar altında, kapitalist gelişmeyi sağlayabilecek herhangi bir dâhili itki bulunmuyordu. Bunun yerine, Teschke'nin de belirttiği gibi, "mutlakıyetçi devlet-ekonomi

bağı, sadece siyasi ve iktisadi moderniteye doğru ilerlemede başarısız olmakla kalmadı, bilakis, bir bütün olarak Fransa'ya iktisaden kendi altını oyan ve siyaseten ihtilaflara gebe bir mantık dayattı."[153] Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre, mutlakıyetçi devlet, Fransa'da, Avrupa'nın diğer yerlerinde de olduğu gibi, kapitalist gelişmenin önünde ancak dışarıdan, yani daha gelişkin Britanya kapitalist devletinin rekabetçi baskıları yoluyla dönüştürülebilecek temel bir engel teşkil ediyordu.[154]

O halde Fransa'da "burjuva devrimi" nosyonu ne anlama gelmektedir? Siyasal Marksistler, bütün olarak bakıldığında Fransız mutlakıyetçiliğinin "radikal bir şekilde kapitalist olmayan"[155] bir doğaya sahip olduğunu varsayarak, revizyonist tarih yazımının Fransız Devrimi ile ilgili temel bulgularını kabul ederler. Fransız Devrimi'nin liderleri burjuva olsa bile, kesinlikle *kapitalist* değildi ve devrimci çözümün ürünü olan sosyo-ekonomik düzen, "kapitalizm öncesi biçimleri ortadan kaldırmak yerine güçlendirmişti".[156] Dahası, Siyasal Marksistlere göre, Marx ve Engels'in "ilk çalışmalarında liberal burjuva devrimi kuramını eleştiriye tabi tutmadan kabul ettikleri" iddiası göz önüne alındığında, Marx ve Engels'in geliştirdiği, kapitalist devletlerin müjdecisi olan burjuva devrimleri kavramının bütün bir kuramsal yapısı tartışmaya açıktır.[157] Bu nedenle hem ampirik hem de kuramsal gerekçelerle Fransa'da bir burjuva devrimi yaşandığı fikri reddedilir ve daha genel olarak kavram tarihin çöplüğüne atılır.[158]

Burada Marx ve Engels'in burjuva devrimi kavramlarının, sosyo-politik dönüşüme ilişkin liberal bir kuramı[159] eleştiriye tabi tutmadan yansıtıp yansıtmadığına ilişkin tefsir sorunu bir kenara bırakılacak ve bunun yerine, Siyasal Marksistlerin Fransız burjuva devrimine yönelik savlarının ampirik temellerine odaklanılacaktır. Siyasal Marksistler ve revizyonist tarihçiler arasında, Fransız Devrimi'nin ne kapitalistlerin önderlik ettiği ne de kapitalist gelişmeyi kolaylaştıran sosyo-politik ve iktisadi koşulların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir devrim olduğuna ilişkin yaygın iddialar düşünüldüğünde, bu özellikle önemli bir meseledir. İkinci nokta burada geliştirilen "sonuççu" burjuva devrimi kavramsallaştırması açısından bilhassa sorunludur. Bu nedenle Fransız Devrimi'ni eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden kuramlaştırmaya geçmeden önce, evvela doğrudan bu ampirik sorunları ele almalıyız.

Fransa'da Kapitalizm ve Mutlakıyetçi Devlet

Revizyonist tarih yazımının standart argümanı, Fransız mutlakıyetçiliği çağında, kapitalist toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmadığı ve aslında mutlakıyetçiliğin kapitalist gelişmeye aykırı olduğuydu. Fakat göstereceğimiz üzere bu argüman, Fransa'nın devrim öncesi dönemdeki gelişmesine ilişkin fazlasıyla durağan bir kavrayışa dayanmaktadır.

Kısmen çeşitli tarihçiler tarafından kaleme alınan daha yakın tarihli bir dizi çalışma sayesinde, artık devrim öncesi Fransa'da yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelere ilişkin daha geniş kapsamlı bir resme sahibiz.[160] Henry Heller'ın da gösterdiği gibi, kapitalist güçler 16. yüzyılın sonlarında Fransa'da çoktan kendilerini hissettirmeye başlamıştı bile. Özellikle Din Savaşları, bu dönemde Fransa'da yaşanan genel ekonomik gerilemeye rağmen, IV. Henry'nin hükümdarlığı sırasında teknolojik ve iktisadi yenilikler üzerinde uzun vadeli bir uyaran işlevi görmüştü. Din Savaşları, yoksul köylülerin topraklarından koparılmasının yaygın bir proleterleşmeye ve toprağın sermaye olarak yeniden değerlenmesine yol açtığı Fransız kırsalındaki ilk birikim sürecini hızlandırmıştı. 17. yüzyıla gelindiğinde, köylülüğün neredeyse dörtte üçü geçinmek için gereken üretim araçlarından (topraktan) mahrum bırakılmıştı. 17. yüzyılın başları itibarıyla, tahminler Fransa'daki kırsal iş gücünün yaklaşık yüzde 22'sinin sanayide çalıştığını göstermektedir.[161]

Bu ilk birikim sürecine, köylülüğün ücretlere bağımlı bir üretici yığını ile filizlenmekte olan kırsal bir burjuvazi arasında giderek farklılaşması eşlik ediyordu.[162] Aynı zamanda, mülklerin yönetimi, satışı ve edinilmesiyle ilgili haklar da köylülerin mülklerini az ya da çok devredebilir hale gelmesiyle birlikte giderek zayıfladı.[163] Heller, bu nedenle, "ilk birikimin teşvik ettiği teknolojik yeniliklerin ve kırsal sanayilerin yayılmasının, gelişmekte olan kapitalist tarım ve sanayinin sağladığı fırsatların da desteğiyle, kırsal nüfusun artışını mümkün kıldığını" belirtir.[164]

İlk birikim süreci, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca devam etti. Köylü mülkiyeti, özellikle de *ancien régime*'in son on yıllarında istikrarlı bir şekilde gerilerken, Fransız kırsalı kayda değer kapitalist deneylerin yapıldığı bir bölge olarak ortaya çıktı.[165] Gérard Béaur'a göre, 18. yüzyıl Fransası'nda kırsal nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı kendisini geçindirecek kadar topraktan yoksun, kırsal nüfusun yaklaşık yüzde 20'siyse tamamen topraksızdı.[166] Bu nedenle, 18. yüzyıla gelindiğinde, "giderek genişleyen bir ucuz ücretli emek havuzu, Fransız ekonomisinin yapısal bir özelliği haline geldi".[167] Dahası, feodal ilişkiler 18. yüzyıl boyunca Fransız ekonomisi üzerindeki hâkimiyetini korusa da, feodal tahakküm yapıları içinde işlemekte olan önemli karşıt güçler de mevcuttu. Örneğin, lordlar yüksek feodal gelir arayışı içinde sık sık iktisadi ilişkileri yeniden örgütlemeye yönelik deneyler yaptı. Bazı örneklerde bu durum, lordların yurtlukları üzerinde (yarı)kapitalist ilişkilerin gelişmesine yol açtı.[168] 1720 sonrasındaki Fransız iktisadi gelişmesine küresel ticarette yaşanan, daha önce eşi görülmemiş bir gelişme ve buna eşlik eden "üretimin geniş sektörlerinin (spekülatif ekinlerin, şarap ve tahıl üretiminin ve nakliyenin)" ticarileşmesi damgasını vurdu. Ayrıca, "sanayileşme de, keten ve kenevir tekstili ticaretinin, pamuklu üretiminin ve

metalürjinin genişlemesiyle birlikte, özellikle şehirlerde ortaya çıkan proto-sınai model temelinde ilerliyordu."[169]

Sonuç olarak 18. yüzyılda Fransız kırsal ekonomisinde, ücretli emeğin ağırlığının artmasının yanı sıra, esasen tüccarlardan, zanaatkârlardan, esnaftan ve *paysannerie marchande*'dan [köylü tüccarlardan] oluşan büyükçe bir burjuvazinin ortaya çıkışına da tanıklık edildi. Colin Jones'un hesaplamalarına göre, Fransız burjuvazisinin büyüklüğü yüzyıl zarfında, 1700 yılında yaklaşık olarak 700.000 ilâ 800.000 bireyden, 1789'da 2,3 milyon civarına çıktı.[170] Devrim öncesi Fransa'da ticarileşmenin yaygınlaşmasına ve tüketim toplumunun genişlemesine atıfta bulunan Jones, Fransa'da Eski Rejim toplumunun "burjuvalaşmasına" tanıklık edildiğini iddia edecek kadar ileri gider.[171] Burjuvazinin zevk ve tutumları, "aristokrasinin eski hegemonyasına meydan okuyarak" Fransız toplumuna nüfuz ediyordu.[172] Revizyonist tarihçi William Doyle'un bile dile getirdiği gibi, "burjuvazinin toplumdaki göreli ağırlığı, nicel büyüklüğünden çok daha hızlı artıyordu. Ulusal gelirdeki payı muazzamdı. Fransa'daki özel mülkiyetin neredeyse beşte birine ulaşan sınai sermayenin büyük bir bölümü, ticari sermayeninse tümü burjuvaziye aitti."[173]

Burada "kapitalist" ve "burjuva" terimlerinin eş anlamda kullanılmasına itiraz edilebilir, zira "burjuva" teriminin 18. yüzyılda kapitalist olmayan kent sakinleri ve yüksek soylu statüsüne sahip olmayan herkes için kullanıldığı varsayılmaktadır.[174] Pek çok Siyasal Marksist'in, özellikle de Fransız Devrimi ile ilgili olarak iddia ettiği şey tam da budur.[175] "Aynı zamanda kapitalist de olup olmadığını tespit etmeye bir adım bile yaklaşmadan, devrimin kuşkusuz 'burjuva' olduğuna bütünüyle ikna edilmiş olabiliriz," diye yazar Wood ve kastını açıklamak için şöyle devam eder: "ancak 'burjuvazi' (ya da *burgher* veya şehir) ile 'kapitalist' arasında zorunlu bir örtüşme olmadığını kabul ettiğimiz takdirde, model olarak görülen devrimci burjuvanın bir kapitalist, hatta eski tip bir tüccar değil, bir avukat ya da memur olduğu Fransa'da bile –ya da özellikle Fransa'da– 'devrimci burjuvazi' bir kurgu olmaktan çıkabilir."[176]

Wood'un (ve diğer Siyasal Marksistlerin) 18. yüzyılın sonlarındaki Fransız burjuvazisiyle ilişkili argümanlarında iki sorun bulunmaktadır. Birincisi, Siyasal Marksistlerin belirgin bir şekilde kapitalist olmayan bir burjuvaziye ilişkin kavramsallaştırmaları hem çok dar hem de çok muğlaktır. Muğlak derken kastettiğimiz, bağımsız bir sınıf olarak kapitalist olmayan bir burjuvaziden mi yoksa bir toplumsal statü grubundan mı söz ettiklerinin açık olmamasıdır. Eğer sözünü ettikleri ilkiyse, o zaman kapitalist olmayan bir burjuvazi ile kapitalist bir burjuvazi arasındaki ilişki tam olarak nedir ve neden ilki ikincisinin bir "dış katmanı" olarak kabul edilmesin ki? Eğer ikincisinden söz ediyorlarsa, o zaman bu toplumsal statü grubuyla diğer sınıflar arasındaki ilişki nedir?

Kuşkusuz eğer burjuvazi kapitalist sınıfın bir öğesini oluşturmuyorsa, başka bir sınıfın parçası olmalıdır.

Siyasal Marksistlerin Fransız burjuvazisini kavramsallaştırma biçimleri, belirli bir sınıfın parçası olan toplumsal aktörleri üretim araçlarıyla olan *doğrudan* ilişkilerine bakarak tanımlaması nedeniyle fazlasıyla dardır. Buna göre doğrudan sermaye sahibi olmayan kişiler kapitalist sınıfın bir parçası olarak değerlendirilemez. Peki o zaman avukatlar, idareciler, müdürler, "organik" entelektüeller ve üretim sürecinde doğrudan yer almayan, ama yine de kapitalist sınıfla benzer yaşam koşullarına sahip olmayan ve onları çeşitli şekillerde destekleyen diğer daha farklı toplumsal unsurlara ne diyeceğiz? Bu toplumsal katmanlar bir başka sınıfa mı aittir? Dolayısıyla burjuvaziyi, "gerçek kapitalistlerin merkezinde yer aldığı, kendileri sermaye sahibi olmasalar da sermayeye hizmet eden ya da sermaye sayesinde geçinen farklı toplumsal unsurların üzerine düşen toplumsal bir gölgeyi" temsil eden bir bütün olarak tanımlamak daha yararlı gözükmektedir.[177]

Siyasal Marksistlerin Fransız burjuvazisinin 18. yüzyıldaki kapitalist statüsünü inkâr etmeleriyle ilgili ikinci nokta, yukarıda ve aşağıda sunulan kanıtların da gösterdiği gibi, burjuvazinin gelirlerini ücretli emeğin sömürülmesinden elde eden bir kesiminin gerçekten de giderek büyüyor olmasıdır. Kuşkusuz Fransa'da (ve başka yerlerde) belirgin bir biçimde kapitalist olan üretim ilişkilerinin yükselmesinden önce, kapitalist olmayan bir burjuvazi bulunsa da bu burjuvazi, üyelerinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak işçilerin sömürülmesine katılmalarının sonucunda, 17. ve 18. yüzyıllarda fark edilir bir dönüşüm yaşamıştır. Zira 18. yüzyılda Fransa, imalat ve tarım sektörlerinde kayda değer bir büyümenin damga vurduğu ve Fransa'yı "Kıta Avrupası'nın en güçlü ekonomisi"[178] haline getirdiği iddia edilebilecek sarsıcı bir sosyo-ekonomik gelişme çağına girmişti. Peter Mathias'ın da belirttiği gibi, "Fransızların 18. yüzyılda kaydettiği önemli büyüme ve yenilikler müthişti."[179] İstatistiki göstergeler, Fransız iktisadi gelişmesinin bu dönemdeki canlı ve dinamik doğasını tasdik eder. Fransız sınai üretimi, 1701-10 ve 1781-90 yıllar arasında yılda yüzde 1,9 artmışken, Britanya'daki artış yüzde 1,1 idi. 18. yüzyılın başlarında sanayi Fransa'nın toplam üretiminin yaklaşık dörtte birine, Britanya'daysa üçte birine tekabül ediyordu. Bununla birlikte 1780'e gelindiğinde her iki ülkede de sanayinin payı üçte ikiye çıkmıştı. Dahası, 1789'da Fransa'daki demir sanayisi Britanya'dakinden önemli ölçüde daha genişti ve neredeyse iki buçuk kat daha fazla üretim yapılıyordu.[180] Genel olarak bakıldığında, Fransa'nın imalat çıktısı, 1789 yılında Britanya'dakinin yaklaşık olarak üç katıydı.[181]

Ayrıca 18. yüzyıl boyunca kişi başına düşen sınai üretimdeki artış, muhtemelen Britanya'dakinden daha hızlıydı. 1715'ten 1785'e kadar, Britanya ekonomisi yaklaşık yüzde 50 büyümüşken, Fransız ekonomisi yaklaşık yüzde 100

genişlemiş[182] ve 1701-1710 ve 1781-90 yılları arasında Fransız ekonomisinin yıllık ortalama büyüme hızı, yüzde 1 olmuştu. Britanya'daysa bu oran 0,7 idi.[183] 1716-20 ve 1784-88 yılları arasında Fransa'nın dış ticareti 3, Britanya'nınkiyse 2,4 kat artmıştı. 1780'lerin sonlarına gelindiğinde, Fransa toplam 25 milyon pound (sterlin) değerinde uzun mesafeli ticaret yaparak Avrupa'nın en büyük ticari gücü haline gelmiş, ticareti 20 milyon pounda ulaşan Britanya'yı geride bırakmıştı.[184] Dahası, 1715'te Fransız ticaretinin değeri Britanya'nınkinin yarısından azken, 1780 itibarıyla rakibini geçmişti. Bunun yanı sıra, 18. yüzyıl zarfında, "kentsel tüketim kalıplarının kırsal kesime yayılması sonucunda piyasaya bağımlılığın artışının teşvik edilmesiyle", kırsal "proto-sanayi", muazzam bir ölçekte gelişmişti.[185] Lyon ipek sanayisi belki de 18. yüzyıl Fransası'nın en gelişmiş sınai üretim merkezlerinden biriydi ve "Avrupa ipek sanayilerinin zirvesinde yer alıyordu". 1780'lerde 14.000 civarında yetişkin erkekle yaklaşık 20.000 kadın ve çocuğun istihdam edildiği devasa bir sınai-ticari kompleksi kapsıyordu. Toplam nüfusun 150.000 olduğu bir şehirde, şehir nüfusunun yaklaşık dörtte biri ya da faal iş gücünün yaklaşık yüzde 40'ı, bu sanayide çalışıyordu.[186]

Yine de feodal iktisat dışı hâkimiyet ve sömürü biçimlerinin belirgin olmayı sürdürdüğü devrim öncesi Fransa'da, kapitalist toplumsal ilişkiler henüz *hâkim* hale gelmemişti.[187] 18. yüzyılda kaydettiği etkileyici büyümeye ve bazı iktisadi sektörlerde Britanya'nın önünde yer almasına karşın, Fransız ekonomisi bir bütün olarak esas iktisadi ve jeopolitik rakibinin karşısında görece "geri kalmayı" sürdürmüştü. Bu nedenle 18. yüzyıl Fransası, daha gelişmiş rakibi Britanya'nın yarattığı çok sayıda teknolojik yeniliği benimseyerek belirli bir "geri kalmışlığın ayrıcalığı"ndan yararlanıyordu.[188]

Hatırı sayılır bir burjuvazinin ortaya çıkmış olmasına rağmen, aristokrasi siyasi iktidar üzerinde tekel ya da en azından hâkimiyet kurmaya devam ediyor, Fransız ordusu, donanması ve yargı teşkilatındaki önemli makamların büyük bir kısmı soylular tarafından işgal ediliyordu.[189] Örneğin 1773 yılında, 40 devlet konseyi üyesinden 30'u soylu, bunların da 12'si dördüncü dereceden soyluydu. 1774 ile 1776 arasında görevdeki taşra *intendat*'larından yalnızca biri kalıtsal soylu değildi.[190] Başka bir deyişle, Fransız kapitalistlerinin artan sosyoekonomik ağırlığı, henüz doğrudan siyasi iktidarı kullanmaya tahvil edilememişti. O halde Fransız toplumsal yapısını nasıl kavramsallaştırabiliriz?

Pek çok Marksist ve Marksist olmayan tarihçi, mutlakıyetçiliği hem feodal hem de kapitalist üretim biçimlerinin özelliklerini bir araya getiren, "geçiş dönemine özgü" bir toplumsal formasyon olarak görmüştür. Bu görüş, belki de en gelişkin ifadesini, Perry Anderson'un yetkin eseri *Lineages of the Absolutis State*'te [*Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri*] bulmuştur. Bu kitapta Anderson, Batı Avrupa'nın mutlakıyetçi devletlerini "zaman içinde yükselen bir kentli burju-

vazi ve uluslararası ölçekte artan ilkel sermaye birikimiyle birlikte, bir *feodal ve kapitalist üretim biçimleri* kompleksi" olarak tanımlar:

> Mutlakıyetçiliğin muazzam ölçüde büyümüş ve yeniden örgütlenmiş feodal devleti, yine de kapitalizmin, erken modern dönemin karma toplumsal formasyonları içinde gelişmesi tarafından sürekli ve köklü bir biçimde üst belirleniyordu. Bu formasyonlar, elbette, farklı üretim biçimlerinin içlerinden birinin –giderek zayıflayan– hâkimiyeti altındaki bileşimleriydi.[191]

Özellikle devrim öncesi Fransız toplumu açısından Davidson da benzer bir biçimde "Fransız ekonomisinin geçiş dönemine özgü, bileşik doğasından" söz eder.[192]

Bu görüş temelinde, mutlakıyetçilik, feodal veçhelerinin hâkimiyeti altında olmakla birlikte, bileşik gelişmenin ayrıksı bir biçimini temsil eder. Fransa'daki mutlakıyetçi devlet, Alçak Ülkeler ve İngiltere'de kapitalizmin doğuşunu karakterize eden, siyasal olan ile iktisadi olan arasındaki ayrımın başkalaşmış bir biçimine denk düşer. Çünkü kapitalist toplumsal ilişkilerin şehir ve kırlarda giderek önem kazanmasına ve üreticilerin, feodal üretim biçiminin karakteristiği olan doğrudan kişisel tabiiyet ve bağımlılık ilişkilerinden sosyo-ekonomik açıdan kurtulmalarına rağmen, devlet, makam satışı üzerinden iktisadi bağımlılığın sürdüğü bir alan olarak kalmıştı. Bu nedenle, Fransa'da mutlakıyetçi devletin ürünü olan toplumsal düzen, Kamran Matin'in "*devlet tarafından dolayımlanmış* bağımlılığa dayanan kişisel bağımsızlık"[193] olarak tarif ettiği, devlet aygıtına farklılaşmış erişimin temel çatışma kaynağı olduğu bir düzendi. Fransa'daki bu eşitsiz ve bileşik gelişme örüntüsünün yarattığı "toplumsal alaşımın çelişkileri" sonuçta "modern bir devletin inşasıyla feodal dönemden miras alınan toplumsal örgütlenme ilkelerinin muhafaza edilmesi arasında kırılgan bir uzlaşıya" tanıklık etti.[194] Bu açıdan, Fransa'daki kapitalist devrim, bir "geri kalmışlık devrimi"ni, "modern öncesi bir ülkenin uluslararası bir zeminde ilerleyen kapitalist dönüşüm sürecine geç dahlinin neden olduğu bir gelişimsel kıvraklık hali"ni temsil ediyordu.[195]

Fakat mutlakıyetçi Fransa, revizyonistlerin ve Siyasal Marksistlerin olmasını istediği gelişimsel bir "çıkmaz sokak" olmaktan çok uzaktı.[196] Gösterdiğimiz üzere, devrim öncesinde Fransa, iktisaden, özellikle de 18. yüzyılda, kapitalist toplumsal güçlerin giderek daha fazla rol oynadığı dinamik ve büyüyen bir ülkeydi. Ve 1750 sonrasında "Fransız ekonomisi sadece feodal ekonominin yeniden üretilmesinden oluşan sınırlarına ulaşmaya başlamıştı".[197]

Bu nedenle devrim öncesi Fransız toplumunun hâkim iktisadi veçhelerini kavramsallaştırmak için, sadece devrimin arifesinde Fransa'da feodal ve kapitalist ilişkilerle küçük köylü üretiminin bir arada olduğunu iddia etmenin yeterli olmadığı konusunda Anatoliy Ado ile hemfikiriz. Daha ziyade, bu tür

ilişkiler "*çatışmalı bir birlik* oluşturarak Eski Rejim toplumunda ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmişti".[198] Devrime yaklaşılırken, soyluların hatırı sayılır bir bölümü, farklı biçim ve derecelerde, kapitalist ya da proto-kapitalist faaliyetlerle uğraşmaya, tüccarlarsa çoktan feodal ve kapitalist ilişkilerin bileşimine dayanan mülkler ve arazi gelirleri biriktirmeye başlamıştı. Aynı esnada büyük çiftçiler, zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri kırsal kesimde kapitalist gelişmeyi sürükleyen esas güçleri oluşturuyordu. Bu nedenle, Ado'nun da belirttiği gibi, "karmaşık mülkiyet biçimleri ve melez toplumsal gruplar devrimin arifesinde önemli bir rol oynadı."[199] "Feodal ve kapitalist çıkarların [bu şekilde] üst üste binmesi" devrim sırasında neden birbirinden çok farklı reform programları geliştirildiğini açıklar. Fransız Devrimi sırasında olayları sürükleyen ya da ortaya çıkaran temel çatışmalar, feodalizmin muhalifleri (yükselen burjuvazi) ile taraftarları (yerleşik soyluluk) arasındaki sınırları belirli, tekil bir mücadeleye indirgenemeyeceği gibi, George C. Comninel ve diğer Siyasal Marksistlerin ileri sürdüğü üzere reforma tabi tutulmamış aynı feodal sınıfın iki tarafı arasında cereyan eden, "yönetici sınıf içi bir mücadele" olarak da açıklanamaz.[200] Bunun yerine devrimi karakterize eden şey, Fransa'nın çelişkili, sosyolojik olarak bileşik gelişme biçiminin sonucunda, daha "melez toplumsal grupların" yanı sıra, farklı sınıfların da hem kendi aralarında hem de içlerinde bulunan "çatışan çıkarların karmaşık bir şekilde çakışmasıydı". Monarşinin devrilmesinin ardından bu durum, genellikle birbiriyle çatışan, fakat az ya da çok "eski düzenin köklü bir şekilde yıkılmasını"[201] vaat eden bir dizi reform programının ortaya çıkmasına neden oldu. Şimdi bu gelişmeleri ele alacağız.

Fransa'da Kapitalist Devrimin Kökenleri

Siyasal Marksistler Fransız mutlakıyetçi devletinin temelde kapitalist olmadığını ileri sürerken hatalı olsalar da, devrimci krize yol açan uluslararası rekabetin nedensel rolünü ön plana çıkarırken çok daha sağlam bir temele yaslanırlar. Colin Mooers, "Fransız üretim ilişkilerinin geri kalmışlığı, kendisini, öncelikli olarak ve yıkıcı bir şekilde devletin askerî rekabeti üzerinden göstermişti," diye yazar. "İngiltere'nin daha gelişkin toplumsal ilişkiler sisteminin zor kullanma gücü, Fransa tarafından birbirini takip eden bir dizi askerî yenilgi ve mutlakıyetçi devletin nihai iflasıyla tecrübe edilmişti."[202] Gerçekten de, Fransa'daki devrimci krize sebep olan şey, kapitalist Britanya'nın uluslararası olarak –özellikle de Amerika Bağımsızlık Savaşı'nın maliyetleri vasıtasıyla– dolayımlanmış modernleştirici meydan okumasında temsil edilen "dışsal zorunluluğun kamçısı"ydı. Bu açıdan, bir önceki yüzyılın Britanya Devrimi, Fransız Devrimi'nin jeososyal koşullarını hazırlamıştı. Fransız mutlakıyetçiliği, savaşlar ve askerî rekabet yoluyla şekillenmiş ve güçlenmiş olsa da,[203]

Fransa'nın 18. yüzyılda rekabet etmek zorunda kaldığı uluslararası ortam, İngiliz İç Savaşları'nın ve 1688 Şanlı Devrimi'nin ürünü olan toplumsal düzen tarafından kökten bir şekilde dönüştürülmüştü. Dolayısıyla Britanya ve Fransa'nın farklı gelişim güzergâhları (eşitsiz gelişme) ve bunun yol açtığı jeopolitik ve toplumsal sonuçlar (bileşik gelişme), Fransız Devrimi'nin oluşumunda hayati bir yere sahipti.

18. yüzyıl boyunca Britanya'nın Amerika ticareti ve pazarları üzerindeki hâkim konumuna bağlı olan gücü istikrarlı bir şekilde artmıştı. Sömürgeleri ya da en azından Atlantik sistemine erişimleri olan devletler, önemli iktisadi-askerî avantajlar elde ediyordu. Bu açıdan 18. yüzyıldaki Avrupa güç dengesi, Atlantik köle ticaretinin üzerine inşa edilmişti. 1761 ve 1766 yılları arasında Fransız Dışişleri Bakanı olan César Gabriel de Choiseul'ün belirttiği gibi:

> Avrupa'nın mevcut durumunda, kıtadaki güç dengesini belirleyecek olan şey, sömürgeler, ticaret ve bunun sonucu olan deniz gücüdür. Avusturya, Rusya ve Prusya Krallığı sadece ikinci sınıf güçlerdir ve hiçbiri ticaretle uğraşan güçlerce desteklenmedikçe savaşa giremez.[204]

O dönemde Fransız dış politikasının temel amaçlarından biri, Dışişleri Bakanı Vergennes'in deyişiyle, "İngiltere'yi eşit bir konuma indirmek ... gücünün bir bölümünü, Amerika ticareti ve pazarları üzerindeki tekelini elinden almak"tı.[205] Fransız rejimi başta Yedi Yıl Savaşı (1756-63) ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1778-83) olmak üzere, sonunda kendisini iflasın kıyısına sürükleyecek olan bir dizi pahalı sömürge savaşına bu amaca ulaşmak için girdi.[206] 1787-88 devrimci krizini doğrudan tetikleyen şey de jeopolitik belirlenimli bu iflas oldu. Paranın musluğu kesilene kadar borçlanan yeni *contrôleur général* Charles Alexandre de Calonne, monarşinin çöküşüne yol açacak siyasi krizin fitilini tutuşturan –rütbelerine bakılmaksızın bütün toprak sahiplerinin vergiye bağlanmasını ve yeni taşra meclislerinin kurulmasını öngören– köklü bir reform programını hayata geçirmeye çalıştı.[207] Devletin mali krizi, sadece Fransız yönetici sınıflarının ideolojik ve politik birliğini zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda köylülüğün üzerindeki vergi yükünün "dayanılmaz"[208] hale gelmesine neden olarak, kırsal kesimdeki yaygın toplumsal huzursuzluğu ve isyanı besledi.[209]

Bununla birlikte o dönemde Fransa'yı etkisi altına alan iktisadi kriz daha genel bir doğaya sahipti. 1760'lar gibi erken bir tarihte pek çok önemli sektörde iktisadi sıkıntıların işaretleri ortaya çıkmıştı. Bazı tarihçilere göre, "iktisadi yavaşlama sistem içinde yeni birikim imkânlarının tükendiğinin göstergesiydi".[210] Bu, 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransız ekonomisinin bütününü etkileyen yapısal bir krizdi. Dış ticaret 1760 ile 1770 yılları arasında yavaşlama işaretleri göstermeye başlamış ve en dinamik unsuru olan sömürge ticareti,

1783 dolaylarında gücünü tüketmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında Nantes ve Bordeaux'nun denizcilikten elde ettiği kârlar düşüş eğilimine girerken, imalat sanayisinin iki büyük sektörü –sıradan tekstil ile keten ve kenevir tekstili– 1760 sonrasında gerilemeye başladı. 1781 ile 1790 yılları arasında 1770-80'e kıyasla toplam tarım üretiminde de gerileme başlamış, kişi başına düşen tarım üretiminde hafif bir azalma yaşanmıştı. Bu iktisadi sıkıntılara rağmen nüfus artmaya devam etmiş ve özellikle gıda fiyatlarını yukarı çekerek sosyo-ekonomik durumu daha da ağırlaştırmıştı.[211]

Dahası, bu dönem zarfında sermaye kıtlığı nedeniyle sınai gelişmenin de önü kesildi. Çeşitli sanayi kollarında, korumacılığın arttığı bir dönemde ülke içindeki talep yetersizliğini yansıtan durgunluk gözle görülür bir hal aldı; tarım ekonomisi 1788-89'da şiddetli tahıl kıtlıklarından etkilendi ve Fransız imalat sektörünün durumu, Fransa ile Britanya arasındaki gümrükleri düşüren 1786 Eden Antlaşması ile daha da zayıfladı.[212] 18. yüzyılın ikinci yarısı, aynı zamanda kentsel şiddet ve köylü çatışmalarında da gözle görülür bir tırmanışa tanıklık etti: 1720-1788 yılları arasındaki kayıt altına alınmış 4400 kolektif protestonun neredeyse dörtte üçü 1765 sonrasında, çoğunlukla da gıda ayaklanmaları ve senyörlük karşıtlığı biçiminde yaşandı.[213] Bu dönem boyunca, sıradan insanların omuzlarındaki vergi yükü, süreklileşmiş bütçe açıkları nedeniyle artarken, köylülüğün ödediği kiralar da yükseltildi. Soyluluk da komünal hakları gasp ederek ve kiracıların diğer feodal yükümlülüklerini arttırarak köylülüğü daha da sıkıştırıyordu.[214] Eski Rejim'in 1780'lerde bir krizin içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Devrimin o anki konjonktürü açısından belirleyici olan uluslararası durum, Fransa'nın 17. ve 18. yüzyıllar boyunca bir dizi jeopolitik kaynaklı toplumsal dönüşüme tanıklık etmesi nedeniyle, devrimin uzun vadeli (yapısal) kökenleri açısından önemli bir rol oynadı. Bu rejimin nihai çöküşünün sosyo-politik koşullarını hazırladı. Bu dönem zarfında, Fransız rejimi tedricen Habsburglar karşısındaki görece savunmacı bir dış politikadan, kıtada ve denizaşırı topraklarda, kısmen kapitalist İngiltere'nin yükselen gücünün kışkırttığı, daha yayılmacı bir dış politikaya doğru kaydı. Fransa'nın dış politikasındaki bu dönüşümün ülke içindeki etkileri, 1789 Devrimi'nin sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarının oluşması açısından belirleyici oldu. Bailey Stone, "uluslararası ve ülke içi güçler arasındaki [bu] dinamik etkileşimden" kaynaklanan önemli gelişmeler arasında, "satışa çıkarılan makamların sayısında yaşanan artışı, ordu içinde derinleşen bölünmeleri, toplumsal statüye bağlı vergi muafiyetlerinin tedricen azaltılmasını ve taç ile krallıktaki vergilere direnen parlamentolar arasında artan anayasal çatışmayı" sayar.[215] Fransız mutlakıyetçiliğinin değişen uluslararası ortama ayak uydurma girişiminin sonucu olan bu değişimler, giderek *anci-*

en régime'in –soylu imtiyazlarını ve monarşik devleti ayakta tutan– toplumsal ve ideolojik temelleriyle çelişmeye başladı.

Fransız devleti Bourbon monarşisinin savaş yanlısı dış politikasını finanse etmek için, muazzam miktarda soylu unvanını ve soyluluk veya en azından daha yüksek bir toplumsal statü bahşeden daha da çok makamı satışa çıkardı. Araştırmacılar yüzyıl zarfında 10.000 civarında insana soylu unvanı verildiğini tahmin etmektedir. "Yeni soylu unvanı kazanmış reislerinden soylu statüsü miras alan aileler için beşle çarpıldığında, bu, on sekiz yüzyıl boyunca toplamda en az 32.500, en çoksa 50.000 yeni soylu anlamına gelir."[216] Soyluluk unvanı getiren makamların satın alınması, burjuvazinin Fransız toplumunun seçkinleri arasına, "merkez ve taşra idaresine, mali aygıtına, yargı teşkilatına ve silahlı kuvvetlerine" sızmasının temel araçlarından biri haline geldi.[217] "Fransız hükümeti, 'yeni' sivil makam sahibi (ya da 'kuşak') soyluluğunun eski askerî (ya da 'kılıç') soyluluğuna, zengin burjuvazinin de yeni 'kuşak' soyluluğuna asimilasyonunu teşvik etmek için jeostratejik ve bunun sonucu olan mali bir zorunlulukla hareket ettiği"nden, bunun genel etkisi, burjuvazinin Fransa'nın siyasal düzeni içindeki toplumsal ağırlığının kesin bir biçimde artması oldu. "Bu anlamda," diye belirtir Stones, "taç gerçekten de *toplumsal evrimin*, daha spesifik olmak gerekirse, dışlayıcı bir soyluluğun daha kapsayıcı bir eşrafa dönüşümünün" *failiydi*.[218]

Fakat devletin zor durumdaki maliyesini takviye etmek amacıyla çok miktarda makam satılmasına karşın, daha erken bir tarihte değilse bile 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, makam sayısındaki artış burjuvazinin yüzyıl boyunca yaşadığı sarsıcı genişlemeye ayak uyduramadığından, burjuvazi için soylu unvanı kazanmak giderek zorlaştı.[219] Şiddetlenen rekabet ve makam fiyatlarındaki artış, hiç olmadığı kadar hırslı bir burjuvazinin, toplumsal piramidin üst basamaklarına çıkmak için gerekli araçları satın alamaması ve eski düzene duyduğu hıncın körüklenmesi anlamına geliyordu.[220] Çünkü burjuvazinin sayıca daha kalabalık ve daha zengin bir üst tabakasının ortaya çıkması, soyluluk unvanları için çok daha büyük bir talep yaratmıştı. Fakat yönetici sınıf ve devlet idarecileri, erimekte olan mali kaynaklarını güvence altına alırken, yerleşik soyluluğun ideo-politik hâkimiyetini korumak için bu taleplere gerektiği gibi yanıt vermeyi reddettiler. Fieflere, kraliyet makamlarına ve soyluluk unvanlarına erişimin sona erdirilmesi ya da görece kısıtlanmasıyla, soylular ile burjuvazi arasındaki sınıf ilişkileri önemli ölçüde bozuldu.[221]

O halde burjuvazinin geleneksel olarak başvurduğu toplumsal yükselme araçları, Eski Rejim'in son on yıllarında daralmıştı. Dolayısıyla *États Généraux* 1789 Mayıs ve Haziranında toplandığında, Üçüncü Tabaka'ya mensup burjuvazinin, ağırlıklı olarak kendi hâkimiyetinde olacak tek bir meclisi tercih etmesinde şaşılacak bir şey yoktu.

Devletin jeopolitik kaynaklı iflası tarafından tetiklenen takip eden devrimde, burjuvazi, içinden geçtiği aşamalar boyunca devrimci hareketin esas lideri olarak rol oynadı. Devrim sırasında makam sahibi olanların toplumsal kökenlerini inceleyen Lynn Hunt şöyle yazar:

> Devrimci siyasal sınıf hem toplumsal konumu hem de sınıf bilinci açısından "burjuva" olarak adlandırılabilir. Devrimci görevliler üretim araçlarına sahiptiler; sermaye sahibi tüccarlardan, yetenek sahibi profesyonellerden, kendi dükkânları olan zanaatkârlardan ya da daha nadir olmakla birlikte toprak sahibi köylülerden oluşuyorlardı... Devrimci seçkinlerin "bilinci" de, belirgin bir şekilde feodalizm karşıtı, aristokrasi karşıtı ve mutlakıyetçilik karşıtı olduğu ölçüde burjuva olarak nitelenebilir... Devrimci seçkinler yeni bir Fransa yaratmaya kendilerini adamış, yeni insanlardan müteşekkildi.[222]

Bu açıdan Fransa'daki kapitalist devrim, Hunt'ın devamında belirttiği gibi, mücadelenin her iki tarafında da burjuva fraksiyonlarını bulmak mümkün olsa dahi, burjuvazinin oynadığı liderlik rolü nedeniyle istisnaiydi. Fakat burjuvazi başlangıçta *ancien régime*'i yıkmaya değil, esasen devleti reforma tabi tutmaya çalışmıştı. Burjuvaziyi, özellikle de Jakobenlerin iktidarda olduğu dönemde, eski düzeni yıkmaya iten, ancak içeriden ve dışarıdan kaynaklanan karşıdevrimci basınç ile aşağıdan -özellikle de köylülüğün müdahalesi sonucunda- gelen halk baskısı oldu.[223]

Fransız Devrimi'nin uluslararası etkileri geniş bir alanda yankı buldu. Avrupa'da 1789 Devrimi ve ardından gelen Napolyon Savaşları, 19. yüzyıl uluslararası sisteminin koşullarını ve daha sonra gerçekleşecek burjuva devrimlerinin biçimini, geri dönülmez bir biçimde dönüştürdü. Uluslararası sistem açısından Metternich'in "Yüz Yıllık Barış"ı başlatan "Avrupa Uyumu", Avrupalı muhafazakâr devlet yöneticilerinin uluslararası sistemdeki diğer devletlere ve kendi ülkelerinde devrimci toplumsal güçlere karşı denge arayışına girmesinin ürünüydü ve Fransız Devrimi'nin neden olduğu devrimci durumlara bilinçli bir tepki olarak tasarlanmıştı.[224] Fransız Devrimi'nin radikalleşmesi de Avrupa çapında yönetici sınıflar tarafından yaşanacak şeylere ilişkin, burjuvaziyi "alt sınıfların" yoldan çıkacağı korkusuyla gelecek devrimlerde -1848'de tanıklık edileceği gibi- "kendisine atfedilen" devrimci rolü oynamaktan alıkoyan bir uyarı işareti olarak görüldü.

Avrupa'da ve ötesinde daha sonra yaşanan devrimler, "tepeden devrimler" ya da Gramsci'nin deyişiyle "pasif devrimler" biçimini alacaktı. Bunlar 19. yüzyıldaki İtalyan, Alman ve Japon örneklerinin de gösterdiği gibi, büyük oranda madun sınıfların katılımını sınırlayan seçkinlerin sürüklediği, yönetici sınıfların "antitezlerini (proletaryayı) tedricen ama sürekli bir biçimde massettiği", "mevcut güç bileşimini ilerici bir yönde değiş[tiren]", "moleküler" dönüşüm süreçleri içeren gelişmelerdi.[225] Avrupalı yönetici sınıflar Fransız burjuvazisinin

çıkardığı dersleri öğrendiler ve Bismarck'ın 1866'daki tavsiyesine kulak verdiler: "Eğer devrim olacaksa, bırakalım devrime maruz kalmak yerine, devrimi biz yapalım."[226]

Pasif devrimler, 1789 tecrübesinin miras bıraktığı, dönüşüm geçirmiş jeososyal ortam içinde, geç gelişen devletlerin kendi kapitalist devrimlerini yaptıkları esas araçlar haline geldiler. Bu açıdan pasif devrimler, "Büyük Dönüşüm"ün[227] ve siyasi sonuçlarının yarattığı, başkalaşım geçirmiş dünya-tarihsel koşulların organik ürünleri olarak görülebilir. Bu devrimler, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, belirgin bir şekilde kapitalist olan dünya ekonomisinin yükselişiyle genelleşen, özellikle yoğun bir biçiminin habercisiydi.[228]

Fransız Devrimi'nin daha olumlu uluslararası etkileri de vardı. Tıpkı Amerikalı devrimcilerin, daha sonra Fransız devrimcilerinin de kullanıp daha da radikalleştirecekleri halk egemenliği mefhumunu ilk kez çağdaş uluslararası söyleme sokmaları gibi, Fransız Devrimi de "Yeni Dünya"da nihayetinde hem kölecilik sistemine hem de kraliyet iktidarına meydan okuyacak, halkçı ve ekseriyetle daha radikal isyanlara ve devrimlere ilham kaynağı oldu. "Devrim Çağı"nın isyanları ve halk ayaklanmaları -Amerika, Fransız, Haiti ve diğerleri- bu ve başka açılardan, Robin Blackburn'ün ileri sürdüğü gibi, "her biri bir sonrakinin radikalleşmesine yardım eden", Fransız ve Haiti örneklerindeyse tersi etkide bulunan, birbiriyle bağlantılı ve eş-kurucu olaylar olarak görülmelidir.[229]

Fransızlar aslında sömürgelerinde köleliği, ancak Karayipler'deki sömürgelerinde çıkan köle isyanlarının, özellikle de Haiti Devrimi'nin ortasında, Ulusal Konvansiyon'da alınan 16 Pluvôse Yıl II (4 Şubat 1794) Kararı ile kaldıracaklardı. Bu adım, 1789'de başlayan "burjuva devrimi"ni ideolojik olarak nihayete erdirdi. Birleşik Devletler'deyse bu süreç ancak 1861-65 Amerikan İç Savaşı'nın ürünü olan "ikinci burjuva devrimi" ile sona erecekti.[230] Lauren Dubois'nın ileri sürdüğüne göre, Haiti Devrimi'nde yaşananlar,

> Fransa'nın 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde ilan edilen hakların gerçekten de evrensel olduğu fikrinin en somut ifadesiydi. ... Köle ayaklanması, o dönemde köleci sisteme yapılan devasa siyasi ve iktisadi yatırıma rağmen, yurttaşlığın ırk engellerinin ötesine uzanmasını sağladı.[231]

Fransız ve Haiti devrimlerinin birbiriyle bağlantılı ve bileşik etkileri, çok daha sonra olsa da burjuva demokrasisinin (biçimsel olarak) daha kapsayıcı formlarının gelişmesine neden olacak köklü bir tarihsel kopuşu temsil etti.[232] Dubois'nın da belirttiği gibi, "Eğer demokrasinin kimsenin dışlanmaması anlamına geldiği bir dünyada yaşıyorsak, Saint-Dominigue'de insan haklarının kendi hakları da olduğunda ısrar eden kölelerin eylemlerinin bundaki rolü hiç de küçük değildir."[233] Burada, gelişmenin bileşik biçimlerinin, nedensel olarak

içinden doğdukları eşitsizliği geri beslediği mekanizmalara ilişkin bir başka çarpıcı örneğe daha rastlarız. Zira bu bileşimlerin ilk kez ortaya çıkıp sonrasında uluslararası sistem düzeyinde yeniden bileşmeleri, eş zamanlı olarak bizatihi eşitsizliği yeniden şekillendiren yeni bileşik gelişme biçimleri ve kerteleri yaratarak, bu sistemin yapısal dinamiklerini ve mantığını dönüştürmeleri, ancak gelişimsel olarak farklılaşmış çok sayıda toplum arasındaki etkileşime dayalı ilişkiler yoluyla gerçekleşmişti.

Fransız Devrimi'nin Kapitalist Sonuçları

Buraya kadar devrim sürecine dâhil olan faillerin yanı sıra, Fransız Devrimi'ni sürükleyen uluslararası ve ülke içi nedenleri ele aldık. Şimdi sorulacak önemli soruysa şu: Devrimin yarattığı sosyo-politik düzen kapitalist gelişmeye olanak sağladı mı? Fransa'da bir burjuva devrimi yaşandığı fikrine karşı geliştirilen temel argümanlardan biri, devrim sonrası rejimin aslında kapitalist modernleşmeye elverişsiz olduğuydu. Eğer burjuva devrimlerinin, sonuçları açısından anlaşılmaları gerekiyorsa, kapitalizm karşıtı bir devrimci çözüm kuşkusuz bir sorun teşkil eder. Comninel'a göre Fransız Devrimi:

> Asli toplumsal üretim ilişkilerini dönüştürme yolunda pek az şey yaptı ... kapitalist bir toplum yaratmadı. Bunun yerine devrim, kilise topraklarını burjuvaziye ve köylülüğe dağıtarak, küçük ölçekli köylü üretimini ve bununla birlikte tarımsal artığın kira, ipotek vs. yoluyla çekilmesini daha da güçlendirdi.[234]

Comninel da Skocpol gibi, bürokratik devletin gelişimine, devrimin kapitalist olmayan doğasının bir diğer göstergesi olarak işaret eder. Bu argümanları nasıl değerlendireceğiz?

İlk olarak, devrimin karakteri konusunda bir yargıya varabilmek için, sonuçlarına zamansal bütünlüğü (1789-1815) içinde bakmalıyız. Mesele kapitalist koşulların devrimin hemen ardından yaratılıp yaratılmadığı değil, devrimin sonucunun bu daha geniş konjonktürel dönem zarfında (diyelim ki 1815-1848 arasında) kapitalist gelişmeye olanak sağlayıp sağlamadığıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, devrimler başladıkları tek bir anla sınırlanabilecek basit olaylar değil, Flaman İsyanı ve Bağımsızlık Savaşı (1566-1648) ile İngiliz İç Savaşları ve Şanlı Devrimi (1640-88) örneklerinde görüldüğü gibi bazen onlarca yıla yayılan süreçlerdir. Daha bütüncül bir perspektiften bakıldığında, 1789 Devrimi, kapitalist gelişme için değiştirilmesi mümkün olan sosyo-politik koşulları yaratmıştır. Albert Soboul'un belirttiği gibi:

> Fransız Devrimi, bütün feodal kalıntıların üzerine bir sünger çekerek, köylüleri üzerlerindeki senyörlük haklarından ve kilise vergilerinden ve belirli bir ölçüde cemaat kısıtlamalarından kurtararak, ticaret tekellerini yıkarak ve ulusal pazarı birleştirerek, kapitalizm yolunda tayin edici bir aşama teşkil etti. Feodal toprak

sahipliğinin bastırılması yoluyla, doğrudan küçük üreticileri bile özgürleştirdi ve köylü kitlesinin farklılaşmasını ve sermaye ile ücretli emek arasında kutuplaşmasını mümkün kıldı. Bu durum bütünüyle yeni üretim ilişkilerine yol açtı; bir zamanlar feodal hâkimiyet altındaki sermaye, çalışmanın değerini alınıp satılabilir hale getirdi. Bu şekilde, kapitalist üretimin özerkliği, sonunda sanayi sektöründe olduğu gibi tarım alanında da güvence altına alındı.[235]

Dahası, geri dönüp bakıldığında ikameciliğin devlet kapitalisti biçiminin erken bir örneği olarak anlaşılabilecek şekilde, Kamu Selameti Komitesi, mevcut silah fabrikalarını kamulaştırarak ve Paris'teki (5000'den fazla ücretli emekçinin çalıştığı) devasa yeni silah imalathanesinin yanı sıra başka yerlerde de silah imalathaneleri inşa ederek bütün dış ticaretin denetimini eline aldı. Kiliseye ve soylulara ait olan endüstriyel fırınların ve demirhanelerin büyük bir kısmı (binden fazla) devlet tarafından müsadere edildi ve köken itibarıyla burjuva olan *maîtres de forges* tarafından kiralanarak işletildi. Bu sanayiler, Direktuvar ve daha sonra Napolyon dönemlerinde 1789-1815 yılları arasında mülkiyet sahipliğini ve denetimi hızla merkezileştirecek olan aynı kişilere satıldı. "Artık bu sanayinin gelecekte, söz konusu üretim araçlarını kendi özel mülkleri olarak işleten *maîtres de forges*'un himayesi altında geçireceği –19. yüzyılda sınai kapitalizminin gelişimi açısından kilit rol oynayacak– dönüşüm için sahne hazırdı."[236]

İkincisi, devrimin ürünü olan tarım alanındaki uzlaşmanın, bu alandaki yeniliklerin gecikmesine neden olduğu varsayılan küçük toprak sahibi köylülüğü güçlendirdiği görüşüne, daha yakın tarihli bir dizi çalışmada güçlü bir şekilde karşı çıkılmıştır.[237] Comninel'ın ve diğerlerinin, küçük ölçekli köylü üretiminin kapitalist gelişme üzerindeki zararlı etkileriyle ilişkili olarak vardıkları sonuçlar, esasında Fransız tarım kapitalizminin aldığı yolu, İngiliz modelindeki geniş ölçekli kapitalist kiracı çiftçilikle kıyaslar. Ancak bu, "tarım toplumunun *raison d'etre*'inin üretkenliğin İngiliz örneğindeki gibi arttırılması olması gerektiğini ileri süren"[238] Modernleşme Teorilerinin karakteristik özelliği olan düz çizgisel bir sosyo-tarihsel gelişme kavrayışını yeniden üretir.

Anatoliy Ado'nun çığır açan çalışmasına göre, eğer tarım kapitalizminin hızlı gelişimi 19. yüzyılda engellenmişse, bu küçük köylü mülkiyetinin değil, ***büyük mülkiyetin*** ve kira yükünün ***sürekliliğinin*** bir sonucudur. Bu nedenle, Ado'ya göre, "küçük üreticilerin halkçı devrimi, bu altüst oluşun karakteristiği olan kapitalist dinamiğin asli bir unsuru olarak görülmelidir."[239] Bu nedenle McPhee'nin ileri sürdüğü üzere,

> Fransız kırsalında 19. yüzyılda yaşanan iktisadi, toplumsal ve nihayetinde siyasi değişimler, en iyi, "küçük meta üretiminin," yani "gerçek devrimci güzergâh" olarak tam kapasitesi büyük mülkiyetin küçük çiftçilere kiralanmasının "bozu-

cu" etkileri tarafından sınırlanan kapitalizmin o "tarihsel öncülünün" yavaş bir genişlemesi biçiminde anlaşılabilir.[240]

Fransız tarımı 19. yüzyıl boyunca Britanya'yı geriden takip etmiş olsa da, bu özünde kapitalist bir karakter taşıdığının reddedilmesi anlamına gelmez. Çünkü devrimin getirdiği tarımsal uzlaşmanın sonucu "kuşkusuz İngiltere'yle kıyaslanarak türetilmiş ideal bir yapının değil, Fransa'daki 'gerçekten mevcut olan' kapitalist sınıfın yararına olmuştu".[241] Aslına bakılırsa, ortaya çıkışında rol oynayan uluslararası koşullarının dramatik bir dönüşüm geçirmesi nedeniyle, Fransız kapitalist gelişmesinin 19. yüzyılda kat ettiği yolun, İngiltere'nin daha önceki gelişiminden farklılaşmasını beklemek mümkündür. Zira Fransız sanayileşmesinin, Avrupa Kıtası'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi, Britanya'nın güzergâhından ayrılmış olmasının ana nedenlerinden biri, aşağıdan gelen devrimci altüst oluş tehdidinin çok daha ciddi olmasıydı.[242] Britanya modelinden ayrılmış olsa da, "Fransız sanayisinin savaş çağının sona erdiği 1815 ile 1850 arası dönemde görece hızlı bir şekilde büyüdüğü" düşünüldüğünde, "Fransa'nın sınai hamlesinin gerçekten de görece başarılı olduğu" konusunda bir konsensüs bulunmaktadır.[243]

Bu dönemde yaşanan yıllık sınai büyümeye ilişkin tahminler, yüzde 2,5 ile 3,4 arasında değişirken, 1820 ile 1870 arasında yaklaşık yüzde 1,2 olan yıllık tarımsal büyüme etkileyiciydi. Genel olarak bakıldığında 1815 ile Birinci Dünya Savaşı arasında kişi başına düşen iktisadi büyümedeki ortalama artış, yüzde 1,4 seviyesinde seyretmiş ve 1914'e gelindiğinde Fransa'nın iktisadi performansı, kişi başına düşen büyüme temel alındığında, Britanya ile "genel olarak karşılaştırılabilir" düzeye gelmişti. Britanya'nın kişi başına düşen geliri Fransa'dan yaklaşık yüzde 20 daha yüksek olsa da iki ülke arasındaki açı, Britanya'nın 19. yüzyılın ilk yarısındaki sınai hâkimiyetinin zirvesinde bile genişlememişti. Jeff Horn buradan hareketle, "Fransa, özellikle düşük nüfus artışı ve daha az kârlı sömürge fırsatları göz önüne alındığında, hem genel olarak hem de kişi başına düşen gelir açısından etkileyici bir uzun vadeli büyüme sergilemişti"[244] sonucuna varır. Dahası, köylülerin ve küçük üreticilerin yoğun seferberliğine tanıklık edilen Fransız Devrimi'nin daha gelişkin doğası, su götürmez bir biçimde kapitalist dönüşümün kapsamına belirli sınırlar getirmişti. Ancak hiçbir şekilde bu tür sınırlar, devrimci çözümün kapitalist doğasını değiştirmedi. Kısacası, Fransa'daki "başarısız" sanayi devrimi miti artık bir kenara bırakılmalıdır.

Sonuç

Bu bölümde gösterildiği gibi, uluslararası ilişkiler devrimlerin kökenleri, dinamikleri ve sonuçları açısından nedensel olarak belirleyici olmuştur. Karşılığında devrimler de, uluslararası ilişkilere belirli toplumsal mantık ve

amaçlar aşılayarak, jeopolitik düzenlerin gelişmesinin ve yeniden üretilmesinin asli özellikleri haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler sadece savaş ve barış sorunlarıyla ilgili olmakla kalmamış, fakat bunlara temelden bağlı bir şekilde, "yerel siyasi düzenlerde değişiminin yönetilmesiyle de ilgili" olmuştur.[245] Devrimlerin dünya tarihsel anlamlarını, ancak bu uluslararası veçhelerini kavrayarak idrak etmeye başlayabiliriz.

Bu temel noktalar, ana akım Uİ'nin merkezinde yer alan ülke içi ile uluslararası siyaset arasındaki süreklileşmiş kuramsal ayrıma kökten meydan okur. Devrimlerle "uluslararası olan" arasındaki kaynaşmış bağları tespit etmek, bu nedenle, bizatihi Uİ kuramının "güç dengesi" ve "güvenlik ikilemi" gibi bazı ana kategorilerinin kökten bir şekilde yeniden düşünülmesini gerektirir, çünkü bu kategorilerin en önemli ampirik göndergeleri, zorunlu olarak savaş ve barışın hem "ikinci" hem de "üçüncü" düzey imgelerini keser, onlarla birbirine bağlanır ve öncesinde varsayılan anlamlarını bozar. Bu sadece Uİ analizinin ana ontolojik birimi olarak "ulusal-teritoryal bütünlük"ten[246] vazgeçilmesi anlamına gelmez, aynı zamanda toplumsal kuruluş ve örgütlenmenin çoğul, birbirine bağlanan uzamsal alanlarını yakalayabilecek kuramsal kavramların geliştirilmesini de gerektirir.

Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa'da "burjuva devrimi"nin çoğul ve farklılaşmış biçimlerinin tümü, çeşitli biçimlerde, kendi ulusal topraklarında kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmesini ve/veya konsolidasyonunu kolaylaştırmıştır. Bunu, bilhassa kapitalizm öncesi devlet aygıtının sosyo-politik ve ideolojik "kalıntıları"nı temizleyerek ya da yeniden şekillendirerek, bu aygıtın yerine sermaye birikiminin az ya da çok özerk bir aracı olarak işleyecek bir devlet biçimi inşa ederek yapmıştır. "Burjuva devrimi"nin bu çeşitli örneklerinin, kapitalist devlet-biçimlerinin yeniden inşası üzerindeki birbirinden farklı sonuçlarını daha da açıklığa kavuştururken, Marx'ın kapitalizmin genişleyebileceği farklı boyunduruk altına alma süreçlerine ilişkin tartışması ile (özdeş olmamakla birlikte) benzer bir analoji kurmak faydalı olabilir.[247]

Hatırlayacağınız üzere, Marx boyunduruk altına almanın, mülk edinmeyi, tabi kılmayı ve ardından emek sürecinin sermayenin öz değerlenme eğilimine uygun bir biçime dönüştürülmesini içerdiğini düşünür. Bu sürecin esas uğrakları -biçimsel, melez ve gerçek boyunduruk- sermayenin mevcut emek süreçleriyle karşı karşıya geldiği özgün uğraklara atıfta bulunur. Biçimsel boyunduruk, sermayenin daha öncesinden var olan üretim formlarını etkisi altına almasına, maddi örgütlenmelerini özü itibarıyla dokunmadan bırakmasına ve emek sürecinden verili haliyle artık çekmesine işaret eder. Melez boyunduruk sermayenin değerlenmesinin emeğin daha öncesinde "özgürleştirilmediği" ama yine de doğrudan tahakküm ilişkileri tarafından koşullanmadığı, geçiş dönemine özgü biçimlerine atıfta bulunur. Gerçek boyunduruksa, bunun ak-

sine, önceden var olan emek süreçlerinin ya bütünüyle dönüştürüldüğü ya da yok edildiği ve sermayenin suretinde baştan yaratıldığı örnekler için kullanılır.

Benzer şekilde, kapitalist devrimlerin belirgin bir biçimde kapitalist olan devletlerin yaratılması ve gelişmesi üzerindeki farklılaşmış etkilerini, sermayenin devleti boyunduruk altına almasının farklı biçim ve süreçleri olarak kavramsallaştırabiliriz. Devlet üzerinde gerçek boyunduruk kurulduğu örneklerde, mevcut kapitalizm öncesi devlet bütünüyle dönüştürülür ya da tamamen yıkılır ve siyasi kurumlarla devlet aygıtı, özellikle kapitalist biçimlerde yeniden inşa edilir. Devlet üzerinde biçimsel boyunduruk kurulması halinde, kapitalizm öncesi devletin kimi unsurları kısmen ya da tamamen korunurken, bazı başka veçheleri de optimize edilmiş sermaye birikimine hizmet edecek şekilde dönüştürülür. Bunun aksine, devlet üzerinde melez boyunduruk kurulduğunda, devrim kapitalizm öncesi devletin bileşenlerini dokunmadan bırakır ama yine de devlet aygıtını sermaye birikiminin hizmetine koşar.

Bu bakış açısından, burjuva devrimlerinin Birleşik Eyaletler ve İngiltere'deki kapitalist devlet biçimlerinin gelişimi üzerindeki sonuçları "gerçek boyunduruk"; Fransa ile 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya ve İtalya'da yaşanan "pasif devrimler" "biçimsel boyunduruk"; ve belki de 1861 sonrası Çarlık Rusyası ile Meiji Japonyası ise "melez boyunduruk" örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir kavramsallaştırmanın faydası, burjuva devrimlerinin farklı formlarının ve bu devrimlerin sonucu olan kapitalist devlet biçimlerini karşılaştırmak için, tarihsel açıdan hassas ve dinamik bir yol sunmasıdır. Bu yaklaşım, Flaman ya da İngiliz vakalarını, kapitalist devrimin diğer tüm tarihsel örnekler için kaçınılmaz bir şekilde "başarısız" ya da "tamamlanmamış" yargısına varılmasında kullanılacak normatif bir model ya da kıstas olarak gören her türlü düz çizgisel perspektiften ayrılır.[248]

YEDİNCİ BÖLÜM

Bileşik Karşılaşmalar: Güneydoğu Asya'da Flaman Sömürgeciliği ve "Özgür Emeğin" Çelişkileri

> Durumun nasıl [Hollanda'ya] denizciliği, denizciliğin de diğer ticaretleri getirdiğini, ayrıca dış ticaretin onlara kendilerini ayakta tutabilecekleri kadar çok imalat sağladığını, öyle ki bu fazla sayesinde dünyanın geri kalanını kendi atölyelerinin işçileri haline getirebileceklerini gösterdim.
>
> William Petty, 1751[1]

Giriş

Üçüncü Bölüm'de Moğol yayılmasının neden olduğu demografik krizin, sınıf güçleri arasında sonunda doğrudan üreticilerin serflik bağlarından "özgürleşmesine" olanak sağlayacak bir denge yarattığını gördük. Daha sonra Dördüncü Bölüm'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Avrupa'nın" gelişmesi üzerindeki jeopolitik baskılarının, bu süreci, (çitleme gibi yöntemlerle) köylülerin geçimlik araçlarından ayrılmasını mümkün kılacak şekilde genişlettiğini ve Akdeniz'den Atlantik'e doğru yapısal bir kaymaya yol açtığını ortaya koyduk. Bu bölümlerin her ikisi de *bir toplumsal ilişki olarak sermaye* oluşumundaki, bir başka deyişle semaye-ücretli emek ilişkisinin ortaya çıkışındaki adımlara işaret ediyordu. Pek çok Marksist için, ilk birikim süreci ve dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin kökenleri bu oluşumla sona erer: Köylülüğün mülksüzleşmesi, bir yandan köylüleri emek güçlerini satmak dışında her türlü üretim aracına erişimden mahrum bırakırken, diğer yandansa üretim araçlarına yalnızca yönetici sınıfın sahip olmasını mümkün kılar.

Burada, hemen çok basit bir tarihsel sorunla karşı karşıya kalırız. Pek çok Dünya-Sistemi Kuramcısının (DSK) ısrar ettiği gibi,[2] sermaye ilişkisinin modern çağdan önce de hâkim olduğu çok sayıda örnek göstermek mümkündür. Her ne kadar bu açıklamalar tipik olarak ticaret faaliyetlerine dayanan birikimi vurgulasalar da bu tür faaliyetler, zaman zaman ücretli emeğe ve emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin kullanılmasıyla nispi artık değer çekimine baş-

vurabilirler. Ucuza alıp pahalıya satmaya dayanan "basit" ticaret faaliyetinin yanı sıra, tipik olarak "kapitalizm öncesi" diye tarif edilebilecek toplumsal formasyonlarda, piyasaya bağımlı ücretli emek temelinde yükselen ticari üretime ilişkin örnekler bulmak da mümkündür. Örneğin, Hindistan'ın Kollur bölgesinde 16. yüzyılda bulunan elmas madenlerinde 60.000 kişi istihdam ediliyor ve üretimi ve dağıtımı düzenlemek için yönetici ve işçilerden oluşan karmaşık bir hiyerarşi kullanılıyordu. Alet biçimindeki "sabit sermaye"nin tedarikinden "valiler" sorumluyken, "kâhyalar" madencilerin üretimlerini düzenliyordu.[3] Benzer şekilde, Sung döneminde (960-1279), Kiangsu'daki madencilik ve metalürji işletmelerinde 3000 civarında ücretli emekçi çalıştırılıyordu.[4] İtalya'da serflik 14. yüzyıldan başlayarak neredeyse tamamen yok olmuştu ve tarımsal üretim, bazı bölgelerde (ya sürekli ya da gündelikçi olarak çalıştırılan) ücretli emeğin de dâhil olduğu çeşitli "modern" istihdam düzenlemelerine dayanıyordu. Pek çok örnekte buna, sermayenin sulama ve daha verimli ekinler gibi emekten tasarruf sağlayan tekniklere yeniden yatırılması eşlik ediyordu.[5] Kısacası, ister "ticarileşme" isterse "toplumsal mülkiyet ilişkileri" perspektifinden yola çıkılsın, *kapitalizmden önce sermayeye* ilişkin çok sayıda kanıt bulmak mümkündür.[6]

Daha önce (Birinci Bölüm'de) gördüğümüz üzere, DSK için, sermaye birikiminin daha önceki biçimlerinin tespit edilmesi, kapitalizmin esas itibarıyla tarih aşırı bir şekilde kuramlaştırılmasına yol açmıştır. Siyasal Marksistlerse, kapitalizmin tarihsel özgüllüğünü tespit etmekle birlikte, bunu kendi kuramsal ön kabulleriyle çelişebilecek tarihsel kanıtları gözardı etme pahasına yapmışlardır. Her ikisine de şunu soruyoruz: Neden bu daha önceki örnekler, toplumsal ilişkilerin kapitalist üretim biçimine dayanan bir dünya-sistemi şeklinde topyekûn yeniden düzenlenmesini gerektirmedi? "Eski" üretim biçiminden "yeni"sine çığır açan kesin bir geçişi imleyen şey, neden spesifik olarak 16. ve 17. yüzyıllarda Kuzeybatı Avrupa devletlerinde –hem Brenner'ı hem de Wallerstein'i takip edecek olursak İngiltere ve Hollanda'da– kapitalizmin doğuşu oldu?

Bu soruyu yanıtlamak için ipucumuzu Marx'ta bulabiliriz, zira kapitalist üretim biçiminin tarihsel özgünlüğünü sürekli vurgulamış olmasına rağmen, aynı zamanda kapitalizm öncesi çağda, "kapitalist üretimin Nuh Nebi'den kalma biçimlerinin"[7] ya da "tek tük görülen izlerinin"[8] de var olduğunun farkındaydı. Marx, bu Nuh Nebi'den kalma biçimlerin, kapitalist olmayan üretim biçimlerinin tarihsel olarak çözülmesinin anlaşılması ve dolayısıyla kapitalizmin ortaya çıkışında dahli olan somut tarihsel süreçlerin tespiti açısından hayati bir önem taşıdığını vurgulamaya özen göstermişti.[9] Marx'ın ticaret sermayesinin "kapitalist üretim biçiminin gelişmesi açısından tarihsel bir ön koşul olduğunu" belirtmesinin nedeni belki de buydu.[10] Bununla birlikte Marx, sermayenin

bu biçimlerinin, kendi başlarına, yeni (yani, kapitalist) bir üretim biçimi yaratmayacağını da ısrarla dile getirmişti ki bu, ticarileşme modelini eleştirenlerin gözünden kaçmayan bir 'noktaydı.[11] Eğer tüccar sermayesi ya da faiz-getiren sermaye, kapitalist olmayan bir üretim biçiminden kapitalist bir üretim biçimine çığır açan bir geçişe yol açamaz idiyse, bunu yapabilecek olan neydi?[12]

Marx bu sorunu, sermaye-ücretli emek ilişkisinin zımni döngüselliğiyle yüzleşerek ele aldı: Eğer bu ilişkinin her iki tarafı da yek diğerinin varlığını gerektiriyorsa, bir kutbun basit birikimi diğerinin ortaya çıkışını açıklamakta yetersiz kalırdı.[13] Örneğin, sermaye istifçiliği, tek başına ücretli emeğin satın alınması için gerekli toplumsal koşulları yaratamazdı. Emek gücü satın almak için sermaye kullanma olasılığı, emek güçlerinden başka satacak bir şeyi olmayan bir sınıfın varlığına -yani bizatihi emek gücünün metalaşmasına- dayanıyordu ve bu da basitçe servet istiflemenin ötesine geçen bir tarihe işaret ediyordu. Pek çok kişiye göre, ilk birikim, emek gücünün metalaşmasından, (İngiliz) köylülüğünün topraklarından koparıldığı, satmak için ellerinde emek güçlerinden başka bir şey bırakılmadığı, kanlı ve şiddet dolu bir tarihten başka bir şey değildir.[14]

Ancak bu tür "mülksüzleştirme yoluyla birikim"[15] süreçlerini vurgulayanların sıklıkla gözden kaçırdığı nokta, mülksüz işçilerden oluşan bir sınıfın ortaya çıkışının, bir üretim biçimi olarak -kendi başına- kapitalizmi yaratmaya yeterli olmadığıdır. Bu yüzden Marx şöyle uyarıyordu:

> İlk birikim, kölelerin ve serflerin dolaysız olarak ücretli işçilere dönüşmesi, yani sırf bir biçim değişikliği olmadığı ölçüde, yalnızca dolaysız üreticilerin mülksüzleşmeleri, yani sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin çözülüp yok olması anlamına gelir. Özel mülkiyet, toplumsal, kolektif mülkiyetin karşıtı olarak, ancak emek araçlarının ve emeğin dış koşullarının özel kişilere ait olduğu yerlerde mevcut olur. Ne var ki, bu özel kişilerin işçi olup olmadıklarına göre, özel mülkiyet de farklı bir karaktere sahip olur.[16]

Tıpkı ticaret sermayesi ile faiz getiren sermaye için olduğu gibi, "doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmesi", "sadece" mevcut toplumsal mülkiyet ilişkilerinin çözülmesini içerir. Marx bir kez daha mülksüzleştirmenin, mevcut bir üretim biçiminin çöküşünü tanımlasa bile, neden sermaye ve emeğin toplumsal bir ilişki olarak bir araya ve karşı karşıya geldiklerini açıklamadığında ısrar eder. Bu tarihsel bir süreç olarak ilk birikimin, faiz getiren sermayenin ya da ticaret sermayesinin veya köylülüğün mülksüzleştirilmesinin çözücü etkilerinin ötesinde bir şeyler ifade etmesi gerektiğini düşündürür. Gerçekten de, sermaye ile ücretli emek arasındaki karşı karşıya gelişin daha önceki mevcudiyeti, gördüğümüz üzere, tarihin (seyrek görülen ve yalıtılmış da olsa) üretim biçimlerini aşan bir özelliğidir. Dolayısıyla ilk birikim, en iyi, sadece doğrudan üreticileri geçim ve üretim araçlarından ayırmakla (yani mülksüzleştirmekle)

kalmayan, ama sermaye sahipleri ile emek güçlerinden başka satacak bir şeyleri olmayanları (genellikle zorla) bir araya ya da karşı karşıya da getiren, daha geniş bir süreç olarak anlaşılabilir.

Bu süreci daha iyi kavrayabilmek için, biz,[17] üretim biçimlerini aşan "basit" bir toplumsal ilişki olarak *sermaye* ile tarihsel olarak özgül *kapitalist üretim biçimi* arasında yararlı bir ayrım yapılabileceğini ileri sürüyoruz. Ya da daha basit bir şekilde ifade edecek olursak, "sermaye" ile "kapitalizm" arasında bir ayrım yapılmalıdır. Sermaye -gördüğümüz gibi- sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkiyle tanımlanan toplumsal bir ilişkiye, kapitalizmse, sermaye ilişkisinin sistematik yeniden üretimi etrafında şekillenen, ama bizatihi sermaye ilişkisine ne tarihsel ne de mantıksal olarak indirgenebilir olmayan toplumsal ilişkilerin daha geniş bir konfigürasyonuna (ya da bütünlüğüne) atıfta bulunur. Bu daha geniş konfigürasyon, modern çağa özgü olan toplumsal ilişkiler üretebileceği gibi, onu önceleyen toplumsal ilişkiler de sergileyebilir. Bu ilişkiler kuşkusuz "işçileri birbirlerine, hatta kendilerine yabancılaştıran, başta ırk, yaş ve toplumsal cinsiyet olmak üzere farklılıkların, eşitsizliklerin, bölünmelerin birikiminin"[18] yanı sıra, "ulus-devletler, yasalar, mali ve lojistik araçlar gibi kurumsal (toplumsal) formasyonları" da içerecektir. Dahası, ordu, polis, askerî güç gibi zor aygıtları ile (belirli) kültür(ler), ideolojiler, öznellikler, bilinçler, psikolojiler ve davranışlar gibi rıza aygıtlarını da kapsayacaktır.

Sermaye ilişkisinin sistematik yeniden üretiminin etrafında şekillenen bu daha geniş iktidar ilişkileri, sermayenin "Nuh Nebi'den kalma biçimleri" ile tarihsel olarak özgül kapitalizm çağı arasında bir ayrım yapmamızı mümkün kılar. Nuh Nebi'den kalma biçimlerde, sermaye ilişkisi kapitalist olmayan üretim biçimlerine mahsus, daha geniş bir ilişkiler konfigürasyonu içinde yeniden üretiliyordu. Bu nedenle, Nuh Nebi'den kalma sermaye, içinde bulunduğu kapitalist olmayan toplumsal ilişkilere tabiydi ve kendisini, kendi yeniden üretiminin bir koşulu, yani öz değerlenen sermaye haline getiremiyordu.

Kuzey İtalya şehir devletleri bu durumun arketipik bir örneğini oluşturur. Venedik ve Ceneviz arasında, tarımsal ve sınai üretimde yaygın ücretli emek kullanımı ve gelişkin mali ve ticari operasyonlar da dâhil olmak üzere biçimsel olarak kapitalist olan kurum ve ilişkilere rastlarız.[19] Yine de, Venedik, nihayetinde belirgin bir şekilde feodal ya da haraççı devletlerin savaş temayüllerinin emrindeydi.[19] Benzer şekilde, ticaret açısından, Ceneviz sermayesi ticari çıkarlarını ancak diğer feodal devletlerin zor kullanma kapasitelerine yaslanarak biçimlendirebiliyor ve koruyabiliyordu. Cenevizliler en açık şekilde *Estado da India*'da görüldüğü üzere, ticarętin kolaylaştırılması için İber Yarımadası'ndaki güçlerin korumasına muhtaçtı. Bu açıdan, söz konusu şehir devletleri, pre-kapitalist emperyal bir oluşumla kurulan ittifakın tabi ortakları olarak kaldılar.[20] Avrupa'da Ceneviz mali hâkimiyetinin sona ermesi, tam da

bu "sömürgeci ittifak" içinde karar alma süreçlerini kontrol etmede gösterdiği acizliğin bir sonucuydu.

Kısacası, Ceneviz ve Venedik ile sömürgeleri tarafından üstlenilen, emek gücünün sermayeye yaygın bir şekilde tabi kılınması süreci, feodal gücün en çıplak biçimlerince destekleniyordu. Daha da önemlisi, Ceneviz ve Venedik sermayesi bizatihi, sırasıyla mali ve ticari güçlerine mündemiç olan borçlar ve iaşecilik yoluyla feodal yönetici sınıfın yeniden üretimine yardımcı oluyordu. Dolayısıyla ayrıksı bir üretim biçiminin varlığını (ya da yokluğunu) ölçmek için, kendilerini (kolektif) olarak yeniden ürettikleri üretim biçimleriyle birlikte, toplumların hem *içinde* hem de *arasında* var olan toplumsal ilişkilerin daha geniş konfigürasyonuna bakmalıyız. Her iki İtalyan şehir devletinin de sermayeye dayanan Nuh Nebi'den kalma toplumsal formasyonlar olarak var olabilmesini sağlayan şey, tam da bu *toplumlar arası* düzeyde işleyen feodal üretim biçimine tabi olmalarıydı. Feodal üretim biçiminin ürünü olan bu daha geniş toplumlar arası ortamda bir dönüşüm yaşanmadan,[21] İtalyan şehir devletlerinde kapitalizme geçiş, zorunlu olarak kısmi ve sistemik geri dönüşlere tabi olmayı sürdürürdü.

Bu aynı zamanda, sermayenin bu Nuh Nebi'den kalma biçimlerinin sonunda neden hem örnek teşkil ettiklerini hem de yerelleşmiş, geçici ve sürdürülemez olduklarını açıklamaya yardımcı olur. Ceneviz ve Venedik örneklerinin her ikisinde de feodalizmden kaynaklanan esas sorun, iktidarın daha geniş konfigürasyonlarının, hem sermayeyi hem de emeği kendi "içsel" ihtiyaçlarına tabi kılmasıydı. Bunun yanı sıra, sermaye birikiminin feodal ceplerinin içinde toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi teşvik eden pek az şey vardı, çünkü "bu tür dönüştürücü eylemlerin altına girmek için gereken arzudan da becerilerden de yoksundular". Bu tür feodal pratikleri zayıflatmaya ya da yok etmeye yönelik her türlü çaba kendi yeniden üretim koşullarına bir saldırı teşkil ederdi.[22] Bu durum, yönetici sınıflarının üretim biçimini devrimcileştirmekle pek ilgilenmediklerini açıklar. Sonuç olarak sermayenin Nuh Nebi'den kalma biçimleri için, güvenilir ve ucuz bir emek gücü arzına dayanan kısıtlar, sürekli bir kriz ve gerileme kaynağıydı,[23] zira toprak üzerindeki feodal ilişkiler, hâkim oldukları takdirde, kendilerini yeniden dayatma eğilimindeydi. Bir yandan işçilerin ya aile emeği ya da geçimlik çiftçilik üzerinden, ücretli olmayan geçimlik biçimlere geri dönme fırsatları vardı. Diğer yandansa, feodal yönetici sınıf muazzam miktarda sermayeyi yutabiliyor ve onu üretken yatırımlara yöneltmek yerine, feodal iktidarı yeniden üretmek için kullanabiliyordu.[24]

Bu argümandan yapılabilecek çıkarımlardan biri, sermayenin kendisini ortaya koyabilmesi -kendi kendini yeniden üretebilir hale gelebilmesi- için, kendi mevcudiyetinin koşullarını yeniden üretmek üzere bir dizi strateji ve teknik kullanması gerektiği ve bu gerekliliğin bugün de devam ettiğidir. Bu nedenle

Jason Read "ilk birikimin iki temel sonucunun -kendi emek güçlerinden başka satacak bir şeyleri olmayan işçilerin ve herhangi bir yere yatırılabilecek sermayenin- aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin diğer üretim biçimleri ve ekonomilerle karşılaşmasının bir neticesi olduğu"nu[25] vurgularken haklıdır. Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin kökenleri, sadece emek ve sermaye arasında yeni bir toplumsal ilişki yaratmakla kalmayan, aynı zamanda, diğer iktidar biçimlerini, kendi yeniden üretiminin ihtiyaçları için ortadan kaldıran, boyunduruk altına alan ve kendisine tabi kılan bir tarihtir.[26] Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde, kapitalizmin bir üretim biçimi haline gelme sürecine içkin olan bu çoğulluğu şöyle tasvir eder:

> Demek ki sermayenin kendisi burada ilk olarak dolaşım sürecinde ortaya çıkar. Paranın sermayeye dönüşümü dolaşım sürecinde gerçekleşir. Ürünün, mübadele değerinde, metalara ve paraya dönüşümü ilk olarak dolaşımda gerçekleşir. Sermaye, *kendi uçlarına, yani aralarında dolaşımın aracılık ettiği farklı üretim alanlarına hükmetmeyi öğrenmeden önce*, kendisini dolaşım süreci içinde oluşturabilir ve kendisini bu süreçte oluşturmak zorundadır. ... Üretim alanlarının üçüncü bir alanla birbirlerine bağlanmalarına yol açan dolaşım sürecinin bu bağımsızlaşması iki ayrı anlama gelir. Birincisi, dolaşım, henüz üretime hükmetmeye başlamamıştır; aksine, onunla ilişkisi, onun verili bir ön koşulu olmasıdır. Diğer yandan, üretim süreci, henüz, dolaşım sürecini, sadece kendi uğraklarından biri olacağı şekilde kapsamamıştır. Buna karşılık, kapitalist üretimde her ikisi de geçerlidir. Üretim süreci tümüyle dolaşıma yaslanır ve dolaşım, üretimin yalnızca bir uğrağı, bir geçiş evresidir, yani yalnızca, meta olarak üretilen ürünün gerçekleştirilmesi ve onun metalar olarak üretilen üretim ögelerinin yerlerine konulmasıdır.[27]

Bu, kapitalizme geçişte *iki* hayati uğrak olduğu anlamına gelir. Bu uğraklardan ilki, sermayenin dolaşım yoluyla "farklı üretim alanları"nın "uçları"na hükmetmesi, ikincisiyse, bu hükmetme sayesinde, dolaşımın üretim tarafından massedilmesidir. Ticarileşme modeli ilk, toplumsal mülkiyet ilişkileri yaklaşımıysa ikinci uğrağı vurgular. Ancak, yukarıdaki alıntının da işaret ettiği gibi, bu süreçler birbirini dışlamaz, hatta birbirlerinden ayrı da değildir; bilakis aynı sürecin birer parçasını oluşturabilir ve oluştururlar. Bu nedenle, Marx, "[Kapitalizm] açık bir biçimde, geçmiş tarihsel gelişmenin bir sonucu, *çok sayıda* ekonomik devrimin, bir dizi eski toplumsal üretim formasyonunun ortadan kalkmasının bir ürünüdür"[28] diye yazmıştır.

Marx, sermayenin emek üzerindeki boyunduruğuna ilişkin görüşlerini kısaca dile getirdiği başka bir yerde, taksonomik olarak sermaye ile emek arasında kapitalizme geçişe içkin olabilecek (ya da olmayabilecek) üç farklı karşılaşma biçimi tespit eder: gerçek, biçimsel ve melez boyunduruk.[29] Bunların her biri, sadece kapitalist ile emekçi arasındaki karşı karşıya gelişe değil, aynı zamanda

üretim sürecinin kontrolünde, üretim araçları üzerinde boyunduruk kurulmasında ve sömürünün, dolayısıyla da artık temellükünün karakteriyle (mutlak/nispi) teknolojik gelişme düzeyinde ortaya çıkan varyasyonlara, yani sadece sermaye-ücretli emek ilişkisinin kendisi tarafından yönetilmeyen çeşitli ilişkilere bağlıdır. Belki de en açıklayıcısı olan son bir nokta da, Marx'ın ilk birikime ilişkin değerlendirmesinde, serflerin mülksüzleştirilmesi, emeğin özgürleştirilmesi, küresel bir pazarın yaratılması, Yeni Dünya'nın kıymetli metallerine el konulması, yerli topluluklara boyun eğdirilmesi, kölelik, "yağma", kamu borcu, kredi sistemi, vergilendirme vb. gibi sermayeyi emek ile sömürüye dayalı bir ilişki içine sokan -sermayeye indirgenemeyecek- geniş bir farklı "kaldıraçlar" yelpazesi bulmamızdır.[30]

Bu noktayı fazla uzatmak istemesek de, sermayenin emek üzerindeki boyunduruğunun "tek bir stratejinin sonucunu ya da tek bir sürecin veçhelerini"[31] değil, eşitsiz ve çoğul tarihleri ortaya koyduğunun açık olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bir üretim biçimi olarak kapitalizmin kökenlerini besleyen çoğul nedensellik vektörleri, "birbirinden bütünüyle farklıdır".[32] Bir üretim biçimi olarak kapitalizmin birliği veya "bütünlüğü"nün izi, ancak somut, tarihsel bir biçimde bu çoğul vektörler ile bileşme ve eklemlenme noktalarının tespit edilmesiyle sürülebilir. Bunun kabul edilmesi sadece kapitalizmi daha iyi anlamamıza yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda sermaye ve emeğin "bir araya gelişinin" ve dolayısıyla kapitalizmin kökenlerinin arkasındaki tarihsel süreçleri gerektiği gibi kavramamızı da mümkün kılar.

Bu kuramsal ara sözün anlamı şudur: Kapitalizmin sermaye-ücretli emek ilişkisiyle özdeş ya da ona tabi olmayan, ama yine de onu oluşturan pratiklerin ürünü olduğunu kabul ettiğimizde, kapitalizmin kökenlerini anlamak için bu pratiklerin ve sermaye-ücretli emek ilişkisiyle nasıl ilişkilendiklerinin izini sürmemiz gerekir. Kapitalizmin kökenlerinin tarihini bu daha geniş çerçevede anladığımızda, herhangi bir tekil tarihten (örneğin emeğin İngiliz kırsalında özgürleşmesinden) uzaklaşmak ve bunun yerine kapitalizmin ortaya çıkışıyla çağdaş ve onu etkilemiş ya da belirlemiş olması mümkün olan bu daha geniş -genellikle uluslararası- gelişmeleri incelemek zorunda kalırız. Bunu bir kez kabul ettiğimizde, bu bölümün başında ortaya koyduğumuz tarihsel bulmacayı daha iyi ele alabileceğimizi ileri sürüyoruz: Neden Venedik ya da Ceneviz değil de Hollanda (ya da İngiltere)?

Bu bölümdeki argümanımız, kapitalizmin bir üretim biçimi olarak oluşumunun, Asya'nın Avrupalılar tarafından kanlı bir boyunduruk altına alındığı çağdaş süreçten ayrılamaz olduğudur. Özellikle, Asya'nın sömürgeleştirilmesinin, sermayenin mobilizasyonu ve dağınık emek gücü yığınının boyunduruk altına alınması açısından hayati olduğunu ileri sürüyoruz. Bu tarihin -*ücretli olmayan* emeğin şiddetle baskı altına alınmasının tarihinin- bizatihi

Avrupa'da ücretli emek ilişkisinin yerleşmesinde ve sistematik yeniden üretiminde asli bir rol oynadığını savunuyoruz. Başka bir deyişle, emek gücünün ve sermayenin yeniden üretiminin ön koşulu, kapitalizmin doğuşunu imleyen çok sayıda iktidar konfigürasyonundan biri olarak, geniş bir "ücretli olmayan" alanın varlığıydı.[33] Daha spesifik olmak gerekirse, bu zora dayalı ücretli olmayan emek alanı, işçilerin kendi emeklerine ve birbirlerine yabancılaştırılmalarının kalbinde yatan tabiiyet, sömürü ve toplumsal katmanlaşma biçimlerinin (yeniden)üretilmesinde hayati bir yere sahipti. Beşinci Bölüm'de özgün bir şekilde "bileşmiş" kapitalist bir işletme olarak plantasyon köleliği ile ırk ve cinsiyete dayalı toplumsal hiyerarşilerin yaratılmasının, kapitalist birikimin özgün işlevleri olarak nasıl ortaya çıktığını gördük. Bu bölümde Hint Okyanusu kıyıları boyunca yaşanan boyun eğdirme süreçlerini inceliyoruz.

Birinci kısımda, 17. yüzyılın başlarında Flaman yönetici sınıfının, kapitalist üretim biçiminin en önemli metası olan emek gücündeki görece düşük arz nedeniyle, bir krizin içinde bulunduğunu gösteriyoruz. Daha sonra ikinci kısımda, Flaman yönetici sınıfının, kendisinden önceki Venedikli ve Cenevizlilerin aksine, bu krizi küresel ölçekte muazzam bir sermaye ve emek gücünü bir araya getirerek, boyunduruk altına alarak ve biriktirerek nasıl çözebildiğini inceliyoruz. Yeni Dünya'da üretilen artığın Asya'daki zora dayalı emekle bileşmesinin ürünü olan bu süreç, Flaman Doğu Hindistan Şirketi (VOC) ile Hint Okyanusu kıyılarında yaşayan çeşitli Asya toplumlarının karşılaşması -bir bileşme uğrağı- şeklinde tecrübe edilen, tarihsel olarak özgül Flaman sömürgeciliği sayesinde gerçekleşti. Eğer bu bileşme uğrağı olmasaydı ve Flamanlar Asya'daki geniş -ama dağınık- emek gücü yığınından yararlanamasaydı, Hollanda'nın kapitalist gelişiminin, Nuh Nebi'den kalma biçimlerin dışında sürdürülebilir olmayacağını ileri sürüyoruz. Üçüncü kısımdaysa, bir üretim biçimi -sermaye-ücretli emek ilişkisinin yeniden üretimini mümkün kılan daha geniş bir pratikler kümesi- olarak kapitalizmin doğuşunun, zorunlu bir şekilde, "özgür olmayan" emeğin sömürüsüne dayandığını ve bu sömürü üzerinde inşa edildiğini savunuyoruz. Aslında, Asya'daki muazzam nicelikteki özgür ve ücretli olmayan emek, Flaman Cumhuriyeti'nde ücretli emeğin özgürlüğünün üzerinde inşa edildiği temelleri oluşturmuştu.

Flaman Kapitalizminin Özgüllüğü ve Sınırları

Flamanların Kurumsal Buluşları

Neden İtalyan şehir devletleri değil de Flamanlar? Giovanni Arrighi, yetkin eseri *Uzun 20. Yüzyıl*'da, Flamanların sadece daha önce var olan sermaye örneklerinden değil, aynı zamanda daha genel olarak Avrupa'daki feodal iktidar yapısından da bir kopuşu temsil ettiğini ileri sürer. Arrighi'ye göre, "Avrupa yö-

netim sistemini, dünya ölçeğindeki sermaye birikiminin ihtiyaçlarına uyacak şekilde dönüştürme fırsatı kendilerine ilk kez sunulan ve bu fırsatı ilk değerlendirenler" Flamanlardı.[34] Bu yüzden hem feodal güçlerle çatışma içine girdiler hem de eş zamanlı olarak, Habsburg İmparatorluğu ve Papalığın güdümünden kurtulmaya çalışan yeni hanedan yöneticilerinin destekçileri olarak görüldüler[35] ve Avrupa devlet sisteminde daha genel bir sosyo-politik dönüşüme yol açtılar. Arrighi'ye göre, bu dönüşüm en açık ifadesini, Otuz Yıl Savaşı'nda ve çatışmaları sona erdiren 1648 Westphalia Antlaşması'nda bulmuştu. Bu antlaşmaya eşlik eden ve denizlerin (ve dolayısıyla ticaretin) özgürlüğünü konu edinen diğer antlaşmalar, Avrupa devletler sisteminin, sermaye birikiminin genişlemiş bir faaliyet ölçeğindeki ihtiyaçlarıyla uyum içinde yeniden düzenlediğinin göstergesiydi. Bu nedenle, Hollanda'nın Avrupa'daki jeopolitik düzeni, 17. yüzyıl boyunca genişlemiş sermaye birikiminin hizmetine sokacak şekilde dönüştürmeyi hedefleyen politikaları, çeşitli yeni Gramscici araştırmacılar tarafından[36] (sınırlı ve kısmi de olsa) zor ve rızanın diyalektik birlikteliği olarak tasavvur edilen türde bir "hegemonik failliği" temsil ediyordu.

Arrighi, Flamanların bu dönüşümü, Hollandalı tüccarların Orange Hanedanıyla kurdukları ittifaka dayanan, sermaye birikimi ile devlet inşası arasındaki güçlü bağlar sayesinde gerçekleştirebildiklerini ileri sürer. "Gereğinden fazla kapitalist"[37] olan Venediklilerin ve teritoryalciliklerini etkin bir şekilde Portekizlilere ve İspanyollara devreden Cenevizlilerin aksine Flamanlar, teritoryalizm ve kapitalizm "mantıklarını" eşsiz bir şekilde, daha önceki bütün devletlerden daha iyi kaynaştırmıştı. Arrighi, özellikle Flaman hegemonyasının –ve dolayısıyla kapitalist hegemonyanın– kurulması açısından hayati olan üç etkinlik tespit eder. Bunlardan ilki Amsterdam'ın Avrupa'nın "deposu" ya da küresel meta zincirlerinin eşi görülmedik bir düzeyde yoğunlaştığı "antreposu" olarak ortaya çıkışı ve yeniden üretimiydi. Bu, Flamanların "Avrupa ve dünya ticaretinin verili herhangi bir zamandaki en stratejik mallarını depolamalarını ve mübadele etmelerini" sağladı.[38] Flamanlar böylece, "ringa balığı ve baharatlar, İngiliz kumaşları ve Fransız şarapları, Polonya'dan ya da Doğu Hint Adaları'ndan güherçile, İsveç bakırı, Maryland'dan tütün, Venezuela'dan kakao, Rus kürkleri ve İspanyol yünlüleri, Baltık'tan kenevir ve Levant'tan ipek"[39] gibi çok çeşitli metaların arzını kontrol etmenin yanı sıra, fiyat farklılıklarını düzenleme ve bunlardan yararlanma kabiliyetini de kazandılar.

İkinci olarak, Bourse'un sürekli işleyen ilk hisse senedi borsası olarak kurulması, Amsterdam'ın Avrupa'daki devletler arası çatışmaların içinde yer alan çeşitli tarafları mali açıdan birbirine bağlayan bir "pivot"[40] olarak hareket edebilmesi anlamına geldi.[41] Gördüğümüz üzere, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, savaşlar erken modern Avrupa'nın neredeyse süreklileşmiş bir özelliğiydi. Artan vergilendirmenin yanı sıra, savaş için borç vermek, sermayenin birik-

tirildiği esas kaldıraçlardan biriydi. Ancak, borç veren kişilerin ve dış kredinin (Cenevizli ve Alman kreditörlerde olduğu gibi) daha önceki dönemsel ve yerel kullanımının aksine, Flamanların yatırımcı havuzunu genişletmek için, uzun vadeli kredi planlamasını ve teminatları kullanılabilir hale getirmesiyle birlikte, egemen borç verme pratikleri arttı. Böylece, Bourse, "atıl olsun ya da olmasın"[42] bütün Avrupa'dan sermaye emen bir hava boşluğu olarak hareket edebildi.

Hem Bourse'un güvenilirliği hem de Amsterdam'daki antrepo olanaklarının ölçeği, Arrighi'nin tespit ettiği üçüncü önemli gelişmeye bağlıydı: Anonim bir şirket olarak VOC'nin ortaya çıkışı. VOC, "koruma maliyetlerini içselleştirerek", teritoryalizm ve kapitalizm mantıklarının birleştiği ana kurumsal menteşe haline geldi. Niels Steensgaard'a göre VOC,

> Egemen bir gücün işlevlerini, iş ortaklığının işlevleriyle bütünleştirdi. Siyasi ve ticari kararlar şirket yöneticileri ve memurlardan oluşan aynı hiyerarşi içinde alınıyor ve başarı da başarısızlık da her zaman son kertede kâr cinsinden ölçülüyordu.[43]

Koruma maliyetlerinin içselleştirilmesiyle VOC, İspanyol ve Portekiz emperyal projelerinde görülen türde bir mali kuruma yaşamadan Asya pazarlarına doğru eşi görülmedik, çarpıcı bir genişleme ve bu pazarları kendisine tabi kılma sürecine girebildi.[44] VOC bu süreç içinde, eş zamanlı olarak sermaye yatırımı için kazanç getiren bir kapı ve yatırımların temin edileceği yeni kaynaklar yaratabilen bir özne haline geldi. Şirket, küresel genişleme ve bağlantıların bir aracı, "Flaman kapitalist sınıfın, Amsterdam antreposu ile dünyanın her yerindeki üreticiler arasında *doğrudan* bağ kurduğu bir vasıtaydı".[45]

Arrighi'nin çözümlemesinin değeri, Flaman sermayesi ile daha önce hâkim olan İtalyan şehir devletlerinin sermayesi arasındaki farklılıkların ortaya konmasına yaptığı vurgudan kaynaklanır. Arrighi böylece, teritoryalizmin kapitalizm açısından taşıdığı önemi ortaya çıkarabilmiş ve bununla birlikte kapitalizmin uzamsal ölçeklerinin ve faaliyet alanının, feodalizmin yerini alması açısından nasıl bir rol oynadığını gösterebilmiştir. Yine tam da yaptığı bu vurgu nedeniyle Arrighi, DSK ile ilişkilendirilen tipik sorunlardan kurtulamamıştır. Sermaye ile kapitalizm arasında gerektiği gibi bir ayrıma gidemediğinden, anakronistik bir biçimde, Flamanların "genelleştirmesinden" önce kapitalist bir üretim biçiminin işlediğini varsayar, ama bu işleyişi açıklamaz. Bunun sonucunda, Flaman tecrübesi, feodal üretim biçiminden çığır açan bir kopuşu ve kapitalist üretim biçiminin somutlaşmasını değil, basitçe kapitalizmin, halihazırda mevcut olan sermayenin sürekliliği içindeki genişlemesini temsil eder. Birinci Bölüm'de ele alınan Brenner'ın DSK'ye yönelik eleştirisi hatırlanacak olursa, Arrgihi'nin açıklaması *nicel* bir açıklamadır: Gerçekten de, Arrighi açık bir şekilde açıklama gerektiren geçişin "feodalizmden kapi-

talizme değil, dağınık bir kapitalist güçten yoğunlaşmış bir kapitalist güce" geçiş olduğunu belirtir.[46]

Sonuç olarak, Arrighi'nin Flamanların ve onlar üzerinden kapitalizmin ortaya çıkışına ve hâkimiyet kurmasına getirdiği açıklama, bu halihazırda mevcut olan kapitalizmin genelleşmesini mümkün kılan kurumsal buluşların ortaya konmasıyla ilgilenir.[47] Bütün bu süreç, büyük oranda sermaye birikimine köstek olabilecek kurumsal engellerin asgariye indirilmesi perspektifinden ele alınır. Bourse gibi kurumlar "işlem maliyetlerini" düşürerek, sermayenin önündeki yatırım olanaklarını pürüzsüz hale getirmiştir.[48] Benzer şekilde, VOC de "koruma maliyetlerini" içselleştirerek,[49] sermayenin feodal teritoryalizmin prangalarından özgür bir şekilde hareket etmesini sağlamıştır. Neoklasik kurumsalcılıkla bazı rahatsız edici benzerlikle sergileyen Arrighi, bu nedenle, "pazarın" varlığını ve işleyişini açıklamaktan ziyade varsayar.[50] Aynı şekilde, emek-sermaye ilişkisi de, hem oluşumu hem de genelleşmesi açısından bütünüyle bir kenara bırakılır ve bir artık kaynağı olarak sömürü, kapitalizm kavrayışının dışına çıkarılır.[51]

Biz Arrighi'nin aksine, bu tür kurumsal kaldıraçların, ancak sermaye ilişkisinin hem başlangıçtaki hem de daha sonraki sistematik yeniden üretimini mümkün kıldıkları müddetçe önemli olduklarını ileri sürüyoruz. Kastımız herhangi bir verili kurumsal ya da lojistik düzenlemenin, kendinden menkul bir şekilde, doğası gereği kapitalist olduğunun varsayılamayacağıdır. Bu sürecin merkezindeki kurumun -VOC- artık temellükünün "iktisat dışı", piyasa harici, tekelci araçlarına son derece bağımlı olduğu göz önüne alındığında, durum, en azından Siyasal Marksistlere göre, çok daha şüpheli bir hal alır.[52] Bu nedenle, bu tür kurumlara, ancak sermaye birikiminin daha geniş sistemik "mantığı" içine yerleştirildikleri takdirde kapitalist bir karakter atfedilebilir, tabii eğer edilebilirse. O halde Arrighi'nin üç kurumunun -ve özellikle de VOC'nin- sermaye birikiminin kaldıraçları olarak nasıl işlev gördüklerini anlamanın anahtarı, özgül toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle, özellikle de sermayenin toplumsal bir ilişki olarak yeniden üretimiyle olan bağlantılarına bakmaktır. Eleştirmeye çalıştığımız bir gelenekten yararlanmamız belki fırsatçılık olarak değerlendirilebilir, ama bunlar Arrighi'nin çözümlemesinin sınırlarını oluşturduğu ölçüde, "toplumsal mülkiyet ilişkilerinin" anlaşılması son derece önemlidir.

"Yerli" Flaman Kapitalizminin Sınırları

Altıncı Bölüm'de gördüğümüz üzere, 16. yüzyılın başlarında Hollanda, son derece şehirleşmiş, proto-sınai bir gelişme yaşıyor ve buna tarımsal üretimde ücretli emeğin genişlemesi ve üretimin yaygın bir şekilde pazar faaliyetlerine yönelmesi eşlik ediyordu.[53] Yani Hollanda, kapitalizmin alamet-i farikaların-

dan pek çoğuna sahipti, fakat serflikten çıkarken izlediği özgün güzergâha bağlı olan bir dizi çelişki ve sınırla delik deşik edilmiş bir şekilde. Bu güzergâh, geniş arazi parçalarını köylülerin yerleşimine açan bir denizi doldurma programının damgasını taşıyordu.[54] Esasen feodal yönetici sınıfın öncülüğünde gerçekleşse de denizin doldurulması, senyörlük hakları büyük toprak sahipliğinden ayrılan Flaman soyluluğun sınırlı yargı yetkisi nedeniyle, Flaman köylülüğünün lehine olma eğilimindeydi. Toprağın kolonileştirilmesi ve soylulara ait geniş yurtlukların bulunmaması, Flaman köylülerinin istisnai ölçüde güçlü mülkiyet haklarına sahip olması anlamına geliyordu.[55] Sonuç olarak, "geç Ortaçağ Hollandası'nda ticarileşme ve kentleşme süreçlerinin hız kazanmasından sonra bile, küçük köylü mülkiyeti gücünü korudu."[56] 16. yüzyılın ortalarında, köylülerin mülkiyetindeki ekilebilir toprakların oranı son derece yüksek, Peter Hoppenbrouwers'in tahminlerine göre yüzde 50 civarındaydı.[57] Aynı zamanda, toprakların büyük çiftlikler halinde toplanması, "yavaş ve sürüncemeli bir süreç olarak" kalmıştı.[58] Çarpıcı bir şekilde, 1500 yılında, kiralanan toprakların yüzde 70'i 4,4 hektardan daha küçüktü; 1600'e gelindiğindeyse bu oran yüzde 79'a ulaşmıştı. Bu durum, ücretli emeğin ve ticarileşmiş toprağın ortaya çıkmasına bağlı kapitalist gelişmenin güçlü göstergelerinin var olmasına rağmen, bunların kendi başına köylülüğün mülksüzleştirilmesini ve sermayenin kayda değer bir ölçekte merkezileşmesini mümkün kılmadığını düşündürmektedir.[59]

Bu itibarla, 15. yüzyıldan 16. yüzyılın başlarına dek kapitalist gelişme, belirgin ama "nadir" rastlanan bir olguydu.[60] Köylülüğün gücü, yönetici sınıfın üretim araçlarını merkezileştirmesinin önünde bir engel teşkil etmeyi sürdürdü. Yönetici sınıfların toprakları kendi ellerinde toplama ve çitleme kabiliyetlerinin önündeki aynı kısıtlamalar, köylülerin geçimlik araçlarından "özgürleşmemelerini" sağladı ve bu da ücretli emek gücü arzını sınırlandırdı. Köylü özgürlüğünün kısıtlandığı yerlerde, bunu yapan tipik bir feodal bir sınıf –toprak sahibi köylülük– değil, rekabetçi temelde üretime yaptığı yatırımlar ve toprağın kısa süreli kiraya verilmesi sayesinde çevredeki kırsal bölgeleri bütünleştirebilen kentli sermayeydi.[61] Bu, 16. yüzyılda Flaman sermayesine, esasen "esnek" bir ücretli emek arzına dayanan, küçük ölçekli tarımın piyasa yönelimli ücretli emekle bir araya geldiği, belirgin bir "proto-sınai" karakter kazandırdı.[62]

Kapitalist gelişmenin bu "sınırlı" ve "kısıtlayıcı" biçiminin kırılması ve "birikimin kendi bildiğini okumaya başlaması" ancak 1580'den sonra mümkün oldu:[63] Toprak yönetici sınıfın elinde toplandı ve kırsal üreticiler mülksüzleştirilerek geçimlik araçlarından koparıldı. Esnek emek arzına dayanan küçük ölçekli proto-kapitalist işletmeler yerlerini, ücretli emek ile işlenen daha büyük çiftliklere bıraktı.[64] Birleşik Eyaletler, mülksüz köylülerin kentsel bölgelere gerçekleştirdiği büyük ölçekli göçü ve bunu takip eden "kentsel (tekstil) sanayilerdeki genişleme, yoğunlaşma ve proleterleşmeyi de aynı dönemde tecrübe etti."[65]

Nihayetinde, bu ilk birikim süreci vasıtasıyla, "kırsal proletarya artık" ücretli emek alanının dışında, "kendisini yeniden üretemeyen 'gerçek' bir kent proletaryasına dönüştü" (ayrıca bkz. Altıncı Bölüm).[66]

Bu sürecin en hayati sonuçlarından biri, nüfus artışının iktisadi büyümeye ayak uyduramaması nedeniyle, 17. yüzyılda emek gücüne yönelik talepte artış yaşanırken, arzın düşmesiydi. "Esnek ve bol miktardaki" emek gücünün bu "*sürekliliсeşmiş kıtlığı*", Hollanda'da gerçek ücretlerin 17. yüzyılın ilk yarısında artması anlamına geldi.[67] Bu kıtlık ve ücretlerdeki müteakip artış, kırsal kesimdeki "proto-sanayileşme"nin hız kesmesi sonucunda üretkenlikteki bir düşüşle iç içe geçti. Ücretlerdeki artış ve üretkenlikteki düşüş, kapitalist büyümenin "üst sınırına" işaret ediyordu; aslına bakılırsa Rönesans İtalyası'nda Nuh Nebi'den kalma deneylerin gerilemesine neden olan tam da bu tür koşullardı.[68] Bu koşullarda, Flaman Altın Çağı'nı hazırlayan da her şeyden önce bu koşullar oldu. Bu durum, Flaman yönetici sınıfının sadece emek gücündeki bu kıtlıktan kaynaklanan krizi atlatmakla kalmadığını, aynı zamanda bu koşullar altında fiilen başarı kaydedip genişlediğini de gösterir. Bu sınıfın genişlemesi, 17. yüzyılda Avrupa'yı kuşatan genel kriz göz önüne alındığında daha da çarpıcıdır. Peki bunu nasıl başardılar. Brenner'a göre:

> Yüksek ücretler felaket anlamına gelmedi; bilakis. Aynı dönemde, van Zanden'in ticaret kapitalizminin, üretkenliği yükselen emek maliyetleriyle uyumlu olarak arttırma kapasitesini kanıtlayacak şekilde, ihracatta artış yaşandı. Artan ücretler gerçekten de ekonomideki büyümeye önemli bir katkıda bulunmuş olmalıdır, zira üretkenlik artışıyla dengelenmeleri, kârları sıkıştırmalarının engellenmesi ve üretilen ürünlerin yeterli talep görebilmesi koşuluyla, ücretlerdeki artış bu dönemde Avrupa'da başka pek az yerde görülen türde dinamik bir iç pazar yaratabilirdi. Ayrıca, ücretlerdeki artış, emeğin sermayeyle ikamesini teşvik etmiş, pek çok örnekte, emekten tasarruf sağlayan teknolojiler, genel üretkenlikteki artışı hızlandırmış olmalıdır.[69]

Ancak, Brenner'ın önerisi, Hollanda'daki üretkenlik artışlarını, "bir iç pazarın ortaya çıkışını" ve "emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin kullanılmaya başlamasını" açıklamak yerine varsayar. Daha spesifik olarak, Flaman kapitalizminin en çarpıcı ve tartışmalı özelliğini gözden kaçırır: Flaman kapitalizmi, daha sonra Britanya kapitalizminin tecrübesine damgasını vuracak türde, bir sanayi devrimi içinde gerçekleşen hızlı teknolojik yeniliklere yol açmadı.[70]

Bu nedenle eğer Brenner'ın çerçevesini çizdiği koşullar mevcut değilse, Flamanlar emek gücü kıtlığının neden olduğu bu krizle nasıl başa çıkabildiler? Bu soruya ilişkin bir ipucu, Marx'ın değer üretiminin "nispi artık değeri arttırmak *dışında* mekanizmalar kullanarak" mümkün kılınmasının iki yolu olduğunu belirttiği *Kapital*'in birinci cildinde bulunabilir.[71] Marx şunu savunmuştu:

> ... sermaye, zenginliğin asli yaratıcıları olan emek gücünü ve toprağı kendisine dâhil ederek, kendi birikim unsurlarını, görünüşte kendi büyüklüğüyle ya da kendilerinde var olduğu, hâlen üretilmiş bulunan üretim araçlarının değer ve kütleleriyle belirlenen sınırların ötesine taşımasını mümkün kılan bir genişleme gücü kazanır.[72]

Üretkenlikteki düşüş ve artan üretim maliyetleri karşısında "işçiler giderek daha fazla *başka yerlerden toplanmak zorunda kalındı*".[73] Flaman sermayesi iş gücünü küresel ölçekte bütünleştirerek, daha öncesinde sahip olmadığı bir genişleme gücü elde etti. İlerleyen kısımlarda Flaman sömürgeciliğinin, bu "işçi toplama" stratejisinde temel bir rol oynadığını ileri sürüyoruz.[74] Göreceğimiz üzere, ülke içinde özgür ücretli emeğin genişlemesini mümkün kılarak emek kıtlığını telafi etmekle kalmadı, kapitalizmin, giderek daha uluslararası bir forma kavuşan bir üretim biçimi olarak, daha somut bir şekil almasına da yardımcı oldu.

Flamanların bu Asyalı devletlerle karşılaşmasının özgüllüğü, eşitsizliğin kesişen düzeylerinin damgasını taşıyordu. Yeni Dünya'nın kıymetli metallerinin ele geçirilmesinden ve denizcilik alanındaki becerilerden elde ettikleri avantajlar, Flamanların Hint Okyanusu'ndaki ticaret sistemine başarılı bir şekilde dâhil olabilmesini sağladı. Fakat mevcut ticari ağların ve piyasaya yönelik üretimin gücü nedeniyle, görece güçlü yerel yönetici sınıflar tarafından desteklenen Flamanlar, halihazırda var olan üretim biçimlerinin içine yerleşmek zorundaydılar. Bu, bütünleşme biçimlerinin, Flamlanların karşı karşıya geldiği özgül topluma bağlı olarak değişmesi anlamına geldi. Bu nedenle, bu süreçleri daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye geçmeden önce, Hint Okyanusu kıyılarının gelişiminin eşitsiz ve bileşik karakteristiklerine kısaca göz atmak hem gerekli hem de açıklayıcı olacaktır. Çünkü bu eşitsiz ve bileşik karakter, Flamanlarla olan yeni eşitsiz ve bileşik ilişkileri önceden şekillendirmekle kalmamış, bölgedeki Flaman hâkimiyetinin –ve daha genel olarak Flaman kapitalizminin– üzerinde kurulduğu temelleri de oluşturmuştu.

Sömürgecilik Öncesi Hint Okyanusu Kıyılarında Eşitsizlik ve Bileşiklik

Hint Okyanusu'nun Toplumlar Arası Sistemi

Güney Çin Denizi'nden Doğu Afrika'ya dek uzanan ve Arap Denizi ile Bengal Körfezi'ni de kapsayan Hint Okyanusu kıyıları, son derece eşitsiz bir toplumsal formasyonlar dizilimine ev sahipliği yapıyordu.[75] Güney Asya'da öyle bir çeşitlilik vardı ki, son dönemki tarih yazımında kimi yazarlar, Hint Okyanusu'nu (ya da daha geniş bir bölge olarak "Güney Asya"yı) tutarlı bir çözümleme birimi olarak ele alma ya da farklı toplumlar arasındaki bu köklü farklılıkları tek bir sınıflandırıcı tipe indirgeme fikrini reddetmişlerdir.[76] Aynı

zamanda, dünyanın bu bölgesinin tarihini mikro-sosyolojiler ve/veya tarihler bağlamında tartışmayı öneren karşıt bir eğilim de tersi bir sorunla, yani Hint Okyanusu'nun (veya yine Güney Asya'nın) bu farklı bölgelerinin, birbirinden yalıtılmış olarak yan yana mevcut olan, bağlantısız ya da eklemlenmemiş toplumsal formasyonlar oldukları fikriyle maluldür. Aslında bu bölgeler etkileşimsel bir çoğulluğun parçalarıydı ve bu nedenle kendi toplumsal yeniden üretim biçimleri bağlamında birbirlerine kökten bağlıydılar. Hint Okyanusu kıyıları, eşitsizliğine rağmen, aynı zamanda gevşek bir şekilde bileşmiş, ama bütünleşmesi açısından hem gelişkin hem de karmaşık bir toplumlar arası sistemdi.[77] Bu nedenle, "Güneydoğu Asya'nın barındırdığı çeşitlilik ve dış etkilere açık olması, tanımlayıcı özellikleri arasındaydı. Bölgedeki her devlet hem içsel hem de dışsal kültürel değiş tokuşlar üzerine kurulmuştu."[78] Bu çeşitlilikler ve aralarındaki bağlantılar, Hint Okyanusu'nun otorite, iktidar, kültür ve toplumsal ilişki katmanlarının üst üste bindiği, baş döndürücü bir çoğulluk, etkileşim ve melezlik dünyası olduğu anlamına geliyordu.[79]

Melaka (ya da İngilizcesiyle Malacca) bu duruma özellikle çarpıcı bir örnek teşkil ediyordu. Tome Pires'in (belki de abartılı) açıklamasına göre, "buradaki insanlar tek bir gün içinde 84 farklı dilin konuşulduğunu duyabiliyorlardı."[80] Dahası, Melaka'nın toplumsal normları, çarpıcı bir şekilde "hoşgörülü" ve "kozmopolit"ti. Farklı dinî ve etnik gruplar arasında evliliklere izin veriliyor, farklı inanç grupları eşit şekilde vergilendiriliyor ve Hindu gelenekleri Müslümanlarınkilerle bir arada yayılıp varlığını sürdürüyordu.[81] Bunun açık maddi sebepleri vardı: Güney Çin Denizi ve Endonezya takımadasını Bengal kıyılarına bağlayan ticaretin merkez düğüm noktası olan Melaka, Avrasya'nın her yerinden gelen tüccarların yollarının kesiştiği, gelişmekte olan bir ticaret limanıydı. Bu bileşimler limanın idari yapısına da yansımıştı. Asyalı mukim tüccarlar dört gruptan oluşuyordu: Guceratlılar, diğer Hintli ve Burmalı tüccarlar, Güneydoğu Asya'dan gelen tüccarlar ve Çinlilerin, Japonların ve Okinawalıların da aralarında bulunduğu Doğu Asyalı tüccarlar. Bu dört grubun her birinin, kendi geldikleri ülkelerden tüccarları ağırlamaları karşılığında, o belirli tüccar grubunun meselelerini yerel otoritelerden özerk olarak idare edecek bir liman kâhyası (*şehbender*) sahibi olmalarına izin veriliyordu. Şehbenderler yerel yöneticiler için idari bir işlev görürken, kendi tüccarlarıyla yerel nüfus arasında simsar ve aracı olarak da hareket ediyorlardı.[82]

Bu tür uygulamalar sadece Melaka'ya özgü değildi, bütün bölgede yaygın bir şekilde görülüyordu. Çeşitli dönemlerde Kelingler [Hint altkıtasından gelenler] ve Çinliler Banten'de şehbenderlik yapmışlardı. Ayutthaya'da Çinli tüccarlar 17. yüzyılın ortalarında ticaret gemilerine kaptanlık yapmaktan sorumluydu.[83] Ayutthaya Kralı Narai, *okya phrakhlang* –kraliyet muhafızlarının başı– olarak Ağa Muhammed isimli İranlı bir tüccarı ve daha sonra Constantine Phaulkon

isimli bir Yunanı da görevlendirmişti. Kral Boromakot'un hükümdarlığı döneminde (1732-58) Phaulkon'un torunu, Hıristiyan tüccarların danışmanı ve kraliyet ambarlarının kâhyası olmuştu.[84] Ayutthaya'da sarraflık ve muhasebe işleri tipik olarak Guceratlıların, Sindlerin ve Koromandellilerin elindeydi. Ayutthaya'nın baş muhasebecisi İranlı, emrinde çalışanlarsa Çinliydi.[85] Çinliler Çinli bir tüccarın *okya yomarat* (baş yargıç) unvanını almasıyla, 1690'larda Ayutthaya devletinde de öne çıkmışlardı.

Farklı cemaatlerin mensupları arasındaki evlilikler, sık sık bu tür etnik-dinî "bileşimlerin" yaratılmasında hayati bir rol oynuyordu. Teochiu tüccarı Cheng Yung, Ayutthaya'da bir kumar tekeli elde etmiş, daha sonra buraya yerleşerek Siyamlı bir kadınla evlenmişti. Çocukları Taksin, ardından vali ve Ayutthaya'nın 1767'deki düşüşünden sonra da (modern Bangkok'un karşısındaki) yeni başkent Thonburi'nin hükümdarı oldu.[86] Batavya'daki VOC memurlarının, pek çoğu kendi özel ticaretlerinin sorumluluğunu üstlenen Endonezyalı kadınlarla evlenmeleri de yaygındı. Başkalarıysa cemaatler arası evlilikleri, yerel iktidar pozisyonlarına erişmenin bir yolu olarak kullanıyordu.[87] Bir Fransız olan De Brochebourde, VOC ile birlikte Siyam'a seyahat etmiş ve 1659'da burada yerli bir kadınla evlenmişti. Bu, daha sonra Ayutthaya'da kişisel hekimi olarak Kral Narai'nin hizmetine girmesini sağlamıştı. Hâlâ VOC için çalışmaya devam ettiğinden, ticari ilişkilerde kralla VOC arasında aracılık yapıyordu. Oğlu ve torunu da onun izinden gittiler.[88] Benzer şekilde, Portekizli bir *mestizo* olan Jan Domingos de Matto, Madras'taki İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne gönderilen bir elçi olarak Kral VIII. Sanphet'e hizmet etmişti.[89]

Avrupa Merkezci Bakışın Ötesinde Güney Asya

Kısacası, Güney Asya boyunca pek çok hükümdar yabancıların bölgeye yerleşmelerini, yerlilerle evlenmelerini ve devlet idaresine katılmalarını resmen ve etkin bir şekilde destekledi. Değerli olan sadece kendi ülkelerindeki pazarlara, siyasi koşullara ve âdetlere dair bilgileri değildi, aynı zamanda kendi vatandaşları arasında güven de tesis edebiliyorlardı. Bu özellikle önemli bir iktisadi işlev görüyordu, zira "uzun mesafeli siparişler, ertelenen ödemeler ve *commenda* (müdarebe), ortak bir hukuk sistemi değilse bile, karşılıklı güven ve ortak etik değerler olmadığı takdirde yürütülemezdi."[90] Bu nedenle yerli olmayan idarecilerin kullanılması, teknik bilginin ve yerli yönetici sınıfın siyasi yeniden üretimine yönelik ticari yararların ötesine geçmişti. Jeyamalar Kathirithamby-Wells'in de açıkladığı gibi, "farklı kimliklerini korudukları sürece, yabancı tüccarlar yerli seçkinlerin arasından gelen, emirlerine amade insan gücüne ve hizipçi sadakatlere sahip, nüfuzlu muadillerine kıyasla, daha az tehdit oluşturuyorlardı."[91] Aynı şekilde, farklı özerk tüccar gruplarının bölünmüş halde bulunması, hükümdarlara, ticari zenginliklere istisnai bir erişim olanağına sa-

hip bireylerin güçlerini etkili bir şekilde kontrol edebilecekleri bir mekanizma sunuyordu.[92] Ayutthaya ve Melaka'da ticaretle uğraşan farklı toplulukların hukuki ve coğrafi olarak birbirinden ayrı olmalarının[93] ve idari özerkliklerinin, yerli, endojen bir yönetici sınıfın kendisini yeniden üretme stratejilerinin asli bir bileşeni olmasının sebebi buydu.

Hint Okyanusu'nun bu özgün özelliğinin kavranması, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa-Asya karşılaşmasının yaşandığı koşulları anlamamıza yardımcı olur. Ulbe Bosma ve Remco Raben'in ileri sürdükleri gibi, "Asya'daki etnik, kültürel ve hukuki çoğulculuğun uzun tarihinin ışında, Avrupalı göçmenlerin esnek entegrasyonunun istisnadan çok bir kural olduğu sonucuna varabiliriz."[94] Dahası, bu bizi, kökleri Avrupalılarla söz konusu Asya toplumları arasındaki eşitsiz ilişkilerin özgünlüğünde yatan bu entegrasyonun özgüllüğü konusunda da uyarır. Asya'daki ticareti "salt bir işportacılık"tan ibaret gören hâkim Avrupa merkezci görüşün aksine, sömürgecilik öncesi dönemde tüccarlar, ekseriyetle sıradışı miktarda servet ve güç biriktirmek için kullanılan gelişkin siyasi ve iktisadi ağlarla bütünleşmişti.[95] Asyalı tüccarların hem üretim hem de artık çekimi süreçlerine müdahale etmek için, yerel devletlerin içinde elverişli konumlara sahip oldukları ya da bu devletlerle iyi ilişkiler geliştirdikleri sömürgecilik öncesi ticaret faaliyetleri, "ucuza alıp pahalıya satmak"tan çok daha fazlasını içeriyordu.[96] Başka zamanlarda tüccarların ve devletin çıkarlarının kesişmesi, devlet iktidarının, aksi takdirde "dostça" ilişkilerin bozulacağı Avrupalılarla ticaret alanında rekabet etmek için kullanılabilmesi anlamına geliyordu. Portekizliler ve daha sonrasında da Flamanlar ile İngilizler, yerel hükümdarların kendilerininkine –zaman zaman– denk olabilecek askerî olanaklar yaratıp kullanabildiklerini gördüler.[97]

Söz konusu ağların canlılığı, karmaşıklığı ve gücü göz önüne alındığında, Avrupalıların Güney Asya'ya gelmesinin, bölge üzerinde hemen buna eşlik eden bir hâkimiyet sağladığını düşünmek hatalı olacaktır. Geniş, güçlü ve zengin Asya devletleriyle karşılaşan Avrupalıların, Asyalı hükümdarlara koşullarını dayatmalarını bir kenara bırakalım, özerk bir şekilde hareket etme kabiliyetleri bile son derece sınırlıydı.[98] Yeni Dünya'nın aksine "buralar geniş, yoğun yerli nüfuslara ve Avrupalı yeni fatihlerin üzerinde süzerenlik iddiasında bulunduğu eski ve karmaşık askerî, siyasi, iktisadi ve kültürel kurumlara sahip topraklardı."[99] Yeni Dünya'da hayata geçirilen sömürgecilik türünün burada bir seçenek olmaması, İber devletlerinin Asya'da da Amerika'da yaptıkları gibi yerleşip tarımsal artık çekim biçimleri geliştirmek konusunda karşılaştıkları sorunlardan bazılarını kısmen açıklar. Amerika'nın kaynakları üzerinde neredeyse topyekûn bir nitelik kazanan denetim ve yağmanın aksine, bölgeye giren Avrupalılar, Güney Asya'da çok farklı bir güçlükle karşılaşıyordu. Avrupalılar, bir köprübaşı tutabildikleri yerlerde, bunu ya oradaki iktidar sahipleriyle dik-

katli müzakereler sonucunda mevcut ağlara ve toplumsal artık temellükü ilişkilerine dâhil olarak ya da bunu başaramadıklarında kaba kuvvet kullanarak yapabilmişlerdi.[100] Prakash'ın da belirttiği gibi, "Avrupalıların -hem şirketlerin hem de bireysel tüccarların- tedarik ve ticaretin verili örgütsel yapısı içinde hareket etmekten başka bir seçenekleri yoktu."[101] Bu nedenle, Güney Asya'daki Avrupa hâkimiyetine, başlangıçta "yerel iktidar sahipleriyle değişen ve fırsatçı saiklerle kurulan bileşimlerin ürünü olan bir dağılma hali" damgasını vurmuştu.[102] Zira, Janet Abu-Lughod'un da ileri sürdüğü gibi, "Batı'nın yükselişi, yeniden yapılandırdığı, önceden var olan dünya ekonomisi tarafından kolaylaştırılmıştı."[103] Önce Endonezya takımadasındaki, ardından da altkıtadaki Flaman faaliyetlerinden yola çıkarak, Flamanların birbirinden ayrı olan üretim alanlarını bütünleşmiş bir birikim mantığına dâhil etmek için kullandıkları çeşitli teknikleri ortaya koyabiliriz.

Flaman Karşılaşması: Bileşiklik Siyaseti

Flamanların Güneydoğu Asya'daki Entegrasyon ve Hâkimiyet Stratejilerinin Özgüllükleri ve "Başarısı"

Flamanların (ve ardından Britanyalıların), Portekizlilerin aksine elde ettiği başarı, yukarıda tasvir edilen entegrasyon stratejileri çerçevesinde anlaşılmalıdır. Özellikle VOC'nin Asya ticaretinin birbirinden ayrı bölgelerini, kendini idame ettiren ve genişleyen bölge içi ağlarda kaynaştırması, Flaman sömürgeciliğinin başarısını anlamamıza yardımcı olur. Portekizlilerin "başarısız hegemonyaları" ise bunun aksine, içine girdikleri yerel bağlama yeterince ayak uyduramamalarının bir sonucuydu. Melaka'nın ticaret ağları etrafında belirli bir bölgesel entegrasyon sağlamayı başarmış olmalarına rağmen, Portekizlilerin faaliyetleri liman şehrinde etkinlik gösteren Tamil tüccarlarının yardımlarına dayanıyordu ve bağlıydı.[104] Ticari genişlemeden uzak duran *Estado da Índia Oriental*'in etkinlikleri, esasen "geç Ortaçağ'ın Avrupa merkezci teritoryalizminin, hukuken yabancı bir uzama ölçüsüzce dayatılmasını" hedefliyordu.[105]

Portekizlilerin faaliyetlerine özellikle iki siyaset damgasını vuruyordu; ilk olarak, büyük oranda "yeniden dağıtımcı" ya da "haraççı" etkinliklere odaklanmışlardı:

- Denizcilik ruhsatlarına ve resimlerine dayanan *cartaza* sistemi ile hukuken saptanmış *qufla* (konvoy nakliyesi) uygulaması, tipik bir feodal kurum olan *mare clausum*'dan kaynağını alıyordu; Portekizliler Hint Okyanusu ekonomisi boyunca, yerel *mare liberum* sistemine acımasız bir şekilde kapalı deniz siyasetini dayattılar.[106]

İkinci olarak, İberyalıların "Yeni Dünya"yı sömürgeleştirmede gösterdiği başarı, Portekizlilerin *fortalez-feitoria*[107] istihkam sistemine ve *foreiro* mülkiyet

haklarına dayanan teritoryalci bir idare biçimi izlemelerine yol açan, zora dayalı bir temellüke odaklanılmasıyla içe içe geçmişti.[108] Bu teritoryalici yönelimin arkasında yatan saik bizatihi jeopolitikti ve sınırları ilk olarak Kumandan Afonso de Albuquerque'in Venedik'in elindeki baharat ticaretini[109] ele geçirme ve İslam'a karşı haçlı seferi düzenleme hedefiyle, ardındansa Hint Okyanusu'na erişim için Osmanlılarla yaşadıkları çatışmalarla (1538-57) çizilmişti. Portekizlilerin elindeki Diu'nun birkaç kez kuşatılmasıyla (1538, 1541, 1546, 1549) sonuçlanan Hıristiyanlığa yönelik Osmanlı tehdidi, artık kendisini "Doğu'da" gösteriyor ve böylece baharat pazarları üzerindeki ticari kaygılarla kesişiyordu.[110]

Portekizliler bu bölgedeki genişlemelerini sürdürebilmek için, maddi bir desteğe ihtiyaç duyduklarını biliyorlardı ve bunu askerî seferlere katılanlara toprak ve imtiyaz vererek elde ettiler (bu, 1530'larda Brezilya'daki sömürgelerinde doğan bir pratikti). Daha da önemlisi, bu, sonrasında Güney Asya'daki Portekizliler arasında "toprak maceracılığı"na ve jeopolitik birikime yönelik bir eğilimin gelişmesine neden olan, tarımsal bölgelere yerleşmeye yönelik bir siyaseti gerektiriyordu.[111] Portekizliler bunu yapamadıklarında, yerel yöneticilerden resim ve vergi biçiminde gelir toplama hakları elde etmeye çalıştılar.[112]

Teritoryalci yönelimin iki önemli sonucu oldu. Birincisi *Estado* sürdürülebilir olmadığı görülen, vergilendirme üzerinden artık çekiminin toprağa dayalı bir biçimine bağımlı hale geldi. Eric Michael Wilson'a göre bu, "nihayetinde *fidalgo*ların son derece kârlı Asya içi 'taşra' ticaretini, ticari olarak sömürmelerini olanaksız kıldı."[113] İkincisi, çekilen artıklar, tipik olarak üretken yatırımlar yerine bu özgül zora dayalı ya da yeniden dağıtımcı teşebbüslerin (ve senyörlük tüketiminin) sürdürülebilmesi için kullanıldı.[114] Bu nedenle, baharatlar üzerinde tekel kurma çabası, gümrük vergisi ve navlun ücretleri dayatmak lehine terk edildi[115] ve ticari faaliyetlerin ömrü, teşebbüsü üstlenen bireysel tüccarlarınkiyle birlikte sona erdi.[116] Kısacası, Portekizlilerin ticari faaliyetlerinde bir *süreklilik* ya da *genişleme* söz konusu değildi.

Flamanlarsa bunun aksine, "Asya içi ticarete büyük ölçekli ve sistematik bir katılım sergilemeyi"[117] amaçlayan çok farklı bir yaklaşım benimsediler. Bu, Flamanların muskat, muskat kabuğu ve karanfil üzerinde tekel kurmayı başarabildikleri Endonezya takımadasındaki baharat üreten adalarla başladı. Asya ticaretinde her yerde bulunabilmesi nedeniyle karabiber üzerinde tekel kurmanın daha zor olduğu ortaya çıktı.[118] Birden çok bölgede yetiştirilen karabiber, sadece Hint Okyanusu'nu değil, İç Asya'daki ticaret yollarını da aşan, daha geniş Avrupa-Asya ticaret ağlarında yaygın olarak bulunabiliyordu. Avrupalıların karabiber üzerindeki rekabetleri, aynı metaya bağlı olan çeşitli Asyalı tüccar topluluklarının etkinlikleriyle kesişiyordu. Karabiber üreten pek çok bölge için, esas mübadele aracı külçe değil, pirinç ve özellikle de tekstil

ürünleriydi. Bu nedenle, Hint tekstillerinin tedariki, VOC'nin faaliyetlerinde merkezî bir yer edindi ve bu faaliyetlerin altkıtanın etrafındaki ticaret ağlarına dâhil olmasına yol açtı.

Bu bölge, kendi yerel özgüllükleri nedeniyle, Flamanlara yeni güçlükler çıkardı. Özellikle, tekstil ürünleriyle yapılan ticaret, peşin sermayeye ve kıymetli metallerle yapılan mübadeleye dayanıyordu. Şirket, Yeni Dünya'dan gelen gümüşle dolan Avrupa'daki depolardan saf külçe taşınmasındaki sınırlar nedeniyle, Asya'daki ticari ağları daha da bütünleştirmek zorunda kaldı.[119] VOC, bu amaçla Hirado'da (Japonya) gümüş, Tayvan'daysa ipek ve altın için sömürgeler kurdu. Flamanlar bu metalara erişim sağlayarak, Koromandel kıyıları boyunca Hint tekstilleri elde edebildi. Benzer şekilde, VOC, İran'la ticaret antlaşmaları yaparak buradaki gümüş madenlerine erişebilir hale geldi. Bu süreç içinde Flamanlar, Hindistan kıyıları ve Endonezya takımadası üzerinden Japonya'yı İran'a bağlayan bir ticaret ağı kurdu.

Flamanlar bunu nasıl yapabildi? Yanıt tam da Flamanlarla İber devletleri arasındaki eşitsiz ve bileşik etkileşimlerde yatıyordu. Flamanlar sömürgecilik yarışına geç dâhil olmuştu. İber devletleri Amerika Kıtası'nda teritoryalci bir genişleme tecrübesi yaşamışken, Flamanlar bu tür bir faaliyetin görece çeperinde kalmıştı. Bu Portekizlilerin *mare clausum*'a dayanan feodal-teritoryalci artık çekim biçimlerine daha fazla tutunmaları, Flamanlarınsa Güney Asya'daki mevcut *mare liberum* sistemini idame ettirme ve sömürme olanaklarının peşine düşmeleri anlamına geliyordu. Dahası, Flamanlar Asya'da takip edilecek saldırgan bir ticaret siyasetini, İber devletlerini zayıflatabilecek ve Avrupa'da Habsburg İspanyası'ndan bağımsızlıklarını kazanma çabalarına yardım edebilecek bir mekanizma olarak görüyorlardı.[120] Grotius'un *De Indis* isimli eserinde yer alan şu çarpıcı pasaj, VOC'nin faaliyetlerinin temelinde yatan kaygıları ortaya koyuyordu:

> [İspanyollar] Doğu Hint sularında korunmak için sayısız gemi bulundurarak, sömürgelerini istihkamlarla güçlendirerek ve (hepsinden daha zahmetlisi) aynı anda her şeye karşı gözlerini kuşkuyla dört açmak zorunda kalarak, kendilerini korumak için başkalarına karşı gerçekleştirdikleri saldırılardan vazgeçmek zorunda kalacaklar. Bunun sebep olacağı sayısız ve ağır harcama, Portekizlilerin sadece elde ettikleri bütün özel kârları değil, Flaman özgürlüğünün azılı düşmanı olan devletleri için biriktirdikleri bütün Doğu Hindistan gelirlerini de tüketmelerine yol açacak. ... Dolayısıyla eğer Philip'in Doğu Hindistan'daki mülkleri de, Avrupa'daki bazı mülklerinin halihazırda üstüne düşen eşit bir mali yükün altına girerse, kuşkusuz ileride savaşı idare etmek bizim için çok daha kolay olacaktır. ... O halde eğer İspanyol gelirleri –ve onlarla birlikte yeni kaynaklar yaratmak için gereken krediler– düşerse, sonucun büyük bir devrime yol açacak bir askerî ayaklanma olmasından başka ne beklenebilir ki?[121]

Flamanlar "geri kalmışlığın ayrıcalıklarına" uygun olarak, Portekiz sömürgeciliğinin yeni filizlenmekte olan biçimlerini, Portekizlilerin feodal teritoryalciliklerini yeniden üreterek değil, bütünüyle bunların etrafından dolaşarak ve Asya pratiklerini benimseyip bütünleştirerek tasfiye etmeye çalıştılar. Ayrıca Flamanlar, Portekizlilerin yerini alabilmek için, ana tedarik kaynaklarının tümünü kontrol etmeleri gerektiğinin farkındaydı.[122] Mevcut dolaşım pratiklerine büyük oranda dokunmadan, var olan *mare liberum* ilkelerini güçlendirdiler ve *üretimi bütünleştirmeye* ve *kontrol etmeye* daha kararlı bir şekilde odaklandılar.[123]

Bunun sonucu olan Asya içi ağ, Flamanların bölgede hâkimiyet kurmasında merkezî bir rol oynadı; zira İspanyol Habsburglarının gelirlerini kurutmak için bir yol sunarak Avrupa'daki Flaman isyanını kolaylaştırdı. Dahası -bunun aslında jeopolitik olan bir saikin niyet edilmemiş bir yan ürünü olup olmadığına dair ancak fikir yürütebiliriz- Banaji'nin sermayenin *sürekli* ve *genişleyen* dolaşımı adını verdiği şeyin yerleşmesine yardımcı oldu.

> 17. yüzyılın başlarında, sadece burada, "sürekli dolaşımda olan bir sermaye" yaratmaya, yani ticaretin daha da genişlemesi için yeterince rezerv oluşturmaya yönelik bilinçli bir girişim vardı. Coen, "sürekli dolaşımda olan bir sermaye" derken, esasen sermayenin, Asya'nın bir ucundan diğerine elde edilen ve VOC'nin fabrikalarının bulunduğu farklı Asya pazarları *arasında* dolaşan metalar biçiminde, sürekli ve genişlemiş dolaşımını kastediyordu.[124]

Hâkim kanının aksine bu, ticaret sermayesinin "ucuza alıp pahalıya satmaya dayanan" basit bir operasyonundan, hatta yalnızca bölgede tekel imtiyazlarının kurulmasından ibaret değildi. Steensgaard'ın ileri sürdüğü gibi, basitçe, Flamanların kaygıları açısından kârı güçten daha öncelikli kılan, "okyanus yönetiminde"[125] anonim şirketlerin kullanılmasına yönelik "kurumsal bir buluş" da değildi.[126] Sermaye birikiminin temelinde emek gücünün sömürülmesinin yattığında ısrar ederek, Asya içi ticaretin entegrasyonunun, sermaye birikimini yalnızca ticaretin çarklarını yağlamanın ötesinde kolaylaştırdığını ileri sürüyoruz. Başka bir deyişle, sürekli dolaşımda olan sermayenin kökleri, Güney Asya'daki *toplumsal üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerde* yatıyordu. Nihayetinde Flamanların üstünlüğü, üretime müdahale etmelerine ve üretim, dolayısıyla da emek gücü üzerinde denetim kurmalarına dayanıyordu. Bu nedenle Asya içi ticaretin entegrasyonu, ilk kez "dağınık bir emek gücü kütlesini birbirine bağlayan bir sermayeler hiyerarşisinin"[127] "küresel" ölçekte örgütlenmesini kolaylaştırmıştı.

Bununla birlikte, Asya içi ticarette kurulan bu bağlantının, Flamanların doğasında var olan bir tür girişimci ya da "kapitalist ruhun" ürünü olduğunu ileri sürmek hatalı olacaktır.[128] Om Prakash, bunun yerine, bu bağları kurma güdüsünün, "Asya ticaretinin gerçeklikleriyle" ilişkili olarak bilhassa Batavya'da

geliştirildiğini ileri sürer.[129] 1612 yılında, daha sonra Doğu Hint Adaları'nın genel valiliğine getirilecek olan Hendrik Brouwer, "Koromandel kıyısı Maluku Adaları'nın sol koludur, çünkü fark ettik ki, Koromandel tekstili olmadan, Maluku'daki ticaret ölüdür" diye belirtmişti.[130]

Asya ticaretinin bu farklı kısımlarını bir araya getirme zorunluluğu, VOC'nin sahip olduğu "doğal" bir kapitalist özden, ya da Flaman tüccarlarının girişimci ruhlarından kaynaklanmamıştı, daha ziyade Güney Asya'daki çeşitli toplumsal formasyonlar arasında gerçekleşen bir dizi *tesadüfi karşılaşmanın* ve bu karşılaşmaların her birinin VOC'nin faaliyetlerinin devamlılığı karşısında teşkil ettiği "harici" güçlüklerin ürünüydü.[131] Kısacası, eşitsiz ve bileşik bir gelişmeydi. Süreç içinde VOC, büyük oranda özgür olmayan bu dağınık emek gücü kütlesinin üzerinde bir tür sömürgeci denetim tesis etti[132] ve bu denetim, ülke içinde güçlü bir emek gücü piyasası bulunmamasına rağmen sermaye biriktirmesini mümkün kıldı. Şimdi Endonezya takımadasındaki baharat ticareti ile başlayıp, altkıtadaki (özellikle de Koromandel ve Bengal'deki) tekstil üretimine dönerek, bu karşılaşmalar zincirinin izini süreceğiz. Son olaraksa, ücretli emekle ilişkisine özel bir atıfla, bu farklı düğüm noktalarının entegrasyonunun Avrupa'da kapitalizmin gelişimini nasıl etkilediğini tartışacağız.

Maluku Adaları

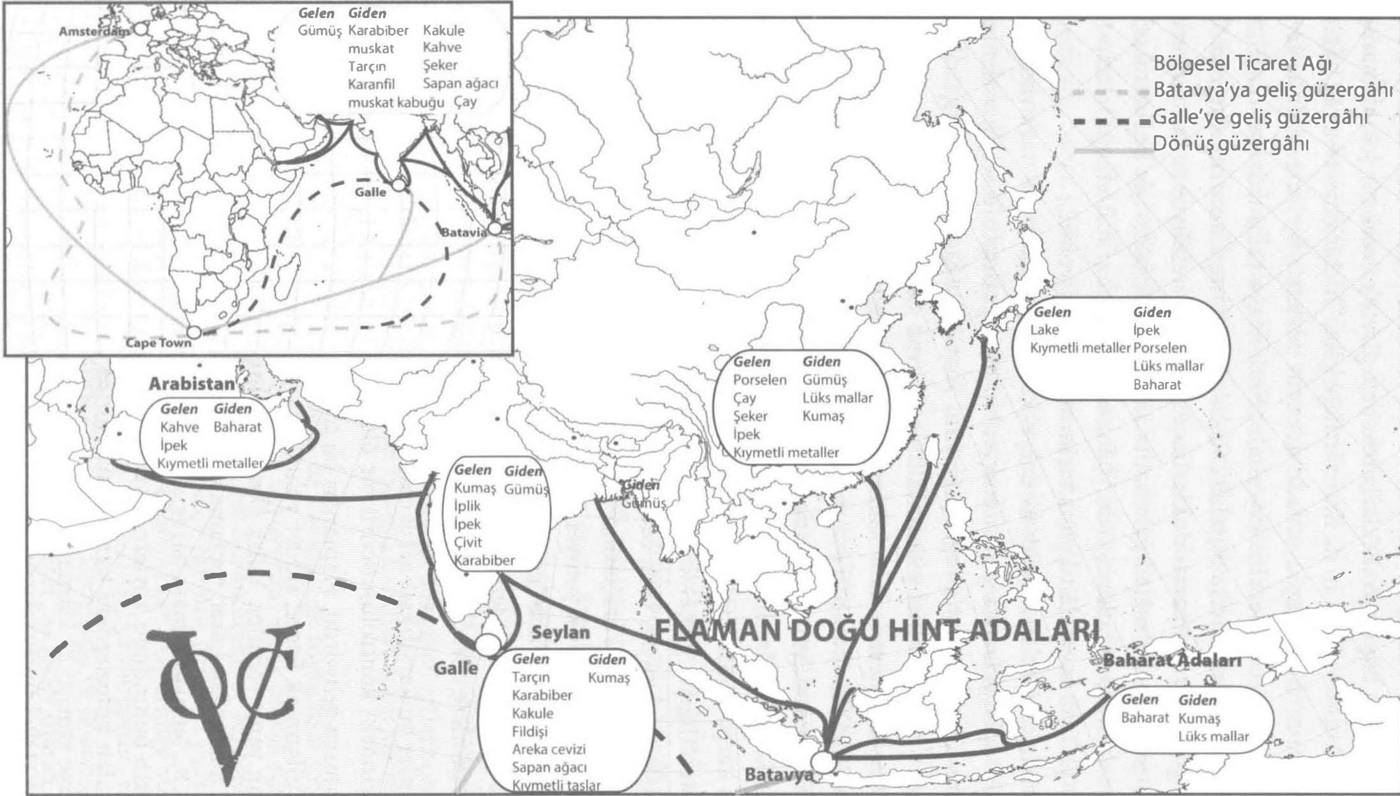
Son derece kârlı olan baharat ticaretinin içine çekilen VOC'nin faaliyetlerinin merkezinde, başlangıçta ve ağırlıklı olarak Endonezya takımadası yer alıyordu. Şirket, Ambon (1605) ve Ternate (1609) hükümdarlarıyla, karanfil üretimine münhasır erişim bahşeden anlaşmalar yaptı. Muskat ve muskat kabuğu için de Banda Adaları'ndan 1605'te benzer anlaşmalar elde edildi ve bu anlaşmalar 1621'de fetih yoluyla yenilendi. Flamanlar 1619'da Banten'den Batavya adını verecekleri Jakarta'yı ele geçirdiler ve burada VOC'nin Asya karargâhını kurdular. Daha sonrasında Batavya VOC'nin bölgedeki faaliyetlerinin, özellikle de çevrede bulunan adalardaki baharat ticareti üzerinde tekel kurma çabalarının merkezi olarak işlev gördü.[133]

VOC'nin çabaları, her örnekte, bölgede karşılaştığı toplumsal formasyonlar tarafından çerçeveleniyor ve kırılmaya uğruyordu. Tipik olarak imparatora ayni haraç veren komşu topluluklarla ilişkiler kuran Melaka, Ternate, Tidore, Bacan ve Ayutthaya krallıkları, klasik haraççı yapının pek çok özelliğini taşıyordu.[134] Bununla birlikte bu krallıkları Osmanlılar, Babürlüler ve Çinliler gibi arketipik haraççı devletlerden ayıran iki özellik bulunuyordu. İlk olarak Melaka gibi bazıları Çin İmparatorluğu'na haraç veriyordu ve dolayısıyla daha geniş haraç ilişkilerine "merkez"den ziyade "çevresel" aktörler olarak dâhil olmuşlardı. İkincisi, bu krallıkların komşu topluluklar üzerindeki kontrolleri, asla "tamamlanmış" ya da "topyekûn" bir nitelik taşımıyordu. Pek çoğu ba-

ğımsızlık elde etmek için yarışıyor ve korsanlık yaparak, yabancı tüccarlar için koloniler kurarak ve jeopolitik, kültürel ya da ticari açıdan (Siak, Kampar ve Pahang gibi) daha büyük krallıklarla rekabete girerek özerk bir şekilde hareket ediyordu.[135] Anthony Reid'in de ileri sürdüğü gibi, "hiçbir devlet bu tür bağımlı unsurları tam olarak kapsayamadı; devletin devletsiz bir yarı gölgesi olarak kaldılar."[136] Bu göreli özerklik sayesinde, Endonezya takımadasını oluşturan çevredeki adalar, daha derin eşitsizlik ilişkileriyle damgalanmıştı. Coğrafi olarak, bölge geniş kara imparatorluklarına direnç gösterebiliyor ve bunun yerine "deniz taşımacılığının sağladığı rahatlık sayesinde birbirleriyle bağlanmış çok sayıda siyasi formdan" oluşuyordu.[137] Bu nedenle baharat üreten adaların özgüllüğü, VOC'nin buna dâhil olma biçimini de belirliyordu.

Orta Maluku Adaları, küçük feodal seçkinler *–orange kaya–* tarafından yönetilen köy topluluklarıyla görece parçalı bir yapıya sahipti. Yerel düzenlemeler köylülüğün kendilerini toprağa bağlayan, karanfil ağaçlarının yetiştirilmesi gibi emek ve diğer hizmet yükümlülükleri altına sokan, *corvée* [angarya] tipi artık çekim biçimleriyle tabi kılınmasını ve yönetilmesini sağlıyordu.[138] Bu bağlamda, VOC'nin karanfil edinmesi ya da üretilen karanfiller üzerinden tekel hakları vermesi, yerel simsarların, tefecilerin ya da tüccarların değil, hem köylülerin karanfil üretimini sürdürmek (ya da arttırmak) hem de ürünleri komisyon karşılığında VOC'ye ulaştırmak için en iyi konuma sahip olan *orang kaya*'nın aracılığıyla gerçekleşiyordu.[139] Bununla birlikte, toprağa ilişkin yerel düzenlemeler nedeniyle, Orta Maluku Adaları, karanfil üretiminden elde edilen gelirlerin dışındaki araçlarla, özellikle de balıkçılık, avcılık ve ortak topraklardaki geçimlik çiftçilik yoluyla da kendilerini yeniden üretebiliyorlardı.[140] O halde Maluku Adaları'nda "geçimlik tarım içinde emek gücünün yeniden üretimi, bütünüyle karanfil üretiminden ayrılmış durumdaydı; artık emek, VOC'ye ve yerel seçkinlere neredeyse karşılıksız sağlanıyordu."[141]

Flamanlar bu karşılıksız artık emek arzından yararlanabilseler de bu, emek gücü üzerindeki kontrolün belirli bir ölçüde ellerinden kaçma eğiliminde olduğu anlamına geliyordu. Flamanlar bu soruna, "tekellerini korumak" ve emeği zorla kullanmak üzere, şiddet yoluyla haraç toplamanın yerel yöntemlerine başvurarak yanıt verdiler. Yıllık *bongi*ler, yani Maluku hükümdarları tarafından diğer adalardan haraç toplamak için gerçekleştirilen deniz seferleri örgütlediler. VOC bu uygulamayı haraç almak için benimsemiş, ama aynı zamanda kaçakçıların bulunduğu köylere saldırılarda bulunmak ve doğrudan denetimi dışında kalan bölgelerdeki karanfil üretimini yok etmek gibi ilave bir amaçla da modifiye etmişti.[142] Flamanlar bu mevcut ama modifiye edilmiş teknikleri kullanarak, tekel imtiyazlarını korurken üretimi denetleyebildiler ve özellikle de aşırı üretimin önüne geçebildiler.[143]

Şekil 7.1 Flaman Doğu Hindistan Şirketi ticaret ağı (17. yüzyıl).

Kaynak: http://people.hofstra.edu/geotrans/eng/gallery/Map_VOC_Trade_Network.pdf (erişim tarihi 25 Kasım 2014).

Benzer başka bileşik jeopolitik yöntemler başka yerlerde de kullanılıyordu. VOC, 1605'te Portekizlilerin elindeki Ambon kalesini ele geçirdi ve ardından Kuzey Maluku Adaları gibi diğer üretim bölgelerini tasfiye ederek karanfil üretimini etrafındaki adalarda toplamaya yönelik uzun vadeli bir projenin altına girdi. Bunu öncelikle, Kuzey Maluku Adaları'ndaki krallıkların yerel hükümdarlarıyla, adalarındaki karanfil ağaçlarının kesilmesini öngören ve karanfil üretimini Orta Malukularda toplamayı amaçlayan anlaşmalar yaparak gerçekleştirdiler.[144] Diğer örneklerde, baharatları kaçakçılara satan karanfil üreticisi köylüleri cezalandırmak için iki önemli geçim kaynağı olan hindistan cevizi ve hint irmiği üretimini yok ettiler.[145]

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu tür eylemler yerel direnişle karşılaştı. 1641 ve 1646 yıllarında, Hitu seçkinleri Flamanların tacizlerine karşı ayaklandılar ve 1651'de Ternate hükümdarıyla bir başka ihtilaf yaşandı. Bu tür ayaklanmalar Flamanlar tarafından sert ve kanlı bir şekilde bastırıldı ve bu da Hoamol Yarımadası'nın tamamen yakılıp yıkılmasına yol açtı. Bir yandan bu durum Flamanların Kuzey Maluku Adaları'ndaki karanfil üretimini sona erdirmelerini ve üretimin VOC'nin elinde Orta Malukularda toplanmasını sağladı. Diğer yandan, 1653 ve 1658 yılları arasındaki çatışmaların sonucunda, "yarımadanın nüfusu katledildi", hayatta kalanlarsa (gerilla) savaşının sonucunda düşmüş olan nüfusu arttırmak üzere Ambon'a getirildi.[146] Flamanlar böylece toprağı ve emek gücünü, yani sermayeyi kendi sınırlarının ötesinde bir "yayılma gücüyle" donatan iki "temel servet kaynağını" boyunduruk ve denetim altına alabildiler.

Banda Adaları

Banda Adaları'nda çok farklı üretim ilişkileriyle karşılaşan VOC, burada üretilen muskat ve muskat kabuğunu elde edebilmek için bambaşka teknikler kullanmak zorunda kaldı. Banda Adaları, Malukulara nazaran daha adem-i merkezî bir yapıya sahipti ve üstlerinde yer alan ve aracılık yapan daha yüksek bir haraççı otoritenin ya da hanedanlığın bulunmamasının izlerini taşıyordu.[147] Belirli bir ölçüde varlığını sürdürmekle birlikte, *orang kaya*, Orta Malukulara kıyasla Banda Adaları'nda çok daha zayıf bir güce ve özerkliğe sahipti. Banda Adaları'nı oluşturan "şehir devletleri" (*negorij*) birbirlerinden görece özerktiler ve her birindeki "özgür yurttaşlar" köy toplantıları sayesinde siyasi iktidarı elinde tutabiliyor ya da etkileyebiliyorlardı.[148] Bu bölgede üretilen muskat ve muskat kabuğu başka yerlerden pirinç ve tekstil ürünleri almak açısından hayatiydi ve yerel üreticiler -büyük oranda coğrafi kısıtlılıklar nedeniyle- geçimlik çiftçilik yapamıyordu. Sonuç olarak her köy, toplumsal yeniden üretimi için Orta Malukulardaki topluluklara kıyasla ticarete daha fazla bağımlıydı.

Bu durum, Flamanların tekel kurmalarını çok daha zorlaştırmıştı. Orta Malukulardaki "karşılıksız emek" biçimleri, geçinmek için büyük oranda pi-

yasaya bağımlı olan bir nüfus açısından sürdürülebilir değildi. Ayrıca, iktidarın adem-i merkezî niteliği ve *orang kaya*'nın güçsüzlüğü, nüfusun ana gövdesi üzerinde denetim kurmaya yetecek kadar güçlü ve özerk bir yönetici sınıfın bulunmadığı anlamına geliyordu. Sonuç olarak, Flamanların bölgede otorite kurmaya yönelik ilk adımları, yerel nüfusun direnişiyle karşılaştı. Bu direniş, örneğin, Flamanların adalarda istihkam inşa etme girişimlerine karşı gerilla savaşları biçimini alıyordu.[149] Diğer örneklerde, yerli işçiler üretimi sabote ederek[150] ya da yüksek tepelere kaçıp baharat toplamayı reddederek "greve" gittiler.[151] Flamanların Portekizlilere ve İngilizlere karşı koruma karşılığında *orang kaya* ile bir tekel antlaşması yapmış olmasına karşın, kaçakçılar düzenli olarak bu antlaşmanın etrafından dolanabiliyordu ve İngilizler de kendi istihkamlarını kurabilmişti.[152]

Yerel nüfusun direnişi ve diğer Avrupalı şirketlerle Asyalı tüccarların rekabeti ("dışsal zorunluluğun kamçısı") karşısında harekete geçen VOC, muskat ve muskat kabuğu üretimi üzerinde kontrol kurmak için şiddet araçlarına başvurdu.[153] Bandalıların tekel antlaşmalarını ihlal ettiği bahanesiyle, son derece acımasız bir askerî çatışma başlatan şirket, 1621 yılına gelindiğinde Banda nüfusunun büyük bir bölümünü katletmişti. 15.000 civarındaki nüfustan geriye sadece birkaç yüz kişi kalmıştı. Hayatta kalanların pek çoğu muskat üretiminde çalışmaya koşuldu ya da köle olarak Batavya'ya gönderildi.[154]

Bandalılara yönelik soykırım, toplumsal üretim ilişkilerinin VOC'nin çıkarları doğrultusunda "yeniden inşa edilmesini" gerektirdi. Ancak, ekilebilir ama üzerinde kimsenin yaşamadığı topraklarla karşı karşıya kalan Flamanlar, özellikle "özgür" emeğin maliyetinin caydırıcı ölçüde yüksek olması nedeniyle, diğer yerlerde hayata geçirdikleri türde bir yerleşimci sömürgeciliğine yönelemediler.[155] Bunun yerine, "köle emeğine dayanan ilk modern plantasyon ekonomilerinden birini" kurdular.[156] Her plantasyon neredeyse tamamen muskat ve muskat kabuğu üretiyordu ve *perken* adı verilen 68 parsele bölünmüştü. *Perkenier*'ler VOC'den seçiliyor ve VOC'den sabit fiyatla satın aldıkları, toprakları işleyecek köleleri kullanarak üretimi yönetmeleri için bir *perken*'in başına getiriliyorlardı.[157] VOC, *perkenier*'lerle yaptığı sözleşmelerle, baharatlar için düşük bir fiyat belirleyebiliyor ve ürünlerin sadece kendi temsilcilerine teslim edilmesini güvence altına alabiliyordu.[158]

Modern plantasyon köleliğinin ortak biçiminde, sömürü oranı son derece yüksek, ölümler yaygın ve köleler kendilerini yeniden üretme olanaklarından yoksundu. Van Zanden'e göre, Ada'da daimî köle nüfusunu 4000 civarında tutabilmek için her yıl 200 köle getiriliyordu.[159] V.OC halihazırda mevcut olan sömürü ve üretim biçimlerine dâhil olmuş olsa da bu teknikleri kullanmaya başlaması, daha öncesine nazaran sömürünün çok daha yüksek olduğu uygulamalara neden olmuştu. Bu sadece sömürü oranındaki nicel bir artıştan değil,

aynı zamanda köleliğin yönetici sınıfın yeniden üretiminde oynadığı rolde yaşanan dönüşümden de kaynaklanmıştı. Daha önce kölelik, esasen yerli yönetici sınıf tarafından "kişiselleşmiş bir toplumsal hiyerarşi" içinde kullanılırken, VOC ilk kez, köle sahipliğini gayri şahsi ve kurumsallaşmış, "bir şirketin -bir bireyin değil- insanlara süresiz olarak sahip olduğu"[160] bir sistem haline getirmişti. Sömürünün bu iki örnek arasındaki farklı düzeyleri, demografik verilere de yansımıştı: Asya'daki yerli köle nüfusunda çocukların oranı yüzde 8-9 iken, VOC'ye ait olanlarda bu oran yüzde 20-25'ti.[161]

Plantasyonlardaki sıradışı sömürü ve ölüm oranları nedeniyle, emek gücünün yeniden üretimi VOC'nin faaliyetlerinin dışında gerçekleşiyordu. Köleler büyük oranda bölgenin "çeper"lerinde yer alan, Markus Vink'in adlandırmasıyla "parçalanmış mikro-devletler ve devletsiz toplumlar"dan[162] kaçırılarak elde ediliyor ve yerli köle tüccarları tarafından pazara getirilerek VOC tarafından satın alınıyordu.[163] Bu grupların arasında avcı-toplayıcı topluluklar, sıralı ekimle uğraşanlar, hayvancı göçebeler ve pirinç yetiştiricileri bulunuyordu.[164] Pek çok örnekte, köle ticaretinde yaşanan "canlanmalar", doğrudan çevre devletlerdeki bu toplulukların, kıtlıklar, isyanlar ya da savaşlar sonucunda mülksüzleştirilmesiyle ilişkiliydi.[165] VOC, bu bileşik gelişim süreci sayesinde, ticaret sermayesinin mekanizmaları ve ihtiyaçları üzerinden avcı-toplayıcı üretim biçimini plantasyon köleliğiyle bir araya getiriyordu. Avcı-toplayıcı üretim biçiminde yeniden üretilen emek gücü, plantasyonda kullanılıyor ve sömürülüyordu. Kölelerin yeniden üretim maliyetleri harcanan emekten çok daha fazla olduğundan, VOC sıradışı miktarda artık emek temellük edebiliyordu. VOC üretim maliyetlerini düşürerek, sömürgelerden "süper kârlar" elde etmek için gereken üretim ilişkilerini ve sömürü tekniklerini yerleştirdi. Bu kârlar, baharattan elde edilen brüt kârın yüzde 1000'i aşabildiği Avrupa'daki "merkezde" yapılan baharat satışı sayesinde gerçekleşiyordu.[166] Bu "nicel" faydanın ötesinde, söz konusu sömürü biçimi, 18. yüzyıla gelindiğinde Yeni Dünya'da gelişen köle ticareti ve plantasyon üretiminde kullanılacak sömürü ve birikim teknikleri ile yapıları da geliştirildi.[167]

Hint Tekstilleri

Flamanların baharat ticaretindeki tekellerini güvence altına almak için kullandıkları bir değer mekanizmaysa, Hint tekstil sanayisi ile ilgiliydi; zira bölgeden baharat elde edilebilmesini sağlayan hâkim mübadele aracı tekstil ürünleriydi. Flamanlar, tekstil ürünlerinin peşine mübadele noktasında düşmek yerine, üretim noktasında müdahale ediyordu ve Koromandel Kıyısı'nda 1606'dan, Gucerat'taysa 1618'den itibaren fabrika şeklini alan kalıcı bir varlık edinmişlerdi.[168] Bu durum onları, altkıtaya hâkim olan ve Hint Okyanusu ticaret ağının büyük bir bölümünün etrafında geliştiği bir pivot noktası teşkil

eden, toprağa dayalı Babür İmparatorluğu ile temasa sokmuştu. İmparatorluk, Avrupa'dakinden daha yüksek olan yaşam standartları ve 1600'de 100 milyonu aşan ve sonraki iki yüzyıl boyunca genişlemeye devam edecek olan nüfusuyla, çağın bütün ölçütleri açısından son derece "gelişmişti".[169] İmparatorluk sathında dağılmış ve resmî olarak imparatora tabi olan toprak sahibi patrimonyal yönetici sınıfı -*zemindâr*lar- ile haraççı bir üretim biçimine sahipti (bkz. Sekizinci Bölüm).

Zemindârlar köylülükten gelir çekmekten ve bunu merkeze aktarmaktan sorumluydu.[170] Bu biçim hâkim konumda olsa da, liman şehirleri başta olmak üzere, tüccarların ya da tefecilerin artığı merkeze aktaran aracılar olarak hareket ettikleri bazı örneklere rastlamak da mümkündü. Gördüğümüz üzere, pek çok örnekte, tüccarlar, özellikle de yabancı olanlar, önemli siyasi ve iktisadi, hatta zaman zaman idari roller oynayabiliyordu. Aynı şekilde, haraççı yönetici sınıf da sık sık siyasi imtiyazlarını ticari faaliyetlere katılmak ve kırsal nüfusla kıyılarda gerçekleşen nakliyat arasında aracılık yapmak için kullanıyordu.[171] Bu açıdan, "ticaret faaliyetleri ile haraççı ilişkiler, simbiyotik" ve zaman zaman da ayrılmaz bir nitelik taşıyordu.[172]

Babür İmparatorluğu'nda üretim esasen köylerde,[173] üretim süreci, üretim araçları ve kendi emekleri üzerinde biçimsel kontrol sahibi olan doğrudan üreticiler tarafından gerçekleştiriliyordu.[174] Tekstil üretiminde bireysel dokumacı, temel üretim "birimi"ydi ve tipik olarak bütün emek gücünü piyasa için üretim yapmaya hasretme eğilimindeydi.[175] Dokumacı, tüccarlarla varılan anlaşmayla belirlenmiş miktara, fiyata ve teslim tarihine göre piyasa için kumaş üretiyordu. Bu anlaşmalar, dokumacının hammaddelerin yanı sıra kendilerinin ve ailelerinin yeniden üretim maliyetlerini de karşılamasını mümkün kılmak üzere, sözleşmenin nihai değerinin büyük bir bölümünü sunan tüccarlar tarafından ödenen avansların etrafında yapılıyordu. Dokumacı, üretim süreci üzerindeki biçimsel denetimini koruyordu. Yine de bu, "borç yükümlülüklerinin ekseriyetle zanaatkârları tüccarların zora dayalı denetimine tabi kılması"[176] nedeniyle, nihayetinde sömürüye dayalı bir ilişkiydi.

Bu tür bir yapı, el altında, haraççı üretim biçiminin ihtiyaçları tarafından kolaylaştırılan, kayda değer miktarda sermaye bulunmasını gerektiriyordu. Babür devletinin yeniden üretimi, servetin önce çevreden merkeze ve sonra da esasen yerel yönetimin ve savaşların maliyetleri için yeniden merkezden çevreye aktarıldığı güvenilir bir sisteme dayanıyordu. Bu haraççı dolaşımın ihtiyaçları, gelişkin bir kredi ve para piyasaları ağı vasıtasıyla karşılanıyor ve bu ağ da genellikle Güney Asya kırsalına yayılmış para takas evlerinden -genellikle dinî vakıflarca ayakta tutulan tapınaklardan- oluşan karmaşık ve uzun erimli bir ağ boyunca sarraflar tarafından örgütleniyor ve idare ediliyordu.[177]

Kırsal kesimde Babür devletinin muazzam gücü ile yerel tüccarların rekabetçi servet ve bilgileriyle karşı karşıya kalan VOC (ve diğer Avrupalı şirketler), mevcut olan bu toplumsal ilişkilerle bütünleşmek zorunda kaldılar. Bu nedenle, doğrudan üreticiler bir dizi yerel tüccar ve tefeci tarafından aracılık edilen bir peşin ödeme hiyerarşisiyle VOC'ye bağlandılar. Tipik olarak, Asyalı tüccarlar dokumacılara peşinatların istikrarlı ve güvenilir bir oranda ulaşmasını sağlamakla sorumluydular. Bunu aylık ücret verdikleri ve dokumacılık üretiminde istikrarın korunmasını sağlayan kâtipler çalıştırarak yapıyorlardı.[178] Avrupalı tüccarların zaman zaman peşinatlar için sermaye bulmak üzere sarraflardan ve tüccarlardan yararlandıkları bu ilişkilerin simbiyotik karakteri buradan kaynaklanıyordu.[179]

Banaji'nin de ileri sürdüğü gibi, bu stratejinin Güney Asya bağlamına yerleşmesiyle, sermayenin öz genişlemesi, basitçe ucuza alıp pahalıya satmanın ötesine geçti. Asyalı tüccarların ve diğer imtiyaz sahibi şirketlerin rekabetçi baskıları altında, bu genişleme, "üretim üzerinde bir miktar denetim" kurulmasını gerektiriyordu.[180] VOC, temsilcilerini yerel pratiklere ve toplumsal ilişkilere sokarak, kırsal üreticilerin giderek daha fazla piyasa için üretim yapmalarını denetleyebildi.[181] Aslında bu tür tabi kılma stratejileri yerel direnişle karşılaştıklarında özellikle belirgin hale geliyordu. VOC peşin ödeme sisteminin aracılar ya da maliyetleri kısarak ürünün değerinin daha büyük bir kısmını kendilerine ayırmaya çalışan doğrudan üreticiler tarafından suiistimal edilebileceğini fark etti. Bu "direniş", "batak alacaklar"[182] ve düşük kaliteli tekstil üretiminden oluşan ikili sorun üzerinden görünür hale geldi. Yanıt olarak, VOC kendisini, üretime daha doğrudan müdahale etmek ve üretim süreci üzerinde daha fazla denetim kurmak zorunda hissetti. Bunun için başvurduğu yollardan biri, Hint Okyanusu kıyıları boyunca, liman şehirlerinde üretim, depolama ve dağıtım işleriyle uğraşan fabrikalar kurmak oldu.

Bunun örneklerinden biri, 1653'te Bengal'deki Kasimbazar şehrinde bulunan VOC fabrikasındaki ipek çekim merkeziydi. Başlangıçta 3000'den fazla çekici istihdam ediyordu; 1715'te yeniden inşa edilmesinden sonraysa bu sayı 4000'e çıktı. VOC başlangıçta belirli bir miktar ipek çekilmesi karşılığında avans verdiği "usta çekiciler" çalıştırıyor ve aynı zamanda bu kişilere araç gereç, çalışacak mekân ve hammadde de sağlıyordu. 1674'te VOC, usta çekiciliği kaldırarak ve sermaye yatırımının bütün "risklerini" üstlenerek üretim süreci üzerindeki denetimini daha da arttırdı.[183] Daha sonra VOC, dolaşım sürecindeki faaliyetlerin ötesine geçerek, doğrudan üretim sürecinde hem mülkiyeti hem de kontrolü kendi üstüne aldı. Bu tür fabrikalar, sömürgelerde sermayenin emek üzerindeki biçimsel boyunduruğunu andıran bir şeye yol açarak, melez boyunduruk biçimlerinin mümkün olduğunu gösteriyordu.

Sonuç

Yukarıdaki tarihsel çerçeveyi eşitsiz ve bileşik gelişmenin kuramsal perspektifinden yeniden formüle ettiğimizde, VOC'nin tekel kurma girişimleriyle Asya'daki mevcut toplumsal üretim ilişkileri arasındaki bileşimin, Flamanların, genişleyen, kendisini yeniden üreten, sürekli dolaşımda olan sermayeyi yerleşik kılan, bütünleşmiş bir sömürgeci aygıt inşa etmesini mümkün kıldığı görülecektir. Bunun temelinde, çok sayıda eşitsiz biçimin –peşin ödemeler, borç köleliği, *corvée*, plantasyonlar ve ücretli emek– tek bir şirketin, VOC'nin altında bir araya getirilmesi sayesinde, "dağınık bir emek kütlesinin" bütünleştirilip boyunduruk altına alınması yatıyordu. Flamanlar böylece "dolaşımın sınırlarının ötesine geçtiler ve sömürge ekonomileri kurma sürecinde üretim alanını işgal ettiler."[184] Bu, sadece "kendisi için dünya pazarında malların üretilmesini güvence altına almak"la kalmadı, aynı zamanda ucuz üretim maliyetlerine dayanan "süper kârların" rahatlıkla sömürülebilmesinin temellerini de oluşturdu.[185] Karşılığında sömürge ticaretinin getirileri, Flaman mali kurumlarının finansal hâkimiyetini ve Amsterdam'ın Avrupa'nın antreposu olarak konumunu güçlendirerek sağlama aldı.[186] Sonuç olarak, Steensgaard ve Arrighi gibi isimlerin vurguladığı kurumsal buluşların başarısı, ancak bu bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınan, emek gücünün "küreselleşmiş" tabiiyetine ilişkin bir kavrayışın içine yerleştirildiğinde gerektiği gibi anlaşılabilir.

İlk birikimin bu bileşik biçimi, Flaman "yerli kapitalizminin" sınırlarının, özellikle de kolay ulaşılabilir emek gücü eksikliğinin etkin bir şekilde aşılmasını sağladığı için, Flaman iktisadi üstünlüğünün kurulmasında merkezî bir rol oynadı. Bu, Birleşik Eyaletler'de bulunan toplumsal üretim ilişkilerinin özgün biçiminin, bütün ihtimallerin ona karşıymış gibi gözükmesine rağmen, neden sonunda sürdürülebilir olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Emek gücü kıtlığı ve yüksek ücretler, kapitalist gelişmenin önünde engel teşkil etmedi, çünkü hazırda "başka yerde" ulaşılabilir ucuz emek gücü bolluğu vardı. Avrupa'nın tecrübesiyle kolonyal sömürünün bu vektörleri arasındaki bağlar kurulduğunda, Avrupalı işçilerin aldığı yüksek ücretlerin, sömürge metalarının Avrupa'da satılmasıyla elde edilen süper kârların gerçekleştirilmesinde merkezî bir rol oynadığı görülür (bkz. Beşinci Bölüm). Dahası, yüksek ücretlerin yarattığı türde bir "iç pazar", ancak ücretli emeğin yeniden üretimi için hazır bir meta arzı ulaşılabilir kılındığı ölçüde sürdürülebilirdi. Sanayi Devrimi'nden önce bu arzın sadece sömürgelerden gelmesine güvenilebilirdi. Silvia Federici, Yeni Dünya'daki patriyarka ve köleliğe odaklanan, ama aynı şekilde buraya da uygulanabilecek yorumlarında, bu ilişkiyi kısa ve özlü bir şekilde özetler:

> Bir tarafta, Avrupa'da emek gücünü üretmek için gerekli olan metaların maliyetlerini düşüren küresel bir montaj hattı yaratıldı. ... Diğer tarafta, metropollerde-

ki ücret, köleleştirilmiş işçilerin ürettikleri malların pazara gittiği ve köleleştirilmiş emeğin ürünlerinin değerinin gerçekleştirildiği araç haline geldi.[187]

Bu nedenle, Birleşik Eyaletler'de "özgür" ücretli emeğe dayanan üretimin varlığı, bu ülkenin kapitalist gelişimini anlamamızı mümkün kılan tarihin yalnızca bir yüzüdür. Bu, Flamanların sömürgecilik yoluna ücretleri aşağı çekebilecek bir artık nüfus arayışı içine girdiklerini söylemek anlamına gelmez. Burada yapmaya çalıştığımız şey, kapitalizmin sömürgeciliğe nasıl meylettiğini açıklamak değil; aksini iddia ediyoruz: Bir üretim biçimi olarak *kapitalizmin ortaya çıkışını açıklayan* kısmen *sömürgeciliktir.* Bu açıdan, argümanımız DSK'den ayrılıyor. Güney Asya toplumlarını bu sürecin edilgen failleri görmek yerine, küresel bir üretim biçimi olarak kapitalizmin ortaya çıkışının kurucu failleri olarak, bu sürecin oluşumuna -hem karşı çıkarak hem de iş birliği yaparak- etkin bir şekilde nasıl dâhil olduklarını gösterdik. Dahası, bu failliğin özgüllüğünün ve Flamanların bununla karşılaşmasının, ancak -DSK'nin aksine- bu eş-kurucu süreçte tanıklık edilen eşitsiz ve bileşik gelişimin çoğul vektörleri ortaya konularak açıklanabileceğini ileri sürüyoruz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Longue Durée'de Büyük Ayrılığın Kökenleri: "Batı'nın Yükselişi"ni Yeniden Düşünmek

> Doğada ya da tarihte mucizeler yoktur, fakat tarihteki her ani dönüş ... sıradan akla mucizevi gelecek türde bir içerik zenginliği sunar, mücadelenin ve tarafların güçleri arasındaki ittifakların beklenmedik ve özgül biçimlerine yol açar.
>
> V.I. Lenin, 1917[1]

> Zor, etkisi dışında hiçbir şeydir; varlığı tümüyle bu ortaya çıkış ve yok oluştan ibarettir. Eğer şeylerin özü zor ise, varoluş biçimleri de görünüş olacaktır. Çünkü, ancak "yok olarak" var olan, "*per se* doğrudan varlık-olmayan" bir varlığa, görünüş [Schein] deriz.
>
> Herbert Marcuse, 1941[2]

Giriş

Küresel iktisadi ve askerî gücün liderliği, yaklaşık 300 yıllık bir zaman dilimi içinde, nasıl "Doğu"dan "Batı"ya geçti? Batı Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışına ve ardından küresel hâkimiyet kurmasına hangi süreçler yol açtı? Nasıl formüle edilirse edilsin, "Batı'nın yükselişi" ile ilgili sorular, başlangıcından itibaren toplum bilimlerine ilişkin tartışmaların ön sıralarında kendisine yer bulmuştur. Bu konu, Max Weber'in eserlerinin merkezinde yer almış ve Marx'ın çalışmalarında ve Marksizm içinde her zaman (örtük bir şekilde olsa da) dikkat çekici bir yere sahip olmuştur. İster Avrupa'nın eşsiz kültürel ve kurumsal mirasına (Yunan felsefesi ve bilimi, Roma hukuku, temsili yönetim biçimleri, yurttaşlık idealleri, yönetimin ve egemenliğin siyaseten merkezsizleşmiş biçimleri, "Protestan ruhu"nun akılcılaştırıcı etkileri vb.), ister belirgin bir şekilde kendisine mündemiç olan "tez canlı akılcılığı"na, isterse avantajlı ekolojik sistemine (ılıman iklimi, derin toprakları, seyrüsefere uygun ırmakları ve geniş sahil şeritleri, bahşedilmiş bol ve çeşitli kaynakları) odaklanılsın, Avrupa'nın küresel hâkimiyete ulaşmasına ilişkin geleneksel açıklamalar, bu sürecin bizatihi Avrupa'ya içkin kökenlere sahip olduğunu ileri sürer.[3]

"Avrupa mucizesi", kültürel ve coğrafi olarak tekil bir biçimde tanımlanmış sosyo-tarihsel bir tecrübenin, özgün olmasa bile benzersiz vasıflarından kaynaklanan bir *öz yaratım* olarak tasavvur edilir. "Muazzam iktisadi gelişme 'mucizesi'," diye yazar Michael Mann, "başka herhangi bir yerde değil, Avrupa'da 'kendiliğinden' bir biçimde ortaya çıkmıştır."[4] Benzer şekilde Ricardo Duchesne de "daha yüksek entelektüel ve sanatsal yaratıcılığını" ve aklın gelişimi ve özgürlüğün "istisnai"liğini vurgulayarak, "Batı'nın eşsizliği"nde ısrar etmiştir.[5] Sonuç olarak bu tür yaklaşımlara göre, "Batı"yı dünyanın geri kalanından ayıran, doğası gereği istisnai bir şey vardır ve belki de var olmaya devam etmektedir.

Batı'nın istisnailiğine ilişkin bu tür kendini yücelten anlatılar, farklı araştırmacılardan ve disiplinlerden gelen ağır eleştirilere konu olmuştur.[6] Bu eleştiriler, çözümlemeleri ve ulaştıkları sonuçlar açısından birbirlerinden farklılaşsa da, eşsiz bir biçimde kendi kendini ilerleten bir süreç olarak "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin her türlü kavrayışın sorgulandığı ortak bir temaya sahiptir. Bu tür bir yaklaşımın yerine, Avrupa'nın yükselişini açıkladığını ileri sürdükleri tamamen konjonktürel, genellikle "kazai" ve bazen de düpedüz şansa bağlı etkenlere odaklanılmıştır. Bu revizyonist ya da "merkezsiz" tarihsel perspektifler, geleneksel Avrupa merkezci anlatılara kayda değer bir itirazda bulunmuştur. Bu perspektiflerle, Avrupa'nın küresel hâkimiyete giden gelişim güzergâhını şekillendiren toplumlar arası koşullara ve belirlenimlere ilişkin ortak bir ilgiyi paylaşıyoruz. Şimdiye kadar ortaya koyduğumuz savın gösterdiği gibi, revizyonistler Avrupa'nın onu zorunlu olarak küresel üstünlük yoluna sokan, kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerde içeriden kaynaklanan hiçbir şey olmadığını ileri sürerken haklıdırlar.

Bununla birlikte, Avrupa'nın geç atılımını açıklarken revizyonistlerin ağırlıklı olarak konjonktürel olan çözümleme biçimleri ile "Batı" ve "Doğu" arasındaki (ve aynı zamanda Avrupa'nın kendi içindeki) esaslı gelişimsel farklılıkları reddetme eğilimlerini kabul etmiyor ve bunlara karşı çıkıyoruz. Bu bölüme, revizyonist tarih yazımının "Batı'nın yükselişi"ni açıklarken içine düştüğü çok sayıdaki kuramsal ve metodolojik sorunu ortaya koyarak başlıyoruz. Sonra eşitsiz ve bileşik gelişmeden yararlanarak alternatif bir yapısal ve konjonktürel açıklama öneriyoruz. Bununla birlikte ilk olarak, "Batı'nın yükselişi" etrafında dönen tartışmanın ne denli büyük bir bölümünün, neden ilk sanayileşenin Avrupa, özellikle de Britanya olduğu ve diğer Avrupalı olmayan devletlerin bu yolu takip etmediği meselesine odaklandığını belirtmek önemlidir. Bu kuşkusuz bilmecenin önemli bir parçasını oluştursa da, aslında Avrupa'nın daha sonra küresel üstünlük kurmasının *hayati bir ön koşulu* olan Avrupa sömürgeciliğinin daha eski tarihini ele almayı başaramaz. Zira Britanya'nın müteakip küresel hâkimiyetinin temellerini gerçekten atan daha önceki sömürgecilik dönemi, özellikle de sanayileşmesi için gerekli maddi girdileri sağlayan Hindistan'ın sömürgeleştirilme-

siydi. Hindistan'ın ele geçirilmesi Britanya İmparatorluğu'na hayati stratejik üstünlükler de sunmuştu. Britanya, Asya'nın tam kalbinde teritoryal bir sömürge elde etmesinin yanı sıra, dünya çapında yeni pazarları açmak için kullanabileceği kayda değer ve görece ucuz bir askerî güç de elde etmişti.

Dolayısıyla, eğer Britanya'nın –ve daha sonra Avrupa'nın– küresel üstünlük kurmasını açıklayan tek bir konjonktürel etken ya da uğrak bulunacaksa, bu Hindistan'ın sömürgeleştirilmesiydi. Bu bölümün üçüncü kısmında bu dünya tarihsel olayı incelemeye geçmeden önce, ilk olarak Britanya'nın Hindistan'daki Babür İmparatorluğu'nu askerî olarak nasıl ve neden ele geçirebildiğini anlamamız gerekir. Bunu, Avrupa'nın *longue durée*'deki yükselişine ilişkin yeni-Weberci literatürde işaret edilen önemli bir yapısal etken olan, Avrupa'nın feodal devlet sisteminin alışılmadık ölçüde rekabetçi ve savaşa yatkın karakterini ele aldığımız ikinci kısımda yapıyoruz. Fakat bundan önce, ilk olarak revizyonist tarih yazımının temel iddialarını eleştirel bir şekilde inceliyoruz.

"Batı'nın Yükselişi"ni Yeniden Düşünmek: Revizyonist İtirazın Üstünlük ve Açmazları

Uzlaşı Noktası: Avrupa'nın "Geri Kalmışlığı" ve Sömürgelerin Rolü

"Batı'nın Yükselişi"ne ilişkin revizyonist tarihlerle olan farklılıklarımızı ele almadan önce, uzlaştığımız alanlara işaret etmemiz gerekir. Çünkü revizyonistler, "Batı'nın Yükselişi"ni açıklarken, bizim de bu kitap boyunca dikkat çekmeye çalıştığımız önemli bir etkeni vurgularlar: Daha geç gelişen Avrupa toplumlarının yararlandığı "geri kalmışlığın ayrıcalığı" ve buna eşlik eden, Asya'daki daha gelişmiş haraççı imparatorlukların nihayetinde karşı karşıya kaldığı "ileri olmanın cezaları". Andre Gunder Frank'a göre, 1400'den sonra tecrübe edilen ticari genişleme biçimleri, haraççı Osmanlı formasyonunun örnek teşkil ettiği üzere, Asya'daki güçler tarafından diğer bölgelere kıyasla başlangıçta daha şiddetli bir şekilde hissedilmişti (ayrıca bkz. Dördüncü Bölüm). Ancak belirli bir noktada, ileride olmanın getirdiği bu avantajlar, stratejik yükümlülüklere ve "18. yüzyılın sonlarında birbiri ardına Asya'daki farklı bölgeler açısından giderek artan bir mutlak ve göreli dezavantaja dönüştü". Asya'daki büyümenin ön koşulları, bir krize yol açtı, "artan nüfus ve gelir ile bunların getirdiği iktisadi ve toplumsal kutuplaşma, kaynaklar üzerinde basınç yaratarak tabandaki fiili talebi sınırladı ve Asya'da ucuz emeğin mevcudiyetini dünyanın başka herhangi bir yerinde olduğundan daha fazla arttırdı". Daha az gelişmiş olan toplumlar –Avrupa (ve daha sonra Kuzey Amerika)– sonrasında "geri kalmışlığın ayrıcalığı"ndan yararlandılar ve 19. ve 20. yüzyıllarda bu kriz koşullarından faydalanarak, gelişme açısından uluslararası sistemde Asya'yı yakalayarak geçtiler. Bu durum, Gunder Frank'ın şu sonuca varmasına yol açar:

> 1400 ile en azından 1700, belki de daha önceki bir tarih arasında, Avrupa'nın harita üzerindeki istisnai şekilde marjinal, uzak yarımada konumu ve bunun sonucunda dünya ekonomisinde oynadığı önemsiz rol dışında, Avrupa'yla ilgili "istisnai" olan hiçbir şey yoktu. Bu ona "geri kalmışlığın bazı avantajlarını" sunmuş olabilir.[7]

Bu açıdan, sosyo-tarihsel gelişmenin nitel eşitsizliği, farklı toplumların etkileşimsel çoğulluğu ile senkronik olmayan bir eşzamanlılık sergiledi ve geriden gelenlere, gelişmeleri açısından belirli avantajlar sundu. Bu kendiliğinden ya da önceden belirlenmiş değil, hem konjonktürel ve yapısal etkenlerin (spesifik olarak, özgün jeopolitik ilişki dizilimlerinin) hem de failliğin rolünün önem taşıdığı bir süreçti. "Batı'nın" nasıl olup da *longue durée*'de küresel bir üstünlük kurduğuna ilişkin ipuçlarından biri, tam da Avrupa toplumlarına sunulan bu "geri kalmışlığın ayrıcalığı"ydı. Ancak, kuşkusuz bu etken Batı'nın yükselişini açıklamak için tek başına yeterli değildir, zira önde gelen devletlerin en ileri teknolojilerini, örgütlenme biçimlerini ve devlet pratiklerini benimsemek için daha geç gelişen devletlerin karşısına çıkan fırsatlar, hiçbir şekilde bu tür "yabancı" materyalleri nasıl ve denen benimsediklerini veya hangi amaçlarla kullandıklarını açıklamaz.

Revizyonist literatürde sıklıkla tespit edilen bir diğer etken de sömürgeler, özellikle de Amerika "keşifleri"dir. Yine Frank'tan alıntılayacak olursak:

> O halde Batı nasıl yükseldi? Cevap, kısacası Avrupalıların Asya treninde kendilerine bir koltuk, sonrasındaysa bütün bir vagonu satın almış olmalarıdır... peki nasıl? ... En önemli yanıt, Avrupalıların parayı Amerika'da buldukları altın ve gümüş madenlerinden elde etmiş olduklarıdır.[8]

Frank'ın çözümlemesindeki Smithgil tuzakları bir kenara koyacak olursak, özel bir önem taşıyan şey, kendi başına Yeni Dünya'dan gelen külçe akışındaki artış değil, bunun *farklılaşmış kullanımlarıydı.* Külçelerin bu farklı kullanımlarıysa, başlangıçta, Avrupa'da halihazırda yaşanmakta olan gelişmenin farklılaşmış biçimleri tarafından belirlenmişti. Dolayısıyla, proto-kapitalist ilişkilerin gelişmekte olduğu ya da zaten geliştiği ülkeler –Hollanda ve İngiltere– külçeleri, feodal üretim ilişkileriyle uyumlu, imparatorluğu genişleten bir jeopolitik birikim sürecine girmiş olan İspanya'dan çok daha verimli bir şekilde kullandılar (bkz. Beşinci Bölüm).

Geç Kalmış ve Şanslı: Olumsallıklar, Avrasya'nın Türdeşliği Tezi ve Büyük Ayrılık

Dolayısıyla bu iki hayati noktada, yani "geri kalmışlığın ayrıcalığı" ile "Batı'nın yükselişi"nin açıklanmasında Yeni Dünya'daki keşiflerin oynadığı rol konusunda, revizyonistlerle hemfikiriz. Ancak, hem "Batı" ile "Doğu"

arasındaki hem de Avrupa'nın kendi içindeki, "Batı'nın yükselişi"ni önceleyen esaslı sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıkları reddettikleri ölçüde revizyonist açıklamaya katılmıyoruz. Örneğin Jack Goldstone, "Avrupa'daki koşulların, ... 1800 civarına dek Asya'nın gelişmiş bölgelerinden farklı" olmadığını ve bu ikisi arasındaki ayrılığın "uzun bir geçmişi olan, daha önceki farklılıklardan" ziyade "şansa bağlı olaylar"ın bir sonucu olduğunu ileri sürer.[9] Daha da radikal bir adım atarak, "Avrupa'nın önemli devletleri, Çin, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünün, benzer bir ileri organik gelişme sürecini deneyimledikleri"ni savunur.[10] Benzer şekilde, Jack Goody de "toplumsal örgütlenmenin kapitalizmin, modernleşmenin ve sanayileşmenin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilebilecek özellikleri açısından, Doğu ile Batı arasında fazla keskin bir karşıtlık çizmemek" konusunda bizi uyarır. Çünkü, diye belirtir Goody, "iktisadi açıdan Doğu ile Batı arasındaki belirgin nitel fark, ancak sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır."[11] Kenneth Pomeranz da "bir dizi erken modern merkez bölgenin, gündelik ekonomilerinde kabaca karşılaştırılabilir gelişme düzeylerine ve eğilimlerine" sahip olduklarını yazar.[12]

Revizyonist araştırmacılar, Avrupa'nın yaşadığı tecrübenin eşsizliğine ilişkin Avrupa merkezci iddiaları çürütmeye çalışırken, kapitalizmin ve modernitenin gelişimini açıklama çabasında, Avrupalı ve Batılı olmayan toplumsal yapılar arasında var olan önemli farklılıkları bir kenara atarlar. Avrupa'nın istisnailiğine ilişkin anlatıları yerinden etmeye çalışan bu tür girişimler ne kadar takdire şayan olsalar da, bu tür argümanları kanıtlamakta karşılaşılan ampirik güçlükler bir yana, muazzam kuramsal ve metodolojik sorunlarla maluldürler.[13] Erken modern dünyayı oluşturan çok sayıda toplumsal yapının ontolojik olarak düzleştirilmesi, gelişimsel güzergâhları arasındaki çarpıcı ayrılıkların açıklanmasını son derece güçleştirir, hatta imkânsız kılar. Joseph Bryant'ın da belirttiği gibi, "açmaz kaçınılmazdır: *Belirleyici toplumsal farklılıkları düzleştirilmiş bir dünya, herhangi bir tarihsel yeniliğin yerel bir şekilde ortaya çıkışının açıklanmasını yapısal olarak imkânsız kılar ve açıklayıcı seçenekleri tesadüfi ya da rastlantısal kestirimlerle sınırlar.*"[14]

"Doğu" ile "Batı" arasındaki gelişimin farklılaşan örüntülerinin biçim ve kaynaklarını inkâr etmeye yönelik bu eğilim, revizyonistlerin sanayi ve ticaret sermayesi arasındaki farklılıkları da reddederek sık sık muğlaklaştırmalarına ve bunun sonucunda tarihsel bir üretim biçimi olarak kapitalizmin ortaya çıkışını tutarsız bir şekilde ele almalarına yol açar.[15] Kapitalizmi "pazara" ya da ticarileşme düzeylerine indirgenebilir bir şey olarak gören yeni-Smithgil bir yoruma dayanan bu tür yaklaşımlar, John M. Hobson'un realist Uluslararası İlişkiler teorisini eleştirdiği, bir biçimde farklı ama daha az sorunlu olmayan "zaman merkezci tarih dışıcılığa" –11. ve 12. yüzyıllara denk düşen Sung döneminin pazar "ekonomisi"nin modern sınai kapitalizminkinden ayırt edilemez

hale geldiği bir dünyaya– düşerler.[16] Burada da bir kez daha, Yedinci Bölüm'de üzerinde durulan Nuh Nebi'den kalma sermaye ile bir üretim biçimi olarak kapitalizmi birbirinden ayırt etmenin önemini görürüz, zira ticareti ve pazarları kapitalizmle özdeşleştirmek, kapitalizmin varlığının tarih aşırı bir şekilde genişletilmesine ve dolayısıyla doğallaştırılmasına yol açar.

Bu söylediklerimizin hiçbiri, Avrupa tecrübesini, bir biçimde onu "geri kalanlardan" ayrı, "istisnai" bir şey olarak gören özcü anlayışın yeniden ileri sürülmesi anlamına gelmez. Burada savunduğumuz, daha ziyade Avrupa ile diğer toplumlar arasındaki *etkileşim sonucunda yaratılmış* sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıkların, Avrupa'nın sonunda küresel üstünlüğe yükselmesinde oynadığı rolün teslim edilmesi gerektiğidir. Zira, Dördüncü Bölüm'de belirtildiği ve aşağıda daha ayrıntılı olarak incelendiği üzere, Avrupa'daki feodal ekonomilerin geri kalmışlıkları -özellikle de mütekabil siyasi yapılarının adem-i merkezileşmiş ve çatışmacı bir şekilde parçalanmış doğası– kapitalist toplumsal ilişkilerin doğabileceği uygun koşulları kolaylaştırmıştı. Daha önemlisi, bu, feodal Avrupa'nın devamlı olarak Avrupa'nın gelişmesi üzerinde bir "dışsal zorunluluk kamçısı" işlevi gören, daha "gelişkin" haraççı Osmanlı formasyonuyla olan neredeyse süreklileşmiş etkileşimi tarafından yapısal olarak koşullanmıştı. Bu Osmanlı kamçısı, nihayetinde hem Hollanda hem de İngiltere'nin kapitalist devletler olarak ortaya çıkıp kendilerini konsolide edebildikleri yapısal jeopolitik uzamı sunmuştu (bkz. Dördüncü ve Altıncı bölümler). Burada yine, bir arada var olan çok sayıda toplumun senkronik olmayan eş zamanlılığının (eşitsizlik) esaslı yeni sosyolojik farklılıklar yaratacak şekilde etkileşime girdiğini (jeopolitik ve sosyolojik bileşiklik) ve sonuçta gelişim güzergâhları arasında keskin ayrılıklara yol açtığını görürüz. Bu, aslında her türlü toplumlar arası sistemin alamet-i farikasıdır: Bu sistemler, birimlerinin etkileşime dayalı çoğulluğu vasıtasıyla *yaratıcı bir biçimde farklılaşırlar*.

Dahası, Hollanda ve İngiltere'de kapitalist ilişkilerde yaşanan ilk atılımlar, bu toplumlarla diğerleri arasında maddi eşitsizliklerin artmasına, rekabetçi uçurumun genişlemesine yol açmıştır. Bu nedenle Bryant şunları yazarken gerçekten de haklıdır:

> Batı'nın geri kalanlar üzerindeki uzun süreli ve zora dayalı hâkimiyeti ... mantıksal olarak, fatih ile fethedilen, zalim ile mazlum arasındaki temel benzerlikler temelinde açıklanamaz, -siyasi, askerî, iktisadi, teknolojik, kültürel ve ekolojik– farklılıkların ve eşitsizliklerin bu denli adaletsiz bir sonucun doğası üzerindeki ilişkisel etkilerini kayıt altına almalıdır, zira bunlar toprak, kaynaklar ve hâkimiyet için verilen zora dayalı bir mücadele içinde ortaya çıkarlar.[17]

"Farklılık ve eşitsizliklerin ilişkisel sonuçlarını" tam da eşitsiz ve bileşik gelişme çerçevesinde kavramaya çalışabiliriz. Çünkü eşitsizlik farklılığı kendi

öncülü haline getirirken, "farklılığın öznelerinin gücü ve dolayısıyla eşitsizliği açısından tarafsız olmayan bir farklılık mefhumu içerir."[18] Kuzeybatı Avrupa ile diğer toplumlar arasında erken modern çağda ortaya çıkan esaslı sosyo-politik ve iktisadi farklılıklar, aynı zamanda Kuzeybatı Avrupa'nın daha sonra küresel hâkimiyete yükselmesinde hayati rol oynayacak maddi güç imkânlarındaki farklılıklar anlamına gelmiştir.

Revizyonistler *longue durée*'de birbirinden ayrılan bu gelişim güzergâhlarına ilişkin yapısal bir açıklama biçimine başvurmadan, "Batı'nın yükselişini" salt olumsallıklar ve dünya-tarihsel kazalar üzerinden açıklamanın ötesine geçemezler. Hobson'un deyişiyle, "Bir anlamda Batı'nın yükselişi gerçekten de neredeyse tamamen olumsallık üzerinden açıklanabilir."[19] Benzer şekilde, Goldstone da Britanya'nın modern, sanayileşmiş bir devlete dönüşmesine yol açan konjonktürel etkenleri, "kazaların en ucubesi" olarak tarif eder.[20] Pomeranz'a göre, kömürün ve sömürgelerin olumsal bileşimi, Avrupa'nın emek-yoğun gelişim güzergâhından kaçarak, kendi kendini idame ettiren bir iktisadi büyüme içine girmesini sağlamıştır.[21] Revizyonist açıklamalar, etkileşime dayalı, farklılaşmış sosyo-politik çoğulluğu esaslı bir şekilde kavramsallaştırmadıkları için, sadece "toplumsal değişime ilişkin belirleyici etkinin, süregiden güzergâhlara ve sistemik kurumsal konfigürasyonlara değil, değişkenlerin özerk rolüne ve harici olumsallıkların neden olduğu yeni yönlendirmelere atfedildiği süreksiz ve parçalı bir görüş" sunabilirler.[22]

O halde bu, sosyo-tarihsel gelişmelerin köklü bir şekilde süreksizlikler ve bu gelişmelerin genellikle içinden çıktığı daha önceki koşulların bütünüyle gözardı edildiği keskin kopuşlar üzerinden tasavvur edilmesi nedeniyle, "tarihsel" ve "sosyolojik" olanı çözümlemenin dışında bırakan, tarihsel sosyolojik bir yaklaşımdır. Bu, belirli konjonktürlerde Kuzeybatı Avrupa'nın diğer bölgeleri "yakalama" ve "geçme" sürecine yardım etmiş olabilecek olumsal ya da tesadüfi etkenleri inkâr etmek anlamına gelmez. Yine de, aşağıda inceleyeceğimiz gibi, bu süreç içinde çok daha derin –daha yapısal– bir şeylerin de işlemekte olduğu açıktır.

Revizyonist itiraz, "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin geleneksel açıklamalarda bazı önemli düzeltmeler yapmış olsa da, Avrupa içinde cereyan eden nedensel etkenleri bütünüyle endojen bir çerçevede tasavvur ettiğinden, yine de geçerli bir alternatif sunmayı başaramamıştır. Analitik belirsizlikler, ampirik kısıtlar ve sosyo-tarihsel süreçleri kuramlaştırma çabasının yerini serbest bir şekilde dolaşan olumsallıkların aldığı, bütünüyle konjonktürel bir açıklama biçimine dayanması gibi sorunlarla maluldür. Revizyonist yaklaşım, bu tür bir alternatif kuramlaştırmanın bulunmaması nedeniyle, hâkim "Batı'nın yükselişi" paradigmasını bütünüyle yıkmayı ya da yerinden etmeyi başaramamıştır. Bryant'ın da belirttiği gibi: "Ne yeni bir sosyolojiye ne de yeni bir tarihe ihtiyacımız var;

bize gereken tek şey, tamamıyla birleştirici ve kapsayıcı bir tarihsel sosyoloji."[23] Göstermeyi umduğumuz gibi, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının bize sağlayabileceği şey tam da bu'dur: Daha birleştirici ve kapsayıcı bir *uluslararası* tarihsel sosyoloji.

"Batı'nın Yükselişi"nde Yapı ve Konjonktür

Jeopolitik Rekabet Modeli ve Sınırları

Yeni-Webercilerin modern devlet sisteminin doğuşuna ve "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin açıklamalarında ortaya koyduklarını iddia ettikleri şey, tam da bu tür bir uluslararası tarihsel sosyolojidir.[24] Yeni-Weberci modelin temel öncülü, devlet formasyonu süreçlerinin ve varyasyonlarının arkasındaki temel belirleyenin jeopolitik rekabet olduğu ve bu rekabetin Avrupa bağlamında modern teritoryal egemen devletler sistemini yarattığıdır. Mann'ın deyişiyle, "[m]ali açıdan ölçülen modern devletin gelişimi, esasen ülke içi etmenlerle değil, jeopolitik şiddet ilişkileri çerçevesinde açıklanır."[25] Bazı açıklamalarda, çatışan Avrupa devletlerinin yarattığı sistemik baskılar da kapitalizmin yükselişinin temel belirleyeni olarak görülür.[26] Benno Teschke, şematik olarak burada işleyen nedensel zinciri şöyle açıklar: "uluslararası sistemik rekabet → savaş → maliyet artışı → artan kaynak çekimi → yeni vergilendirme ve parasallık biçimleri → askerî-teknolojik yenilikler → şiddet araçları üzerinde devlet tekeli kurulması → devletin merkezileşmesi ve akılcılaşması."[27] Bu nedensel zincirin nihai sonucu, Avrupalılara dünyanın geri kalanı karşısında *şiddet araçları* bakımından belirleyici bir mukayeseli üstünlük veren ve daha sonra kuracakları küresel hâkimiyetin temellerini atan, daha yetkin bir teritoryal egemen devletler sisteminin ortaya çıkışıdır.

Bununla birlikte, jeopolitik rekabet modelinin özellikle "Batı'nın yükselişi"nin açıklanmasıyla ilgili iki önemli kusuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, modelin ortaya koyduğu nedensel zincirin altında yatan örtük uslamlamayla, yani "siyasi çoğulluk-anarşi-rekabet" ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, yeni-Webercilerin Avrupa'daki devlet inşa pratiklerinde gözlemlenen teknolojik ve örgütsel yenilikleri doğuran "jeopolitik rekabet kamçısı"ndan türettikleri önemli sosyo-ekonomik ve siyasi sonuçlar, tam da açıklanması gereken şeyi veri kabul ederler: Avrupa devletler sistemi neden bu kadar rekabetçi ve savaşa meyyaldi?

Aslına bakılırsa, siyasi çoğulluğun kendisinin, neden ve nasıl rekabetçi bir anarşi durumuna yol açtığı ya da jeopolitik rekabetin sıklığı veya değişen biçimleri ile bunların sonuçları hakkında anlamlı bir şeyler anlatıp anlatamayacağı pek de açık değildir.[28] Siyasal çoğulluktan rekabete geçiş, toplumların zorunlu olarak birbirlerini tehdit ettiklerine ilişkin su götürür realist varsayımı

gerektirir.[29] Hatta "siyasal çoğulluk-anarşi-rekabet" uslamlaması ancak yeni bir aracı değişkenin daha eklenmesiyle işler: "dışsal tehdit." Devletler arası rekabetin siyasal iktisadından kopartılmış olsa da, toplumsal inşacıların ve Kopenhag Okulu'nun sunduğu ana fikir kuşkusuz budur.[30] Dolayısıyla yeni-Weberciler, çoğul siyasalardan oluşan her anarşik sistemin otomatik olarak jeopolitik rekabete, düşmanlığa ve savaşa yol açacağına dair son derece sorunlu (yeni-)realist varsayımı arka kapıdan içeri sokarlar.[31] Fakat "insanın doğal olarak gücünü azamileştimeye çalışan bir varlık olduğuna ilişkin antropolojik açıdan tartışmaya açık düşünceyi ya da riskin asgariye indirilmesinin doğal bir güvenlik ikilemi yarattığı, psikoloji odaklı bir akılcı-seçim modelini benimsemediğimiz takdirde," diye yazar Teschke, "siyasaların salt coğrafi komşulukları, kendi başına neden geç Ortaçağ'da ve erken modern dönemde devletler arası ilişkilerin savaşçı bir nitelik taşıdığını açıklayamaz."[32]

Dahası, askerî rekabetin Avrupa'daki devlet oluşumu süreçlerini aynı şekilde etkilediğinin vurgulanması, yeni-Webercilerle yeni-realistler arasında, jeopolitik rekabetin zayıfı güçlüden ayıran bir tür Darwinci seçilim mekanizması rolü oynadığına ilişkin kısmi bir örtüşme de bulunduğunu gösterir. Bu yaklaşıma göre, devletler sisteminin rekabetçi mantığı, doğası gereği, devletlerin çeşitliliğini azaltacaktır. Belirli devlet türlerinin (genellikle zor kullanılarak) yaşayabilir olmadığı ortaya çıkacaktır. Geç Ortaçağ'da ve erken modern dönemde Avrupa devletler sistemine içkin olan askerî ve siyasi düşmanlıklar, Charles Tilly'nin deyişiyle, "tarafların büyük bir kısmının kaybettiği acımasız bir rekabet"e[33] yol açmıştır. Kenneth Pomeranz da bu minvalde, jeopolitik rekabetin "rakiplerin birbirine benzemesine yönelik bir eğilim" ürettiğinden söz eder.[34] Zira siyasi birimlerin daha türdeş hale gelme eğilimleri, devletler sisteminin mantığına içkindir: Uygun olmayan devlet biçimleri elenirken, geriye kalanlar rekabet süreci vasıtasıyla birbirlerine daha da benzer. "Jeopolitik hayatta kalmanın bu eşbiçimli mantığı,"[35] yeni-Weberciler tarafından büyük oranda kabul görmüştür.[36] Bu açıdan, modern devletler sisteminin ve dolayısıyla "Batı'nın yükselişi"nin kökenleri, büyük oranda dünyanın biçimsel olarak birbirlerine eşit egemen devletlerle dolmasının "düz" bir hikâyesinden ibarettir.

Bütün bunların neticesi, yeni-Webercilerin realist bir "uluslararası" kavrayışını benimsemeleri ve jeopolitik ilişkilerin her türlü tarihsel sosyal yapı mefhumundan koparılmış, toplum üstü bir entite olarak görüldüğü, aynı şeyleştirilmiş, tarih dışı anlayışı yeniden üretmeleridir. Aslında bu, tarihsel sosyoloji literatürüne yönelik ısrarlı bir eleştiri olagelmiş; "özcü ve realist bir uluslararası mefhumunun tarihsel sosyolojiye iliştirildiği"ne ilişkin sürekli suçlamalara yol açacak şekilde, "uluslararası olan"ın, "güçlü bir şekilde kabul edildiği halde, analitik olarak kavranamadığı"[37] ileri sürülmüştür. Yeni-Weberci model açısından, bu sorun özellikle rahatsız edicidir, çünkü Avrupa'nın küresel yük-

selişini açıklamak için ileri sürdükleri temel etken (jeopolitik rekabet) sadece varsayılmakta, fakat açıklanmamaktadır. Dahası farklı Avrupa devletlerinin geç Ortaçağ'da ve erken modern dönemde karşılaştığı evrensel bir sorun olan savaşa verdikleri yanıtlar, çarpıcı bir şekilde birbirinden farklıdır. Teschke'nin de belirttiği gibi:

> Farklı devletlerin askerî baskılara yanıtları jeopolitik etkenlerden çıkarsanamaz, bunların belirli ülke içi sınıf dizilimlerine ve yoğunlaşan askerî tehdidin zamanlamasına atıfla açıklanması gerekir. Bir kural olarak, uluslararası rekabetin saf mantığı sadece monarşik olmayan devlet biçimlerinin farklı gelişimlerini kapsayamamakla kalmaz, aynı şekilde hâkim Batılı monarşilerde, Fransa, İspanya ve İngiltere'deki gelişimsel varyasyonları açıklamakta da yetersiz kalır.[38]

Bir başka deyişle ihtiyacımız olan şey, sosyolojik ve jeopolitik etkenleri, birleşik bir sosyo-tarihsel gelişme mefhumu içinde organik olarak kapsayan bir kuramdır. Ve yine eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının bize sunduğu da budur; zira eşitsizliğin ve bileşikliğin tarihsel olarak özgül kaynakları, dinamikleri ve ölçekleri, sürekli olarak tarihsel olarak ayrıksı toplumsal yapılardaki temelleriyle ilişkilendirilmelidir. O halde Avrupa devletler sisteminin bilhassa savaşa yatkın bir doğaya sahip olması ve bu durumun sonuçlarının özellikle belirli Avrupa devletlerine şiddet araçlarında mukayeseli bir üstünlük sunarak devlet modernleşmesi süreçlerine katkıda bulunması nasıl açıklanabilir?

Kapitalizme Geçişte Feodalizm, Tüccarlar ve Avrupa Devletler Sistemi

Bu sorunun yanıtı, Avrupa'daki feodal üretim ilişkilerinde yatar. İlk bakışta bu yanıt, kaçınmaya uğraştığımız türde bir Avrupa merkezci kuramlaştırmaya kaçak bir geri dönüşmüş gibi gözükebilir. Fakat çözümlemeyi Avrupa'nın ötesine genişletirken, feodal toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerden doğan jeopolitik sistemin Avrupa'ya özgü olsa da teknolojik, askerî ve ideolojik bileşenlerinin tümünün belirgin bir şekilde *toplumlar arası bir kökene* sahip olduğunu teslim etmek önemlidir. Perry Anderson'a göre feodalizmin Avrupa'daki yükselişi, "çözülmekte olan daha önceki iki üretim biçiminin", yani "Roma İmparatorluğu'nun muazzam yapısının bir zamanlar üzerinde yükseldiği köleci üretim biçiminin çözülmesinin ve fetihlerden sonra yeni anayurtlarında hayatta kalan Germen istilacıların şişmiş ve deforme olmuş ilkel üretim biçimiyle yıkıcı çarpışmasının" bir sonucuydu.[39] Avrupa'nın Germen orman "kabileleri"nin gelişim güzergâhı, böylece antik Roma İmparatorluğu'nun kalıntılarıyla birleşerek insanlık tarihinde o güne dek bilinmeyen, bütünüyle yeni, sentez ürünü yerleşik bir toplum biçimini, feodalizmi üretmişti. Dahası bu iki eski üretim biçiminin "parçalanmış unsurlarının" feodalizm içinde *yeniden bir araya gelmesi* –"Roma-Germen sentezi"[40]– "bizatihi göçebe Hunların Töton ka-

bilelerinden oluşan Germen dünyası üzerinde yarattığı sürekli ve nihayetinde dayanılmaz bir hal alan basıncın ürünüydü."[41]

Dolayısıyla, Avrupa'da feodalizmin ortaya çıkışı, Avrupa'nın hem içinden hem de dışından kaynaklanan göçebe-yerleşik etkileşimlerinin sistemik senkretizmi tarafından belirlenmişti. Üçüncü Bölüm'de Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa'ya doğru genişlemesinin yarattığı göçebe-yerleşik etkileşimlerinin ve buna eşlik eden Kara Ölüm'ün yayılmasının, geç Ortaçağ'da Avrupa'nın gelişiminin güzergâhını ve doğasını nasıl etkilediğini ve (yeniden) yönlendirdiğini görmüştük. Ancak, feodalizmin gelişiminin "Avrupa dışı" toplumlar arası veçheleri, bu ilk göçebe-yerleşik etkileşimlerinin çok daha ötesine uzanıyordu. Zira Asya'dan Avrupa'ya yayılan (başta üzengi olmak üzere) yeni teknolojilerin sonucu, sadece feodal sistemin ortaya çıkışı değildi; sistemin ideolojik ve normatif dayanakları da (Hıristiyanlık) Osmanlılardan kaynaklanan jeopolitik ve ideolojik "İslami tehdit" ile sürekli bir etkileşim içindeydi ve bu tehdide bir yanıt olarak devamlı bir evrim geçiriyordu. Hobson'ın da belirttiği gibi, "Hıristiyanlık ... İslami Ortadoğu ile bir karşıtlık içinde, Katolik Hıristiyanlık olarak tahayyül ve icat edilmişti."[42] Dahası, Hıristiyanlığın tanımlayıcı bir normatif düzen olarak yıkılması ve "Avrupa"nın yarı-seküler kimliğinin doğması için yolun açılması da ancak Avrupa-Osmanlı çatışması ve Avrupa ile Amerika yerlileri arasındaki sömürgeci karşılaşmanın bileşimi sayesinde mümkün olmuştu (bkz. Dördüncü ve Beşinci bölümler). Sonuç olarak, feodalizmi ve feodalizmin krizini sadece Avrupa'ya özgü gelişmeler olarak ele almak temel bir hata olacaktır.[43] Fakat şimdi ele almaya başladığımız esas soruya dönmeliyiz: Feodalizm bu denli rekabetçi ve savaşa yatkın bir jeopolitik sistemi nasıl üretebildi?

Kapitalist toplumsal ilişkilerin mümkün kıldığı türde, eşi görülmemiş bir iktisadi dinamizmin bulunmadığı koşullarda, savaş, feodalizm altında yönetici sınıfların çektikleri artığı arttırmak için başvurabilecekleri elverişli bir yoldu.[44] Altıncı Bölüm'de açıklandığı üzere, Avrupa'daki feodal üretim ilişkileri, köylülere ve lordlara daha üretken teknolojik yöntemlerin *sürekli* ve *sistematik* bir biçimde hayata geçirilmesi için, özellikle de köylülerin kendi üretim ve geçim araçlarına doğrudan erişim sahibi olmaları nedeniyle, pek az teşvik sunuyordu.[45] Sonuç olarak lordların çıkarları, doğrudan zora dayalı araçlar kullanarak daha fazla artık çekmekte yatıyordu. Bunu köylüleri geçimlerinin sınırlarına kadar zorlayarak ya da diğer lordların yurtluklarını ele geçirerek yapabilirlerdi. İkinci yolun izlenmesi, lordların kendi aralarındaki bir jeopolitik birikim –savaş tarafından sürüklenen bir devlet oluşumu– süreçiyle sonuçlandı.[46] Bu durum aristokrat yönetici sınıfın, köylülüğü sömürmesini ve lordların tüketimi için artık çekmesini sağlayacak siyasi, ideolojik ve askerî araçları gerektiriyordu.[47] Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine bu araçlar merkezileşmiş ve

birleşik bir devlet tarafından kontrol edilmiyordu ya da böyle bir devletin elinde toplanmamış, bunun yerine soyluluk arasında dağıtılmıştı.[48] Zor imkânlarının dağılmış olması, Avrupa'da siyasi otoritenin parçalanması, parsellenmesi ve dolayısıyla feodal "devletlerin" hem içlerinde hem de dışlarında kalan topraklarda meydana gelen lordlar arası mücadelelerdeki bir tırmanışla birlikte, son derece rekabetçi bir hal alması anlamına gelmişti.[49] Kısacası, askerî rekabet ve savaş, Osmanlı, Babür ve Çin imparatorlukları gibi diğer haraççı toplumlara nazaran Avrupa'da daha belirgindi.

Sonuç olarak, bu dönemde jeopolitik çatışma ve savaşın bu denli sürekli olmasının esas nedenlerinden biri, sadece feodalizmin yapısı değil, yönetici sınıfın kendisini yeniden üretme sürecinin bizatihi ciddi bir tehdit altında olmasıydı. Feodal sistem, içeride daha fazla gelişebileceği bütün imkânları neredeyse tüketmekle kalmamış, aynı zamanda bu senyörlük gelirlerinde keskin bir düşüşe ve Moğolların Avrupa'ya doğru genişlemelerinin sonucu olan veba kaynaklı demografik krizin daha da ağırlaşmasıyla köylü isyanlarında ve daha genel olarak sınıf mücadelelerinde bir artış yaşanmasına neden olmuştu.[50] Ayrıca bu tehlikeli durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklanan kalıcı bir jeopolitik-ideolojik tehdit tarafından da sürekli olarak ağırlaştırılıyor ve "üst belirleniyordu" (bkz. Dördüncü Bölüm). Bu koşullar altında, neredeyse süreklileşmiş -hem yönetici sınıf içi mücadeleleri hem de köylü isyanlarını ezmek için sarf edilen aralıksız gayretleri de içeren- savaş hali, sosyolojik bir "zorunluluktu". Avrupa devletleri "ucuz insan gücü bakımından tarımsal bir imparatorluğun kaynaklarına sahip olmadıklarından" "niteliği nicelikle ikame" de edemiyorlardı.[51] Erken modern döneme gelindiğinde bu, Avrupa devletlerinde, askerî sektördeki "üretkenlik artışını yüzyıllar boyunca idame ettirebilecek, neredeyse başka hiçbir sanayi öncesi ekonomide bilinmeyen bir maharet olan", eşi görülmedik bir dinamizme yol açtı.[52]

Jeopolitik birikim sürecinin sonunda ayakta kalan lordlar, mutlakıyetçi devletin temellerini oluşturdu. "*Feodal hâkimiyetin yeniden kullanıma sokulmuş ve güçlendirilmiş bir aygıtı*"nı[53] temsil eden erken modern Avrupa'nın mutlakıyetçiliği, jeopolitik birikimin sistemik gerekliliklerinin ürünüydü. Feodal-mutlakıyetçi Avrupa'nın eşitsiz ve bileşik gelişiminin kökleri, jeopolitik birikimin bu teritoryal olarak yayılmacı dinamiğinde yatıyordu. Bunun sonucu olan yaygın savaş hali, Avrupa devletleri üzerinde, sürekli olarak şiddet araçlarını yenileştirmeleri yönünde derin bir sistemik basınç ("dışsal zorunluluk kamçısı") yarattı. Zamanla bu basınç, belirgin bir şekilde kapitalist olan üretim yöntemlerine ve ilişkilerine öncülük yapan ordu ve silah sanayilerinin ortaya çıkışı gibi, niyet edilmemiş bir sonuç doğurdu (Birinci Bölüm).[54]

Bununla birlikte, Avrupa'daki jeopolitik birikim dinamiği, yeni-Webercilerin altını kalınca çizdikleri, devletlerin -özellikle askerî alanda- gerçekleştirdi-

ği teknolojik ve örgütsel yeniliklerin arkasında işlemekte olan kuvvetleri açıklamak için yeterli değildir. Çünkü savaşın etkileri, bizatihi Avrupa'nın içinde de büyük bir eşitsizlik sergiliyordu ve Dördüncü Bölüm'de ele alındığı üzere, haraççı Osmanlı İmparatorluğu da jeopolitik birikimin gereklilikleri tarafından belirleniyordu. Ancak ileri sürdüğümüz gibi, haraççı üretim biçiminin sistemik talepleri, Osmanlıları istisnai ölçüde güçlü bir tarımsal-askerî komplekse dayanan *teritoryal genişlemeye* sevk etmiş ve bu da tüccarların özerkliğini ve siyasi nüfuzlarını etkin bir şekilde sınırlamıştı. Bunun aksine, Babür Hindistanı'nda, devlet yöneticileri tüccarların denizcilik faaliyetlerine yönelik "kayıtsız bir tarafsızlık" sergilediler.[55] Hindistan'da ticaret faaliyetlerinin üzerinde pek az baskı vardı, ama pek fazla desteklendikleri de söylenemezdi.

Ancak Avrupa'da devletler açık bir şekilde, özellikle ticari amaçlarla kârlı *denizaşırı toprakları* doğrudan fethetmeye ve üzerlerinde siyasi denetim kurmaya odaklanmışlardı. Bunun nedeni, ya (Habsburg İspanyası ve Avusturyası örneklerinde olduğu gibi) jeopolitik birikimi finanse etmek ya da (Ceneviz ve Venedik şehir devlerinde olduğu gibi) bizatihi yönetici sınıfın doğrudan yeniden üretimi için tüccarlardan ve sarraflardan çekilen servete bağlı olan Avrupa'daki feodal yeniden üretim kurallarının "geri kalmışlığı"ydı.[56] Dolayısıyla Avrupa'daki feodal savaşların yan ürünlerinden biri de tüccarların siyasi özerkliklerinde, güçlerinde ve nüfuzlarında bu sürece eşlik eden ve devletlerin karar alma süreçlerindeki temsil derecelerini yükselten bir artıştı.[57] Sonuç olarak devletin kaynaklarının, özellikle de askerî kaynakların ticari üstünlük sağlamak ve bu üstünlüğü korumak amacıyla kullanıldığı feodal-mutlakıyetçi devletler, tüccarların çıkarlarına özel olarak duyarlı ya da bu çıkarların emrine amadeydiler.[58]

Avrupa'daki feodal-mutlakıyetçi –ve sonrasında kapitalist– devletlerle Osmanlı İmparatorluğu, Babür Hindistanı ya da İmparatorluk Çini gibi haraççı toplumlardaki tüccarların işlevleri ve sosyo-politik konumları arasındaki temel fark, bu nedenle ilk devletlerin savaşmak ve toplumsal yeniden üretim için tüccarlara *yapısal olarak bağımlı* olmaları ve bunun da tüccarlara toplumsal ve hukuki özerklik açısından görece güçlü bir konum sunmasıydı. Avrupa'da hükümetler sık sık tüccarlara kayda değer kaynaklar ve devlet desteği sağladı. Bunun en dramatik örneklerinden biri, VOC'nin, siyasi ve ticari çıkarların kurumsal kaynaşmasını temsil ettiği, kapitalistleşen Flaman Cumhuriyeti'ydi.[59] VOC Genel Valisi Jan Pieterszoon Coen'in müdürlerine gönderdiği, 1614 tarihli sık alıntılanan mektup, bunu açık bir şekilde göstermektedir:

> Siz beyefendiler, tecrübelerinizle bilmelisiniz ki Asya'daki ticaret kendi silahlarınızın koruması altında ve yardımıyla gerçekleştirilmeli ve idame ettirilmelidir ve bu silahlar ticaretle kazanılan kârlarla kullanılmalıdır. Bu nedenle ticaret savaşsız, savaş da ticaretsiz sürdürülemez.[60]

Avrupa devletlerinin ticari üstünlük peşinde, emperyal genişleme amacıyla denizaşırı bölgelere yönelmesi, özellikle denizcilik alanında bir dizi önemli askerî buluşa yol açtı. Zamanla bu onlara, Hint Okyanusu'nda Babürlüler ve Osmanlılar gibi "Doğu"daki esasen karaya dayanan hararççı imparatorluklar karşısında, denizdeki şiddet araçları açısından belirleyici bir mukayeseli üstünlük sağladı. Dolayısıyla Ronald Findlay'in "yelken açmış bir gemiyi, iki teknolojinin bileşimi olan yüzen bir silah platformuna dönüştüren şeyin Kuzey Denizi ve Atlantik'teki deniz rekabetinin uzun tarihi" olduğuna ve bu bileşimin daha sonrasında Portekizlilerin, Flamanların ve Britanyalıların Hint Okyanusu ve Güney Pasifik üzerinde hâkimiyet kurmasını mümkün kıldığına dair açıklamasına kısmen katılabiliriz.[61] Bu son iki yeni gelişmekte olan ticari *kapitalist* imparatorluk, yani Hollanda ve Britanya, denizlerde kritik bir askerî üstünlük kuracaktı. Osmanlıların hâkim olduğu "Akdeniz'deki denizcilik teknik ve anlayışları", Hollanda ve İngiltere'nin yeni, Atlantik temelli deniz güçleriyle rekabet etmekte yetersiz kalacaktı. "Bunun sonucunda denizlerdeki üstünlüğün Kuzeybatı Avrupa'ya geçişi," diye yazar William H. McNeil:

> Akdeniz topraklarının 17. yüzyılın ilk on yıllarında gözle görünür hale gelen genel gerileyişle ilgiliydi. Aslına bakılırsa Flaman ve İngiliz deniz silahlarının gürlemeleri, Akdeniz nüfuslarının karşı karşıya bulundukları iktisadi ve ekolojik çıkmazdan son kaçış yollarını da kapamış oldu.[62]

Dolayısıyla Walter Raleigh'in sık atıfta bulunulan "kim denizlere hükmederse ticarete de hükmeder; kim dünya ticaretine hükmederse, dünyanın zenginliklerine ve sonuçta dünyanın kendisine de hükmeder"[63] vecizesinde bir haklılık payı vardır.

Avrupa ile Asya'nın haraççı imparatorlukları arasındaki bir başka fark da, karşı karşıya oldukları dış düşmanların, çok farklı askerî stratejilerin ve teknolojilerin geliştirilip kullanılmasını gerektiren özgün doğalarıydı. Bu nedenle, Hobson'un Çin'in "içe kapanmasının" ve denizaşırı emperyalizmi terk etmesinin "savunmacı kimliğinin"[64] bir sonucu olduğuna ilişkin özcü iddialarının aksine, Çin'in emperyal yöneticilerinin teritoryal konsolidasyona odaklanmış olmasının nedeni, daha muhtemeldir ki göçebe tehdidiydi. Kuzeydeki kara sınırından gelen bu göçebe tehdidi göz önüne alındığında diye yazar Mann:

> Çin, kaynaklarını ve ticaretini deniz yollarında değil burada yoğunlaştırdı. Kuzey sınırındaki askerî duruşu savunmacıydı ve hareketli, dağınık düşman güçlerini çevrelemeye yönelmişti. Avrupalılara kıyasla, yoğunlaşmış güçler karşısında saldırıya yönelik ateş gücünü arttırmak için daha az saiki vardı, çünkü bu tür güçlerle karşı karşıya gelmiyordu. Fakat bu, uzun vadede Çin İmparatorluğu'nun Avrupa gemilerinin ve denizcilerinin ateş gücü karşısında çözülmesine yol açacaktı.[65]

Bileşik Eşitsizlik: "Batı'nın Yükselişi"nde Kuzey-Güney Etkileşimleri

Bu noktalar, Asya'daki emperyal imparatorlukların daha "geri" ve "durağan" olduklarına dair tipik Avrupa merkezci fikirlerin baş aşağı çevrilmesinde bir miktar mesafe kaydeder; zira Avrupa'daki feodal toplumları potansiyel kapitalist sıçramalara daha müsait hale getiren şey, daha az gelişmiş doğaları, bizatihi yeniden üretim alanındaki zayıflıklarıydı.[66] Bununla birlikte, "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin Avrupa merkezci açıklamaları bütünüyle yıkmak için, feodal ve haraççı sistemler arasındaki farklılıklara dair basit bir karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik çözümlemenin ötesine geçmeli ve etkileşime dayalı gelişim dinamiklerinin, Avrupa toplumlarının kapitalizme geçişlerini ve sonunda kurdukları küresel hâkimiyeti mümkün kılan yapısal ve konjonktürel koşulları nasıl yarattığını incelemeliyiz. Bunu yaptığımızda, Asya'daki haraççı imparatorlukları karakterize eden "ileride olmanın cezası" tarafından feodal Avrupa'ya bahşedilen "geri kalmışlığın ayrıcalığı"nın gösterdiği üzere, yine eşitsiz gelişimin işleyişini görürüz. Feodal ve haraççı toplumlar arasındaki jeopolitik etkileşimlerde, ilki üzerindeki "dışsal zorunluluk kamçısını" yaratan ikincisiydi.

Sonuçta, yukarıda değindiğimiz, devlet tarafından desteklenen çeşitli ticari genişleme biçimleri, Avrupa'nın Avrupalı olmayan toplumlarla olan sürekli etkileşiminin yarattığı jeopolitik koşullara bağlıydı. Üçüncü Bölüm'de *Pax Mongolica*'nın Asya'daki kara ticaret yolları boyunca ticari koruma ve işlem maliyetlerini nasıl düşürdüğünü ve Avrupalı tüccarlara "dünya-sistemi"nin mevcut ticaret ve mübadele bağlarını devralmaları için bir kapı araladığını gördük. Daha sonra Dördüncü Bölüm'de, Osmanlıların belirli Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonların ve aynı zamanda Avrupa üzerinde kurduğu iktisadi ambargonun jeopolitik ve ticari merkezinin Akdeniz'den Atlantik'e kaydığı yapısal bir değişimle nasıl sonuçlandığını gösterdik. Ayrıca, Osmanlı "tamponu" Uzun 16. Yüzyıl'da İngiltere'ye, modern devlet inşasına yönelik faaliyetlerini ve ilk birikim süreçlerini mümkün kılan elverişli jeopolitik koşulları ("yalıtılmışlığı") da sağlamıştı.

Beşinci Bölüm'de, Atlantik "keşifleri"nin Avrupa'daki ticaret ve üretim üzerindeki muazzam önem taşıyan etkilerini ve Amerika'da yaratılan ve ardından Avrupa'nın jeopolitik yapısına taşınan teritoryal egemenliğin yeni ortaya çıkan biçimlerini açıkladık. Bu teritoryal egemen devletler, daha sonra, Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek uzanan kapitalist devrimler tarafından devralındı ve yeniden şekillendirildi. Son olarak, Beşinci ve Yedinci bölümlerde ticari şirketlerin sömürgeci faaliyetleri üzerinden, küresel olarak dağılmış bir iş gücü kütlesinin, sermayenin yeniden üretimine yönelik gereklilikler tarafından nasıl boyunduruk altına alındığını gösterdik. Bütün bunlar sayesinde, Avrupa'nın feodalizmden kapitalizme olan ve sonunda küresel üstünlüğe yükselmesini sağlayan "eşsiz" gelişim güzergâhının, temelinde

Avrupa dışı yapısal belirlenimler ve failler tarafından koşullandığını ve köklerini bunlardan aldığını gördük. O halde sözde Avrupa "mucizesi"ni açıklayacak şey, eşitsiz gelişmenin bu çoğul uzam-zamansal vektörlerinin bileşimiydi.

Dahası, süreklileşmiş, kendini tahkim eden bir askerî ve üretken dinamiğe yol açan sosyo-ekonomik ve kurumsal yenilikleri, neden bazı devletlerin değil de diğerlerinin yapabildiği, bu devletlerin karşı karşıya olduğu özgün jeopolitik koşullarla açıklanmalıdır. Başta İmparatorluk İspanyası olmak üzere bazı devletler için, hızlı bir şekilde vergileri arttırmanın ve mali sistemi merkezileştirmenin (jeo)politik maliyetleri, belki de çok yüksekti; zira Habsburg monarşisi eş zamanlı ve sürekli olarak daha gelişkin Osmanlı İmparatorluğu'na ve ayrılıkçı Flaman Cumhuriyeti'ne karşı iki cephede birden savaşıyordu. Bu, Habsburg-Osmanlı mücadelesi sonunda, diğer devletlere, özellikle de Hollanda ve İngiltere'ye, gelişimsel olarak bu devletleri hızlı bir şekilde yakalayıp geçmelerini mümkün kılan yapısal jeopolitik uzamı sağladı. Böylece, Avrupa'nın hem *içinden* hem de *dışından* kaynaklanan eşitsiz ve bileşik gelişmenin genel koşulları, belirli ülkelerin kapitalist devletler olarak ortaya çıkıp kendilerini konsolide edebildikleri elverişli jeososyal çevreyi, yani sermaye birikiminin teritoryal egemen merkezlerini yarattı. Bu merkezler, ilk olarak Atlantik'teki sömürgelerde şekillendirilip yararlı olduğu görülen ve daha sonra Avrupa'daki emperyal metropole geri yansıtılan egemen teritoryalliğin özgün bir biçimine denk düşüyordu (bkz. Üç ilâ Altıncı bölümler).

Görmüş olduğumuz gibi, Avrupa ve haraççı imparatorluklar açısından jeososyal yeniden üretimin yöntem ve araçları arasında çarpıcı farklar vardı ve bu farklar, Avrupa'nın erken modern dönemdeki gelişimi sırasında, kapitalizme geçmekte olan ülkelere (özellikle Hollanda, İngiltere ve daha sonra da Fransa'ya) eşlik eden sermaye birikiminin yeni mantığıyla etkileşime girip kaynaşan, jeopolitik birikimin farklı biçim ve güzergâhlarını üretti. Avrupa ve Asya'daki bu farklılaşmış jeososyal koşullar ve yeniden üretim kuralları, sonuçta birbirinden farklı askerî becerileri gerektirdi. Aynı zamanda, iki bölgede hâkim olan dış tehditler, belirli askerî tekniklerin ve teknolojilerin geliştirilmesi için farklı sistemik gerekliliklere ve basınçlara yol açan önemli farklılıkların damgasını taşıyordu.

Böylece, görünüşte "içsel" (sosyolojik) ve "dışsal" (jeopolitik) olan yapısal etken ve koşullar etkileşime girip iç içe geçtiler ve belirli Avrupa devletlerini, şiddet araçları açısından, özellikle bu araçların dinamik kapitalist toplumsal yapılar tarafından desteklenmesi ve kullanılması sonucunda belirleyici bir mukayeseli üstünlük elde edecekleri güzergâha soktular. Avrupa'nın nihayetinde kurduğu küresel üstünlüğün, büyük oranda bununla açıklanabileceğini ileri sürüyoruz. Zira, Geoffrey Parker'ın da belirttiği gibi, sanayileşmenin doğuşu, "gezegenin Avrupalıların kontrolü altındaki toprakların oranının 1800'de

yüzde 35'ten 1914'te yüzde 85'e yükselmesini açıklamaya yardımcı olsa da, ilk baştaki yüzde 35'i nasıl elde ettiklerini açıklamaz."[67] Dahası, aşağıda ele alacağımız Hindistan örneğinin de gösterdiği gibi, ilk baştaki yüzde 35 aslında yüzde 84'ün geri kalanının büyük bir kısmının fethedilmesinde de hayati bir role sahipti. Dolayısıyla Philip T. Hoffman ile birlikte şu sonuca varabiliriz:

> Batı Avrupa'nın 1800'den çok önce inkâr edilemez bir mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu bir alan, yani şiddet, gözardı edilmiş gibi gözükmektedir. Batı Avrupa devletleri top, ateşli silah, istihkam ve silahlı gemi yapımı ve kullanımında dünyanın diğer ileri ülkelerinden daha iyi durumdaydı ve bu teknolojiyle donatılmış ordu ve donanmaların gerektirdiği mali ve örgütsel sistemleri geliştirmişlerdi. Avrupalılar bu üstünlüğü 1800'den çok daha önce elde etmişlerdi. O vakte gelindiğinde gezegenin yüzde 35'ini ele geçirmiş ve Asya gibi uzak bölgelere kadar kârlı ticaret yollarını kontrol altına almışlardı.[68]

Bunları daha kuramsal bir çerçevede ifade edecek olursak, "Batı'nın yükseşi"ni açıklayan iki hayati etken bulunduğunu görebiliriz. Bunlar, hem feodal-kapitalist "Batı" ile haraççı "Doğu" arasındaki farklılaşmış gelişim hem de jeopolitik sistemlerinin farklılaşmış biçimleri açısından mevcut olan "eşitsizlik" ile askerî ve organizasyonel yenilikleri kolaylaştıran jeopolitik etkileşimler ve rekabet düzeyinde işleyen "bileşiklik"tir. Yeni-Weberciler jeopolitik rekabetin önemini vurgularken haklı olsalar da, bu etkeni toplumsal yapılara ilişkin güçlü bir tarihsel kavrayışa dayandıramamaları -ve dolayısıyla askerî rekabetin farklılaşmış biçim ve etkilerini inceleyememeleri- şeyleştirme ve birim türdeşleştirme gibi klişeleşmiş iki realist çıkmaza saplanıp kalmalarına neden olur. Devamlı olarak üretim biçimi merkezli bir çerçeveye bağlı kalan eşitsiz ve bileşik gelişme kuramıysa, aksine, her iki sorunu da çözer: Jeopolitik rekabete ve etkilerine ilişkin tarihsel toplumsal yapılar (bu kertede, feodal ve haraççı üretim biçimleri) arasındaki temel farklılıklara duyarlı olan, ama aynı zamanda ayrıksı bir jeopolitik nedensel bileşeni, kendi gelişme kavrayışına dâhil ederek, her türlü şeyleştirmeden uzak duran *kuramsal bir açıklama* önerir. Fakat "Batı"nın nasıl hükmettiğini bütün veçheleriyle anlayabilmek için, Babür İmparatorluğu'nun çöküşünün nedenlerine ve Britanya tarafından sömürgeleştirilmesine bakmamız gerekir.

Konjonktürel "Yakalayıp Geçme" Uğrağı: Britanya'nın Hindistan'ı Sömürgeleştirmesi

Hindistan'ın Sömürgeleştirilmesinin "Batı'nın Yükselişi" Açısından Önemi

Britanya'nın 18. yüzyılın ortalarında Hindistan'ı sömürgeleştirmesinin önemi, "Batı'nın yükselişi" etrafında dönen tartışmalarda genellikle yeterince takdir edilmemiştir.[69] Daha önce de belirtildiği gibi, bu tartışmaların merkezinde

büyük oranda Avrupa'daki sanayileşmenin temelinde nelerin yattığı, özellikle de ilk sanayileşen ülkenin neden Britanya olduğu sorusu yer almıştır. Bu yaklaşım nedeniyle Britanya sömürgeciliğinin erken tarihine, "Batı'nın yükselişi"nin açıklanmasında ikincil bir statü verilmiştir, tabii incelemeye değer görüldüğü örneklerde. Fakat Babür Hindistanı, Avrupalıların eline geçen Asya'daki ilk haraççı imparatorluk olmasının yanı sıra, aynı zamanda bütün sömürgeleştirilmiş devletler arasında en büyük maddi ve stratejik faydaları sunan ülke de olmuştu. Çünkü Hindistan Britanya'ya sanayileşmesini başlatması açısından hayati olan maddi girdiler (özellikle tekstil ve pamuk) ile sermayeyi sağlamakla kalmamış, sömürgeleştirilmesinin ardından imparatorluğa, dünyanın farklı yerlerindeki pazarları güç kullanarak açmasına yardımcı olan görece ucuz ve büyük bir askerî güç de tedarik etmişti.

Bu nedenle, Britanya'nın sanayileşmesinin nedenleri gibi daha dar bir soru bile, "Batı'nın yükselişi" tartışmaları içinde hem *zamansal* hem de *uzamsal* açıdan yanlış bir yere yerleştirilmiştir. Zamansal olarak yanlış bir yere yerleştirilmiştir, çünkü Britanya'nın sınai yükselişini açıklamak için, ilk olarak hem Atlantik hem de Hindistan'da yaşanan daha önceki Britanya sömürgeciliği dönemine bakmamız gerekir. Bu da sonuçta, Britanya'nın müteakip sanayileşmesine Avrupa dışında kalan bu bölgelerden yapılan katkıları çözümlemeye dâhil etmek üzere, uzamsal merceğimizin önemli ölçüde genişletilmesi anlamına gelir. Beşinci Bölüm'de gördüğümüz üzere, Atlantik'teki sömürgeler ve Hindistan, Britanya'ya sınai başarısı açısından hayati olan hammaddeleri, kitle tüketimi metalarını, sermayeyi ve dış pazarları sağlamıştı. Dahası, Hindistan ekonomisi, özellikle Hindistan'ın imparatorluğa sağladığı sürekli bir ödeme dengesi fazlası nedeniyle, "Birleşik Krallık merkezli birikim sisteminin oluşumu ve konsolidasyonu" açısından da çok önemliydi.[70] Britanya'nın "dünya finansının efendisi" olmasını ve Birleşik Devletler, Almanya ve beyaz Dominyon devletleriyle kayda değer ticaret açıklarını sürdürebilmesini sağlayan şey, imparatorluğun Hindistan'la (ve Hindistan üzerinden Çin'le) gerçekleştirdiği ticari işlemlerden elde ettiği devasa yıllık fazlaydı.[71]

19. yüzyılın başından itibaren, Doğu Hindistan Şirketi altkıtada ve başka bölgelerde gerçekleştirdiği pahalı askerî harekâtların yol açtığı açığı kapatmak için, Bengal'den Kanton'a yapılan afyon ihracatına bel bağlamıştı. Mike Davis'in de açıkladığı gibi, "Afyon Savaşları (1839-42, 1856-8) ve cezalandırma amaçlı Tianjin Antlaşması (1858), uyuşturucuya yönelik Çin talebini ve dolayısıyla ihracattan elde edilen gelirleri zor yoluyla arttırarak, Britanya Hindistanı'ndaki gelir tabanını devrimcileştirdi." Hindistan ve Çin arasındaki Britanya tarafından yönetilen sıradışı ticaret de –Hint ihracatı Çin ithalatının yüzde 35'ini, Çin ihracatıysa Hint ithalatının yüzde 1'ini oluşturuyordu– Lancashire'daki sanayi devrimini körükleyen ABD pamuğunun ithalatını finanse ediyordu. Bu neden-

le, "İngiltere'nin Hindistan'ı sistematik bir şekilde sömürmesi, büyük oranda Hindistan'ın Çin'i ticari olarak sömürmesine dayanıyordu."[72]

1750'de Hindistan dünyanın toplam imalat çıktısının yaklaşık yüzde 25'ini üretmişti. 1800'e gelindiğinde Hindistan'ın payı beşte birin, 1860'ta onda birin, 1880'deyse yüzde 3'ün altına düştü.[73] Dolayısıyla Britanya'nın sınai yükselişinin büyük oranda Hindistan'ın zor yoluyla sanayisizleştirilmesine dayandığını iddia etmek için hayal gücünü zorlamak hiç de gerekmez.[74] Eğer durum böyleyse, o halde Britanya'nın Hindistan'ı sömürgeleştirmesinin Britanya'nın sanayileşmeye başlamasından 20 yıl kadar önceye denk gelmesi, sadece bir tesadüf olarak görülemez.

Britanya'nın Hint ordusunun, bu ülkenin genel stratejik konumuna yaptığı katkı, "Batı'nın yükselişi"ne ilişkin tartışmalarda ekseriyetle gözardı edilmiştir. Bu ordu 1900 yılında yaklaşık 160.000 kişiden oluşuyordu ve daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 2 milyon kişilik bir güce ulaşarak, o dönemde Britanya'nın savaş çabalarına önemli bir katkıda bulunacaktı. Sonuç olarak, Tarak Barkawi'nin de belirttiği gibi, "Britanya'nın Hint ordusu, Britanya'nın toplam askerî gücünün küçük bir parçası değildi; 'Hint ordusu Britanya'nın karadaki temel stratejik rezerviydi.'"[75] Ayrıca, David Washbrook'a göre, bu ordu sadece "Batı'nın yükselişi" açısından değil, kapitalizmin küresel bir sistem olarak gelişmesi açısından da büyük önem taşıyordu.[76] Hint birlikleri sadece Britanyalı imalatçılar için pazarları açmakla kalmamış, daha öncesinde dağınık bir halde olan emekçi yığınlarını da Britanya sermayesinin hizmetine sunmuştu.

> Hint ordusu gerçek anlamda *sınai kapitalizmin uluslararasılaşmasının arkasındaki en önemli cebrî güç*tü. Paradoksal bir şekilde (ya da değil!) kuzey Hint toplumunun askerileştirilmesi ve pek çok açıdan tarımsal ilişkilerinin "feodalleştirilmesi," kapitalizmin 19. yüzyılda dünya ölçeğindeki gelişiminin doğrudan sonuçlarıydı.[77]

Benzer şekilde Geoffrey Parker da, "Hindistan'ın askerî kaynaklarının Avrupa'nın kontrolüne girmesinin, Batı'nın daha da yükselmesi açısından ne denli belirleyici" olduğunu yazar:

> Çünkü Avrupalılar artık en güçlü muarızlarına meydan okuyabilecek araçlara sahipti. 1839-42, 1859-60 ve 1900 yıllarında Çin'i işgal eden Batılı orduların hepsinde önemli Hint birlikleri bulunuyordu. Boxer ayaklanmasının hemen ardından, Beijing'in trafiği bile Sihler tarafından idare ediliyordu. Ünlü Sinolog Louis Dermigny'nin deyişiyle: "Sanki İngilizler Hint Yarımadası'na, sadece kaynaklarını Çin'e karşı kullanabilmek için boyun eğdirmişti."[78]

Bu ve başka nedenlerle, Babür İmparatorluğu'nun gerileyişinin ve sömürgeleştirilmesinin nedenleri, "Batı"nın küresel hâkimiyet konumuna nasıl yük-

seldiğine dair hikâyede merkezî bir yere sahiptir. Bu nedenlerin incelenmesi şimdiki kısmın temel amacı olacaktır.

Babür İmparatorluğu ve Haraççı Üretim Biçimi

Osmanlı İmparatorluğu gibi, Babür Hindistanı'nın da temel karakteristiği haraççı üretim biçimiydi.[79] Lordların köylülerden zor kullanarak rant artığı çekmek için üretim sürecine doğrudan müdahale ettiği feodal Avrupa'nın aksine,[80] Babür haraççı formasyonu, köylüleri vergilendiren bir devlet bürokrasisiyle tanımlanıyordu. Babür İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde, imparatorluk, toprak gelirleri ve diğer vergiler üzerindeki haklarını, belirli teritoryal sınırlar içinde, geçici olarak (genellikle üç ilâ dört yıl için) belirli kişilere devrediyordu. Bu bölgelere *jâgîr* deniyor ve *jâgîrdâr* adıyla bilinen vekillerse ağırlıklı olarak *mansabdâr*lardan, yani imparator tarafından kendilerine bahşedilen ve yüksek rütbeli devlet memuru olmalarını sağlayan mansıp sahiplerinden oluşuyordu. *Mansabdârların temel yükümlülüğü*, muvazzaf ordunun, özellikle de imparatorun savaş zamanından imparatorluk ordusuna çağırabileceği süvari birliklerinin beslenmesiydi.[81] Kendilerine tahsis edilen jâgîrlerde, imparator adına toprak gelirlerini ve diğer tarımsal vergileri, kâğıt üstünde özgür olan ve imparator adına toprağı ekip biçen köylülerden toplayan ve bu gelirlerin bir kısmı kendilerine kalan kişiler jâgîrdârlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda, tarımsal üretimin yaklaşık yarısı köylülerden, bu emperyal toprak geliri biçiminde çekiliyordu.[82]

Dolayısıyla jâgîrdâr, lordun topraklarında yaşayan ve çalışan üreticiler üzerinde doğrudan kişisel denetim kuran feodal lordun muadili değildi. Jâgîrdârlar daha ziyade, kişisel olarak kontrol etmedikleri bir köylülükten -vergi ya da ürün biçiminde- artık çekmek üzere merkezî bir siyasi aygıt tarafından imparatorluğa dağıtılmış bir "devlet sınıfı"na yakındılar. Böylece bu iki farklı (feodal ve haraççı) artık çekme biçimi, birbirinden çok ayrı toplumsal (yeniden)üretim dinamiklerine yol açtı. O halde bu iki sistemin yönetici sınıfları arasındaki temel farklardan biri, üretim sürecine olan yakınlıkları, "ilkinin üretim sürecinden görece, ikincisininse neredeyse tamamen ayrı olması"ydı. Dolayısıyla, haraççı devletin "tebaasının iktisadi ve toplumsal yaşamını kontrol etmesi gerekmiyor", bunun yerine sadece "seçilmiş hedeflere ulaşmasını mümkün kılan kaynaklara" ihtiyaç duyuyordu.[83]

Bu nedenle, feodal üretim biçiminde, sömürü süreci çok daha parçalanmış ve merkezsizleşmişti. Lordlar düzenli bir gelir artışını güvence altına alırken, köylülerin yaşamlarını kontrol etmek için gereken askerî ve yargısal yetkileri ellerinde tutmaya ve genişletmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda görece zayıf bir devlet de, gelire ve zor araçlarına erişme arayışındaydı. Haraççı üretim biçimindeyse bunun aksine, sömürücü sınıfın çıkarlarının merkezinde devletin

cebrî işlevlerinin kullanılması yoluyla, vergi tabanının ve vergi toplama aygıtının genişletilmesi yer alıyordu.[84]

Haraççı devletin özellikle merkezileşmiş doğası, feodal siyasi ilişkilerin parçalı ve parsellenmiş karakteriyle kıyaslandığında, şiddet araçlarını daha etkin bir şekilde tekeline alma kabiliyetiyle birlikte, daha uyumlu ve birleşik bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştı.[85] Yine de yönetici sınıf içi gerilimler hâlâ varlığını sürdürüyordu. Özellikle yerel devlet görevlileri, özel toprak sahipleri ve merkezî emperyal devlet arasındaki çatışma potansiyeli, haraççı yeniden üretim kurallarının temel bir çelişkisiydi. Dahası, haraççı üretim biçiminde, devletin yerel temsilcilerinin, kendi arazilerine ya da silahlı birliklerine sahip feodal benzeri lordlar haline gelme ya da zengin toprak sahiplerinin kayda değer bağımsız iktisadi ve siyasi güçlerle ortaya çıkma eğilimlerini tespit edebiliriz.[86] Her iki eğilim de sonunda haraççı üretim biçiminin kendi "hareket yasaları"nın içinden feodal iktidar ilişkilerinin doğmasıyla sonuçlanabilirdi.

Babür Hindistanı'nda, emperyal devlet, devlet görevlilerinin kendilerini feodal benzeri lordlara dönüştürme eğilimlerinin önünü, mümkün olduğunca jâgîrdârları, topraklar üzerinde her türlü kalıcı haktan uzak tutarak ve onlara sürekli olarak genellikle üç ilâ dört yıl süren kısa dönemlerin ardından farklı topraklar tahsis ederek almaya çalışıyordu.[87] Bu transfer sistemi genellikle jâgîrdârların feodal lordlara dönüşme potansiyellerini ortadan kaldırmakta başarılı olsa da, uzun vadede sistem, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, tarımsal üretkenliği ve büyümeyi çökertme eğilimindeydi. O halde Babür İmparatorluğu örneğinde, yönetici sınıf içi ilişkilerde en fazla sorun yaratan şey, *zemindâr*larla (toprak sahipleri) emperyal otorite arasındaki sürekli yenilenen çatışmaların da gösterdiği gibi, hatırı sayılır ve bağımsız iktisadi ve siyasi güçleri haiz bir toprak sahibi aristokrasinin ortaya çıkma eğilimiydi.

Zemindârlar, topraktan elde edilen ürünler ve/veya toprak gelirleri üzerinde değişen ölçülerde hak iddia eden, nüfuz sahibi ayrı bir sınıftı. Bir dizi ortak özelliğe sahiptiler: özellikle toprak üzerindeki hakları (bazı istisnalar dışında) imparator tarafından bahşedilmemişti; silahlı maiyetleri üzerindeki yetkileri genellikle bu hakkı tamamlıyordu ve ekseriyetle bir kast grubunun liderleriydiler. İmparatorluk yetkilileriyle zemindârlar arasındaki çatışma potansiyelinin temel kaynağı, o halde, zemindârların toprak gelirleri ya da artık ürün üzerindeki paylarının büyüklüğüydü. "Emperyal yönetim ile zemindârlar arasındaki sık sık silahlı çatışmalara yol açan mücadele," diye yazar İrfan Habib, "bu nedenle siyasi ahvalin önemli bir özelliğiydi."[88]

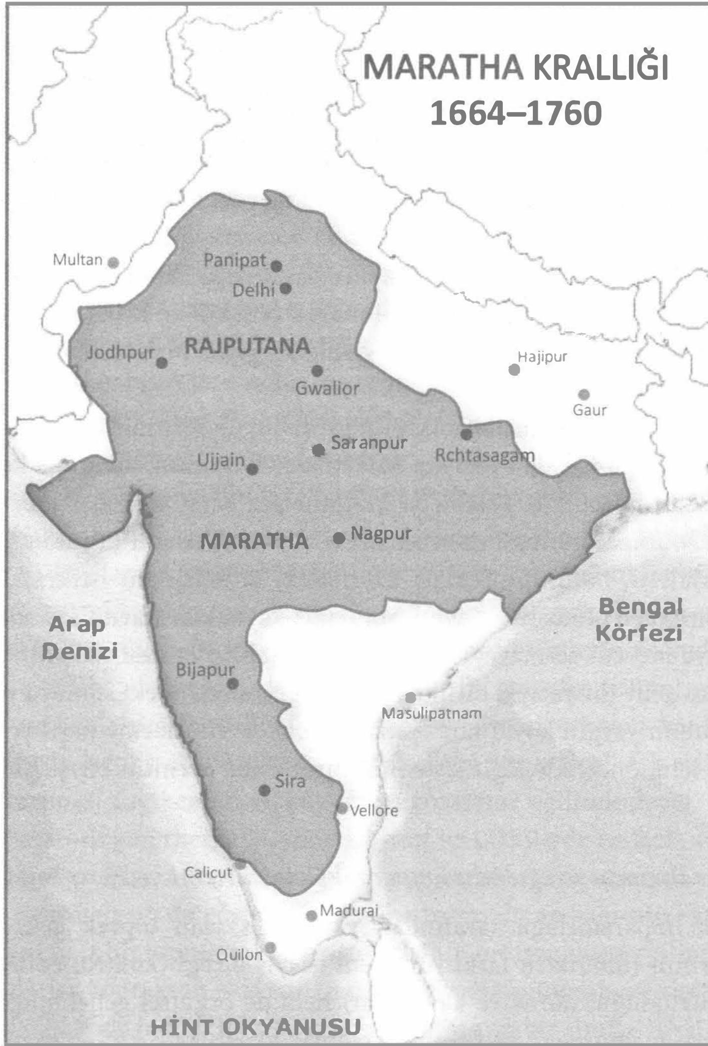
Zemindârlarla imparatorluk yetkilileri arasındaki bu silahlı çatışmaların en önemlisi, 17. yüzyılın sonlarında patlak veren, zemindârların öncülüğündeki Maratha İsyanı'ydı.[89] Maratha İsyanı'nın sonucunda, artık Babürlülerden ayrı ve özerk, işgal ettikleri topraklarda yaşayan tebaaları üzerinde kayda de-

ğer iktisadi ve siyasi güçlere sahip, ayrıksı bir feodal benzeri sınıf ortaya çıktı. "Babür jâgîrdârların aksine," diye yazar Hiroshi Fukazawai, "Müslüman Dakka krallıklarındaki büyük vekalet sahipleri, kendilerine tahsis edilen topraklarda, merkezî otoritenin denetiminden bağımsız, kalıtsal hale gelme eğilimindeki geniş idari yetkiler kullanıyorlardı."[90] O halde bu, bir üretim biçiminin (feodalizm) karakteristiği olan bazı özelliklerin, mevcut hâkim üretim biçiminden (haraççı) *doğduğu* ve bu biçimle *bir arada bulunduğu* bir örnekti. Bu anlamda, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında Babür İmparatorluğu, iki farklı üretim biçiminin bir arada bulunarak çelişkili ve kriz üretmeye yatkın şekillerde nedensel olarak etkileşime girdiği, *organik* bir sosyolojik bileşim biçimini temsil ediyordu.[91]

"Babür İmparatorluğu'nun çöküşünün en büyük sorumlusu olduğundan,"[92] bu imparatorluğa meydan okuyan Marathalar isyanının önemi ne kadar vurgulansa azdır. Özellikle, Dakka'da Marathalara karşı verilen Babür savaşları (1681-1707), imparatorluğun kurumlarını ve kaynaklarını kurutan ve sonunda Babürlülerin bütün toprakları üzerindeki iktidarlarını istikrarsızlaştıran önemli bir etken olmuştu.[93] Savaşların temel kaynakları tarım ekonomisinden çekmesi ve mevcut sermayeyi önemli ölçüde tahrip etmesi sonucunda, imparatorluğun gelir ihtiyacıyla birlikte, köylülüğün üzerindeki sömürü baskısı da arttı.[94] Bunun yaygın köylü huzursuzluklarına ve firarlarına nasıl yol açtığını anlamak için, öncelikle jâgîr sistemini biraz daha ayrıntılı bir şekilde incelemeliyiz.

Babür İmparatorluğu'nda Emperyal Gelir Sistemi ve Tarımsal Gerileme

Babür İmparatorluğu tarafından yaratılmış olan toprak geliri sistemi, çağdaşlarının tümünden farklıydı. Hem işleyiş ölçeği (kontrol edilen toplam toprak büyüklüğü, nüfus ve kaynaklar) hem de örgütsel gelişkinliği ve uyumu (maaşlı memurların ve resmî idari mekanizmaların kullanılması) açısından Avrupa'daki bütün gelir yapılarından çok daha üstündü. Örneğin *ancien régime*'deki Fransız krallarının aksine, Babür imparatorluk yetkilileri, aşağıda ele alınan Marathalara karşı verilen savaşlar dışında, savaşları finanse etmek için özel sermayeye, kısa vadeli borçlara ya da aracı sarraflara başvurmak zorunda değillerdi.[95] Yine de örgütsel ölçeğine ve gelişkinliğine rağmen, zaman içinde geliştirilen gelir sistemi, Babür ekonomisinin genel işleyişine ket vuran, köylülüğün giderek daha fazla sömürülmesi eğilimi başta olmak üzere bir dizi sorun doğurdu.

Şekil 8.1 Maratha Krallığı Haritası, 1664-1760

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ekber Şah döneminden bu yana (1568), toprak üzerinde herhangi bir kalıcı hakka sahip olmayan jâgîrdârlara her üç ya da dört yılda bir, yeni toprak tahsis edilmesi yerleşiklik kazanmıştı. Bu uygulama, feodal benzeri lordlar haline gelmeye yönelik her türlü eğilimi kontrol altında tutuyordu. Ancak, tarımsal ekonominin bütünü üzerinde, zamanla artan bir dizi niyet edilmemiş, olumsuz sonuç da doğuruyordu. Kendilerine sürekli olarak her birkaç yılda bir farklı toprak tahsis edildiğinden, jâgîrdârların kısa vadeli çıkarları, zorunlu olarak tarımsal üretimi ve üretkenliği arttırmakta, hatta idame ettirmekte değil, kendilerine tahsis edilmiş olan imparatorluk mülkünde

köylülüğün sömürüsünü azamileştirmekte yatıyordu. Bu da imparatorluk otoritesinin uzun vadeli hedeflerinin altını oyuyordu. Habib'in de açıkladığı gibi:

> İmparatorluğun ve yönetici sınıfın uzun vadeli çıkarlarını gözetebilecek olan bu emperyal yönetim, muhtemelen gelir talebine bir sınır koymaya çalışıyordu. ... Fakat emperyal yönetim ile tekil jâgîrdârların çıkarları arasında birbiriyle çelişen bir unsur vardı. Kendisine verilen tahsisat her an transfer edilebilir olan ve hiçbir zaman dört yılın üçünden daha uzun süre ayni jâgîri elinde tutamayan bir jâgîrdârın, tarımsal üretime ilişkin uzak görüşlü bir politika izlemekte hiçbir çıkarı yoktu. Öte yandan, kişisel çıkarı, kendisine doğrudan bir yarar sağlayan her türlü baskıyı, köylülüğün mahvolmasına ve o bölgenin gelir getirme kapasitesinin uzun bir süreliğine tahrip edilmesine yol açsa bile meşrulaştırabilirdi.[96]

Dolayısıyla Babür gelir sistemine içkin olan, sömürünün bütün tarımsal ekonomiyi sınırlayacak ve istikrarsızlaştıracak noktaya kadar "mutlak biçimde azamileştirilmesine" yönelik bir eğilim bulunuyordu.[97] Dahası, askerî birlikler, mansabdârlar tarafından, jâgîrlerden elde edilen gelirlerle idame ettirildiklerinden, imparatorluk yetkilileri gelir talebini, İmparatorluğun askerî gücünün en yüksek seviyede idamesini güvence altına alacak bir düzeyde tutma eğilimindeydi. Ancak, eğer gelir oranı çok yüksek belirlenirse, köylülerin hayatta kalmalarına yetecek geçim araçlarından yoksun kalmasına neden olabilirdi. Sonuç olarak gelir tahsilatı kısa süre içinde mutlak olarak düşebilirdi. Bu nedenle, imparatorluk yetkilileri tarafından belirlenen gelir talebi, "ideal olarak üretilen artığa yakınsaması ve köylüye sadece geçimi için gereken en düşük miktarın bırakılması için tasarlanmıştı".[98]

Fakat Marathalarla yapılan savaşların maliyetinin 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında imparatorluk gelirlerini zorlamasıyla birlikte, artan gelir talebi, köylülüğün alt tabakasının üzerinde daha da büyük bir baskı oluşturdu. Çünkü Babür İmparatorluğu'nun, fetihlerin maliyetini karşılayan zengin bölgelere yayıldığı daha önceki dönemlerin aksine, Dakka seferleri çok farklı bir hikâyeydi. Burada, Babürlülerin askerî harcamaları, sürekli olarak gelirleri aşıyor ve makam sahipleri gelirlerinin düştüğünü görüyordu. Bu nedenle Babür devleti "gelir talebini" arttırmaya çalıştı ve bu da "sonuçta, imparatorluğun geniş bölgelerinde, dinî ve siyasi düşmanlıklarla birleştiğinde, kendisini Pencap'ta Sihler ya da Orta Hindistan'da Marathalar gibi halk hareketlerinin ortaya çıkışında gösteren bir öfke yarattı."[99]

Devletin gelir talebi, Ekber Şah (1556-1605) ile Evrengzib (1658-1707) dönemleri arasında iki kattan fazla artmıştı.[100] Dahası, merkezî Babür otoritesi Marathalardan kaynaklanan süreklileşmiş jeopolitik baskıların altında çatırdamaya başladıkça, Babür devleti, halef devletlerinde daha da yaygınlaşacak olan iltizam uygulamasına giderek daha fazla başvurdu.[101] Bu da devletin daha önce yüzde 40 olan fiili rant payının yüzde 50'ye veya daha üzerine çıkması sonucunu

doğurdu. "Çin'deki yüzde 5 ilâ 6'nın aksine, yüzde 50'ye ya da daha üzerine yaklaşan gelir matrahıyla Hindistan köylüsünün emek ya da sermaye yatırımında bulunmak için pek az saiki vardı."[102] Babür devletinin köylülüğe yıktığı bu devasa mali yük, karşılığında köylerde borçluluğun giderek artmasına ve köylülerin topraklarını terk etmesine ya da ayaklanmasına yol açtı. "Baskı ağırlaştıkça firar eden köylülerin sayısı arttı, üretim düştü ve köylüler silaha sarılarak değişen yoğunluklarda kırsal ayaklanmalar başlattı. Sonuçta imparatorluk yoksullaşan köylülüğün gazabının kurbanı oldu."[103] Bazı araştırmacılar, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında kendisini bütün Babür İmparatorluğu'nda gösteren, artan savaş maliyetlerinin eşlik ettiği *jâgîr* sistemi ve bu sistemle ilişkilendirilen yüksek vergilendirme, toprakların terk edilmesi ve köylü huzursuzluğunun esas sorumlusu olduğu genel bir "tarımsal kriz"in varlığını tespit ederler.[104] "Azalan gelirlerinin neden olduğu ürpertiyi ilk hisseden," diye yazar R.P. Rana "gelir talebinin yükseldiği, sonu gelmeyen bir sürecin başlamasından sorumlu olan 'imparatorluk aygıtı' oldu." Babürlülerin "siyasi krizinin köklerinde" yatan "köylü ekonomisine zarar verilmesi", sonunda imparatorluğu mahvedecekti.[105]

Gerçekten de köylü huzursuzluğu ve isyanları, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında genel olarak artarak, Babürlülerin elinde olan pek çok bölgeyi siyaseten istikrarsızlaştırmıştı.[106] Aynı zamanda, Marathalar İsyanı'na eşlik eden siyasi parçalanma ve savaşlar, Hindistan'ın önemli iç ticaret yollarının kesilmesine de neden oldu ve taşımacılık maliyetleriyle sigorta oranlarını arttırdı. Uzun mesafeli taşımacılığın büyük bir kısmı öküzlerle yapıldığından, savaşın neden olduğu öküz kıtlığı da taşımacılık maliyetlerini yükseltti.[107] Satish Chandra'nın belirttiğine göre, sonunda, "[imparatorlukta] bulunan toplumsal artık, idarenin maliyetlerini karşılamaya, şu ya da bu biçimdeki savaşların masrafını ödemeye ve yönetici sınıfa beklentileriyle uyumlu bir yaşam standardı sağlamaya yetersiz hale geldi."[108] Şaşırtıcı bir şekilde, Washbrook, "iktisadi büyüme, sonunda kendi altını oyacak siyasi hırslar ile bölgesel güçleri ve 'cemaat'leri beslemeye başladığından" Babür İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın başlarında sergilediği canlılığın ve güçlü iktisadi büyümenin, daha sonra ortaya çıkan sıkıntıların nedeni olabileceğini ileri sürer. O halde, yine, Hindistan ekonomisine rahat vermeyen, "ileride olmanın cezalarının" bir örneğiyle karşılaşırız.[109]

Avrupa Ticareti ve Sömürgeci Fetihler: 1757'ye Doğru

Ayrıca bu dönemde, Babür İmparatorluğu'nun iktisadi dertlerini daha da arttıran bir dizi uluslararası etken de bulunuyordu: 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyılın başlarında, Babür İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dünyanın iktisadi ve jeopolitik ortamı, Portekizlilerin, Flamanların, İngilizlerin ve daha sonra da Fransızların Hint Okyanusu'na yönelik seferlerine başlamasıyla dramatik

bir dönüşüm geçirmişti. Öncelikle Babür-Maratha Savaşları'nın (1680-1707) kendisi, Avrupalıların gelişiyle köklü bir dönüşüm geçiren jeopolitik ortamın neden olduğu bir dizi eşitsiz nedensellik zinciri tarafından "üst belirlenmişti". Hint Okyanusu'ndaki ticari gemicilik yolları üzerinde bulunan önemli sahil bölgelerini işgal eden Marathalar, 16. yüzyıldan başlayarak Avrupalılarla yoğun jeopolitik temaslar kurdular. Bu, savaşın ve işbirliğinin neredeyse eşit ölçüde kullanıldığı "sınırlanmış bir savaş" ilişkisiydi. Bir yandan Marathalar istedikleri takdirde Avrupa gemilerini püskürtebilecek güçlü bir donanma kurdular.[110] Karadaysa, Marathaların askerî kudretinin omurgasını geniş ve gelişkin bir istihkam ağı oluşturuyordu.[111] Hem karadaki hem de denizdeki güçleri ekseriyetle Avrupalıların bölgeye sızma çabalarına yanıt olarak seferber ediliyordu. Öte yandan, Marathalar aynı zamanda Avrupalıların mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu alanlarda –özellikle de ateşli silahların ve modern askerî stratejinin kullanılmasında– "geri kalmışlığın ayrıcalıkları"ndan yararlanmaya çalışıyorlardı.

Ateşli silahlar –Maratha ordusu tarafından satın alınarak kullanılan barutun, güllenin ve kurşunun tümü– esasen Portekizlilerden ve Fransızlardan temin ediliyordu.[112] Marathaların 1679'da Rajapore'de Fransızların bir fabrika kurmasına izin verdikleri ve "onlardan top satın almak için Portekizli aracılar kullandıkları"[113] Avrupa-Maratha askerî-ticari kompleksinin bütünleşmesi böyle sağlanmıştı. Fakat Avrupalıların entegrasyonu, askerî mallardaki mübadelenin ötesine uzanıyordu. 1692 gibi erken bir tarihte, Fransız Valisi Martine, Babürlülerle savaşları sırasında Marathalara taktik destek sağlamıştı.[114] Portekiz, Fransız, Flaman ve İngiliz kökenli bir dizi Avrupalı maceracı, savaşlarda Maratha şeflerine yardımcı olmak ve orduları eğiterek organize etmekten sorumlu paralı askerler ya da komutanlar olarak istihdam ediliyordu. Avrupa eğitimi almış alayların genişlemesinin ve Avrupalıların uzmanlıklarının ve silahlarının satın alınmasının maliyeti yüksek oldu ve jeopolitik birikim süreçlerini teşvik etti.[115] Marathaların Babürlülerle karşı karşıya gelmelerinin, Avrupa-Maratha askerî harekâtlarının melezleşmesini finanse etme ihtiyacının –kısmen de olsa– doğrudan bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Bu askerî bileşimin çarpıcı bir şekilde etkili olduğu ve bu bağlamda, daha öncesinde hâkim olan Babür İmparatorluğu'na meydan okumak açısından tarihsel bir istisna teşkil ettiği görüldü.

Bu esnada, Flamanların ve İngilizlerin 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Asya'daki pazarlara giderek daha fazla nüfuz etmeleri, Babür ekonomisinde ciddi huzursuzluklara neden oldu ve yönetici sınıfların mali sıkıntılarını ağırlaştırdı. Yönetici sınıfın tükettiği lüks malların maliyetlerinde, güzergâhlarının Avrupalılar tarafından geleneksel pazarlarından başka yerlere çekilmesi sonucunda yaşanan artış, gelir taleplerinin de arttırılması anlamına geldi. Sonuç

olarak, Hindistan'ın yönetici sınıflarının "o güne dek elde ettiği gelirler artık yetersiz kalıyordu. Bu tarımsal sömürüyü arttırma girişimlerine ve bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandığında ya da olumsuz neticeler doğurduğunda, bitmek bilmeyen iç savaşlara yol açan bireysel kazanç elde etmeye yönelik umursamaz hizip faaliyetlerine neden oldu."[116]

Öyle gözüküyor ki, Babür İmparatorluğu'nun iktisadi sıkıntıları bir hayli yaygındı. Örneğin K.N. Chadhuri, "1730'ların Güney Hindistan için kötü bir dönem olduğunu" ve "18. yüzyılın ortasında yaşanan büyük İngiliz-Fransız savaşlarının zaten ciddi güçlükler yaşanan ticareti daha da altüst ettiğini" gözlemler.[117] Hemen hemen aynı dönemde, Bengal'in pamuk üretimi yapılan en önemli bölgesi Jugdia'da gidişat "üretim alanındaki bir krize doğru" evriliyordu. Zira 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, halihazırda, yabancılardan kaynaklanan güçlü iktisadi rekabetin ve yerli ticari organizasyonların zayıflığının etkisiyle "sanayisizleşmenin bazı işaretleri" gözlenmeye başlamıştı.[118]

Daha genel olarak, imparatorluk sathında Hintli tüccar grupları, Avrupalı tüccarların varlığından zarar görüyordu. "Gucerat'taki zengin, tecrübeli ve sıkı biçimde örgütlenmiş ticari haneler dışında," diye yazar J.F. Richards, "her bir bölgede yerli tüccarların büyük bir bölümü, Doğu Hindistan şirketlerinin hizmetkârları olarak tabi bir konum üstlenmişlerdi."[119] Dahası, Avrupa ticaretinin rekabetçi baskıları altında, 18. yüzyılın başlarında, Gucerat'ta imparatorluğun o güne kadarki en büyük ticari filolarından birinin çöküşüne tanıklık edildi. Bu, "muhtemelen Hint Okyanusu ticaretinde o dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden biri"ydi.[120] Benzer şekilde, 17. yüzyılda Flaman tüccarların bölgeye girmesiyle Koromandel Kıyısı'ndaki hatırı sayılır ticarette de dramatik bir düşüş yaşandı. Sinnappah Arasaratnam'a göre, bu gelişme "Koromandel ile Güneydoğu Asya arasındaki, pek çok açıdan Koromandel ticaretinin can damarı olan kadim bağları" koparak, "geleneksel olarak bölgede gerçekleştirilen ticareti kesintiye uğrattı":

> 17. yüzyılda şiddet kullanılarak delinen ticari arter buydu ... Bu liman ve pazarlar, ordu ve donanmanın gerçekleştirdiği bir dizi harekâtla rekabetçi ticaretten tecrit edildi. Bu, Koromandel'in kârlı baharat ihracatının dışında bırakılması demekti. Aynı zamanda Hindistan'ın kazançlı bir ithalat alanı olan madenlerden de –altın ve kalay– mahrum bırakılması anlamına geldi. Bütün bunların üstün ticari uzmanlıkla değil, kaba kuvvetle gerçekleştirildiğinin vurgulanması gerekir.[121]

Bu alıntının son cümlesi özellikle önemlidir: Flaman tüccarlarını bu denli rekabetçi ve yıkıcı kılan şey, "üstün ticari uzmanlıkları" değil, şiddet araçları üzerindeki mukayeseli avantajları, özellikle de denizlerdeki üstünlükleriydi.[122]

Gerçekten de hem Flamanlar hem de İngilizler, 17. yüzyılda Babür İmparatorluğu karşısında denizlerde göreli bir üstünlük elde etmişlerdi.[123] Açık

pazarda Hintli tüccarları saf dışı bırakma konusunda süregiden yetersizlikleri göz önüne alındığında, Flamanlar ve İngilizler devamlı olarak ticari faaliyetlerini desteklemek üzere şiddete ya da şiddet tehdidine başvurular. Sonunda, şiddet araçlarındaki bu üstünlükleri, 23 Haziran 1757'de Bengal'deki Plassey Savaşı'nda dramatik bir şekilde görüldüğü üzere, Babür İmparatorluğu'nun Britanya karşısındaki çöküşünde hayati bir rol oynayacaktı. Tümgeneral Robert Clive'ın 1757'de gerçekleştirdiği darbenin arkasındaki ana saikler, Britanya'nın giderek şiddetlenen Fransız rekabetinden duyduğu endişeden ve Bengal'deki İngiliz ticari çıkarlarını, yerel yöneticilerin neden olduğu düşünülen tahribata karşı koruma arzusundan kaynaklanmış gibi gözükmektedir.[124] Avrupa'daki kapitalist devletlerin hem iktisadi hem de jeopolitik olarak yayılan rekabetçi baskıları, böylece Hindistan'ın gelişiminin örüntü ve dinamiklerini "üst belirlemiş" ve yeniden yönlendirmişti. Bir kez daha Hindistan'ın gelişmesinin eşitsiz ve bileşik doğasının, Avrupalı güçlerle ilişkili olarak, Babür İmparatorluğu'nun nihai çöküşünde nasıl belirleyici bir rol oynadığını görürüz. Hepsi çeşitli gelişme biçimleri sergileyen (eşitsizlik) çok sayıda toplumun eşzamanlı mevcudiyeti, böylece, sosyolojik olarak farklılaşmış yeni gelişme eksenleri ve katmanları üretecek (sosyolojik bileşimler) şekilde nedensel olarak etkileşime girerek (jeopolitik bileşim), gelişim güzergâhlarında keskin ayrılıklara yol açtı.

Bununla birlikte, Babür İmparatorluğu'nun, Avrupalı tüccarların bir önceki yüzyılda, Britanya'nın 18. yüzyılın ikinci yarısında ülkeyi resmen sömürgeleştirmesinden çok daha önce imparatorluğa uyguladıkları rekabetçi baskılardan kaynaklanan, sayısız iktisadi ve siyasi güçlükten mustarip olduğunu yinelemek önemlidir.[125] Dahası, Britanyalılar fetih sürecinde, siyasi ve iktisadi güçleri merkezî devlet iktidarının çökmeye başladığı 17. yüzyılın sonlarından itibaren istikrarlı bir şekilde artan çeşitli yerli tüccarların ve mali grupların hayati desteğinden de yararlanmışlardı.[126] "Doğu'nun failliği" bu ters anlamıyla da Britanya'nın sömürgeleştirme çabalarının başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştı. Muhtemelen Babür Hindistanı'nın en zengin eyaleti olan Bengal'in ele geçirilmesiyle birlikte, Doğu Hindistan Şirketi ve hizmetkârları, altkıtadaki diğer tüm devlet ve ekonomilerle ilişkilerinde muazzam bir avantaj elde ettiler ve bu avantaj, Babür İmparatorluğu'nun bir bütün olarak Britanya'nın hâkimiyeti altına girdiği daha sonraki fetihlere de yardımcı oldu.[127] Bütün Hindistan anakarasının sömürgeleştirilmesinin 19. yüzyılın başlarında tamamlanmasıyla da, Britanya devleti, dünyanın bütün pazarlarını sınai ürünlerine açma arayışı içinde, doğmakta olan küresel imparatorluğunu daha da genişletmek ve güçlendirmek için kayda değer stratejik ve maddi avantajlar elde eder hale geldi. Bu nedenle, "Doğu'nun gerileyişi" ve "Batı'nın yükselişi", bir devletin kazancının diğerinin kaybı anlamına geldiği, *karşılıklı olarak birbirlerini koşullayan, eş-kurucu* süreçlerdi.

Sonuç

Eğer Batı'nın küresel hâkimiyete yükseliş süreci içinde "Doğu"yu sistemik olarak "yakalayarak geçmesi" için tek bir sembolik uğrak seçmek zorunda olsaydık, Britanyalıların 1757'de Bengal'i ele geçirmesiyle, 1763 Paris Antlaşması arasındaki yıllar muhtemelen yeterli olurdu. Çünkü Asya'daki büyük haraççı imparatorluklardan ilki, dünyayı dönüştüren bu yedi yıl içinde Avrupalıların eline geçti ve Britanya (ve dolayısıyla dünya) kapitalizminin gelişmesine yönelik dışarıdan kaynaklanan son sistemik tehdit, yani Fransız monarşisi, Yedi Yıl Savaşı'nı sona erdiren bir dizi dikkat çekici askerî yenilgi sonucunda gücünü tüketti. Fransa ve İspanya'nın bu çatışmada aldıkları yenilginin ardından Britanya, 1763 Antlaşması'nın koşulları uyarınca üç kıtanın geniş bir bölümü üzerinde hâkimiyet kurdu. Bu Kuzey Amerika'daki beyaz yerleşimcilerin artık Britanya güçlerinin korumasına ihtiyaç duymadığı anlamına da geliyordu.[128] Fransızların 1759'da aldığı belirleyici yenilgi, hem Hindistan'da Raj'ın kurulmasının yolunu açtı hem de Kuzey Amerika'nın ortaya çıkışını mümkün kıldı. Bu nedenle Frank McLynn bunun Britanya'nın (ve sonrasında Avrupa'nın) dünya hâkimiyetinin başlangıcını imleyen yıl olduğunu ileri sürerken haklıdır, çünkü "1759'da yaşananlar olmasaydı bütün bir dünya tarihi farklı seyrederdi. Eğer Fransızlar Kuzey Amerika'da üstünlük sağlasaydı, Birleşik Devletler diye bir şey (en azından bildiğimiz biçimiyle) olmazdı" ve eğer "Fransa Hindistan'da kazansaydı, İngiliz dilinin küresel hâkimiyeti de asla gerçekleşemezdi."[129] Kısacası, diye belirtir McLynn, "1759'un sonuçları gerçekten de çok önemliydi; bu yıl, bütün dünya tarihinin üzerinde döndüğü gerçek bir menteşeydi."[130] Savaşın sona ermesi ve 1763'te barış antlaşmasının imzalanması sadece "Britanya'nın denizlerdeki hâkimiyetini tasdik etmekle kalmadı," diye yazar Immanuel Wallerstein, fakat aynı zamanda, "Britanya'nın Fransa ile 100 yıldır devam eden üstünlük mücadelesini kesin olarak kazandığının da göstergesi oldu."[131] Fransa'nın Britanya karşısında aldığı bu çok önemli yenilgi, "bir bütün olarak kapitalist sistemin ortaya çıkışı açısından geri dönüşün mümkün olmadığı bir dönüm noktasını ya da uğrağı imlediği" için de önemliydi.[132]

Kapitalizm ve sömürgecilik karşıtı mücadeleler kapitalizmin küresel hegemonyasına sürekli ve güçlü bir şekilde meydan okuyacak olsa da, kapitalist dünya-sistemi bu döneme gelindiğinde artık sağlam (jeo)politik temellerin (özellikle Britanya İmparatorluğu'nun) üzerinde yükseliyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına dek, dünya, kapitalist toplumsal ilişkilerin (ister kuvvet yoluyla isterse başka türlü yayılmış olsun) istikrarlı bir şekilde büyümesine ve hâkimiyet kurmasına tanıklık etti. Batı'nın hâkimiyet kurma süreci, 19. yüzyılın ortası ile sonları arasında, Çin ve Japonya'ya adaletsiz ticaret antlaşmalarının dayatılmasıyla doruk noktasına ulaştı. 20. yüzyılın

başlarında, sermayenin dünya üzerindeki heybetli diktatörlüğü büyük oranda tamamlanmıştı.

Bu süreç içinde Küresel Güney, Avrupalıların ve ardından Birleşik Devletler'in tepesinde oturduğu girift bir iktisadi, (jeo)politik ve ırksal hiyerarşiler ağının boyunduruğu altına sokuldu. Batı'nın hâkimiyeti, daha aksayan bir biçim altında da olsa, bugün de devam ediyor. Hâlâ 1757 ile 1763 yılları arasında yaratılmış bir dünyada yaşıyoruz; henüz bu hâkimiyetin üzerinde inşa edildiği kapitalist tarihin "Kâbus"undan uyanamadık.[133] Yaklaşan ekolojik felaketin, sosyo-ekonomik krizlerin ve süregiden emperyal savaşların çağında, Adorno'nun "vahşilikten insancıllığa giden bir evrensel tarih yoktur; fakat sapandan atom bombasına giden bir evrensel tarih mevcuttur" uyarısı hatırlamaya değer.[134] Bu yüzden mevcut düzene yönelik kolektif öfke ve verilen mücadele ne kadar büyük ve geniş çaplı olursa olsun, durum ne kadar kötüleşirse kötüleşsin, sistem ne kadar barbarlaşırsa barbarlaşsın, duvardaki levhada bir gün parlak, göz kamaştırıcı kırmızı harflerle "BU BİR ÇIKIŞ DEĞİLDİR" yazabileceği ihtimaliyle yüz yüze gelmeliyiz.[135] Elinizdeki çalışmayı bir sonraki bölümde, tarihsel çözümlememizin kapitalizmden kimi olası "çıkış stratejileri"ne ilişkin çıkarımlarını tartışarak sona erdirmemizin nedeni budur.

Sonuç

Karşılıklı bağlantı bir kez ortaya konduğunda, mevcut koşulların zorunluluğuna duyulan bütün daimi inanç, çöküşün pratikte vuku bulmasından bile önce çöker.

Karl Marx, 1868[1]

Korkuya ya da umuda değil, sadece yeni silah arayışına yer var.

Gilles Deleuze, 1992[2]

Yine dene. Yine yenil. Daha iyi yenil.

Samuel Beckett, 1983[3]

Yukarıdaki argümanın "farklı adımlarını"[4] "birleştirmenin" ya da "bir araya getirmenin" zamanı geldi. Uzun 13. Yüzyıl'daki Avrasya stepleriyle başlayarak Moğol İmparatorluğu'nun Avrasya anakarası boyunca bir dizi jeopolitik ve iktisadi bağın oluşmasında nasıl temel bir rol oynadığını gördük. Bu, Avrupalı aktörlerin toplumlar arası ilişkilerden oluşan birbiriyle ilişkili bir "dünya-sistemine" bağlanması sonucunu doğurdu. Avrupa'nın *Pax Mongolica* ile olan ilişkilerinin doğrudan sonucu, bilimsel açıdan daha gelişmiş olan Asya'nın öncülük ettiği teknik gelişmelere ve fikirlere giderek daha açık hale gelmesi oldu. Bunlar Avrupa'da bir dizi gelişmeye katkıda bulunurken, *Pax Mongolica*'nın aynı zamanda sadece toplumsal ilişkileri ve teknolojileri değil, hastalıkları da ilettiği görüldü. Kara Ölüm ve Avrupa'da feodalizmi krize sürükleyen müteakip demografik şekillenme, kaynağını doğrudan toplumlar arası etkileşimin bu genişleyen alanından aldı.

Daha sonra Dördüncü Bölüm'de bu bağlamda Avrupa'nın içinde gerçekleşen müteakip ayrılıkların, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki "süper güç" rekabetinin bir ürünü olduğunu gösterdik. Osmanlılar askerî basınç yoluyla, feodal yönetici sınıf iktidarının mevcut merkezlerini –Papalığı, Habsburg İmparatorluğu'nu ve İtalyan şehir devletlerini– daha da zayıflattılar ve yeni karşı-hegemonik güçleri –Protestanları, Fransızları ve Flamanları– desteklediler ya da cesaretlendirdiler. Habsburgların askerî gücünü Akdeniz'e ve Doğu Avrupa'nın içlerine doğru çeken, jeopolitik bir çekim merkezi olarak hareket ettiler. Bunun sonucunda, Kuzeybatı Avrupa'daki devletler, kapita-

list bir doğrultuda gelişmeleri açısından hayati olan jeopolitik alanı bulabildi. Özellikle, Osmanlılar, farkında olmadan İngilizler için, İngiliz yönetici sınıfının türdeşliğine ve toprakları çitleme ve ele geçirmede gösterdiği başarıya doğrudan katkıda bulunan coğrafi "yalıtılmışlık" halini yarattılar. İlk birikim süreci ve İngiliz kırsalında kapitalist toplumsal ilişkilerin ortaya çıkışı, bu nedenle, doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun neden olduğu jeopolitik tehdide bağlıydı. Aynı zamanda Osmanlıların Akdeniz'de ve Asya'ya giden ticaret yolları üzerinde kurduğu teritoryal hâkimiyet, Kuzeybatı Avrupa devletlerini bütünüyle yeni bir küresel faaliyet alanına, Atlantik'e doğru itti.

"Yeni Dünya keşiflerinin" Avrupa'nın gelişimi üzerindeki çeşitli etkilerini incelediğimiz Beşinci Bölüm'de bu Atlantik sahnesine odaklandık. İlk olarak Avrupalılarla Amerika yerlileri arasında, Amerika Kıtası'nda cereyan eden toplumsal etkileşimlerin, çatışmaların ve mücadelelerin, modern teritoryal egemenlik mefhumlarının ortaya çıkışı ve Avrupa merkezciliğin, bilimsel ırkçılığın ve modern patriyarka kurumunun gelişimi açısından ne denli hayati bir rol oynadığını gördük. Daha sonra Amerika'nın kıymetli metallerinin Avrupalılar tarafından yağmalanmasının, halihazırda İber devletlerinin feodalizmi ile Kuzeybatı Avrupalıların çiçeği burnunda kapitalizmleri arasında boy göstermekte olan ayrılığı nasıl derinleştirdiğini gösterdik. Ayrıca, kapitalizmin İngiltere'deki gelişiminin bizatihi, Atlantik tarafından sunulan faaliyet alanındaki genişlemeye bağlı olduğunu ileri sürdük. Özellikle Amerika toprağı, Afrika köle emeği ve İngiliz sermayesinin sosyolojik bileşimi sayesinde, İngiliz tarımsal kapitalizminin sınırlarının aşılabildiğini gördük. Üç ayaklı transatlantik ticaretin beraberinde getirdiği genişleyen dolaşım alanı, Britanyalı kapitalistlere faaliyet alanlarını genişletmeleri için sayısız fırsat sunmakla kalmadı, Atlantik'in diğer yakasındaki farklı emek süreçleri, Sanayi Devrimi vasıtasıyla Britanya'da emeğin yeniden şekillenmesini de mümkün kıldı. Üretici güçlerin gelişimi –ve dolayısıyla sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu– bu nedenle Amerika yerlileri, Afrikalı köleler ve Avrupalılardan oluşan transatlantik madun sınıfın sömürüsü üzerine inşa edilmişti.

Avrupa'daki burjuva devrimlerinin temelleri, kapitalist gelişmenin bu hayati ön koşulları sayesinde ve sonucunda atıldı. Bu devrimler önce Hollanda'da, ardından İngiltere'de ve son olarak Fransa'da sermaye birikiminin teritoryal sınırlara sahip, egemen merkezlerinin kurulması ve konsolide edilmesi sonucunu doğurdu. Ayrıca, her biri bir sonrakini etkileyen bu devrimlerin ardışık karakterlerinin yarattığı uluslararası belirlenimlerin, gelişimlerinde hayati bir rol oynadığını gösterdik.

Yedinci Bölüm'de Alçak Ülkeler'de kapitalizmin "proto" gelişimini ve bu gelişime eşlik eden, görece düşük emek arzına bağlı sınırları daha ayrıntılı olarak inceledik. Birleşik Eyaletler'in çiçeği burnunda kapitalizmini boğmakla

tehdit eden bu durum, ancak *başka bir yerdeki* geniş bir emek kaynağına erişilmesi sayesinde aşılabildi. Asya'da VOC, Endonezya'nın baharat üreten adalarına, Japonya ve Çin'deki kıymetli metal üretimine ve Hindistan'daki tekstil işçilerine uzanan eşitsiz emek süreçlerini tek bir bütünleşmiş "küresel" üretim ağı içinde bir araya getiren ticari bir şebekenin kurulmasından sorumluydu. Daha da önemlisi bu, Güneydoğu Asya'da yaşayan toplulukların bölgedeki Flaman faaliyetlerine karşı ortaya koydukları çeşitli meydan okumalara -direnişe ve uyum göstermeye- yanıt olarak ortaya çıkmıştı. Flamanlar, Hint Okyanusu kıyılarında yaşayan topluluklarla girilen bu toplumlar arası etkileşimler -ve nihayetinde bu toplulukların tabi kılınması, boyun eğdirilmesi ve boyunduruk altına alınması- sayesinde, dağınık ama geniş bir emek gücü kütlesini kendi faaliyetleriyle bütünleştirebildiler. Flaman kapitalizminin gelişiminde merkezî bir yere sahip olan kurumsal buluşların -Bourse, Amsterdam antreposu ve VOC- ortaya çıkması ve ayakta kalması, boyun eğdirilen ve sömürülen bu özgür olmayan Asyalı emek gücü kütlesine bağlıydı.

Çeşitli Avrupa dışı kökenlerden kaynaklanan bu çoğul belirlenimler, Sekizinci Bölüm'de "Batı'nın yükselişi" denilen sürece ilişkin konjonktürel bir çözümleme üretmek için bir araya getirildi. Avrupa'yı küresel üstünlüğe taşıyan çok sayıdaki jeopolitik avantajın, Avrupalı olmayan daha güçlü toplumların önceki etkilerine dayandığını gösterdik. Özellikle, Avrupa "istisnailiğinin" kökleri -mevcut olduğu ölçüde- şiddet araçlarının biriktirilmesinde ve Avrupalı olmayan bu toplumlara karşı kullanılmasında yatıyordu. Bu "avantajların" bir araya gelmesi, "Batı"nın küresel iktidara tırmanışına başladığı tarihsel konjonktürü imleyen, Hindistan'ın Britanya tarafından sömürgeleştirilmesine yardımcı olmuştu.

Bu tarihi sunarken, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, kapitalist üretim biçimini ortaya çıkaran bu çeşitli, fakat iç içe geçmiş toplumsal iktidar ve sömürü ilişkilerinin tespit edilmesini ve ortaya konmasını mümkün kılabilecek güçlü bir kuramsal silah sağladığını ileri sürdük. Kitap boyunca eşitsiz ve bileşik gelişmenin -ontolojik, metodolojik ve teorik olarak- Avrupa'yı tarihin imtiyazlı ya da tek yazarı olduğu merkezî konumundan indirebileceğimiz ya da taşralaştırabileceğimiz, aydınlatıcı bir çerçeve sunduğunu gösterdik. Bu "Yeniden Doğu'ya dönüş" sayesinde toplumsal gelişmeye ilişkin pek çok kategori ve kuramın, Avrupa tecrübesinin sorunlu bir şekilde, tek başına soyutlanması üzerine inşa edildiğini vurguladık. Böylece, bu tecrübeden yola çıkılarak ya da bu tecrübeyle kıyaslanarak türetilen -kapitalizm, modernite, feodalizm, göçebelik, haraççılık vs. gibi- ideal tiplerin kullanımını tartışmaya açtık. Aynı şekilde Avrupa'nın ya da "Batı" ile bunun doğal neticelerinin -yani "Doğu"nun ya da "Geriye Kalanların"- dikotomik olarak birbirinin karşısına konmuş özcü ideal tipler olarak kavramsallaştırılmasını sorgulamaya ve aşmaya çalıştık.

Etkileşimsel çoğulluğu, toplumlar arası olanı, eşitsizliği ve bileşikliği incelemenin, Avrupa merkezciliğe ilişkin bu sorunların kalbinde yatan ontolojik tekilliği aşmak açısından merkezî bir yere sahip olduğunu gösterdik.

Ayrıca bu tür ontolojik olarak tekil soyutlamaları anlamanın en iyi yolunun, bunları toplumsal gerçekliği oluşturan ve sonrasında bu gerçekliğe dair kavrayışımızı şekillendiren "çok sayıda belirlenimin" çelişkili ve karmaşık "yoğunlaşması"nı[5] ister istemez kısmen görmemizi sağlayan birer "bakış açısı" veya "pencere" olarak görmek olduğunu ileri sürdük. Bu karmaşık tarihsel gerçekliğin sınırlı bir açıdan, tek bir bakış noktasından ya da pencereden görülmesi, beraberinde tek taraflı olma eğilimini getireceğinden, somut gerçekliği olduğu şey yapan çok sayıda belirlenimin daha eksiksiz bir şekilde kavranması için, birbirinden farklı ama bir araya getirilmiş çoğul bakış açılarının kullanılması gerekir. Bu nedenle, çok biçimli tarihsel süreçlerin "uluslararası" bakış açısından panoramik bir resmini çekmek özellikle öğreticidir, çünkü bir topluma tekil olarak odaklanıldığında gözden kaçırılma eğiliminde olan belirlenimlerin uzamsal çoğulluğunu ortaya çıkarır. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin analitik bir çerçeve olarak tam da bu şekilde işlediğini ve bu kitapta ele alınan daha tek yanlı yaklaşımların aksine, belirgin bir kuramsal derinlik ve genişlik sunduğunu iddia ettik.

Yaklaşımımız çerçevesinde, "uluslararası" bakış açısını kullanarak, bu kitapta incelenen çeşitli konjonktürlerde bir araya gelen, farklı eşitsiz uzam-zamansal gelişme vektörlerinden kaynaklanan ve birbiriyle etkileşen çok sayıda "nedensel zincir" tespit ettik. Daha sonra bu belirlenimler arasındaki ilişkileri ve sosyo-tarihsel gelişmeye ilişkin bu daha geniş ve karmaşık kavrayışın temelinde yatan etkileşim noktalarını –bileşimlerini– ortaya koymaya çalıştık. Böylece, eşitsiz ve bileşik gelişmenin –sadece kuramsal olarak değil, somut olarak da– çok sayıda bakış açısından yola çıkılarak anlaşılmış tarihsel süreçleri, toplumsal ilişkilerin etkileşime dayalı bütünlüğü içinde bir araya getirebileceğini göstermeye gayret ettik.

Bu daha geniş tarihsel süreçlerin takdir görmesinin, kuşkusuz eksik olmakla birlikte, hazırlık kabilinden bazı fikirler sunduğumuz, kapitalizmin bir üretim biçimi olarak yeniden kuramlaştırılmasına yönelik sürekli bir uğraşla sonuçlanmasını ümit ediyoruz. Üretici güçlerin uluslararası ölçekteki eşitsizlikleri ve bileşiklikleri (İkinci, Beşinci ve Yedinci bölümlerde tartışıldığı üzere) kapitalizmin yeniden üretimine dair kavrayışımızı, özellikle de "küreselleşme" bağlamında nasıl değiştirebilir? Ücretli emeğin biçimsel sömürüsünün dışında kalan toplumsal ilişkiler ve süreçler, (Beşinci ve Yedinci bölümlerde tartışıldığı üzere) bir üretim biçimi olarak kapitalizmin yeniden üretimine ve gelişimine nasıl yardımcı olur? Daha öncesinde kapitalist modernitenin tarihinin dışında ya da öncesinde kaldığı düşünülen aktörler –örneğin Avrupalı olmayan top-

rakların haraççı devletleri, göçebe imparatorluklar ve köylü nüfuslar– (Üçüncü ve Dördüncü bölümlerde tartışıldığı üzere) kapitalizmin oluşumunun tarihine daha tereddütsüz bir biçimde nasıl dâhil edilebilir? Eşitsiz sosyolojik gelişimin çoğul vektörlerinin ve bunların çeşitli bileşimlerinin izini sürmeyi vurgulayan bir yöntem, (Altıncı ve Sekizinci bölümlerde tartışıldığı üzere) savaşlar ve devrimler gibi diğer tarihsel gelişmelerin konjonktürel çözümlemelerini nasıl çoğaltabilir?

Bu soruları "kapitalizmin kökenlerine" ilişkin görece sınırlı bir tarihsel zaman dilimi üzerinden yanıtlamaya daha yeni başladık; bu sorunların –19. ve 20. yüzyılları kapsayan– daha geniş bir zaman dilimine yayılarak ele alınmasını hem arzu ediyor hem de gerekli görüyoruz. Aynı şey, öteki (gerçekten de Öteki) toplum ve aktörlerin tarihlerini –eşitsiz ve bileşik gelişmenin daha fazla vektörünü– kapitalizmin kökenlerine dâhil edecek yeni bir uzamsal genişleme için de geçerli. Göze çarpan birkaç boşluğa dikkat çekmek gerekirse, erken modern çağın jeopolitik devi olan Çin'e yeterince dikkat gösteremedik. Benzer şekilde, Afrika Kıtası'nı da ne yazık ki marjinal bir biçimde çalışmaya dâhil edebildik ve belki de Afrika tarihini kölecilik başlığı altında ele almaya yönelik Avrupa merkezci eğilime kapıldık. Gözardı edilmiş ya da yeterince incelenmemiş çok sayıda benzer tarihin olduğunun farkındayız. Ancak, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, gelecek araştırmaların burada önerilen tarihsel sosyolojik araştırma programını kullanabileceği ve genişletebileceği, açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu ümit ediyoruz. Bir başka deyişle, bu çalışmada görülen boşlukların, okurları, bu boşlukları ele almaya, araştırmaya ve doldurmaya sevk etmesini umuyoruz, zira daha söylenecek çok şey var.

Yine de kanımızca kitapta sunulan argüman, tarihsel ve kuramsal olarak kapitalizmi oluşturan şeyin ne olduğunu yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Kapitalizmin tarihinin uzamsal kapsamı ontolojik olarak tekil çözümlemelerle sınırlı olduğu ölçüde, analitik bir kategori olarak kapitalizmin kuramsal kapsamının da sınırlı olacağını gösterdik. Sadece İngiliz kırsalına odaklanmak, tarımsal kapitalizmde sermaye-ücretli emek ilişkinin oluşumunu imtiyazlı kılma eğilimindedir. Bunun aksine, gerçekten temel bir önem taşısa da, bu ücretli alanın yalnızca bu alana indirgenmesi mümkün olmayan bir dizi farklı toplumsal ilişkiye bağlı olduğunu ileri sürdük. Borç esaretinden plantasyon köleliğine, Banda'dan Barbados'a geniş bir ücretli olmayan emek rejimleri toplamı, Londra ve Amsterdam'da ücretli emeğin ve sermayenin (yeniden)üretiminin üzerinde yükseldiği temelleri oluşturuyordu. Bu Avrupa dışı süreçlerin kalbindeyse, yönetici sınıfların gezegenin dört bir yanındaki halklara reva gördüğü şiddet, terör, boyun eğdirme ve zora dayalı sömürü tarihleri yatıyordu.

Bu durum dikkatimizi, kapitalizmin sömürü ve baskıyı –emek gücünün ücret karşılığında biçimsel olarak özgür bir şekilde mübadele edilmesinin öte-

sinde- kendisini yeniden üretmek için bir kaynak olarak nasıl kullandığı konusuna çekmelidir. Kölelik, borç esareti ve ev emeği gibi sömürü biçimlerine içkin olan şiddet, devlet baskısı, "haklı savaşlar" ve teritoryal bölünmeler gibi pratikler ile ırkçılık ve patriyarka yapıları, bir üretim biçimi olarak kapitalizme dışsal değil, tam da onun ontolojisinin kurucu öğeleridir. Bu nedenle, Avrupa merkezcilik eleştirisinden yola çıktığımızda, kapitalizmin kökenlerine ilişkin Avrupalıları ya da Batılıları normatif ya da gelişimsel olarak ayrıcalıklı bir "uygarlığın" müjdecileri -dünyayı "vahşilikten" çekip çıkaran sıradışı bir "aydınlanmış" grup- olarak gösteren her türlü açıklamadan sakınmalıyız. Kapitalist toplumsal ilişkilerin üzerine inşa edilen şiddetin tarihi, bizi kapitalizmin öz imgesinin mübadelenin soyut mekanizmları yoluyla ulaşılan, genişleyen bir memnuniyet ve özgürlük dünyası şeklinde idealleştirilmesini sorgulamaya sevk etmelidir. Piyasanın görünmez eli, her zaman devletin demir yumruğu ile tabi olan ve sömürülenler arasındaki bir dizi sistemik bölünme -patriyarka, "ırk", sınıf vs.- tarafından desteklenir.

Kapitalizmin üzerinde yükseldiği fetih, ekolojik tahribat, kölecilik, devlet terörizmi, patriyarkal tabiiyet, kitlesel sömürü ve yoksullaştırma bugün de tüm şiddetiyle sürmektedir. Dolayısıyla bu kitapta incelenen şiddet geçmişi, sadece sermayenin "saf" işleyişine dışsal, tarihsel bir olumsallık ya da kapitalizmin içinden doğduğu ya da doğacağı bir "tamamlanmamışlık" aşaması değildir. Bu pratik ve süreçler, kapitalizmin tarihsel bir toplumsal yapı olarak süregiden yeniden üretimi açısından hayati olmaya devam etmeleri nedeniyle, "kurucu" bir nitelik taşır. Bu bize kapitalizmin ne doğal ne de ebedi olduğunu hatırlatmalıdır: Kapitalizm tarihsel olarak, diğer -kapitalist olmayan- yaşam biçimlerinin yok edilmesi ya da boyunduruk altına alınması sonucunda inşa edilmiştir. Fakat dahası, bu göstergeler bizi bu tür şiddet, baskı ve sömürü tarihlerini sürekli olarak (yeniden) üreten bir üretim biçiminden kurtulma konusunda harekete geçirmelidir.

Bu çerçevede, elinizdeki kitapta sunulan argümanların, her türlü dönüştürücü ve özgürleştirici siyasetin temelinde olması gereken temel bir meseleyi, yani siyasi ya da toplumsal çoğulluk meselesini gündeme getirmesi gerektiğine inanıyoruz.[6] Saf bir bilimsel mesele olmanın ötesinde, bu kayıp "uluslararası kuram", bir dizi siyasi çıkarıma da sahiptir. Bu nedenle bunun hiç de soyut bir mesele olmadığını ileri sürüyoruz, zira iddia ettiğimiz üzere, toplumlar arası olanın araya girmesi, devletlerin, toplulukların ve bireylerin yaşamlarını siyasi olarak şekillendirmelerinin daimi bir koşuludur. Gerçekten de, kapitalizme yönelik siyasi itirazlar, ekseriyetle kapitalizmin meydan okunacağı ve aşılacağı zemin olarak "evrenselliği"ni ya da "bütünselliği"ni işaret etmiştir. Bu "tek ülkede sosyalizm" inşa etme çabasına karşı önemli bir uyarı işlevi görür; kapitalizm karşıtlığı, kapsamı açısından ancak küresel olabilir.

Buna katılıyoruz ve kapitalizmin enternasyonalist bir karşı tarihi için yaptığımız çağrının aşikâr bir çıkarımı da, kapitalizm karşıtı enternasyonalist bir siyasetin elzem olduğudur. Bununla birlikte, bu enternasyonalizmin içeriği kendinden menkul değildir ve elbette sadece kuram vasıtasıyla değil, mücadele vasıtasıyla da geliştirilmesi gerekir. "Uluslararası olan", kapitalizmin ortaya çıkışı ve yeniden üretimi açısından merkezî bir rol oynadığı ölçüde, bu uluslararası olma halini –çok sayıda ulus-devletten oluşan sistemi– basitçe komünist ya da sosyalist bir içerikle doldurulabilecek boş bir kap olarak gören siyasi pozisyonlara karşı mesafeli olmalıyız. Gerçekten de, kapitalizmin tam da bu uluslararası olma halinin, belirli koşullar altında komünist siyasete temelden karşıt olduğu görülebilir. Zira eğer sosyal bilimlerin –ve özellikle Uluslararası İlişkiler disiplininin– "unutulmuş" tarihi, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve imparatorluğun uluslararası yayılmasının neden olduğu toplumsal kargaşa ve devrim ikilemleriyle karşı karşıya gelmeyi içeriyorsa, 20. yüzyılın devrimci siyasetlerinin madun tarihi, kapitalizmin "devletler arası olma halinin" toplumsal dönüşüme yönelik özgürleştirici projelerin potansiyeline dayattığı pek çok kısıtla iç içe geçmiştir.

Kapitalizmin, etkileşim içindeki çok sayıda heterojen devlete bölünmüş bir dünyayla birlikte ortaya çıkmış –ve aslında varlığını sürdürüyor– olması, devrimci siyaset açısından muazzam bir önem taşır. Çünkü devlet iktidarını ele geçirmek ve sosyalizmi inşa etmek için kullanma sürecinde, Marksizmden esinlenmiş devrimciler genellikle tam da kendi karşıtlarına dönüşmüşlerdir. Kıymeti kendinden menkul "sosyalist" toplumların izlediği güzergâhlar, siyasal devletin çözülerek yerini kendi kendisini yöneten üreticilerin özgür birliğine bırakacağı, geleceğin özgürleşmiş toplumunun kurulması yerine, başlangıçta yıkmaya çalıştıkları baskıcı devlet aygıtının şiddetli bir biçimde mükemmelleştirilmesine tanıklık etmiştir. Bu nedenle, "belki de devletler arası ilişkilerin ve savaşın" modern gelişme açısından oynadığı "merkezî rolü en iyi ortaya koyan" şey, devrimci devletlerin yaratılması ve tahkim edilmesidir.[7]

Kapitalizmin "devletler arası olma hali"nden kaynaklanan çok sayıda çıkmaz, bütün gelişme biçimlerine kazınmış; her devrimin karşısına çıkan bu uluslararası boyut, –gerektiği gibi ele alınmamış olsa da– Lenin tarafından da açıkça kabul edilmiştir. 1919 Martında Bolşevik yoldaşlarına söylediği gibi, "Sadece bir devletin içinde değil, *bir devletler sisteminin içinde* yaşıyoruz ve Sovyet Cumhuriyeti'nin uzun bir süre boyunca emperyalist devletlerle bir arada var olması düşünülemez. Sonunda biri ya da diğeri galip gelmelidir."[8] Uİ alanında, devrimci devletlerin hızla geleneksel diplomasinin ve büyük güç siyasetinin yöntemlerini benimsemiş oldukları gerçeği, siyasi realizmin "zamandan" münezzeh bilgeliğinin çarpıcı bir kanıtı olarak görülmüştür ki biz bu sonucu açıkça reddediyoruz.[9] Fakat herhangi bir sosyalist devrimin "yozlaşmasının"

arkasında birden çok etkenin yattığını görmezden gelmek, entelektüel samimiyetsizlik değil ama ümitsiz bir naiflik olsa bile, devrimciler "güç siyaseti"nin toplumu dönüştürme potansiyelini kabul etmeden hareket ettiklerinde başlarına geleceklerden kendileri sorumludurlar. Ve gelişmenin bu "uluslararası" veçhesi, daha genel olarak devrimci siyaset açısından, çok daha kapsamlı sonuçlara yol açar.

Örneğin dünyanın farklı bölgelerindeki çoğul emek süreçlerinin, kapitalizmin oluşumu ve müteakip yeniden üretimi açısından hayati bir rol oynadığına ilişkin argümanımızı ele alalım. Sanayi Devrimi döneminde, Amerika ve Asya'daki zora dayalı emek çekimi biçimleri, Britanya'daki kapitalistlerin sömürü oranlarını arttırmalarını ve emeği fabrikanın mekaniğinin boyunduruğuna sokmalarını mümkün kıldı. Burada sömürünün eşitsiz biçimlerinin bileşimi, kapitalizmin genişlemiş yeniden üretimi ve sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu açısından kurucu bir yere sahipti. Çağdaş dönemde, kapitalizmin yoksunlaştırmaya yönelik çabaları devam etti ve küresel bir jeopolitik şiddet sistemine doğru genişleyerek, kendisine eşi görülmedik bir uluslararası kapsamda zor kullanma ve disipline etme kabiliyeti kazandıran üretim süreçlerini bütünleştirdi. Mali sermayenin akışkanlıkları, "sıfır stoklu" üretim ve lojistik olanakları, bu sosyolojik çoğulluğu –uluslararası olanı– yalnızca keskinleştirerek bir tiranlık makinesi haline getirdi. Bugün, her zaman olduğu gibi, ücret baskılaması, kötüleşen çalışma koşulları ve grev karşıtı uygulamalar, fiilen dünyadaki farklı toplumlarda var olan çeşitli emek süreçlerince belirleniyor. Böylece, eşitsizlik ve bileşiklik, sermaye ilişkisinin toplumsal varoluşun temeli olarak kalmasını sağlayan, disipline edici özellikler olarak işliyor.

O halde siyasal çoğulluğun yarattığı sorunları değerlendirirken, sadece "pek çok toplum"un değil, aynı zamanda pek çok baskının, pek çok iktidarın, pek çok mücadelenin, pek çok aktörün vs. varlığını da göz önünde bulundurmalıyız. Tarihsel olarak, "pek çok baskı" ve "pek çok mücadeleden" kaynağını alan sosyo-politik farklılıklar, Sol –özellikle de Parti– tarafından inkâr edilecek ve devrimci düşünce ve eylemin birliğine ve tekliğine asimile edilecek bir şey olarak anlaşılmıştır.[10] Bu gelenekte, program daha yüksek bir ideolojik/stratejik birlik, Parti'yse siyasi farklılıkların düzleştirileceği, farklı parçalar arasında birliğin tesis edileceği ve türdeş bir siyasi perspektifin takip edileceği örgütsel biçim olarak sunulmuştur. Sonuçta, partilerin ve örgütlerin liderlikleri tarafından inşa edilen perspektiflerin, kapitalizmin yıkılması için her yerde taklit edilmesi gereken tarihin esas itici gücü –asil yolu– olduğu iddia edilmiştir. Programatik örgütlerin siyasal farklılıkları bu şekilde inkâr etmesi, verili herhangi bir parti ya da programın tarihsel değişimin tek ve egemen öznesi olarak gösterildiği siyasal öz-merkezciliğin ya da ontolojik tekilliğin bir yansımasıdır. Bu programatik yaklaşımda, farklılık, eklemlenecek değil, yok edilecek, Doğru

Yol'a yönlendirilecek ya da -bu mümkün olmadığında- "burjuva sapması" olarak sürgüne gönderilecek bir şey olarak görülür.

Yukarıdaki çözümlememizden yola çıkarak, tekil -tarihsel ve coğrafi olarak özgül- bir tecrübeyi alıp, kendi uzam-zamansal koşullarının ve sınırlarının ötesinde genelleştiren her siyasetin, doğası gereği sınırlı, sorunlu ve potansiyel olarak tehlikeli olduğunu ileri süreceğiz. Bunun nedeni, proleterlerin eşitsiz, çok biçimli toplumsal tecrübelerine hatalı bir evrensellik dayatmasıdır.[11] Kapitalizm -hem tarihsel hem de tarih yazımsal olarak- çoğulluğun tabi kılınmasının ve marjinalleştirilmesinin üzerinde yükseldiği ölçüde, bu tabiiyeti ve marjinalleşmeyi yeniden üreten hiçbir kapitalizm karşıtı siyaset, taşıdığı ismi hak edemez.

Aksine, bu kitapta yapılan kuramsal ve tarihsel gözlemler, bize göre, sık sık "dışsallıklar" denilerek gözardı edilmiş olan bir dizi toplumsal ilişkiyi -ücretli olmayan emeği, zorla çalıştırılan emeği, yasadışı emeği, devlet zorunu, patriyarkayı, ırkçılığı vb.- kapitalizm eleştirisiyle bütünleştirmenin bir yolunu sunar. Bu baskıların çoğulluğunu, kapitalizmin yeniden üretimi açısından olumsal olan, salt ideolojik ya da üstyapısal bir epifenomene indirgeyen (geniş anlamıyla) emek hareketindeki hâkim ortodoksi, ampirik ve kuramsal olarak ayakta tutulamaz. Bu baskı biçimlerini, ücretli emekte cisimleşen tekil bir ilişkiye indirgeme ya da merkezinde ücretli emeğin yer aldığı mücadelelere diğerleri karşısında mutlak bir öncelik tanıyan, siyasi-normatif bir hiyerarşi kurmaya yönelik her girişim, baskıya karşı verilen çok sayıda ve çeşitli mücadeleye hatalı, türdeş bir evrensellik atfetmek anlamına gelir.[12]

Açık olmak gerekirse, ücretli emeğin ilgasının her türlü kapitalizm karşıtı siyaset açısından merkezî bir yere sahip olduğu ve proleterlerin bu ilgayı gerçekleştirmeye muktedir tek sınıf olduğu fikrine bağlıyız. Ancak, burada "proleter" sözcüğünün bizatihi Batı'nın tecrübesinden türemiş türdeş bir kategori anlamına gelmediğinde ısrar ediyoruz. Aslına bakılırsa, yukarıda sunduğumuz tarihsel anlatının da gösterdiği gibi, baskının farklı biçimlerinin kaynakları ve bu biçimler arasındaki yapısal bağlantılar (sınıfsal, ırksal, ulusal, toplumsal cinsiyetle ilişkili, cinsel, kültürel vb.) tekil bir ilişkiye, yani sömürünün tarihsel olarak özgül bir biçimine indirgenemez. Kapitalist üretim biçiminin seferber ettiği baskı biçimleri, kapitalizmin ilk ortaya çıkışından bu yana "kesişimsel" olagelmiştir.

Bu nedenle biz, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, her biri sosyo-tarihsel gelişmenin bir dizi farklı vektöründen kaynaklanan çoğul toplumsal baskı ve sömürü ilişkilerinin tarihsel olarak bir araya geldiği ve kesiştiği biçimleri ortaya çıkarmak için potansiyel olarak yararlı bir çerçeve sunduğunu düşünüyoruz. Bu, örneğin, ırkçılığın ve patriyarkanın tarihsel oluşumunu, kapitalizmin ortaya çıkışıyla bağlantılı, onu kuran ama ona indirgenmesi mümkün olmayan bir süreç

olarak anlamamızı mümkün kılacaktır. Aynı şekilde, patriyarkayı ve ırkçılığı yok etmek için verilen mücadeleleri, kapitalizmi yok etme hedefine dışsal bir şey olarak görmekten kaçınmamızı da sağlayacaktır. Geleneksel ve tekil olarak ücretli emekle ilişkilendirilen imtiyazlı devrimci özneyi (proletaryayı), daha geniş bir açıdan yeniden düşünmenin zamanı gelmiş olamaz mı? O halde bu, söz konusu devrimci öznenin, bireyleri çeşitli, eşitsiz, ama kesişen ve bileşik şekillerde boyunduruk altına alan bir dizi sömürü, baskı ve horlamayı içerecek şekilde merkezsizleştirilmesini ya da çoğullaştırılmasını gerektirmez mi?

Bunu aklımızda tuttuğumuzda, ücretli emeğin bir kategori olarak ilgası, siyasi tecrübelerin çoğulluğunu ciddiye almamızı, eşitsizliğin ve bileşikliğin kapitalizme karşı nasıl etkili bir silah haline getirilebileceği üzerine kafa yormamızı gerektirir. Farklı toplumsal hareketlerin farklılaşmış ve eşitsiz sosyolojilere sahip oldukları teslim edilmeli, devrimci siyaset, tekil bir strateji çerçevesinde anlaşılmamalıdır. Bunun yerine yapılması gereken, hiçbiri bir diğerine indirgenebilir olmayan ve mücadele sırasında karşılaşılan belirli güçlüklere özgü *çok sayıda stratejiye* ihtiyaç duyduğumuzun farkına varmaktır. Ve bileşik gelişmenin ruhu gereği bu, aynı zamanda, bu tür çoğul stratejilerden nasıl ders çıkarılabileceği, bunların nasıl uyarlanıp değiştirilebileceği ya da gerektiğinde gözden çıkarılıp üzerinden atlanabileceği üzerine düşünmeyi de içerir. Bu, eşitsizlik ve bileşikliğin, devrimci siyasetin önüne konmuş sınırlar ve görevler olarak anlaşıldıkları sürece, kapitalizmin ilgasını amaçlayan siyasi tedbirler için yeniden tasarlanabileceklerini, şekillendirilebileceklerini, bir araya getirilebileceklerini ve nihayetinde birer silaha dönüştürülebileceklerini de söylemek demektir. Bugüne dek somut isyan hareketlerinde komünist ufukları ve devrimci olasılıkları sınırlayan belki de bu ihtimalin kavranamaması olmuştur. Önümüzdeki acil görevin bu, yani ezilenlerin ve sömürülenlerin kullanabileceği çoğul silahları aramak olduğunu düşünüyoruz.

Notlar

Giriş

1 James Joyce, *Ulysses* (Mineola, N.Y.: Dover, 2002 [1922]), 34.

2 Niall Ferguson, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die* (Londra: Penguin, 2012); Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality* (Londra: Penguin, 2012); David Harvey, *The Enigma of Capital: And the Crises of Capitalism* (Londra: Profile, 2011); Owen Jones, *The Establishment: And How They Get Away with It* (Londra: Penguin, 2014); Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (Londra: Penguin, 2014); Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014).

3 Örneğin bkz. "Çakılma sonrası iktisadı grubu" oluşturan iktisat lisans öğrencileri - www.postcrasheconomics.com/- ve iktisat üzerine yeniden düşünme arayışındaki uluslararası öğrenci ağı -www.rethinkeconomics.org/ and www.isipe.net/ (erişim tarihi 15 Şubat 2015)

4 Jennifer Schuessler, "In history departments, it's up with capitalism", *New York Times*, 6 Nisan 2013, www.nytimes.com/2013/04/07/education/in-history-departments-its-up-with-capitalism.html?pagewanted=all&_r=0 (erişim tarihi 25 Ekim 2014).

5 'What would Marx say?' *Economist*, 15 Ekim 2008, www.economist.com/blogs/ certainideasofeurope/2008/10/what_would_marx_say (erişim tarihi 25 Ekim 2014).

6 Karl Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-58]), 157.

7 Burada ve bu çalışma boyunca "Avrupa" ve "Avrupalı" terimleri, anakronizm ve Avrupa içi ayrımlardan kaynaklanan sorunlu çıkarımlar akıldan çıkarılmadan kullanılmaktadır. Bu minvalde, aksi belirtilmediği takdirde, esasen (ama münhasıran değil) İngiltere, Fransa, Alçak Ülkeler, Portekiz, Habsburg İspanyası ve Avusturyası, Alman prenslikleri, Macaristan, Rusya ve İtalyan şehir devletleri olarak adlandırılacak bölgeler için, temel coğrafi anlamıyla kullanılmaktadır.

8 Yorumumuzu Lisa Jardine'in *Worldly Goods* (Londra Macmillan, 1996), 425-36'da yayımlanan *The Ambassadors*'a ilişkin parlak değerlendirmesine borçluyuz.

9 Larry J. Kreitzer, 'Hans Holbein's *The Ambassadors*: biblical reflections on a Renaissance Masterpiece', Martin O'Kane (der.), *Borders, Boundaries and the Bible* (New York: Sheffield Academic Press, 2002), 217-28, 225.

10 Aşağıdaki değerlendirmede şu kaynaktan yararlanılmıştır: Kamran Matin, 'Redeeming the universal: postcolonialism and the inner life of Eurocentrism', *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 2 (2013), 353-77.

11 Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (Londra: Penguin, 1990).

12 Örneğin bkz. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: Verso, 1974); Charles Tilly (der.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975); Michael Mann, *The Sources of Social Power, Vol 1: A History of Power from the Beginning to AD 1760* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986); Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003).

13 David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor* (Londra: W.W. Norton, 1999).

14 Robert Brenner, 'Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe' ve 'The agrarian roots of capitalism', T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 10-63 ve 231-328.

15 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, Vol I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (Londra: Academic Press, 1974).

16 Matin, 'Redeeming the universal,' 355; krş. John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

17 Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978).

18 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simón & Schuster, 1996).

19 Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks* (Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press, 2004), 12.

20 Gurminder K. Bhambra, 'Historical sociology, international relations and connected histories', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı 1 (2010), 127-43.

21 Daniel Chernilo, 'Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı 1 (2010), 87-106.

22 Zaman zaman "Kaliforniya Okulu" başlığı altında toplanan Avrupa merkezcilik karşıtı literatür, günümüzde son derece genişlemiştir. En önemli katkılardan bazıları için bkz. James Blaut, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); A. G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1998); Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000); Hobson, *Eastern Origins*; Jack Goody, *The Theft of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Jack A. Goldstone, *Why Europe? The Rise of the West in World History*, 1500-1850 (New York: McGraw-Hill, 2009).

23 Başkalarının yanı sıra bkz. Frank, *ReOrient*; Hobson, *Eastern Origins*; Eric H. Mielants, *The Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2007); Ronald Findlay ve Kevin H. O'Rourke, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2007); Henry Heller, *The Birth of Capitalism: A Twenty-First-Century Perspective* (Londra: Pluto, 2011).

24 Fakat şu önemli katkılara bkz. Hobson, *Eastern Origins*; Naeem Inayatullah ve David Blaney, *International Relations and the Problem of Difference* (Londra: Routledge, 2004); Robbie Shilliam, 'What about Marcus Garvey? Race and the transformation of sovereignty debate', *Review of International Studies*, Cilt 32, Sayı 2 (2006), 379-400; Tarak Barkawi ve Mark Laffey, 'The postcolonial moment in security studies', *Review of International Studies*, Cilt 32, Sayı 2 (2006), 329-52; Robbie Shilliam (der.), *International Relations and Non-Western Thought: Imperialism, Colonialism and Investigations of Global Modernity* (Londra: Routledge, 2010); Bhambra, 'Historical sociology'.

25 Stephen Hobden ve John M. Hobson (der.), *Historical Sociology of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Stephen Hobden, *International Relations and Historical Sociology: Breaking down Boundaries* (Londra: Routledge, 1998).

26 Önemli eleştiriler için bkz. Bhambra, 'Historical sociology' ve 'Talking among themselves? Weberian and Marxist historical sociologies as dialogues without "others"', *Millennium*, Cilt 39, Sayı 3 (2011), 667-681; John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

27 Örneğin bkz. Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (New York: Dover, 1988 [1955]); F. H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of Relations between States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963); John G. Ruggie, 'Continuity and transformation in the world polity: toward a neorealist synthesis', *World Politics*, Cilt 35, Sayı 2 (1983), 261-85; Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations* (Londra: Verso, 1994); Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994); Dale C. Copeland, *The Origins of Major War* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2000); Teschke, *Myth of 1648*; Hannes Lacher, *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity* (Londra: Routledge, 2006); krş. John M. Hobson, 'Provincializing Westphalia: the Eastern origins of sovereignty', *International Politics*, Cilt 46, Sayı 6 (2009), 671-90; Turan Kayaoglu, 'Westphalian Eurocentrism in international relations theory', *International Studies Review*, Cilt 12, Sayı 2 (2010), 193-217; Hobson, *Eurocentric Conception*.

28 Örneğin, Hedley Bull ve Adam Watson (der.), *The Expansion of the International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984).

29 Justin Rosenberg, 'Why is there no international historical sociology?', *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3 (2006), 307-40.

30 Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, son yıllarda, araştırmacıların Troçki'nin kavramını "uluslararası olana" ilişkin genel bir kuram haline getirme çabaları sonucunda, tarihsel sosyoloji ve Uİ yazınlarında bir tür rönesans yaşamaktadır. Çağdaş yazına ilişkin bir liste için bkz. www.unevenandcombineddevelopment.wordpress.com/writings/

31 Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (New York: Taylor & Francis, 1963).

32 Brenner, 'Agrarian class structure'.

33 Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra: Verso, 2002).

34 Paul Sweezy, 'A critique', *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Rodney Hilton (der.), (Londra: Verso, 1978), 33-56.

35 Wallerstein, *Modern World-System, I.*

36 Örneğin bkz. Jack Gladstone, 'The rise of the West or not? A revision to socio-economic history', *Sociological Theory*, Cilt 18, Sayı 2 (2000), 173-94; Pomeranz, *Great Divergence*; Hobson, *Eastern Origins*, 313-16.

37 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol III* (Harmondsworth: Penguin, 1981 [1894]), 728.

38 Krş. Frank, *ReOrient*; Hobson, *Eastern Origins*.
39 Ernest Mandel, *Late Capitalism* (Londra: Verso, 1976), 562; Alex Law, *Key Concepts in Classical Social Theory* (Londra: Sage, 2010), 27.
40 Alex Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy* (Cambridge: Polity, 2009), 31.
41 Brenner, 'Agrarian roots', 252; Ellen Meiksins Wood, 'The question of market dependence', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 50-87; Vivek Chibber, *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* (Londra: Verso, 2013), 111.
42 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Londra: Forgotten Books, 2013 [1859]), 294-5.
43 Alejandro Colás ve Gonzalo Pozo, 'The value of territory: towards a Marxist geopolitics', *Geopolitics*, Cilt 16, Sayı 1 (2011), 211-20, 212. Uİ kuramı ve özellikle de "insancıl yardım" ile ilişkili olarak uzam, uzamsallık ve inşa edilmiş çevrelere ilişkin çığır açıcı bir çalışma için bkz. Lisa Smirl, *Spaces of Aid: How Cars, Compounds and Hotels Shape Humanitarianism* (Londra: Zed, 2015).
44 Örneğin bkz. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979); Robert. Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* (New York: W.W. Norton, 2001).
45 Realizmin "çoğulluk-anarşi-rekabet" uslamlamasını sorunsallaştıran antropolojik çalışmalar için başkalarının yanı sıra bkz. Leslie E. Sponsel, 'The natural history of peace: a positive view of human nature and its potential', *A Natural History of Peace* (Nashville, Tenn.: Vanderbilt University Press, 1996), 95-128; Johan M.G. van der Dennen, *The Origin of War: Evolution of a Male-Coalitional Reproductive Strategy* (San Rafael, Kaliforniya: Origin Press, 1996), özellikle 265-9; Raymond C. Kelly, *Warless Societies and the Origin of War* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 2000).
46 Krş. Robert W. Cox, 'Social forces, states and world orders: beyond international relations theory', *Millennium*, Cilt 10, Sayı 2 (1981), 126-55; Richard K. Ashley, 'The poverty of neorealism', *International Organization*, Cilt 38, Sayı 2 (1984), 225-86; Rosenberg, *Empire of Civil Society*, 29-34.
47 Kees van der Pijl, *The Discipline of Western Supremacy: Modes of Foreign Relations and Political Economy, Vol III* (Londra: Pluto, 2014).
48 Krş. Justin Rosenberg, 'Basic problems in the theory of uneven and combined development. Part II: unevenness and political multiplicity', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı 1 (2010), 165-89.
49 Örneğin bkz. Michael W. Doyle, 'Liberalism and world politics', *American Political Science Review*, Cilt 80, Sayı 4 (1986), 1,151-69; Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993); John M. Owen, 'How liberalism produces democratic peace', *International Security*, Cilt 19, Sayı 2 (1994), 87-125; Michael Mandlebaum, *The Ideas That Conquered The World: Peace, Democracy, and Free Markets in the Twenty-first Century* (New York: Public Affairs, 2002); Bruce Russett ve John R. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations* (New York: Norton, 2001); Erik Gartzke, 'The capitalist peace', *American Journal of Political Science*, Cilt 51, Sayı 1 (2007), 166-91.

1 GEÇİŞ TARTIŞMASI

1 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol I* (Londra: Penguin, 1990 [1867]), 727dn2.
2 Karl Marx, 'Letter to the editor of the Otecestvenniye Zapisky', Kasım 1877, www.marxists.org/archive/marx/works/1877/11/russia.htm (erişim tarihi 29 Ekim 2014).
3 Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Londra: Johns Hopkins University Press, 1977), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol I* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1972), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol II* (Londra: Collins, 1973).
4 Immanuel Wallerstein, 'The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 16, Sayı 4 (1974), 387-415.
5 Wallerstein, *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 135.
6 Wallerstein, *The Modern World-System, Vol I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (Londra: Academic Press, 1974), 15-18.
7 Wallerstein, 'Rise and future demise', 398.
8 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 38.
9 Wilma A. Dunaway, 'Incorporation as an interactive process: Cherokee resistance to expansion of the capitalist world-system, 1560-1763', *Sociological Inquiry*, Cilt 66, Sayı 4 (1996), 454-70, 455.
10 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 38.
11 Robert Brenner, 'The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxism', *New Left Review*, Seri I, Sayı 104 (1977), 25-92, 33.

12 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 127.
13 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 127.
14 Wallerstein, 'World systems versus world-system: a critique', *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, A. G. Frank ve B. Gills (der.), (Londra: Routledge, 1993), 294.
15 Wallerstein, 'World systems versus world-system,' 127.
16 Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1988); Huri İslamoğlu-İnan (der.), *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
17 Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development* (Londra: Verso, 1987).
18 Giovanni Arrighi, 'Peripheralization of southern Africa, I: changes in production processes', *Review*, Cilt 3, Sayı 2 (1979), 161-191; Immanuel Wallerstein ve William G. Martin, 'Peripheralization of southern Africa, II: changes in household structure and labor-force formation', *Review*, Cilt 3, Sayı 2 (1979), 193-207; William G. Martin, 'Southern Africa and the world-economy: cyclical and structural constraints on transformation', *Review*, Cilt 10, Sayı 1 (1986), 99-119.
19 Ravi Palat et al., 'The incorporation and peripheralization of South Asia, 1600-1950', *Review*, Cilt 10, Sayı 1 (1986), 171-208; K. N. Chaudhuri, 'The world-system east of longitude 20^{0}: the European role in Asia 1500-1750', *Review*, Cilt 5, Sayı 2 (1981), 219-45; Ravi Palat et al., 'Of what world-system was pre-1500 "India" a part?', *Merchants, Companies and Trade: Europe and Asia in the Early Modern Era*, Sushil Chaudhury ve Michel Morineau (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
20 Y. So Alvin, 'The process of incorporation into the capitalist world-system: the case of China in the nineteenth century', *Review*, Cilt 8, Sayı 1 (1984), 91-116; Satoshi Ikeda, 'The history of the capitalist world-system vs. the history of East-Southeast Asia', *Review*, Cilt 19, Sayı 1 (1996), 49-77; Stephen K. Sanderson, 'The transition from feudalism to capitalism: the theoretical significance of the Japanese case', *Review*, Cilt 17, Sayı 1 (1994), 15-55.
21 Ramón Grosfoguel, 'From Cepalismo to neoliberalism: a world-systems approach to conceptual shifts in Latin America', *Review*, Cilt 19, Sayı 2 (1996), 131-54.
22 Aslına bakılırsa Wallerstein, Avrupa merkezciliğin çok veçheli karakterinin ve Avrupa merkezci olmayan bir tarihin yazılmasıyla ilgili meselelerin altını çizer. Ancak, kapitalizmin kökenlerine atıfla içselcilik sorunu üzerinde durmaz. Bkz. Wallerstein, 'Eurocentrism and its avatars: the dilemmas of social science', *New Left Review*, Seri 1, Sayı 226 (1997), 93-108.
23 Brenner, 'Origins of capitalist development', 34.
24 Hedley Bull, 'Society and anarchy in international relations', *Diplomatic Investigations*, H. Butterfield ve M. Wight (der.), (Londra: Allen & Unwin, 1966), 35-50.
25 Benzer eleştiriler için bkz. Theda Skocpol, 'Wallerstein's world capitalist system: a theoretical and historical critique', *American Journal of Sociology*, Cilt 82, Sayı 2 (1977), 1075-90; Aristide R. Zolberg, 'Origins of the modern world system: a missing link', *World Politics*, Cilt 33, Sayı 2 (1981), 253-81.
26 Örneğin bkz. Christopher Chase-Dunn, 'Interstate system and capitalist world-economy: one logic or two?' *International Studies Quarterly*, Cilt 25, Sayı 1 (1981), 19-42.
27 John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 236.
28 Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 23.
29 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 51-63.
30 Wallerstein, *Politics of the World-Economy*, 23.
31 Wallerstein, *Politics of the World-Economy*, 153.
32 Hobson, *Eurocentric Conception*, 236.
33 Hobson, *Eurocentric Conception*, 240.
34 Wallerstein, *Politics of the World-Economy*, 123.
35 Hobson, *Eurocentric Conception*, 240-2.
36 Bkz. Marx, *Capital, I*, 975-1059.
37 Brenner, 'Origins of capitalist development', 60.
38 Wallerstein'in meseleyi ortaya koyduğu gibi: "1450 ile 1750 arasındaki dönemi, feodalizmden kapitalizme uzun bir 'geçiş' olarak görmek, geçiş kavramını şeyleştirme riski taşır, çünkü böyle yaparak, durmaksızın 'saf' kapitalizm dönemlerini indirger ve er ya da geç, elimizde geçişten başka bir şeyin kalmadığı sıfır noktasına ulaşırız." (*The Modern World-System, Vol II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 2011 [1980]), 31). Wallerstein, *The Modern World-System, Vol I*'in gözden geçirilmiş baskısına yazdığı önsözde farklı

üretim biçimleriyle nitelenen, birbirleriyle etkileşime giren farklı toplumların önemini, "toplumsal gerçekliğin anlaşılmasına kayda değer bir katkı sunmadıklarını söyleyerek görmezden gelecek kadar ileri gider" (2011 baskısı, xxi). Bu, sosyo-tarihsel gelişmenin etkileşimsel, farklılaşmış ve çok çizgili biçim ve güzergâhlarından doğan potansiyel sonuçların önünü kapatır.

39 Eric Mielants, *The Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2008), 22.

40 C. P. Terlouw, *Regional Geography of the World-System* (Utrecht, Hollanda: State University of Utrecht, 1992), 57-8.

41 Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory* (Londra: New Left Books, 1977), 45.

42 Mielants, *Origins of Capitalism*, 23.

43 Mielants, *Origins of Capitalism*, 24.

44 Mielants, *Origins of Capitalism*, 24dn48.

45 Mielants, *Origins of Capitalism*, 25dn53.

46 Mielants, *Origins of Capitalism*, 25dn54; Jairus Banaji, 'Islam, the Mediterranean, and the rise of capitalism', *Historical Materialism*, Cilt 15 (2007), 47-74, 55.

47 Mielants, *Origins of Capitalism*, 27. Ayrıca bkz. Altıncı ve Yedinci bölümlerdeki Flaman ve İtalyan şehir devletlerine ilişkin çözümlememiz.

48 Mielants, *Origins of Capitalism*, 26dn55.

49 Banaji, 'Islam', 57-62.

50 Mielants, *Origins of Capitalism*, 27-9.

51 Mielants, *Origins of Capitalism*, 27.

52 Banaji, 'Islam', 50.

53 Mielants, *Origins of Capitalism*, 18.

54 Mielants, *Origins of Capitalism*, 24.

55 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, Vol III: The Perspective of the World* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1992).

56 K. Ekholm ve J. Friedman, '"Capital" Imperialism and exploitation in Ancient World Systems', *The World System*, Frank ve Gills, 59-80, 60.

57 Frank ve Gills, 'The 5,000 year world system: an interdisciplinary introduction', *The World System*, 3-55, 3.

58 Frank ve Gills, 'The cumulation of accumulation', *The World System*, 98-105.

59 Frank ve Gills, 'The cumulation of accumulation', 105-6. Yine DSK geleneği içinde çalışan Giovanni Arrighi'nin, kapitalizm altında hegemonyanın tarihinin izini sürerken benzer bir yaklaşım benimsediğini belirtmeye değer. İtalyan şehir devletleri, Hollanda, Britanya ve ABD hegemonyaları silsilesi, bütünüyle kapitalizmin kurumsal aygıtındaki devrevi kaymalar çerçevesinde ele alınır. Bu açıklamada, tıpkı DSK içindeki pek çok başka açıklamada olduğu gibi, kapitalizmin zaten mevcut olduğu varsayılır ve kökenlerine ilişkin hiçbir açıklama sunulmaz. Arrighi'nin çalışmasını, Yedinci Bölüm'de daha ayrıntılı olarak inceliyoruz. Bkz. Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994).

60 Frank ve Gills, 'World system cycles, crises, and hegemonic shifts, 1700 bc to 1700 ad', *The World System*, 143-99; Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989); Mielants, *Origins of Capitalism*; R. J. Barendse, 'Trade and state in the Arabian Seas: a survey from the fifteenth to the eighteenth century', *Journal of World History*, Cilt 11, Sayı 2 (2000), 173-225.

61 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 355-61.

62 Mielants, *Origins of Capitalism*, 30.

63 Mielants, *Origins of Capitalism*, 13dn26.

64 Brenner, 'Origins of capitalist development'; krş. Brenner, 'World-system theory and the transition to capitalism: historical and theoretical perspectives', *Perspektiven des Weltssystems*, J. Blaschke (der.), (Berlin: Campus Verlag, 1983), 80-111.

65 Brenner, 'Origins of capitalist development'.

66 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 87.

67 Brenner, 'Origins of capitalist development', 54.

68 Brenner, 'World-system theory', 85.

69 Brenner, 'World-system theory', 85; krş. Sanderson, *Social Transformations*, 178.

70 Ellen Meiksins Wood Brenner'ın pozisyonunu şurada tarif eder: 'Capitalism, merchants and bourgeois revolution: reflections on the Brenner debate and its sequel', *International Review of Social History*, Cilt 41, Sayı 2 (1996), 209-232, 220. Kasaba ve şehirlerin kapitalizme geç(emey)iş ile olan ilişkilerine dair

benzer bir perspektif için bkz. John Merrington, 'Town and country in the transition to capitalism', *New Left Review*, Seri I, Sayı 93 (1975), 71-92.

71 Brenner, 'Origins of capitalist development', 55. Brenner'a göre yenilik ve iş bölümü ihtimali, hâkim sömürü biçimi olarak özgür ücretli emeğin tarihsel açıdan daha önce ortaya çıkmış olmasını gerektirir. Bu savı bir sonraki kısımda ele alıyoruz.

72 Brenner, 'Origins of capitalist development', 40.

73 Bu yazarların nicel bir gelişme modelini tekrar ettiklerini görürüz. Mielants'a göre, bu kapitalist birikimin yoğunlaşmış örüntüleri biçimini alır (yukarıya bkz.). Frank ve Gills'e göre, "birikimin birikmesi" buydu.

74 Brenner, 'Origins of capitalist development', 31.

75 Bkz. Giovanni Arrighi, 'Capitalism and the modern world-system: rethinking the nondebates of the 1970', *Review*, Cilt 21, Sayı 1 (1998), 113-29.

76 Brenner'ın Marx'ın "toplumsal üretim ilişkileri" kavramı yerine ikinci terimi ("toplumsal mülkiyet ilişkileri"ni) tercih etmesine getirdiği açıklama, iki iddiaya dayanır. Brenner'ın deyişiyle:

İlk olarak, toplumsal üretim ilişkileri terimi, bazen üretimin gerçekleştiği toplumun yapısal çerçevesinin, bir biçimde üretimle, yani işbirliğinin biçimi veya emek sürecindeki örgütlenme tarafından belirlendiği fikrini içerecek şekilde kullanılır. Bunun son derece hatalı olduğunu düşünüyorum. İkincisi, gerekli olanın yalnızca toplumsal üretim ilişkileri dendiğinde genellikle kastedilen sömürücülerle doğrudan üreticiler arasındaki *dikey* sınıf ya artık çekimi ilişkilerinin yapılandırıcı ya da kısıtlayıcı etkilerinin ortaya konması olmadığına inanıyorum. Bilakis, sömürücülerin ve doğrudan üreticilerin kendi aralarındaki *yatay* ilişkilerin yapılandırıcı ya da kısıtlayıcı etkilerini ortaya çıkarmak daha da önemlidir.

(Brenner, 'Property and progress: where Adam Smith went wrong', *Marxist Histroy-Writing for the Twenty First Century*, C. Wickham (der.), Oxford: Oxford University Press, 2007, 49-111, 58).

Brenner'ın sınıf ilişkilerinin hem *dikey* (sömüren-sömürülen) hem de *yatay* (sömürenler arası) boyutlarına yaptığı vurgu, kuşkusuz ikincinin aleyhine yalnızca ilkine odaklanan yaklaşımları düzeltmeye yönelik, hakkı teslim edilmesi gereken bir müdahaledir. Fakat bunun neden üretimden mülkiyet ilişkilerine doğru bir kayışı gerektirdiği muğlaktır. Üretim merkezli bir yaklaşımı koruyan bir dizi Marksist -ve Marx'ın kendisi (özellikle *Capital, Vol III*)- de benzer şekilde üretim ilişkilerinin bu ikili doğasını vurgulamıştır. (örneğin bkz. Neil Davidson, 'Many capitals, many states: contingency, logic or mediation?', *Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism*, A. Anievas (der.), (Londra: Routledge, 2010), 77-93). Ayrıca, "toplumsal mülkiyet ilişkileri" kavramı, Marx'ın üretim merkezli yaklaşımının sağladığı türde bir "genel soyutlama" açısından yetersizdir, çünkü "mülkiyet" kavramının avcı-toplayıcı topluluklar ve bazılarının "nesep" ya da "soy" temelli üretim biçimi terimiyle niteledikleri gibi pek çok erken toplumsal formasyonda, herhangi bir -açık ya da örtük- elle tutulur anlamı yoktur.

77 Brenner, 'Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe' ve 'The agrarian roots of capitalism', *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 10-63 ve 213-328. Brenner, (eleştirel bir şekilde de olsa) Maurice Dobb'un ilk çalışmalarından yararlanır: Özellikle bkz. Brenner, 'Dobb on the transition from feudalism to capitalism', *Cambridge Journal of Economics, Vol* 2 (1978), 121-40; ve Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra: Verso, 2002), 51-2.

78 Brenner, 'Agrarian roots', 252.

79 Brenner, 'Agrarian class structure', 47.

80 Brenner'ın İngiltere ile Fransa'nın tarımsal gelişimindeki karşıtlığa ilişkin görüşlerine itiraz eden yakın tarihli bir derleme için bkz. John Broad (der.), *A Common Agricultural Heritage? Revising French and British Rural Divergence* (Exeter: British Agricultural History Society, 2009). Bu meseleler Altıncı Bölüm'de devrim öncesi Fransız ekonomisine ilişkin tartışmamızda daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

81 Brenner, 'Agrarian roots', 255 ve daha genel olarak, 254-8, 262; Benzer şekilde bkz. Wood, *Origin of Capitalism*, 98-9; Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003), 104-7.

82 Brenner, 'Agrarian roots', 254-5.

83 Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2012), 408.

84 Örneğin bkz. Wood, *Origin of Capitalism*, 42-3; Robert Brenner, 'The social basis of economic development', *Analytical Marxism*, J. Roemer (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 23-53, 52-3; Teschke, *Myth of 1648*, 255.

85 Davidson, *How Revolutionary*, 411. Kapitalizm öncesi mülkiyet ilişkilerinin kendi kendisini sürdüren doğasının bilhassa açık bir ifadesi için bkz. Robert Brenner, 'The Low Countries in the transition to capitalism', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 1, Sayı 2 (2001), 169-241, 185-6.

86 Ricardo Duchense, 'Robert Brenner on political accumulation and the transition to capitalism', *Review of Radical Political Economics*, Cilt 33 (2001), 79-98.
87 Subhi Y. Labib, 'Capitalism in Medieval Islam', *Journal of Economic History*, Cilt 29, Sayı 1 (1969), 79-96; Jairus Banaji, *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2010).
88 James M. Blaut, 'Robert Brenner in the tunnel of time', *Antipode*, Cilt 26, Sayı 4 (1991), 351-74.
89 Marx, *Capital, I*, 915 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam, 2019), s. 718].
90 Perry Anderson, *Spectrum: From Left to Right in the World of Ideas* (Londra Verso, 2005), 251.
91 Başkalarının yanı sıra bkz., Cho-yun Hsu, 'Asian influences on the West', *Asia in Western and World history: A Guide for Teaching*, C. Gluck ve A. T. Embree (der.), (New York: M.E. Sharp, 1997), 22-31, 27dn2; John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), özellikle. 190-219; Jack Goody, *The East in the West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
92 Kamran Matin, 'Democracy without capitalism: retheorizing Iran's constitutional revolution', *Middle East Critique*, Cilt 21, Sayı 1 (2012), 37-56, 45.
93 Brenner, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin Katalonya ve Birleşik Eyaletler gibi bölgelerde, sırasıyla 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılda ortaya çıktığını düşünür, ancak bu gelişmelerin kapitalizmin kökenlerine ilişkin yalnızca İngiliz kırsalına odaklanan kendi özgün açıklaması açısından ne tür sorunlar yaratabileceği üzerinde durmamıştır. Diğer Siyasal Marksistler ise, Brenner'ın aksine, kapitalizmin kökenlerini bütünüyle İngiltere'ye ilişkin bir mesele olarak görmüşlerdir. Flaman örneği için bkz. Brenner, 'Low Countries'; ve Ellen Meiksins Wood'un yabnıtları için, 'The question of market dependence', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 50-87; Charles Post, 'Comments on the Brenner-Wood exchange on the Low Countries', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 88-95; krş. Teschke, *Myth of 1648*, 136. Katalonya için bkz. Brenner, 'Agrarian class structure', 49dn81; ve Brenner, 'The rises and declines of serfdom in Medieval and early modern Europe', *Serfdom and Slavery: Studies in Legal Bondage*, M. L. Bush (der.), (Londra: Longmans, 1996), 247-76, 264-72. Bir eleştiri için bkz. Jaimie Torras, 'Class struggle in Catalonia: a note on Brenner', *Review*, Cilt 4, Sayı 2 (1980), 253-65.
94 Anderson, *Spectrum*, 251. Bazı Siyasal Marksistlerin "tek ülkede kapitalizm" tezini açık bir şekilde sahiplenmeleri için bkz. Wood, *Origin of Capitalism*, 48; Teschke, *Myth of 1648*, 255; Lacher, *Beyond Globalization*, 90-2.
95 Wood, *Origin of Capitalism*, 56.
96 Brenner, 'Property relations', 23.
97 Chris Harman ve Robert Brenner, 'The origins of capitalism', *International Socialism*, Seri II, Cilt 111 (2006), 127-62, 138.
98 Başkalarının yanı sıra bkz., Brenner, 'Origins of capitalist development', 36-7, 48-9; Brenner, 'Property and progress', 73; Wood, *Origin of Capitalism*, 6-7, 11-12; Lacher, *Beyond Globalization*, 29-30; Vivek Chibber, 'What is living and what is dead in Marx's theory of history', *Historical Materialism*, Cilt 19, Sayı 2 (2011), 60-91; Spencer Dimmock, *The Origin of Capitalism in England, 1400-1600* (Leiden, Hollanda: Brill, 2014), özellikle 157-232.
99 Derek Sayer, *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism* (Londra: Basil Blackwell, 1987), 28-39. Bu, Marx'ın genel "tarih aşırı" kavramlarının esas anlamlarını sadece belirli tarihsel bağlamlar içinde ve bu bağlamlar üzerinden edindiklerine verilebilecek iyi bir örnektir. (Ayrıca bkz. İkinci Bölüm).
100 Davidson, *How Revolutionary*, 128.
101 Davidson, *How Revolutionary*, 522.
102 Bu literatürün bir bölümüne ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Chris Wickham, 'Productive forces and the economic logic of the feudal mode of production', *Historical Materialism*, Cilt 16, Sayı 2 (2008), 3-22.
103 Brenner, 'The social basis', 31-2. Ayrıca bkz. Brenner, 'Property relations and the growth of agricultural productivity in late Medieval and early modern Europe', *Economic Development and Agricultural Productivity*, A. Bhaduri ve R. Skarstein (der.), (Cheltenham: Edward Elgar, 1997), 9-41, 21. Brenner'ın "lordların yeniden üretimin kuralı olarak siyasi birikime yönelmeleri, yalnızca lordluk gelirlerini arttırma potansiyeli açısından *açıklanamaz*" vurgusunu yaptığını belirmek gerekir. Bu yönelim, lordların büyük bir çoğunluğuna, bir bütün olarak feodal ekonominin yapısının bir sonucu olarak *dayatılmıştı*. Feodal toplum, kuvvet kullanma amacıyla örgütlenmiş, çok sayıda *ayrı, başlangıçta yerel lord gruplarından* müteşekkildi. ('Mülkiyet ilişkileri,' 21, vurgu bize ait.) Yine, burada çok sayıda siyasi topluluğun bir arada var olmasından ve etkileşiminden ("uluslararası olan") kaynaklanan spesifik belirlenimlerin,

Brenner'ın çözümlemesinde, kuramlaştırılmaksızın açıklayıcı bir rol oynadığını görürüz. Brenner feodalizmin gelişmesinin ve yeniden üretiminin önemli bir koşulunu açıklamadan varsaymaktadır.

104 Brenner, 'Social basis', 23-53, 32; krş. Brenner, 'Low Countries', 178-9.

105 Teschke ve Lacher, burada ilk olarak Colin Barker ve Claudia von Braunmühl'ün 1970'lerin devlet-türetme tartışmalarına yaptıkları müdahalelerle gündeme getirilen meselelere dönmekte ama, farklı kuramsal sonuçlara ulaşmaktadırlar. Bkz. Barker, 'A note on the theory of capitalist states', *Capital and Class*, Cilt 2, Sayı 1 (1978), 118-26; Barker, 'State as capital', *International Socialism*, Seri II, Sayı 1 (1978), 16-42; Braunmühl, 'On the analysis of the bourgeois nation state within the world market context: an attempt to develop a methodological and theoretical approach', *State and Capital: A Marxist Debate*, J. Holloway ve S. Picciotto (der.), (Londra: Edward Arnold, 1978), 160-77.

106 Hannes Lacher, 'Making sense of the international system: the promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations', *Historical Materialism and Globalization*, M. Rupert ve H. Smith (der.), (Londra: Routledge, 2002), 147-64, 148; Lacher, *Beyond Globalization*, 60; Teschke, Myth of 1648, 145-6.

107 Bu nedenle, Teschke, "[kapitalizmin] feodal ve mutlakıyetçi çağların savaş tarafından belirlenen uluslararası işleyişini tanımlayan dışsal jeopolitik birikimin gerilemesine yol açmasını beklemeliyiz," diye yazar (*Myth of 1648*, 267).

108 Ellen Meiksins Wood, *Empire of Capital* (Londra: Verso, 2003), 110-11.

109 Brenner, 'Low countries', 190-1.

110 Erica Schoenberger, 'The origins of the market economy: state power, territorial control, and modes of war fighting', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 50, Sayı 3 (2008), 663-91, 663, 686, 689.

111 William H. McNeil, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since ad 1000* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1982), 115-16.

112 Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-58]), 109.

113 Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760, Vol I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 17.

114 Davidson, *How Revolutionary*, 533.

115 Dante'nin *Inferno* Kanto I'in 7. ve 15. dizeleri arasında Tersane'yi, cehennemin kalabalık derinlikleriyle karşılaştırmıştır.

116 Robert C. Davis, *Shipbuilders of the Venetian Arsenal: Workers and Workplace in the Preindustrial City* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1991), 5.

117 George Modelski ve William R. Thompson, *Leading Sectors and World Powers: The Coevolution of Global Politics and Economics* (Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 1996), 237dn4; Nick T. Thomopoulos, *Assembly Line, Planning and Control* (Londra: Springer, 2014), 7-8.

118 Luca Zan, 'Accounting and management discourse in proto-industrial settings: the Venice Arsenal in the turn of the 16th century', *Accounting and Business Research*, Cilt 34, Sayı 2 (2004), 145-75, 146, 149.

119 Pepijn Brandon, 'Masters of war: state, capital, and military enterprise in the Dutch cycle of accumulation (1600-1795)', Doktora Tezi, University of Amsterdam, 2013, 314-15.

120 Marcus Rediker, *Between the Devil and the Deep Blue Sea: Merchant Seamen, Pirates and the Anglo-American Maritime World, 1700-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 114, 78, 114.

121 Ellen Meiksins Wood, 'A reply to my critics', *Historical Materialism*, Cilt 15, Sayı 3 (2007), 143-70, 145. Brenner'a göreyse, aksine, kapitalizmin var oluşunun iki temel koşulu şunlardır: (1) İktisadi failler geçimlik araçlarından ayrılmış olmalıdır (ama üretim araçlarından ayrılmış olmaları zorunlu değildir); ve (2) güç kullanarak doğrudan üreticilerin ürettiği gerekli artığı sistematik olarak temellük ederek kendilerini yeniden üretebilecekleri zor aygıtlarından yoksun olmalıdırlar. (Brenner, 'Property and progress', 60).

122 Ellen Meiksins Wood, 'The separation of the economic and the political in capitalism', *New Left Review*, Seri I, Sayı 127 (1981), 66-95, 81-2.

123 Ben Selwyn, 'Beyond firm centrism: re-integrating labour and capitalism into global commodity chain analysis', *Journal of Economic Geography*, Cilt 12, Sayı 1 (2012), 205-26, 211. Üretim biçimleriyle sömürü biçimlerinin birleştirilmesinin yarattığı sorunlar için bkz. Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany* (Londra: Verso, 1991), 22-3.

124 Marx, *Grundrisse*, 513. Charles Post, özellikle emek gücü satın alan kapitalistlerle emekçi satın alan köle sahipleri arasındaki farkı vurgulayarak, plantasyon köleciliğini kapitalist olarak değerlendiren Marksist görüşleri eleştirmiş ve bu farkın "kölelerin 'istenildiğinde işten çıkarılıp' yerlerine daha karmaşık alet ve makinelerin geçirilememesi"nin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür. ('Capitalism, laws of motion and social relations of production', *Historical Materialism*, Cilt 21, Sayı 4, 2013, 71-91, 84). Fakat Beşinci Bölüm'de ele alındığı gibi plantasyon sahipleri köleleri kovabilir ve emekten tasarruf sağlayan teknolojileri uygulamaya koyabilirlerdi ve bu yola sık sık başvuruyorlardı.

125 Neil Davidson, 'Revolutions between theory and history: a response to Alex Callinicos and Donny Gluckstein', *International Socialism*, Seri II, Cilt 142 (2014).

126 Banaji, *Theory as History*, 145.

127 Her ne kadar Benno Teschke "eşitsiz ve bileşik gelişme" kavramına başvursa da, bileşiklik sadece devletler arası etkileşimler düzeyinde işler.

128 Wood, *Empire of Capital*, 44-72; Teschke, *Myth of 1648*, 197-212.

129 Örneğin bkz. Charles Post, *American Road to Capitalism: Studies in Class-structure, Economic Development and Political Conflict, 1620-1877* (Leiden, Hollanda: Brill, 2011), Üçüncü Bölüm.

130 Ellen Meiksins Wood, 'The uses and abuses of "civil society"', The Retreat of the Intellectuals: Socialist Register 1990, R. Miliband ve L. Pantich (der.), (Londra: Merlin, 1990), 60-84, 74, 76.

131 Banaji, *Theory as History*.

132 Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (New York: Autonomedia, 2004).

133 Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, N.J.: University of Princeton Press, 2. Baskı, 2008).

134 Endnotes Collective, 'The logic of gender', *Endnotes 3: Gender, Race, Class and Other Misfortunes* (2013).

135 Chris Chen, 'The limit point of capitalist equality', *Endnotes 3: Gender, Race, Class and Other Misfortunes* (2013). http://endnotes.org.uk/en/chris-chen-the-limit-point-ofcapitalist-equality (erişim tarihi 21 Şubat 2014).

136 Özellikle bkz. Vivek Chibber, *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* (Londra: Verso, 2013).

137 Benno Teschke, 'International relations, historical materialism and the false promise of international historical sociology', *Spectrum*, Cilt 6, Sayı 1 (2014), 1-66, 35.

138 Ellen Meiksins Wood, *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 55-6.

139 Fakat postkolonyalizmden etkilenmiş şu çalışmalara bkz.: A. G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1998); Hobson, *Eastern Origins*.

140 Chakrabarty, *Provincializing Europe*.

141 Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978).

142 Gurminder K. Bhambra, *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination* (Londra: Palgrave Macmillan, 2009).

143 Amitav Acharya, 'Dialogue and discovery: in search of international relations theories beyond the West', *Millennium*, Cilt 39, Sayı 3 (2011), 619-37.

144 Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Londra: Routledge, 2012).

145 Bkz. Bhambra, Rethinking Modernity, özellikle 34-55.

146 Vasant Kaiwar, *The Postcolonial Orient: The Politics of Difference and the Project of Provincialising Europe* (Leiden, Hollanda: Brill, 2014), 28.

147 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 47-8. Bu, DSK'de de gördüğümüz üzere, kapitalizmin her şeyi kapsayan bir kategori seviyesine yükseltilmesinin Batılı olmayan toplumlara ilişkin bilhassa sorunlu ve Avrupa merkezci bir tarihe yol açtığı örneklerde aşikârdır.

148 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 48.

149 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 7-8.

150 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 7. Dolayısıyla tarihsicilik, tarihsel "geçiş" anlatısının içine ağır bir biçimde sinmiştir. Geçiş anlatısında, tarih "despotik/anayasal, Ortaçağ/modern, feodal/kapitalist gibi benzer karşıtlık kümelerinin iki kutbu arasında asılı kalma eğilimindedir." O halde sömürgecilik tarihlerinde "bu geçiş anlatısı, emperyalistlerin şiddet ve fetih kapasiteleri için yüzsüz bir tebrikti." (ibid., 32).

151 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 8; Ayrıca bkz. Partha Chatterjee, 'A brief history of Subaltern Srudies', *Empire and Nation: Selected Essays* (New York: Columbia University Press, 2010), 296-7. Bunun en belirgin örneği belki de en açık taraftarı, John Stuart Mill olan sömürgecilik ideolojisinde bulunabilir. Fakat postkolonyalistler, bu tutumun izlerini, başta "sınai olarak daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olana, sadece kendi geleceğinin suretini gösterir" şeklindeki argümanı DSK ve Siyasal Marksizmin kuramsal varsayımlarına yedirilmiş olan Karl Marx olmak üzere, daha radikal düşünürlerde de sürer.

152 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 11-12.

153 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 112, 47.

154 Köylü, postkolonyal çalışmalarda, bizatihi failliği ile, tarihin girmesi yasaklanan "güzergâhına" katılması sayesinde tarihsiciliği yıkacak fail olarak yüceltilir - burjuva *öncesi* olmaktan ziyade *gayri* burjuva; modern *öncesi* değil *gayri* moderndir. (Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 10-11).

155 David Washbrook, 'South Asia, the world system, and world capitalism', *Journal of Asian Studies*, Cilt 49, Sayı 3 (1990), 479-82.

156 Chatterjee, 'Subaltern Studies', 292.
157 Partha Chatterjee, 'Peasants, politics and historiography: a response', *Social Scientist*, Cilt 11, Sayı 5 (1983), 64-5.
158 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, xiv.
159 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, xii. İlginç bir şekilde, Chakrabarthy, "eğer bu sav Hindistan için doğruysa, o halde Avrupa da dâhil olmak üzere diğer herhangi bir yer için de doğrudur" derken, bunun bizatihi (modern) tarihin evrensel bir yasası olduğunu ima eder. Ayrıca bkz. Chatterjee, 'Subaltern Studies', 294.
160 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, xii.
161 Partha Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories* (Oxford: Princeton University Press, 1993), 235.
162 Chibber, postkolonyalistlerin "Batı kuramının evrenselleştirici kategorilerinin uygulanabilirliğini" ve "sermayenin başarılı bir şekilde evrenselleştirdiğini reddederek" "Doğu'nun özgüllüğünü savunmaya" çalıştıklarını ileri sürer ve sonunda kendi savunduğu şeyi abartmış olur. Bu suçlamalardan hiçbiri doğru değildir. Bkz. Chibber, *Postcolonial Theory*, 212. Chibber'in haksız eleştirisine verilen önemli yanıtlar için bkz. Partha Chatterjee, 'Subaltern Studies and capital', *Economic and Political Weekly*, Cilt 48, Sayı 37 (2013), 69-75; Sanjay Seth, 'Review of Vivek Chibber's Postcolonial Theory and the Specter of Capital', *American Historical Review*, Cilt 119, No.4 (2014), 1,218- 20; Alexander Anievas ve Kerem Nişancıoğlu, 'Chibber's follies: the potentials and pitfalls of Postcolonial Theory and the Specter of Capital', yayımlanmamış tebliğ, 2015.
163 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 85.
164 Ranajit Guha, *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997), 16.
165 Guha, *Dominance without Hegemony*, 16, vurgu bize ait.
166 Guha, *Dominance without Hegemony*, 5.
167 Chibber'in iddialarının aksine, *Postcolonial Theory*, 39.
168 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 43.
169 Marcus Taylor, 'Histories of world capitalism, methodologies of world labour: rethinking uneven development' ECPR Standing Group on International Relations'a sunulan tebliğ, Stockholm, İsveç, 15 Temmuz 2010.
170 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 45.
171 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 59-68.
172 Marx, *Grundrisse*, 701.
173 Marx, *Grundrisse*, 706.
174 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 63.
175 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 71.
176 Alfred Sohn-Rethel, *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology* (New Jersey: Humanities Press, 1977).
177 Sohn-Rethel, *Intellectual and Manual Labour*, 63; Marx, *Grundrisse*, 105-6.
178 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 64.
179 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 71.
180 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 66.
181 Örneğin bkz. Christine Delphy ve Diana Leonard, *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression* (Londra: Hutchinson, 1984); Silvia Federici, *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (Oakland, Kaliforniya: PM Press, 2012).
182 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 66.
183 "Sermaye ilk başta metayı da para dolaşımını da hazır bulur. Fakat bu durumdayken ne meta kendi ürünüdür ne de para dolaşımı kendi yeniden üretiminin bir öğesidir. ... İkisi de bağımsız biçimler olarak yok edilmeli ve sanayi kapitalizmine tabi kılınmalıdır." (Marx'tan alıntılayan Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 64).
184 Chibber, *Postcolonial Theory*, 227.
185 Chibber, *Postcolonial Theory*, 235, 238.
186 David Blaney ve Naeem Inayatullah'ın deyişiyle, Chakrabarty'nin Marx'ın anlatısını Tarih 1 ve Tarih 2 çerçevesinde okuması, "iki tarihsel hikâyeye izin verir: Bunlardan biri sermayenin (Tarih 1'in) mantıksal/tarihsel ön koşulları olan öğelerden, diğeriyse mantıksal (tarihsel olmayan, ama sermayenin yine de kapsadığı, içselleştirdiği ve dönüştürdüğü öğelerden (Tarih 2) oluşur." (*Savage Economics: Wealth, Poverty, and the Temporal Walls of Capitalism*, New York: Routledge, 2010, 167-8).

187 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 95.

188 Chibber, *Postcolonial Theory*, 238, vurgu özgün metne ait.

189 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 69, vurgu bize ait. Chakrabarty'nin "öncel" terimine başvururken, diyakronik olarak kullanılması ihtimalini reddetmese de, yalnızca diyakronik bir sav ileri sürmediğini belirtmek gerekir.

190 Taylor, 'Histories of world capitalism', 5; benzer şekilde bkz., Robbie Shilliam, 'The Atlantic as a vector of uneven and combined development', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1 (2009), 69-88, 72.

191 Taylor, 'Histories of world capitalism', 5.

192 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 67.

193 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 69.

194 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, xvii.

195 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 65.

196 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 70.

197 www.marxists.org/archive/marx/works/1881/03/zasulich1.htm (erişim tarihi 20 Ocak 2015).

198 Örneğin ne Marx'ın ne de Troçki'nin ücretli olmayan alanın analizini, kapitalizme dair incelemelerine sistematik bir şekilde dâhil etmiş olması dikkat çekicidir. Bu pek çok Marksistin patriyarka ve beyaz üstünlüğü ilişkilerini, kapitalizmin aslında iktisadi olan mantığının salt birer ideolojik işlevi olarak görmelerine yol açmıştır. Bu tür bir indirgemecilik, patriyarkanın ve ırkçılığın, sınıf ilişkileri kümeleri olarak görülmesi gerektiğini vurgulayan, (kelimenin gerçek anlamıyla) eleştirel toplumsal cinsiyet ve ırk kuramları perspektifinden çalışan bir dizi yazarın güçlü itirazlarıyla karşılaşmıştır. Bkz. Delphy ve Leonard, *Close to Home*; Charles W. Mills, *The Racial Contract* (Londra: Cornell University Press, 1997); Linda Alcoff ve Nancy Fraser, *Visible Identities: Race, Gender, and the Self* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Federici, *Caliban and the Witch*; Federici, *Revolution at Point Zero*. "Tarih 2" başlığı altında sınıflandırılabilecek şeyin bu bileşenleri, Beşinci ve Yedinci bölümlerde (muhtemelen hâlâ yeteri kadar olmasa da) daha ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor.

199 www.marxists.org/archive/marx/works/1877/11/russia.htm (erişim tarihi 20 Ocak 2015). Marx'ın daha geç tarihli eserlerinde Avrupa merkezci analiz biçimlerinden koptuğuna ilişkin iyi bir tartışma için bkz. Theodore Shanin, *Late Marx and the Russian Road: Marx and 'The Peripheries of Capitalism'* (New York: Monthly Review Press, 1983); August Nimtz, 'The Eurocentric Marx and Engels and other related myths' ve Pranav Jani, 'Karl Marx, Eurocentrism, and the 1857 revolt in British India', *Marxism, Modernity, and Postcolonial Studies*, C. Bartolovich ve N. Lazarus (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), sırasıyla 65-80 ve 81-97; Gareth Stedman Jones, 'Radicalism and the extra-European world: the case of Marx', *Victorian Visions of Global Order: Empire and International Relations in Nineteenth Century Political Thought*, D. Bell (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 186-214; Kevin Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2010).

200 Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 3.

201 Chatterjee, 'Subaltern Studies', 296-7.

202 Frederick Cooper, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History* (Berkeley, Kaliforniya.: University of California Press, 2005), 20.

203 Dikkat çekici iki istisna için bkz., Bhambra, *Rethinking Modernity and Shilliam*, 'The Atlantic'.

204 Fernando Coronil, 'Beyond Occidentalism: toward nonimperial geohistorical categories', *Cultural Anthropology*, Cilt 11, Sayı 1 (1996), 51-87, 77-8; benzer şekilde bkz., Neil Lazarus, 'The fetish of "the West" in postcolonial theory', *Marxism, Modernity, and Postcolonial Studies*, Bartolovich ve Lazarus,, 43-64.

205 Bkz. Arif Dirlik, *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism* (Oxford: Westview, 1997); Neil Lazarus, *The Postcolonial Unconscious* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

206 Cooper, *Colonialism in Question*, 22.

207 Kamran Matin, 'Redeeming the universal: postcolonialism and the inner life of Eurocentrism', *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 2 (2013), 353-77, 364.

208 Banaji, *Theory as History*, 253.

209 Manu Goswami, *Producing India: From Colonial Economy to National Space* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2004), 40.

210 Bkz. Robert A. Nisbet, *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development* (Oxford: Oxford University Press, 1969).

211 Bertell Ollman, 'Marxism and political science: prolegomenon to a debate on Marx's method', *Social and Sexual Revolution: Essays on Marx and Reich* (Londra: Pluto Press, 1979), 99-156, 105.

2 KAPİTALİZMİN KÖKENLERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

1 Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where is it Going?* (Delhi: Aakar, 1937), 240.

2 Diğerlerinin yanı sıra bkz. Robert A. Nisbet, *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development* (Oxford: Oxford University Press, 1969); R. N. Berki, 'On Marxian thought and the problem of international relations', *World Politics*, Cilt 24, Sayı 1 (1971), 80-105; Theda Skocpol, 'A critical review of Barrington Moore's Social Origins of Dictatorship and Democracy', *Politics and Society*, Cilt 4, Sayı 1 (1973), 1-34; Colin Barker, 'A Note on the Theory of capitalist states', *Capital and Class*, Cilt 2, Sayı 1 (1978), 118-26; W. B. Gallie, *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 66-99; Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York: Russell Sage Foundation, 1984), özellikle 11-12, 20-42; Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: A Contemporary Critique of Historical Materialism, Vol II* (Cambridge: Polity, 1985), özellikle 7-34; Fred Halliday, 'State and society in international relations: a second agenda', *Millennium*, Cilt 16, Sayı 2 (1987), 215-29; Michael Mann, *States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology* (Oxford: Blackwell, 1988); Andrew Linklater, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations* (Londra: Macmillan, 1990); John M. Hobson, 'The historical sociology of the state and the state of historical sociology in international relations', *Review of International Political Economy*, Cilt 5, Sayı 2 (1998), 284-320; Friedrich Tenbruck, 'Internal history of society or universal history', *Theory, Culture, and Society*, Cilt 11 (1994), 75-93; Benno Teschke, 'Bourgeois revolution, state formation and the absence of the international', *Historical Materialism*, Cilt 13, Sayı 2 (2005), 3-26; Justin Rosenberg, 'Why is there no international historical sociology?', *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3 (2006), 307-40; Kees van der Pijl, *Nomads, Empires, States: Modes of Foreign Relations and Political Economy, Vol 1* (Londra: Pluto, 2007); Andrew Davenport, 'Marxism in IR: condemned to a realist fate?', *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 1 (2013), 27-48.

3 Rosenberg, 'International historical sociology?'

4 Tenbruck, 'Internal history', 75.

5 Fakat eşitsiz ve bileşik gelişmeye bir alternatif için bkz. Kees van der Pijl'in toplumlar arası ilişkileri, tarihsel olarak birbirinden ayrı "dış ilişki biçimleri" şeklinde kavramsallaştırması (*Nomads, Empires, States*). Bu iki yaklaşım, iki önemli uyarı dikkate alındığı sürece, karşılıklı olarak birbirini dışlamaz ya da zorunlu olarak birbiriyle çelişmez. İlk olarak "dış ilişki tarzları" kavramı, van der Pijl'in bunları esasen "ideal-tip" soyutlamaları olarak kavramlaştırmasından kurtarılmalıdır. İkinci olarak van der Pijl'in Sovyet etnoloji çalışmalarından ödünç alarak eleştirel olmayan bir biçimde kullandığı "*ethnogenesis*" nosyonu, ya esaslı bir şekilde yeniden inşa edilmeli ya da tümüyle bir kenara bırakılmalıdır, çünkü bir dizi son dere sorunlu özcü varsayımı yeniden üretmektedir. (bkz. Mark Bassin, 'Nurture is nature: Lev Gumilev and the ecology of ethnicity', *Slavic Review*, Cilt 68, Sayı 4 (2009), 872-97).

6 Hobson, 'Historical sociology', 288.

7 Martin Hall, 'Review: international relations and historical sociology: taking stock of convergence', *Review of International Political Economy*, Cilt 6, Sayı 1 (1999), 101-9, 108, vurgu bize ait.

8 Rosenberg, 'International historical sociology?' 308.

9 Bu katkılardan bazılarına ilişkin bir liste için bkz. www.unevenandcombineddevelopment.wordpress.com/writings

10 Michael Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development: The Theory of Permanent Revolution* (Londra: Verso, 1981), 87.

11 Leon Trotsky, *History of the Russian Revolution*, 3 *Vol* (Chicago: Haymarket, 2008 [1930]), 5.

12 Justin Rosenberg, 'The "philosophical premises" of uneven and combined development', *Review of International Studies*, Cilt 39, Sayı 3 (2013), 569-97, 576.

13 Rosenberg, 'International historical sociology?' 324.

14 Trotsky, *History*, 3-4.

15 Bkz. Luke Cooper, 'Uneven and combined development in modern world history: Chinese economic reform in the longue durée of capitalist modernity', International Studies Association Annual Convention'a sunulan tebliğ, San Diego, 1-4 Nisan 2012, 6.

16 Leon Trotsky, *The Permanent Revolution and Results and Prospects* (Londra: Labor, 1962 [1930/1906]), 131.

17 Trotsky, *History*, 335, 474.

18 Trotsky, *History*, 476.

19 Trotsky, *History*, 5-6, 474.

20 Troçki'nin tarihsel gelişmenin çoğul ve değişken sosyo-uzamsal alan ve ölçeklerini kayıt altına alan özgün eşitsizlik kavramı, Rosenberg'in (zaman zaman) daha çok Weber'den etkilenmiş devlet kavrayışıyla uyuşmazlık içindedir. Bu kavrayışta, sınırları teritoryal olarak çizilmiş egemen siyasi uzamlar olarak ele alınan devletlerin, sadece kapitalist çağda eksiksiz olarak ortaya çıkmış olan, tarihsel olarak ayrıksı bir devlet biçiminin ontolojize edilmesi ve geçmişe yansıtılmasıyla çözümlenebileceği düşünülür. Thierry Lapointe ve Frédérick Guillaume Dufour'un da belirttiği üzere, "(kentsel, bölgesel, ulusal, uluslararası, küresel gibi) uzamsal kategoriler, tarihsel bir nitelik taşırlar ve coğrafyayı ciddiye alan Marksist tarihsel sosyolojinin görevi, bunların tarihselliklerini ele almak olmalıdır." ('Assessing the historical turn in IR:an anatomy of second wave historical sociology', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 25, Sayı 1 (2012), 97-121, 117). Rosenberg'in modern devlet biçimini tarihsellikten uzaklaştırmasına yönelik bir eleştiri için bkz. Benno Teschke, 'IR theory, historical materialism and the false promise of international historical sociology', *Spectrum*, Cilt 6, Sayı 1 (2014), 1-66, özellikle 48-54.

21 Sırasıyla bkz., Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760, Vol I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), özellikle 9-13; J. R. McNeil ve William H. McNeil, *The Human Web* (Londra: W.W. Norton, 2003).

22 Bu, Benno Teschke'nin (Rosenberg'in spesifik kavrayışından ziyade) eşitsiz ve bileşik gelişmenin kendisine yönelik, kuşkusuz feodalizm altında bulunan çakışan siyasal egemenlik biçimlerini anlamak açısından kullanılması mümkün olmayan teritoryalleşmiş, modern devlet biçimini *doğası gereği* varsaydığını ileri sürdüğü hatalı eleştirileriyle çelişki içindedir. ('IR theory', 48-54). Dahası, Rosenberg, henüz feodalizm altında eşitsiz ve bileşik gelişmeye ilişkin bir çözümleme sunmamış olsa da, avcı-toplayıcı topluluklara ilişkin daha önceki çalışmaları, sadece eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiklerinin devlet öncesi ve devlet dışı tarihsel bağlamlarda da işlediğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda eşitsizliğin ve bileşikliğin bu tarihsel olarak eşsiz biçimlerinin, bizatihi devletlerin kurucu bir öğesi olduğunu da ortaya koyar. Bkz. Rosenberg, 'Basic problems in the theory of uneven and combined development. Part II: Unevenness and political multiplicity', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı 1 (2010), 165-89.

23 Trotsky, *History*, 4, 477.

24 Trotsky, *History*, 4.

25 Bkz. Kamran Matin, 'Uneven and combined development in world history: the international relations of state-formation in pre-modern Iran', *European Journal of International Relations*, Cilt 13, Sayı 3 (2007), 419-47, 430. Ancak, Üçüncü Bölüm'de incelendiği üzere, bu "dışsal zorunluluk kamçısı" zaman zaman, Avrupa'daki gelişimsel ilerlemeleri, ekseriyetle (Kara Ölüm örneğinin gösterdiği gibi) paradoksal bir şekilde mümkün kılan teknolojilerin, ticaretin, fikirlerin ve hastalığın uzam-aşırı akışları biçimini alan bir tür "dışsal fırsatın hediyesi" olarak da işlemiştir. Bu terimi bize öneren John M. Hobson'a teşekkür ederiz.

26 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology* (Amherst, Mass.: Prometheus, 1998 [1845-6]).

27 Bkz. Robert Moore, 'World history', *Companion to Historiography*, M. Bentley (der.), (Londra: Routledge, 1993), 941-59, 947.

28 Marx ve Engels, *The German Ideology*, 37.

29 Rosenberg, 'Basic problems, II', 180.

30 Trotsky, *Permanent Revolution*, 170, 172-3; Trotsky, *History*, 2-3.

31 Barry Buzan ve Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 118.

32 Rosenberg, 'Basic problems, II', 180.

33 Rosenberg'in siyasal çoğulluğun ortaya çıkışına ilişkin çözümlemesinin, hangi tekil hatalarla malul olursa olsun, eşitsiz ve bileşik gelişmenin, ana akım Uİ'de sık sık görüldüğü gibi açıklanması gerekeni (yani siyasal çoğulluğu) varsaymadan, "uluslararası olan"a ilişkin tutarlı bir tarihsel ve sosyolojik kuram sunabileceğini başarılı bir şekilde gösterdiğine inanıyoruz.

34 Karman Matin, *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change* (Londra: Routledge, 2013), 154.

35 Robert W. Cox, 'Thinking about civilizations', *Review of International Studies*, Cilt 26 (2000), 217-34, 220.

36 Bkz. Leon Trotsky, *The Third International After Lenin* (New York: Pioneer, 1936), 19-20.

37 Trotsky, *History*, 5.

38 Rosenberg, 'International historical sociology?' 319; ayrıca bkz. Eric Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 2010 [1982]), 18-19.

39 Trotsky, *History*, 5.

40 Trotsky, *History*, 4, 5.

41 Leon Trotsky, 'Introduction to The Tragedy of the Chinese Revolution', *The Tragedy of the Chinese Revolution*, Harold Isaacs, (Londra: Secker & Warburg, 2009 [1938]), xv. Bu açıdan, eşitsiz ve bileşik gelişme kavramı "eklemlenmiş üretim biçimleri" gibi benzeri nosyonlara indirgenemez.

42 Trotsky, *History*, 5.

43 Leon Trotsky, 'Notebook on Hegel', *Trotsky's Notebooks, 1933-1935: Writings on Lenin, Dialectics, and Evolutionism*, çev. P. Pomper (New York: Columbia University Press, 1998 [1934-35]), 77.

44 Davidson, *How Revolutionary?*, 300.

45 Karl Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-8]).

46 Alıntılayan, Tony Cliff, 'Trotsky on substitutionism', *International Socialism*, Seri I, Sayı 2 (1960), 14-17, 22-6, www.marxists.org/archive/cliff/works/1960/xx/trotsub.htm (erişim tarihi 10 Ekim 2014). Bkz. Baruch Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky* (Oxford: Oxford University Press, 1978), 192-8.

47 Troçki'nin 1920'deki kendi sorunlu ikamecilik savunusuna yönelik eleştirel bir değerlendirme için bkz. Luke Cooper, 'Beyond Leninism', *Anticapitalist Initiative* (Mayıs 2013) http://anticapitalists.org/2013/05/23/beyond-leninism/ (erişim tarihi 17 Kasım 2014)

48 Trotsky, *History*, 7.

49 Matin, *Recasting Iranian Modernity*, 19.

50 Leon Trotsky, 'For the internationalist perspective', *Leon Trotsky Speaks* (New York: Pathfinder, 1972 [1924]), 199.

51 Ernest Bloch, 'Nonsynchronism and the obligation to its dialectics', *New German Critique*, Sayı 11 (1977 [1932]), 22-38, 31-32.

52 Ben Selwyn, 'Trotsky, Gerschenkron, and the political economy of late capitalist development', *Economy and Society*, Cilt 40, Sayı 3 (2011), 421-50, 434. Bu bölümde şu çalışmadaki argümanlardan yararlanılmıştır: Alexander Anievas, *Capital, the State, and War: Class Conflict and Geopolitics in the Thirty Years' Crisis, 1914-1945* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 2014), 48-9.

53 George Lawson, 'Rosenberg's Ode to Bauer, Kinkel, and Willich', *International Politics*, Cilt 43, Sayı 3 (2005), 381-9; Benno Teschke, 'Marxism', *The Oxford Handbook of International Relations*, D. Snidel ve C. Reus-Smit (der.), (Oxford: Oxford University Press, 2008), 163-87, 180; Teschke, 'Advances and impasses in Fred Halliday's international historical sociology: a critical appraisal', *International Affairs*, Cilt 87, Sayı 5 (2011), 1,087-1,106, 1,102; Teschke, 'IR theory', 35-8.

54 Trotsky, *History*, 54.

55 Michael Burawoy, 'Two methods in search of science: Skocpol versus Trotsky', *Theory and Society*, Cilt 18, Sayı 6 (1989), 758-805, 784.

56 Teschke, 'Marxism', 180.

57 Daniel McCarthy, 'Technological determinism and "the international", or, how I learned to stop worrying and love determinism', *Millennium*, Cilt 41, Sayı 3 (2013), 470-90, 477.

58 Leon Trotsky, 'Uneven and combined development and the role of American imperialism: minutes of a discussion', *Writings of Leon Trotsky (1932-1933)* (New York: Pathfinder Press, 1972 [1933]), 116-20, 117. Troçki burada sadece Birleşik Devletler'deki bu süreklileşmiş bileşiklik biçiminin ideolojik veçhesini ele alsa da, bunun kökenleri aslında Birleşik Devletler'in Kuzey ve Güney yarılarındaki, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek devam eden farklılaşmış gelişim güzergâhlarının alaşımında yatıyordu. Hem bir bütün olarak Birleşik Devletler hem de özellikle Amerika'nın Güneyi bu çerçevede gelişmenin bileşik biçimleri olarak düşünülebilir. (bkz. Brian Kelly, 'Materialism and the persistence of race in the Jim Crow South', *Historical Materialism*, Cilt 12, Sayı 2 (2004), 3-19, 11). Troçki'nin Nazi Almanyası'nın "süreklileşmiş bileşikliğe" bir başka örnek teşkil ettiğine ilişkin düşüncelerinin yeniden ele alınması için bkz. Anievas, *Capital, the State, and War*, 139-84.

59 Leon Trotsky, 'The Negro question in America', *Leon Trotsky on Black Nationalism and Self-Determination*, G. Breitman (der.), (New York: Pathfinder, 1978 [1933]), 20-31, 25-6.

60 Bkz. Sam Ashman, 'Capitalism, uneven and combined development and the transhistoric', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1 (2009), 29-46; Selwyn, 'Trotsky'.

61 Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2nd edn, 2008), 23, şu çalışmadan aktarmaktadır: Walter Benjamin, 'Theses on the philosophy of history', *Illuminations*, giriş H. Arendt (Londra: Pimlico, 1999), 245-56, 255.

62 Gurminder K. Bhambra, 'Talking among themselves? Weberian and Marxist historical sociologies as dialogues without others', *Millennium*, Cilt 39, Sayı 3 (2011), 667-81, 673. Beşinci Bölüm'de "aşamacı" Aydınlanma düşüncesinin yükselişinin, organik olarak Avrupalılarla Amerika yerlileri arasındaki sömürgeci karşılaşmadan kaynaklanmasına ilişkin tarihsel sosyolojik bir analiz sunuyoruz.

63 Troçki, "Rusya'nın modern tarihi, zanaat, manifaktür ve fabrikadan oluşan üç aşamalı Marksist şema bilinmeden anlaşılamaz" diye yazmıştı. "Fakat eğer bilinen sadece bu olursa, yine hiçbir şey anlaşılamaz. Çünkü Rusya'nın tarihi ... birkaç aşamayı atlamıştır. Bununla birlikte, kuramsal olarak [tarihin] aşamalara ayrılması Rusya için de gereklidir, aksi takdirde ne bu sıçramanın ne anlama geldiği ne de sonuçlarının ne olduğu anlaşılabilir. ... İki aşamanın nicel sıkışması o denli büyüktü ki, *ulusun bütün toplumsal yapısında tümüyle yeni bir nitelik* doğurdu." (*Permanent Revolution*, 240, vurgu bize ait).

64 Peter Thomas, 'Uneven developments, combined: the First World War and Marxist theories of revolution', *Cataclysm 1914: The First World and the Making of Modern World Politics*, A. Anievas (der.), (Leiden, Hollanda: Brill, 2015), 280-301, 287. Burada, eşitsiz ve bileşik gelişmenin "uluslararası olan"a ilişkin bir kuram olarak yeniden düşünülmesini öneren yakın tarihli literatürün büyük bir bölümünde, kuramın Troçki'nin sürekli devrim stratejisiyle ilişkisine herhangi bir önem atfedilmemiş olsa da, bu ikisinin kanımızca bağlantılı olduğunu belirtmek önemlidir. Bu nedenle, hem Davidson'ın hem de Rosenberg'in strateji ile kuramı açık bir biçimde birbirinden ayırmalarının aksine, bu kitabın sonuç bölümünde, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının, devrimci siyaset açısından haiz olduğu (jeo)politik çıkarımlardan bazılarını açıklığa kavuşturuyoruz. Sonuçta, eşitsiz ve bileşik gelişmenin stratejik öneminin ortaya konulabilmesi için, "geç" kapitalizmin farklı sosyo-tarihsel koşullarını yansıtacak (Troçki'nin kendi siyasetinden kayda değer ölçüde ayrılacak) şekillerde yeniden tarihselleştirilmesi gerekir. Eşitsiz ve bileşik gelişme ile sürekli devrimin birbirinden ayrılması için bkz. Justin Rosenberg, 'Anarchy in the mirror of 'uneven and combined development: an open letter to Kenneth Waltz', British-German IR Conference BISA/DVPW, Arnoldshain, Almanya, 2008, 12dn14; Neil Davidson, 'From deflected revolution to the law of uneven and combined development', *International Socialism*, Seri II, Cilt 128 (2010); Davidson, *How Revolutionary*, 621-9.

65 Eşitsiz ve bileşik gelişmede "gelişmenin" sahip olduğu yere ilişkin aşağıdaki tartışma, Rosenberg'in kavramı kullanış biçimini savunmayı amaçlamıyor. Troçki'nin düşüncesini yeniden inşa etme çabamız, kuşkusuz Rosenberg'den etkilenmiş olsa da, hiçbir şekilde onun yaklaşımıyla aynı değil.

66 Meera Sabaratnam, 'The manacles of (uneven and combined) development: can we be released?' *British International Studies Association Annual Conference*, Manchester, Birleşik Krallık, 27-29 Nisan 2011.

67 Sabaratnam, 'Manacles', 2.

68 Sabaratnam, 'Manacles', 13.

69 Sabaratnam, 'Manacles', 2.

70 Althusser'in Freudcu "üst belirleme" kavramını yeniden kullanması, "çelişkili bir toplumsal bütünlük içinde işleyen karmaşık bir nedensellik sürecinin, -karmaşık toplumsal formasyonlar içindeki uzam-zamansal ayrılmaları nedeniyle- birbirinden uzaklaşma eğilimine sahip, birbirinden ayrı ama içsel olarak ilişkili ve karşılıklı olarak birbirini kuran çok sayıda pratikten oluştuğu" süreçleri kavramak amacını taşıyordu. (Mark Laffey ve Kathryn Dean, 'A flexible Marxism for flexible times: historical materialism and globalization', *Historical Materialism and Globalization: Essays on Continuity and Change*, M. Rupert ve H. Smith (der.), Londra: Routledge, 2002, 90-109, 100). Althusser sorunu tespit etse de, hiçbir zaman kuramsal bir çözüm sunmamış, kavram çalışmalarında konjonktürel bir düzeyde kullanılmış ve kuramla özünde dışsal bir ilişkiye sahip olmayı sürdürmüştür. Louis Althusser, *For Marx*, (Londra: Verso, 1985).

71 Perry Anderson, 'The notion of bourgeois revolution', *English Questions* (Londra: Verso, 1992), 106-18, 116.

72 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (Londra: Lawrence & Wishart, 1971), 465.

73 Bkz. David Blackbourn ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford: Oxford University Press, 1984).

74 Ayrıca bkz. Laura Doyle ve Sanjay Subrahmanyam. 'Inter-imperiality: dialectics in a postcolonial world history', *Interventions*, Cilt 16, Sayı 2 (2014), 159-96; Laura Doyle, 'Dialectics in the longer durée: the IIPEC model of inter-imperial economy and culture', *Globalizations*, Cilt 11, Sayı 5 (2014), 689-709.

75 Philip McMichael, 'Incorporating comparison within a world-historical perspective: an alternative comparative method', *American Sociological Review*, Cilt 55, Sayı 3 (1990), 385-97, 386. Ayrıca bkz. Jamie C. Allinson ve Alexander Anievas, 'The uneven and combined development of the Meiji Restoration: a passive revolutionary road to capitalist modernity', *Capital and Class*, Cilt 34, Sayı 3 (2010), 469-90, 480.

76 Gramsci, *Selections*, 84 (Q 19, § 24).

77 Knei-Paz, *Social and Political Thought*, 63.

78 Bunu söylemekle birlikte, "gelişmiş" ve "geri kalmış" terimlerinin çeşitli normatif çıkarımlarıyla zamansal/gelişimsel bir tahayyülü akla getirdiğini kabul ediyoruz ve bu terimleri bütünüyle bir kenara bırakmaya hazırız. Ancak, daha uygun alternatifleri henüz bulabilmiş değiliz, ki bunun daha iyi açıklanması ve kavramsallaştırılması, bizi ve gelecek araştırmacıları bekleyen bir görev.

79 Sabaratnam, 'Manacles', 18.

80 John M. Hobson, 'What's at stake in the neo-Trotskyist debate? Towards a non- Eurocentric historical sociology of uneven and combined development', *Millennium*, Cilt 40, Sayı 1 (2011), 147-66, 153.

81 Bhambra, 'Talking among themselves?' 676.

82 Cemal Burak Tansel, 'Deafening silence? Marxism, international historical sociology and the spectre of Eurocentrism', *European Journal of International Relations*, Cilt 21, Sayı 1 (2014), 76-100.

83 Bhambra, 'Talking among themselves?' 668, 673.

84 John M. Hobson, 'What's at stake in bringing historical sociology back into international relations? Transcending "chronofetishism" and "tempocentrism" in international relations', *Historical Sociology of International Relations*, S. Hobden ve J. M. Hobson (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 3-41.

85 Rosenberg, 'International historical sociology?'; Matin, *Recasting Iranian Modernity*.

86 Neil Davidson, 'Putting the nation back into "the International"', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1 (2009), 9-28, 17.

87 Diğerlerinin yanı sıra bkz., Neil Smith, 'The geography of uneven development', *100 Years of Permanent Revolution: Results and Prospects*, B. Dunn ve H. Radice (der.), (Londra: Pluto, 2006), 180-95; Ashman, 'Capitalism'; Davidson, 'Putting the nation'; Teschke, 'Advances and impasses'; Selwyn, 'Trotsky'. 88 Ashman, 'Capitalism', 30-1.

89 Fredric Jameson, *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1981),9.

90 Özellikle bkz. Derek Sayer, *Marx's Method: Ideology, Science, and Critique in 'Capital'* (Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, 1979), özellikle 78-9, 87-8, 91-103, 109-13, 144, 146-7; Derek Sayer, *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism* (Londra: Basil Blackwell, 1987), 21; Allen Oakley, *Marx's Critique of Political Economy, Vol I: Intellectual Sources and Evolution* (Londra: Routledge, 2003 [1984]), 139, 152; Joseph Fracchia, 'On transhistorical abstractions and the intersection of historical theory and social critique', *Historical Materialism*, Cilt 12 (2004), 125-46; Alex Callinicos, *Deciphering Capital: Marx's 'Capital' and Its Destiny* (Londra: Bookmarks, 2014), özellikle 152-5.

91 Robert Wess, *Kenneth Burke: Rhetoric, Subjectivity, Postmodernism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 16.

92 Marx, Grundrisse, 108; ve bkz. Marx, 'Economic manuscript of 1861-63 (conclusion)', *Marx-Engels Collected Works, 1861-63, Vol 34* (Londra: Lawrence & Wishart, 1994 [1861-63]), 236.

93 Sayer, *Violence of Abstraction*, 13.

94 Henry Bernstein ve Jacques Depelchin, 'The object of African history: a materialist perspective: II', *History in Africa*, Cilt 6, Sayı 1 (1979), 17-436, 31.

95 Marx, *Grundrisse*, 103, 105.

96 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Letters* (Foreign Languages Press, 1977), 13-14'ten alıntılayan Sayer, *Violence of Abstraction*, 21.

97 David Harvey, *The Limits to Capital* (Londra: Verso, 2007), 2.

98 Marx, *Capital, Vol I.*

99 Marx, *Capital, Vol II* (Harmondsworth: Penguin, 1978 [1885]).

100 Marx, *Capital, Vol III* (Harmondsworth: Penguin, 1981 [1894]); ayrıca bkz. Roman Rosdolsky, *The Making of Marx's 'Capital'* (Londra: Pluto, 1977 [1968]).

101 Daniel Bensaïd, *Marx for Our Times: Adventures and Misadventures of a Critique* (Londra: Verso, 2009), 106.

102 Imre Lakatos, *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 133-4. Ayrıca bkz. Anievas, *Capital, the State, and War*, 52-6.

103 Alexander Anievas, '1914 in world-historical perspective: the "uneven" and "combined" origins of the First World War', *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 4 (2013), 721-46.

104 Bertell Ollman, *Dance of the Dialectic: Steps in Marx's Method* (Chicago, Ill.: University of Illinois Press, 2003), 110.

105 Jairus Banaji, *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2010), 253.

106 Alexander Anievas ve Kerem Nişancıoğlu tarafından şu çalışmada savunulmuştur: 'What's at stake in the transition debate? Rethinking the origins of capitalism and the "rise of the West"', *Millennium*, Cilt 42, Sayı 1 (2013), 78-102.

107 Alex Callinicos ve Justin Rosenberg, 'Uneven and combined development: the social-relational substratum of "the international"? An exchange of letters', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 21, Sayı 1 (2008), 77-112, 88.

108 Bu noktalar, Benno Teschke'nin Rosenberg'in eşitsiz ve bileşik gelişmeyi, sorunlu bir biçimde hem bir "yasa" -yani Marksist açıdan, genel bir sosyo-tarihsel eğilim- hem de bir "kuram" olarak görmesine ve böylece Rosenberg'in kalkıştığı teori inşası için Kenneth Waltz'ın ortaya koyduğu katı ölçütü ihlal etmesine yönelttiği eleştirinin ele alınmasına yardımcı olur (bkz. Teschke, 'IR theory', 28-9).

109 Gerçekten de eşitsiz ve bileşik gelişmenin kuramsal potansiyelinin ancak üretim biçimi merkezli bir çözümlemeyle tam olarak ortaya çıkarılabileceğine ve hem "ideal-tip" analitik inşaların kullanılabilirliğini gözardı ettiği, hem de her türlü çok nedenli açıklamayı kökten reddettiği için bunun (yeni-)Weberci kuramlarla bağdaşmasının mümkün olmadığına ilişkin daha güçlü bir sav ileri sürülebilir.

110 Eşitsiz ve bileşik gelişmenin, kapitalist modernitenin zamansal sınırlarının ötesine uzanmasına yönelik girişimlerin, doğası gereği, esaslı açıklamalar yerine sadece "önemsiz" betimleyici iddialar ortaya koyan, fazla soyut, tarih dışı bir kuramlaştırma ile çelişeceğine yönelik süregiden savlara karşı bir koruma sağlayacağını umduğumuz için bu noktayı vurguluyoruz. Örneğin bkz. John Elster, 'The theory of combined and uneven development: a critique', *Analytical Marxism*, J. Roemer (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 54-63, 55-6; Smith, 'Geography of uneven development', 180-3; Ashman, 'Capitalism'; Teschke, 'IR theory', 24-48.

111 Matin, 'Redeeming the universal', 2.

3 UZUN 13. YÜZYIL

1 Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (Londra: Continuum, 2004 [1980]), 25.

2 Iver B. Neumann ve Einar Wigen, 'The importance of the Eurasian steppe to the study of international relations', *Journal of International Relations and Development*, Cilt 16, Sayı 3 (2013), 311-30, 312-13; David Sneath, *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia* (New York: Columbia University Press, 2007), 3-6, 42-3.

3 Sneath, *Headless State*, 53-6.

4 Sneath, *Headless State*, 68-9.

5 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: Verso, 1974), 217.

6 Arnold J. Toynbee, *A Study of History: The Geneses of Civilizations, Part 1, Vol I* (Oxford: Oxford University Press, 1987 [1934]), 164.

7 Toynbee, *A Study of History, I*, 215.

8 Toynbee, *A Study of History, I*, 173.

9 Örneğin bkz. Naoki Matsuura, 'Visiting patterns of two sedentarized Central African huntergatherers: comparison of the Babongo in Gabon and the Baka in Cameroon', *African Study Monographs*, Cilt 30, Sayı 3 (2009), 137-59.

10 David J. Silverman, "We chuse to be bounded": Native American animal husbandry in colonial New England', *William and Mary Quarterly*, Cilt 60, Sayı 3 (2003), 511-48.

11 Thomas D. Hall, 'Civilizational change: the role of nomads', *Comparative Civilizations Review*, Cilt 24 (1991), 34-57, 46-7.

12 Selim Deringil, "They live in a state of nomadism and savagery": the Late Ottoman Empire and the post-colonial debate', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 45, Sayı 2 (2003), 311-42; Ussama Makdisi, 'Ottoman Orientalism', *American Historical Review*, Cilt 107, Sayı 3 (2002), 768-96; Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle, Wa.: University of Washington Press, 2009).

13 Sneath, *Headless State*, 71-84; Jeff Sahadeo, 'Conquest, colonialism, and nomadism on the Eurasian Steppe', *Kritika*, Cilt 4, Sayı 4 (2003), 942-54; Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience* (Cambridge: Polity Press, 2013).

14 Hall, 'Civilizational change', 34.

15 Neumann ve Wigen, 'Eurasian steppe', 312-13.

16 Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989); David Christian, 'Inner Eurasia as a unit of world history', *Journal of World History*, Cilt 5, Sayı 2 (1994), 172-211; Hall, 'Civilizational change'; Neumann ve Wigen, 'Eurasian Steppe'.

17 Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Bloomington, Ind.: Indiana University, 1983); Kasaba, *A Moveable Empire*; Hall, 'Civilizational change'; Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis As State Formation in the Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, (Weisbaden, Almanya: O. Harrassowitz, 1992); Nicola di Cosmo, 'State formation and periodization in Inner Asian history', *Journal of World History*, Cilt 10, Sayı 1 (1999), 1-40; Thomas

Jefferson Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (Londra: B. Blackwell, 1989); Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (New York: Capitol, 1951).

18 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*; Eric Mielants, *The Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2008); John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 44; Ronald Findlay ve Kevin H. O'Rourke, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* (Oxford: Princeton University Press, 2007).

19 Peter Jackson'ın Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa (daha doğrusu Hıristiyanlık) tarihine dâhil edilmesine yönelik en sistematik girişimi sunduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte onun çalışması sadece Ortaçağ tarihini konu alır ve Moğol İmparatorluğu'nun kapitalist modernitenin oluşumu açısından taşıdığı önemi değerlendirmeye pek kalkışmaz. Bkz. Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410* (Harlow: Pearson Education, 2005).

20 Jackson, *The Mongols and the West*, 5.

21 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*.

22 Bu genel "Doğu'dan Batı'ya" doğru yayılma süreci için Jack Goody ve John M. Hobson'ın vazgeçilmez çalışmalarına, özellikle de Jack Goody, *The Theft of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) ile Hobson, *Eastern Origins*'e bakınız.

23 J. R. McNeil ve William H. McNeil, *The Human Web: A Bird-Eye's View of World History* (Londra: W.W. Norton, 2003), 117-18; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 112.

24 Chris Harman, *A People's History of the World* (Londra: Bookmarks, 1999), 141; Hobson, *Eastern Origins*, 192.

25 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 170.

26 Anderson, *Passages from Antiquity*, 222.

27 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 183.

28 Eric R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 2010 [1982]), 26.

29 Kamran Matin, 'Uneven and combined development in world history: the international relations of state-formation in pre-modern Iran', *European Journal of International Relations*, Cilt 13, Sayı 3 (2007), 419-47, 431.

30 Thomas J. Barfield, 'Conclusion', *Nomadic Pathways in Social Evolution*, N. N. Kradin et al. (der.), (Moskova: Russian Academy, 2003), 174; Anatoly Khazanov, 'Nomads of the Eurasian steppes in historical retrospective', *Nomadic Pathways*, 25-49, 28.

31 Jackson, *The Mongols*, 32. Gem ve üzengi gibi göçebe icatları neredeyse evrensel bir şekilde benimsendi. Onluk dizilim bütün göçebelere ve Osmanlılar da dâhil olmak üzere pek çok yerleşik toplumun ordularına yayıldı. Bkz. Gérard Chaliand, *Nomadic Empires: From Mongolia to the Danube* (Londra: Transaction, 2006), 11; Reuven Amitai, 'Armies and their economic basis in Iran and the surrounding lands, c. 1000-1500', *The New Cambridge History of Islam*, D. O. Morgan ve A. Reid (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 539-60, 550.

32 Abu-Lughud, *Before European Hegemony*, 154; Hall, 'Civilizational change', 48; di Cosmo, 'State formation', 4.

33 Di Cosmo, 'State formation', 24-5; Isenbike Togan, 'Ottoman history by Inner Asian norms', *Journal of Peasant Studies*, Cilt 18, Sayı 3-4 (1991), 185-210, 190-2.

34 Nicola di Cosmo, 'Mongols and merchants on the Black Sea frontier in the thirteenth and fourteenth centuries: convergences and conflicts', *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and The Sedentary World*, R. Amitai ve M. Biran (der.), (Leiden, Hollanda: Brill, 2005), 391-424, 391.

35 Sneath, *Headless State*.

36 Di Cosmo, 'State formation', 14-15.

37 Matin, 'Uneven and combined development', 431; Ayrıca bkz. Togan, 'Ottoman history', 187; Di Cosmo, 'State formation', 15.

38 Togan, 'Ottoman history', 192, 196. Göçebe toplumların hiyerarşilerden azade olduklarını ileri sürmek, elbette bir mübalağa olacaktır.

39 Joseph Fletcher, 'Turco-Mongolian monarchic tradition in the Ottoman Empire', *Harvard Ukranian Studies*, Cilt 4, Sayı 3 (1979-80), 236-51, 237.

40 Matin, 'Uneven and combined development', 431.

41 Hall, 'Civilizational change', 42.

42 Khazanov, 'Nomads of the Eurasian Steppes', 29.

43 Khazanov, 'Nomads of the Eurasian Steppes', 31.

44 Lattimore, *Inner Asian Frontiers*, 519-23; Matin, 'Uneven and combined development', 432.
45 Matin, 'Uneven and combined development', 433.
46 Di Cosmo Cengiz İmparatorluğu'nun zirvesindeyken 100.000 kişilik bir orduya sahip olduğunu tahmin eder ki bu, neredeyse savaşabilecek yaştaki bütün erkekleri kapsamaktadır. İmparatorun kişisel muhafız birliği 10.000 civarındaydı. Di Cosmo, 'State formation', 17-18.
47 Di Cosmo, 'State formation', 25; Hall, 'Civilizational change', 43.
48 Di Cosmo, 'State formation'.
49 Di Cosmo, 'State formation', 21.
50 Matin, 'Uneven and combined development'.
51 Andrew Linklater, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations* (Londra: Macmillan, 1990), 37.
52 Kees van der Pijl, *Nomads, Empires, States: Modes of Foreign Relations and Political Economy, Vol I* (Londra: Pluto, 2007), 63-4.
53 Bkz. Dmitri M. Bondarenko et al., 'Introduction: social evolution, alternative, and nomadism', *Nomadic Pathways*, Kradin et al., 11.
54 Anderson, *Passages from Antiquity*, 222-3.
55 Chaliand, *Nomadic Empires*, 3.
56 Michal Biran, 'The Mongol Empire in world history: the state of the field', *History Compass*, Cilt 11, Sayı 11 (2013), 1021-33.
57 Findlay ve O'Rourke, *Power and Plenty*, 108.
58 Rosenberg, 'Why is there no international historical sociology?', *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3 (2006), 307-40, 324.
59 Anderson, *Passages from Antiquity*, 218.
60 Anderson, *Passages from Antiquity*, 218, 227.
61 E. J. Jones, *Growth Reoccurring: Economic Change in World History* (Oxford: Oxford University Press, 1988), 110.
62 Allan K. Smith, *Creating a World Economy: Merchant Capital, Colonialism, and World Trade, 1400-1825* (Oxford: Westview Press, 1991), 27.
63 Mielants, *Origins of Capitalism*, 56.
64 Étienne de la Vaissière, 'Trans-Asian trade, or the Silk Road deconstructed (antiquity, Middle Ages)', *The Cambridge History of Capitalism, Cilt 1: The Rise of Capitalism: From Ancient Origins to 1848* L. Neal ve J. G. Williamson (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 101-24, 120.
65 Ronald Findlay, 'Globalization and the European economy: Medieval origins to the Industrial Revolution', *Europe and Globalization*, H. Kierzkowski (der.), (Londra: Palgrave, 2002), 32-64, 45-6.
66 Findlay, 'Globalization', 45-6.
67 Van der Pijl, *Nomads, Empires, States*, 104-9; John Darwin, *After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires, 1400-1900* (Londra: Penguin, 2007), 44-5. Göçebe tehdidinin teşkil ettiği çeşitli stratejik ikilemler için bkz. Arthur Waldron, 'Chinese strategy from the fourteenth to the seventeenth centuries' *The Makers of Strategy: Rulers, States, and War*, W. Murray et al. (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 85-114.
68 Mielants, *Origins of Capitalism*, 61 kısmen şuradan alıntı yapar: William H. McNeil, *The Global Condition* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992), 113. Di Cosmo'nun Moğol İmparatorluğu'na ilişkin çağdaş tarih yazımı literatürü için şunu yazar: "Moğolların 13. yüzyılın sonlarında ve 14. yüzyılda Avrupa ve Asya'nın birbirine yaklaşmasını ve birbirlerini hiç olmadığı kadar iyi tanımalarını mümkün kılan ticari canlanma açısından merkezî bir rol oynadığı konusunda, en azından ilkesel olarak bir uzlaşma bulunmaktadır" ('Mongols and merchants', 392).
69 Spekülasyonlar bir kenara bırakılacak olursa, Çinliler kuşkusuz Yeni Dünya'ya seyahat edebilecek *becerilere* sahip olsalar da, Çin İmparatorluğu'nun büyük oranda kendine yeterli ve dış ticarete çok daha az bağımlı olması nedeniyle, bunu yapmak için bir nedeni olup olmadığı belli değildir. Dolayısıyla Avrupa'daki feodal devletlerin ve Doğu'nun haraççı imparatorluklarının kolektif yeniden üretim yöntemleri, birbirinden dikkat çekici şekilde farklıydı. Bkz. Ronald Findlay, 'The roots of divergence: western economic history in comparative perspective', *American Economic Review*, Cilt 82, Sayı 2 (1992), 158-61, 159.
70 Mielants, *Origins of Capitalism*, 56 şuradan alıntı yapmaktadır: Marie Nystazopoulou, 'Venise et la Mer Noire du XIe au XVe si.cle', *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, P. Agostino (der.), (Floransa, İtalya: Parte Seconda, 1973), 541-82, 570.
71 Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 409, 411.
72 Mielants, *Origins of Capitalism*, 57.

73 Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 195.

74 Felipe Fernandez-Armesto, *Civilizations: Culture, Ambition, and the Transformation of Nature* (New York: Free Press, 2001), 113.

75 Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 392. Moğol failliğinin rolüne ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Allsen, *Culture and Conquest*, 193-202.

76 Findlay, 'Globalization', 44.

77 Virgil Ciocîltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (Leiden, Hollanda: Brill, 2011), 11.

78 Ciocîltan, *Mongols and the Black Sea Trade*, 11-12. Altın Orda'nın İtalyan tüccarlarından topladıkları ticaret harçları, malın değerinin yüzde 3'ü gibi düşük bir oranda sabitlenmiş ve sonra Venedik için yüzde 5'e çıkarılmıştı. Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 396.

79 Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 418.

80 Bira Shagdar, 'The Mongol Empire in the thirteenth and fourteenth centuries: East- West relations', *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce*, V. Elisseeff (der.), (Paris: UNESCO, 1998), 127-44, 136. İpek Yolu'nun dünya tarihindeki uygarlık aşırı ve ekolojik mübadelenin bir vektörü olarak haiz olduğu daha büyük önem için bkz. David Christian, 'Silk roads or steppe roads? The Silk Roads in world history', *Journal of World History*, Cilt 11, Sayı 1 (2000), 1-26.

81 Özellikle, Findlay, 'Globalization', 45.

82 Findlay, 'Globalization', 44.

83 Abu-Lughud, *Before European Hegemony*, 154; Ayrıca bkz. Finlay ve O'Rourke, *Power and Plenty*, 106-8.

84 Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994), 114; Ayrıca bkz. Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 128-9, 167-70. Di Cosmo şöyle yazar, "Akdeniz ve Çin arasındaki uzun mesafeli ticaret, sadece Moğol devletleri tarafından etkin bir şekilde desteklendiği için işliyordu ve bu koşul İtalyan tüccarların Uzakdoğu'daki varlığını mümkün kılan en önemli etkendi." ('Mongols and merchants', 404).

85 Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 406.

86 Di Cosmo, 'Mongols and merchants', 393.

87 Mielants, *Origins of Capitalism*, 81. Mielants'ın başka bir yerde belirttiği gibi: "Avrasya Kıtası'ndaki *Pax Mongolica* nedeniyle, Batı Avrupa'nın şehir devletleri için pazarın genişlemesi ve sonrasında, 1250-1350 arasında birçok sanayi kolunda iş bölümünün artması bir tesadüf değildi." ('Perspectives on the origins of Merchant capitalism in Europe', *Review*, Cilt 23, Sayı 2 (2000), 229-92, 271-2dn93).

88 Mielants, *Origins of Capitalism*, 81

89 Pepijn Brandon, 'Marxism and the "'Dutch Miracle'": the Dutch Republic and the transition-debate', *Historical Materialism*, 19, Sayı 3 (2011), 106-46, 120-5; ayrıca bkz. Bas van Bavel, 'The Medieval origins of capitalism in the Netherlands', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, Cilt 125, Sayı 2-3 (2010), 45-80.

90 Perry Anderson, *Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas* (Londra: Verso, 2005), 251.

91 Mielants, *Origins of Capitalism*, 81.

92 Bu, Ellen Meiksins Wood'un Robert Brenner'ın geçiş tartışmasına yaptığı katkıları tarif ederken yazdığı gibi, "bütün Avrupa'da gelişen şehirlerin, ticaretin ve pazarların, İngiliz kapitalizminin gelişimi için bir ön koşul olduğunu" teslim eden "ticarileşme modelinin" en güçlü eleştirmenlerinin kabul ettiği bir noktadır. Bununla birlikte, Wood'un ve başkalarının doğru bir şekilde belirttiği gibi, bu gelişmeler kendi başlarına kapitalizmin doğuşuna yol açamazdı. Wood, 'Capitalism, merchants and bourgeois revolution: reflections on the Brenner debate and its sequel', *International Review of Social History*, Cilt 41, Sayı 2 (1996), 209-32, 220. Benzer şekilde, Avrupa'da (özellikle de Alçak Ülkeler'de) 14. ve 16. yüzyıllarda ticaretin ve toplumsal ilişkilerin pre-kapitalist doğasını vurgulayan zengin bir tarihsel çalışmada da, Martha Howell, "bu üç yüz yıl içinde gerçekleşen türde değişimler olmasaydı, 17. ve 18. yüzyıllar kapitalizmin tarihinde bir dönüm noktası olarak ortaya çıkamazdı" diye yazar. (*Commerce before Capitalism in Europe, 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 5).

93 Terence J. Byres, 'Differentiation of the peasantry under feudalism and the transition to capitalism: in defence of Rodney Hilton', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 6, Sayı 1 (2006), 17-68, 42.

94 John Masson Smith Jr, 'The Mongols and the Silk Road', *The Silkroad Foundation Newsletter*, www.silkroadfoundation.org/newsletter/volumeonenumberone/mongols.html (erişim tarihi 7 Şubat 2013).

95 S. A. M. Adshead, *Central Asia in World History* (Londra: Macmillan, 1993), 77'den alıntılayan Findlay, 'Globalization', 45.

96 Eric Mielants, 'The rise of European hegemony: the political economy of South Asia and Europe compared, A.D. 1200-A.D. 1500', *The Historical Evolution of World Systems*, C. Chase-Dunn ve E. N. Anderson (der.), (Londra: Routledge, 2005), 122-54, 146dn14.

97 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 361.

98 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 361.

99 Diğerlerinin yanı sıra bkz., Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1946), 50-2; Anderson, *Passages from Antiquity*, 201-3; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, Vol I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (Londra: Academic Press, 1974), 35-6; Robert Brenner, 'Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe', *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 10-63, 27, 35-56; Richard Lachmann, *Capitalists in Spite of Themselves: Elite Conflict and Economic Transitions in Early Modern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2000), bölüm 2; S. R. Epstein, *Freedom and Growth: The Rise of States and Markets in Europe, 1300-1750* (Londra: Routledge, 2000), bölüm 3.

100 Örneğin bkz. B. F. Harvey, 'Introduction: the 'crisis' of the early fourteenth century', *Before the Black Death: Studies in the 'Crisis' of the Early Fourteenth Century*, B. M. S. Campbell (der.), (Manchester, 1991), 1-24; David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997).

101 Epstein, *Freedom and Growth*, 54.

102 Epstein, *Freedom and Growth*, 69.

103 Neil Davidson, *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2012), 409.

104 Sevket Pamuk, 'The Black Death and the origins of the "Great Divergence" across Europe, 1300-1600', *European Review of Economic History*, Cilt 11, Sayı 3 (2007), 289-317, 293. Sadece Avrupa'daki kitlesel insan kaybı salgının başlamasından sonraki iki yıl içinde Avrupa'nın bütün nüfusunun yaklaşık üçte birine ulaşmıştı. Epstein, *Freedom and Growth*, 39.

105 McNeil ve McNeil, *The Human Web*, 120.

106 Emmanuel Le Roy Ladurie, 'A Concept: the unification of the globe by disease (fourteenth to seventeenth centuries)', *The Mind and Method of the Historian* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1981), 28-83.

107 Michael T. Taussig, *The Devil and Commodity Fetishism* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1980), 17.

108 Mark Greengrass, *Christendom Destroyed: Europe 1517-1648* (Londra: Allen Lane, 2014), 58.

109 Ole Jørgen Benedictow, *The Black Death, 1346-1353: The Complete History* (Woodbridge: Boydell Press, 2004), 393.

110 Brenner, 'Agrarian class structure', 35.

111 Christopher Dyer, 'A redistribution of incomes in fifteenth-century England?' *Past and Present*, Sayı 39 (1968), 11-33, 26.

112 Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (New York: Autonomedia, 2004), 44-5.

113 John Hatcher, 'England in the aftermath of the Black Death', *Past and Present*, Sayı 144 (1994), 3-36, 10.

114 Anderson, *Passages from Antiquity*, 204.

115 Hatcher, 'England in the aftermath', 25.

116 Prosper Boissonade, *Life and Work in Medieval Europe* (New York: Alfred A. Knopf, 1927), 316-20.

117 Federici, *Caliban and the Witch*, 46.

118 Guy Bois, 'Against the neo-Malthusian orthodoxy', *The Brenner Debate*, Aston ve Philpin, 107-18.

119 Jason W. Moore, "The modern world-system" as environmental history? Ecology and the rise of capitalism', *Theory and Society*, Cilt 32, Sayı 3 (2003), 307-77, 314.

120 Guy Bois, *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy, c 1300- 1550* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 405-6.

121 Hatcher, 'England in the aftermath', 11.

122 Anderson, *Passages from Antiquity*, 201-2.

123 Pamuk, 'The Black Death', 293.

124 Boissonade, *Life and Work*, 314.

125 Anderson, *Passages from Antiquity*, 203.

126 Alan Ryder, *The Wreck of Catalonia: Civil War in the Fifteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 30, 109-18, 254-60.

127 Friedrich Engels, *The Peasant War in Germany* (Moskova: Foreign Languages Publishing, 1956 [1850]).

128 Jane Whittle, *The Development of Agrarian Capitalism: Land and Labour in* Norfolk, 1440-1580 (Oxford: Oxford University Press, 2001), 310. Whittle başka bir yerde 15. yüzyılda tarımsal talep toparlanır toparlanmaz pazar fırsatlarından yararlanabilecek "bir konumda olanların lordlar değil kiracılar olduğunu," zira "kendilerinin ve ailelerinin emeğini sömürerek ve işlerini doğrudan idare ederek lordlardan daha ucuza üretebildiklerini" yazar ('Tenure and landholding in England 1440-1580: a crucial period for the development of agrarian capitalism?' *Landholding and Land Transfer in the North Sea Area (Late Middle Ages - 19th Century)*, B. van Bavel ve P. Hoppenbrouwers (der.), Turnhout, Belgium: Brepols, 2004, 237-49). Whittle'ın çalışmasına yönelik Siyasal Marksist bir eleştiri için bkz. Spencer Dimmock, *The Origin of Capitalism in England, 1400-1600* (Leiden, Hollanda: Brill, 2014), özellikle. 101-3, 119-22.

129 Bkz. Whittle, 'Tenure and landholding'; cf. Stephen Hipkin, 'Tenant farming and shortterm leasing on Romney Marsh, 1585-1705', *Economic History Review*, Cilt 53, Sayı 4 (2000), 646-76. Altıncı Bölüm'de ele alındığı gibi 16. yüzyılda Fransa da benzer gelişmelere tanıklık etti. Brenner'ın köylülerin buna zorlanmadıkça genellikle tasarruflarındaki toprakları (yani "kendilerinin ve varislerinin mevcudiyetlerinin temelini" oluşturan geçimlik araçlarının bir bölümünü) terk etmeye gönülsüz olduklarına ilişkin temel iddiasındaki (Brenner, 'Agrarian class structure', 29) ampirik hataları gösteren çalışmalar için bkz. Patricia Croot ve David Parker, 'Agrarian class structure and the development of capitalism: France and England compared', *The Brenner Debate*, Aston ve Philpin, 79-90, 85-6; Paul Glennie, 'In search of agrarian capitalism: manorial land markets and the acquisition of land in the Lea Valley c. 1450-c.1560', *Continuity and Change*, Cilt 3, Sayı 1 (1988), 11-40, özellikle 14-20; R. W. Hoyle, 'Tenure and the land market in early modern England: or a late contribution to the Brenner debate', *Economic History Review*, Cilt 43, Sayı 1 (1990), 1-20; Mavis E. Mate, 'The East Sussex land market and agrarian class structure in the Late Middle Ages', *Past and Present*, Sayı 139 (1993), 46-65; J. A. Raftis, *Peasant Economic Development within the English Manorial System*, (Quebec: McGill-Queen's University Press, 1996); R. M. Smith, 'The English peasantry in 1250-1600', *The Peasantries of Europe: From the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, T. Scott (der.), (Londra: Longman, 1998), 366-9; Mark Bailey, *The Decline of Serfdom in Late Medieval England: From Bondage to Freedom* (Woodbridge: Boydell, 2014), özellikle 7-8.

130 Byres, 'Differentiation of the peasantry', 55, 57. Ayrıca bkz. Hoyle, 'Tenure and the land market'.

131 Bruce M. S. Campbell, 'Measuring the commercialisation of seigneurial agriculture circa 1300', *A Commercialising Economy: England, 1086 to circa 1300*, R. H. Britnell ve B. M. S. Campbell (der.), (Manchester: Manchester University Press, 1995), 132-93, 133.

132 Michael J. Bennett, *Community, Class and Careerism: Cheshire and Lancashire Society in the Age of Sir Gawain and the Green Knight* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 103.

133 Whittle, *Development of Agrarian Capitalism*, 310. Daha genel olarak, Epstein "piyasa temelli kira sözleşmeleri sonucunda 1350'den sonra zorunlu emek yükümlülüklerinde yaşanan yaygın hafiflemenin, zorunlu emeğe karşı artan köylü direnişine yanıt olarak ortaya çıktığını, ama aynı zamanda kiracının saiklerini toprak sahiplerininkine yakınlaştırdığını ve köylü emeğinin niteliğini ve yoğunluğunu arttırdığını" yazar. "Köylü emeği ve toprak piyasası üzerindeki senyörlük denetiminin zayıflaması, köylülüğü ticari uyaranlara karşı daha duyarlı kılmıştı" (Epstein, *Freedom and Growth*, 56).

134 Rodney Hilton, 'Reasons for inequality among Medieval peasants', *Journal of Peasant Studies*, Cilt 5, Sayı 3 (1978), 271-84, 279.

135 Hilton, 'Reasons for inequality', 279.

136 Hilton, 'Reasons for inequality', 280.

137 Hilton, 'Reasons for inequality', 280.

138 Hilton, 'Reasons for inequality', 280.

139 Hilton, 'Reasons for inequality', 280-1, vurgu bize ait.

140 Byres, 'Differentiation of the peasantry', 51-2.

141 Byres, 'The landlord class, peasant differentiation, class struggle and the transition to capitalism: England, France and Prussia compared', *Journal of Peasant Studies*, Cilt 36, Sayı 1 (2009), 33-54, 37-8.

142 Byres, 'Differentiation of the peasantry', 55, 57; krş. Hoyle, 'Tenure and the land market'.

143 Bkz. Whittle, 'Tenure and landholding'.

144 Hoyle, 'Tenure and the land market', 2.

145 Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany* (Londra: Verso, 1991), 37. İngiltere'de kapitalizme geçiş açısından yeomanın haiz olduğu önemi gösteren tarihsel bir çalışma için bkz. Robert C. Allen, *Enclosure and the Yeoman: The Agricultural Development of the South Midlands, 1450-1830* (Oxford: Clarendon Press, 1992). Bu çok önemli çalışmaya dikkatimizi çeken David Ormrod'a teşekkür ederiz.

146 Byres, 'Differentiation of the peasantry', 52.

147 Öyle gözüküyor ki salgından en fazla zarar gören bu sektördü ve iş gücünde nüfusun bütününe nazaran daha büyük bir gerileme yaşanmıştı. Pamuk, 'The Black Death', 294.
148 Herlihy, *The Black Death*, 48-9; Pamuk, 'The Black Death', 294-5, 310-11.
149 Herlihy, *The Black Death*, 46.
150 Epstein'e göre, İngiltere'de sermayenin maliyeti 1150-1350 arası dönemde yüzde 9,5 ilâ 11'den, Kara Ölüm'den sonraki yarım yüzyılda yüzde 7'ye, 15. yüzyılın sonlarındaysa yüzde 4,5'e düşmüştü ve Avrupa'nın başka yerlerinde de benzer bir getiriye sahipti. (*Freedom and Growth*, 61).
151 Epstein, *Freedom and Growth*, 61-2; Pamuk, 'The Black Death', 294, 310-11.
152 Pamuk, 'The Black Death', 294, 311. Bu makale Kara Ölüm'ün ardından ekonominin farklı istihdam sektörlerindeki reel ücretlerin yükselişine ilişkin zengin istatistiki veriler sunar.
153 Herlihy, *The Black Death*, 49.
154 İkincisi ile ilgili olarak Pamuk, "askerler daha da pahalılaştıkça ... ateşli silahlara sahip olanların olmayanlara nazaran daha etkili bir şekilde savaşabildiklerini" belirtir ('The Black Death', 311). Daha genel olarak Epstein, salgının Avrupa'da üretici güçlerin gelişimini nasıl canlandırdığını ve daha da yaygınlaştırdığını ayrıntılı bir şekilde göstererek şöyle yazar:

Gelişen bölgesel ticaret, emek piyasasının bütünleşmesi ve özellikle de ustaların ve gezgin kalfaların artan hareketi, teknolojik yayılmayı canlandırarak nüfus düşüşünü fazlasıyla telafi etmişti. Nüfusun daha geniş bir bölmesini yeni teknolojilere maruz bırakarak, piyasa bütünleşmesi buluşların oranını da arttırmış olabilir. Artan talebin ve düşen reel faiz oranlarının tetiklediği daha yüksek yatırım oranları, mevcut ürünlerin yayılmasını ve iyileştirilmesini ve yenilerin geliştirilmesini teşvik etti.
(Epstein, *Freedom and Growth*, 65)

155 Epstein'e göre, Kara Ölüm'ü takip eden dönemde, önemli "Avrupa çapında ... ucuz ve orta kaliteli kumaş imalatında, madencilik ve metal işleme, cam ve kereste, ipek, zeytinyağı ve besicilik sektörlerinde, pek çok örnekte erken modern 'proto-sanayilerin' doğrudan öncüleri olan uzmanlaşmış sınai ve tarımsal bölgelerle sanayi semtlerinin" ortaya çıkmasına tanıklık edildi (*Freedom and Growth*, 63-4).
156 Marian Malowist, 'The economic and social development of the Baltic countries from the fifteenth to the seventeenth centuries', *Economic History Review*, Cilt 12, Sayı 2 (1959), 177-89, 178, 179.
157 Malowist, 'Baltic countries', 179.
158 Pamuk, 'The Black Death', 310.
159 Salgının feodal Avrupa ekonomisi üzerindeki etkileri, "para ve sikkeleri bütünleştirerek ve ölçüleri bölgesel ya da ulusal düzeyde standartlaştırarak, koordinasyon sorunlarını aşmaya" yönelik en geniş kapsamlı girişimlerden biriyle sonuçlanmış gibi de gözükmektedir. (Epstein, *Freedom and Growth*, 58-9).
160 Avrupa'nın daha geri kalmış iktisadi bölgelerinin hızla kentleşmesi için bkz. Epstein, *Freedom and Growth*, 62-3; Pamuk, 'The Black Death', 304-6.
161 Pamuk, 'The Black Death', 309.
162 Epstein, *Freedom and Growth*, 55. Açık olmak gerekirse bu, ticarileşmenin otomatik olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açtığını iddia etmek anlamına gelmez. Daha ziyade, Kara Ölüm'den kaynaklanan pek çok süreç arasından birinin, *sınıf güçleri arasındaki dengenin* değiştirilmesine katkıda bulunacak ve hem köylülerin hem de lordların sonunda kapitalist çizgilerde gelişebilecekleri maddi koşulları yaratacak gelişmeleri nasıl tetiklediğini göstermektir.
163 Epstein, *Freedom and Growth*, 54.
164 Krş. Pamuk, 'The Black Death'.
165 Findlay ve O'Rourke, *Power and Plenty*, 123.
166 Anderson, *Passages from Antiquity*, 252-3.
167 Brenner, 'Agrarian class structure', 36.
168 İngiltere ve Fransa'daki tarımsal gelişmenin ayrışan güzergâhları üzerine yeniden düşünen ve paylaştıkları ortak özellikleri vurgulayan yakın tarihli bir çalışma için bkz. John Broad (der.), *A Common Agricultural Heritage? Revising French and British Rural Divergence* (Exeter: British Agricultural History Society, 2009).
169 Robert Brenner, 'Agrarian roots of capitalism', *The Brenner Debate*, Aston ve Philpin, 213-328, 254-8; krş. Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003), 104-107.
170 Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974), 113-14.
171 Krş. Kamran Matin, 'Democracy without capitalism: retheorizing Iran's constitutional revolution', *Middle East Critique*, Cilt 21, Sayı 1 (2012), 37-56.

4 UZUN 16. YÜZYIL'DA OSMANLI-HABSBURG REKABETİ

1 John Emerich Edward Dalberg-Acton, *Lectures on Modern History* (Londra: Macmillan, 1921 [1899-1901]), 34.
2 Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848* (New York: Vintage, 1996).
3 Lisa Jardine ve Jerry Brotton, *Global Interests: Renaissance Art between East and West* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2000), 50.
4 Nabil Matar, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery* (New York: Columbia University Press, 1999), 3.
5 James G. Harper, 'Introduction', *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750*, J. G. Harper (der.), (Farnham: Ashgate, 2011), 3.
6 Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 225.
7 Kamran Matin, 'Redeeming the universal: postcolonialism and the inner life of Eurocentrism', *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 2 (2013), 353-77, 354.
8 Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (Londra: Penguin, 1990).
9 Krş. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: Verso, 1974); Charles Tilly, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975); Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to ad 1760, Vol I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986);
10 David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor* (Londra: W.W. Norton, 1999).
11 Robert Brenner, 'Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe' and 'The agrarian roots of capitalism', *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 10-63 ve 231-328.
12 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, Vol I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (Londra: Academic Press, 1974).
13 Örneğin Avrupa tarih yazımının iki devi, Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip, Vol II*, çev. S. Reynolds (Londra: Collins, 1973), ve Leopold von Ranke, *The Ottoman and the Spanish Empires in the Seventeenth Century* (Londra: Whittaker, 1843), sırasıyla II. Philip ve V. Charles dönemlerinde Osmanlıların Avrupa'ya dâhil olduğu konusunda ısrar etmiştir.
14 Malcom E. Yapp, 'Europe in the Turkish mirror', *Past and Present*, Cilt 137, Sayı 1 (1992), 134-55.
15 Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1998), 19.
16 Örneğin bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Ussama Makdisi, 'Ottoman Orientalism', *American Historical Review*, Cilt 107, Sayı 3 (2002), 768-96; Selim Deringil, "They live in a state of nomadism and savagery": the late Ottoman Empire and the post-colonial debate', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 45, Sayı 2 (2003), 311-42; Selim Deringil, 'The Turks and "Europe": the argument from history', *Middle Eastern Studies*, Cilt 43, Sayı 5 (2007), 709-23; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* (New York: SUNY Press, 1991).
17 Landes, *Wealth and Poverty of Nations; John Morris Roberts, The Triumph of the West* (Londra: BBC, 1985); Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (Londra: Penguin, 2012).
18 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 378; Thomas Naff, 'The Ottoman Empire and European states system', *The Expansion of the International Society*, H. Bull ve A. Watson (der.), (Oxford: Clarendon Press, 1984), 143-70, 144.
19 Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks* (Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press, 2004), 162.
20 Mustafa Soykut, 'Introduction', *Historical Image of the Turk in Europe: Fifteenth Century to the Present* M. Soykut (der.), (Istanbul: Isis Press, 2003), 26.
21 Stephen A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism: 1521-1555*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959), 18.
22 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Cilt 1* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1972), 682.
23 Ogier Ghiselin de Busbecq, 'Impressions of Turkey (1556-1564)', *Culture and Belief in Europe 1450-1600: An Anthology of Sources*, D. Englander et al. (der.), (Oxford: Basil Blackwell, 1990), 303-4, 304.
24 Bkz. Maxime Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam* (Londra: I. B. Tauris, 2002), 37dn82.

25 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Turkish Letters* (Londra: Sickle Moon, 2001 [1554-62]), 76-7.
26 Mehmet Sinan Birdal, *The Holy Roman Empire and the Ottomans: From Global Imperial Power to Absolutist States* (Londra: I. B. Tauris, 2011), 119-20.
27 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 365.
28 Alıntılayan Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe* (New York: Harcourt, Brace & World, 1968), 100.
29 Mark Greengrass, *Christendom Destroyed: Europe 1517-1648* (Londra: Allen Lane, 2014), 504.
30 Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam*, 73. Ayrıca bkz. Süheyla Artemel, 'The view of the Turks from the perspective of the humanists in Renaissance England', *Historical Image of the Turk*, Soykut, 161-3; Bisaha, *Creating East and West*, 162; Faroqhi, *Ottoman Empire*, 101; Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism*, 18; Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700* (Londra: Routledge, 2002), 6.
31 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 11.
32 Alıntılayan Matar, *Turks, Moors, and Englishmen*, 9.
33 Halil Berktay, 'The feudalism debate: the Turkish end - is "tax vs. rent" necessarily the product and sign of a modal difference?' *Journal of Peasant Studies*, Cilt 14, Sayı 3 (1987), 291-333; Berktay, 'The "other" feudalism: a critique of 20th century Turkish historiography and its particularisation of Ottoman society', Doktora Tezi, University of Birmingham, 1990; John Haldon, 'The Ottoman state and the question of state autonomy: comparative perspectives', *Journal of Peasant Studies*, Cilt 18, Sayı 3-4 (1991), 18-108; Haldon, *The State and the Tributary Mode of Production* (Londra: Verso, 1993); Haldon, 'Theories of practice: Marxist history-writing and complexity', *Historical Materialism*, Cilt 21, Sayı 4 (2013), 36-70. Haldon'ın "feodal" terimini (Haldon, 1991) "haraççı" ile değiştirdiğini (Haldon, 1993) belirtmek gerekir, ama esas olarak eşanlamlı ve birbirinin yerine kullanılabilir kavramlar olarak kalırlar (Haldon, 1993, 10).
34 Haldon, *The State*, 42-4, 52-7.
35 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol III* (Harmondsworth: Penguin, 1981 [1894]), 927.
36 Haldon, *The State*, 91-3.
37 Berktay, 'The feudalism debate', 311.
38 Haldon, *The State*, 77.
39 Berktay, "The 'other' feudalism", 4
40 Haldon, *The State*, 79, vurgu bize ait. Benzer şekilde: "Bu köylülerin bağımsız kiracılar mı ... yoksa özgür mülk sahipleri mi oldukları ... burada tarif edilen temel artık temellük biçimi bağlamında önemsizdir ... iddiamız açısından önemli olan artıkların devlet ya da özel bir toprak sahibi tarafından fiilen çekildiği süreçlerdir" (s. 77, vurgu bize ait).
41 Derek Sayer, *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism* (Londra: Basil Blackwell, 1987), 61; Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 402-3.
42 Haldon, *The State*, 87, 97.
43 Haldon, *The State*, 52.
44 Berktay, "The 'other' feudalism", 16, vurgu bize ait.
45 Jairus Banaji, *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2010), 23. Ancak Banaji'nin kavramsallaştırmasındaki sorun, haraççı üretim biçiminin farklı konfigürasyonlarının neden ve nasıl var oldukları şekilde geliştikleri sorularının açık bir şekilde cevaplanmadan bırakılmış olmasıdır (Banaji, 23-38). Daha spesifik olarak, Banaji'nin yaklaşımı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki haraççı üretim biçiminin, bir yandan *askerî* ve *reaya*, diğer yandansa merkez ve taşra seçkinleri arasındaki toplumsal tabakalaşmada ifadesini nasıl bulunduğunu açıklamamıza yardımcı olacak herhangi bir açıklayıcı araç içermez. Başla bir deyişle, Banaji bu varyasyonları betimlemekle birlikte, bunlara ilişkin herhangi bir açıklama sunmaz ve bu farklı –eşitsiz– konfigürasyonların nasıl ortaya çıktığı, nasıl yeniden üretildiği sorularını yanıtsız bırakır. Kısacası Banaji'nin açıklamasında eksik olan, haraççı üretim biçimine dair, gelişimsel çoğulluğu tasvir edebilecek bir kuramlaştırma çabasıdır. Bu nedenle, verili herhangi bir toplumun yeniden üretimini belirleyen ayrıksı bir nedensellik düzlemi olarak "uluslararası olan", Banaji'nin üretim biçimi merkezli yaklaşımının kuramsal ufkunun dışında kalır. Dolayısıyla Banaji, "haraççı rejimlerin güzergâhlarının içsel bir mantık tarafından belirlendiğini" ileri sürer (Banaji, 38). Aynı minvalde, Troçki'nin Rusya'nın "Avrupa ile Asya" arasında durduğuna ilişkin tespitinin *betimleyici* olduğunu ve "kuram meselesini açıkta bıraktığını" iddia eder (Banaji, 23). Ancak, İkinci Bölüm'de gösterdiğimiz gibi, Troçki'nin Rusya'yı bu çerçevede anlaması, eşitsiz ve bileşik gelişmeye dair, "uluslararası olan"ı üretim biçimi çözümlemesinin temel uğraklarından biri olarak gören, *kuramsal* bir açıklamaydı.
46 Banaji, *Theory as History*, 24.
47 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Cilt 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 120.

48 Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 96; Çağlar Keyder, 'The dissolution of the Asiatic mode of production', *Economy and Society*, Cilt 5, Sayı 2 (1976), 178-96.

49 Halil İnalcık, 'State, land and peasant', *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, H. İnalcık ve D. Quataert (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 103-78, 115.

50 Huri İslamoğlu-İnan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the Sixteenth Century* (Leiden, Hollanda: Brill, 1994), 57.

51 İslamoğlu-İnan, *State and Peasant*, 8.

52 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* (Londra: Phoenix Press, 2000), 112; İslamoğlu-İnan, *State and Peasant*, xiv-xv.

53 Suraiya Faroqhi, 'Rural life', *The Cambridge History of Turkey, Vol III: The Later Ottoman Empire 1603-1839*, S. Faroqhi (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 373-90, 383.

54 Sencer Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1967).

55 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 370.

56 Şerif Mardin, 'Power, civil society and culture in the Ottoman Empire', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 11, Sayı 3 (1969), 258-81.

57 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 144-69; Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 118-19.

58 Imber, *Ottoman Empire, 1300-1650*, 130.

59 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 113-14.

60 İnalcık, *Ottoman Empire*, 80.

61 Coles, *Ottoman Impact*, 98-9. Bu taşra otoritesinin kurumsallaşma biçimi hiçbir zaman sabit ve durağan değildi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca çeşitli biçimler almıştı. Bu bölümün amaçları açısından, sadece Osmanlı Klasik Çağı'nda (1300-1600) hâkim olan tımar sisteminin merkezî rolüne odaklanıyoruz.

62 Klasik dönemde tımarlar Osmanlı topraklarının yaklaşık yarısını oluşturuyordu. (Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism*, Londra: New Left Books, 1974, 369). Kalan topraklar Sultan'ın ve kapısının kullanımına ayrılan miri devlet topraklarına, esasen dinî vakıflar biçimini alan özel mülk topraklarına ve 15. yüzyıldan itibaren iltizam çiftliklerine ayrılıyordu. Bkz. Reşat Kasaba, 'Incorporation of the Ottoman Empire', *Review*, Cilt 10, Ek (1987), 805-47, 808.

63 Haldon, *The State*, 179.

64 Halil İnalcık, 'The rise of the Ottoman Empire', *A History of the Ottoman Empire to 1730*, M. A. Cook (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 10-53, 28.

65 Haldon, *The State*, 169.

66 Halil İnalcık, 'The emergence of the Ottomans', *The Cambridge History of Islam, Vol I*, P. M. Holt, A. K. S. Lambton ve B. Lewis (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 263-93, 287, 289.

67 Imber, *Ottoman Empire*, 203-4.

68 Barkey, *Empire of Difference*, 96; Imber, *Ottoman Empire*, 205.

69 Imber, *Ottoman Empire*, 186.

70 William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611* (Berlin: K. Schwarz, 1983), 9-10; İnalcık, *Ottoman Empire*, 107-16.

71 Imber, *Ottoman Empire*, 185.

72 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra: Oxford University Press, 2002), 27, 72; Timur Kuran, *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton. N.J.: Princeton University Press, 2010); Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Derin Yayınevi, 2006), 30-1, 82-3; Thomas Naff, 'Reform and the conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807', *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 83, Sayı 3 (1963), 295-315, 296.

73 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (Londra: Cornell University Press, 1994), 58-9.

74 Griswold, *Great Anatolian Rebellion*, 56-7.

75 Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 212.

76 Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 192.

77 Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 91, 241.

78 Bu, haraççı üretim biçiminin sınıf çatışmasına tabi olmadığını ya da Osmanlı toplumunun değişimden azade olduğunu söylemek anlamına gelmez.

79 Haldon, *The State*, 173.

80 Haldon, *The State*, 173.

81 Haldon, *The State*, 173.

82 Jamie C. Allinson ve Alexander Anievas, 'Approaching "the International": Beyond Political Marxism', *Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism*, A. Anievas (der.) (Londra: Routledge, 2010), 197-214, 209.

83 Karl Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-8]), 473.

84 Kees van der Pijl, *Nomads, Empires, States: Modes of Foreign Relations and Political Economy, Vol I* (Londra: Pluto Press, 2007), 63.

85 Van der Pijl, *Nomads, Empires, States*, 63.

86 Van der Pijl, *Nomads, Empires, States*, 67.

87 Kamran Matin, 'Uneven and combined development in world history: the international relations of state-formation in pre-modern Iran', *European Journal of International Relations*, Cilt 13, Sayı 3 (2007), 419-47.

88 Van der Pijl, *Nomads, Empires, States*, 76.

89 Cemal Burak Tansel, 'Deafening silence: historical materialism, international relations, and the question of the international', Spectrum Conference on 'Historical Sociology, Historical Materialism and International Relations', Middle East Technical University, Department of International Relations, Ankara, Türkiye, 1-3 Kasım 2012, 13.

90 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 126.

91 Murphey, *Ottoman Warfare*, 43-44.

92 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 123.

93 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 127.

94 Virginia Aksan, 'Ottoman war and warfare 1453-1812', *War in the Early Modern World 1450-1815*, J. Black (der.), (Londra: Routledge, 2005), 147-76, 151-2.

95 Aksan, 'Ottoman war and warfare', 154.

96 Murphey, *Ottoman Warfare*, 36-7. Ancak bu sayı, asla tamamen sahaya sürülmedi. Pek çoğu yedek olarak tutuluyor ya da Osmanlı kasabalarında, köylerinde ve kalelerinde polislik ve güvenlik işlevlerini yerine getirmek üzere ülkede kalıyorlardı. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 117, 123.

97 Murphey, *Ottoman Warfare*, 98.

98 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 130.

99 Murphey, *Ottoman Warfare*, 99.

100 Murphey, *Ottoman Warfare*, 86.

101 Murphey, *Ottoman Warfare*, 86.

102 Murphey, *Ottoman Warfare*, 99. Osmanlı'nın askerî becerilerini takdir eden dönemin diğer isimlerinin yer aldığı tüketici olmayan bir liste için ayrıca bkz. s. 95-6.

103 Anderson, *Passages from Antiquity*, 148.

104 Brenner, 'Agrarian class structure', 36.

105 Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003), 43-4.

106 Eric Mielants, *The Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2008), 70.

107 Tilly, *Formation of National States*, 73-4.

108 Mielants, *Origins of Capitalism*, 70.

109 Daniel Chirot, 'The rise of the West', *American Sociological Review*, Cilt 50, Sayı 2 (1985), 181-95; Mielants, *Origins of Capitalism*, 79; Thomas A. Brady, 'The rise of merchant empires, 1400-1700: a European counterpoint', *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade, 1350-1750*, J. D. Tracy (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 117-61, 149-50.

110 Jan de Vries, *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 242. Ayrıca bkz. William H. McNeil, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1982), 102-16.

111 Bu durum, 17. ve özellikle 18. yüzyıllarda, klasik Osmanlı tımar sisteminin giderek daha fazla iltizam temelinde yeniden şekillendirilmesiyle değişecekti.

112 Halil İnalcık, 'Capital formation in the Ottoman Empire', *Journal of Economic History*, Cilt 29, Sayı 1 (1969), 97-140, 104.

113 Keyder, 'Asiatic mode of production'.

114 İnalcık, 'Capital formation', 106.

115 Faroqhi, *Ottoman Empire*, 157; Fatma Müge Göçek, *Rise of Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 92; İnalcık, 'Capital formation', 107.

116 İslamoğlu-İnan, *State and Peasant*, 204.

117 Keyder, 'Asiatic mode of production', 184.

118 Andrew C. Hess, 'The evolution of the Ottoman seaborne empire in the age of the oceanic discoveries, 1453-1525', *American Historical Review*, Cilt 75, Sayı 7 (1970), 1892-1919, 1916; Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-century world war', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 4, Sayı 1 (1973), 55-76, 75. Rhoads Murphey önemli zanaat kollarının temsilcilerinin, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım edecek "ordu pazarları" kurmak üzere, seferlerde orduya eşlik etmek zorunda olduğunu belirtir (Ottoman Warfare, 91).

119 Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1994), 7.

120 John Alexander, 'Ottoman frontier policies in North-East Africa, 1517-1914', The Frontiers of the Ottoman World A. Peacock (der.), (Oxford: Oxford University Press, 2009), 225-34, 225-7.

121 Giancarlo Casale, 'Global politics in the 1580s: one canal, twenty thousand cannibals, and an Ottoman plot to rule the world', *Journal of World History*, Cilt 18, Sayı 3 (2007), 267-96, 291; Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt', 69.

122 Faroqhi, *Ottoman Empire*, 12.

123 Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 116, 128.

124 Mielants, *Origins of Capitalism*, 81.

125 Burada bir kez daha bunun hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun özsel değil, tarihsel olarak spesifik özelliklerinden biri olduğunu vurguluyoruz. 19. yüzyıla gelindiğinde yönetici sınıfın bu kendisini yeniden üretme biçimi, gerçekten de bir krize girecek ve imparatorluğun çöküşüne yol açacaktı.

126 Jardine ve Brotton, *Global Interests*, 42.

127 Soykut, 'Introduction', 74.

128 Artemel, 'View of the Turks', 157.

129 Artemel, 'View of the Turks', 163.

130 Yapp, 'Europe in the Turkish Mirror', 148-9.

131 Yapp, 'Europe in the Turkish Mirror', 141.

132 Coles, *The Ottoman Impact*, 148.

133 Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 6.

134 Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 355-61.

135 Cho-yun Hsu, 'Asian influences on the West', *Asia in Western and World History: A Guide for Teaching*, C. Gluck ve A. T. Embree (der), (New York: M. E. Sharp, 1997), 22-31, 27.

136 R. J. Barendse, 'Trade and state in the Arabian Seas: a survey from the fifteenth to the eighteenth century', *Journal of World History*, Cilt 11, Sayı 2 (2000), 173-225, 192; Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 123.

137 İnalcık, 'Capital formation', 97dn2; James Mather, *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World* (Londra: Yale University Press, 2009), 26; Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade* (Londra: University of Chicago Press, 1974), 62.

138 Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 23.

139 Thomas W. Gallant, 'Europe and the Mediterranean: a reassessment', *Europe and Asia beyond East and West*, G. Delanty (der.), (Londra: Routledge, 2006), 120-37, 126.

140 Pamuk, *Monetary History*, 11, 18; Morris Rossabi, 'The Mongols and the West', *Asia in Western and World History*, Gluck ve Embree, 55-63.

141 Barendse, 'Trade and state', 190.

142 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for the Land, 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 3-5.

143 Barendse, 'Trade and state', 194; Geoffrey V. Scammell, *The World Encompassed: The First European Maritime Empires c. 800-1650* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1981), 140.

144 McGowan, *Economic Life*, 3.

145 Jack Goody, 'Europe and Islam', *Europe and Asia*, Delanty, 138-47, 144.

146 De Lamar Jensen, 'The Ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy', *Sixteenth Century Journal*, Cilt 16, Sayı 4 (1985), 451-70, 464.

147 Gillian Darling, *Factory* (Londra: Reaktion, 2003), 104.
148 Murat Çizakça, 'Price history and the Bursa silk industry: a study in Ottoman industrial decline, 1550-1650', *The Ottoman Empire and the World-Economy*, İslamoğlu-İnan (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 247-61, 253-4; Goody, 'Europe and Islam', 143.
149 Goody, 'Europe and Islam', 143; İnalcık, 'Capital formation', 100-1.
150 Scammell, *World Encompassed*, 205.
151 İnalcık, *Ottoman Empire*, 35.
152 Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt'.
153 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 10.
154 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 300.
155 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 300.
156 İnalcık, *Ottoman Empire*, 35.
157 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 11.
158 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 505.
159 Bu tür çağdaş Avrupa merkezci tasvirler için bkz. Rodney Stark, *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success* (Londra: Random House, 2007); ayrıca bkz. Aslı Çırakman, 'From tyranny to despotism: The Enlightenment's unenlightened image of the Turks', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 33, Sayı 1 (2001), 49-68; Andrew C. Hess, 'The Battle of Lepanto and its place in Mediterranean history', *Past and Present*, Cilt 57, Sayı 1 (1972), 53-73. İnebahtı mitinin çağdaş kullanımları için bkz. Hans-Georg Betz ve Susi Meret, 'Revisiting Lepanto: the political mobilization against Islam in contemporary Western Europe', *Patterns of Prejudice*, Cilt 43, Sayı 3-4 (2009), 313-34.
160 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 506.
161 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 506.
162 Gabor Agoston, 'Information, ideology and the limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry', *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, V. Aksan ve D. Goffman (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 75-103.
163 Alıntılayan John Elliot, 'Ottoman-Habsburg rivalry: the European perspective', *Suleyman the Second (ie the First) and His Time*, C. Kafadar ve H. İnalcık (der.), (İstanbul: Isis Press, 1993), 153-62, 155.
164 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 304.
165 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 304. Krş. Ina Baghdiantz McCabe, *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism and the Ancien Regime* (Oxford: Berg, 2008), 40-1.
166 Jeremy Black, *European Warfare*, 1494-1660 (Londra: Routledge, 2002), 177.
167 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 514.
168 İnalcık, *Ottoman Empire*, 37.
169 Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism*, 24.
170 Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism*; Daniel H. Nexon, *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009), 169.
171 Carl Max Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus* (Londra: University of London Press, 1973), 124-30, 188-9.
172 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 498.
173 Kortepeter, *Ottoman Imperialism*, 199.
174 İnalcık, *Ottoman Empire*, 37.
175 Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero- African Frontier* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1978), 89-94.
176 Christine Woodhead, 'England, the Ottomans and the Barbary coast in the late sixteenth century', *State Papers Online, 1509-1714* (Reading: Cengage Learning, 2009). Ayrıca bkz. Nabil Matar, *Britain and Barbary: 1589-1689* (Gainesville, Fla.: University of Florida, 2005).
177 Nexon, *Struggle for Power*, 192.
178 Alıntılayan Benjamin Schmidt, *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570-1670* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 103.
179 Schmidt, *Innocence Abroad*, 103-4. Bu, maddi desteğin yanı sıra, Türk imgesinin Papalık karşıtı duyguların ideolojik olarak seferber edilmesinde hayati bir rol oynadığını da gösterir. 1521'de Luther, "papanın bunca zaman Türklere karşı savaşta bizi kandırmış, paramızı almış, çok sayıda Hıristiyanı mahvetmiş ve bu kadar fenalık yapmış olması ne kadar da utanç verici bir şey!" diye yazmıştı (alıntılayan Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*, Seattle, Wa.: University of Washington Press, 2009, 49).

180 Pius Malekandathil, *Maritime India: Trade, Religion and Polity in the Indian Ocean*, (Delhi: Primus Books, 2010), 87; Krş. Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt'; Hess, *Forgotten Frontier*.
181 Nexon, *Struggle for Power*, 137.
182 Chirot, 'The rise of the West', 183; Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism*; Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (Londra: Vintage, 1989), 31-70; Wallerstein, *The Modern World- System, I*, 167.
183 Teschke, *Myth of 1648*, 104.
184 Nexon, *Struggle for Power*, 189.
185 Brummett, *Ottoman Seapower*, 7; Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt', 71.
186 Fleet, *European and Islamic Trade*, 132-3.
187 Scammell, *World Encompassed*, 132.
188 Aksan, 'Ottoman war', 154.
189 Hess, 'The Ottoman conquest of Egypt', 59; Scammell, *World Encompassed*, 93-6.
190 Ronald S. Love, *Maritime Exploration in the Age of Discovery: 1415-1800* (Londra: Greenwood, 2006), 6-7.
191 Scammell, *World Encompassed*, 165.
192 Scammell, *World Encompassed*, 170.
193 Coles, *The Ottoman Impact*, 108; Charles Issawi, 'The Ottoman Empire in the European world economy, 1600-1914', *The Ottoman State and Its Place in World History*, K. H. Karpat (der.), (Leiden, Hollanda: Brill, 1974), 107-117, 111.
194 Mather, *Pashas*, 154.
195 Mann, *Sources of Social Power, I*, 508.
196 Mielants, *Origins of Capitalism*, 84.
197 Banaji, *Theory as History*, 270-3. Bu noktaları Beşinci ve Yedinci bölümlerde daha ayrıntılı olarak geliştiriyoruz.
198 Mielants, *Origins of Capitalism*, 85.
199 Ronald Findlay, 'Globalization and the European economy: Medieval origins to the Industrial Revolution', *Europe and Globalization*, H. Kierzkowski (der.) (Londra: Palgrave, 2002), 32-64, 53.
200 Nexon, *Struggle for Power*, 188.
201 Bu kapitülasyonlardan kaynaklanan ticari yararlara ilişkin bir inceleme için bkz. Edhem Eldem, 'Capitulations and Western trade', *The Cambridge History of Turkey*, S. N. Faroqhi, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 281-335; A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, (Leiden, Hollanda: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978), 114-25.
202 Mehmet Bulut, 'The role of the Ottomans and Dutch in the commercial integration between the Levant and Atlantic in the seventeenth century', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 45, Sayı 2 (2002), 197-230, 209-10, 215-16, 218-23.
203 Mather, *Pashas*, 129-30, 204-5.
204 Osmanlıların Flamanlarla olan ticari ilişkileri için bkz. Mehmet Bulut, *Ottoman-Dutch Economic Relations: In the Early Modern Period 1571-1699* (Hilversum, Hollanda: Uitgeverij Verloren, 2001); İngilizlerle olan ilişkiler için bkz. Mather, *Pashas*.
205 Bulut, 'Ottomans and Dutch', 221-2.
206 McGowan, *Economic Life*, 3-5; Mielants, *Origins of Capitalism*, 144.
207 McGowan, Economic Life, 4.
208 İlginç bir şekilde, müteakiben atıfta bulunulan yazarların her biri İngiltere'nin ada konumuna yüksek bir açıklayıcılık atfederler. Bu coğrafi etkeni önemsizleştirmeye çalışmadan, deniz savaşlarının 16. yüzyıldaki yaygınlığı, iradenin ya da zorunluluğun ortaya çıkması halinde İngiltere'nin işgale son derece açık olduğunu düşündürür: Susan Rose, *Medieval Naval Warfare, 1000-1500* (Londra: Routledge, 2002).
209 Theda Skocpol, 'Wallerstein's world capitalist system: a theoretical and historical critique', *American Journal of Sociology*, Cilt 82, Sayı 5 (1977), 1075-90, 1086.
210 Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Londra: *Johns Hopkins University Press*, 1977), 101-2.
211 Derek Sayer, 'A notable administration: English state formation and the rise of capitalism', *American Journal of Sociology*, Cilt 97, Sayı 5 (1992), 1382-1415, 1391.
212 Kennedy, *Rise and Fall*, 56.
213 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 125.
214 Skocpol, 'Wallerstein's world capitalist system', 1086.
215 Brenner, 'Agrarian class structure', 61.

216 Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra: Verso, 2002), 53.
217 Skocpol, 'Wallerstein's world capitalist system', 1086.
218 Brenner, 'Agrarian roots', 263.
219 G. E. Aylmer, 'The peculiarities of the English state', *Journal of Historical Sociology*, Cilt 3, Sayı 2 (1990), 91-108; Brenner, 'Agrarian roots', 256; Wood, *Origin of Capitalism*, 47.
220 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 127.
221 Sayer, 'A notable administration', 1394.
222 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 127.
223 Brenner, 'Agrarian roots', 252.
224 Brenner, 'Agrarian class structure', 47.
225 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (Moskova: Progress, 1975 [1848]).

5 AVRUPA KAPİTALİZMİNİN, TERİTORYAL EGEMENLİĞİN VE MODERN BEN'İN ATLANTİK KÖKENLERİ

1 Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol I* (Londra: Penguin, 1990 [1867]), 925. [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, s. 726]
2 Walter Benjamin, 'Theses on the philosophy of history', *Illuminations* (New York: Harcourt, Brace & World, 1968 [1940]), 253-264, 256.
3 Robbie Shilliam, 'The Atlantic as a vector of uneven and combine development', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1 (2009), 69-88, 72, vurgu bize ait.
4 Shilliam, 'The Atlantic', 72.
5 Tzvetan Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other* (Norman, Okla.: University of Oklahoma Press, 1982), 4.
6 Evrenselcilik tek tanrılı dinlerle ilişkili olan siyasal düzenlerin her yere nüfuz eden özelliklerinden biriydi. Özellikle hem Hıristiyanlık hem de Osmanlı İmparatorluğu, eşitsizlik -yani diğer farklılaşmış toplumlarla bir arada yaşama- olgusuyla sınırlanmış olsalar bile evrenselci arzulara sahipti. Bu açıdan içselci bir evrenselciliğe sahip olduklarını ileri sürebiliriz.
7 Todorov, *Conquest of America*, 4-5.
8 Todorov, *Conquest of America*, 5.
9 Mark Greengrass, *Christendom Destroyed: Europe 1517-1648* (Londra: Allen Lane, 2014), 152.
10 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 152.
11 Vitoria'nın modern uluslararası hukuk açısından taşıdığı önem için bkz. Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Brett Bowden, *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2009); Robert A. Williams, *The American Indian in Western Legal Thought: The Discourses of Conquest* (Oxford: Oxford University Press, 1990); Eric Michael Wilson, *The Savage Republic: De Indis of Hugo Grotius, Republicanism and Dutch Hegemony Within the Early Modern World-System (c.1600-1619)* (Leiden, Hollanda: Brill, 2008).
12 Francisco de Vitoria, 'Defense of the Indians (1537-1539)', *Culture and Belief in Europe, 1450-1600: An Anthology of Sources*, D. Englander et al. (der.), (Oxford: Basil Blackwell, 1990), 331-7, 336-7.
13 "Beşerî kurumların değerlendirilmesi için evrensel standartlar" koymak nihayetinde Aydınlanma düşüncesinin alamet-i farikası haline gelecekti. Bu açıdan Vitoria "rasyonel olarak bütün insanları bağlayan ve eleştirel bir ahlâk ve bunun neticesinde evrensel bir uygarlık" inşa etmeye yönelik daha sonraki girişimlerin habercisiydi. (John Gray, *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Londra: Routledge, 1995, 123).
14 Anghie, *Imperialism*, 19-20.
15 Bowden, *Empire of Civilization*, 137-9. Bu nedenle herkesin serbest hareket etmesine izin verilmelidir ki, "herkes istediği bütün ülkelere gidebilsin ve seyahat edebilsin". Karşılığında: "Yerli prensler uyruklarının İspanyollarla ticaret yapmasını engelleyemezler ve İspanyol prensler de yerlilerle ticareti yasaklayamazlar" (Vitoria'dan alıntılayan Todorov, *Conquest of America*, 149).
16 Williams, *American Indian*, 96-7.
17 Beate Jahn, 'IR and the state of nature: the cultural origins of a ruling ideology', *Review of International Studies*, Cilt 25, Sayı 3 (1999), 411-34, 413.
18. Burada W.B. Du Bois'nın "örtünün epistemi" kavramıyla bazı benzerlikler görülebilir. Du Bois'nın bu kavramı, (küresel) renk çizgisi içindeki iktidar, hiyerarşi ve bölünmelerin içkin ilişkiselliğini anlamlandırmaya çalışır. Üstlenilen (ama hiçbir biçimde gerçek olmayan) metodolojik bireyciliğin imtiyazına

sahip olan -"biz buyuz, siz de osunuz"- "beyaz bir epistem"in aksine, bu epistemde, "biz buyuz çünkü siz osunuz ve tam tersi" fikri geçerlidir. Du Bois'nın örtünün epistemi kavramını Uluslararası İlişkiler kuramı bağlamında tartışılması için bkz. Alexander Anievas, Nivi Manchanda ve Robbie Shilliam, 'Confronting the global colour line: an introduction', *Race and Racism in International Relations: Confronting the Global Colour Line*, A. Anievas, N. Manchanda ve R. Shilliam (der.), (Londra: Routledge, 2015), 1-15, özellikle. 4-7.

19 Sepúlveda bu nedenle şunu iddia etmişti:

Bilgelik, yetenek, erdem ve insanlık açısından bu insanlar İspanyolların karşısında, çocukların yetişkinlerin, kadınlarınsa erkeklerin karşısında olduğu kadar aşağıdır; aralarında, vahşilikle sabır, şiddetle ılımlılık, -söylemek zorundayım ki- maymunlarla insanlar arasındaki kadar büyük bir fark vardır.

(*Democrates Alter*, alıntılayan Todorov, *Conquest of America*, 153).

Burada dikkat çeken şey, Öteki olana karşı çıkmanın, olgun, erkek, sabırlı ve ılımlı olarak Ben'e ilişkin, açık bir olumlama içermesidir.

20 Vitoria, 'Defense of the Indians', 335. Benzer şekilde, Sepúlveda "[İspanyollarla Amerika yerlilerinin arasında] ...maymunla insan arasındaki kadar büyük bir fark vardır" diye yazmıştı ('On the Indians (c. 1547)', Englander, *Culture and Belief*, 321-3, 322).

21 Todorov, *Conquest of America*, 35.

22 Todorov, *Conquest of America*, 38.

23 Valladolid Anlaşmazlığı (1550-51) sırasında, Sepúlveda İspanyol sömürgecilerin Amerika yerlilerini köleleştirmesini meşrulaştırırken, Aristoteles'in Politics, Book I, 3.-7. bölümlerde dile getirdiği "doğal köleler" fikrine dayanmıştı. Bkz. Alberto Hernández, 'Juan Ginés de Sepúlveda', *Beyond the Pale: Reading Theology from the Margins*, M.A. de la Torre ve S. M. Floyd-Thomas (der.), (Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press, 2011), 79-86.

24 Sepúlveda, 'On the Indians', 321.

25 Vitoria, 'Defense ofthe Indians', 337.

26 Bkz. Sepúlveda, 'On the Indians', 321.

27 Jahn, 'State of nature', 416. Bu sözde "barbar" pratiklerin fetihleri nasıl meşrulaştırabildiğine ilişkin Sepúlveda'dan yapılan başka alıntılar için bkz. Todorov, *Conquest of America*, 156.

28 Sepúlveda, 'On the Indians', 323.

29 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 153.

30 Bowden, *Empire of Civilization*, 137fn19-20.

31 Bartolomé de Las Casas, *The Devastation of the Indies: A Brief Account* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1992 [1552]), 53.

32 Alıntılayan Todorov, *Conquest of America*, 162.

33 Las Casas, *Devastation of the Indies*, 127.

34 Krş. Todorov, *Conquest of America*, 170.

35 "Toplumlarının sahip olduğu hiçbir kusur vaazla ve incilin yayılmasıyla ortadan kaldırılamaz ya da düzeltilemez" (Bartolomé de Las Casas, 'On the Indians (1552)', *Culture and Belief*, Englander, 324-9, 328).

36 Jahn, 'State of nature', 415.

37 Bkz. Las Casas'tan yapılan alıntı: Jahn, 'State of nature', 415.

38 Anghie, *Imperialism*, 22.

39 Anghie, *Imperialism*, 22.

40 İletişimin sömürgeciliğin bir aracı olarak sahip olduğu önem için bkz. Todorov, *Conquest of America*, 146-9.

41 Jahn, 'State of nature', 417; Anghie, *Imperialism*, 21-2; Bowden, *Empire of Civilization*, 140.

42 Todorov, *Conquest of America*, 150

43 Anghie, *Imperialism*, 23.

44 Jahn, 'State of nature', 415. Sepúlveda, Amerika yerlilerinin "bu meşru egemenliğe itaat etmeyi reddetmeleri halinde kendi iyilikleri için yıldırma savaşlarına başvurarak bunu yapmaya zorlanabileceklerini" ileri sürmüştü (alıntılayan Bowden, *Empire of Civilization*, 136).

45 Avrupa merkezciliğin bu ilişkisel veçhesi, şu çalışmada güçlü bir şekilde ortaya konmuştur: Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978).

46 Kamran Matin, 'Redeeming the universal: postcolonialism and the inner life of Euro-centrism', *European Journal of International Relations*, Cilt 19 Sayı 2 (2013), 353-77. Avrupa merkezciliğin varsayımlarının daha eksiksiz bir serimlemesi için Giriş kısmına başvurulabilir.

47 Bowden, *Empire of Civilization*, 115.

48 Alıntılayan Todorov, *Conquest of America*, 155.

49 Todorov, *Conquest of America*, 154.
50 Tarihsiciliğe ilişkin bir tartışma için bkz. Birinci Bölüm.
51 E.P. Thompson, *Customs in Common* (Londra: Penguin, 1993), 164.
52 Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society* (Basel, İsviçre: J. J. Tourneisen, 1789), 147.
53 Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object* (New York: Columbia University Press, 2002), 16. Fabian'a göre, çizgisel zaman kapitalist moderniteden de önce vardı ve bu nedenle "moderniteye doğru atılmış tayin edici adımlar, çizgisel bir kavrayışın icat edilmesinde değil, Yahudi-Hıristiyan Zamanı'nı genelleştirerek ve evrenselleştirerek dünyevileştirmeye yönelik bir dizi girişimde aranmalıdır." (2) Aydınlanma öncesinin Yahudi-Hıristiyan zaman kavrayışı kurtuluşa dayanıyordu ve dolayısıyla kapsayıcı ve bütünleştiriciydi -"Ötekiler, (vahşiler ve ilkellerden ziyade) paganlar ve kâfirler, kurtuluşun adayları olarak görülüyorlardı. *Conquista* bile kuşkusuz uzamsal genişlemenin ihtida ideolojisi ile desteklenmesi gereken bir biçimiydi." Bunun aksine Aydınlanma doğal, seküler, evrimci tarihsel zaman nosyonlarına dayanıyordu ve bu çerçevede -sömürgecilik pratiğini meşrulaştırmasına rağmen- vahşilerin ve ilkellerin "henüz" uygarlığa hazır olmadıklarını düşünüyordu. Bu açıdan ve Ortaçağ biçimlerinin aksine, çizgisel zaman, mesafe ve ayrılma çerçevesinde tasavvur ediliyordu (26). Fabian'ın bu ikisi (kutsal ve dünyevi) arasında çizdiği karşıtlık, yine de bir miktar inceltilmeye ihtiyaç duyar. İlk sömürgecilerin eserlerini eleştirel bir gözle okuyan Fabian, hem mesafenin hem de kapsamanın çelişkili ama karşılıklı olarak birbirini kuran bir biçimde işlediği, çelişkili biçimleri gözden kaçırır. Aydınlanma'nın Ben ile Öteki arasındaki ilişkilere atfettiği anlamlar sadece mesafeyle belirlenmiyordu, zira uygarlaştırma görevi projesi, bilinçli bir şekilde o mesafeyi kapatmayı hedefliyordu. Bu açıdan, aynı zamanda kapsayıcıydı da. Öte yandan, ilk sömürgecilerin farklılığa ilişkin kavrayışları bütünüyle kapsayıcı değildi, zira Vitoria ve Sepúlveda'nın düşüncelerinden, "Yerlilerin" kurtuluşa "henüz hazır olmadıkları"na ilişkin yaygın bir anlam çıkarırız -"barbar" kültürlerinin silinmesi için yüzlerce yıl sürecek bir İspanyol "vesayetine" ihtiyaçları olacaktır. Mesafe ve ayrılma daha önceki düşüncelerin alamet-i farikası iken, kapsama ve bütünleştirme de daha sonraki İspanyol düşüncesinde yaygın bir şekilde bulunur. Aslına bakılırsa her ikisinde de gördüğümüz, mesafe/ayrılmanın (geri kalmışlık, ilkellik, olgunlaşmamışlık), kapsama/bütünleştirmeyi (kurtuluş/uygarlaştırma görevi) meşrulaştırması, hatta zorunlu kılmasıdır. Bu nedenle, sömürgeci karşılaşma, çizgisel zamanın genelleşmesi ve evrenselleşmesindeki kurucu ilk adımlardan biri ve dolayısıyla aynı zamanda modern, dünyevi biçimine geçişte bir uğrak olarak da görülmelidir.
54 Jahn, 'State of nature', 412.
55 20. yüzyıla gelindiğinde, önce modernleşme kuramı, ardından da demokratikleşme ve iktisadi yeniden yapılanmaya ilişkin liberal ve yeni-muhafazakâr projeler bu mirası sürdürecektir.
56 Bkz. Istvan Hont, *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005), 364-70; Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2012), 55-71.
57 Karayipler'deki kölecilik karşıtı hareketlerin onay görmemesi ve bilimsel ırkçılığın ortaya çıkışı için bkz. Sibylle Fisher, *Modernity Disavowed* (Londra: Duke University Press, 2004).
58 Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989).
59 Modern ırkçılığın aynı zamanda, eşitsizliğin kapitalizm altında normatif bir çerçevede nasıl yeniden şekillendirildiğinin -ve şekillendirilmeye devam ettiğinin- göstergesi olduğunu vurgulamak gerekir: yani, sosyo-kültürel farklılık, yokluk ya da "geri kalmışlık" biçimini alır.
60 Kapitalizmin toplumsal gelişmeye hem *eşitleyici* hem de *parçalara ayırıcı* basınçlar uygulayan, *evrenselleştirici* ve *farklılaştırıcı* eğilimlerin *çelişkili bir kaynaşması* olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Toplumların içinde ve arasında var olan sistematik adaletsizliklerin ve iktidar hiyerarşilerinin (yeniden) üretimi tarafından bu denli çarpıcı bir şekilde örneklenen eşitsizliğin bu sistematikleştirilmesi, sermaye birikiminin yayılmacı, rekabetçi mantığının zorunlu bir sonucudur.
61 Joseph A. Fry, *Dixie Looks Abroad: The South and U.S. Foreign Relations, 1789-1973* (Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 2002), 44.
62 Terence J. Byres, *Capitalism from Above and Capitalism from Below: An Essay in Comparative Political Economy* (Londra: Palgrave Macmillan, 1996), 172.
63 Thompson, *Custom in Common*, 164-5. John Locke'un Amerika yerlilerine ilişkin görüşleri için ayrıca bkz. Nagamitsu Miura, *John Locke and the Native Americans: Early English Liberalism and its Colonial Reality* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2013).
64 W. E. B. Du Bois, *The Souls of Black Folk* (New York: Crest, 1961 [1903]), 23.
65 Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (New York: Autonomedia, 2004), 222.

66 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 181.
67 Greengrass, *Christendom Destroyed*, 169.
68 Karen Spalding, *Huarochiri: An Andean Society under Inca and Spanish Rule* (Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 1988), 138-139.
69 Bu melez oluşumun özgünlükleri, bazı araştırmacıların *encomienda* sistemini kendi başına ayrıksı bir üretim biçimi olarak sınıflandırmalarına yol açmıştır: örneğin bkz. Kalki R. Glauser, 'Origenes del r.gimen de produccion vigente en Chile', *Cuadernos de la Realidad Nacional*, Cilt 8 (1971), 78-152, özellikle 102-48.
70 Jorrge Lorrain, *Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency* (Cambridge: Polity, 1989), 187.
71 Cheryl English Martin, 'Modes of production in Colonial Mexico: the case of Morelos', *Estudios de Historia Novohispana*, Cilt 12 (1992), 107-22, 107.
72 Martin, 'Modes of production', 107-8.
73 J. H. Parry, *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration, and Settlement, 1450- 1650* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1982), 222-3.
74 Eric Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 2010 [1982]), 142.
75 Lyle N. McAlister, *Spain and Portugal in the New World, 1492-1700* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 1987), 157.
76 McAlister, *Spain and Portugal*, 157; Wolf, *Europe*, 143.
77 Wolf, *Europe*, 142.
78 McAlister, *Spain and Portugal*, 157.
79 Jeremy Smith, *Europe and the Americas: State Formation, Capitalism and Civilizations in Atlantic Modernity* (Leiden, Hollanda: Brill, 2006), 195-196; Wolf, *Europe*, 142-3.
80 Martin, 'Modes of production', 108.
81 John K. Thornton, *A Cultural History of the Atlantic World, 1250-1820* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 209.
82 Bkz. Nicholas P. Cushner, *Lords of the Land: Sugar, Wine, and Jesuit Estates of Coastal Peru, 1600-1767* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1980), 13-14; Claudio Veliz, *The Centralist Tradition of Latin America* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980), 25-6; Smith, *Europe and the Americas*, 195.
83 Jorge Larrain, *Identity and Modernity in Latin America* (Cambridge: Polity, 2000), 46.
84 Larrain, *Identity and Modernity*, 46. Aksine, Wallerstein *encomienda*'nın Orta ve Doğu Avrupa'nın "ikinci serfliğinin" "zora dayalı ihracat için üretilen mahsul emeği" ile birlikte, tartışmasız bir şekilde kapitalist bir karakter taşıdığını düşünür, zira "iki toplumsal örgütlenme biçimi, kapitalist ve feodal, yan yana var olamazlar. Dünya ekonomisi bu biçimlerden sadece birini alır. Kapitalist olduğunda, feodal ilişkilerle belirli biçimsel benzerlikleri olan ilişkiler, zorunlu olarak kapitalist sistemin yönetici ilkeleri çerçevesinde yeniden tanımlanırlar." (The Modern World-System, Vol I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Londra: Academic Press, 1974, 92, 90-100). Sınıflandırmaya yönelik bu tür katı karşıtlıklar, temel farklılıklarının ilişkiselliğini ortaya koymak ve aydınlatmak yerinde sosyo-tarihsel süreçlerin ve ilişkilerin zengin karmaşıklığını, soyut, türdeşleştirici bir "bütünlüğün" altında toplar ve karartır (bkz. Birinci Bölüm).
85 David Graeber, *Debt: The First 5,000 Years* (New York: Melville House, 2011), 316-21.
86 Federici, *Caliban and the Witch*, 225.
87 Spalding, *Huarochiri*, 245.
88 Claude F. Baudez ve Sydney Picasso, *Lost Cities of the Maya* (New York: Harry N. Abrams, 1992), 21.
89 Federici, *Caliban and the Witch*, 220.
90 Federici, *Caliban and the Witch*, 226-7.
91 Federici, *Caliban and the Witch*, 227; Ronald Spores, 'Differential responses to colonial control among the Mixtes and Zapotecs of Oaxca', *Native Resistance and the Pax Colonial in New Spain*, S. Schroeder (der.), (Lincoln, Ne.: University of Nebraska Press, 1998), 30-46, 33.
92 Federici, *Caliban and the Witch*, 230. Sömürgelerdeki kadınların boyunduruk altına alınması ve yeni patriyarka biçimlerinin ortaya çıkması için bkz. Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour* (Londra Zed, 1986), 77-111.
93 Spalding, *Huarochiri*, 248-9; Steve J. Stern, *Peru's Indian Peoples and the Challenge of Spanish Conquest: Huamanga to 1640* (Madison, Wisc.: University of Wisconsin Press, 1993), 58.
94 Spores, 'Differential responses', 36.
95 Stern, *Peru's Indian Peoples*, 52.

96 Stern, *Peru's Indian Peoples*, 55.

97 Federici, *Caliban and the Witch*, 231. Bu tür firar pratikleri, devlet dışı topluluklar arasında devlet oluşumunun zora dayalı etkisine direnmenin ve bu etkiden kaçmanın temel araçlarından biri olarak, modernite öncesinde ve modernite boyunca görülebilir. Bkz. James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (Londra: Yale University Press, 1998); James C. Scott, *The Art of Not Being Governed* (Londra: Yale University Press, 2009). Bu noktaya dikkatimizi çektiği için Becka S. Hudson'a teşekkür ederiz.

98 Hélène Clastres, The Land-without-Evil: Tupi-Guarani Prophetism (Chicago, Ill.: University of Illinois Press, 1995).

99 Stern, *Peru's Indian Peoples*, 59-60; krş. Michael F. Brown, 'Beyond resistance: a comparative study of utopian renewal in Amazonia', *Ethnohistory*, Cilt 38, Sayı 4 (1991), 388-413, 392.

100 Federici, *Caliban and the Witch*, 230; Stern, *Peru's Indian Peoples*, 55.

101 Bu yöntemler sık sık Avrupa'da cadı avı biçiminde yaşanan, kadınları boyunduruk altın almaya yönelik benzer pratikleri besliyordu. Muhtemelen "bütün o cadı avı çılgınlığı", diye yazar Maria Mies, "sadece çürümekte olan eski bir düzenin yeni kapitalist güçlerle karşı karşıya gelmesinin bir sonucu, hatta ezeli ve ebedi bir erkek sadizminin ifadesi değil, yeni erkek egemen sınıfların kadınların *isyanına* bir tepkisiydi" (*Patriarchy and Accumulation*, 81). Federici erken modern dönemin, kapitalist ilkel birikimi mümkün kılan temel bir mekanizma olarak, kadının emeğinin ve toplumsal statüsünün giderek değersizleştirdiği bir dönem olduğu fikrindedir. Federici'ye göre, piyasa için çalışabilecek insan bedenlerinin birikimi -yani emek gücünün birikimi- merkezî bir yere sahipti ve burada kadının emek gücünün üretim alanı olarak oynadığı rol yeni bir önem kazanmıştı. Bu durum, genellikle yeniden üretimi için hazır emek gücü arzına ve artık nüfusa giderek daha fazla bağımlı hale gelen bir toplumda, bizatihi cinsellik -seks ve üremenin toplumsal işlevi- alanında kavgası verilen, uzun süreye yayılmış bir boyunduruk altına alma, disipline etme ve aşağılama sürecini gerektiriyordu. Kısacası bu, kapitalizme geçiş sürecinde "erkek-kadın ilişkilerini yeniden şekillendiren" ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden tanımlayan, "yeni bir cinsel iş bölümü"ydü. Sadece kadınların özerkliğini ve kamusal alana erişimini kısıtlayan yeni bir dizi hukuki pratik içermekle kalmıyor (*Caliban and the Witch*, 100), aynı zamanda erkeklerle kadınların arasındaki farklılıkları, sırasıyla erillik ve dişillik sergileyen ikili tipler altında arttıran yeni kültürel biçimlerin ortaya çıkmasını da sağlıyordu. Bu ikiliğin üzerinde, kadınların doğaları gereği erkeklerden aşağı olarak sınıflandırıldıkları ve erkekler tarafından kurumsal ve gayri resmî biçimlerde evcilleştirilip kontrol altına alındıkları yeni bir hiyerarşi yükseldi (101). Kadınların erkeklerden bağımsız bir yaşam sürerek, evlenmeyerek, çok eşli bir yaşam sürerek, bu yasalara ve normlara isyan ettikleri yerlerde, bu aynı zamanda susturularak, kırbaçlanarak, kapatılarak, boğularak ya da idam edilerek, toplumsal dışlama, terör ve şiddet yoluyla boyunduruk altına alınmalarını da içeriyordu (101). 16. ve 17. yüzyıllardaki cadı avları, bu yeni patriyarkal normların dışında ya da onlardan özerk olarak var olan kadınların ortadan kaldırıldığı en acımasız ve sistematik mekanizmaydı. Kadınların bu yollarla boyunduruk altına alınması, "kadınların cinsel etkinliklerinin bir işe, erkeğe hizmet etmeye ve üremeye" dönüştürülmesine hizmet etti (192-4) ve kadınları sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu sınırsız emek gücü arzını (yeniden) üretilebilecek bir sınıf olarak yeniden tanımladı. Federici'nin ilkel birikimin bu toplumsal cinsiyete dayalı biyopolitik bileşenini gün yüzüne çıkarması, burada yapabileceğimizden daha derin bir şekilde ele alınmayı ve takdir edilmeyi hak etmektedir. Ancak Avrupa'daki kadınların maruz kaldığı boyunduruk altına alınma, yabancılaştırma ve "Ötekileştirme" biçimleri ile sömürgecilik döneminde "Yerli vahşilere" reva görülen benzer pratikler arasında kurduğu bağı özellikle vurgulamak istiyoruz. Frederici'nin de ileri sürdüğü gibi, "her iki örnekte de edebî ve kültürel aşağılama, mülksüzleştirme projesinin hizmetindeydi" ve kadınların "köleleştirilmesini ve kaynaklarının yağmalanmasını meşrulaştırıyordu" (102).

102 Federici, *Caliban and the Witch*, 200.

103 Bkz. Branwen Gruffydd Jones, "Good governance" and "state failure": the pseudoscience of statesmen in our times', *Race and Racism in International Relations*, Anievas et al., 61-79; Charles W. Mills, *The Racial Contract* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1997).

104 Bkz. Bowden, *Empire of Civilization*, 165.

105 Modern devletin ırksal kökenleri ve yeniden üretimi için bkz., David Theo Goldberg, *The Racial State* (Oxford: Blackwell, 2002). Feminist perspektifler için bkz. V. Spike Peterson (der.), *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations Theory* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1992).

106 Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de'France, 1978-79*, M. Senellart (der.), (Basingstoke: Palgrave, 2008). Aşağıda incelendiği gibi, Foucault'nun biyopolitikanın yükselişini, bütünüyle olmasa da esasen bir Avrupa meselesi olarak görmesi savunulamaz. Bu, Foucault'nun Avrupa merkezciliğine yönelik çeşitli postkolonyal eleştirilerin dikkat çektiği bir noktadır. Örneğin bkz. Roxanne Lynn Doty, *Imperial Encounters: The Politics of Representation in North-South Relations* (Minneapolis,

Minn.: University of Minnesota Press, 1996), 62; Gayatry Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999), 279; Paul Gilroy, *After Empire* (Londra: Routledge, 2004), 47; Vivienne Jabri, 'Michel Foucault's analytics of war: the social, the international, and the racial', *International Political Sociology*, Cilt 1, Sayı 1 (2007), 67-81, 73-6.

107 Örneğin bkz. Charles Tilly, 'Reflections on the history of European state-making', *The Formation of National States in Western Europe*, C. Tilly (der.), (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975), 3-83; Aristide R. Zolberg, 'Origins of the modern world system: a missing link', *World Politics*, Cilt 33, Sayı 2 (1981), 253-81; Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: A Contemporary Critique of Historical Materialism, Vol II* (Berkeley, Kaliforniya.: University of California Press, 1985); Michael Mann, *States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology* (New York: Blackwell, 1988); Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States: AD 990-1992* (Londra: Wiley-Blackwell, 1992); Michael Mann, *The Sources of Social Power: Vol II, The Rise of Classes and Nation States 1760-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Thomas Ertman, *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

108 Diğerlerinin yanı sıra bkz. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: Verso, 1974); Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany* (Londra: Verso, 1991); Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations* (Londra: Verso, 1994); Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra: Verso, 2002); Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003); Adam David Morton, 'The age of absolutism: capitalism, the modern states-system and international relations', *Review of International Studies*, Cilt 31, Sayı 3 (2005), 495-517; Hannes Lacher, *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity* (Londra: Routledge, 2006); Heide Gerstenberger, *Impersonal Power: History and Theory of the Bourgeois State* (Leiden, Hollanda: Brill, 2007); Kees van der Pijl, 'Capital and the state system: a class act', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20, Sayı 4 (2007), 619-37; Alex Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy* (Cambridge: Polity, 2009), özellikle 123-36.

109 Özellikle bkz. Wood, *Origin of Capitalism*; Teschke, *Myth of 1648*; Lacher, *Beyond Globalization*; van der Pijl, 'Capital and the state system'.

110 Wallerstein, *Modern World-System, I*; Christopher Chase-Dunn, 'Interstate system and capitalist world economy: one logic or two?' *International Studies Quarterly*, Cilt 25, Sayı 1 (1981), 19-42; Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994). Fakat, Alfred W. McCoy ve Francisco A. Scarano (der.), *Colonial Crucible: Empire in the Making of the Modern American State* (Madison, Wisc.: University of Wisconsin Press, 2009) içinde yer alan Dünya-Sistemleri'nden etkilenen bazı yaklaşımlara bakınız.

111 John H. Hobson, 'What's at stake in the Neo-Trotskyist debate? Towards a non-Eurocentric historical sociology of uneven and combined development', *Millennium*, Cilt 40, Sayı 1 (2011), 147-66, 153.

112 Örneğin bkz. John G. Ruggie, 'Continuity and transformation in the world polity: toward a neorealist synthesis', *World Politics*, Cilt 35, Sayı 2 (1983), 261-85; Friedrich Kratochwil, 'Of systems, boundaries, and territoriality: an inquiry into the formation of the state system', *World Politics*, Cilt 39, Sayı 1 (1986), 27-52; John G. Ruggie, 'Territoriality and beyond: problematising modernity in international relations', *International Organization*, Cilt 47, Sayı 1 (1993),139-74; Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994); Christian Reus-Smit, *The Moral Purpose of the State: Culture, Social Identity and Institutional Rationality in International Relations* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999). Fakat dikkat çekici bir istisna olarak bkz. Daniel H. Nexon, *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009).

113 Alıntılayan Bowden, *Empire of Civilization*, 115.

114 Alıntılayan Bowden, *Empire of Civilization*, 116.

115 Alıntılayan Anghie, *Imperialism*, 26.

116 Alıntılayan Bowden, *Empire of Civilization*, 139.

117 Jordan Branch, "Colonial reflection" and territoriality: the peripheral origins of sovereign statehood', *European Journal of International Relations*, Cilt 18, Sayı 2 (2012), 277-97, 285.

118 Samuel Y. Edgerton, 'From mental matrix to Mappamundi to Christian empire: the heritage of Ptolemaic cartography in the Renaissance', *Art and Cartography: Six Historical Essays*, D. Woodward (der.), (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1987), 10-50, 46.

119 Önceki alıntılar için bkz. Eric Eustace Williams, *Capitalism and Slavery* (Richmond, N.C.: University of North Carolina Press, 1994), 4.

120 Jordan Branch, *The Cartographic State: Maps, Territory and the Origins of Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 100.
121 Branch, *Cartographic State*, 101.
122 Branch, "Colonial reflection", 288.
123 Branch, "Colonial reflection", 278-88.
124 Branch, "Colonial reflection", 284, kısmen şuradan alıntı yapar: Robert David Sack, *Human Territoriality: Its Theory and History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 132.
125 Robert Knox, 'Race, racialisation and rivalry in the international legal order', *Race and Racism in International Relations*, Anievas et al., 175-90.
126 Matt Craven, 'Introduction', *Time, History and International Law*, M. Craven, M. Fitzmaurice ve M. Vogiatzi (der.), (Leiden, Hollanda: Martinus Nijhoff), 1-27, 21.
127 Branch, "Colonial reflection", 292; ayrıca bkz., Branch, *Cartographic State*, 100-19.
128 Anghie, *Imperialism*, 14.
129 Örneğin bkz. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 22; Giddens, *Nation-State*, 159-60; Rosenberg, *Empire of Civil Society*, 129-39; Wood, *Origin of Capitalism; Teschke, Myth of 1648*, özellikle 144-6; Lacher, *Beyond Globalization*, özellikle 106-8; Benno Teschke ve Hannes Lacher, 'The changing "logics" of capitalist competition', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20, Sayı 4 (2007), 565-80, özellikle 569-70.
130 Teschke, *Myth of 1648*, 209.
131 Ya da sömürgeci kamçının hangi ucunda durduğunuza bağlı olan bir kısır döngü.
132 Boks maçı analojisi ile küçük savaşların ve savaşlardaki güç dengesizliklerinin siyasi ve kuramsal çıkarımlarına dair mükemmel bir tartışma için Tarak Barkawi'ye teşekkür ederiz: bkz. Tarak Barkawi 'On the pedagogy of "small wars", *International Affairs*, Cilt 80, Sayı 1 (2004), 19-38; Tarak Barkawi ve Mark Laffey, 'The postcolonial moment in security studies', *Review of International Studies*, Cilt 32, Sayı 4 (2006), 329-52.
133 Marx, *Capital*, 915 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, s. 718].
134 En ünlüsü, Williams, *Capitalism and Slavery*.
135 Wood, *Origin of Capitalism*, 148; ayrıca bkz. Robert Brenner, 'The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxism', *New Left Review*, Cilt 1, Sayı 104 (1977), 25-92, 63. Karşıt görüşler için bkz. Earl J. Hamilton, 'American treasure and the rise of capitalism (1500-1700)', *Economica*, Cilt 9 (1929), 338-57, 356; Jairus Banaji, 'Islam, the Mediterranean, and the rise of capitalism', *Historical Materialism*, Cilt 15 (2007), 47-74, 49.
136 Yeni Dünya sömürgeciliğinin kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimi üzerindeki yaratıcı etkilerini arayacaksak, bunlar salt servet yığılmasında bulunamaz. Neil Davidson'un haklı olarak belirttiği üzere, "servetin zora dayalı aktarımı kendi başına, zorunlu olarak kapitalist gelişmeye yol açmaz, hatta katkıda bile bulunmaz: Bazı örneklerde iktisaden en geri kalmış mutlakıyetçi devletler için yalnızca bir yaşam desteği mekanizması olarak işlev görmüştür" (Davidson, *How Revolutionary*, 534). İspanya yerinde bir örnektir.
137 Amerika gümüşü, 16. yüzyıldaki zirve noktasında, Habsburgların gelirlerinin yüzde 25'ini oluşturuyordu. Allan K. Smith, *Creating a World Economy: Merchant Capital, Colonialism, and World Trade, 1400-1825* (Oxford: Westview Press, 1991), 82-3.
138 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 73. İspanya'nın gerilemesi için bkz. Wallerstein, *The Modern World-System, I*, 190-6. İlginç bir şekilde, Troçki de Yeni Dünya keşiflerinin, diğer geç gelişen Avrupalı devletlere (özellikle de Hollanda ve İngiltere'ye) kayda değer avantajlar sağlarken, İspanya'da bir jeopolitik ve iktisadi gerileme dönemine girmesi üzerindeki etkileşimsel sonuçlarını gözlemlemişti: "Başlangıçta İspanya'yı zenginleştiren ve ileriye taşıyan Amerika'nın keşfi, sonrasında onun aleyhine oldu. Büyük ticaret güzergâhları İber Yarımadası'ndan uzaklaştı. Zenginleşen Hollanda, İspanya'dan ayrıldı. Hollanda'yı takip eden İngiltere, Avrupa'nın zirvesine çıktı ve uzun bir süre de orada kaldı." ('The revolution in Spain', *The Basic Writings of Trotsky* (New York: Random House, 1963 [1931]), 223-33, 224).
139 Richard Lachman'ın da işaret ettiği gibi, "Üretken yatırım fırsatlarının yokluğunda Amerika'nın hazineleri İspanya'da enflasyona yol açtı ve Fransa, Alçak Ülkeler ya da Britanya'nın görece düşük enflasyonlu ekonomilerindeki yerleşik sanayilerin daha ucuz mallarıyla rekabet edebilecek yerli imalat sektörlerinin yaratılması olanaklarını daha da azalttı" (*Capitalists in Spite of Themselves: Elite Conflict and Economic Transitions in Early Modern Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2000, 153).
140 James W. Moore, "Amsterdam is standing on Norway", Part I: the alchemy of capital, empire and nature in the diaspora of silver, 1545-1648', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 10, Sayı 1 (2010), 33-68, 43-6, 45.
141 İspanyol monarşisi 1557, 1575, 1596, 1607, 1627, 1647, 1653 ve 1680 yıllarında iflasını ilan etti.

142 Moore, "Amsterdam is standing", 45-6.
143 William H. McNeil, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1982), 109.
144 Troçki'nin deyişiyle İspanya "ülkenin büyük tarihsel geçmişi tarafından aşağı çekildi" ('Revolution in Spain', 224).
145 P.K. O'Brien, 'Metanarratives in global histories of material progress', *International History Review*, Cilt 23, Sayı 2 (2001), 345-67, 361. J.H. Elliot'ın belirttiği gibi, "1590'lardan başlayarak ... İspanya ile Amerika'daki sömürgelerinin ekonomileri birbirinden uzaklaşırken, Flaman ve İngiliz mütecavizler, giderek açılan boşluğa yerleşiyorlardı" (*Imperial Spain*, 1469-1716, Londra: Penguin, 2002, 287).
146 Ronald Findlay, 'Globalization and the European economy: Medieval origins to the Industrial Revolution', *Europe and Globalization*, H. Kierzkowski (der.), (Londra: Palgrave, 2002), 32-64, 58.
147 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol I* (Londra: Harper & Row, 1972), 635. K. N. Chaudhuri, "Flamanlar Avrupa külçe ticaretinin sorgulanamaz efendileriydi," diye yazar (*The Trading World of Asia and the East Indian Company, 1660-1760*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, 4).
148 Michel Beaud, *A History of Capitalism, 1500-1980* (Londra: Macmillan, 1984), 26; krş. Herman van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Market (Fourteenth- Sixteenth Centuries), Vol II* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1963), 178.
149 Marx, *Capital*, 916.
150 Braudel, *The Mediterranean, Vol I*, 481.
151 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, Vol III: The Perspective of the World* (Berkeley, Kaliforniya.: University of California Press, 1992), 210.
152 Braudel'in belirttiği gibi, "Hollanda'nın serveti açık bir şekilde hem İspanya hem de Baltık servetinin üzerine inşa edilmişti. Bunlardan herhangi birini görmezden gelmek, bir yandan buğdayın diğer yandan Amerika külçelerinin birbirinden ayrılması mümkün olmayan roller oynamış olduklarını anlamayı imkânsız kılar." (*Civilization and Capitalism, Vol III*, 209)
153 Jairus Banaji, *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2010), 270-1. Banaji şunu da belirtir: "17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Hollanda İspanyol gümüş ticareti üzerinde hâkimiyet kurmuş ve böylece Amsterdam dünya kıymetli metal ticaretinin merkezi haline gelmişti" (271).
154 Alıntılayan Satish Chandra, *The Indian Ocean: Explorations in History, Commerce, and Politics* (Londra: Sage, 1992), 139.
155 James Blaut, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 189, 192; ayrıca bkz. Magda von der Heydt-Coca, 'Andean silver and the rise of the Western world', *Critical Sociology*, Cilt 31, Sayı 4 (2005), 481-513.
156 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 70-1.
157 Pomeranz, *Great Divergence*, 190; Krş. Dennis O. Flynn ve Arturo Giráldez, 'Arbitrage, China, and world trade in the early modern period', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 38, Sayı 4 (1995), 429-48.
158 S. M. H. Bozorgnia, *The Role of Precious Metals in European Economic Development: From Roman Times to the Eve of the Industrial Revolution* (Westport, Conn.: Greenwood, 1998), 180. Benzer şekilde, Richard Drayton da "Kalküta ve Kanton'dan gelen lüks malların -ipek, pamuklu, baharat ve çay- büyük oranda, Afrikalıların Amerika'da satılmasından elde edilen külçelere bağlı" olduğunu, "Afrika kölelerinin bu nedenle ... nihayetinde Asya'daki Avrupa ticareti ve imparatorluğunun genişlemesini mümkün kılan bir para birimi" haline geldiğini yazar ('The collaboration of labour: slaves, empires and globalization in the Atlantic world, c. 1600-1850', *Globalization in World History*, A.G. Hopkins (der.), Londra: Pimlico, 2002, 98-114, 108).
159 A. G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1998), 280-1.
160 Findlay, 'Globalization', 58.
161 Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James Robinson, 'The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change, and economic growth', *American Economic Review*, Cilt 95, Sayı 3 (2005), 546-79, 546.
162 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (New York: Random House, 1937 [1776]), 206-7.
163 Smith, *Wealth of Nations*, 417, 591.
164 Smith, *Wealth of Nations*, 202, 416; Krş. Barbara L. Solow, 'Introduction', *Slavery and the Rise of the Atlantic System*, B. L. Solow (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 1-20, 15.

165 Williams, *Capitalism and Slavery*, 51-2.
166 Max Weber, *General Economic History* (New Brunswick: Transaction, 1981 [1924]), 298.
167 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol III* (Harmondsworth: Penguin, 1981 [1894]), 450, vurgu bize ait [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt III*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, (İstanbul: Yordam, 2018), s. 334]
168 Marx, *Capital, I*, 918 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştrisi Cilt I*, s. 721].
169 Marx, *Capital, I*, 915 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştrisi Cilt I*, s. 718].
170 Bkz. Wood, *Origin of Capitalism*, 148.
171 Bu açıklamada, sanayileşme ve sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu, tarımsal kapitalizmin mantığının, sanayi kapitalizmine doğru müterakki ve tek yönlü bir genişlemesi olarak, içsel bir şekilde gerçekleşir. Wood'un şemasında sömürgeciliğe, İngiliz biçiminin başka yerlere genişleyerek sömürgeciliği kendisine tabi kılmasından ve modernleştirmesinden, yani kapitalistleştirmesinden başka bir açıklama getirilmez. "İngiliz iç pazarının dinamikleri uluslararası ticarete doğru yayılmıştır" (Wood, *Origin of Capitalism*, 135).
172 Marx, *Capital, I*, [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştrisi Cilt I*, s. 554].
173 Wood, *Origin of Capitalism*, 134.
174 Bkz. Marx, *Capital, I*, 781-6.
175 Endnotes Collective, 'Misery and debt', *Endnotes* Sayı 2 (Londra, 2010), 20-51, 25.
176 Mark Overton, *Agricultural Revolution in England: The Transformation of the Agrarian Economy 1500-1850* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
177 Wood, *Origin of Capitalism*, 103.
178 Wood, *Origin of Capitalism*, 133-4.
179 Diğerlerinin yanı sıra bkz., Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas during the English Revolution* (Londra: Penguin, 1991 [1972]); Brian Manning, *The Far Left in the English Revolution 1640 to 1660* (Londra: Bookmarks, 1999); Geoff Kennedy, *Diggers, Levellers, and Agrarian Capitalism: Radical Political Thought in Seventeenth Century England* (Lanham, Md.: Lexington, 2008).
180 Peter Linebaugh ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Londra: Verso, 2012), 16.
181 Wood, *Origin of Capitalism*, 137.
182 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 43; Williams, *Capitalism and Slavery*, 58-9.
183 Williams, *Capitalism and Slavery*, 60.
184 Ferguson, *History of Civil Society*, 182.
185 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 56.
186 Francis Bacon, 'General considerations touching the plantations', *The Works of Francis Bacon, Lord Chancellor of England, Vol 2* (Philadelphia, Pa.: Carley & Hardt, 1841 [1606]), 184.
187 Alıntılayan Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 16.
188 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 20.
189 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 57-8, alıntılar 16 ve 20. sayfalardan.
190 W.E.B. Du Bois, 'Darkwater: voices from within the veil', *The Oxford W. E. B. du Bois Reader*, der. E.J. Sundquist (New York: Oxford University Press, 1996 [1920]), 483-623, 551.
191 William D. Philips Jr, 'The old world background of slavery in the Americas', *Slavery and the Rise of the Atlantic System*, Solow, 43-61, 45.
192 Barbara L. Solow, 'Slavery and colonization', *Slavery and the Rise of the Atlantic System*, Solow, 21-42, 35.
193 Bkz. Marx'ın E.G. Wakefield'ın sömürgelerdeki kapitalist deneylerin başarısızlığından yakınmasını, alaycı bir şekilde yapısökümüne uğratması: "Bay Peel adında biri, diye şikâyet eder [Wakefield], İngiltere'den Batı Avustralya'nın Swan Nehri bölgesine 50.000£ değerinde geçim ve üretim aracı götürmüş. Hatta bu Bay Peel, işçi sınıfından 3000 erkek kadın ve çocuğu da yanında getirecek kadar ileri görüşlüymüş. Gitmek istediği yere ulaştığında, 'Bay Peel'ın yatağını yapacak ya da kendisine nehirden su getirecek bir hizmetkârı bile kalmamış.' Swan Nehri'ne İngiliz üretim ilişkilerini ihraç etmek dışında her şeyi sağlayan Talihsiz Bay Peel!" (Marx, *Capital, I*, 932-3). Bu pasajı bize hatırlatan Cemal Burak Tansel'e teşekkür ederiz.
194 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 34. "Avrupalılardan daha iyi besleniyorlardı ... Pek de iktisadi uzmanlaşma peşinde değildiler ve pek az ticari girişimde bulunuyorlardı; kendi kendilerine yetiyorlardı. Toplumları anasoyluluk etrafında örgütlenmişti ve hem erkekleri hem de kadınları evlilik dışında cinsel özgürlüğe sahipti" (34). Ayrıca bkz. Cedric J. Robinson, *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition* (Richmond, N.C.: University of North Carolina Press, 2000), 130-1.
195 Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776-1848* (Londra: Verso, 1988), 13.
196 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 143-73.

197 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 126.
198 William Darity Jr., 'British industry and the West Indies plantations', *The Atlantic Slave Trade: Effects on Economies, Societies, and Peoples in Africa, the Americas, and Europe*, J. E. Inikori ve S. L. Engerman (der.), (Londra: Duke University Press, 1992), 247-82, 259.
199 Sidney W. Mintz, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History* (Londra: Penguin, 1986), 36.
200 Darity, 'British industry', 259; Williams, *Capitalism and Slavery*, 3; Solow, 'Introduction', 5.
201 Alıntılayan Darity, 'British industry', 271.
202 Blackburn, *Overthrow of Colonial Slavery*, 10.
203 Stanley M. Elkins, *Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2013). Fakat bkz. A. Bergesen 'Turning World-System Theory on its head', *Global Culture: Nationalism, Globalization, Modernity*, M. Featherstone (der.), (Londra: Sage, 1990). 67-81.
204 Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa* (Washington DC: Howard University Press, 1981), 69.
205 John Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 36-40.
206 Thornton, *Africa and Africans*, 44.
207 Giorgio Riello, *Cotton: The Fabric That Made the Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 190.
208 Thornton, *Africa and Africans*, 38-9.
209 Thornton, *Africa and Africans*, 66-8.
210 Thornton, *Africa and Africans*, 39. Aslına bakılırsa, bağlı bulundukları şirketin ya da kendi devletlerinin kısıtlamaları nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan pek çok Avrupalı tüccar, şirketlerinden ayrılarak Afrikalı hükümdarların hizmetine girmişti (s. 60-2).
211 Riello, *Cotton*, 190.
212 Thornton, *Africa and Africans*, 89.
213 Thornton, *Africa and Africans*, 87.
214 Thornton, *Africa and Africans*, 88. Fakat çeşitli Batı Afrika toplulukları arasındaki eşitsizliklere de dikkat çekmek önemlidir. Tipik olarak devlet merkezileşmesinin düzeylerinde ve dolayısıyla sömürünün ölçeğinde çeşitlilikler bulunuyordu. Farklı Batı Afrika devletleri köle toplamak için farklı araçlara başvurmak ve onları (doğrudan ya da aracılar vasıtasıyla) alıp satmak için farklı yollar bulmakla kalmıyordu, aynı zamanda Batı ve Orta Afrika'nın bereketli bölgelerinde yaşayan birbirinden farklı çok sayıda topluluğa düzenlenen akınlar yoluyla da köle elde ediliyordu. Batı Afrika sahillerinde bulunan birkaç kalkış limanına taşınmalarından, toplanmalarından ve nihayetinde köle yolculuğuna çıkarılmak üzere gemilere bindirilmelerinden önce, çeşitli ticaret merkezlerine götürülüyorlardı. Krş. Joseph C. Miller, 'The numbers, origins, and destinations of slaves in the eighteenth-century Angolan slave trade', *Atlantic Slave Trade*, Darity, 77-115.
215 Bununla, toprağın –"(jeo)politik birikim"– ya da sermayeninkinin –"sermaye birikimi"– aksine sadece insanların birikimini kastediyoruz.
216 Thornton, *Africa and Africans*, 105.
217 Thornton, *Africa and Africans*, 105.
218 Stephanie E. Smallwood, *Saltwater Slavery: A Middle Passage from Africa to American Diaspora* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009), 15.
219 Ray A. Kea, *Settlements, Trade, and Polities in the Seventeenth-Century Gold Coast* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1982), 130.
220 Smallwood, *Saltwater Slavery*, 24-8.
221 Henry A. Gemery ve Jan S. Hogendorn, 'The Atlantic slave trade: a tentative economic model', *Journal of African History*, Cilt 15, Sayı 2 (1974), 223-46, 242.
222 R. A. Kea, 'Firearms and warfare on the Gold and Slave Coasts from the sixteenth to the nineteenth centuries', *Journal of African History*, Cilt 12, Sayı 2 (1971), 185-213; Martin A. Klein, 'Impact of the Atlantic slave trade on the societies of the Western Sudan', *Atlantic Slave Trade*, Darity, 25-48, 28.
223 Smallwood, *Saltwater Slavery*, 16.
224 Thornton, *Africa and Africans*, 118.
225 Thornton, *Africa and Africans*, 119.
226 Smallwood, *Saltwater Slavery*, 20.
227 Klein, 'Atlantic slave trade', 26.
228 Sömürgelerdeki köle plantasyonlarının biçimsel karakteristiklerine ilişkin şu çalışmalarda yer alan mükemmel tartışmalara bkz. Sidney W. Mintz, *Sweetness and Power*, özellikle. 55-60; Dale W. Tomich,

Through the Prism of Slavery: Labor, Capital, and World Economy (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2004), özellikle 2. bölüm; Banaji, *Theory as History*, 67-71.

229 Robin Blackburn, *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800* (Londra: Verso, 1997), 376.

230 Blackburn, *New World Slavery*, 19.

231 Shilliam, 'The Atlantic', 71.

232 Blackburn, *New World Slavery*, 23.

233 Shilliam, 'The Atlantic', 72.

234 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 135-6.

235 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 137-8.

236 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 138.

237 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 139-40.

238 Petty, "The Scale of Creatures"dan alıntılayan Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 139.

239 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 139.

240 Linebaugh ve Rediker, *Many-Headed Hydra*, 139.

241 Amerika Kıtası'nda kullanılan bu tür böl ve yönet taktiklerinin uzun tarihindeki daha geç bir dönem için bkz. David R. Roediger ve Elizabeth D. Esch, *The Production of Difference: Race and the Management of Labor in U.S. History* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

242 Blackburn, *Overthrow of Colonial Slavery*, 8.

243 Blackburn, *New World Slavery*, 19; David W. Galenson, *Traders, Planters and Slaves: Market Behavior in Early English America* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 143.

244 Riello, *Cotton*, 197.

245 Marx, başka gerekçelerin yanı sıra bu nedenle de plantasyonlardaki köle sahiplerini "kapitalist" olarak nitelemiş ve örneğin şöyle yazmıştı:

Ticari spekülasyonların en başından itibaren görüldüğü ve üretimin dünya pazarı için yapıldığı ikinci sömürge tipinde -plantasyonlarda- zencilerin köleliğinin kapitalist üretimin temeli olan özgür ücretli emeği imkânsız kılması nedeniyle, kapitalist üretim biçimi sadece biçimsel olarak mevcuttur. Fakat kapitalistlerin kullanıldığı işletmeler *kapitalistler* tarafından işletilir. Hayata geçirilen üretim yöntemi kölelikten doğmamış, ona aşılanmıştır. Bu durumda aynı kişi hem kapitalist hem de toprak sahibidir.

(Marx, *Theories of Surplus Value, Vol II*, Moscow: Progress, 1968 [1863], 597).

Ya da başka bir yerde belirttiği gibi, "Amerika'daki plantasyon sahiplerine sadece bizim şimdi kapitalist dememizin ötesinde, bunların kapitalist *oldukları* gerçeği, özgür emeğin üzerinde yükselen bir dünya pazarında bir anomali olarak var olmalarına dayanmaktadır." (Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-58], 513).

246 Galenson, *Traders, Planters and Slaves*, 143.

247 William Dusinberre, *Them Dark Days: Slavery in the American Rice Swamps* (Athens, Ga.:Georgia University Press, 2000), 404; Blackburn, *Overthrow of Colonial Slavery*, 8.

248 Blackburn, *Overthrow of Colonial Slavery*, 7.

249 C.L.R. James, "devasa şeker fabrikalarında yüzlerce kişilik gruplar halinde çalışan ve yaşayan kölelerin ... modern proletaryaya o dönemdeki herhangi bir çalışan grubundan daha yakın oldukları"nı belirtmiştir. (*The Black Jacobins: Toussaint L'Ouverture and the San Domingo Revolution*, New York: Vintage, 1963 [1938], 85-6).

250 Dusinberre, *Them Dark Days*, 405.

251 Riello, *Cotton*, 205.

252 Riello, *Cotton*, 207-8.

253 Bkz. Jairus Banaji, 'Putting theory to work', *Historical Materialism*, Cilt 21, Sayı 4 (2013), 129-43, 136-7; Banaji, *Theory as History*, 67-71.

254 Blackburn, *New World Slavery*, 10.

255 Davidson, *How Revolutionary*, 537.

256 Charles Post, 'Capitalism, laws of motion and relations of production', *Historical Materialism*, Cilt 21, Sayı 4 (2013), 71-91, 83.

257 Paul E. Johnson, *The Early American Republic, 1789-1829* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 92.

258 Davidson, *How Revolutionary*, 537.

259 Marx, *Capital, III*, 339-48 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleltirisi Cilt III*, s. 237-245].

260 Darit, 'British industry', 264.

261 Marx, *Capital, III*, 345, vurgu bize ait [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleltirisi Cilt III*, s. 243]; krş. Blackburn, *New World Slavery*, 10.

262 Marx'ın kapitalist gelişmenin ayrılmaz bir parçası olarak köleliğin haiz olduğu önemi teslim ettiğini göstermesi açısından bu alıntının ne denli mühim olduğuna ilişkin mükemmel bir tartışma için bkz. Banaji, 'Putting theory to work', 138.

263 Blackburn, *New World Slavery*, 558; Blackburn, *Overthrow of Colonial Slavery*, 8.

264 Ronald Findlay ve Kevin H. O'Rourke, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2007), 233.

265 Barbara Solow, 'Caribbean slavery and British growth: the Eric Williams hypothesis', *Journal of Development Economics*, Cilt 17 (1985), 99-115, 105-6.

266 Solow, 'Caribbean slavery', 113.

267 John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 267'de Phylliss Deane ve W. A. Cole, *British Economic Growth 1688-1959: Trends and Structure* (Cambridge: Cambridge University Press, 2. baskı, 1969), 34'ten yola çıkılarak hesaplanmıştır.

268 Hobson, *Eastern Origins*, 267.

269 Frank, *ReOrient*, 296, şu çalışmadan yararlanmıştır: P. G. M. Dickinson, *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit 1688-1756* (Londra: Macmillan, 1967), 470.

270 Joseph Inikori, 'Slavery and the development of industrial capitalism in England', *Journal of Interdisciplinary History*, Cilt 17, Sayı 4 (1987), 771-93, 786.

271 Inikori, 'Slavery', 157.

272 Joseph E. Inikori, 'Slavery and the revolution in cotton textile production in England', *The Atlantic Slave Trade*, Darity, 145-82. Ekoseli pamuklular, "1750 ile 1774 arasında toplam İngiliz pamuklu tekstil ihracatında, yüzde 48 ile yüzde 86 arasında değişen oranlarda hâkim bir paya sahipti." (157). Ekoseli pamuklu alanında kaydedilen gelişmeler, Avrupa'nın ihracatında daha sonra pazen alanına yaşanacak kaymanın ve bu alandaki genişlemenin habercisiydi (159-60).

273 Heller, *Birth of Capitalism*, 168.

274 Heller, *Birth of Capitalism*, 168.

275 Smith, *Creating the World Economy*, 174.

276 Hobson, *Eastern Origins*, 271. Solow, "sanayi ürünleri ihracatının sınai büyümeye yol açtığını ve sınai büyümenin de yapısal değişim ve genel büyüme anlamına geldiğini" yazar. "Amerika köleciliği bu ihracata hatırı sayılır bir katkıda bulunmuştu." (Barbara Solow, 'Capitalism and slavery in the exceedingly long run', *British Capitalism and Caribbean Slavery: The Legacy of Eric Williams*, B. Solow ve S. Engerman (der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 51-78, 73).

277 Hobson, *Eastern Origins*, 271.

278 Inikori, 'Slavery', 151-2.

279 Inikori, 'Slavery', 154.

280 Inikori, 'Slavery', 155.

281 Inikori, 'Slavery', 146.

282 Barbara Solow ve Stanley Engerman, 'British capitalism and Caribbean slavery: the legacy of Eric Williams: an introduction', *British Capitalism and Caribbean Slavery*, 1-23, 10.

283 Francis Crouzet, 'Towards an export economy: British exports during the Industrial Revolution', *Exploration in Economic History*, Cilt 17 (1980), 48-93, 92. Ayrıca Drayton'ın da belirttiği gibi: "Şekerin ve kölelerin baskın olduğu Atlantik ticareti, 18. yüzyıl Britanya ekonomisinin en dinamik alanıydı. Londra ve Bristol'ın, Glasgow ve Liverpool'un büyümesi, pamuklu üretimi ve demir işleme, gemicilik, sigorta, bankacılık ve 1700 ile 1801 yılları arasında yaratılan üç milyon iş açısından hayati bir öneme sahipti." ('Collaboration of labour', 104-5). Ayrıca bkz. Solow ve Engerman, 'British capitalism and Caribbean slavery', 11; Heller, *Birth of Capitalism*, 169.

284 Donald Coleman, *The Economy of England, 1450-1750* (Oxford: Oxford University Press, 1977), 197-8.

285 Darity, 'British industry', 257.

286 Alıntılayan Hobson, *Eastern Origins*, 269.

287 Williams, *Capitalism and Slavery*, 98-104.

288 Özellikle de toprak ve odun temelli yakıt alanındaki mevcut ve artan sınırlamalar bağlamında bkz. Andre Gunder Frank, 'Review of The Great Divergence', *Journal of Asian Studies*, Cilt 60, Sayı 1 (2001), 180-2, 181; krş. Pomeranz, *Great Divergence*, 126-7.

289 Frank, 'Review of The Great Divergence', 181.

290 Bkz. Mintz, *Sweetness and Power*.

291 Federici, *Caliban and the Witch*, 104-5.

292 Şekerin seçkinlere hitap eden lüks bir maldan kitlesel tüketim malı haline geldiği nitel değişim, Sanayi Devrimi'nden önce gerçekleşti: bkz. Ralph Austen ve Woodruff Smith, 'Private tooth decay as public

economic virtue: the slave-sugar triangle, consumerism, and European industrialization', *Atlantic Slave Trade*, Darity, 183-203, 186-8; krş. Sheridan, *Sugar and Slavery*, 24-5; Mintz, *Sweetness and Power*.

293 Federici, *Caliban and the Witch*, 99.

294 Davidson, *How Revolutionary*, 128.

295 Özellikle bir dizi araştırmacı, İngiliz yünlü sanayisindeki genişlemenin, Britanya'nın sınai kalkışı açısından bir öncü olarak yerine getirdiği önemli işleve dikkat çekmiştir. Burada yine, sömürgelerdeki pazarların önemi, sanayinin gelişiminde hayati bir etkendi. Bilhassa Yorkshire'ın sanayileşmesi, neredeyse bütünüyle Yeni Dünya ticaretinin genişlemesine dayanıyordu. Fakat bu ikinci genişleme için, yüzlerce yıldır ihracat bağımlı olan İngiliz yünlü sanayisinin, mutlak bir gerileme içine girmesi ve böylece (Colyton'da yaşandığı gibi) ülke çapında bir sanayisizleşmeyi tetiklemesi gerekecekti (Inikori, 'Slavery', 789).

296 Blackburn, *New World Slavery*, 554.

297 Inikori, 'Slavery', 146.

298 See Riello, *Cotton*, 223-5.

299 Riello, *Cotton*, 227.

300 Riello, *Cotton*, 229-30.

301 Krş. Edward E. Baptist, *The Half Has Never Been Told: Slavery and the Making of American Capitalism* (New York: Basic Books, 2014).

302 Hobson, *Eastern Origins*, 268.

303 David Washbrook, 'From comparative sociology to global history: Britain and India in the pre-history of modernity', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 40, Sayı 4 (1997), 410-33, 419.

304 Blackburn, *New World Slavery*, 555.

305 Braudel, *Civilization and Capitalism, III*, 414, 387.

306 Irfan Habib, 'Capitalism in history', *Social Scientist*, Cilt 23, Sayı 7/9 (1995), 15-31, 23.

307 Marx, *Capital, I*, 925.

308 See Banaji, *Theory as History*, 271, Marx, Capital, III, 446-7'den alıntı yapar.

309 Banaji, *Theory as History*, 271.

310 Tüccarların kapitalistlere dönüştüğü bu sürecin Avrupa'ya ve Atlantik ile Güneydoğu Asya'daki sömürgeci faaliyetlerine özgü olmadığını belirtmek gerekir. Benzer süreçler, 19. yüzyılda Çin ve Japonya'da da -ilki Avrupa'nın sömürge ticaretinin bir ürünü olsa da- gözlemlenebilirdi: Sırasıyla bkz. Luke Cooper, 'Explaining the paradox of market reform in communist China: the uneven and combined development of the Chinese Revolution and the search for "national salvation", Doktora tezi, University of Sussex, 2013, 103-4; David L. Howell, *Capitalism from Within: Economy, Society, and the State in a Japanese Fishery* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1995). Dolayısıyla, feodal üretim biçimi ve Avrupa'nın parçalanmış (jeo)politik sistemi, tıpkı sömürgeleri gibi, tüccar kapitalistlerin ve daha genel olarak kapitalizmin gelişimine daha uygun bir ortam sunmuş olsa da (bkz. Dördüncü ve Sekizinci bölümler), Çin ve Japonya'dakilere benzer haraççı sistemler de tüccarların üretim sürecine müdahil olmasına dayanan kapitalist üretim cepleri üretebilirdi.

311 Peter Musgrave, 'The economics of uncertainty: the structural revolution in the spice trade, 1480-1640', *Spices in the Indian Ocean World*, M. N. Pearson (der.), (Aldershot: Variorum, 1996), 337-449, 349-50.

312 P. Swarnalatha, *The World of the Weaver in Northern Coromandel c. 1750-1850* (New Delhi: Orient Longman, 2005).

313 Marx, *Capital, III*, 452 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleltirisi Cilt III*, s. 313].

314 "Ticaret kapitalizmi" mefhumunu ya da tüccarların kapitalizme geçiş sürecine yardımcı olabilecek potansiyel rollerini reddeden Siyasal Marksistlere örnek olarak bkz. Ellen Meiksins Wood, 'Capitalism', *The Ellen Meiksins Wood Reader*, der. L. Patriquin (Leiden, Hollanda: Brill, 2012), 44-6; Teschke, *Myth of 1648*, 197-214; Charlie Post, 'Capitalism', 88-9; ve Brenner ve Wood'dan etkilenen farklı Marksist perspektiflere örnek olarak bkz. Rosenberg, *Empire of Civil Society*, 98-102; John Boyle, 'The mystery of modern wealth: mercantilism, value, and the social foundations of liberal international order', *European Journal of International Relations*, Cilt 14, Sayı 3 (2008), 405-29; Wolf, *Europe*, 79, 83-86.

315 Alex Callinicos, Marx'ın ticaret sermayesi ile kapitalizmin yükselişi arasındaki ilişkiye dair düşüncelerindeki gözle görülür çelişkinin, ölümünün ardından derlenen ve yayımlanan *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini oluşturan tamamlanmamış elyazmalarından kaynaklanmış olabileceğini ileri sürer. Callinicos'un aksine biz, Marx'ın tüccarların (diğer önkoşulların mevcut olduğu) bazı örneklerde üretimi devrimcileştirebilecekleri, ama diğer örneklerde bunu yapamayacaklarına ilişkin iddiasında herhangi bir çelişki görmüyoruz. Bu meseleleri Yedinci Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alıyoruz. Her halükârda, "ticaret kapitalizminin belirli biçimlerinin kapitalist yeniden üretim kurallarının gelişebi-

leceği koşulları yaratma olasılığını engelleyen ilkesel hiçbir gerekçe yokmuş gibi gözükmektedir" (Callinicos, *Imperialism*, 112). Bu nedenle, Julie Adams, "ticaret sermayesinin" kapitalizmin gelişimi (ya da gelişmemesi) üzerindeki "etkisinin" sağlam bir tarihsel çözümlemeden "önce çözüme kavuşturulamayacağını" belirtir. (*The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005, 28).

316 Marx, *Capital, III*, 453; Ayrıca bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology* (Amherst, Mass.: Prometheus, 1998 [1845-6]), özellikle 38-41, 72-80. Bu metinlere ilişkin yararlı bir tartışma için bkz. Paul Blackledge, *Reflections on the Marxist Theory of History* (Manchester: Manchester University Press, 2006), 42.

317 Marx, *Capital, I*, 123.

318 Robert Brenner, 'The social basis of English commercial expansion 1550-1650', Journal of Economic History, Cilt 32, Sayı 1 (1972), 361-84, 377, vurgu bize ait. Brenner'ın tüccarların kapitalistlere dönüşmesine ilişkin buradaki ilk çözümlemeleri, *Merchants and Revolution*'ın (1993) yayımlanması ile birlikte çok daha ileriye götürülmüştür. Bununla birlikte başkalarının da dikkat çektiği gibi, bu çalışma, Brenner'ın, geçiş tartışmasına yaptığı, bu tür bir geçişte tüccarların oynayabileceği potansiyel rolü dışarıda bırakıyormuş gibi gözükürken, her şeyden önce İngiliz tarım ekonomisindeki (kırsal kesimdeki sınıf mücadelesinin "itici güç" olduğu) değişimleri vurgulayan müdahalesi ile pek uyuşmamaktadır. Bu nedenle, Perry Anderson, "ilkesel olarak ticaret sermayesinin önemini küçümseyen kişinin, aynı zamanda pratikte oynadığı yaratıcı rolü muazzam detaylarla ilk ortaya koyan kişi olmasının hoş bir ironi" olduğunu belirtir. (*Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas*, Londra Verso, 2005, 251-2). Callinicos, Brenner'ın daha önceki çalışmalarına kıyasla '*Merchants and Revolution*'ın "kapitalist gelişmeye dair daha eksiksiz bir resim sunduğuna" ve bu resmin "farklı biçimlerin –İngiliz tarımındaki klasik toprak sahibi, kapitalist ve emekçi üçlemesinin, Yeni Dünya'da özgür olmayan sözleşmeli işçilerin ve köle emeğinin sömürülmesinde tüccar ve plantasyon sahibi ortaklığının ve belki de başka biçimlerin– bir arada bulunmasını da içerdiğine" dikkat çeker. ('England's transition to capitalism', *New Left Review*, Seri 1, Sayı 207 (1994), 124-33, 131-2).

319 Diğerlerinin yanı sıra bkz. James A. Brady Jr., 'The rise of merchant empires, 1400-1700: a European counterpoint', *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade, 1350-1750*, J. D. Tracy (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 117-60; Jan L. van Zanden, *The Rise and Decline of Holland's Economy: Merchant Capitalism and the Labour Market* (Manchester: Manchester University Press, 1993), özellikle 1. bölüm; Robert S. Duplessis, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), özellikle 4. bölüm; Eric Mielants, 'Perspectives on the origins of merchant capitalism in Europe', *Review*, Cilt 23, Sayı 2 (2000), 229-92; Banaji, *Theory as History*, özellikle 9. bölüm. Ticaret sermayesini, içinde faaliyet gösterdiği farklı kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin bir "eklemlenmesi" olarak tartışan ve bunu gelişmenin bileşik, geçiş sürecine özgü bir biçimi olarak gören ilginç bir tartışma için bkz. Jan Luiten van Zanden, 'Do we need a theory of merchant capitalism?', *Review*, Cilt 20, Sayı 2 (1997), 255-67. Bununla ilişkili olarak, şu çalışmada yer alan, merkantilizm ile kapitalizme geçiş arasındaki ilişkiye dair yararlı çözümlemeye bkz. China Miéville, *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law* (Leiden, Hollanda: Brill, 2005), 214-24.

320 Banaji, 'Putting theory to work', 136, şu çalışmadan yararlanır: David Ormrod, *English Grain Exports and the Structure of Agrarian Capitalism 1700-1760* (Hull: Hull University Press, 1985).

321 Fakat bkz. Stephen K. Sanderson, *Social Transformations: A General Theory of Historical Development* (Oxford: Blackwell, 1995).

322 Dünya-Sistemleri Kuramı ve Siyasal Marksizm tüccarların kapitalizm öncesindeki faaliyetlerini tekil ve değişmeyen bir tip olarak ele alma eğilimindedir. Dünya-Sistemleri Kuramı, tüccarların –ister 19. isterse 17. yüzyılda yaşasınlar– kapitalist birikim formlarının peşinde koştuklarını, ama kapitalizmin doğuşuna değin zincire vurulmuş olduklarını ileri sürer. Siyasal Marksistlerse ticaret faaliyetinin –yine zamandan ve mekândan bağımsız olarak– "ucuza alıp pahalıya satmakla" tanımlandığını ve bu nedenle toplumsal ilişkileri dönüştürme yeteneğinden yoksun olduğunu ileri sürerler. Dolayısıyla tartışmanın her iki tarafı da tüccarların faaliyetlerini, içinde devindikleri konjonktürel koşullardan soyutlar ve tarih dışı bir ticaret sermayesi mefhumu ortaya koyar. Biz bunun aksine, bir tüccarın üretim alanına müdahil olup olmadığının ve bunun üretim biçimindeki bir değişime katkıda bulunup bulunmadığının bütünüyle tarihsel bir mesele olduğunu ileri sürüyoruz.

323 Brady, 'Rise of merchant empires', 157-8, vurgu bize ait.

324 Callinicos, *Imperialism*, 114.

325 Brenner, *Merchants and Revolution*, 685.

326 Marx, *Capital, III*, 453.

6 EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞMENİN TARİHİNDE "KLASİK" BURJUVA DEVRİMLERİ

1 Alıntılayan Geoffrey Parker, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2013), xxi.

2 Martin Wight, *Power Politics* (Londra: Royal Institute of International Affairs, 1966), 92.

3 Krş. Kees van der Pijl, *The Discipline of Western Supremacy: Modes of Foreign Relations and Political Economy, Vol III* (Londra: Pluto, 2014).

4 Arno Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 534, 533.

5 Özellikle bkz. David Armstrong, *Revolution and World Order: The Revolutionary State in International Society* (Oxford: Oxford University Press, 1993); Stephen M. Walt, *Revolution and War* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1997); Fred Halliday, *Revolution and World Politics: The Rise and Fall of the Sixth Great Power* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1999).

6 Fakat Stephen Walt'ın devrimleri yeni-realizmin sistem-düzeyi çerçevesine oturtma girişimine bakınız. Bu girişimin sonucu, birbirinden ayrı olduğu düşünülen çözümleme düzeylerinde (devrimler söz konusu olduğunda "ülke içi", savaşlar söz konusu olduğunda "uluslararası" düzeylerde) vuku bulan süreçlerin, kuramın temel ontolojik varsayımlarına zarar vermeyecek şekilde dışsal olarak etkileşime girdiğini ileri süren, alışıldık "dışsal etkileşim" modelidir (Walt, *Revolution and War*).

7 Fred Halliday, 'The great anomaly', *Review of International Studies*, Cilt 27 (2001), 693-9, 693.

8 Kenneth Waltz, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* (New York: Columbia University Press, 1959).

9 Örneğin bkz. *Theda Skocpol, States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1993); John Foran, *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

10 Justin Rosenberg, 'Why is there no international historical sociology?' *European Journal of International Relations*, Cilt 12 Sayı 3 (2006), 307-40, 310.

11 Bkz Halliday, *Revolution and World Politics*, 5-6.

12 Özellikle bkz. Rosenberg, 'International historical sociology?'

13 Leon Trotsky, *History of the Russian Revolution, 3 vols* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2008 [1930]).

14 Fakat bkz. Karman Matin, *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change* (Londra: Routledge, 2013).

15 Bu açıdan, "burjuva" terimi, burjuvazinin devrimlerin ortaya çıkışındaki etkin rolü bir devrimin kapitalist olup olmadığına karar verilmesi açısından önemsiz olduğundan, yanlış bir adlandırmadır.

16 Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2012), 366.

17 See Davidson, *How Revolutionary*, 14. bölüm.

18 Gareth Stedman Jones, 'Society and politics at the beginning of the world economy', *Cambridge Journal of Economics*, Cilt 1 (1977), 77-92, 86.

19 Alex Callinicos, 'Bourgeois revolutions and historical materialism', *International Socialism*, Seri II, Cilt 43 (1989), 113-71, 124.

20 Ellen Meiksins Wood'un sorduğu gibi, bir devrim "kapitalizmin nedeni midir yoksa sonucu mu?" (*The Origin of Capitalism: A Longer View*, Londra Verso, 2002, 118).

21 Bu kapitalizmin her zaman toplumlarda bir biçimde "uyur" halde olduğu ve ortaya çıkmasının önündeki sosyo-politik engellerin temizlenmesini beklediği anlamına gelmez. Burada kastedilen, kapitalist üretim ilişkileri bir biçimde *zaten ortaya çıkmışken* belirli sosyo-politik kurumların daha da gelişmesini nasıl sürüncemede bırakabileceği ve bu nedenle kapitalizmin tam gelişmesinin önündeki engelleri kaldıracak "devrimci" bir eylemi gerektirebileceğidir.

22 Davidson, *How Revolutionary*, 420.

23 Perry Anderson, 'Modernity and revolution', *New Left Review*, Seri I, 144 (1984), 96-113, 112.

24 Bu kapitalizmin tek bir ülkede, örneğin Birleşik Eyaletler'de ortaya çıkar çıkmaz, bütün devletler ve toplumlar için yeniden üretim kurallarını geri dönülmez bir şekilde dönüştüreceği anlamına gelmez, çünkü Hollanda'da ve daha sonra İngiltere'de, önemli dâhili-harici sistemik tehditler varlığını sürdürmüştü ve bunların uluslararası düzlemde devam eden kapitalist dönüşüm süreçlerini tersine çevirmesi mümkündü. Buradaki sorun, kapitalizmin *uzamsal ölçeği* çerçevesinde ortaya konulabilir: Yani, kapitalizmin doğuşunun hangi noktasında, belirli bir uzamsal ya da bölgesel ölçekte kapitalizmin konsolidasyonu ve genişlemesi, bir bütün olarak devletler arası ilişkilerin doğasını ve "mantığını" geri dönülmez bir şekilde değiştirir? Soru bu şekilde ortaya konduğunda, Flaman İsyanı'nı bir bütün olarak Avrupa devletler sistemi düzeyinde işleyen yeniden üretim kurallarının dönüştüğü, devam eden bir sürecin ilk uğrağı

olarak görmek daha anlamlı olacaktır. Kapitalizmin bu süreci nihayete erdirmeye yetecek kadar geniş bir uzamsal ölçekte kendisini tam olarak konsolide edebilmesi için, 1688'e ve İskoçya ile Fransa'nın kapitalist toplumlara dönüşmesine ihtiyacı vardı ki kapitalizmin uluslararası açıdan hâkim üretim biçimi haline gelmesi güvence altına alınabilsin. Bu, kapitalizmin doğuşu ve konsolidasyonunun, kendi gelişimi ve yeniden üretiminde kurucu bir uğrak ya da boyut olarak "uluslararası olan"ı gerektirdiği anlamına gelir. Bu önemli noktayı açıklığa kavuşturmamıza yardım eden Pepjin Brandon'a teşekkür ederiz.

25 Colin Barker, 'Beyond Trotsky: extending combined and uneven development', *100 Years of Permanent Revolution: Results and Prospects*, B. Dunn ve H. Radice (der.), (Londra: Pluto, 2006), 72-87, 78.

26 Perry Anderson, 'The notion of bourgeois revolution', *English Questions* (Londra: Verso, 1992), 106-18, 116.

27 Bu formülasyonu Kamran Matin'e borçluyuz.

28 Örneğin bkz. Callinicos, 'Bourgeois revolutions'; Davidson, *How Revolutionary*.

29 Davidson, *How Revolutionary*, 459.

30 Tony Cliff, 'The nature of Stalinist Russia', *Marxist Theory after Trotsky: Selected Works, Vol III* (Londra: Bookmarks, 2003 [1948]), 1-138.

31 Tony Cliff, 'Deflected permanent revolution', *Marxist Theory after Trotsky, Vol III*, 187-201.

32 Bu yaklaşım, Kamran Matin'in eleştirdiği sonuççu yaklaşımı korurken burjuva devrimlerini eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden yeniden formüle edişini tamamlamaktadır (Matin, *Recasting Iranian Modernity*, 48, 3. bölüm).

33 "Reel sosyalist" devletlerin doğasına ilişkin tartışmaları ele alan olağanüstü bir değerlendirme için bkz. Marcel van der Linden, *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917* (Leiden, Hollanda: Brill, 2007).

34 Anderson, 'Bourgeois revolution', 116.

35 "Başlangıçta"ya yaptığımız vurgu zorunludur, zira herhangi bir burjuva devriminin sonuçlarının sadece "sistemik basınçların" bir ürünü olmakla kalmadığını, aynı zamanda bu tür basınçlara yönelik bir *yanıt* ve genellikle bir *itiraz* da teşkil ettiğini anlamak açısından hayati önem taşır. Başka bir deyişle, açıklanması gereken, bu devrimler sırasında, pro-kapitalist grupların, çok farklı hedeflere sahip farklı toplumsal güçlerin alaşımı olarak başlayan bir sürecin sonunda nasıl hegemonik bir konum elde ettikleridir.

36 Eric Hobsbawm, 'The crisis of the seventeenth century', *Crisis in Europe 1560-1660*, T. Ashton (der.), (Londra: Routledge, 1965 [1954]), 5-58, 42.

37 Wood, *Origin of Capitalism*, 94. Ayrıca bkz. Ellen Meiksins Wood, 'The question of market dependence', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 50-87; Charles Post, 'Comments on the Brenner-Wood exchange on the Low Countries', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 88-95; Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003) 136. Bu dönemde Birleşik Eyaletler'i benzer bir şekilde gayri kapitalist olarak kavramsallaştıran Marksist olmayan bir çalışma için bkz. Martha Howell, *Commerce before Capitalism in Europe, 1300-1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

38 Ellen Meiksins Wood, *Empire of Capital* (Londra: Verso, 2. baskı, 2005), 63. Bir toplumsal formasyonun "iktisat dışı temellük güçlerine bağımlı olmaya" devam etmesinin, otomatik olarak, zorunlu bir biçimde gayri kapitalist olması anlamına gelmeyeceğini belirtmekle yetinelim. Bu tür "iktisat dışı" toplumsal kontrol ve artık çekimi biçimlerinin varlığını sürdürmesi, bileşik gelişmenin pek çok biçiminin karakteristik özelliği olan sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve melez boyunduruğunun örnek teşkil ettiği üzere, belirgin bir biçimde kapitalist olan biçimlerle uyuşabilir ve genellikle de eş-kurucu bir etkileşim içindedir (Ayrıca bkz. Birinci, Beşinci ve Yedinci bölümler).

39 Jonathan Israel, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 12, 13; krş. David Ormrod, *The Rise of Commercial Empires: England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650-1770* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

40 Israel, *Dutch Primacy*, özellikle 3-11, 408-10.

41 Israel Doğu-Batı ticaret aksının, özellikle lüks meta ticaretinin, Flamanların dünya ticaretindeki üstünlükleri açısından taşıdığı önemin altını çizmiş olsa da, Fernand Braudel, dökme mal ticaretinin Akdeniz'deki Flaman ticari hâkimiyetinde belirleyici olduğunu vurgulamıştır. "Kuzey [yani Baltık] ticaretinin Flaman ticari sisteminin ana dayanağı olduğuna ilişkin daha eski görüşleri tasdik eden ve Avrupa'nın Baltık bölgesiyle olan ticaretindeki gerilemenin başlangıcının [Flaman] Cumhuriyeti'nin genel olarak denizaşırı ticaretindeki düşüşle çakıştığını gösteren" son dönemdeki bulgular göz önüne alındığında, Israel'in "revizyonist" yorumu biraz abartılı gibi gözükmektedir. (Omrod, *Rise of Commercial Empires*, 279). Dahası, Immanuel Wallerstein'in de belirttiği gibi, Doğu Avrupa'dan yapılan bu "ana ticaret" "hem Flaman şehirlerini besleyecek tahılı hem de Flaman balıkçılığı ve gemi yapımcılığı açısından vazgeçilmez olan denizcilik malzemelerini tedarik ediyordu. Gemi inşası da sonuçta Flamanların başka yerlerdeki başarısı açısından hayati bir önem taşıyordu." (*The Modern World-System, Vol I:*

Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century, Londra: Academic Press, 1974) 211-12). Buna ek olarak, Flaman ticari ilişkilerinin özellikle önemli olduğu dökme mal ticareti, pek çok açıdan, en azından şeker rafinasyonunun 18. yüzyılda Flamanların Amerika Kıtası ile olan ticaretiyle bağlantılı önemli bir sanayi olarak ortaya çıkışına dek, yerel üretim merkezleriyle daha yakından ilişkiliydi. Israel'in ve Braudel'in pozisyonları için sırasıyla bkz. Israel, *Dutch Primacy*, 3-11, 197-207, 406-11; Israel, *Empires and Entrepots: Dutch, the Spanish Monarchy and the Jews, 1585-1713* (Londra: Hambledon Press, 1990), özellikle 134-9, 158, 190-1; Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806* (Oxford: Oxford University Press, 1998), özellikle 315-17; ve Israel, 'The "new history" versus "traditional history" in interpreting Dutch world trade primacy', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) - Low Countries Historical Review*, Cilt 106, Sayı 3 (1991), 469-79; şu çalışmalarla karşılaştırın: Braudel, *Capitalism and Civilization, 15th-18th Century, Vol III: The Perspective of the World* (Londra: Collins, 1984), 189-91, 195, 204, 207-9, 251-2, 260-1; Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Cilt 1* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1995 [1966]), özellikle 572-4, 630-6. Söz konusu bazı meselelere ilişkin genel değerlendirmeler için bkz. Mehmet Bulut, *Ottoman-Dutch Economic Relations: In the Early Modern Period 1571-1699* (Hilversum, Hollanda: Uitgeverij Verloren, 2001), 129-35; Ormrod, *Rise of Commercial Empires*, 278-87; ve ayrıca Flaman ticaret imparatorluğunun farklı sektör ve bölgelerinin göreli önemine ilişkin titiz bir çözümleme için bkz. Jan de Vries ve Ad van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 9. ve 10. bölümler.

42 Ronald Findlay ve Kevin H. O'Rourke, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* (Oxford: Princeton University Press, 2007), 175-6. Yine de Yedinci Bölüm'de göreceğimiz üzere, yeni Cumhuriyet'in öteki "ana varlığı", Flaman kapitalizminin kendisini yeniden üretmesini sağlayan Asya'daki sömürgeleriydi. Bkz. de Vries and van der Woude, *First Modern Economy; Bas van Bavel, Manors and Markets: Economy and Society in the Low Countries, 500-1600* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

43 Brenner, 'Low countries', 207-9; krş. Bas van Bavel, 'The Medieval origins of capitalism in the Netherlands', *BMGN*, Cilt 125, Sayı 2-3 (2010), 45-79, 54-5.

44 Pepijn Brandon, 'Marxism and the "'Dutch miracle'": The Dutch Republic and the transition-debate', *Historical Materialism*, Cilt 19, Sayı 3 (2011), 106-46, 121-2.

45 Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994), 137.

46 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 137.

47 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 133.

48 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 201; Peter Wolfgang Klein, 'Dutch capitalism and the European world-economy', *Dutch Capitalism and World Capitalism* M. Aymard (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 75-92, 85.

49 Brandon, '"Dutch Miracle"'.

50 Jan Lucassen, 'Labour and early modern economic development', *A Miracle Mirrored: The Dutch Republic in European Perspective* K. Davids ve J. Lucassen (der.), (Cambridge: University of Cambridge Press, 1995), 367-409, 368.

51 Lucassen, 'Economic development', 368.

52 Brandon, "'Dutch miracle'", 122.

53 Peter C. M. Hoppenbrouwers, 'Town and country in Holland, 1300-1550', *Town and Country in Europe, 1300-1800* S. R. Epstein (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 54-79, 59.

54 See Marjolein t'Hart, 'Town and country in the Dutch Republic, 1550-1800', *Town and Country in Europe*, Epstein, 80-105, 84-5, 91-2, 104.

55 Son meseleye ilişkin olarak, Marjolein t'Hart "uzun mesafeli tahıl ticaretinin kırsal faaliyetlerin düzenli bir parçasını oluşturduğunu" belirtir ('Town and country in Holland', 89).

56 Van Bavel, *Manors and Markets*, 249-50.

57 Brandon, "'Dutch miracle'", 124.

58 Van Bavel, *Manors and Markets*, 204; Brandon, "'Dutch miracle'", 120.

59 Bas van Bavel, 'Transition in the Low Countries: wage labour as an indicator of the rise of capitalism in the countryside, 1300-1700', *Past and Present*, Cilt 195, S2 (2007), 286-303, 290.

60 De Vries ve van der Woude, *First Modern Economy*, 195.

61 Van Bavel, *Manors and Markets*, 333.

62 Yine de Yedinci Bölüm'de incelendiği üzere, nüfus artışı 17. yüzyılın ortalarına dek iktisadi büyümenin gerisinde kalmış ve emek gücü arzında, ancak Hollanda'nın Güneydoğu Asya'daki sömürgelerinde bu-

lunan dağınık ve büyük ölçüde özgür olmayan emek gücü kütlesi üzerinde denetim kurularak üstesinden gelinecek bir krize yol açmıştı.

63 De Vries ve Woude, *First Modern Economy*, 232.

64 Brenner, 'Low Countries', 231.

65 Peter Hoppenbrouwers, 'Mapping an unexplored field: the Brenner debate and the case of Holland', *Peasants into Farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages-19th Century) in Light of the Brenner Debate*, P. Hoppenbrouwers ve J. Luiten van Zanden (der.), (Turnhout, Belçika: Brepols, 2001), 41-66, 49.

66 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 129.

67 Bkz. Arrighi, *Long Twentieth Century*, 140, 142-3.

68 Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974), 33, 32; krş. V.G. Kiernan, 'State and nation in Western Europe', *Past and Present*, Sayı 31 (1965), 20-38, 31.

69 İkinci Bölüm'de belirtildiği gibi, bu, feodalizmin üretici güçlerin gelişmesine bütünüyle karşıt olduğu anlamına gelmez. Kastımız daha ziyade, feodal ekonominin doğasının, sosyo-ekonomik gelişim ölçeğine belirli sınırlar koymuş olduğu ve kapitalist üretim ilişkileriyle kıyaslandığında görece dinamizmden yoksun oluşunun lordları jeopolitik birikim süreçleriyle uğraşmaya teşvik ettiğidir.

70 Robert Brenner, 'The social basis of economic development', Analytical Marxism, J. Roemer (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 23-53, 31-2.

71 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 18. Benzer şekilde, Brenner da Fransız mutlakıyetçiliğinin "eski [feodal] sistemin dönüşmüş bir versiyonu" olduğundan söz eder ('The agrarian roots of European capitalism', *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, T.H. Aston ve C.H. E. Philpin (der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 213-328, 289). Bu, Siyasal Marksistlerin mutlakıyetçiliği hem feodalizmden hem de kapitalizmden ayrı, "nev-i şahsına münhasır bir toplumsal formasyon" olarak kavramsallaştırmalarıyla çelişir (Teschke, *Myth of 1648*, 191). Siyasal Marksistler arasında Fransız mutlakıyetçi devletinin biçimsel doğasına ilişkin birbirine zıt yaklaşımlar için bkz. George Comninel, *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge* (Londra: Verso, 1987), 195-6, 204-5; Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany* (Londra: Verso, 1991), 45-102; Wood, *Origin of Capitalism*, 45; Hannes Lacher, *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality, and the International Relations of Modernity* (Londra: Routledge, 2005), 73-6; Teschke, *Myth of 1648*, özellikle 167-81.

72 Bkz. Alex Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy* (Cambridge: Polity, 2009), 123-36.

73 Krş. Guy Bois, *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy, c. 1300-1550* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

74 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 58.

75 Michael Braddick, *State Formation in Early Modern England, c.1550-1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 287.

76 Ivo Schöffer, 'Protestantism in flux during the revolt of the Netherlands', *Britain and the Netherlands, Vol 2: Papers Delivered to the Anglo-Dutch Historical Conference*, J. S. Bromley ve E. H. Kossmann (der.), (Groningen, Hollanda: J.B. Wolters, 1962), 67-83, 70.

77 Pepijn Brandon, 'The Dutch Revolt: a social analysis', *International Socialism*, Seri II, Cilt 116 (2007), 139-64.

78 'Calvinism, assuming different shapes in different countries', R.H. Tawney "farklı ülkelerde farklı şekiller alan Kalvencilik barış değil, kılıç getiren ve izlediği güzergâh devrimlerle örülen uluslararası bir harekete dönüştü," diye yazar. Bu, "etkin ve radikal bir güç ... sadece bireyi arındırmayı değil, Kiliseyi ve Devleti yeniden inşa etmeyi, yaşamın hem kamusal hem de özel bütün alanlarına nüfuz ederek dinin etkisiyle toplumu yenilemeyi amaçlayan bir öğretiydi" (*Religion and the Rise of Capitalism*, New Brunswick: Transaction, 1962, 102). Flaman İsyanı'nın en yoğun evresi olan 1560'ların sonlarına gelindiğinde, Kalvencilik ana ideolojik güç haline gelmişti.

79 Bkz. Henk van Nierop, 'Alva's throne: making sense of the revolt of the Netherlands', *The Origins and Development of the Dutch Revolt*, G. Darby (der.), (Londra: Routledge, 2001), 29-47, 30.

80 Alıntılayan Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1977), 46.

81 Davidson, *How Revolutionary*, 570.

82 Nierop, 'Alva's throne', 41.

83 Guido Marnef, 'The towns and the revolt', *Origins and Development of the Dutch Revolt*, Darby, 55-106, 88.

84 Israel, *Dutch Republic*, 130.

85 Habsburg imparatoru V. Charles, 1540'lara gelindiğinde evlilik ve fetih yoluyla Hollanda'nın 17 eyaletinin tümünü ele geçirmiş ve bu eyaletleri tarihte ilk kez tek bir siyasi birim içinde merkezileştirmişti.

86 Dördüncü Bölüm'de belirtildiği gibi Fransa kralı II. Henry, I. Süleyman ile Trablus'un Osmanlı gemilerince 1551'de kuşatılmasına yol açan bir antlaşma imzalamış ve bu da Habsburgların da dâhil olduğu 1551-59 İtalya Savaşı'nı tetiklemişti.

87 Israel, *Dutch Republic*, 130-1.

88 Israel, *Dutch Republic*, 130-1, 133.

89 Nierop, 'Alva's throne', 33.

90 Aşağıdaki paragraf Brandon, "Dutch Revolt"tan yararlanmıştır. Ayrıca bkz. Graham Darby, 'Narrative of events', *Origins and Development of the Dutch Revolt*, Darby, 8-28.

91 Flaman soyluluğunun isyandaki değişen rolü için bkz. Henk van Nierop, 'The nobles and the Revolt', *Origins and Development of the Dutch Revolt*, Darby, 48-66.

92 Brandon, 'Dutch Revolt'.

93 II. Philip'in değişen stratejik öncelikleri ve karşılaştığı basınçlar için bkz. Fernando González de León ve Geoffrey Parker, 'The grand strategy of Philip II and the Revolt of the Netherlands', *Origins and Development of the Dutch Revolt*, Darby, 107-32.

94 Alıntılayan González de León ve Parker, 'Grand strategy', 121.

95 Darby, 'Narrative', 24-5. Wallerstein'in de belirttiği gibi, "1557'den 1648'e kadar İspanya ile Hollanda ilişkilerinin neredeyse her önemli dönüm noktasının hemen öncesinde İspanya'da mali bir kriz çıkmış olması, İspanya'nın karşı karşıya olduğu kısıtları açıkça ortaya koyuyordu." (*Modern World-System, I*, 205).

96 Wallerstein, *Modern World-System, I*, 210. Wallerstein'in belirttiği üzere İspanya, Fransa ve İngiltere arasında, "dünya-sistemi içinde" çıkan bu çatışmalar, "İspanya'nın dünya hâkimiyetinin bu şekilde zayıflaması, Birleşik Eyaletler burjuvazisinin, çıkarlarını azamileştirmek için manevra yapmasını mümkün kılmıştı" (210).

97 İhtilafın bu boyutuna dikkatimizi çektiği için yine Pepijn Brandon'a teşekkür ederiz.

98 D.J.B. Trim, 'Huguenot soldiering c. 1560-1685: the origins of a tradition', *War, Religion and Service: Huguenot Soldiering, 1685-1713*, M. Glozier ve D. Onnekin (der.), (Hampshire: Ashgate, 2007), 9-30, 15-16. Leiden kuşatmasının önemi için bkz. Henk van Nierop, *Treason in the Northern Quarter: War, Terror, and the Rule of Law in the Dutch Revolt* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009), 76-9.

99 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 135.

100 Flaman İsyanı'nın kapitalist devletin sağlamlaşması açısından doğurduğu sosyo-politik sonuçlar için bkz. Brandon, 'Dutch Revolt'; Marjolein t'Hart, *The Making of a Bourgeois State: War, Politics and Finance during the Dutch Revolt* (Manchester: Manchester University Press, 1993), III. Kısım; Julie Adams, *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005).

101 En dikkat çekeni, Jonathan Scott, *England's Troubles: Seventeenth-Century English Political Instability in European Context* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

102 Halliday, *Revolution and World Politics*, 185.

103 Scott, *England's Troubles*, özellikle 141-2'deki alıntı ve yorumlara bakınız.

104 Robert Mentet de Salmonet, *The History of the Troubles of Great-Britain* (Londra: Oliver Payne, 1739), 2. 17. yüzyıl "genel krizi"nin derinliği ve kapsamı için bkz. Geoffrey Parker, 'Crisis and catastrophe: the global crisis of the seventeenth century reconsidered', *American Historical Review*, Cilt 113, Sayı 4 (2008), 1053-79.

105 Alıntılayan H.R. Trevor-Roper, 'The general crisis of the seventeenth century', *Crisis in Europe*, Ashton, 59-97, 59.

106 Örneğin bkz. Conrad Russell, *The Causes of the English Civil War* (Oxford: Oxford University Press, 1990).

107 Peter J. Bowden, 'Agricultural prices, farm profits and rents: 1500-1640', *Economic Change: Wages, Profits and Rents, 1500-1750*, P. J. Bowden (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 13-115, 41.

108 Christopher Hill, 'Parliament and people in seventeenth-century England', *Past and Present*, Sayı 92 (1981), 100-24, 115. Ayrıca bkz. Brian Manning, *The English people and the English Revolution* (Londra: Bookmarks, 1991); James Holstun, *Ehud's Dagger: Class Struggle in the English Revolution* (Londra: Verso, 2000).

109 David Underwood, *A Freeborn People: Politics and the Nation in thę Seventeenth Century* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 61.

110 L. J. Reeve, *Charles I and the Road to Personal Rule* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 220.

111 Scott, *England's Troubles*, 55, 114.

112 Teschke, *Myth of 1648*, 194dn16. Bu alıntının da ortaya koyduğu gibi Teschke, sonraki devletlerin kapitalizme geçişinin uluslararası, özellikle de jeopolitik kaynaklarına odaklanmasına rağmen, İngiltere'de

kapitalizmin kökenlerine ilişkin Brenner'dan devraldığı, esasen "içselci" bir açıklamayla yola çıkar. İngiltere'yi ilk kapitalist toplum olarak görür. "Uluslararası olan"ın, aslında içselci olan kurama sonradan eklendiği bu tür bir metodolojik olarak içselci çözümleme, Birinci Bölüm'de incelendiği üzere, çok sayıda kuramsal ve ampirik sorunla maluldür.

113 Protestan Reformu ile kapitalizmin kökenleri arasındaki bağlantılara ilişkin duru bir tartışma için bkz. Davidson, *How Revolutionary*, 565-74.

114 J.V. Polišenský, *The Thirty Years' War* (Londra: Batsford, 1971), 9.

115 Davidson, *How Revolutionary*, 570.

116 Eric Hobsbawm, 'The general crisis of the European economy in the seventeenth century', *Past and Present*, Cilt 5 (1954), 33-53.

117 Teschke, *Myth of 1648*, 170.

118 Bkz. Sheilagh Ogilvie, 'Germany and the seventeenth century crisis', *The General Crisis of the Seventeenth Century*, G. Parker ve L. Smith (der.), (Londra Routledge, 2. baskı, 1997), 57-87.

119 Polišenský, *Thirty Years' War*, 47. Bohemya'nın iktisadi gelişiminin ileri doğası için bkz. Arnost Klima, 'Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Bohemia', *Past and Present*, Cilt 85 (1979), 49-67; Klima, 'Industrial development in Bohemia 1648-1781', *Past and Present*, Cilt 11 (1957), 87-99.

120 Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution 1529-1642* (New York: Harper & Row, 1972), 60. Tudor ve ardından gelen Stuart devletlerinin tükenen mali kaynakları ve (jeo)politik zayıflıkları için bkz. Stone, 60-4 ve Scott, *England's Troubles*, 68-72. Erken Stuart döneminde, kraliyet gelirlerinin gerçek değeri, yüksek enflasyon nedeniyle erimişti. Fiyatlar, 1540 ile 1640 arasında beş kat artmıştı.

121 Robert Brenner, 'Bourgeois revolution and the transition to capitalism', *The First Modern Society*, A. L. Beier, D. Cannadine ve J. M. Rosenheim (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 271-304, 302, Lawrence Stone'un klasik çalışması *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641* (Oxford: Clarendon Press, 1965)'te ulaştığı temel sonuçlardan birini özetler.

122 Scott, *England's Troubles*, 141.

123 Robert Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550-1653* (Londra: Verso, 1993), 245-55.

124 Blair Worden, *The English Civil Wars 1640-1660* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2009), 37-8.

125 İngiliz Devrimi'nin bu "toplumsal" yorumu, genellikle R.W. Tawney ve Christopher Hill ile özdeşleştirilmiştir, ancak Tawney kendisini Marksist değil, "Hıristiyan sosyalist" olarak tanımlar. Bkz. R.W. Tawney, 'The rise of the gentry, 1558-1640', *Economic History Review*, Cilt 11 (1941), 1-38; Christopher Hill, 'The English Revolution', *The English Revolution 1640: Three Essays* (Londra: Lawrence & Wishart, 1940); ve Hill'in daha sonra devrimi "saray ile kırsal kesim" arasındaki bir çatışma olarak tanımlaması için bkz. *The Century of Revolution, 1603-1714* (Londra: Nelson, 1961).

126 Geleneksel toplumsal yorumu eleştiren literatüre ilişkin bir değerlendirme için bkz. Norah Carlin, *The Causes of the English Civil War* (Oxford: Blackwell, 1999), 4. ve 5. bölümler ve Brenner, *Merchants and Revolution*, 638-44.

127 Brenner, *Merchants and Revolution*, 642.

128 Bkz. Wood, *Origin of Capitalism*, 63; Teschke, *Myth of 1648*, 165-7; Lacher, *Beyond Globalization*, 77; Vivek Chibber, *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* (Londra: Verso, 2013), 56-62.

129 Henry Heller, *The Birth of Capitalism: A Twenty-First Century Perspective* (Londra: Pluto, 2011), 120-1. İngiliz İç Savaşları'ndan önce feodal üretim ilişkilerinin varlığını sürdürmesi için bkz. Brian Manning, 'The English Revolution and the transition from feudalism to capitalism', *International Socialism*, Seri II, Cilt 63 (1994), 75-87.

130 Robert Albritton, 'Did agrarian capitalism exist?' *Journal of Peasant Studies*, Cilt 20, Sayı 3 (1993), 419-41.

131 Jane Whittle, *The Development of Agrarian Capitalism: Land and Labour in Norfolk, 1440-1580* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 227-31.

132 J. P. Cooper, 'In search of agrarian capitalism', *The Brenner Debate*, Aston ve Philpin, 138-91, 167-8.

133 Charles Tilly, 'Demographic Origins of the European Proletariat', *Proletarianization and Family History*, D. Levine (der.), (Orlando, Fla.: Academic Press, 1984), 1-85, 35-6.

134 Peter Linebaugh ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Londra: Verso, 2000), 149.

135 Alıntılayan Linebaugh ve Rediker, *The Many-Headed Hydra*, 151.

136 Linebaugh ve Rediker, *The Many-Headed Hydra*, 144-5.

137 Halliday, *Revolution and World Politics*, 187.

138 Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James Robinson, 'The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change, and economic growth', *American Economic Review*, Cilt 95, Sayı 3 (2005), 546-79.

139 See Brenner, *Merchants and Revolution*, 243-69; Geoff Kennedy, 'Radicalism and revisionism in the English Revolution', M. Haynes ve J. Wolfreys (der.), *History and Revolution: Refuting Revisionism* (Londra: Verso, 2007), 25-49.

140 Brenner, *Merchants and Revolution*, 317, 244.

141 Manning, *English People*, özellikle 1-5 bölümler. "1640-2 arasında din, siyaset ve hükümet üzerinden yaşanan bölünmeleri kutuplaştıran bir katalizör olarak orta tabakanın önemi"ni vurgulayan tarih yazımına ilişkin yakın tarihli bir inceleme için bkz. Carlin, *English Civil War*, 162.

142 Davidson, *How Revolutionary*, 573.

143 Barry Coward, 'The experience of the gentry, 1640-1660', *Town and Countryside in the English Revolution* R. C. Richardson (der.), (Manchester: Manchester University Press, 1992), 198-223, 217.

144 Scott, *England's Troubles*, 397-404; krş. John Brewer, *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990).

145 Bkz. Steve Pincus, *1688: The First Modern Revolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009).

146 Christopher Hill, *The Collected Essays of Christopher Hill: Writing and Revolution in 17th Century England, Vol 1* (Harvester Press, 1985), 117.

147 Neil Davidson, *Discovering the Scottish Revolution, 1692-1746* (Londra: Pluto, 2003), 208. İskoçya'nın eşitsiz ve bileşik gelişimi için ayrıca bkz. Neil Davidson, *The Origins of Scottish Nationhood* (Londra: Pluto, 2000), 167-86.

148 Davidson, *Origins of Scottish Nationhood*, 177. İskoçya'nın -20. yüzyılın geç sanayileşen toplumlarının karakteristiği olan aşırı gerilimli gelişme örüntüsüne sahip- bileşik gelişiminin sonuçlarından biri, toplumda, özellikle de kitlelerde gözlemlenen istikrarsızlaşma ve radikalleşmeydi. "İskoçya kapitalist yola İngiltere'den daha sonra girdiği için," diye yazmıştı Troçki, "halk kitlelerinin yaşamlarındaki daha keskin bir dönüş, daha keskin bir siyasi tepkiye yol açtı" ('Where is Britain going?', *Collected Writings and Speeches On Britain, Vol 3*, der. R. Chappell ve A. Clinton, Londra: New Park, 1974 [1925], 37). Sonuç olarak, Birliğin ilk yıllarında, İskoçya'dan kaynaklanan tehdit henüz sona ermemişti.

149 Davidson, *Discovering the Scottish Revolution*, 6. bölüm.

150 Örneğin bkz. Robert Brenner, 'The agrarian origins of capitalism', *The Brenner Debate*, Aston ve Philpin, 213-328; Wood, *Origin of Capitalism*, 79-80, 103-5; Mooers, *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany* (Londra, Verso, 1991), 45-102; George C. Comninel, *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge* (Londra: Verso, 1987); Teschke, *Myth of 1648*, 167-88; Lacher, *Beyond Globalization*, 73-6.

151 Brenner, 'Agrarian roots', 289.

152 Wood, *Origin of Capitalism*, 104.

153 Teschke, *Myth of 1648*, 167.

154 Dinamik olmayan mutlakıyetçi bir toplumsal formasyon görüşü, belki de Siyasal Marksistlerin ve kısmen onlardan etkilenen Justin Rosenberg'in "uluslararası" olanı ayrı bir toplumsal dönüşüm biçimi olarak görmelerinin önemini açıklar. Çünkü jeopolitik-askerî rekabetin sistemik basınçlarına başvurmadan, Siyasal Marksistlerin kapitalizmin genelleşmesini açıklamaları mümkün değildir.

155 Lacher, *Beyond Globalization*, 77.

156 Wood, *Origin of Capitalism*, 121. Wallerstein de, çok farklı bir bakış açısından, Fransız Devrimi'nin "burjuva" kategorisine sokulmasına itiraz etmiştir, çünkü ona göre Fransa 1789'a gelindiğinde çoktan kapitalist dünya-sisteminin bir parçası haline gelmiş ve böylece tanım gereği zaten kapitalistleşmişti: "Fransız Devrimi bir 'burjuva devrimi' olamazdı, zira Fransa'nın içinde yer aldığı kapitalist dünya ekonomisinde hâkim sınıf tabakası iktisadi davranışları açısından zaten 'kapitalistlerden' oluşuyordu" ('The French Revolution as a world-historical event', *Social Research*, Cilt 56, Sayı 1 (1989), 33-52, 36).

157 Teschke, *Myth of 1648*, 165. Benzer şekilde bkz. Brenner, 'Bourgeois revolution'; Comninel, *Rethinking the French Revolution*, 53-76, 104-78; Wood, *Origin of Capitalism*, 62-3; Lacher, *Beyond Globalization*, 77.

158 Benno Teschke'nin ileri sürdüğü üzere, bkz. "Bourgeois revolution, state formation and the absence of the international', *Historical Materialism*", Cilt 13, Sayı 2 (2005), 3-26.

159 Bunun için Neil Davidson'ın bu iddiayı sistematik ve kesin bir biçimde çürüttüğüne inandığımız çalışmalarına bkz. 'How revolutionary were the bourgeois revolutions? - Part I', *Historical Materialism*, Cilt 13, Sayı 3 (2005), 3-33; 'How revolutionary were the bourgeois revolutions? - Part II', *Historical Materialism*, Cilt 13, Sayı 4 (2005), 3-54; *How Revolutionary*, 133-80.

160 Diğerlerinin yanı sıra bkz. Jonathan Dewald, *Point-St-Pierre 1398-1789: Lordship, Community, and Capitalism in Early Modern France* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1987); Anatoliy

Ado, 'The role of the French Revolution in the transitions from feudalism to capitalism', *Science and Society*, Cilt 54, Sayı 3 (1990), 361-6; Guy Lemarchand, 'France on the eve of the revolution: a society in crisis or a crisis of politics?' *Science and Society*, Cilt 54, Sayı 3 (1990), 266-87; Philip T. Hoffman, *Growth in a Traditional Society: The French Countryside, 1450-1815* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996); Henry Heller, *The Bourgeois Revolution in France* (Oxford: Berghahn, 2009); Jean-Michel Chevet, 'Reconsidering a rural myth: peasant France and capitalist Britain' ve Gérard Béaur, 'Alternative agriculture or agricultural specialization in early modern France', *A Common Agricultural Heritage? Revising French and British Rural Divergence* J. Broad (der.), (Exeter: British Agricultural History Society, 2009), 37-54 ve 121-37.

161 Henry Heller, 'Primitive accumulation and technical innovation in the French Wars of Religion', *History and Technology*, Cilt 16, Sayı 3 (2000), 243-62, 257; krş. Heller, *Labour, Science, and Technology in France, 1500-1620* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), özellikle 4. ve 5. bölümler. Heller'in bu çalışmadaki bulguları genel olarak Fransız ekonomisinin 16. yüzyılda feodalizmden çıktığını göstermiş olan Anatoliy Ado ve Guy Lemarchand'ın çalışmalarıyla uyumludur: bkz. Ado, 'French Revolution'; Lemarchand, 'France on the eve'.

162 Ado'nun belirttiği üzere, Fransa, "köylülüğün farklılaşmasının kanıtları olan küçük-ölçekli köylü üretiminin ve Kuzey Fransa'da kapitalist çiftçilerin görülmeye başlaması; manifaktürün büyümesi ve tekstil makineleri ile makine üreticilerinin ortaya çıkışı gibi tümü de döneme nazaran görece olgun bir kapitalist ekonominin varlığına tanıklık eden" gelişmelerin izlerini taşıyordu ('French Revolution', 363).

163 Henry Heller, 'The longue durée of the French bourgeoisie', *Historical Materialism*, Cilt 17, Sayı 1 (2009), 31-59, 41-2, 44.

164 Heller, 'Primitive accumulation', 257.

165 Liana Vardi, *The Land and the Loom: Peasants and Profit in Northern France, 1680- 1800* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1993).

166 Heller, *Bourgeois Revolution*, 47'de atıfta bulunulduğu şekliyle.

167 Heller, 'Longue durée', 55.

168 Ado, 'French Revolution', 363.

169 Lemarchand, 'France on the eve', 269.

170 Colin Jones, 'Bourgeois revolution revived: 1789 and social change', *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies*, G. Kates (der.), (Londra: Routledge, 1998), 157-91, 165. 18. yüzyılda burjuvazinin hızla yükselerek, servet ve kültürel nüfuz elde etmesi için bkz. Lemarchand, 'France on the eve', 274-8.

171 Jones, 'Bourgeois revolution revived', 174.

172 Gwynne Lewis, *The French Revolution: Rethinking the Debate* (Londra: Routledge, 1999), 15.

173 William Doyle, *The Oxford History of the French Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 22-3.

174 Tartışılan dönemde Fransa'da kullanıldığı şekliyle burjuva kategorisine ilişkin bu tür bir yorum aslında yanıltıcıdır. Bu kategori, basitçe "şehirlerde yaşayanlara" ya da statüsü soylu olamayan herhangi birisine atıfta bulunmaz. Atıfta bulunduğu şey, daha ziyade, "toplumsal içeriği sadece kısmen kapsayan, servete dayalı yasal bir kategoridir." (Lemarchand, 'France on the eve', 274). Siyasal Marksistler, burjuva ve kapitalist kategorilerini birbirinden ayırırken haklı olsalar da, Fransız burjuvazisinin toplumsal içeriğinin -yani toplumsal yeniden üretiminin maddi temellerinin- devrimden önceki yüzyıllarda daha kapitalist bir karakter edinip edinmediği sorunu hâlâ ortadadır.

175 Özellikle bkz. Comninel, *Rethinking the French Revolution*. "Burjuva" ve "kapitalist" sınıflar arasındaki keskin ayrım Siyasal Marksistlerin paylaştıkları ortak bir temadır. Teschke, İngiliz ve Fransız devrimleri için şöyle yazar: "İngiliz Devrimi burjuva değil, fakat kapitalistti; Fransız Devrimi'yse burjuvaydı ama kapitalist değildi" ('Bourgeois revolution', 12); ayrıca bkz. esasen revizyonist ve Siyasal Marksist açıklamaların temel bulgularını yeniden üreten Chibber, *Postcolonial Theory*, 3. bölüm.

176 Ellen Meiksins Wood, 'Capitalism, merchants and bourgeois revolution: reflections on the Brenner debate and its sequel', *International Review of Social History*, Cilt 41 (1996), 209-32, 225.

177 Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt 2: The Politics of Social Classes* (New York: Monthly Review Press, 1978), 289'dan alıntılayan Davidson, *How Revolutionary*, 557.

178 Heller, *Bourgeois Revolution*, 14.

179 P. Mathias, 'Who unbound Prometheus? Science and technical change, 1600-1800', *Science, Technology, and Economic Growth in the Eighteenth Century*, A. E. Musson (der.), (Londra: Methuen, 1972), 81.

180 Robert Duplessis, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 242.

181 Jeff Horn, 'Avoiding revolution: the French path to industrialization', *Reconceptualizing the Industrial Revolutions*, J. Horn, L. N. Rosenband ve M. R. Smith (der.), (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2010), 87-106, 89.
182 A. S. Milward ve S. B. Saul, *The Economic Development of Continental Europe, 1780-1870* (Londra: Routledge, 2013 [1973]), 31.
183 Heller, *Bourgeois Revolution*, 40.
184 Guillaume Daudin, 'Profitability of slave and long-distance trading in context: the case of eighteenth-century France', *Journal of Economic History*, Cilt 64, Sayı 1 (2004), 144-71, 144.
185 Heller, *Bourgeois Revolution*, 34, 28.
186 William Sewell, 'The empire of fashion and the rise of capitalism in eighteenth century France', *Past and Present*, Cilt 206 (2010), 82-120, 88, 94.
187 Fransız mutlakıyetçiliğine ilişkin vazgeçilmez olmakla birlikte kapitalist ilişkilerin artan etkisini yine de küçümseyen iki çalışma için bkz. David Parker, *Class and State in Ancien Regime France: The Road to Modernity?* (Londra: Routledge, 1996); ve William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France: State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
188 Heller, *Bourgeois Revolution*, 38-9; Krş. Horn, 'Avoiding revolution', 88-92.
189 Lewis, *French Revolution*, 14; Lemarchand, 'France on the eve', 267-8.
190 Lemarchand, 'France on the eve', 279.
191 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 428-9, 39.
192 Davidson, *How Revolutionary*, 587.
193 Matin, İran'daki Pehlevi hanedanının "rantiye devlet"ini tarif etmektedir: *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change* (Londra: Routledge, 2013), 204.
194 François Furet, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 110.
195 Matin, *Recasting Iranian Modernity*, 55. Flaman örneğinde, bu "dışsal kamçı" henüz kapitalist değildi, ama yine de benzer etkileri oldu; çünkü yeni doğan Flaman devleti, bir yandan İtalyan şehir devletleri gibi daha erken gelişen ülkelerin el altındaki gelişimsel kazanımlarından yararlanıp bunları temellük etmiş, diğer yandansa gelişimsel geçişlerini yönetirken jeopolitik basınçlara yanıt vermeye ve karşı çıkmaya çalışmıştı.
196 Teschke, *Myth of 1648*, 192.
197 Henry Heller, 'Bankers, finance capital and the French Revolutionary terror (1791-94)', *Historical Materialism*, Cilt 22, Sayı 3-4 (2014), 172-216, 179.
198 Ado, 'French Revolution', 364.
199 Ado, 'French Revolution', 364.
200 Comninel, *Rethinking the French Revolution*, 201.
201 Ado, 'French Revolution', 364.
202 Mooers, *Making of Bourgeois Europe*, 93-4.
203 Anderson'ın da belirttiği gibi, Fransa'da merkezî mutlakıyetçi devletin konsolidasyonundaki hayati uğraklar, Yüz Yıl Savaşı, Din Savaşları ve Fronde idi (*Lineages of the Absolutist State*, 89).
204 Alıntılayan Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (Londra: Fontana, 1989), 147.
205 Alıntılayan Bailey Stone, *Reinterpreting the French Revolution: A Global-Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 19.
206 Devrimin arifesinde devlet maliyesi, iktisadi buluşlar ve toplumsal hizmetlerin karşılanmasından ziyade dış güvenliğe yönelmişti. 1788'de toplam harcamalar şu şekilde dağılmıştı: Saray ve kraliyet bütçesi yüzde 6,66; ordu yüzde 16,92; donanma yüzde 8,18; dış ilişkiler yüzde 2,22 ve ücretler yüzde 5,72. Devletin idamesi yüzde 42,11'e ulaşırken, borçlar yüzde 41,24'e, vergi toplama maliyetleriyse yüzde 51,57'ye tekabül ediyordu. Kamusal yardımlar ile iktisadi ve toplumsal sübvansiyonlar için sadece yüzde 3, bayındırlık işleri içinse yüzde 2,35 kalıyordu. Lemarchand, 'France on the eve', 281.
207 Lewis, *French Revolution*, 21-2.
208 Matin, *Recasting Iranian Modernity*, 51
209 Lewis, *French Revolution*, 60.
210 Heller, *Bourgeois Revolution*, 67, Guy Lemarchand ve Paul Butel'in çalışmalarından yararlanır. Ayrıca bkz. Lemarchand, 'France on the eve'.
211 Lemarchand, 'France on the eve', 269-70.
212 Bkz. Heller, *Bourgeois Revolution*, 67-71.
213 Peter McPhee, *The French Revolution, 1789-1799* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 33.
214 Heller, *Bourgeois Revolution*, 69.
215 Stone, *Reinterpreting the French Revolution*, 260.

216 Stone, *Reinterpreting the French Revolution*, 42.
217 Stone, *Reinterpreting the French Revolution*, 42.
218 Stone, *Reinterpreting the French Revolution*, 42.
219 Colin Lucas, 'Nobles, bourgeois and the origins of the French Revolution', *Past and Present*, Cilt 60 (1973), 84-126, 105-7; William Doyle, 'The price of offices in prerevolutionary France', *Historical Journal*, Cilt 27, Sayı 4 (1984), 831-60, 857.
220 Doyle, 'Price of offices', 858.
221 Lemarchand, 'France on the eve', 273-4.
222 Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1984), 117.
223 Albert Soboul, 'The French Revolution in the history of the contemporary world', *The French Revolution*, Peter McPhee, 23-43, 32; Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848* (New York: Vintage, 1996), 60-2; Callinicos, 'Bourgeois revolutions', 146-7.
224 Bkz. Sandra Halperin, *War and Social Change in Europe: The Great Transformation Revisited* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
225 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (Londra: Lawrence & Wishart, 1971), 58, 109.
226 Alıntılayan Lothar Gall, *Bismarck: The White Revolutionary, 1851-1871, Vol I* (Londra: Allen & Unwin, 1986), 305.
227 Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston, Mass.: Beacon, 1957 [1944]).
228 Krş. Jamie C. Allinson ve Alexander Anievas, 'The uneven and combined development of the Meiji Restoration: a passive revolutionary road to capitalist modernity', *Capital and Class*, Cilt 34, Sayı 3 (2010), 469-90.
229 Robin Blackburn, 'Haiti, slavery, and the age of democratic revolutions', *William and Mary Quarterly*, Cilt 63, Sayı 4 (2006), 643-74, 643.
230 Blackburn, 'Haiti', 646; ayrıca bkz. Jeremy D. Popkin, *You Are All Free: The Haitian Revolution and the Abolition of Slavery* (Cambridge: University of Cambridge Press, 2010), özellikle 327-75.
231 Laurent Dubois, *Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009), 3.
232 İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına dek Batı Avrupa'da gerçek bir temsili burjuva demokrasisi kök salmadığı için bunu itidalli bir şekilde söylüyoruz. Irkçı Jim Crow yasalarının Birleşik Devletler'de varlığını sürdürmesi, biçimsel demokrasinin ortaya çıkışını yirmi yıl daha öteledi. Bu bölgelerde temsili demokrasilerin gecikmiş yükselişleri için bkz. Halperin, *War and Social Change*; Halperin, 'War and social revolution: World War I and the "great transformation"', *Cataclysm 1914: The First World War and the Making of Modern World Politics*, A. Anievas (der.), (Leiden, Hollanda: Brill, 2015), 174-98.
233 Dubois, *Avengers of the New World*, 3. Haiti Devrimi'nin modernite, gelişim ve erken modern Avrupa jeopolitiği mefhumlarımız açısından taşıdığı daha geniş önem için bkz. Robbie Shilliam, 'What the Haitian Revolution might tell us about development, security, and the politics of race', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 50, Sayı 3 (2008), 778-808.
234 Comninel, *Rethinking the French Revolution*, 202; Benzer şekilde, bkz. Skocpol, *States and Social Revolution*, 204-5; Chibber, *Postcolonial Theory*, 77.
235 Soboul, 'French Revolution', 32.
236 Davidson, *How Revolutionary*, 532; Heller, *Bourgeois Revolution*, 90, 96, 103.
237 Bu literatüre ilişkin genel değerlendirmeler için bkz. Peter McPhee, 'The French Revolution, peasants, and capitalism', *American Historical Review*, Cilt 94, Sayı 5 (1989), 1,265-80; ve Heller, *Bourgeois Revolution*, 99-103.
238 McPhee, 'French Revolution', 1,280.
239 Atıfta bulunan Heller, *Bourgeois Revolution*, 103.
240 McPhee, 'French Revolution', 1,276.
241 Callinicos, 'Bourgeois revolutions', 151.
242 Jeff Horn'un "Avoiding revolution"da dikkat çektiği bir nokta. Ayrıca bkz. Jeff Horn, *The Path Not Taken: French Industrialization in the Age of Revolution, 1750-1830* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006).
243 Horn, 'Avoiding revolution', 99.
244 Horn, 'Avoiding revolution', 100.
245 Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations* (Londra: Verso, 1994), 35.
246 Fred Halliday, *Rethinking International Relations* (Londra: Palgrave, 1994), 78.

247 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol I* (Londra: Penguin, 1990 [1867]), 975-1059. Marx'ın "melez boyunduruk" kavramı için bkz. Patrick Murray, 'The social and material transformation of production by capital: formal and real subsumption in Capital, Volume I', *The Constitution of Capital: Essays on Volume I of Marx's Capital*, R. Bellofiore ve N. Taylor (der), (Londra: Palgrave, 2004), 243-73.

248 Şu çalışmada da önemli bir noktaya dikkat çekilmiştir: David Blackbourn ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford: Oxford University Press, 1984). Bunun imkân sunduğu türde bir tarihsel karşılaştırma şu çalışmada çerçevesi çizilen yaklaşımla uyumlu olacaktır: Philip McMichael, 'Incorporating comparison within a world-historical perspective: an alternative comparative method', *American Sociological Review*, Cilt 55, Sayı 3 (1990), 385-97.

7 BİLEŞİK KARŞILAŞMALAR

1 William Petty, *Political Arithmetic* (Glasgow: Robert and Andrew Foulis, 1751), 26.

2 Bu pozisyonlara ilişkin daha geniş bir değerlendirme için bkz. Birinci Bölüm ve Eric Mielants, *The Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2008); Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (der.), *The World System: Five Hundred Years Or Five Thousand?* (Londra: Routledge, 1993).

3 Karin Hofmeester, 'Working for diamonds from the sixteenth to the twentieth century', *Working on Labor: Essays in Honor of Jan Lucassen*, M. van der Linden ve L. Lucassen (der.), (Leiden, Hollanda: Brill, 2012), 25-6; Ayrıca bkz. Ishrat Alam, 'Diamond mining and trade in South India in the seventeenth century', *Medieval History Journal*, Cilt 3, Sayı 2 (2000), 291-310.

4 Jairus Banaji, *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2010), 29-30.

5 Maurice Aymard, 'From feudalism to capitalism in Italy: the case that doesn't fit', *Review*, Cilt 6, Sayı 2 (1982), 121-208, 142-3, 156.

6 Bu konuyu daha eksiksiz bir şekilde ele alan bir çalışma için bkz. Cemal Burak Tansel, 'State formation and social change in modern Turkey', Doktora Tezi, University of Nottingham, 2015.

7 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy Vol III* (Harmondsworth: Penguin, 1981 [1894]), 728.

8 Karl Marx, *Capital: Critique of Political Economy, Vol I* (Harmondsworth: Penguin, 1976 [1867]), 876.

9 Marx, *Capital, III*, 731-2.

10 Marx, *Capital, III*, 444.

11 Bkz. Benno Teschke, The Myth of 1648: *Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003), 207; Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra: Verso, 2002), 38.

12 Bu meseleyle ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için Beşinci Bölüm'ün sonuç kısmına bakınız.

13 Marx, *Capital, I*, 873.

14 Bkz. Birinci Bölüm'de Siyasal Marksizm üzerine olan kısım.

15 David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 4. bölüm.

16 Marx, *Capital, I*, 927 [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, s. 727-728]. Andres Sáenz de Sicilia'ya bu noktaya dikkatimizi çektiği için teşekkür ederiz.

17 Benzer şekilde, Banaji de "tarihin belirli bir çağına ait olan sermaye gibi biçimler" ile "para gibi az ya da çok bütün çağlara ait olan kategorileri" birbirinden ayırmaya ve böylece sırasıyla "kapitalist üretim biçimi" ile "tarihsel kapitalizm" arasındaki farkı ortaya koymaya çalışır. (*Theory as History*, 3, 13). Ayrıca bkz. Tansel, 'State formation'.

18 Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (New York: Autonomedia, 2004), 115.

19 Kuzey İtalya şehir devletlerindeki tarımsal ilişkilere, ücretli emek kullanımına, gelişkin ticari araçlara ve emekten tasarruf sağlayan tekniklere yapılan yatırımların yaygınlığına ilişkin genel değerlendirmeler için bkz. Samuel Kline Cohn Jr, *The Laboring Classes in Renaissance Florence* (New York: Academic Press, 1980); Aymard, 'From feudalism to capitalism'; Franco Franceschi, 'The economy: work and wealth', Italy in the Age of the Renaissance 1330-1500, J. M. Najemy (der.), (Oxford: Oxford University Press, 2004), 124-44; John M. Najemy, *A History of Florence 1200-1575* (Oxford: Blackwell, 2006), 4. ve 6. bölümler; Mielants, *Origins of Capitalism*, özellikle 24-7, 36-7; Rebecca Jean Emigh, *The Undevelopment of Capitalism: Sectors and Markets in Fifteenth-Century Tuscany* (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 2008), özellikle 59-60, 72-4.

211 Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994), özellikle 2. bölüm; Henry Heller, *The Birth of Capitalism: A Twenty-First Century Perspective* (Londra: Pluto, 2011), 54-7.

20 Heller, *Birth of Capitalism*, 60-1; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974), 168-70.

21 Bu tür bir dönüşüm büyük ihtimalle birleşmiş bir teritoryal devletin ve ulusal pazarın yaratılmasını gerektirecekti ki bu, tüccarların hâkimiyetindeki şehir devletleri arasında süregiden siyasi bölünmeler ve aşırı sömürüye maruz kalan kendi köylülerini bu tür bir proje için seferber etme kabiliyetinden yoksun oldukları göz önüne alındığında, pek de mümkün değildi. Bu açıdan Rönesans İtalyası'nda şehir devletlerinin kapitalizme geçişi tamamlayamamaları, (jeo)politik bir başarısızlığın sonucuydu. Bkz. Aymard, 'From feudalism to capitalism', 185-96; Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 156, 162; Heller, *Birth of Capitalism*, 60-1.

22 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 41.

23 Carlo M. Cipolla, 'The Italian "failure", *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*, F. Krantz ve P. M. Hohenberg (der.), (Montreal, Quebec: Interuniversity Centre for European Studies, 1974),
8-10, 9; Domenico Sella, 'The two faces of the Lombard economy in the seventeenth century', *Failed Transitions*, 11-15, 14.

24 Sella, 'Lombard economy', 15.

25 Jason Read, 'Primitive accumulation: the aleatory foundation of capitalism', *Rethinking Marxism*, Cilt 14, Sayı 2 (2002), 24-49, 37. Kapitalizmin kökenlerini bu şekilde tasavvur etmek iki görevin yerine getirilmesine yardımcı olur. İlk olarak kapitalizmin kendisini yeniden ürettiği vektörlerin çoğulluğu, ne yazık ki muhtemelen farklı düşünce okulları tarafından, "ticaret kapitalizmi", "şirket kapitalizmi", "monarşik kapitalizm", "finans kapitalizmi", "sanayi kapitalizmi", "tarımsal kapitalizm", vb. apayrı kavramlarla anlaşılmıştır. Siyasal Marksistlerle DSK arasındaki uzlaştırılması mümkün değilmiş gibi gözüken bölünmenin kökeninde, tam da kapitalist formasyonların farklı tiplerini birbirinden ayırmaya yönelik bu eğilim yatar. Kapitalizmi ve kökenlerini yukarıda çizilen çerçevede yeniden kavramsallaştırmak, tipik olarak bu veçhelerden birini, kuramsal açıdan birincil, tarihsel açıdansa en önemli veçhe olarak tespit edip buna öncelik vermekle ilgilenen Marksist düşüncenin varyantlarını bir araya getirmek ve uzlaştırmak için kimi yollar sunabilir. Bu anlamda, hem Siyasal Marksistler hem de DSK kapitalizmi, çok sayıda kurucu özellikten soyutlanan tek bir veçhe ya da boyutla özdeşleştirmek gibi ortak bir özelliğe sahiptir. "Her yaklaşım," diye yazar Dale W. Tomich, "yalıtık görünen tek bir özelliği, örneğin ücretli biçimi ya da pazarı alır ve sanki kapitalizmin tek tanımlayıcı karakteri oymuş gibi davranır." Sonuç olarak "kapitalist gelişmenin karmaşıklıkları, tarihsel bir sistem olarak onun özünü tanımlayan tek bir boyuta indirgenmiş olur. Dolayısıyla bu iki kuramsal perspektif, ortak bir varsayımlar kümesi içinde birbirine karşı çıkarlar, yorumları bir diğerinin ikiz görüntüsüdür." (Tomich, *Through the Prism of Slavery: Labor, Capital, and World Economy*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2004, 42, 43). Birinciyle ilişkili olan ikinci noktaysa, burada çerçevesi çizilen türde bir kapitalizm tasavvurunun, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin oluştuğu çeşitli süreçlerin izini sürebilmek için, Avrupa'nın dar (hatta İngiltere'nin daha da dar) sınırlarını aşmamıza yardım edebilecek olmasıdır.

26 Emek gücünün yaratılması ve yok edilmesi arasındaki bu diyalektik, sadece kapitalist üretim biçimini değil, aynı zamanda bunun kökenlerini de kavramaya çalıştığımızda özellikle önem kazanır. Marx'ın ilkel birikim üzerine kaleme aldığı kısım, çok sayıda eş zamanlı yıkım ve yaratım -bir yanda şiddet, zor ve mülksüzleştirme, diğer yanda emek gücünün özgürleşmesi ve boyunduruk altına girmesi- sürecine dair geniş bir tasvir sunar. Emeğin şiddete dayalı yıkımı ile özgürleşme yoluyla yaratılması arasındaki bu diyalektik, kapitalist üretim biçiminin yeniden üretiminin kalbinde yatan bir başka diyalektiğin, yani özgür ve özgür olmayan emek arasındaki diyalektiğin göstergesidir.

27 Marx, *Capital, III*, 446, vurgular eklenmiştir [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt III*, s. 330].

28 Marx, *Capital, I*, 274.

29 Boyunduruk altın alma genellikle emek sürecinin sermayenin mantığına -özellikle de değerlenme sürecine- tabi kılınmasına atıfta bulunur. Bu farklı şekillerde gerçekleşebilir. *Biçimsel boyunduruk* sermayenin mevcut bir emek sürecini etkisi altına almasına, fakat emek sürecinin biçimsel olarak sermaye tarafından değiştirilmeden kalmasına atıfta bulunur. Sermaye emek sürecini dönüştürmediğinden, biçimsel boyunduruk mutlak artık değerin temellüküyle, yani iş gününün mutlak olarak uzamasıyla yakından ilişkilidir. Bunun aksine *gerçek boyundurukta* sermaye, özellikle üretim sürecinde emekten tasarruf sağlayan teknolojiler kullanarak, emek sürecini "kendi suretinde" yeniden şekillendirir. Bu sermayenin emeğin üretkenliğini arttırmasına ve işgünün artık kısmının göreli olarak artması sayesinde nispi artık değer çekmesine olanak sağlar. *Melez boyunduruk* ise sermayenin değerlenmesinin daha öncesinde emeğin "özgürleşmesi" yaşanmaksızın (yani ücretli emek yokken) gerçekleşmesi, fakat doğrudan bir

tahakküm ilişkisine dayanmamasına atıfta bulunur. Bu, bir tefecinin "fiilî üreticiyi emeğini kapitaliste sattırmak yerine kendisine borçlu kılması" örneğinde olduğu gibi, "kapitalist sömürünün kapitalist bir üretim biçimi olmadan gerçekleştiği" bir biçimdir. (Karl Marx, 'Formal and real subsumption', *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 34, Londra: Lawrence & Wishart, 1993[1861-63], 118-20).

30 Marx, *Capital, Vol I*, 873-940.

31 Read, 'Primitive accumulation', 32.

32 Read, 'Primitive accumulation', 32.

33 Bkz. Federici, *Caliban and the Witch*. Kapitalizmin kökenlerinin kalbinde ve bir üretim biçimi olarak süregiden yeniden üretiminin merkezinde, "yaratım" ile "yıkım" arasındaki diyalektik ("mülksüzleştirme yoluyla birikim"); ücretli olmayan emeğin kullanımına yönelik tarihsel eğilimler ile canlı ve ölü emek arasındaki "devingen çelişki" bulunur.

34 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 41.

35 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 46.

36 Uİ alanındaki yeni-Gramsciyen yaklaşımlara dair yararlı bir değerlendirme için bkz. Andreas Bieler ve Adam David Morton, 'A critical theory route to world order, hegemony and historical change: neo-Gramscian perspectives in international relations', *Capital and Class*, Cilt 28, Sayı 1 (2004), 85-113.

37 Bu "önceliğin cezalarının" etkili olduğu bir başka örnektir. Maurice Aymard'ın deyişiyle "İtalya'nın 'geri kalmışlığı' ... İtalya'nın daha önceki 'gelişmişliği'nin ürünüydü". ('From feudalism to capitalism', 179)

38 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 141.

39 Fernand Braudel, *The Wheels of Commerce: Civilization and Capitalism: 15th-18th Century, Vol II* (Londra: Collins, 1982), 418-19.

40 Braudel, *Wheels of Commerce, II*, 395.

41 Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (Londra: Vintage, 1989), 98-111.

42 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 142.

43 Niels Steensgaard, 'The Dutch East India Company as an institutional innovation', *Dutch Capitalism and World Capitalism* M. Aymard (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 235-57, 237.

44 Bkz. Arrighi, *Long Twentieth Century*, ch. 5.

45 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 143.

46 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 12.

47 Bu eğilimin büyük bir bölümü, yeni kurumsalcılığın iktisat tarihindeki hâkimiyetinin, özellikle de şirket sömürgeciliğine ilişkin tarih yazımında Niels Steensgaard'ın etkisinin bir yansımasıdır. Bkz. Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade* (Londra: University of Chicago Press, 1974). Yeni kurumsalcılığın etkisi, John M. Hobson'ın "kaynak portfolyoları"na dair argümanlarında, hatta Banaji'nin 10. ve 14. yüzyıllardaki hukuki antlaşmalara, "tarihsel kapitalizmin" İslami ya da Akdeniz'e özgü örnekleri olarak yaptığı vurguda da görülebilir. Bkz. John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004); Banaji, *Theory as History*, özellikle 9. bölüm.

48 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 142, 225.

49 Arrighi, *Long Twentieth Century*, 148.

50 Bu eğilime yönelik bir eleştiri için bkz. Daniel Ankarloo ve Giulio Palermo, 'Anti-Williamson: a Marxian critique of new institutional economics', *Cambridge Journal of Economics*, Cilt 28, Sayı 3 (2004), 413-29.

51 Buna bağlı olarak Arrighi, feodal ya da haraççı sömürü biçimlerine gerçekten itibar etmez, bunları "teritoryalizm" gibi türdeş ve gayri sosyolojik bir kategoriye indirger.

52 Wood, *Origin of Capitalism*, 90-1.

53 Jan Luiten van Zanden, *The Rise and Decline of Holland's Economy: Merchant Capitalismand the Labour Market* (Manchester: Manchester University Press, 1993), 20.

54 Peter Hoppenbrouwers, 'Mapping an unexplored field: the Brenner debate and the case of Holland', *Peasants into Farmers?: The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages-19th Century) in Light of the Brenner Debate*, P. Hoppenbrouwers ve J. Luiten van Zanden (der.), (Turnhout, Belçika: Brepols, 2001), 41-66, 41-3.

55 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 45.

56 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 49.

57 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 44.

58 Hoppenbrouwers, 'Mapping',46.

59 Brenner, karakterinin belirgin bir şekilde "gayri feodal" ve "gayri köylü" olmasına rağmen, Birleşik Eyaletler'in, ekonomisinin 16. ve 17. yüzyıllarda "esasen feodal bir üretim devresi olarak kalan" Avrupa ekonomisine bağlı olması nedeniyle, "sınırlayıcı bir gelişim güzergâhı" deneyimlediğini iddia eder. 'The Agrarian roots of capitalism', *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 213-328, 325-6.

60 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 49.

61 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 46-7.

62 Van Zanden, *Holland's Economy*, 41-53.

63 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 49; krş. Robert Brenner, 'The Low Countries in the transition to capitalism', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 1, Sayı 2 (2001), 169-241.

64 Hoppenbrouwers, 'Mapping', 49.

65 Van Zanden, *Holland's Economy*, 37.

66 Van Zanden, *Holland's Economy*, 20.

67 Van Zanden, *Holland's Economy*, 40.

68 Cipolla, 'Italian "failure"'; Sella, 'Lombard economy'.

69 Brenner, 'Low Countries', 215-16.

70 Flamanların kapitalist olduklarına yönelik çeşitli reddiyelerin temelinde tam da bu özellik yatar. Örneğin bkz. Eric J. Hobsbawm, 'The general crisis of the European economy in the 17th century', *Past and Present*, Cilt 5 (1954), 33-53; Charles Post, 'Comments on the Brenner-Wood exchange on the Low Countries', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 88-95; Ellen Meiksins Wood, 'The question of market dependence', *Journal of Agrarian Change*, Cilt 2, Sayı 1 (2002), 50-87. Ancak bu tür iddialar, sermaye birikiminin, emeğin kıt olduğu ve emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin (herhangi bir nedenle) kullanılmadığı koşullarda ortaya çıkıp genişleyebileceği çeşitli yolları görmezden gelir.

71 Andrew Higginbottom, 'Structure and essence in "Capital I": extra surplus-value and the stages of capitalism', *Journal of Australian Political Economy*, Cilt 70 (2012), 251-70, 264.

72 Marx, *Capital*, *I*, 752, vurgu bize ait [*Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, s. 584].

73 Van Zanden, *Holland's Economy*, 41, vurgu bize ait. Bunun büyük bir bölümü göç yoluyla gelmiştir (Jan Lucassen, 'Mobilization of labour in early modern Europe', *Early Modern Capitalism: Economic and Social Change in Europe, 1400-1800*, M. Prak (der.), Londra: Routledge, 2001, 161-74). Ancak, göçmen akışına rağmen, Hollanda'nın nüfus düzeyleri bu dönemde en iyi ihtimalle durağanmış gibi gözükmektedir. Başka tahminlere göreyse düşmüştür. Göçmen emeğinin sürdürülebilirliği, 17. yüzyıl krizi göz önüne alındığında son derece sınırlıydı. Bütünüyle sayısal bir düzlemde, Avrupa genel bir nüfus düşüşü yaşıyormuş gibi gözükmektedir. Hobsbawm, Hollanda'nın bu kuralın az sayıdaki istisnasından biri olduğunu ileri sürer ('The general crisis', 7). Ancak Van Zanden'in araştırmaları, sadece nüfusun yüksek bir düzeyde durağanlık sergilemekle kalmadığını, aynı zamanda bunun çevre bölgelerden göçle de yoğun bir şekilde desteklendiğini göstererek önemli bir düzeltmede bulunmuştur (*Holland's Economy*).

74 DSK'nin kapitalist dünya-sistemi kavramsallaştırmasının merkezinde, emeğin küresel ölçekte sermayeye tabi hale gelmesine ve çeşitli sömürü biçimlerine yapılan vurgu yatar. Wallerstein'in ileri sürdüğü gibi, farklı bölgelerde farklı sömürü biçimleri -kölecilik, yarı-feodalizm, ücretli emek- kullanılan küresel iş bölümü, "kapitalist sistemin ortaya çıkmasını mümkün kılan" çevreden merkeze "artık akışı"nın sağlanması açısından hayatiydi. (*The Modern World-System, Vol I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Londra: Academic Press, 1974, 87).

75 Om Prakash, *European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 8.

76 L. Shaffer, 'Southernization', *Journal of World History*, Cilt 5, Sayı 1 (1994), 1-20; Sanjay Subrahmanyam, 'Aspects of state formation in South India and Southeast Asia, 1500-1650', *Indian Economic and Social History Review*, Cilt 23, Sayı 4 (1986), 357-77; Subrahmanyam, "World-economies" and South Asia, 1600-1750: a skeptical note', *Review*, Cilt 12, Sayı 1 (1989), 141-8.

77 K. N. Chaudhuri, *Asia Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985); Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System ad 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

78 Anthony Reid, 'Introduction: a time and a place', *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief*, A. Reid (der.), (Londra: Cornell University Press, 1993), 1-20, 3.

79 Ayrıca, Avrupa (özellikle de Flaman ve daha sonra İngiliz) bütünleşmesi dönemine geldiğimizde, bu karşılıklı bağlantıların sömürgeciliğin de yardımıyla giderek resmileştiğini görürüz. Bu nedenlerle Gü-

ney Asya'nın gerçekten de yararlı bir çözümleme birimi oluşturduğunu, ama bunun ancak onu karakterize eden sosyolojik eşitsizliği dikkate aldığımız ölçüde geçerli olduğunu ileri süreceğiz.

80 Luis Filipe Ferreira Reis Thomaz, 'The Malay Sultanate of Melaka', *Southeast Asia*, Reid, 69-90, 77.

81 Thomaz, 'Malay Sultanate', 79

82 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 123-4; Ferreira Reis Thomaz, 'Malay Sultanate', 77-9.

83 Jeyamalar Kathirithamby-Wells, 'Restraints on the development of Merchant capitalism in Southeast Asia before c. 1800', *Southeast Asia*, Reid, 123-48, 141.

84 Dhiravat na Pombejra, 'Ayutthaya at the end of the seventeenth century: was there a shift to isolation?', *Southeast Asia*, Reid, 250-72, 258-60. Bir İngiliz, Samuel White ve bir Fransız, Chevalier de Forbin de Narai'nin sarayında hizmet ederken kayda değer bir lütuf görmüşlerdir. Bir başka Fransız, René Charbonneau, Phuket'nin; bir diğeri, Beauregard ise Megui'nin valiliğine getirilmişti.

85 Kathirithamby-Wells, 'Merchant capitalism', 146.

86 Kathirithamby-Wells, 'Merchant capitalism', 146, 133.

87 Jean Gelman Taylor, *The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia* (Madison, Wisc.: University of Wisconsin Press, 1983).

88 Ulbe Bosma ve Remco Raben, *Being 'Dutch' in the Indies: A History of Creolisation and Empire, 1500-1920* (Singapur: NUS Press, 2008), 10-11.

89 Na Pombejra, 'Ayutthaya', 259.

90 Ferreira Reis Thomaz, 'Malay Sultanate', 78.

91 Kathirithamby-Wells, 'Merchant capitalism', 135.

92 Kathirithamby-Wells, 'Merchant capitalism', 138. Örneğin, İngiliz tüccarlar Jambi'de Çinli tüccarların hizmetlerini satın alamadıklarından, çünkü bunların ticaret ruhsatları için bağımlı oldukları hâmilerinden kopamadıklarından şikâyet ediyorlardı.

93 Pek çok yabancı tüccar Ayutthaya'nın surlarının dışındaki geniş topluluklarda ya da köylerde yaşıyordu. Bunlar idari olarak yerel yöneticilerden özerktiler. Bkz. Bosma ve Raben, *Being 'Dutch'*, 4.

94 Bosma ve Raben, *Being 'Dutch'*, 4, 14.

95 İngiliz bir mütecaviz olan Alexander Hamilton, bu tür tüccarlardan birini şöyle tarif ediyordu: "Tanıdığım bir Müslüman olan Abdul Ghafur, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ninkine denk bir ticaret yürütüyordu, bir yılda 300 ilâ 800 tonluk yaklaşık 20 gemi donatabildiğini biliyorum ve bunlardan hiçbirinin taşıdığı mal 10.000 pounddan az değildi, hatta bazıları 25.000 pounda çıkıyordu ve yurtdışına gidecek malları gönderdikten sonra, elinde ertesi yıl iç pazara sürebileceği bir o kadar daha kalıyordu." (Alıntılayan Makrand Mehta, *Indian Merchants and Entrepreneurs in Historical Perspective: With Special Reference to Shroffs of Gujarat, 17th to 19th Centuries*, Delhi: Academic Foundation, 1991, 35).

96 Örneğin, "17. yüzyılda Batı Java'da Çinli girişimciler ... sadece tüccar ve simsar olarak faaliyet yürütmekle kalmıyor, aynı zamanda Bataviaasch Omnelande'de (Jakarta'nın iç kesimlerindeki artbölgede) tarımsal üretimin geliştirilmesine de yardım ediyorlardı", Subrahmanyam, 'State formation', 373; Prakash, *European Commercial Enterprise*, 84-5.

97 Örneğin, Shantidas Zaveri, o kadar önemli bir tüccardı ki, gemileri İngiliz korsanların eline geçtiğinde, Ahmedabad'ın Babür valisine İngiliz şirketinin temsilcilerinden ikisini tutuklaması için başvurabilmişti (Mehta, *Indian Merchants and Entrepreneurs*, 24). Kannurlu Mamale, Maldiv sultanını "Portekiz ordusunu taciz etmesi" için zorlayacak kadar zengin ve güçlüydü. (Michel Morineau, 'Eastern and Western merchants from the sixteenth to the eighteenth centuries', *Merchants, Companies and Trade: Europe and Asia in the Early Modern Era*, S. Chaudhuri ve M. Morineau (der.), Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 116-44, 125).

98 Eric Mielants, 'The rise of European hegemony: the political economy of South Asia and Europe compared, ad 1200-1500', *The Historical Evolution of World-Systems*, C. Chase-Dunn ve E. N. Anderson (der.), (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 126-7.

99 Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power* (Oxford: Princeton University Press, 2012), 51.

100 Bkz. Sanjay Subrahmanyam, *The Political Economy of Commerce, Southern India 1500-1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 258-96.

101 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 4.

102 André Wink, *Al-Hind the Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest? 11th-13th Centuries* (Leiden, Hollanda: Brill, 1997), 62.

103 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 361.

104 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 51-3.

105 Eric Michael Wilson, *The Savage Republic: De Indis of Hugo Grotius, Republicanism and Dutch Hegemony within the Early Modern World-System (c.1600-1619)* (Leiden, Hollanda: Brill, 2008), 180.

106 Wilson, *Savage Republic* 179-80. *Mare clausum* -ya da "kapalı deniz"- bir devletin yargı yetkisinde olan ve diğerlerinin giremediği bir deniz anlamına geliyordu. *Mare liberum* -ya da "özgür deniz"- ise uluslararası sınırları aşan denizlerdi.

107 Bu istihkamlar önemli stratejik kıyı bölgeleri ve limanları boyunca kalıcı bir varlık edinmelerini sağlamıştı ve Portekizliler bu istihkamlar sayesinde ticaret ruhsatları verebiliyor, resim ve vergi toplayabiliyor, yerel üretim üzerinde tekeller kurabiliyor ve yerel nüfustan ve yöneticilerden kira ve haraç alabiliyorlardı.

108 *Foreiro*, askerî seferlere yardımcı olan kişilere toprak kiralama ve imtiyaz verme uygulamasıydı. Pius Malekandathil, *Maritime India: Trade, Religion and Polity in the Indian Ocean* (Delhi: Primus, 2010), 73.

109 Baharat ticareti, Portekiz monarşisinin yeniden üretimi açısından hayatiydi. 1518'e gelindiğinde, kraliyet gelirlerine en büyük katkı bu ticaretten gelmeye başlamıştı. Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1978), 33.

110 Sanjay Subrahmanyam, *Explorations in Connected History: Mughals and Franks* (New Delhi: Oxford University Press), 28-34; Charles Henry Alexandrowicz, *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th and 18th Centuries)* (Oxford: Clarendon Press, 1967), 50-1; Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 76; Halil İnalcık, 'The Ottoman state: economy and society, 1300-1600', *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, H. İnalcık ve D. Quataert (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 9-410, 325-6.

111 Malekandathil, *Maritime India*, 72-4.

112 M. N. Pearson, 'Indigenous dominance in a colonial economy: the Goa Rendas, 1600- 1670', *Mare Luso-Indicum*, Sayı 2 (1972), 61-73; Sanjay Subrahmanyam, *Improvising Empire: Portuguese Trade and Settlement in the Bay of Bengal, 1500-1700* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 67, 74.

113 Wilson, *Savage Republic*, 180; Arrighi, *Long Twentieth Century*, 157-8.

114 Steensgaard, *Asian Trade Revolution*, 86; Subrahmanyam, *Political Economy of Commerce*, 108.

115 Luis Filipe Ferreira Reis Thomaz, 'The Portuguese in the seas of the archipelago during the sixteenth century', *European Commercial Expansion in Early Modern Asia*, O. Prakash (der.), (Aldershot: Ashgate Publishers, 1997), 25-41, 26. Subrahmanyam'a göre, 1550'ye gelindiğinde, Taç artık Pulicat-Malacca rotasına sermaye yatıramıyordu ve bunun yerine bütünüyle navlun ücretlerine bel bağlar hale gelmişti. Bkz. Subrahmanyam, 'The Coromandel Malacca trade in the sixteenth century: a study of its evolving', *European Commercial Expansion*, Prakash, 55-88, 51. Benzer şekilde, Portekizlilerin mevcut ticaret ağlarını akamete uğratma ya da kontrol etme kabiliyetlerini yitirmeleriyle, baharat üretimi ve tedariki de neredeyse tamamen Javalı ve Malay tüccarlara bırakılmıştı. Bkz. Arun Das Gupta, 'The maritime trade of Indonesia: 1500-1800', *European Commercial Expansion*, Prakash, 81-116, 103.

116 Ferreira Reis Thomaz, 'The Portuguese', 29.

117 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 3.

118 O. Prakash, 'The Portuguese and the Dutch in Asian maritime trade: a comparative analysis', *Merchants, Companies and Trade*, Chaudhuri ve Morineau, 175-88, 183.

119 Prakash, 'The Portuguese and the Dutch', 185.

120 Arrighi'nin iddia ettiği gibi, VOC, "temel amaçları arasında, İspanya ve Portekiz'in güç, prestij ve gelirlerine saldırma hedefini öne çıkarıyordu." (*Long Twentieth Century*, 156).

121 Alıntılayan Wilson, *Savage Republic*, 159-60.

122 Willard Anderson Hanna, *Indonesian Banda: Colonialism and Its Aftermath in the Nutmeg Islands* (Philadelphia, Pa.: Institute for the Study of Human Issues, 1978), 13.

123 Femme S. Gaastra, 'Competition or collaboration? Relations between the Dutch East India Company and Indian merchants', *Merchants, Companies and Trade*, Chaudhuri ve Morineau, 189-201, 192-4. Gastra Portekizlerin kontrolündeki geçiş sisteminin, aslında görece etkisizleştiğini, zira diğer Asyalı tüccarlar sistemin etrafından dolanabilirken, diğer Avrupalı tüccarların da koruma sağlayabildiğini ileri sürer. Kısacası Hint Okyanusu'nda *tüccarlar arasındaki rekabet*, *cartaz* sisteminden uzaklaşmak için gerekli itkiyi sağlamış ve tüccarlarla VOC gibi şirketleri, üretim sürecine girmek zorunda bırakmıştı. Benzer bir iddia, "*Ticaret sermayeleri arasındaki rekabet ne kadar güçlüyse, tekil sermayelerin üretim süreci üzerinde belirli bir denetim kurma zorunluluğu da o denli büyüktü*" diye yazan Banaji tarafından da dile getirilmektedir (*Theory as History*, 271). Beşinci Bölüm'de yer alan, Amerika Kıtası'ndaki sömürgeci ticaret faaliyetlerine dair tartışmamıza bakınız.

124 Banaji, *Theory as History*, 270; ayrıca bkz. Steensgaard, *Asian Trade Revolution*, 406.

125 Wilson, *Savage Republic*, 182.

126 Steensgaard, *Asian Trade Revolution*, 114.

127 Banaji, *Theory as History*, 274.

128 Örneğin, Braudel, Avrupalıların "kusursuz bir şekilde işleyen bir dünya ekonomisi içinde birbirine bağlanan, bir dizi uyumlu ekonomi kurmuş olmaları sayesinde" VOC'nin Güney Asya ekonomilerini "kendi çıkarları için yönlendirmek üzere kendi gücünü kullanabildiğini ..." iddia eder. (*The Perspective of the World: Civilization and Capitalism 15th-18th, Vol III*, Berkeley, Kaliforniya: *University of California Press*, 1992, 496, vurgu bize ait).
129 Prakash, 'The Portuguese', 183.
130 Ward, *Networks of Empire*, 59.
131 Ward, *Networks of Empire*, 16-19.
132 Ward, *Networks of Empire*, 33.
133 Jurrien van Goor ve Foskelien van Goor, *Prelude to Colonialism: The Dutch in Asia* (Hilversum, Hollanda: Uitgeverij Verloren, 2004), 80; Maarten Prak, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 119.
134 Ferreira Reis Thomaz, 'Malay Sultanate', 76.
135 Thomaz, 'Malay Sultanate', 77.
136 Reid, 'Introduction', 4-5.
137 Reid, 'Introduction', 3.
138 Van Zanden, *Holland's Economy*, 73.
139 Van Zanden, *Holland's Economy*, 73.
140 Van Zanden, *Holland's Economy*, 74.
141 Van Zanden, *Holland's Economy*, 75.
142 Van Zanden, *Holland's Economy*, 73.
143 Bununla birlikte karanfil ağaçlarının yok edilmesi, yerel seçkinleri yatıştırma ihtiyacı nedeniyle sınırlanmıştı, çünkü bu seçkinler "şirket ile yerel nüfus arasında kurdukları bağ nedeniyle vazgeçilmezdi." Van Zanden, *Holland's Economy*, 73-4.
144 Das Gupta, 'Maritime trade', 109.
145 Das Gupta, 'Maritime trade', 79.
146 Van Zanden, *Holland's Economy*, 72.
147 Haraççı ilişkiler var oldukları bölgelerde, "dağınık ve büyük oranda önemsiz" olma eğilimindeydi. John Villiers, 'Trade and society in the Banda Islands in the sixteenth century', *Modern Asian Studies*, Cilt 15, Sayı 4 (1981), 723-50, 730.
148 Hanna, *Indonesian Banda*, 23.
149 Hanna, *Indonesian Banda*, 29-39.
150 Hanna, *Indonesian Banda*, 40; krş. Barbara Watson Andaya, 'Cash cropping and upstream-downstream tensions: the case of Jambi in the seventeenth and eighteenth centuries', *Southeast Asia*, Reid, 91-122, 108.
151 Villiers, 'Trade and society', 727-8; Hanna, *Indonesian Banda*, 52.
152 Hanna, *Indonesian Banda*, 32.
153 Flamanlar, bölgenin "bileşik" karakterini tasdik edecek şekilde, Banda'daki askerî seferlerde Asyalı, özellikle de Japon paralı askerlerden yararlanıyorlardı (Ward, *Networks of Empire*, 75).
154 Van Zanden, *Holland's Economy*, 76-7; ayrıca bkz. Hanna, *Indonesian Banda*, 46-60.
155 Anthony Reid, 'Introduction: slavery and bondage in Southeast Asian history', *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia*, A. Reid (der.), (Londra: University of Queensland Press, 1983), 1-43, 15. Bu, Flaman sömürgecilerin bu dönemde başvurdukları daha genel, küresel sömürü tekniğinin bir parçasıymış gibi gözükmektedir. Aynı dönemde Flaman bir sömürgeci olan Johan Mauritz, "Brezilya'da köleler olmadan herhangi bir şey yapmak mümkün değil ... ne olursa olsun onlardan vazgeçilemez: eğer bunun yanlış olduğunu düşünen varsa, bu yersiz bir endişe" sonucuna varmadan önce, Brezilya'daki şeker imalathanelerinde özgür beyaz emek kullanılmasını düşünmüştü. (Alıntılayan Mark Greengrass, *Christendom Destroyed: Europe 1517-1648*, Londra: Allen Lane, 2014, 168).
156 Van Zanden, *Holland's Economy*, 77.
157 Hanna, *Indonesian Banda*, 60-61.
158 Van Zanden, *Holland's Economy*, 77.
159 Van Zanden, *Holland's Economy*, 77.
160 J. Fox, "For good and sufficient reasons": an examination of early Dutch East India Company ordinances on slaves and slavery', *Slavery, Bondage and Dependency*, Reid, 246-63, 248.
161 Van Zanden, *Holland's Economy*, 78.
162 Markus Vink, "The world's oldest trade": Dutch slavery and slave trade in the Indian Ocean in the seventeenth century', *Journal of World History*, Cilt 14, Sayı 2 (2003), 131-77, 139.
163 Hanna, *Indonesian Banda*, 62-63; Vink, '"World's oldest trade"', 139-40.

164 Vink, '"World's oldest trade"', 159.
165 Vink, '"World's oldest trade"', 143.
166 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 91.
167 Van Zanden, *Holland's Econofny*, 85.
168 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 91.
169 M. N. Pearson, 'Merchants and states', *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade, 1350-1750*, J. D. Tracy (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 41-116, 52.
170 Pearson, 'Merchants and states', 54.
171 Spesifik örnekler için bkz. Subrahmanyam, *Political Economy of Commerce*, 303-39.
172 Pearson, 'Merchants and states', 56, 74. Osmanlılar gibi Babür devleti de, Avrupa'nın aksine, tüccarların çıkarlarını desteklemekle görece az ilgileniyordu. Fakat bu, belirli bir denetim kurulması söz konusu olduğunda, Osmanlı örneğinden farklı olarak Babür İmparatorluğu'nda tüccarlar açısından pek çok örnekte geniş bir özgürlük ve özerklik anlamına gelen kayıtsızlık biçimini alıyordu. Bu yine büyük oranda, özellikle Delhi Sultanlığı'nın sürekli olarak göçebe akınlarıyla baş etmek zorunda olması nedeniyle kuzeyden gelen spesifik jeopolitik baskıların ürünüydü. Sonuçta, savaş ve genişleme, emperyal yeniden üretimin hayati bir parçasıydı (bkz. Wink, Al-Hind, 202-11). Fakat Avrupa'dan farklı olarak, bu savaşlarda tüccarlar herhangi bir rol oynamıyordu. Bu açıdan, eşitsiz ve bileşik gelişmenin Güney Asya'da daha önce ortaya çıkan biçimleri, Babürlüler, Osmanlılar ve Avrupa devletleri arasındaki yeni eşitsizlikleri şekillendirmişti.
173 Biplab Dasgupta, *European Trade and Colonial Conquest* (Londra: Anthem, 2005), 293.
174 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 116.
175 Subrahmanyam, *Political Economy of Commerce*, 29.
176 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 166.
177 Subrahmanyam, *Political Economy of Commerce*, 35-7, 88.
178 Mehta, *Indian Merchants*, 36.
179 Örneğin, Prakash, VOC'nin Surat'taki tefecilerden yerel olarak sermaye ya da faiz topladığını gösterir (*European Commercial Enterprise*, 161). Mehta'nın Surat'a ilişkin çalışması da yerel tüccarların Avrupa şirketlerinin üzerindeki yaygın nüfuzunu ortaya koyar. İngilizlerin yerel tüccarlara olan borcu, 1669'da 60.000 $'dan 1694'e gelindiğinde 257.000 £'a çıkmıştı (bkz. Mehta, *Indian Merchants*, 48). Asyalı bir tüccar olan Abdul Goffur, Avrupalılara toplamda 2 milyon altın sikkeye ulaşan büyük borçlar vermişti (Morineau, 'Eastern and Western merchants', 125).
180 Banaji, *Theory as History*, 271.
181 Subrahmanyam, *Political Economy of Commerce*, 5; Dasgupta, *European Trade*, 294.
182 Prakash'a göre borçlar, "Avrupalı şirketin belirli bir tüccardan aldığı ve kabul ettiği malların değeri peşin olarak kendisine verilen paradan az olduğu zaman, batak hale gelme eğilimindeydi" (*European Commercial Enterprise*, 5, 171).
183 Prakash, *European Commercial Enterprise*, 174.
184 Jose Jobson de Andrade Arruda, 'Colonies as mercantile investments: the Luso- Brazilian empire, 1500-1808', *Political Economy of Merchant Empires*, Tracy, 360-420.
185 "Küresel ölçekte dışarıdan emek kullanımında" başvurulan bu tür tekniklerin, Batı'nın yine nispi artık değer çekiminin sınırlarına ulaşmasıyla birlikte, 20. yüzyıldan başlayarak bir kez daha gündeme geleceğini belirtmek gerekir. Buradan hareketle, bu tür pratiklerin sadece tarihsel olarak olumsal olmakla kalmadığını, aynı zamanda bir üretim biçimi olarak kapitalizmin mantığına nüfuz da etmiş olduğunu ileri sürüyoruz.
186 Wilson, *Savage Republic*, 491.
187 Federici, *Caliban and the Witch*, 104-5.

8 *LONGUE DURÉE*'DE BÜYÜK AYRILIĞIN KÖKENLERİ

1 V.I. Lenin, 'Letters from afar, first letter: the first stage of the revolution', *Collected Works, Cilt 23* (Moskova: Progress, 1981), 297.
2 Herbert Marcuse, *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory* (Londra: Routledge, 2000 [1941]), 109, şuradan alıntı yapmıştır: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Phenomenology of Mind* (Londra: Macmillan, 1910 [1806]), 136.
3 Diğerlerinin yanı sıra bkz. William H. McNeil, *The Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1963); Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: New Left Books, 1974); Daniel Chirot, 'The rise of the West', *American Sociological Review*, Cilt 50, Sayı 2 (1985), 181-95; John A. Hall, *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of*

the West (Oxford, Blackwell, 1985); Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to ad 1760, Vol I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 12-15. bölümler; David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Others So Poor?* (New York: W.W. Norton, 1998); Eric Jones, *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003 [1981]); Ricardo Duchesne, *The Uniqueness of Western Civilization* (Leiden, Hollanda: Brill, 2011).

4 Michael Mann, 'European development: approaching a historical explanation', *Europe and the Rise of Capitalism*, Jean Baechler, John A. Hall ve Michael Mann (der.), (Oxford: Basil Blackwell, 1989), 6-19, 6.

5 Duchesne, *Uniqueness of Western Civilization*, 236, 237-8. Avrupa istisnaiciliğinin "kayıp" anlatısına ilişkinin benzer bir yeniden değerlendirilme için bkz. Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (Londra: Penguin, 2011).

6 Diğerlerinin yanı sıra bkz. J.M. Blaut, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* (New York: Guilford, 1993); A.G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1998); Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000); Jack A. Goldstone, 'The rise of the West - or not? A revision to socio-economic history', *Sociological Theory*, Cilt 18, Sayı 2 (2000), 175-94; Goldstone, 'Efflorescences and economic growth in world history: rethinking the 'rise of the West' and the Industrial Revolution', *Journal of World History*, Cilt 13, Sayı 2 (2002), 323-89; Kenneth Pomeranz, 'Beyond the East-West binary: resituating development paths in the eighteenth century world', *Journal of Asian Studies*, Cilt 61, Sayı 2. (2002), 539-90; John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004); Jack Goody, *The Theft of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Jack Goody, *Capitalism and Modernity: The Great Debate* (Cambridge: Polity, 2004); Jack A. Goldstone, *Why Europe? The Rise of the West in World History, 1500-1850* (New York: McGraw-Hill, 2009).

7 Frank, *ReOrient*, 318, 324. Benzer şekilde, bkz. Hobson, *Eastern Origins*, 192.

8 Frank, *ReOrient*, 277. Avrupa'nın yükselişinde sömürgelerin önemini vurgulayan diğer revizyonistler arasında Pomeranz, *Great Divergence*, 186-94 ve Hobson, *Eastern Origins*, 161-89, yer alır.

9 Goldstone, 'Rise of the West?' 191.

10 Goldstone, 'Capitalist origins', 120.

11 Goody, *Capitalism and Modernity*, 102, 60.

12 Pomeranz, *Great Divergence*, 111.

13 Yararlı düzeltmeler için bkz. Robert Brenner ve Christopher Isett, 'England's divergence from China's Yangzi delta: property relations, microeconomics, and patterns of development', *Journal of Asian Studies*, Cilt 61, Sayı 2 (2002), 609-62; Stephen Broadberry ve Bishnupriya Gupta, 'The early modern great divergence: wages, prices and economic development in Europe and Asia, 1500-1800', *Economic History Review*, Cilt 59, Sayı 1 (2006), 2-31; Robert C. Allen, 'India in the great divergence', *The New Comparative Economic History: Essays in Honor of Jeffrey G. Williamson*, T. J. Hatton, K. H. O'Rourke, ve A. M. Taylor (der.), (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2007), 9-32.

14 Joseph M. Bryant, 'The West and the rest revisited: debating capitalist origins, European colonialism, and the advent of modernity', *Canadian Journal of Sociology*, Cilt 31, Sayı 4 (2006), 403-44, 418.

15 Bryant, 'The West', 432dn27.

16 Bu eğilim en çarpıcı şekilde şu çalışmalarda karşımıza çıkar: Andre Gunder Frankve Barry K. Gills, 'The cumulation of accumulation', *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand*, A. G. Frank ve B. Gills (der.), (Londra: Routledge, 1993), 98-105; ve Hobson, *Eastern Origins*.

17 Bryant, 'The West', 434.

18 Kamran Matin, *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change* (Londra: Routledge, 2013), 15.

19 Hobson, *Eastern Origins*, 313.

20 Goldstone, 'Rise of the West?', 187.

21 Pomeranz, *Great Divergence*, 13. Bir eleştiri için bkz. P. H. H. Vries, 'Are coal and colonies really crucial? Kenneth Pomeranz and the great divergence', *Journal of World History*, Cilt 12, Sayı 2 (2001), 407-46.

22 Bryant, 'The West', 435.

23 Bryant, 'New sociology', 164-5.

24 Bu literatürün önemli temsilcileri arasında şunlar yer alır: Charles Tilly, 'Reflections on the history of European state-making', *The Formation of National States in Western Europe*, C. Tilly (der..), (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975), 3-83; Aristide R. Zolberg, 'Origins of the modern world system: a missing link', *World Politics*, Cilt 33, Sayı 2 (1981), 253-81; Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: Cilt 2 of a Contemporary Critique of Historical Materialism* (Cambridge: Polity, 1985); Mann,

Sources of Social Power, I; Michael Mann, States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology (New York: Blackwell, 1988); Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States: ad 990-1992* (Cambridge: Blackwell, 1992); Thomas Ertman, *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

25 Mann, *Sources of Social Power, I*, 490.

26 Mann, *Sources of Social Power, I*, 454; Mann, 'European development'; William H. McNeil, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since ad 1000* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1982).

27 Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (Londra: Verso, 2003) 118. Ayrıca bkz. Teschke, 'Revisiting the 'war-makes-states' thesis: war, taxation and social property relations in early modern Europe', *War, the State and International Law in Seventeenth Century Europe*, O. Asbach ve P. Schröder (der.), (Surrey: Ashgate, 2010), 35-62.

28 Aşağıdaki paragraf şu çalışmadan yararlanmaktadır: Jamie C. Allinson ve Alexander Anievas, 'The uses and misuses of uneven and combined development: an anatomy of a concept', *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, No.1 (2009), 47-67, 63-4.

29 Toplumlar arası ilişkilerin, özünde "zamandan münezzeh" olan karakterinin, doğası itibarıyla anarşi tarafından belirlenen, savaşa yatkın bir "doğa durumu"na tekabül ettiğine ilişkin bu tür tarih ötesi genelleştirmeler, yeni-Weberciler arasında yaygındır. Mann'a göre, "savaş, kayıt altına alınmış tarih boyunca uluslararası ilişkileri yürütmenin normal bir yolu olmuştur," ve başka bir yerde belirttiği gibi, "devletler arası ilişkilerin zamandan münezzeh olmasa da tekerrür eden bazı özellikleri vardır" (*States, War and Capitalism*, 131; Michael Mann ve George Lawson, 'The social sources of life, the universe and everything: a conversation with Michael Mann', *Millennium*, Cilt 34, Sayı 2 (2005), 487-508, 499). Bu tür iddialar yeni-realistlerin eserlerinde bulunanlarla neredeyse aynıdır: Örneğin, "uluslararası ilişkilerin dokusu, son derece durağandır, örüntüler tekerrür eder ve olaylar sonsuz bir biçimde kendilerini tekrarlar", devletler arasındaki ilişkiler "can sıkıcı bir süreklikle damgalanmıştır" ve "Thukididis'in klasik tarihi, bugün de milattan önce 5. yüzyılda kaleme alındığında olduğu gibi, devletlerin davranışlarını açıklamak açısından anlamı bir rehberdir." (Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, New York: McGraw Hill, 1979, 66; Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 7). Büyük güçler dünya tarihi boyunca yükselip düşseler de, her şey az çok aynı kalır. Bu kitapta göstermeye çalıştığımız gibi, bu tür şeyleştirici, tarih dışı iddialar açıklığa kavuşturduklarından daha fazlasının üstünü örter ve hem kuramsal hem de tarihsel açıdan derin sorunlarla maluldürler. Mann'ın "uluslararası olan"a ilişkin yeni-realist kavrayışına yönelik bir eleştiri için bkz. J.A. Hall ve R. Schroeder (der.), *An Anatomy of Power: The Social Theory of Michael Mann* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 150-66.

30 Bkz. Alexander Wendt, 'Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics', *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2 (1992), 391-425; Barry Buzan, Ole Waever ve Japp de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1998).

31 Mann, 1980'lerde sosyologların "Realist devlete el attıklarını" yazarak aslında bu kadarını kabul etmiştir ('Review of Justin Rosenberg's The Empire of Civil Society', *British Journal of Sociology*, Cilt 46, Sayı 3, 1995, 554-5). Sorunu kabul etmiş olmasına rağmen, Mann, bu tür bir "yağma"dan kaynaklanan metodolojik ve kuramsal sorunları düzeltmek için pek az şey yapmıştır. Örneğin bkz. Michael Mann, 'Explaining international relations, empires and European miracles: a response', *Millennium*, Cilt 34, Sayı 2 (2005), 541-50.

32 Teschke, *Myth of 1648*, 123.

33 Tilly, 'European state-making', 15.

34 Waltz, *Theory of International Politics*, 128.

35 Benno Teschke, 'IR theory, historical materialism, and the false promise of international historical sociology', *Spectrum*, Cilt 6, Sayı 1 (2014), 1-66.

36 Örneğin bkz. Tilly, *Coercion, Capital and European States*; Mann, *Social Sources of Power, I*.

37 Justin Rosenberg, 'Why is there no international historical sociology?' *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3 (2006), 307-40, 310.

38 Teschke, *Myth of 1648*, 124.

39 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: New Left Books, 1974), 128, 18-19.

41 Matin, *Recasting Iranian Modernity*, 32.

42 Hobson, *Eastern Origins*, 112.

43 Avrupa feodalizminin "Doğulu" kökenleri şu çalışmada ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Hobson, *Eastern Origins*, 99-115. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Hıristiyanlığın oluşumu (ve gerilemesi) üzerindeki etkisine ilişkin ayrıca bkz. 4. Bölüm.

44 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 32.

45 Özetleyecek olursak, Birinci ve İkinci bölümlerde tartışıldığı üzere, feodal üretim biçiminin doğası gereği durağan ya da feodal yeniden üretim kuralları altında hareket eden faillerin, emekten tasarruf sağlayan teknolojileri uygulama ve daha genel olarak üretici güçleri geliştirme yeteneğinden yoksun olduklarını iddia etmiyoruz. Aslında sık sık, kayda değer şekillerde bunları yaptılar. Burada kastettiğimiz şey, bu tür teknolojik buluşlara ve üretici güçlerin gelişimine rağmen, feodal yeniden üretim kurallarının, bu tür gelişmelerin doğasına ve ölçeğine belirli sınırlar koymaya devam ettikleri ve bu sınırların lordları, özellikle de jeopolitik birikim süreçleri vasıtasıyla gelirlerini arttırmak için yeni yollar bulmaya zorladığıdır.

46 Robert Brenner, 'The social basis of economic development', *Analytical Marxism*, J. Roemer (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 23-53, 31-2.

47 Anderson, *Passages from Antiquity*, 147.

48 Anderson, *Passages from Antiquity*, 148.

49 Teschke, *Myth of 1648*, 43-4.

50 "Feodalizmin krizi" ile ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. Üçüncü Bölüm.

51 Ronald Findlay, 'The roots of divergence: Western economic history in comparative perspective', *American Economic Review*, Cilt 82, Sayı 2 (1992), 158-61, 160.

52 Philip T. Hoffman, 'Prices, the military revolution, and Western Europe's comparative advantage in violence', *Economic History Review*, Cilt 64, Sayı S1 (2011), 39-59, 41.

53 Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 18.

54 Diğerlerinin yanı sıra bkz. McNeil, *Pursuit of Power*, 117-43; Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago, Ill.: Haymarket, 2012), 539-42; Pepijn Brandon, 'Masters of war: state, capital, and military enterprise in the Dutch cycle of accumulation (1600-1795)', Doktora tezi, University of Amsterdam, 2013, 139-207, 314-15.

55 Irfan Habib, 'Merchant communities in precolonial India', *The Rise of Merchant Empires: Long Distant Trade in the Early Modern World, 1350-1750*, J. D. Tracy (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 371-99, 396.

56 Mielants, *Origins of Capitalism*, 70-1.

57 Chirot, 'Rise of the West'; Mielants, *Origins of Capitalism*, 79; Thomas A. Brady, 'The rise of merchant empires, 1400-1700: a European counterpoint', *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade, 1350-1750*, J. D. Tracy (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 117-61, 149-50.

58 Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 116, 128.

59 Paul Van Dyke, 'How and why the Dutch East India Company became competitive in the inter-Asian trade in East Asia in the 1630s', *Itinerario*, Cilt 23, Sayı 3 (1997), 41-56, 42.

60 Alıntılayan Geoffrey Parker, 'Europe and the wider world, 1500-1750: the military balance', *Political Economy of Merchant Empires*, Tracy, 161-95, 179-80.

61 Findlay, 'Roots of divergence', 159.

62 McNeil, *Pursuit of Power*, 101-2.

63 Alıntılayan Joyce Appleby, *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* (New York: W.W. Norton, 2010), 39.

64 Hobson "Çin ikinci bin yılın büyük bir bölümünde başat güçken, kimliği emperyalizmden feragat etmesine yol açmıştı. ... Nihayetinde, Çin'in kimliği, potansiyel 'barbar' istilacılara (örneğin Moğollara) karşı, ülkenin kültürel özerkliğini korumak üzere tasarlanan, daha çok savunmaya ve ülke içindeki meşruiyetini kendi halkının gözünde yeniden üretmeye yönelik bir inşaydı. Bu doğrultuda, Çinliler emperyalizmden kaçındılar" diye yazar (*Eastern Origins*, 307-8).

65 Michael Mann, 'The sources of social power revisited: a response to criticism', *An Anatomy of Power*, 343-96, 382; benzer şekilde, bkz. Hoffman, 'Military revolution', 55-6.

66 Davidson, *How Revolutionary*, 545-6.

67 Parker, 'Europe and the wider world', 163. Daha genel olarak bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 2. baskı, 1996). Avrupa'nın Britanya'nın sanayileşmesinden önceki askerî fetihlerinin "Batı'nın yükselişi"ni açıklamak açısından pek az şey sunması ile ilgili olarak Goldstone şöyle yazar: "Eğer engin toprakların askerî fethi ve uygarlıkların büyüklüğünü basitçe eşitleyecek olsaydık, o zaman Moğollar 20. yüzyıldan önceki bütün uygarlıkları ve toplumları geride bırakırdı; ama salt askerî fetihleri nedeniyle Moğollara 'dünyanın en büyük ve gelişkin uygarlığı' payesini vermek isteyecek çok az Avrupalı araştırmacı tanıyorum" ('Capitalist Origins', 188). Fakat Moğolların ve Avrupalıların fetihleri arasın-

daki en önemli fark, Avrupalıların fethedilen toprakların (özellikle de Hindistan'ın) maddi kaynaklarını (hem üretim alanında hem de salt insan gücü açısından) temellük ederek kapitalist hedeflerin ve gelişmelerin hizmetine sunmak için çeşitli yollara başvurmalarıydı. Avrupalıların fetihleri sadece fethettikleri devletlerin toplumsal yapılarını dönüştürmekle kalmadı, aynı zamanda kaynaklarını da hem dâhili hem de harici (örneğin daha fazla genişleyerek) yollarla kendi gelişimini kapitalist bir doğrultuda sürdürmek için kullandı.

68 Hoffman, 'Military Revolution', 39. Pomeranz, genel olarak "Batı'nın yükselişi"nde jeopolitik rekabetin ve savaşların nedensel birer etken olarak rolünü dikkate almamış olmasına rağmen şu sonuca ulaşır: "Elbette bir ölçüde, denizaşırı fetihlerin kendisi, Avrupa içindeki şiddetli askerî rekabetin bir sonucuydu. Bu rekabet, Avrupalıların, askerî teknoloji ve taktik alanlarında, çok uzun tedarik hatlarını ve denizaşırı güçlerinin sınırlı büyüklüğünü telafi etmelerini mümkün kılan, önemli ilerlemeler kaydetmelerini sağladı" (*Great Divergence*, 109).

69 Önemli bir istisna için bkz. Frank, *ReOrient*, 267-71.

70 Giovanni Arrighi, 'Hegemony unravelling - 2', *New Left Review*, Seri II, Cilt 33 (2005), 83-116, 103; ayrıca bkz. Eric J. Hobsbawn, *Industry and Empire* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1968), 146-9.

71 Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994), 263.

72 Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (Londra: Verso, 2000), 300, 299.

73 Jeffrey G. Williamson ve David Clingingsmith, 'Mughal decline, climate change and Britain's industrial ascent: an integrated perspective on India's 18th and 19th century deindustrialisation', NBER Working Paper, Sayı 1 1730, Cambridge, Mass., 2005, 24.

74 Bkz. Davis, *Late Victorian Holocausts*, 299-301; Williamson ve Clingingsmith, 'Mughal decline', 24.

75 Tarak Barkawi, *Globalization and War* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2006), 45 şurandan alıntı yapmaktadır: Jeremy Black, *War and the World: Military Power and the Fate of Continents* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998), 178. Britanya Hint ordusunun ülkenin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki savaş gayretleri açısından taşıdığı önem için bkz. Tarak Barkawi, *Soldiers of Empire: Army, Society and Battle in Postcolonial Perspective*, book ms, 2014.

76 David Washbrook, 'South Asia, the world system, and world capitalism', *Journal of Asian Studies*, Cilt 49, Sayı 3 (1990), 479-508, 481.

77 Washbrook, 'South Asia', 481, vurgu bize ait.

78 Parker, 'Europe and the wider world', 184-5.

79 Babür İmparatorluğu'nun haraççı bir üretim biçimi olarak kavramsallaştırılması ve biçimsel karakteristiklerine ilişkin tartışmalar için bkz. Kate Currie, 'Problematic modes and the Mughal social formation', *Critical Sociology*, Cilt 9 (1980), 9-21.

80 Chris Wickham, 'The uniqueness of the East', *Journal of Peasant Studies*, Cilt 12, Sayı 2/3 (1985), 166-96.

81 Irfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707* (Oxford: Oxford University Press, 2. baskı, 1999), 298-9, 364.

82 Bu gelirin merkezî otoritelerin eline geçip geçmediği tartışmalıdır. Bkz. David Washbrook, 'India in the early modern world economy: modes of production, reproduction and exchange', *Journal of Global History*, Cilt 2, Sayı 1 (2007), 87-111, 103-4.

83 Wickham, 'Uniqueness of the East', 186-7, 185-6.

84 Bkz. Alex Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy* (Londra: Polity, 2009), 117-18.

85 Bkz. Habib, *Agrarian System*, 365-6.

86 Callinicos, *Imperialism*, 118.

87 Bu uygulama 1568'de Ekber tarafından başlatılmıştı: Habib, *Agrarian System*, 301.

88 Habib, *Agrarian System*, 384, 386. Ayrıca bkz. Jos Gommans, *Mughal Warfare: Indian Frontiers and the High Road to Empire, 1500-1700* (Londra: Routledge, 2002), 79-80; John F. Richards, 'Warriors and the state in early modern India', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 47, Sayı 3, (2004), 390-400, 392-3.

89 Maratha İsyanı'nın liderlerinin sosyo-ekonomik kökenleri için bkz. Satish Chandra, 'Social background to the rise of the Maratha movement during the 17th century in India', *Indian Economic Social History Review*, Cilt 10 (1973), 209-17; H. Fukazawa, 'Maharashtra and the Deccan: a note', T. Raychaudhuri ve I. Habib (der.), *The Cambridge Economic History of India, Vol I: c. 1200- c. 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 193-202, 197; Habib, *Agrarian System*, 389, 400-4; Gommans, *Mughal Warfare*, 76-80.

90 Fukazawa, 'Maharashtra and the Deccan', 197.

91 Ancak iddia ettiğimiz şey, Maratha İmparatorluğu'nda feodal üretim biçiminin kendi bütünlüğü içinde tam olarak yerleşik kazandığı ya da güvence altına alındığı değil, sosyo-ekonomik sisteminin içinde yer aldığı daha geniş hâkim haraççı bağlam tarafından üst belirlenmeyi sürdürmekle birlikte, feodalizmle bazı ortak yönlere sahip olduğudur. Kelimeleri dikkatli kullanacak olursak tam anlamıyla feodal yerine "feodal benzeri" demek daha doğru olacaktır. Maratha ekonomisinin bu feodal benzeri karakteristikleri, Fukazawa'nın, Maratha konfederasyonu içinde, Hindistan tarihi açısından bütünüyle "yeni tipte bir devlet yapısı"nın ortaya çıktığından söz ettiği tartışmasında da ortaya konmuştur. Satara kralları kâğıt üzerinde konfederasyonun başında olsalar da, gerçek iktidar "*svarajya*yı yöneten Poona'daki Peshwaların elindeydi ve bunun ötesinde bir dizi Maratha derebeyi, devletin başındaki kişiye biat edip belirli bir haraç ödeme ve acil durumlarda devlete askerî güç sağlama yükümlülüğü karşılığında kendi topraklarını idare ediyordu." ('Maharashtra and the Deccan',199).

92 Habib, *Agrarian System*, 400; Gommans, *Mughal Warfare*, 77.

93 John F. Richards, *The Mughal Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 244-5, 252; Rohan D'Souza, 'Crisis before the fall: some speculations on the decline of the Ottomans, Safavids and Mughals', *Social Scientist*, Cilt 30, Sayı 9-10 (2002), 3-30, 21; Śekhara Bandyopādhyāya, *From Plassey to Partition: A History of Modern India* (Haydarabad, Hindistan: Orient Blackswan, 2004), 4-5; Munis D. Faruqui, *The Princes of the Mughal Empire, 1504-1719* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 276.

94 Williamson and Clingingsmith, 'Mughal decline', 13; C. A. Bayly, *Rulers, Townsmen, and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion, 1770-1870* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 70-71.

95 J. F. Richards, 'Mughal state finance and the premodern world economy', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 23, Sayı 2 (1981), 285-308, 299-300. Evrengzib, 1702'de Dakka'daki birliklerin gecikmiş ücretlerini ödemek için faizsiz borç bulmaya çalıştı. Ancak çeşitli yerel sarraflar tarafından geri çevrildi: Karen Leonard, 'The "great firm" theory of the decline of the Mughal Empire', *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 21, Sayı 2 (1979), 151-67, 160.

96 Habib, *Agrarian System*, 367-8.

97 Shireen Moosvi, 'Scarcities, prices and exploitation: the agrarian crisis, 1658-70', *Studies in History*, Cilt 1, Sayı 1 (1985), 45-55, 53.

98 Habib, *Agrarian System*, 367.

99 Douglas M. Peers, *India under Colonial Rule 1770-1885* (Harlow: Pearson, 2006), Dakka Savaşları'nın 17. yüzyılda tarımsal üretimde bir düşüş ve artan vergi yükleriyle sonuçlanan, iktisaden bozucu etkileri için bkz. S. Arasaratnam, 'Indian merchants and the decline of Indian mercantile activity: the Coromandel case', *Maritime Trade, Society and European Influence in Southern Asia, 1600-1800* (Aldershot: Variorum, 1995), 27-42, 32-4.

100 Richards, *Mughal Empire*, 186.

101 C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 47, 51, 57.

102 Tapan Raychaudhuri, 'The mid-eighteenth-century background', *The Cambridge Economic History of India, Vol II*, D. Kumar ve M. Desai (der.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 3-35, 17.

103 R. P. Rana, 'Was there an agrarian crisis in Mughal North India during the late-seventeenth and early-eighteenth centuries?' *Social Scientist*, Cilt 34, Sayı 11/12 (2006), 18-32, 21-2.

104 Örneğin C.A. Bayly, 18. yüzyılda Kuzey Hindistanı'na ilişkin çalışmasında, "özellikle kuzeybatıda tarımsal gerilemenin gözlemlendiği geniş bölgelere" dikkat çekerek, artan kentsel refahın toplam tarımsal gerilemeyle bir arada nasıl var olduğunu gösterir (*Rulers, Townsmen, and Bazaars*, 76). 18. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun içine girdiği tarımsal gerilemenin altını çizen benzer değerlendirmeler için bkz. Raychaudhuri, 'Mid-eighteenth-century background'; Williamson ve Clingingsmith, 'Mughal decline', 7-17.

105 Rana, 'Agrarian crisis', 27. 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Babür İmparatorluğu'nu sarsan tarımsal krizle ilgili olarak ayrıca bkz. Habib, *Agrarian System*, 364-405; ve Moosvi, 'Scarcities, prices and exploitation'.

106 Bkz. R. P. Rana, 'Agrarian revolts in Northern India during the late 17th and early 18th century', *Indian Economic Social History Review*, Cilt 18, Sayı 3-4 (1981), 287-325; Irfan Habib, 'Forms of class struggle in Mughal India', *Essays in Indian History: Towards a Marxist Perception* (New Delhi: Tulika, 1995), 233-58.

107 Williamson ve Clingingsmith, 'Mughal decline', 14.

108 Satish Chandra, *Medieval India: Society, the Jagirdari Crisis and the Village* (Madras, Hindistan: Macmillan, 1992), xiv.

109 Washbrook, 'India', 105-6. Benzer şekilde bkz. C. A. Bayly, 'The Middle East and Asia during the age of revolutions, 1760-1830', *Itinerario*, Cilt 10, Sayı 2 (1986), 69-84, 75.

110 Maratha amirali Kanhoji Angre 58 yıllık kariyeri boyunca Avrupalılara karşı hiçbir muharebeyi kaybetmemiş olmasıyla tanınıyordu. Bkz. T.R. Raghavan, 'Admiral Kanhoji Angre', *India's Naval Traditions: The Role of the Kunhali Marakkars*, K.K.N. Kurup (der.), (Yeni Delhi: Northern Book Centre, 1997), 72-8.

111 Ram Krishna Tandon, 'European adventurers and changes in the Indian military system', *Responding to the West: Essays on Colonial Domination and Asian Agency*, H. Hagerdal (der.), (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009), 29-43, 33.

112 S.N. Sen, *The Military System of the Marathas* (Kalküta, Hindistan: Orient Longman, 1958), 85.

113 Tandon, 'European adventurers', 37.

114 V. G. Hatalkar, *Relations Between the French and the Marathas (1668-1815)*, (Mumbay, Hindistan: University of Bombay, 1958).

115 Tandon, 'European adventurers', 41.

116 M. Athar Ali, 'The passing of empire: the Mughal case', *Modern Asian Studies*, Cilt 9, Sayı 3 (1975), 385-96, 388.

117 K. N. Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 309, 294.

118 Rila Mukherjee, 'The French East India Company's trade in East Bengal from 1750 to 1753: a look at the Chandeernagore letters to Jugdia', *Indian Historical Review*, Cilt 17, Sayı 1-2 (1990-1), 122-35, 128'den alıntılayan A.G. Frank, 'India in the world economy, 1400-1750', *Economic and Political Weekly*, Cilt 31, Sayı 30 (1996), 50-64, 61.

119 Richards, 'Mughal state finance', 306.

120 A. Dasgupta, 'Indian merchants and the trade in the Indian Ocean', *Cambridge Economic History of India, I*, 407-33, 433.

121 S. Arasaratnam, *Maritime Trade, Society and European Influence in Southern Asia, 1600-1800* (Aldershot: Variorum, 1995), 28-9.

122 Arasaratnam'ın ayrıca belirttiği gibi:

17. yüzyılın sonuna dek, Avrupa Şirketi Hindistanlı tüccarın karşında etkili bir rakip değildi. Hindistanlı tüccar, rekabete açık olan her pazarda, başarılı bir şekilde Avrupa Şirketi'nden daha ucuza satış yapıyordu. Fakat bu durum 17. yüzyılın sonu itibarıyla değişmeye başladı. ... Tüm bu güçler [İngilizler, Flamanlar ve Fransızlar] artbölgedeki siyasi otoritelerin zayıflıklarından kaslarını esnetmek, ticareti güçle daha istikrarlı bir şekilde desteklemek, kendi teritoryal ve mali imtiyazlarını savunmak ve daha fazla imtiyaz elde etmek için yararlandılar.
('Indian merchants', 37)

123 Richards, *Mughal Empire*, 239.

124 Olaylara ilişkin bir anlatı için bkz. Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2012), 1-32.

125 Frank tarafından vurgulanan önemli bir nokta, 'India in the world economy'.

126 Bkz. Leonard, '"Great firm" theory', 158-9; Bayly, *Indian Society*, 50-2; Washbrook, 'India', 106-7, 110; Chatterjee, *Black Hole of Empire*, 29-30. "Geleneksel" ticari kastların ya da Jainlerin Hindu kökenlerinden istifade eden Hindistanlı tüccarlar, özellikle de savaşların ve devrimlerin ortasında hükümdarlara ve soylulara önemli borçlar vermeleri nedeniyle, 18. yüzyıl boyunca giderek daha fazla siyasi ve iktisadi güç biriktirmişlerdi. Babür hazinesi bu basınçların altında çökmeye başlayınca, "kredi mektuplarıyla ülkenin bir bölgesinden bir diğerine para aktararak" Hindistan'ın sermaye piyasalarında kayda değer bir güç haline geldiler. Bu becerileri sayesinde yabancı tüccarlarla temas kurdular, onlara kaynak buldular ve aynı zamanda Avrupalıların artan siyasi önemlerinden faydalandılar. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yerli tüccarlar Delhi gücünün gerilemesi sonucunda ortaya çıkan bütün önemli devletlerde, güçlü bir çıkar grubu haline geldiler. (Bayly, *Indian Society*, 10).

127 Bayly, *Indian Society*, 51.

128 Mann, 'Social power revisited', 383-4.

129 Frank McLynn, 1759: *The Year Britain Became Master of the World* (Londra: Vintage, 2004), 1.

130 McLynn, 1759, 391.

131 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, Vol II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (Berkeley, Kaliforniya: University of California Press, 1980), 257.

132 Davidson, *How Revolutionary*, 586.

133 James Joyce, *Ulysses* (Mineola, N.Y.: Dover, 2002 [1922]), 34.

134 Theodore W. Adorno, *Negative Dialectics* (New York: Continuum, 1973), 320.

135 Bret Easton Ellis, *American Psycho* (New York: Vintage, 1991), 399.

SONUÇ

1 Karl Marx, 'Letter to Ludwig Kugelmann in Hanover', *Marx-Engels Collected Works*, Cilt 43 (Londra: Lawrence & Wishart, 1988 [1868]), 67.

2 Gilles Deleuze, 'Postscript on the societies of control', Ekim (1992), 3-7.

3 Samuel Beckett, *Nohow On: Company, Ill Seen Ill Said, and Worstward Ho* (New York: Grove Press, 1996 [1983]), 89.

4 Leon Trotsky, *History of the Russian Revolution, 3 vols* (Londra: Pathfinder, 2007 [1930]), 28.

5 Karl Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973 [1857-58]), 101.

6 Bununla birlikte eşitsiz ve bileşik gelişmenin siyasi çıkarımları, kısmen belirsizdir. Bu, İkinci Bölüm'de ileri sürülen, genel soyutlamaların soru sordukları, bu nedenle kendilerine ait pek az içerik ihtiva ettikleri ve dolayısıyla kuramın en iyi bir eleştiri silahı olarak anlaşılabileceği, eyleme rehberlik etmek üzere tasarlanmadığı argümanını akla getirir. Kuram, bu soru soran, özü itibarıyla eleştirel biçiminde, ancak kuramsal alanın ötesinde, yani somut mücadeleler vasıtasıyla çözülebilecek ve aşılabilecek siyasi sorunların ve güçlüklerin tespit edilmesi için yararlı olabilir. Gerçekten de kuramın soru soran, eleştirel doğası, tarihin, somut mücadelelerin dışına çıkarılıp, kemikleşmiş genel -programatik- bir eylem rehberine dönüştürüldüğünde, kuramla ilgili sorunlar ortaya çıkar. Bu açıdan, Marx'ın ünlü ama genellikle ihmal edilen vecizesini hatırlamaya değer: "Eğer işimiz geleceği inşa etmek ve her şeyi bütün zamanlar için çözüme kavuşturmak değilse, şu anda yerine getirmemiz gereken şey daha da açık hale gelir: Var olan her şeyin acımasız bir eleştirisinden söz ediyorum!" ('Letters from the Deutsch-Franz. sische Jahrbücher', *Collected Works of Marx and Engels, Cilt 3* (New York: International Publishers, 1974 [1843]), 133-45, 142). Aynı anlama gelecek şekilde: "Komünizm bizde, oluşturulması gereken bir *durum*, gerçekliğin kendisini uydurmak zorunda olduğu bir *ideal* değildir. Günümüzdeki durumu ortadan kaldıran gerçek hareketi komünizm olarak adlandırıyoruz. Bu hareketin koşulları, bugün mevcut olan öncüllerden doğmaktadır" (Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology* (Londra: Lawrence & Wishart, 1974 [1848]), 56-7).

7 Arno Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 533.

8 Vladimir I. Lenin, *Collected Works, Vol 29* (Moskova: Foreign Languages Publishing, 1960 [1919]), 153.

9 Andrew Linklater, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1990), 3.

10 Bu tür bir yaklaşımın tarihsel olarak sorunlu olmasına verilebilecek bir örnek, Avrupa'daki tecrübelerin mücadelenin bir ideal-tipi olduğuna yapılan inatçı vurgudur. Burada, ücretli emeğin verdiği mücadelelerin önceliği, siyasi eylemin yalnızca genişletilmesi, tekrarlanması ve devrimci siyasete "evriltilmesi" gereken "en yüksek aşaması" olarak anlaşılır. Bu, içinde bulunduğumuz dönemde, devrimci siyasete değil, emek ile sermaye arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında varılan çözüm siyasetine yönelik boş bir nostaljiye yol açmıştır. Aynı zamanda tarihsel olarak bu resmî parti ve sendika yapılarının ve bunların dâhil olduğu mücadelelerin gündemlerinin dışında kalan baskı biçimlerinin marjinalleşmesine de neden olmuştur.

11 Proletarya sadece ücretli emekçileri değil, diğer madun sınıfları da içerecek şekilde anlaşıldığı müddetçe.

12 Bu, ne sadece yasal haklara yönelik liberal talepleri savunmak ne de (nasıl anlaşılırsa anlaşılsın) kimlik siyaseti için çağrıda bulunmak anlamına gelir. Kapitalizm karşıtı siyasette herhangi bir belirli -tekil- kimliğe atfedilen her türlü normatif ya da tarihsel imtiyazı merkezsizleştirme çağrısıdır. Kapitalizmin sadece Batılı sınai bir işçi sınıfının sömürülmesinin ötesine geçen tarihsel süreçlerle inşa edilmesi ve ardından yeniden üretilmesi nedeniyle bunun acil bir zorunluluk olduğunu düşünüyoruz.

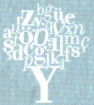
Dizin

Kapitalizmin gelişimine ilişkin anaakım tarihsel anlatılar, İngiltere'nin fabrikalarında ya da Fransa'nın giyotinlerinde doğan, özü itibarıyla Avrupalı bir sürece odaklanır. Anievas ve Nişancıoğlu ise kapitalizmin jeopolitik kökenlerini yeniden değerlendirdikleri bu kitapta, okura çok farklı bir hikâye anlatıyor.

Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu? kapitalizmin kökenlerine ilişkin disiplinlerarası ve uluslararası bir tarihsel analiz sunarak, yaygın kanıların aksine, kapitalizmin kökenlerinin kültürel ve coğrafi açıdan Avrupa'nın sınırlarına hapsedilemeyeceğini iddia ediyor. Kitap, Moğol istilalarının dünyayı birleştirmesinden vebanın yıkıcı ve yaratıcı etkilerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa üzerindeki jeopolitik baskısından Amerika ve Asya'daki sömürgelerin sınıfsal ve toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerin ortaya çıkışındaki tarihsel rolüne, kapitalizmi yaratan farklı süreçleri ustalıkla birbirine bağlıyor.

Avrupa'da kapitalizmin doğuşu açısından belirleyici uğraklar olan burjuva devrimlerine de farklı bir bakış açısı getiren Anievas ve Nişancıoğlu, *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?* ile okura, son dönemin en canlı disiplinlerinden biri olan uluslararası tarihsel sosyolojinin yetkin ve ufuk açıcı bir örneğini sunuyor.

Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu? sadece günümüzü şekillendiren ilişki ve süreçlerin tarihsel kökenlerini anlamak isteyenler için değil, bunların nasıl değiştirilebileceği üzerine düşünmek isteyenler için de vazgeçilmez bir kaynak.

44 TL. KDV'den muaftır

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap